

ANALELE ASOCIAȚIEI NAȚIONALE A TINERILOR ISTORICI DIN MOLDOVA

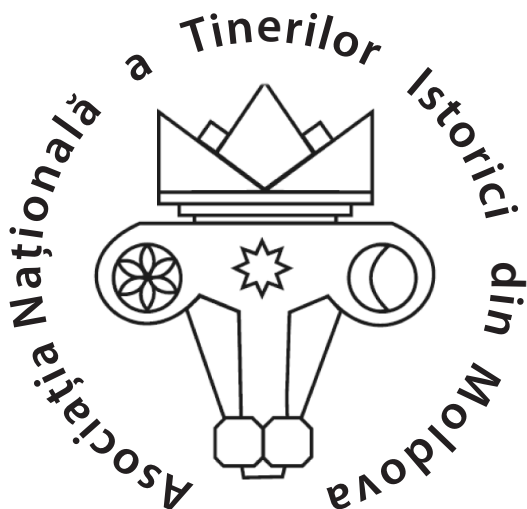

ANUAR ISTORIC

2014

ANALELE

ASOCIAȚIEI NAȚIONALE A TINERILOR
ISTORICI DIN MOLDOVA

REVISTĂ DE ISTORIE

11

București – Chișinău 2014

CARTIER
i s t o r i c

Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova
Biblioteca Centrului de Studii și Informare în Problemele Istoriei,
Culturii și Civilizației Românești INFOHIS

Colegiul de redacție:

Redactor-șef

Dr. Sergiu Musteață, Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova

Membri:

Dr. hab. Eugen Sava, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei

Dr. Octavian Muntean, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”

Dr. Emil Dragnev, Universitatea de Stat din Moldova

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova

Dr. Igor Șarov, Universitatea de Stat din Moldova

Dr. hab. Anatol Petrencu, Universitatea de Stat din Moldova

Dr. Octavian Țicu, Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Orice corespondență poate fi expediată pe adresa:

Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova (ANTIM)

Str. Ion Creangă nr. 1, bloc central, birou 407

Chișinău, MD-2069, Republica Moldova

Telefon: +373 022 358436; Fax: +373 022 358169

e-mail: asociatia_istorici@yahoo.com

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 24 05 87, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBookstore, www.cartier.md, www.elefant.ro

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău. Tel./fax: 022 21 42 03.

E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel./fax: 022 24 10 00.

E-mail: librariadinhol@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712, București, România

Tel./fax: (021) 210.80.51

E-mail: romania@cartier.md

www.cartier.md

Taxe de poștale sunt suportate de editură. Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția Cartier istoric este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Tatiana Cunup

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova

ISSN 2069 – 5527

Autorilor le revine responsabilitatea științifică pentru lucrările publicate.

CUPRINS

Studii de Istorie

Ionuț HOLUBEANU

Diffusing theological thought through people and books.

A Case Study: St. John Cassian and the Scythian monks 7

Nicușor TUCĂ

The relations of the bishops and theologians of Tomis

with the Christian East and West (4th-6th centuries) 31

Rafael Dorian CHELARU

Moldova secolelor XVII-XVIII între alteritate civilizațională și vecinătate

familiară în viziunea clericilor catolici din Europa de est 45

Ion DUMINICA

Impactul anului 1812 asupra statutului etnosocial al

țiganilor basarabeni în secolul al XIX-lea 54

Cristian Andrei LEONTE

Urme după un secol de conviețuire: germanii în Dobrogea 157

Andreea PAVEL

Un genocid uitat?! Confesiunile armenilor despre familiile ucise în 1915 ... 169

Nicolae Răzvan MITU

1 decembrie 1918. Reîntregirea României și crearea

regatului sârbo-croato-sloven 190

Arthur TULUȘ

Participarea României la operațiunea Barbarossa (22 iunie 1941-23 august

1944). Interpretări în spiritul „tovărășiei româno-sovietice” în manualele

și tratatele de istorie românești comuniste 200

Gabriel Stelian MANEA

Gulagul românesc și personajele sale: comandanți de lagăr și ofițeri

politici la canalul Dunăre-Marea Neagră în literatura memorialistică 219

Mihaela TOADER

Rolul și activitatea lui Nicolae Lupan în exil

în ceea ce privește Basarabia și Bucovina 237

Metin OMER

Mesageri de bună conviețuire: evoluția presei turcești

din România (1888-1989) 247

Petru BUNDUC	
Migrația internațională din județul Botoșani după 1989.	
Aspecte dinamice și structurale	273
Dorin CIMPOEȘU	
Relațiile româno-române de la desprinderea Basarabiei	
de imperiul sovietic până în prezent	282
Aurelian LAVRIC	
Conflictul din zona estică a Republicii Moldova:	
separatism sau ocupație străină (rusească)?	324
Corneliu-Dragoș BALAN	
Current European intercultural context and the disastrous	
consequences of migration on contemporary family	332
Rodica NASTAS	
Tendențele migrației globale: realități și consecințe	344
Didactica Istoriei	
Alexandra CHIRICA	
Istoria orală prin prisma demersului educațional	360
Silvia PETROVICI-GUZUN	
Istoria orală – mijloc de formare a competențelor	367
Vera VRABIE	
Valori și atitudini ale cetățeniei democratice. Cum valorile pot contribui	
la formarea unui comportament democratic?	396
Nicolae CUJBĂ	
Proiect didactic „Românii din afara hotarelor	
României și Republicii Moldova”	421
Liubov STRUȚ, Liuba MELNIC	
Cetățeanul activ – promotor al valorilor europene	429
Людмила ГУРСКАЯ, Родика НАСТАС	
Единое европейское пространство в условиях	
поликультурного диалога	429
Liuba MELNIC, Vera VRABIE	
Activismul civic prin dialog intercultural. Cum poate fi dezvoltat	
activismul civic prin consolidarea dialogului intercultural?	441
Elena CHICERMAN	
Proiect didactic „Șezătoare”	455

STUDII DE ISTORIE

DIFFUSING THEOLOGICAL THOUGHT THROUGH PEOPLE AND BOOKS. A CASE STUDY: ST. JOHN CASSIAN AND THE SCYTHIAN MONKS

Ionuț HOLUBEANU¹

Abstract: This study focuses on the evolution of the Christian anthropological and soteriological thought in the Church of the Roman province of Scythia Minor during the 4th-6th centuries. At the end of the 4th century and beginning of the 5th century, the Scythian monasticism was shaped by the Eastern monastic tradition. The local Christian thought relied especially on Origen's ascetic teaching. About a hundred years later, at the end of the 5th century and beginning of the 6th century, the Scythian thought on the matter was totally different. The Scythian monks professed the Augustinian predestination. It seems that the main causes of this radical shift were, on the one hand, the substitution of the Greek language by the Latin in local theological education and, on the other hand, the relationship of the Scythian theologians with their Western counterparts, followers of the Augustinian teaching. Thus the Augustine's writings – especially *De praedestinatione sanctorum* – that were spread in Scythia Minor bore the predestination in this Eastern Roman province.

Keywords: *Scythia Minor, St. John Cassian, Scythian monks, St. Theotimus of Tomis, the Augustinian predestination.*

At the end of the 4th century A.D., John Cassian (d.435), a Christian monk originated in the Roman province of Scythia Minor (today's Dobruja, in Romania and Bulgaria)², left his native province. He lived the last years of his life in Massilia (today's Marseille, in France). In his writings, he stated the Eastern thought regarding the divine

---

¹ „Ovidius” University of Constanța, Romania.

² See MARROU 1996, 435-457; CHADWICK 1968, 9; POPESCU 1994, 225n.24; STEWART 2000, 33-35.

grace and human agency in the process of salvation which was different both from the predestination and Pelagianism.

About a hundred years later, in the early 6th century, others Christian monks, who originated in the same Roman province of Scythia Minor, professed the predestination, a teaching clearly different from their ancestor's.

This case raises at least one question: how was it possible that the Scythian monks accepted and professed the predestination, a teaching completely different from the Eastern soteriological thought? The present investigation focuses precisely on this issue.

The Christian Church of the Province of Scythia Minor

Until the end of the 3rd century, the territory of the Scythia Minor had been a part of the Roman province of Moesia Inferior. With Diocletian's reforms, it was split from Moesia as a new separated province, *Scythia*. As such, it was a part of the Diocese of Thrace and, after the partition of the Empire (in 395 A.D.), it was retained by the Byzantine Empire³.

The Christian faith was preached in Scythia Minor during the apostolic age, by St. Ap. Andrew and St. Ap. Philip⁴. The oldest Christian vestige discovered here dates from the end of the 2nd century and beginning of the 3rd century⁵.

The monasticism has also been attested in Scythia Minor since an early age. The first hermits of the province – St. Epictetus and Astion – are mentioned at the end of the 3rd century⁶. The ruins of the oldest monasteries discovered in the province – at Slava Rusă, Dumbrăveni – date from the second half of the 4th century⁷.

Even in the John Cassian's native region several discoveries were made: a *villa rustica* (from the 4th century), the ruins of the *Vicus Casiani* and several caves used by Christians during the 4th-6th cen-

---

³ RĂDULESCU, BITOLEANU 1998, 140-141.

⁴ POPESCU 2011, 147-163.

⁵ BĂJENARU 2002-2003, 217-223.

⁶ HOLUBEANU 2006, 245-247.

⁷ HOLUBEANU 2006, 249-252.

turies. The archeologists presumed that, since the second half of the 4th century, these caves had been used by Christian monks⁸.

Until the end of the 5th century, the bishop of Tomis, the Scythian metropolis, had been the only bishop of the entire province. Under the reign of Anastasius (491-518), there were established others fourteen bishoprics, situated in the chief towns of the province. They were all suffragan bishoprics of the metropolitan see of Tomis⁹.

All the bishops of Scythia Minor professed the orthodox faith, none of them being convicted of any heresy. At the same time, the Scythian Church was integrated into religious life of the Byzantine Commonwealth¹⁰. Since 381, the see of Tomis was a direct suffragan of the Constantinopolitan archbishopric¹¹.

As attested by numerous inscriptions, during the first six Christian centuries, Scythia Minor was a bilingual province, with both Greek and Latin speakers¹².

St. John Cassian

St. John Cassian was born around 360. He left Scythia Minor around 480, traveling in Palestine, Egypt, Constantinople, Rome and, finally, Marseille. In Egypt, he visited a number of monastic foundations, remaining in the desert of Scete about fifteen years. About 399, he went to Constantinople and was ordained deacon by St. John Chrysostom (398-404; d. 407). In 404, when his archbishop was exiled, Cassian went to Rome, pleading Chrysostom's cause before Pope Innocent I (401-417). Then, around 415, he traveled in South Gaul, founding two monasteries at Marseilles¹³.

In the East, and especially in Egypt and Constantinople, Cassian knew more theologians – as the elders of the Egyptian desert or St. John Chrysostom –, who taught him the depth of the Christian thou-

---

⁸ VOINEA, SZMONIEWSKI 2011, 225-229.

⁹ POPESCU 1994, 124-156, 200-216.

¹⁰ HOLUBEANU 2014a, *passim*.

¹¹ See HOLUBEANU 2013b, 637-649.

¹² POPESCU 1976, 35-292; POPESCU 1994, 285-305.

¹³ See CHADWICK 1968, 8-36; STEWART 2000, 35-53.

ght. In the West, at the request of the Gaul theologians, he exposed these teachings in three writings – *De coenobiorum institutis* (*Institutes*), *Collationes* (*Conferences*) and *De incarnatione Christi* (*On the Incarnation of the Lord*).

His books were generally very appreciated and contributed especially to diffusion of the Eastern spirituality and monastic principles in the West. Yet, his teaching regarding the divine grace and human agency in the process of salvation was disputed by some Western theologians from the very beginning¹⁴.

Actually, in his writings, John Cassian asserted the Eastern anthropological and soteriological thought. Therefore, he may be considered to have been the person who made this thought of the Eastern Church clearly visible to the West.

Concerning Cassian's thinking on the matter, his main statements are:

- God made man such that he can will or be capable of what is good. After the fall, the man did not lose the knowledge of good which he had had before¹⁵.
- „There are by nature some seeds of goodness in every soul implanted by kindness of the Creator. But unless these are quickened by assistance of God, they will not be able to attain to an increase of perfection”¹⁶.
- „The initiative not only of our actions but also of good thoughts comes from God”¹⁷. But, „through the excellence of nature which is granted by the goodness of the Creator, sometimes first beginnings of a good will arise [in some men], which however cannot attain to the complete performance of what is good unless it is guided by the Lord”¹⁸.
- There is an effort of the human will in every virtue. The divine grace always co-operates with human will¹⁹. „However much then

---

¹⁴ See PROSPER, 213-276.

¹⁵ CASSIANUS b, 13, 12. All English translations of quotations from the works of John Cassian will be taken from *Sulpitius Severus, Vincent of Lérins, and John Cassian*, Nicene and Post-Nicene Fathers, s.s. 11 (repr. Grand Rapids: Eerdmans, 1978).

¹⁶ CASSIANUS b, 13, 12.

¹⁷ CASSIANUS b, 13, 3.

¹⁸ CASSIANUS b, 13, 9.

¹⁹ CASSIANUS b, 13, 13.

human weakness may strive, it cannot come up to the future reward, nor by its efforts so take off from Divine grace that it should not always remain a free gift”²⁰.

Against the concept of predestination, Cassian asserted that:

- God wishes all men to be saved and none of them to perish. He calls all men to salvation, without any exception. Therefore, it is a grievous blasphemy to assert that God wishes only some to be saved²¹.

His conclusions are that:

- „The first stage in the Divine gift is for each man to be inflamed with the desire of everything that is good, but in such a way that the choice of free will is open to either side.
- The second stage in Divine grace is for the aforesaid practices of virtue to be able to be performed, but in such a way that the possibilities of the will are not destroyed.
- The third stage also belongs to the gifts of God, so that it may be held by the persistence of the goodness already acquired, and in such a way that the liberty may not be surrendered and experience bondage”²².

John Cassian maintained that his teaching derived from the spiritual experience of the Catholic Fathers he met. Therefore, he was fully convinced that this teaching was quite orthodox and, consequently, he advised his readers to refute any other teaching as wrong²³.

The Scythian Monks and their Thought

The Scythian monks²⁴, originating in the same Roman province of Scythia Minor, were directly involved in the Eastern theological debates of the first half of the 6th century. Their main purpose was to eli-

---

²⁰ CASSIANUS b, 13, 13.

²¹ CASSIANUS b, 13, 7.

²² CASSIANUS b, 13, 18.

²³ CASSIANUS b, 13, 18.

²⁴ For the Scythian monks, see DUCHESNE 1910, 511-18; ZEILLER 1918, 377-84; AMANN 1941a, 1746-53; AMANN 1941b, 1837-1840; VASILIEV 1950, 160-250; GLORIE 1978a, XXIII-XLI; DUȚĂ 1988, *passim*.

minate the Nestorian interpretation of the dogmatic definitions of the Council of Chalcedon (451), promoting a theological formula – *One of the Trinity suffered in the flesh* (*Unus ex Trinitate passus est carne*).

Another goal of their enterprise was to argue the orthodox faith regarding the divine grace against Pelagianism²⁵. It seems that their interest on the matter was stirred by Faustus of Riez's *De gratia*. They considered this book to have been swayed by Pelagian thought²⁶.

The failure of their enterprise in Constantinople²⁷, in early 519, generated their conclusion that *even in this region the enemies of the divine grace propagated their heresy*²⁸.

Subsequently, on the matter, they consulted the Papal legates who arrived in Constantinople²⁹. Yet, the Scythian theologians failed once more. Therefore, in midyear 519, some of them traveled to Rome, trying to obtain the Pope's support. They expounded their thought to Pope Hormisdas (514-523)³⁰ and to the African Catholic theologians exiled in the Island of Sardinia³¹.

The Scythian monks' main anthropological and soteriological statements are:

---

²⁵ The Pelagian heresy was linked to Nestorianism, as Cassian himself marked, see CASSIANUS c, 5, 2.

²⁶ Scythian monks' interest in the Pelagian heresy and especially in Faustus of Riez's writing was stirred in Constantinople, in early 519, and not before, in Scythia Minor, see AMANN 1941b, 1838. However, as we shall see, they had professed predestinarian thought in their province long before having reached Constantinople in 519.

²⁷ Excepting the Scythian monks' case, predestination was never professed by the Eastern theologians. Therefore, it is not a surprise that there was no one to embrace their thought in Constantinople. Even Possessor, an African bishop that took refuge in Constantinople, a potential upholder of their soteriological statements, was rather in sympathy with Faustus of Riez's teaching – see GLORIE 1978b, 119-21, 142-43, 153; GVENTHER 1898, 695-700 – than with the Augustinian predestination.

²⁸ GLORIE 1978b, 23.364-66.

²⁹ The Papal legates arrived in Constantinople on May 25, 519. Soon afterwards, John Maxentius, the leader of the Scythian monks, addressed them a theological booklet, expounding the Scythian Christological and soteriological thought, see GLORIE 1978b, 5-25.

³⁰ See GLORIE 1978b, 115-121, 123-143.

³¹ See GLORIE 1978b, 165-172.

- God made the man righteous, having the free-will and the power to do the good or the evil. Choosing the evil, he received the bodily and spiritual death. He lost his free-will, becoming entirely the slave of the sin. All Adam's heirs are liable for the original sin³².
- The fallen man has only a deceptive liberty. Using it, he can reflect only upon the matters regarding the material world. Without the help of Holy Spirit, the fallen human will is not able to think, to wish or to do anything regarding the eternal life³³.
- To regain the very free-will or liberty, the fallen man needs the help of divine grace. Nobody is able even to believe in Jesus Christ by his human fallen will, without divine support. Therefore, the faith in Jesus Christ is only the result of the divine work in human sole. The source of every good human thought is from God, through the midst of God and into God³⁴.
- The salvation is entirely a gift of the Holy Spirit's grace, believing in Jesus Christ. The Christians are faithful and obedient to God thanks to Christ's grace. God's grace was given to men even if they did not have previous merits³⁵.
- The fallen mankind is a crowd of perdition. Some are rescued by divine goodness and grace, whereas others receive the deserved perdition by righteous and hidden divine judgment (*ex una massa perditionis alios saluari dicimus bonitate et gratia dei, alios iusto et occulto iudicio derelinqui*³⁶).

The differences between John Cassian's soteriological thought and the one of the Scythian monks derived from the consequences of the original sin. As John Cassian denies the idea of total depravity, the Scythian monks agree to it.

The Scythian monks were quite conscious that they maintain the predestination and even used the Latin word – *praedestinatio* – in their writings³⁷. At the same time, they deemed it as the orthodox faith, preached by the Apostles, the Fathers of the Church and professed in both Eastern and Western Catholic Church³⁸. They also

---

³² GLORIE 1978b, 23-24, 165-166.

³³ GLORIE 1978b, 24-25, 167.

³⁴ GLORIE 1978b, 143, 167, 169.

³⁵ GLORIE 1978b, 143.

³⁶ GLORIE 1978b, 168.275-77 and, also 169.287-88.

³⁷ GLORIE 1978b, 172.385.

³⁸ GLORIE 1978b, 157-158.

maintained that it was always professed in their native province – *secundum quod nobis est traditum*³⁹.

At the same time, their appeal to the Pope and the African theologians exiled in Sardinia contributed to strengthening their conviction that the predestination is the original orthodox thought. The Pope refused to give them an official answer. Yet, in his response to the African bishop Possessor, who had previously asked him about Faustus' writing, the Pope made reference to a set of *capitula* taken from the Augustine's writings to Hilary and Prosper, as normative on the matter⁴⁰. Thus, he indirectly raised the Augustinian teaching, i.e., the predestination, to the rank of the orthodox thought.

As for the African theologians, their leader, Fulgentius of Ruspe, in his answers to the Scythian monks, affirmed the Augustinian predestination as the original faith of the Catholic Church⁴¹.

The Spread of Predestination into Scythian Theology – The Way and the Causes

Above all, it should be noted that the other Scythian theological statements are quite orthodox. They asserted the faith in Saint Trinity and the consubstantiality of the divine persons, rejecting the Arianism⁴². Their deep Christological thought was also entirely orthodox. Eventually, the Scythian theological formula – *Unus ex Trinitate passus est carne* – was officially approved in the second Council of Constantinople (553)⁴³.

At the same time, the predestination was the only teaching that differentiated them from the Eastern theological thought. In another theological theme, that of the *Filioque*, they had a different position. They knew about its existence in some Western theological treatises.

---

³⁹ GLORIE 1978b, 165.198-99.

⁴⁰ GLORIE 1978b, 120-21; GVENTHER 1898, 700.

⁴¹ See GLORIE 1978a, XXXVI-XXXVII; GLORIE 1978b, 175-77. Fulgentius also wrote a treatise – *De gratia Dei* – against Faustus of Riez, which is now lost, and his *De veritate praedestinationis et gratiae Dei*, teaching the same Augustinian predestination, see HARDEN WEAVER 1998, 182-196.

⁴² See GLORIE 1978b, 33.1-10; 39.1-3; 46. 84-86.

⁴³ The Scythian formula is found in the tenth dogmatic canon of the second Council of Constantinople, see MANSI 1763, 383-384.

They even cited writings wherein *Filioque* was stated – such as Augustine of Hippo's ones⁴⁴ or Athanasian Creed⁴⁵. Yet, although they avoided denouncing the *Filioque*, they still professed the proceeding of the Holy Spirit only from the Father and, possibly, even His remaining in the Son⁴⁶. It was a teaching specific to the Eastern Church.

The origin of the predestination in the Scythian Church is revealed by the theological writings used as sources by Scythian monks. Disapproving Faustus of Riez's statements, John Maxentius opposed them Augustine of Hippo's *De praedestinatione sanctorum*⁴⁷.

He made also mention of the Popes Innocent I's, Boniface I's (418-422), Zosimus's (417-418), Celestine I's (422-432), Leo I's (440-461) and some African bishops' writings⁴⁸. Yet, he did not cite from them.

The Scythian monks who traveled to Rome, in their letter addressed to the African theologians, cited Pope Innocent I's letter addressed to the Fathers – Augustine of Hippo among them – of the Numidian Synod of Mileve⁴⁹, the letter written by the Fathers of the African synods to Pope Zosimus⁵⁰ and Pope Celestine I's letter to Gallic bishops⁵¹.

As regards the Eastern sources used by them, the Scythian monks in Rome cited St. Basil's Divine Liturgy⁵², while John Maxentius made mention of the Atticus of Constantinople's (406-425) anti-Pelagian writings⁵³. It is difficult to find if Maxentius had actually read the latter or he had only heard about them. The last supposition is rather the correct one⁵⁴.

⁴⁴ There are many quotations from Augustine's writings – *De Trinitate*; *Enchiridion ad Laurentium*; *De praedestinatione sanctorum*; *De gestis Pelagii* – in Maxentius' booklets. For *Filioque* to Augustine of Hippo, see SIECIENSKI 2010, 59-63.

⁴⁵ GLORIE 1978b, 33.1-2; 69.511-512; 106.1044. For *Filioque* in *Quicumque Vult*, see SIECIENSKI 2010, 68.

⁴⁶ See HOLUBEANU 2014b, the paragraphs with the notes 32-36.

⁴⁷ GLORIE 1978b, 143-152.

⁴⁸ GLORIE 1978b, 30.46-47.

⁴⁹ GLORIE 1978b, 170.318-21.

⁵⁰ GLORIE 1978b, 170-71.323-42.

⁵¹ GLORIE 1978b, 171-72.344-76.

⁵² GLORIE 1978b, 170.309-12.

⁵³ GLORIE 1978b, 30.47-48.

⁵⁴ A prove is the absence of any citation of Atticus' anti-Pelagian writings in *Collectio Palatina*, a compilation assigned by the modern scholars to the

Among these theological treatises, the only one that clearly asserts the absolute predestination professed by the Scythian monks is Augustine's *De praedestinatione sanctorum*. Actually, the Augustinian writings have been reckoned as the source of the absolute predestination in Christian theology⁵⁵. In his *De praedestinatione*, Augustine clearly maintains that the effects of the original sin are so extensive that in the postlapsarian world the human beings can only choose evil. Therefore, he asserts the necessity of God's grace in order for the human desire for salvation to be awakened⁵⁶. It is the same thought that Scythian monks followed. Thus, it is quite reasonable to assume that the Augustinian treatise *De praedestinatione sanctorum* was the source of the Scythian monks' predestinarian teaching⁵⁷.

The second question on the matter is why the Scythian monks adopted it as long as it was clearly distinguished from the analogous Eastern teaching? Furthermore, they were full of convictions that this was the original orthodox faith.

As noted above, their only Eastern theological source that they cited was St. Basil of Caesarea's Divine Liturgy⁵⁸. The others were Western theological treatises written in Latin. At the same time, struggling against the Nestorian heresy, the Scythian theologians asked for St. Dionysius Exiguus' help to translate some Greek Eastern theological treatises into Latin for them. There have been preserved two Dionysian translations addressed to the Scythian theologians. One of them, Cyril of Alexandria's (412-444) *Epistula synodica contra Nestorium*, was

---

Scythian monks – for *Coll. Pal.*, see n.68, below. Given that Atticus' writings were cited as those of an orthodox teacher by the Councils of Ephesus and Chalcedon, it is possible that the Scythians heard or even read about them in the conciliar documents, but they never really had them at hand.

⁵⁵ See HARDEN WEAR 1998, 63-65, 67-69, 71.

⁵⁶ For the Augustine's predestinarian thought, see HARDEN WEAR 1998, 50-69.

⁵⁷ See also JUGIE 1933, 416-417; AMANN 1941b, 1838.

⁵⁸ It should be noted that the Basilian liturgical passage cited by the Scythian monks does not really argue for the concept of predestination. That prayer invokes God's power that can to convert the human bad will in good. Yet, this is a belief stated by John Cassian himself – see CASSIANUS b, 13, 9.

addressed to Peter⁵⁹, a bishop in Scythia Minor⁶⁰. The other, Cyril of Alexandria's *Epistulae ad Successum episcopum*, was addressed to John and Leontius⁶¹, two of the Scythian monks who arrived in Rome.

Dionysius' *Preface* addressed to Peter is more important in understanding the Scythian inner state of affairs. It indicates that Peter was the main addressee of the Latin translation. The *Preface* looks like a letter. In its salutation, Dionysius presented his gratitude to his former teacher, i.e., Peter. Then, he indicated that he sent the translation to Peter by hand of Sanctulus, person who was holding in honor the Scythian bishop. At the end, after having briefly shown the teaching of the Cyrilian writing, Dionysius expressed his conviction that Peter would be better informed about it by reading the translation itself⁶².

All these indicate that Peter was interested in that Cyrilian writing and, very likely, that he urged Dionysius to translate it into Latin. Besides, whereas Dionysius sent him a Latin translation and not the original Greek writing, it is reasonable to surmise that Peter did not know Greek at least at a satisfactory level to understand the Greek of that theological treatise.

⁵⁹ See GLORIE 1972, 59-60. The scholars have not agreed in dating the Dionysian translation addressed to Peter. On the one hand, SCHWARTZ 1924, V *apud* DUȚĂ 2003b, 290, maintained that it dated from 497. SCHURR 1935, 174-181 *apud* DUȚĂ 2003a, 249, n.519, followed by BARK 1943, 95, considered that it dated from 518 or, more likely, 519.

⁶⁰ There is no consensus among scholars regarding Peter's episcopate. Most of them – SCHWARTZ 1924, V *apud* DUȚĂ 2003b, 290; POPESCU 1994, 212 n.60, 214; ZUGRAVU 2008, 86 n.541 – considered that Peter had been a bishop of Tomis, in Scythia Minor, until 497-498. SCHURR 1935, 174-181 *apud* DUȚĂ 2003b, 290, argued that he had been a bishop in Thracia, Moesia or somewhere in north-west, around 519. Finally, DUȚĂ 2003b, 290-291, took two possibilities into account: either he had been a bishop of Tomis at the beginning of the 6th century, and then Paternus became metropolitan of Tomis not in 498, but at the beginning of the 6th century, succeeding Peter, or he had been a bishop not in Tomis, but in another city of the province, in one of the bishoprics established in Scythia Minor during the Emperor Anastasius. Yet, there is an inscription that proves that Paternus had already been the metropolitan of Tomis in 498, see BARNEA 1977, 276. Therefore, the former of Duță's proposition is wrong. Relating to Peter's episcopacy, see also n. 76, below.

⁶¹ GLORIE 1972, 55-56.

⁶² GLORIE 1972, 59-60.

The latter conclusion is very important on the matter. Dionysius was educated in a monastery of the Scythia Minor, by Peter himself⁶³. By that time, Peter had still been a monk, but holding the position of a teacher in the monastery. It means that he was a well-educated monk⁶⁴. Yet, this educated Scythian monk, who was subsequently promoted even to episcopate, did not understand the Greek of the theological treatises.

At the same time, when he urged Dionysius to translate the Cyrilian writing into Latin, Peter was a bishop. This assumes that he knew his diocese and his theologians very well. Yet, in this context, he did not appeal to any of the theologians of his diocese, but to Dionysius, who had just been in Rome. Therefore, it is reasonable to surmise that, at least at the time when Peter and Dionysius exchanged letters, the Greek of the theological treatises was not well grasped by any of the bishop's theologians. Otherwise, Peter's step was quite unusual.

This case indicates that in the second half of the 5th century, when Dionysius himself received his theological education – about 480-485⁶⁵ – in Scythia Minor, the language used in local monastic schools was the Latin. As a matter of fact, Dionysius himself was educated in this language. This assumes that he subsequently gained deeper knowledge of Greek, outside his native province, most likely in Constantinople, where he spent the time after having left Scythia Minor and before going to Rome.

In his introduction addressed to John and Leontius, Dionysius clearly indicated that the Scythian monks urged him to write a Latin ver-

---

⁶³ GLORIE 1972, 59.3-8.

⁶⁴ With regard to children and their education in a monastery, in his *Longer Rules*, 15, St. Basil of Caesarea rules: „And let a monk, well advanced in years, and of greater experience than the rest, who has given proof of his powers of patience, be set over them [children], so that he may by his fatherly kindness and instructive discourse correct the faults of his young pupils, applying to each offence its proper remedy. [...] The study of letters must also be such as befits the end in view. The children will become familiar with the words of Scripture, and instead of fables, they will be told true stories of marvelous deeds, and be instructed in the wise sayings of the Book of Proverbs”, in MORISON 1912, 103.

⁶⁵ For Dionysius' biography, see DUȚĂ 2003b, 282-297.

sion of the Cyrilian letters to get knowledge and to use it against Nestorianism. Dionysius also expressed his hope to translate into Latin even other Cyril of Alexandria's booklets, so desired by his countrymen⁶⁶. This correspondence strengthens the previous conclusion.

There is other evidence that argues for the using of the Latin as the main theological language in the Scythian Church at that time. As it results from their booklets, the Scythian monks used the Latin version of the Bible, not the Greek. Referring to Malachi 3, 8-9, John Maxentius claims that he knows both the old and new edition of the Bible⁶⁷. Actually, he comments upon the Latin previous and recent translations of the Bible⁶⁸. Therefore, it was the Latin text of the Bible that he and, very likely, his countrymen read and used in theological expositions.

It is of no less importance the fact that the Scythian monks wrote all their theological treatises in Latin, and preferred also to compose their theological anthology – *Collectio Palatina*⁶⁹ – in Latin, not in Greek.

All these suggest that both Peter and the Scythian theologians had difficulties in understanding the sophisticated Greek of the Eastern theological treatises⁷⁰. It seems to be a feature of the Scythian theologians, at least in the second half of the 5th century.

The citation of St. Basil of Caesarea's Divine Liturgy is also important in the matter. As noted above, it was used just by the same Scythian monks that travelled to Rome and that obviously did not understand the Greek of the Cyrilian booklets. This liturgical citation used by them indicates that they had at hand a liturgical text

---

⁶⁶ GLORIE 1972, 56.35-43.

⁶⁷ GLORIE 1978b, 85-86.342-50. It was the Jerome's *Vulgate* that Maxentius regarded as the new edition of the Bible.

⁶⁸ Translating Malachi 3, 8-9, Jerome encountered some difficulties, see HIRONOMUS a, 1570.

⁶⁹ *Collectio Palatina* – in SCHWARTZ 1924; GLORIE 1978b, 183-239 – is an anthology compiled in the first half of the 6th century. It comprises theological texts directed against the Pelagianism and the Nestorianism. With regard to the author of *Collectio Palatina*, see GLORIE 1978b, XXXVIII-XL, and DUȚĂ 2003a, 248-258, with bibliography.

⁷⁰ For a similar opinion, see ALTANER 1947, 156-160.

proper to the Eastern Church⁷¹ and, as it is known today, that was in Greek. It is unknown who translated into Latin the paragraph used by them in their exposition. There are at least two possibilities: either Dionysius, or the Scythian monks themselves. But, whatever it is, this citation may be considered as evidence that even then the Greek was still used in the Church of the Scythia Minor as liturgical language⁷². This means that the Scythian monks used it frequently. As such, it is very likely that at least some of the Scythian monks were familiarized with the liturgical Greek vocabulary regularly used by them, being able to understand it. Yet, this was not enough to understand the Greek of the theological treatises very well and to translate it correctly into Latin.

Actually, Scythia Minor was still a bilingual province at that time. The inscriptions of the 6th century discovered here are both in Latin and in Greek⁷³. It is a proof that its inhabitants used them alike. In the same situation were, very likely, even the Scythian theologians. Yet, although the latter used the Greek in their everyday relationships, in divine services and probably even in the ordinary religious instruction destined for the local Greek population, the Latin was the language they used in monastic education and in theological expositions. Their Greek was rather inadequate to understand the sophisticated Greek of the theological treatises.

This linguistic aspect does not seem to be specific only to a certain ethnic group. Some of the scholars concluded that the Scythian monks were Goths by birth, but Romanized⁷⁴. Yet, as noted above,

---

⁷¹ The Scythian monks themselves specified that the Liturgy of St. Basil was used throughout the entire East, see GLORIE 1978b, 170.307-308.

⁷² The Greek was used as liturgical language in Scythia Minor in the 4th century. This is pointed out by some ecclesiastical inscriptions. Into obvious Latin regions of the province, as Axiopolis, Noviodunum or even Halmyris, all the martyrologic inscriptions are in Greek, not in Latin, see POPESCU 1976, 205, 277; ZAHARIADE, BOUNEGRU 2003, 122.

⁷³ See n. 11, above.

⁷⁴ See SCHWARTZ 1924, VI *apud* DUȚĂ 2003a, 264; BARK 1943, 104; ALTANER 1947, 156-157; VAN HOVE 1945, 157-161 *apud* DUȚĂ 2003b, 286. The Gothic origin of the Scythian monks is rejected by DUȚĂ 2003a, 264-265; DUȚĂ 2003b, 287.

the circumstances in which the archbishop Peter wrote to Dionysius rather indicate that this was a feature of the all local theologians.

Due to this linguistic reality, the Scythian theologians no longer had direct access to the Eastern Fathers of the Church's thought. They were constrained to read Latin treatises or the Greek ones only in Latin translation. Such a situation requires the existence of both Western intercessors able to offer them the Latin writings they needed and skilful translators for the Greek theological treatises. At the same time, if their intercessors had failed in offering them the treatises in accordance with orthodox faith, the Scythians would have been wrong too. It happened so in the anthropological and soteriological issues⁷⁵.

The Scythian attitude towards *Filioque*, as already noted, reveals that in the theological themes thoroughly crystalized by the earlier Scythian theologians, such a transformation was not possible. The same case also indicates that the Trinitarian doctrine had been quite solved in the Scythian theology the moment they approached the Western theological treatises. Thus, it is reasonable to infer that the anthropological and soteriological thought had not been a subject to question and, consequently, had not been clearly exposed in the Scythian Church before adopting Latin as the main language in monastic instruction.

Finally, there is another aspect that must be pointed out. The relationship between Peter and Dionysius Exiguus and, particularly, their connections even after the latter's moving to Rome suggest that the former blessed the Dionysius' journey to Constantinople and Rome. At the same time, it suggests that the Scythian bishop grasped the importance of the Greek Fathers of the Church's treatises in

---

⁷⁵ Actually, this was the real impediment, not the Latin language itself. As noted above, the Eastern anthropological and soteriological teaching had been exposed by John Cassian in Latin. But, as result from the 6th century Scythian monks' writings, they did not know anything about their ancestor's writings. Relating to the latter matter, given that Cassian himself considered any connections with the native region as a hindrance to monastic life – see CASSIANUS a, 5, 32 and CASSIANUS b, 24, 1-13 –, this is not a surprise.

solving the theological controversies⁷⁶. Thus, it is possible that Peter tried to revive the Greek language in his Church. Therefore, he sent Dionysius, probably the best of his disciples, in Constantinople to perfect his Greek attainments⁷⁷. But, when the opportunity to have his one man in Rome arose, he agreed with it. This could allow the access of the Scythian Church to the Papal archives and, at the same time, this would not defeat entirely the initial goal.

The Original Soteriological Thought of the Scythian Church

The Scythian monks maintained that they inherited the predestinarian teaching from their ancestors – *secundum quod nobis est traditum*⁷⁸. Yet, before Augustine of Hippo's writings, it could not have been professed in Scythia Minor. Therefore, one question arises: which was the original local teaching regarding the salvation?

⁷⁶ There is an interesting remark of Dionysius'. In his *Preface* to the translation addressed to the bishop Peter, he points out that Cyril of Alexandria's teaching is *already well known by the Greeks, but also unknown so far to the Latin* (*Graecis iam dudum bene comperta, sed ignorata Latinis hactenus*), GLORIE 1972, 59.19-20. As already noted, at the end of the same *Preface*, Dionysius also expresses his conviction that Peter himself will be informed about the Cyrilian teaching by reading the Latin translation. These two of Dionysius' statements allow some conclusions: first, that even in Scythia Minor the Cyrilian teaching was little known at that time, probably 496; second, that the Scythian interest in the Cyrilian teaching had increased; third, that Peter himself had understood the importance of the Cyrilian teaching in combating the Nestorian heresy; fourth, that most of the inhabitants of Scythia Minor considered themselves as Latin, i.e., Latin speakers, not Greeks.

⁷⁷ If so, then Peter must have been a bishop when Dionysius went to Rome (in late 496) and even when the latter left Scythia Minor (sometime between 485 and 496). As a matter of fact, the age difference between them must have been about 30 years. The Basil's *Longer Rules* – see note 63, above – argue also for this supposition. Given that Dionysius was born about 465, then Peter was born about 435. Therefore, Peter, „a monk, well advanced in years” (ὁ καθ' ἡλικίαν προήκων, PG 31, 953^b), was about 45-50 years old when Dionysius was his pupil – between c. 480-485. Therefore, in 496, when Dionysius moved to Rome, Peter was around 60 years old. In this case, it seems more likely that his episcopacy was in Tomis, preceding Paternus' (498-520).

⁷⁸ GLORIE 1978b, 165.198-99.

As noted above⁷⁹, monasticism had a long tradition in Scythia Minor. During the second half of the 4th century in the province some monasteries were already in existence. There are also pieces of evidence regarding the local monastic teaching of that age. At the end of the 4th century and beginning of the 5th century, the metropolitan bishop of the Scythian Church was St. Theotimus I (c.390-c.407). He was described as an ascetic-bishop and a miracle-worker⁸⁰. It is also known that in late 402, in a council convoked by St. Epiphanius of Salamis (365/7-403) in Constantinople, Theotimus refused to condemn the Origen's writings. Moreover, in front of all the bishops assembled there, he was reading one of Origen's writing, pointing out that this teaching was entirely conformed to the thought of the Catholic Church⁸¹.

Theotimus was a native of Scythia Minor. He was born around 335-337. His capability to read Origen's theological treatises reveals that he was a well-educated churchman⁸². His classical Greek education provided him with access to the philosophy and theology of the Greek East⁸³. It is unknown when he decided to become a *philosopher*, i.e, a Christian ascetic. Subsequently, in about 390, he was elected metropolitan of Tomis. However, he pursued the ascetic vocation until the end of his life⁸⁴.

Theotimus was also a writer. He wrote some theological booklets in Greek⁸⁵, all lost. Yet, some of his theological statements were preserved in St. John of Damascus' *Sacra Parallela*⁸⁶. The primary theme

⁷⁹ See *The Christian Church of the Province of Scythia Minor*, above.

⁸⁰ SOZOMENUS, 7, 26.

⁸¹ SOCRATES, 6, 12; SOZOMENUS, 8, 14.

⁸² His classical Greek education suggests that he came from a relatively well-off family of the province. There seem to have been a similar case to John Cassian, see CASSIANUS b, 14, 12.

⁸³ Theotimus would have acquired such a classical Greek education either in Scythia Minor or outside the province. The classical Greek schools existed in Scythia Minor in the Greek colonies – at Tomis, Histria, Callatis, Dionysopolis – on the Black Sea coast, in Hellenistic and Roman periods, see PÂRVAN 1920, 60-68; POPESCU 1956, 342-365.

⁸⁴ See SOZOMENUS, 7, 26.

⁸⁵ See HIERONYMUS b, CXXXI, 715^A.

⁸⁶ IOANNES DAMASCENUS, 241^A, 320^D, 364^{AB}, 520^B, 525^A, 533^D.

of the preserved fragments is the discipline of thoughts for attaining the purity of the heart. It is the same monastic training relied upon the Origenist ascetical tradition, that John Cassian himself exposed it in his writings⁸⁷. There is certain evidence that the monasticism in Scythia Minor was shaped at that time by the Eastern monastic tradition, following its theology.

Furthermore, on the one hand, Theotimus' case reveals that the Greek was still used as a catechetical language in the province. On the other hand, Theotimus' short theological statements also indicate that most of the local monks, who were very likely the main addressees of his booklets, were not able to read and understand the sophisticated Greek of Origen's writings. Therefore, Theotimus adapted the ascetical teaching to their level of understanding⁸⁸.

All these suggest that between Theotimus' and Peter's episcopate, the Scythian theology underwent a very powerful transformation which struck sharply the local original anthropological and soteriological thought. It could have happened during the 5th century.

In establishing the limit after which the predestinarian teaching was spread in the Scythian Church, the first element is the composition date of Augustine's *De praedestinatione*, i.e., the year 429. The second one is the condemnation of Pelagianism at the Council of Ephesus (431)⁸⁹. This ecclesiastical event could have contributed to

⁸⁷ Cassian was considered the heir of a double – Origenist and Evagrian – tradition, see HARDEN WEAR 1998, 71-73, 77-88 with bibliography. It should be noted that Cassian very likely met Theotimus in Constantinople, see also POPESCU 2002, 15. The former was a John Chrysostom's deacon, while the latter was a suffragan and a close friend of the Constantinopolitan archbishop. Concerning the relationship between John Chrysostom and Theotimus, see HOLUBEANU 2013a, *passim*.

⁸⁸ Certainly, many Scythian monks at the time did not have Theotimus' education level. At the same time, it is reasonable to surmise that Theotimus, by his ecclesiastical position and his ascetical writings, was not influential only in his own right. He is to be considered if not the founder at least the person who contributed to the growth of the Scythian monasticism. His high theological authority was so great that at the Council of Chalcedon a Constantinopolitan archimandrite convicted of Monophysitism tried to defend his faith appealing to the name of the Scythian metropolitan, who had baptized him in Tomis, see DURĂ 1988, 92-96.

⁸⁹ It is also important on the matter that the first and the fourth canons of

arousing the Scythian interest in Pelagianism, and especially in the orthodox faith that opposes it.

At the same time, the virulent Scythian monks' response to Faustus' writing proves that Augustine of Hippo and his predestinarian teaching had acquired a high authority in Scythian theology⁹⁰ long enough before they had *De gratia* at hand – around 519. This supposition is also supported by that *secundum quod nobis est traditum*. It suggests that the John Maxentius and Dionysius' generation had received the predestinarian teaching from the Scythian theologians before them. Therefore, it could have been the Peter's generation or even the one before it that had first had at hand Augustine's writing. It could have happened during the mid-5th century. It can also be surmised that the linguistic transformation had occurred in Scythia Minor during the first half of the 5th century.

With regard to the causes of this important linguistic transformation, one has to take several aspects into account: 1. the spread of the Christian faith in Scythia Minor and the need of the Church to adapt its catechetical language to the new majority of believers; 2. the severe turmoil of Scythia Minor in the wake of the barbarian invasions during the 5th century, that decreased the interest in classical

---

the Ephesian Council clearly condemn Celestius, Pelagius' fellow, and his theological opinions, i.e., the Pelagian heresy, see HEFELE 1908, 337-339; TANNER 1990, 63-64. It should be also noted that the Church of the Scythia Minor was represented at the Council of Ephesus by the Archbishop Timothy of Tomis, who subscribed to the dogmatic decrees of the Council, see MANSI 1760, 1223-1224^C.

⁹⁰ The Scythian theologians of the 6th century had a great respect for Augustine. A proof is the reverence used by them mentioning Augustine's name, see GLORIE 1978b, 9.91; 142. 596-597, 603-604. At the same time, the unconditional acceptance of Augustine's teaching and the interpretation of all others writings through the light of predestination – see notes 43 and 57, above – prove that the Scythian monks considered the African theologian as entirely normative for the soteriological and anthropological thought. It should be noted that Augustine was considered a great theological celebrity even in Constantinople, far back as the time of his life. A piece of evidence is the respectful letter addressed to him by the Emperor Theodosius II (402-450), inviting Augustine to come to the Council of Ephesus, without knowing that the African theologian had died on August 28th, 430, see HEFELE 1908, 289.

Greek education of the local population; 3. the suppression of the earlier classical Greek schools that had existed in the ancient Greek settlements – as in Tomis, Histria, Callatis, Dionysopolis – on the Black Sea coast, as an outcome of the previous two aspects; 4. the consequences of the Origenist and even Pelagian controversy upon the Scythian Church⁹¹.

It may be said that, in certain respects, Theotimus and Peter are representatives of their time. The former used Greek in his theological exposition, the latter Latin. The former taught his disciples in Greek, the latter in Latin. The former read Origen's writings in Greek, the latter read Augustine's in Latin.

Conclusions

1. St. John Cassian may be considered to have been a representative of Eastern monasticism of the age. He made the anthropological and soteriological thought of the Eastern Church visible to the West. During his time, the teaching he exposed was also the thought of the Scythian Church.
2. During the mid-5th century, due to social and religious transformations that had occurred in Scythia Minor, the Latin language partially replaced the Greek language. The former became the language of the theological education – especially in monasteries –, while the latter remained the liturgical language of the Scythian Church. Therefore, the Scythian theology disengaged gradually from the Eastern theology in any degree and became receptive to the influence of the Western theological teaching.
3. It was this move that radically affected the Scythian anthropological and soteriological thought. The main novelty was the spread of the predestinarian teaching in the Scythian theology, through Augustine of Hippo's writings. It took the place of the Eastern analogous teaching professed even in the Church of Scythia Minor.
4. It seems that such a radical shift was possible since the anthropological and soteriological thought had not been a subject to question

---

⁹¹ We shall dwell on the time and causes of the Scythian linguistic transformation in a future study.

and, consequently, had not been systematically exposed in Scythian theology before the linguistic transformation that followed.

5. It may be said that, while John Cassian made the Eastern theology visible to the West, Augustine of Hippo's writings diffused the Western predestinarian teaching into a part of the East.

Bibliography:

1. Altaner, B. 1947. *Der griechische Theologe Leontius und Leontius der skythische Mönch*. In *Theologische Quartalschrift*. 127, 147-165.
2. Amann, É. 1941a. *Scythes (Moines)*. In Vacant, A., Mangenot, E., Amann, É., Eds., *Dictionnaire de théologie catholique* (=DTC), 14/2, 1746-1753.
3. Amann, É. 1941b. *Semi-pélagiens*. In DTC, 14/2, 1796-1850.
4. Băjenaru, C. 2002-2003. *Un opaiț cu simboluri paleocreștine descoperit la Tomis*. In *Pontica*. 35-36, 217-223.
5. Bark, W.-C. 1943. *John Maxentius and the Collectio Palatina*. In *Harvard Theological Review*, 36/2, 93-107.
6. Barnea, I. 1977. *Note de epigraphie romano-bizantină*. In *Pontica*. 10, 273-288.
7. Cassianus a, Ioannes. *De institutis coenobiorum et de octo principium vitiorum remediis*. In *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (=CSEL), XVII.
8. Cassianus b, Ioannes. *Conlationes*. In CSEL, XIII.
9. Cassianus c, Ioannes. *De incarnatione Domini*. In CSEL, XVII.
10. Chadwick, O. 1968. *John Cassian*, Cambridge University Press.
11. Duchesne, L. 1910. *Histoire ancienne de l'Eglise*, III, Paris, 1910.
12. Dură, I. 1988. *Sfântul Teotim I, episcopul Tomisului, invocat drept autoritate a dreptei credințe în cadrul lucrărilor Sinodului IV ecumenic (451)*. In *Biserica Ortodoxă Română*. CVI (1988), 5-6, 92-96.
13. Duță, Fl. 1988. *Les Théologiens scythes de 440 à 553. La formule théo-anthropopaschite (théosarkopaschite)*, PhD dissertation, Strasbourg.
14. Duță, Fl. 2003a. *Noi considerații asupra identității teologilor sciți: „Ioan, episcop de Tomis”*. In Naclad, L., Diaconu, P., Eds., *Izvoarele creștinismului românesc* (=ICR), Constanța, 245-267.
15. Duță, Fl. 2003b. *Precizări privind biografia lui Dionisie cel Mic*. In ICR, 282-297.

16. Glorie, Fr. (Ed.), 1972. *Dionisii Exigui, Praefationes latinae genuinae in variis suis translationibus ex graeco*. In *Corpus Christianorum, Series Latina* (=CCSL). 85. Brepols.
17. Glorie, Fr. 1978a. *Prolegomena*. In CCSL, 85A. XXIII-XLI.
18. Glorie, Fr. (Ed.). 1978b. *Maxentii aliorumque Scytharum monachorum necnon Ioannis Tomitanae urbis episcopi Opuscula*. In CCSL, 85A.
19. Gventher, O. (Ed.). 1898. *Epistulae imperatorum pontificum aliorum inde ab a. CCCLXVII usque ad a. DLIII datae Avellana quae dicitur Collectio*. In CSEL, 35/2.
20. Harden Wear, R. 1998. *Divine grace and Human Agency. A Study of the Semi-Pelagian Controversy*, Macon, Georgia.
21. Hefele, C.-J. 1908. *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, II/1, Paris.
22. Hieronymus a, Eusebius Sophronius. *Commentaria in Malachiam*. In Migne, PL, 25.
23. Hieronymus b, Eusebius Sophronius. *Liber de Viris illustribus*. In Migne, PL, 23.
24. Holubeanu, I. 2006. *The Byzantine Monachism in the Scythia Minor Province from IVth to XIVth Centuries*. In Popescu, Em., Teoteoi, T., Eds. *Études byzantines et post-byzantines*. V, 243-289.
25. Holubeanu, I. 2013a. *A participat Sf. Ier. Theotim I de Tomis la sinodul de la Stejar (403)?* In Pontica. 46 (in print).
26. Holubeanu, I. 2013b. *Dependența canonică a Tomisului în secolul al IV-lea*. In Popescu, Em., Ioniță, V., Eds. *Cruce și misiune. II: Sfinții Împărați Constantin și Elena – promotori ai libertății religioase și apărători ai Bisericii*, București, 615-654.
27. Holubeanu, I. 2014a. *Câteva aspecte ale relațiilor Bisericii apostolice din spațiul danubiano-pontic cu Biserica Imperiului Bizantin (secolele I-VI d.Hr.)*. In Petrescu, T., Moise, B., Popovici, D., Paicu, D., Eds. *20 de ani de învățământ teologic universitar la Constanța* (in print).
28. Holubeanu, I. 2014b. *Some Remarks on the Real Author of the Passio Sancti Andreae Apostoli (i.e. the Latin Epistle)*. In Mutafova, K., Katsarkova, R., Eds. *The Balkans – Languages, History, Culture*, 4, Veliko Târnovo, (in print).
29. Ioannes Damascenus. *Sacra Parallela*. In Migne, P.G., 96.
30. Jugie, M. 1933. *Péché originel*. In DTC, 12/1, Paris, 275-624.
31. Mansi, G.-D. 1760. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. IV. Florence.

32. Mansi, G.-D. 1763. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. IX. Florence.
33. Marrou, H.-I. 1996. *Patristică și umanism. Culegere de studii*, Meridiane (= *Patristique et humanisme – Mélanges*, Seuil, 1976).
34. Morison, E.-F. 1912. *St. Basil and his Rule. A Study in Early Monasticism*, Oxford University Press.
35. Pârvan, V. 1920. *Gerusia din Callatis*. In *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*. s. II, t. XXXIX, 51-91.
36. Popescu, Em. 1956. *Considerații asupra educației tineretului la Histria. În legătură cu trei inscripții inedite*. In *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*. VII, 3-4, 342-365.
37. Popescu, Em. 1976. *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, București.
38. Popescu, Em. 1994. *Christianitas daco-romana. Florilegium studiorum*, București.
39. Popescu, Em. 2002. *Sfântul Ioan Casian, părinte al monahismului românesc și teolog al asceticii patristice*. In Iordăchescu, M., Ed., *Sfântul Ioan Casian. Viața și învățătura lui*, Iași, 7-28.
40. Popescu, Em. 2011. *Apostolicitatea creștinismului românesc*. In Națâru, S., Ed., *Sfântul Apostol Andrei. Ocrotitorul României. Începătorul Botezului în poporul roman*, București, 147-163.
41. Prosper, Aquitanus. *Liber contra Collatorem*. In Migne, PL, 51.
42. Rădulescu, A., Bitoleanu, I. 1998. *Istoria Dobrogei*, Constanța.
43. Schurr, V. 1935. *Die Trinitätslehre des Boethius im Lichte der „skythischen Kontroversen“*. In *Forschungen zur christlichen Literatur und Dogmengeschichte*. 18, 1, Main-Paderborn.
44. Schwartz, Ed. 1924. *Prolegomena (Acta Conciliorum Oecumenicorum)*, I, 5, pars prior, Berlin-Leipzig.
45. Siecienski, A.-E. 2010. *The Filioque*, Oxford.
46. Socrates. Scholasticus. *Historia ecclesiastica*, Migne, PG, 67.
47. Sozomenus. *Historia ecclesiastica*, Migne, PG, 67.
48. Stewart, C. 2000. *Cassian monahul. Învățătura ascetico-mistică*, Sibiu (= *Cassian the Monk*, New York – Oxford University Press, 1998).
49. Tanner, N. P. (Ed.). 1990. *Decrees of the Ecumenical Councils*, 1 (Nicaea I to Lateran V), Georgetown University Press.
50. Van Hove, A. 1945, *Prolegomena (Commentarium Lovaniense in Codicem juris canonici)*, 1/1, Louvain, Roma.

51. Vasiliev, A.-A. 1950. *Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Cambridge – Massachusetts.
52. Voinea, V., Szmoniewski, B. 2011. *Din nou despre peștera Casian*. In Pontica. 44, 221-238.
53. ZAHARIADE, M., BOUNEGRU, O. 2003. *Despre începuturile creștinismului la Dunărea de Jos: Martyrium-ul de la Halmyris*. In ICR, 115-132.
54. Zeiller, J. 1918. *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris.
55. Zugravu, N. 2008. *Studiu introductiv (Fontes historiae Daco-romanae Christianitatis)*, Iași.

Abbreviations:

B.O.R. – Biserica Ortodoxă Română

D.D.M. – De la Dunăre la Mare

F.H.D.R.P. – Fontes historiae daco-romaniae pertinentes

G.B. – Glasul Bisericii

I.I.R. – Istoria învățământului din România

M.O. – Mitropolia Olteniei

Ort. – Ortodoxia

P.S.B. – Părinți și Scriitori Bisericești

S.T. – Studii Teologice

THE RELATIONS OF THE BISHOPS AND THEOLOGIANS OF TOMIS WITH THE CHRISTIAN EAST AND WEST (4TH-6TH CENTURIES)

Nicușor TUCĂ¹

Abstract: Scythia Minor (Dobruja) has always been an area of great interest for many historians, archaeologists and theologians who have studied the evolution of Christianity in this territory, significantly contributing to its history. Most archaeological discoveries of the former provinces Scythia Minor and Dacia prove the fact that Christianity reached these territories since the first centuries of our era. It is already a proven fact that the land of Scythia Minor has been inhabited by a large number of Christians even since the first centuries, and a real Church life has developed here. This was also due to the Edict of Milan, of 313, through which the Christians were allowed to freely express their faith.

The Holy Apostle Andrew preached Christianity in Scythia Minor but also in the neighbouring regions, in north and west, as well. This is proved by many archaeological discoveries.

It is in the capital of this land – Tomis – that the first bishops of this area ran their activity, establishing here a Metropolitan Bishopric that enjoyed a real independence (αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπων), certainly acquired through its role of protector of the true faith. The Bishopric of Tomis, the oldest ecclesiastic institution in Romania, played a significant role in the early Christian Church.

Some of these bishops of Tomis took part in ecumenical councils and defended the Orthodoxy on the occasion of their participation in the 1st, 2nd, 3rd and 4th Ecumenical Councils. They also had a great role in the receiving of the dogmatic resolutions of these Ecumenical Councils by the Christians whom they ministered. They preached and defended the Orthodoxy even through martyrdom, as it happe-

---

¹ „Ovidius” University, Constanța, Romania.

ned in the case of Evangelicus, Ephremus and Titus, being real examples of faith and theological knowledge. In the present study, we shall present, on the one hand, the bishops of Tomis who had connections with the Christian East and West, through their participation in the Ecumenical Councils, and, on the other hand, some theologians of great value of these lands, thanks to whom the Church succeeded in remaining unharmed by the troubled times and by the numerous heresies.

We also need to mention the fact that some bishops of Tomis were erudite people, appreciated by their contemporaries, as it happened with Teotim, also called the Philosopher, and with bishop Ioan (John). Beside them, some famous theologians, like Saint Ioan (John) Cassian), Dionysius Exiguus and the „Scythian monks”, stand out.

The archaeological documents, particularly the inscriptions and the high number of martyrs of Christ from all of Scythia Minor, prove the fact that in Scythia Minor none of the heresies of that time grew roots. A sure contribution to the receiving of the dogmatic resolutions of the Ecumenical Councils in the Church of Scythia Minor and the propagation of these resolutions among the clergy and the Christians was, on the one hand, that of the Christian divine service and, on the other hand, that of the bishops who participated in these councils or who had close connections with the Fathers and theologians of the Christian East or West.

All of them, thanks to their accurate theology were real examples for the primary Christianity worldwide and for this reason the Church has decided to proclaim them among the saints.

Keywords: Scythia Minor, hierarchy, bishop, Ecumenical Councils, Tomis

Introduction

In time, a constant concern of many historians, archaeologists and theologians has been the study of the appearance and evolution of Christianity in Scythia Minor. Most of the archaeological discoveries of the former provinces Scythia Minor and Dacia prove that the Christian religion arrived in these territories at the very beginning of the first millennium.

The historical evidence of those times undoubtedly confirms the early existence of Christianity in the ancient land situated between the Danube and the Sea called Scythia Minor during the Antiquity and Dobruja nowadays... These beginnings are being brought to light, on the one hand, by the tradition, and, on the other hand, by the „logical-historical necessity” mentioned in 1911 by the Romanian historian and archaeologist Vasile Pârvan².

The Church historian Eusebius of Caesarea (265-339), the most notable Christian historian of the first centuries, testifies that the land near the Lower Danube and Pontus Euxinus and particularly the Greek towns on its shores were evangelized by the Holy Apostle Andrew, to whom, after the Pentecost, the christening of Scythia was entrusted. Eusebius of Caesarea took over this piece of information from the Christian Church writer Origen. In his famous *Church History*, Eusebius relates that the Holy Apostle Andrew preached Christianity in Dacia, near the Black Sea, namely in the future Roman province, Scythia Minor. „When the Holy Apostles and disciples of our Saviour – he wrote – spread all over the inhabited land, Thomas, according to the tradition, was sent (for preaching) to the Persians, Andrew to Scythia, John to Asia, where he spent all his life until he died, in Ephesus; Peter preached to the Jews scattered in the area of Pontus Euxinus, Galatia, Bithynia and Cappadocia and Asia... And what more can we say about the Apostle Paul, who, after he had preached the Evangel of Jesus Christ from Jerusalem up to the regions of Illyria, suffered martyrdom at Rome, under the Emperor Nero. These words are mentioned by Origen exactly as here, in the 3rd Book of his *Comments on the Genesis*”³.

The tradition of the evangelization of „Scythia” by this Apostle is also met at other Church writers. Therefore, for example, much earlier, Saint Hippolytus (c.170-c.236) recorded a tradition according to which the Holy Apostle Andrew „preached (the word of the Gospel) to the Scythians⁴ and the Thracians”. Recently discovered documents confirm the fact that the Holy Apostle Philip also joined the Holy Apostle Andrew in Scythia, the Dobruja of today, to preach

---

² PÂRVAN 1911, 74.

³ EUSEBIU 1987, 99.

⁴ HIPOLIT 1964, 713.

the Lord's word⁵. It means that a part of the territory of our homeland was evangelized by some of the direct disciples of Jesus Christ our Saviour. They, just like the other Apostles, will have ordered bishops and priests in the fortresses of the shore of Pontus Euxinus and especially at Tomis, the metropolis of this province, who then continued the work of Christianizing the inhabitants of this land"⁶.

Christianity spread fast in Scythia Minor⁷, but the missionary activity of the Holy Apostle Andrew and of his disciples did not stop at the boundaries of this area but went beyond it into the neighbouring regions, too, in the northern and western provinces. Scythia Minor represented the entrance gate for Christianity into the present Romanian territory.

Tomis, the capital of this province, became the place of ministry of the first bishops in this area. In history, this bishopric is found between the 4th and the 6th centuries, during a time of great Trinitarian and Christological controversies, which led as well to the summoning of the first four Ecumenical Councils, where the bishops of Tomis, who participated in or signed the council resolutions, fought to maintain the unity of the Christian Church and of the true faith.

The connections of the Bishops of Tomis with the Christian East and West

The bishops of Tomis defended the Orthodoxy on the occasion of their participation in the first four Ecumenical Councils. At the same time, they had an extremely important role in the receiving of the dogmatic resolutions of the Ecumenical Councils by the Christians whom they were guiding. Moreover, they preached and defended the Orthodoxy boldly and devotedly up to martyrdom (Evangelicus, Ephremus and Titus, under the persecution of the Emperor Diocletian and Licinius).

The first Ecumenical Council of Nicaea, of 325, was certainly joined by a bishop of Tomis, because Eusebius of Caesarea, who was present,

---

⁵ POPESCU 2001, 76.

⁶ PĂCURARIU 1978, 15; COSMA 1942, 207.

⁷ IONIȚĂ 1988, p. 97.

noted that „the Scythian was not missing either”⁸, namely he took part in the Council. According to a list of participants, the Scythian must have been Marcus. This bishop certainly rejected the heresy of Arius, because all his followers later on defended the Orthodoxy.

In the 4th century, there is another great bishop at Tomis, namely Bretanion, the first bishop of Tomis, whose existence is beyond any doubt.

A famous episode is that when, in order to impose Arianism in Scythia Minor, the Emperor Valens visited Bishop Bretanion (369) right in the Church of Tomis, where the latter was serving God, and tried to persuade him to accept Arianism. Bishop Bretanion rejected Arianism by means of a speech made in front of the emperor and of the Christians present in the church, in which he defended the Nicaean teaching. Then, in order to demonstrate his rejection of the communion with the Arians, he left the emperor there and went to another church, followed by the Christians. The Emperor Valens exiled the bishop, but afterwards he changed his mind and allowed Bretanion to return to his episcopal see of Tomis⁹.

Theodoret of Cyrhus expressed his own and his contemporaries' respect for Bretanion as follows: „And Vetrano [Bretanion], who was shining through all sorts of virtues, being ordained as a bishop of the towns of the entire Scythia Minor, lit his conscience with the zeal of faith, and fought Valens' attempt to corrupt the dogma and his misdeeds against the saints (the true believers)”¹⁰.

Most researchers state that the author of the *Letter of [the Church of] Gothia to [the Church of] Cappadocia*, which accompanied the relics of Saint Sava of Buzău, was Bishop Bretanion himself. Saint Basil of Caesarea, after having received these relics, expressed his gratitude to this bishop in two letters.

In 381, at Constantinople, the 2nd Ecumenical Council was held, with the participation of the bishop of Tomis *Terentius* or *Gherontie*. We have an extremely important piece of information about him, namely that the Emperor Theodosius the Great asks the bishops of Thracia and Scythia to keep the communion of faith with the bishops Terentius of

⁸ EUSEBIU 1991, 128.

⁹ PĂCURARIU 1992, 144.

¹⁰ THEODORET 1995, 197.

Tomis and Martyrius of Marcianopolis¹¹. So, the Emperor Theodosius the Great, in 381, entrusted Terentius the task of overseeing the continuity of the Orthodoxy in the fortresses of Scythia Minor¹².

The 3rd Ecumenical Council of Ephesus, of 431, was joined by Bishop *Timotei* of Tomis. The evidence of his Orthodox faith is his signature on the sentence condemning Nestorius. He signed the „12 anathematisms” of Saint Cyril of Alexandria, and the sentence condemning the heresiarch. He was the 170th signatory of the sentence condemning Nestorius. He continued his missionary activity defending the Orthodox faith also after the synod of Ephesus, and his eparchy was not contaminated by Nestorius’s heresy.

Timotei’s follower was bishop *Ioan (John)*, who ministered the Christian Church before 448 and who, although he did not participate in any Ecumenical Council, contributed to the defense of the Orthodox faith by rejecting Nestorius’s heresy. He is said to have been one of the best theologians of his time¹³. He is considered the author of some translations of the Greek Church writers into Latin, such as Theodore of Mopsuestia and Theodoret of Cyrrhus. It is also during his time that the heresy of monophysitism appeared, which he opposed with all his might, being, according to the testimony of the writer Marius Mercator, „one of the most ardent adversaries of nestorianism and eutychianism (or monophysitism)”. His erudition and his Orthodox position permeate Bishop John’s convictions.

His follower in the episcopal see of Tomis was *Alexandru*, who lived during the time of the disputes regarding monophysitism. He participated in the Council of 449, of Constantinople, where he was the 7th signatory of Eutychius’s condemnation. Also in 449, the „Robber-Synod” of Ephesus took place, which rehabilitated Eutychius. Bishop Alexandru of Tomis did not take part in it. In 451, the Emperor Marcian summoned the 4th Ecumenical Council, where bishop Alexandru did not participate; yet, later on, he signed the council documents as bishop of Scythia Province, which confirms his Orthodox faith and the Orthodox faith of the eparchy he represented¹⁴.

---

¹¹ POPESCU 1988, 120-123.

¹² PĂCURARIU, 1992, 145.

¹³ ȘERBĂNESCU 1969, 1015.

¹⁴ PĂCURARIU 1992, 147.

After the short ministry of Alexandru, bishop *Teotim II* followed. During his time, the supporters of monophysitism continued to disturb the peace of the Church and opposed the resolutions of the Council of Chalcedon. In this situation, the Emperor Leon I (457-474) asked, in writing, that all the bishops of the empire should express their position concerning the decisions made during the 4th Council of 451. In his answer, the Bishop of Tomis, Teotim II, writes that he receives, with no reservation, the resolutions of the Council of Chalcedon. „Good Emperor, I and all the Church of God, we understand in the same way and, with our consent, confirm through our faith and our devout testimony the resolutions of the Holy Fathers”¹⁵. His answer constitutes another piece of evidence that the bishops of Tomis never let themselves be led astray from the accurate faith.

After Teotim II, the historical documents no longer mention the name of any other bishop of Tomis for a while, which does not mean that Tomis ceased its existence as an episcopal residence. It means that during this time, the population of the region was frequently faced with invasions of the migratory peoples. Then, the permanent risings in Scythia Minor apparently made it impossible to preserve the names of the bishops for over half a century. After Teotim II, the last name of bishop of Tomis recorded by history in the 5th century, it is only during the first half of the 6th century that the documents mention another bishop of Tomis, namely *Paternus*, in connection to the action of the Scythian monks, whose teaching – „One of the Holy Trinity suffered in the body” – he rejected. Although the Scythian monks were convinced that their formula expressed a deeply Orthodox Christology, it was their Bishop Paternus who was actually flawlessly following the Orthodox line. Anyway, we need to make a clear distinction between the modalistic monarchianism (patripassianism) of Sabellius, of the 3rd century, and the theopashism promoted in 519 at Constantinople by John Maxentius and by a group of Scythian monks (Achile/Achillius, Ioan/John, Leontie/Leontius). Justinian and even Leontius of Byzantium, who was anti-monophysite, supported the theopashists in the use of their formula¹⁶.

---

¹⁵ COMAN 1977, 164-165.

¹⁶ BARDENHEWER, 1924, 202, 299.

By the middle of 6th century, a new theological problem was troubling the Christian Church. In the context of the dispute regarding „The Three Chapters”, the historical documents confirm the presence of *Valentinian* in the episcopal see of Tomis, to whom the deacons of Pope Virgilius (537-555) wrote a letter in 549, expressing their dissatisfaction on the fact that Pope Virgilius had signed the condemnation of „The Three Chapters”¹⁷ (these were: the person and the works of Theodore of Mopsuestia, the works of Theodoret of Cyrrhus and the writings of Ibas of Edessa against Saint Cyril of Alexandria), justifying that these would contribute to the split between the Orthodox and the monophysites. In the same year, namely in 549, the bishop of Tomis wrote to Pope Virgilius, and the latter answered him in 550. Despite this letter exchange between the bishop of Tomis and the Pope, Valentinian refused to sign the document of condemnation of „The three Chapters”¹⁸. It is well known that bishop Valentinian did not participate in 5th Ecumenical Council (553), but the reasons for his absence are not known. However, it is important to mention that his name was pronounced during the council works. Both the letter exchange with the Pope’s deacons, and that with the Pope himself, and the evocation of Valentinian’s name during the council works confirm his recognition as an ecclesiastic and theological personality and the prestige he enjoyed in the ecumenical environment of his time.

Here, both the information related to bishop Valentinian and that regarding the Bishopric of Tomis come to an end. Although the historical information on the Bishopric of Tomis comes to an end in 553, however, it will continue its existence, despite the numerous invasions of the Avars, who destroyed important localities in Moesia Inferior and Scythia Minor (587)¹⁹.

The peremptory argument supporting the role of the bishops of Tomis of the 4-6th centuries in the making of the dogmatic decisions of the first five Ecumenical Councils and the maintaining of the Orthodox faith among the Christians of Scythia Minor is the fact that in this province of the Byzantine Empire none of the great heresies that attacked the Eastern Church grew roots during their ministry. These

---

¹⁷ RĂMUREANU 1974, 200-212.

¹⁸ ȘERBĂNESCU 1969, 1023.

¹⁹ PĂCURARIU 1992, 149.

bishops were aware of the true dogma of the Church as active participants in the works of the Ecumenical Councils, as defenders of the true faith during these councils, and as receivers of the councils' faith in their quality of shepherds responsible for the faith of their believers. The connections they maintained with the great theological and ecclesiastic personalities of their time, like Saint John Chrysostom, Basil of Caesarea, Leon the Great, Epiphanius and Virgilius contributed to their remaining along the line of the Orthodoxy²⁰. Moreover, they made themselves known through their theological culture and their accurate faith, through the tenacity by which they rejected the heresies of their times, so that they were remarked appreciatively by some of their contemporaries (Sozomen, Cassiodorus, Socrates, Marius Mercator and so on).

Consequently, the Christians in Scythia Minor were Orthodox from the beginning and remained so throughout the existence of the Bishopric of Tomis thanks to their bishops. After having tried to identify the factors that contributed to the maintaining of the true faith among the Scythians, in the second part of the present paper we shall deal with the historical evidence confirming the true faith of the Christian believers in Scythia Minor, expressed by some theologians who lived in this area.

The theologians of Tomis – great personalities of their time

A number of authors from Scythia Minor, some of them bishops (Teotim of Tomis), and others part of the „Scythian monks” group (Ioan Cassian/John Cassian, Dionysius Exiguus, Ioan Maxențiu/John Maxentius, Achile/Achilleus, Ioan/John, Leonțiu/Leontius etc.), represent the beginning of a new world on the territory inhabited today by the Christians of Dobruja²¹.

There are several elements revealing the importance of the theologians in this area. First, the relations and contacts that the bishops of Tomis developed in writing, but also directly, with famous theological personalities. Bishop Teotim I of Tomis was friends with Saint

---

²⁰ ȘERBĂNESCU 1969, 1011.

²¹ COMAN 1978, 789.

John Chrysostom²², the Archbishop of Constantinople. Saint Ioan/John Cassian and Saint Gherman lived for a while in the presence of the monastic elite of Palestine and Egypt, and also of John Chrysostom at Constantinople, whom he called a „jewel among the priests in Constantinople”²³. Moreover, Ioan/John Cassian met face to face, in Rome, the archdeacon Leon, the future Pope, who advised him to write the well-known treaty *On the Incarnation of the Lord – against Nestorius*. The bishop Bretanion of Tomis is the author of the *Letter of Gothia to Cappadocia* that accompanied the relics of Saint Sava of Buzău. The great Cappadocian Saint Basil of Caesarea, after having received the relics, expressed his gratitude to this bishop by two letters²⁴.

Secondly, the missionaries originating from these lands had a crucial role in the preaching of the Evangel and in the spreading of the accurate faith, free from heresies. Bishops like Bretanion organized the missionary activity of Scythia Minor²⁵. The missionaries of these lands ardently fought against the heresies in their area (Bishop Bretanion) or from other Christian areas (Bishop John of Tomis, St. John Cassian).

Among the theologians who wrote books whose words draw the attention, we can mention Teotim I, as well. Educated in „philosophy” and aspiring to perfection, he proves to be a good master of the theological information and a skilful diplomat during a doctrinal dispute he had in an intervention in favour of John Chrysostom at Constantinople. Marius Mercator, a contemporary of Bishop John, writes about him that he was „one of the best theologians of his time”²⁶. John of Tomis is praised by Marius Mercator for his theological speeches, quoted as authoritative masterpieces in the fight against nestorianism and against monophysitism. Bishop John respected and preached, until he died, his Orthodox faith, and towards the end of his life he rejected with all his might the Monophysite heresy in its early period. For John of Tomis, „the monophysitism of Eutychius was the worst of heresies, more dangerous even than Nestorianism, since „to unite the divine Word with a body but not with the complete human nature and to call God subject to passions, is desecration and idolatry”²⁷.

---

²² ȘERBĂNESCU 1969, 1011. CASSIAN.

²³ CASSIAN 1990, 880.

²⁴ SIBIESCU 1979, 146-159.

²⁵ COMAN 1968, 212.

²⁶ ȘERBĂNESCU 1969, 1015.

²⁷ ȘERBĂNESCU 1969, 1016.

John Cassian is one of the most productive theologians from Scythia Minor. He fought against Nestorianism and against the teaching of Blessed Augustine on the supremacy of divine grace and on predestination. His theological work includes three titles: *Coenobitic Settlements* (12 books) and *Spiritual Conferences* (24 books) where he deals with Christian perfection and the treaty *On the Incarnation of the Lord* (7 books) where he rejects the Nestorian heresy, developing the Orthodox theology. The themes of the last two titles situate John Cassian's works in the universal ecumenical area.

Saint John Cassian is an outstanding representative of the patristic literature of the beginning of the 5th century. He successfully made the connection between the Christian East and West. He is considered the father of the Western monasticism, due to the monastic principles that he wrote. He has the merit of having introduced in the West the Desert Fathers' writings, a particular literary genre, presenting, by means of dialogues with the great spiritual fathers, the basic rules of the monastic life.²⁸

If the Christology of John Chrysostom and the philokalic dogma of Saint Basil of Cappadocia became occidental and ecumenical, this happened mostly due to the books written by Cassian.

Finally, we shall bring into focus the erudite monk Dionysius Exiguus. As he knew Latin and Greek very well, the translation he made had very valuable personal prefaces. Beside these translations of the Desert Father's words²⁹, he left us a heritage of writings such as canon law, biographies and works of Christian chronology³⁰.

Saint Dionysius Exiguus, due to his canonical works, gained the appellation of Father of the Orthodox Canon Law. Moreover, he had a particular role in the paschal chronology and computation. By this, a consensus was reached between the Christian East and West regarding the celebration of Easter on the same day.

Saint Dionysius Exiguus established the Christian era, replacing the numbering of the years starting from any other historical event by „the only new (event) on Earth”³¹, namely the incarnation of the Logos, the Son of God – our Savior Jesus Christ. Although it contains

---

²⁸ PĂCURARIU 1992, 152.

²⁹ COMAN, 1975, 195-197.

³⁰ DURĂ 1991, 84-90; DURĂ 1989, 37-61.

³¹ DAMASCHIN, 1993, 96.

some errors, the Christian era established by Dionysius Exiguus is a great achievement. The Dionysian chronological system, despite its errors, has been able to become the system of the civilized world, remaining a success of the whole humanity up to our times³².

Conclusions

1. To conclude, the main factors that contributed to the propagation of the dogmatic resolutions of the Ecumenical Councils in Scythia Minor and then to their receiving by the clergy and by the Christians were the bishops who participated in these councils or who had close connections with the Fathers and theologians in the Christian East. Once established in the great Ecumenical Councils, the accurate Church teaching has become a source of inspiration and a subject matter for the Christian divine service, which has become richer from a century to the next and from a council to the next, making available to the Christians the treasure of the Church dogma as prayers and sung poetry. This proves, once again, that indeed, the divine service is dogma in action.³³
2. Those who certified by their personal testimony and by their authority the Orthodoxy were the bishops of Tomis, who defended the faith even at the cost of their own lives.
3. Despite the troubled times and the numerous heresies the Church had to face, none of these heresies grew roots in Scythia Minor, due to these important bishops, and to some highly valuable theologians like Saint John Cassian, Saint Dionysius Exiguus, Maxentius and so on. They represent the intellectual force that succeeded in happily joining the Eastern culture with the Western one and in offering the Christian world of their century the ideal model of ecumenism, of solving the dissensions in an unprecedented Christian manner.
4. This highlights the fact that in Scythia Minor the theological matters were deeply analyzed and debated by the monks living in these areas, which proves their attachment and devotion to the faith that they were preaching.
5. Finally, we need to point out the fact that the works of these bishops and theologians of Scythia Minor are considered as the first cultur-

---

³² DRĂGULIN 1988, 24-68.

³³ TUCĂ, 2013, 14.

al actions of the Dacians-Romans at a continental level: „We were made known in Europe by works written in Latin by people like Niceta of Remesiana, John Cassian, John – bishop of Tomis, John Maxentius, Dionysius Exiguus and different „Scythian” monks (at least three of them called Ioan/John)”³⁴.

6. All these together were the arguments and the reason why the Synod of the Romanian Orthodox Church decided to proclaim most of the early Christian personalities mentioned in the present study as saints.

References:

1. BARDENHEWER, O., 1924. *Geschichte der Altkirchlichen Literatur*, Freiburg im Breisgau.
2. CASSIAN, Sfântul Ioan, 1990. *Convorbiri duhovnicești*. În col. P.S.B., vol. 57, București.
3. COMAN, Ioan G., 1977. *Spiritualitate patristică în Scythia Minor. Ortodoxia credinței*. În Ort., XXIX/2, 153-172.
4. COMAN, Ioan G., 1981. *Izvoarele Ortodoxiei românești în creștinismul daco-roman. Aniversarea a 16 secole de la participarea episcopului Terentie-Gherontie de Tomis la Sinodul II ecumenic (381) de la Constantinopol*. În Ort., XXXIII/3, 337-361.
5. COMAN, Ioan G., 1968. *Contribuția scriitorilor patristici din Scythia Minor – Dobrogea la patrimoniul ecumenismului creștin în secolele al IV-lea – al VI-lea*. În Ort., XX/1, 211-244.
6. COMAN, Ioan G., 1975. „Sciții” Ioan Cassian și Dionisie cel Mic și legăturile lor cu lumea mediteraneeană. În S.T., XXVII/3-4, 189-203.
7. COMAN, Ioan G., 1978. *Teologi și teologie în Scythia Minor în secolele IV- VI*. În B.O.R., XCVI /7-8, 784-796.
8. COSMA, Aurel, 1942. *Mytologie Roumaine*, Bucarest.
9. DAMASCHIN, Sfântul Ioan, 1993. *Dogmatica*, București.
10. DRĂGULIN, Gheorghe, 1988. *Cercetări asupra operei lui Dionisie Exiguul și îndeosebi asupra celei necunoscute până acum*. În M.O., XL, 1988/5, 24-68.
11. DURĂ, Nicolae V., 1989. *Străromânul Dionisie Exiguul și opera sa canonică. O evaluare canonică a contribuției sale la dezvoltarea dreptului bisericesc*. În Ort., XL/4, 37-61.

---

³⁴ COMAN 1981, 361.

12. DURĂ, Nicolae V., 1991. *Un daco-roman, Dionisie Smeritul (Exiguus), părintele dreptului bisericesc apusean*. În S.T., XLIII/5-6, 84-90.
13. EUSEBIU de Cezareea, 1987. *Istoria bisericească*. În P.S.B., vol. 13, București.
14. EUSEBIU de Cezareea, 1991. *Scrieri. Partea a doua. Viața lui Constantin cel Mare*. În colecția P.S.B., nr. 14, București.
15. IONIȚĂ, Viorel, 1988. *Activitatea misionară a Sfântului Apostol Andrei în Scythia Minor*. În B.O.R., CVI/3-4, 93-118.
16. HIPOLIT Romanul, 1964. *Despre cei doisprezece Apostoli*. În F.H.D.R.P., I, București.
17. PĂCURARIU, Mircea, 1978. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Sibiu.
18. PĂCURARIU, Mircea, 1992. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București.
19. PÂRVAN, Vasile, 1911. *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București.
20. POPESCU, Emilian, 2001. *Sfântul Apostol Filip – misionar pe pământul românesc*. În G.B., LVII/5-8, 59-76.
21. POPESCU, Emilian, 1988. *Bretanion și Gerontius (Terentius) – două mari personalități ale Tomisului în secolul al IV-lea*. În S.T., XL/2, 116-123.
22. RĂMUREANU, Ioan, 1974. *Episcopul Valentinian de Tomis. Corespondența lui cu papa Vigiliu în chestiunea „Celor Trei Capitale”*. În B.O.R. LXV/1-3, 200-212.
23. ȘERBĂNESCU, Niculae, 1969. *1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existenței Episcopiei Tomisului*. În B.O.R., LXXXVII/9-10, 966-1027.
24. ȘERBĂNESCU, Niculae, 1979. *Pătrunderea și dezvoltarea creștinismului în Scythia Minor*. În vol. D.D.M, Galați.
25. SIBIESCU, V. Gh., 1979. *Legăturile Sfântului Vasile cel Mare cu Scythia Minor (Dobrogea)*. În Ort., XXXI/1, 146-159.
26. TEODORET, Episcopul Cirului, 1995. *Istoria bisericească*. În col. P.S.B., vol. 44, București.
27. TUCĂ, Nicușor, 2013. *Hristologia reflectată în iconografia ortodoxă*, Constanța.
28. TUDOR, Dumitru, 1975. *Instrucția și educația în Dacia romană*. În vol. I.I.R., I, București.

MOLDOVA SECOLELOR XVII-XVIII ÎNTRE ALTERITATE CIVILIZAȚIONALĂ ȘI VECINĂTATE FAMILIARĂ ÎN VIZIUNEA CLERICILOR CATOLICI DIN EUROPA DE EST

Rafael Dorian CHELARU

Deși subiectul studiului nostru a mai fost atins în literatura de specialitate¹ (fiind încadrabil în aria tematică a studiului percepției alterității, ilustrat magistral de celebra carte a lui Tzvetan Todorov despre „cucerirea” Americii), ceea ce dorim să analizăm aici este modul sau modurile în care reprezentanții Bisericii Catolice – simbolizată de Roma ca centru purtător al valorilor civilizației occidentale (premoderne) – își reprezintă (în scrierile și rapoartele transmise, în special Propagandei Fide, de-a lungul secolelor XVII și XVIII) Moldova, nu atât ca entitate politică, ci ca arie de civilizație.

Pentru început, câteva date istorice contextuale. În 1623, anul înființării sale de către papa Grigore XIV, Sacra Congregație pentru Răspândirea Credinței (*Congregatio de Propaganda Fide*) trimitea primele misiuni în principatele Moldova și Țara Românească. Până în 1650, coordonarea acestor misiuni a revenit vicarului patriarhal de

---

¹ Martha Bur, „Catholic missionaries on Orthodoxy in the Balkans, 17-18th centuries”, *Etudes balcaniques*, XXIV, 1993, pp. 43-54; Cristina Codarcea, „Rome et Byzance dans les pays roumains à travers les récits des missionnaires catholiques (1620-1660)”, în Sante Graciotti (ed.), *Italia e Romania. Due popoli e due storie a confronto (secc. XIV-XVIII)*, Florența, Leo S. Olschki, 1998, pp. 227-238; Mihaela Grancea, „Western Travellers on Romanians' religiosity: 1683-1789”, în Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta (ed.), *Church and society in Central and Eastern Europe*, Cluj-Napoca, European Studies Foundation Publishing House, 1998, pp. 400-412; Bogdan Petru Maleon, „Ortodocșii români în fața clericului «viator» (sfârșitul sec. XVI – prima jumătate a sec. XVII)”, *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, vol. XXXVIII, 2001, p. 49-66.

la Constantinopol; după această dată, misionarii activi în cele două țări românești au intrat sub directa monitorizare a Curiei romane până în secolul XIX².

În secolele XVII-XVIII, misiunea catolică din Moldova a fost reprezentată de un grup relativ mic (variind de la 1-2 până la maximum 10-12 misionari) de călugări franciscani, provenind în special din ramura conventualilor, cea mai mare parte italieni, dar și unguri, polonezi și germani. Alături de aceștia, este documentată și activitatea pastorală a unui număr de minoriți observanți provenind din vicariatul Bosniei, structură ecleziastică ce administra practic majoritatea comunităților catolice aflate sub stăpânire otomană (Balcani, Ungaria, Transilvania, Țara Românească) încă din secolul XVI. Fără a insista asupra acestui subiect, precizăm faptul că până spre finalul secolului XVII, Propaganda a preferat să numească clerici balcanici ca administratori apostolici pentru Moldova, aceștia activând în paralel cu episcopii absenteiști numiți de regele Poloniei, probabil pentru a menaja suspiciunile otomanilor, foarte atenți la orice activitate de prozelitism catolic³. Contextul geopolitic determinat de Războiul de 30 de Ani – și aici ne referim la reculul Habsburgilor catolici – a jucat de asemenea un rol semnificativ în opțiunile Congregației⁴.

Misionarii trăiau răspândiți în cele 20-25 de comunități catolice (care reprezentau cca 5% din totalul populației Moldovei premoderne), îndeplinind sarcinile obișnuite ale unui preot paroh, inclusiv catehizarea. Din punct de vedere al statutului juridic, autoritățile laice și ecleziastice din Moldova au tolerat în general activitățile pastorale ale misionarilor și altor clerici în rândul populației catolice și nu au creat piedici semnificative. Totuși, această toleranță a fost strict

² Date esențiale privind istoria misiunilor catolice în Moldova din secolele XVII-XVIII pot fi accesate în studiile mai recente publicate de Lucian Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească (1601-1698)*, ed. îngrijită de Ovidiu Ghitta, Blaj, Ed. Buna Vestire, 2005; Emil Dumea, *Catolicismul în Moldova în secolul al XVIII-lea*, Iași, Ed. Săpientia, 2003; Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Țările Române în sec. al XVII-lea*, București, Ed. Academiei, 2008.

³ Cf. L. Periș, *op. cit.*, p. 303.

⁴ Cf. V. Barbu, *op. cit.*, p. 54.

limitată, nefiind permis prozelitismul în rândul majorității ortodoxe, sub amenințarea unor pedepse severe⁵.

Misionarii catolici ajunși în spațiul românesc în secolele XVII-XVIII sunt integrați categoriei „călătorilor” – să-i numim *clerici viatores*, citând astfel titlul unui studiu publicat de Bogdan Petru Maleon⁶ –, fiind în primul rând purtători ai unui discurs al alterității. „Celălalt” este în genere ortodoxul moldovean, dar și catolicul, mai puțin misterios și mai asemănător în alteritatea sa. În alt sens, o bună parte din corespondența produsă de misionari nu reprezintă numai „o hermeneutică a celui alt”, ci și o oglindă a personalității unor misionari. Aceștia nu sunt simpli „funcționari” raportori ai unei instituții ori martori neimplicați, precum călătorii, ci personalități distincte, care și-au lăsat amprenta asupra a ceea ce au văzut, auzit și trăit⁷. Pe de altă parte, în comparație cu jurnalele de călătorie, este evident că orizontul de erudiție al rapoartelor misionare este mai restrâns, substanțial îngrădit și de tiparele birocratice cărora trebuiau să se conformeze. De asemenea, construirea spațiului și a timpului se supune altor constrângeri și convenții față de literatura de călătorie.

Într-o sinteză recentă, Violeta Barbu remarca vizavi de discursul misionar *in specie* „deosebirea față de narațiunea istorică și înrudirea vădită cu rapoartele diplomatice”⁸. Astfel, receptorii acestui discurs nu sunt cititori virtuali, membri ai unei comunități familiare, prezente sau viitoare, ci instituții construite pe ierarhii bine definite, care impun propria lor grilă de selecție a informațiilor, propria lor perspectivă. Conform Violetei Barbu, textele misionare sunt produsul atât al observației personale, cât și al unor alegeri prealabile, dictate de un raport de „autoritate” între superior și subordonat, raport care impune „o logică a falsificării”, preluând aici o expresie celebră a lui Karl Popper⁹.

⁵ Pentru detalii a se vedea studiul nostru „Il problema della conversione al cattolicesimo nella Moldavia dei sei-settecento nelle fonti della Sacra Congregazione de Propaganda Fide”, în *La storia di un ri-conoscimento: i rapporti tra l'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana dal Rinascimento all'Età dei Lumi*, ed. Cristian Luca e Gianluca Masi, Brăila-Udine, Istros-Campanotto Editore, 2012, pp. 393-407.

⁶ B. P. Maleon, *op. cit.*, p. 50.

⁷ V. Barbu, *op. cit.*, p. 38.

⁸ Ibidem, p. 41.

⁹ Ibidem, p. 43.

Structura marcat descriptivă a rapoartelor produse de clericii catolici trimiși de Propaganda Fide evită, într-un efort sintetic, accidentalul, având în vedere că datele culese mai ales pe bază de observație empirică urmau apoi să fie prelucrate și comparate, la centru, cu alte serii de date provenind din alte arii de misiune. Dintre mărcile acestui „discurs”, supus atâtor convenții și care pe alocuri frizează erudiția, face parte și *categorizarea*, operația de a denumi și clasifica elementele realității analizate. Misionarul este un „categorizator”, grijiu de cele mai multe ori să marcheze, în nomenclatura confesională folosită, diferența, să o califice pozitiv în favoarea propriei identități, autocelebrându-și munca, și negativ în ceea ce-i privește pe „schismatici” sau pe eretici¹⁰.

În epoca Contrareformei, clericii catolici, fie italieni, fie din Europa de Est, sunt interesați în primul rând de evaluarea nivelului de conformitate al practicilor religioase ale comunităților catolice cu standardele tridentine și post-tridentine, ca și de statutul juridic al acestor comunități în raport cu majoritatea ortodoxă. Corespondența purtată de aceștia reprezintă într-un anumit fel o radiografiere a acestor elemente, iar în majoritatea cazurilor constatările lor merg spre o concluzie relativ pesimistă. Astfel, în rapoartele lor, trimișii Curiei romane (inclusiv misionari), care adesea aveau și însărcinări diplomatice, subliniază cu precădere elementele care apropie confesiunile ortodoxă și catolică, glosând adesea pe marginea posibilităților de convertire. Spre exemplu, un raport anonim din 1685 subliniază faptul că dintre toți ortodocșii („schismaticii”), moldovenii sunt cei mai favorabili catolicismului¹¹. De cele mai multe ori însă, optimismul inițial este rapid urmat de „pierderea iluziilor”, iar discursul negativ față de ortodoxie se accentuează, devine dominant, amplificat fiind și de bariera lingvistică și comunicațională. De aici frecvența sentințelor tranșante care subliniază ignoranța și incultura teologică a clerului și a masei de credincioși ortodocși. Arhiepiscopul bulgar Petar Bogdan Bakshev nota în 1641 că moldovenii „trăiesc ca animale, neștiind ce înseamnă Dumnezeu și legea lui”, iar despre preoți: „puțini dintre ei – dacă nu niciunul – pot să înțeleagă ceea ce citesc,

¹⁰ Ibidem, p. 44.

¹¹ Ioan C. Filitti, „Un raport catolic despre Moldova la sfârșitul secolului al XVII-lea”, *Revista istorică*, nr. 7-9/1926, p. 195.

deoarece citesc în limba sârbească, pe care nu o cunosc”¹². În relația sa din 1644, iezuitul ungar Pal Beke se referea la „necioplirea” preoților ortodocși, ilustrată prin faptul că aceștia nu știau nici măcar ce reprezintă numele Isus¹³. În cunoscutul său *Codex* privind vizitarea pastorală din Moldova anului 1646, arhiepiscopul Bandini (de fapt, Bandulović, misionarul fiind bosniac de origine) pune în contrast lumina credinței catolice cu întunericul ce domnea peste moldoveni: „Atât de mare este orbirea acestui popor, ignoranța și rătăcirea minții, încât nu știe mai nimic despre Dumnezeu și despre fericirea cerească”. Conform lui Bandini, practicarea credinței se reducea la gesturi repetitive precum „mătăniile” (semnul crucii), „fără a se ține predici sau lecții de dogmă în școli, deoarece preoții și dascălii sunt ei înșiși ignoranți”. Unele din aceste obiceiuri au fost preluate și de catolici, cum constată alarmat episcopul¹⁴. În altă parte, Bandini remarcă ironic poziția privilegiată a „descântătorilor” (*incantatores*) în societatea moldoveană, similară cu cea a învățaților în Italia (comparație evident defavorabilă moldovenilor)¹⁵.

Observantul bulgar Petar Parcević, implicat în conflicte acerbe cu misionarii franciscani, cu iezuiți și chiar cu preoții seculari, este mai puțin critic la adresa ortodocșilor: observă chiar faptul că unii „greci” de la Iași dețineau cărți de polemică anticatolică editate de protestanți (de ex. tratatul *Quare Lutterus defecit a fide*)¹⁶. Într-o scrisoare de la 1671, aruncă totuși o înțepătură la adresa clerului moldovean, gratulat cu expresia *rudissimae Minervae*, cu trimitere directă la ignoranța lor în materie de teologie dogmatică¹⁷.

În secolul XVIII, grecul Giovanni Hrisostomo dei Giovanni, prefectul misiunilor din Moldova, răspunzând unui chestionar tip al Propagandei Fide în 1762, nota că printre preoții ortodocși „dom-

¹² Textul lui Bakshev în *Călători străini despre Țările Române*, vol. V, ed. Holban Maria, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1973, p. 224.

¹³ Ibidem, p. 279.

¹⁴ Marco Bandini – *Codex. Vizitarea generală a tuturor bisericilor catolice de rit roman din Provincia Moldova. 1646-1648*, text bilingv, ed. Traian Diaconescu, Iași, Ed. Presa Bună, 2006, p. 409.

¹⁵ Ibidem, p. 417.

¹⁶ *Călători străini*, vol. VII (1980), p. 173.

¹⁷ Ibidem, p. 177.

nește o neștiință ce nu se poate închipui”. Afirmatia este conexată cu remarca legată de atitudinea ortodocșilor față de misionarii catolici, „pe care, deși îi consideră *schismatici* (subl. n.), îi respectă, deoarece sunt mai învățați decât preoții lor”¹⁸.

Vedem, așadar, că stereotipurile culturale nu s-au schimbat în mod substanțial. De altfel, într-o perspectivă mai amplă, percepția călătorilor clerici sau laici de confesiune catolică față de religiozitatea românilor se menține în limite constante. Comparatia între observațiile lui Marko Bandulović în 1646 și cele ale italianului Bartolomeo Frontali în 1764¹⁹ privind superstițiile practicate de ortodocșii moldoveni arată similitudini aproape perfecte. Diferența constă mai degrabă în faptul că raportul lui Frontali este mai sistematic și are o perspectivă diferită, cea a influenței, evident „nefastă”, a practicilor „superstițioase” ale ortodocșilor asupra catolicilor. Bandulović se arată în schimb mai receptiv emoțional la aceste practici: remarcă cu uimire Priapii de lemn plantați la răscruci pentru a proteja pământurile respective de ciumă, asistă perplex la ritualurile de înmormântare ori vituperează practicile descântătorilor. Sigur, sensibilitatea mai aparte a acestui misionar cu mare experiență în spațiul balcanic și Transilvania își pune fără îndoială amprenta. Structura narativă a relației sale nu se deosebește însă prea mult de cea a altor texte produse de clerici catolici în aceeași perioadă. În ansamblu, percepția față de religia ortodoxă este cea a unei religii „puternic populare”, o religie a faptei mai mult decât una a cunoașterii.

Interesul clericilor catolici față de practicile asociate cu superstițiile devine mai acut după 1700, în condițiile în care noul catolicism post-tridentin pune accent pe constrângerile morale, pe disciplina socială, pe necesitatea imperioasă a abandonării credințelor și riturilor „barbare”, „necivilizate”. În acest context, lumea catolică avea nevoie de referințe culturale situate în afara ei, cu care să se poată compara și la care să se poată raporta în construirea unei axiologii proprii. Această axiologie trebuia să sublinieze superioritatea civilizației creștine occidentale²⁰. Biserica ortodoxă ca instituție este ținta predilectă a atacurilor și criticilor, deoarece eșuează în a-și asu-

¹⁸ Ibidem, vol. IX (1997), p. 449-450.

¹⁹ Ibidem, pp. 351-8.

²⁰ M. Grancea, *op. cit.*, pp. 401-02.

ma sarcina de disciplinare socială și „civilizare” a moravurilor. Conform rechizitoriilor elaborate de reprezentanții Romei dar nu numai, ignoranța, vanitatea și lăcomia sunt cele mai mari păcate ale sale. În timp ce Contrareforma catolică se va strădui să delimiteze sacrul de profan, să asigure respectarea acestei distincții în spațiul public, în spațiul ortodox aparent nu se face o astfel de distincție. Astfel, superstițiile populare transgresează dinspre profan spre sacru sau, altfel spus, sunt contaminări ale sacrului de profan²¹.

Aspectele legate de religiozitatea populară sau de cultura teologică a clerului local nu reprezintă singurele puncte de interes ale clericilor care vizitează Moldova. Din rațiuni legate de informare instituțională sau din curiozitate pură, textele produse de aceștia includ și referiri la aspecte ce pot fi catalogate ca *civilizaționale*. Iezuitul ungar Pal Beke nota în 1644 că „valahii și ungurii și unii sași (ca și oamenii de alte nații ce locuiesc aici) se arată mai degrabă a fi barbari decât creștini și ca și cum s-ar deosebi de tătari numai prin limbă și religie”. Beke completează afirmând că la reproșurile sale privind preeminența barbariei, mulți ridică din umeri și invocă educația deficitară. „De ce nu vin în țara noastră oameni din acei ce ne-ar învăța alte obiceiuri mai bune ca acestea?”²²

Dar ce înțelege Beke prin barbarie? Este, de fapt, ceea ce înțeleg literații (clerici, dar nu numai) ai secolului XVII: starea de „barbarie” se exprimă prin „hrana, îmbrăcămintea și felul de trai” proprii neamurilor „barbare”, precum tătarii, exemplul cel mai sugestiv pentru un european. Bandini notează la rândul său că, asemenea tătarilor, moldovenii „sunt născuți pentru război și furt”, având puțină înclinație spre comerț, agricultură (cultivarea ogoarelor și viilor) sau meșteșuguri. Similitudinile cu mongolii nu se opresc aici: în același context arhiepiscopul descrie (admirativ!) obiceiul supunerii copiilor la un proces de călire în vederea dobândirii unei rezistențe superioare la foame, sete, frig sau arșiță (obicei practicat deopotrivă de boieri și de țărani)²³. Nu mai este nevoie să subliniem faptul că o astfel de practică este proprie mai ales societăților războinice...

²¹ V. Barbu, *op. cit.*, p. 475.

²² *Călători străini*, vol. V, p. 276.

²³ Marco Bandini – *Codex*, pp. 375-77.

În comparație cu regiunile dinspre tătari, vecinătatea cu zone considerate mai civilizate (ex. Polonia, Transilvania) nu poate avea decât influențe pozitive. Arhiepiscopul Bakshev nota despre locuitorii Sucevei că „sunt mai șlefuiți deoarece au mai dese legături cu polonii și ungurii”²⁴. Generozitatea față de călători nu mai este însă aceeași: conform lui Bandini, „moldovenii sunt mai ospitalieri decât cei din Țara Românească sau alți «valahi», doar cei învecinați cu polonezii nu dau nimic călătorilor fără plată”²⁵.

Asocierea dintre barbarie/deficit de civilizație și putere absolută apare în literatura europeană încă din secolul XVII, mai ales în raport cu Imperiul Otoman. Marea majoritate a textelor misionarilor proveniți din vecinătatea Moldovei notează faptul că principele de la Iași exercită autoritate cvasideplină în interiorul țării (numită uneori *tiranie* – termen cu sens ambivalent), chiar dacă este dependent de sultan. Există însă o diferență notabilă între textele de secol XVII, care, cu puține excepții, privesc favorabil sau neutru această realitate, și discursul întâlnit după 1700, care preia conceptul cu o conotație puternic negativă, cel de despotism²⁶. Dacă intransigența unui Vasile Lupu în a pedepsi fărădelegile și a impune dreptatea fără a ține cont de presiunile boierilor în direcția adoptării unei politici mai flexibile sunt laudate de Pal Beke, Bakshev sau Bandini, la 1762 raguzanul Giuseppe Bosković atribuia obiceiul „barbar” al statului moldovean de a confisca caii pentru nevoile sale de transport caracterului despotice al autorității princiare²⁷. În acest context, este demn de menționat și faptul că, dacă în secolul XVII majoritatea clericilor catolici laudă generozitatea principilor de la Iași în a acorda scutiri fiscale Bisericii române, în secolul următor numărul plângerilor față de sporirea gradului de taxare și de anulare a vechilor privilegii sporește considerabil.

Ca pendant al tiraniei principelui, boierimea moldoveană este văzută ca lipsită aproape complet de putere politică – la 1745 franciscanul rutean Onufrie din Liov informa Propaganda Fide că, exceptând

²⁴ *Călători străini*, vol. V, p. 234.

²⁵ Marco Bandini – *Codex*, p. 376.

²⁶ Pentru utilizarea termenilor de tiranie și despotism în raport cu Imperiul Otoman a se vedea studiul lui Aslı Çirakman, „From Tyranny to Despotism: The Enlightenment’s Unenlightened Image of the Turks”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 33, nr. 1/2001, pp. 49-68.

²⁷ *Călători străini*, vol. IX, p. 470.

membrii Divanului, restul boierilor aveau același statut cu orașenii, iar aceștia din urmă cu țăranii – „fără prerogative (privilegii) speciale, lipsiți de cultură și de preocupări pentru treburile publice”²⁸. Kelemen Mikes nota în 1739 că numărul familiilor boierești care contau politic în Moldova nu depășea cifra 12; același Mikes remarca cu neplăcere manierele grosolane și nesociabilitatea boierilor ieșeni, taxați drept „urși”²⁹. Un secol mai devreme Bandini plasa boierii în totală dependență de domn, adăugând că „nicio familie boierească nu-și poate urmări spița nici măcar pe 100 de ani [...] originea și virtutea și gloria strămoșilor nu au nicio trecere. Ei prețuiesc situația prezentă. Chiar și în această privință ei se aseamănă la legi mai mult cu turcii”. În același registru se înscrie și ironia față de obiceiul unor boieri târgoveți de a-și etala false semne ale statutului social: mulți se îmbracă „pompos, ca niște mici baroni”, deși „stomacul le chiorăie de foame”³⁰.

Ca o concluzie preliminară, este necesar să punctăm câteva elemente esențiale privind perceperea de către clerul catolic originar din estul Europei a realităților confesionale și civilizaționale din Moldova în comparație cu clericii proveniți din Occident (în special Italia). În ansamblu, similitudinile predomină asupra deosebirilor; totuși, în cazul clericilor din Balcani, Polonia sau Transilvania familiarizarea cu Imperiul Otoman sau cu tătarii ori cu clerul ortodox imprimă o anumită vehemență a tonului și o percepție mult mai critică decât a occidentalilor, care se mulțumesc adesea să înregistreze serii de date, fără a se implica emoțional. De asemenea, simțul apartenenței la aceeași arie culturală marcată de dominația Porții se convertește adesea în ostilitate față de misionarii veniți din teritoriile italiene sau germane: la 1663, observantul croat Gabriel Thomasij Mančić atrăgea atenția Congregației că franciscanii din vicariatul Bosniei „s-au născut robi ai sultanului turc”, în timp ce confrății lor italieni „nu vin aici [în Țările Române] de dragul lui Dumnezeu, ci ca să poată dobândi aici ceea ce nu pot câpăta în Italia din cauza slabei lor pregătiri”³¹.

²⁸ Francisc Pall, *Raportul călugărului Onufrie din Liov despre misiunile catolice din Moldova*, în volumul omagial pentru frații Al. și I.I. Lapedatu, București, 1936, p. 614.

²⁹ *Călători străini*, vol. IX, p. 204.

³⁰ Marco Bandini – *Codex*, pp. 375, 413.

³¹ *Călători străini*, vol. VII, p. 132.

IMPACTUL ANULUI 1812 ASUPRA STATUTULUI ETNOSOCIAL AL ȚIGANILOR BASARABENI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA¹

Ion DUMINICA²

Consecințele războiului ruso-turc din 1806-1812 și prevederile tratatului de pace încheiat la București pe 16 mai 1812 au fost expuse într-un mod diferit în istoriografia țaristă-sovietică-rusă și cea română. Timp de 200 de ani dezbatările istorice au fost axate pe promovarea celor două noțiuni politico-juridice – *alipire* versus *anexare* – legate de teritoriul pruto-nistean, populația și infrastructura economică a acestuia. Grupul istoricilor ruși format de școala țaristă și, ulterior, de cea sovietică promovau ideea „alipirii” Basarabiei la Imperiul Rus ca un „act progresist” – istoricii români tratau „anexarea” Basarabiei drept o tragedie națională. În continuare, vom expune câteva din aceste tratări marcate de raționamente obiectiv-istorice, în dependență de conjunctura politică:

Alipirea Basarabiei la Rusia în 1812 a avut o însemnătate progresistă pentru populația ținutului dintre Prut și Nistru, care a scăpat de birurile grele, impuse de stăpânirea otomană și de jafurile necontenite din partea feudalilor turci și a lacheilor lor. Moldovenii și-au unit soarta lor de cea a rușilor și ucrainenilor și în felul acesta au căpătat posibilitatea să grăbească dezvoltarea economică, politică și culturală a Basarabiei. Influența pozitivă a Rusiei s-a manifestat și prin creșterea numărului populației Basarabiei, unde alături de mol-

---

¹ Acest studiu a fost prezentat la Conferință Internațională „Tratatul de pace de la București din 1812 și impactul lui asupra istoriei românilor. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus”. Organizatori: Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova, Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Chișinău, 26-27 aprilie 2012.

² dr. în politologie, cercetător științific superior, șeful Secției „Minorități etnice”, Centrul de Etnologie, Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei.

doveni, trăitorii de baștină, locuiau de asemenea țigani și evrei. După anul 1812 aici s-au strămutat mai mulți bulgari, găgăuzi și sârbi de peste Dunăre, armeni și greci, care și-au părăsit țările lor aflate sub dominația otomană. Structura multinațională a populației din Basarabia a fost un factor care a accelerat dezvoltarea economică a țării în sec. XIX. Rușii și ucrainenii contribuiau prin cunoștințele lor acumulate la îmbunătățirea procesului de cultivare a cerealelor, bulgarii – la dezvoltarea oieritului și practicarea unei agriculturi intensive, evreii și armenii – la dezvoltarea meșteșugurilor și comerțului în regiune. În cei 100 de ani (1812-1912) populația Basarabiei a sporit de la 240 000 de persoane – la 2 250 000; în curând ea devine o regiune importantă a Rusiei în ceea ce privește producția de cereale, vinuri, fructe, tutun și produse animaliere.

I. ANȚUPOV *et al.*³

În 1806 sultanul turc Selim III, într-un mod arbitrar, fără a se consulta cu Rusia, i-a mazilit pe domnitorul Moldovei, Alexandru Moruzi, și pe cel al Valahiei, Alexandru Ipsilanti. Drept rezultat, țarul rus Alexandru I a comandat oștirilor sale să înainteze pe teritoriul principatelor dunărene, actualul teritoriu al Basarabiei. În 1807 armata rusă sub conducerea lui Mihelson a ocupat orașul Iași; un alt regiment al armatei rusești, sub conducerea lui Essen, a ocupat orașul Hotin; al treilea, sub conducerea lui Meyendorff – orașul Bender; al patrulea, sub conducerea lui Richelier – orașele Akkerman și Chilia. La 27 iunie 1807 mitropolitul Moldovei Veniamin Costache a prezentat o adresare către imperatorul rus Alexandru I: „*Alipește, Maiestate, guvernarea acestui pământ cu împărăția ta aflată în paza lui Dumnezeu... Să fie de acum înainte o turmă și un Păstor*”. Însă, doar după ce armatele rusești aflate sub comandamentul generalilor Kutuzov, Kamenski și Markov au curățat de turci tot teritoriul dintre Dunăre și Balcani, la 16 mai 1812 în orașul București, Turcia a semnat tratatul de pace și a cedat Rusiei întregul teritoriu al Basarabiei, dintre Nistru și Prut până la gurile Dunării. La 10 iulie 1812 țarul rus Alexandru I a aprobat la nivel înalt tratatul de pace încheiat la București și l-a numit pe admirarul P. Ciceagov primul guvernator

³ I. ANȚUPOV, A. BABII, V. JUCOV, I. IVANOV, *Anul 1812 în destinele poporului moldovenesc* (Chișinău: Cartea Moldovenească, 1972), 3-54.

rus al Basarabiei. Până la încheierea războiului ruso-turc (1806-1812) teritoriul actual al Basarabiei era divizat în trei posesiuni: 1. Teritoriul actual al ținuturilor Chișinău, Orhei, Bălți și Soroca alcătuita așa-numita „Moldova de peste Prut”. 2. Ținutul Hotin și cetățile Hotin, Akkerman, Chilia și Izmail se aflau sub ocărmuire turcească. 3. Ținuturile Bender și Akkerman, denumite „Bugeac”, aparțineau tătarilor. În toate aceste trei regiuni ale Basarabiei locuiau mai mult de 240.000 de persoane. Actualmente, aproximativ același număr de locuitori se atestă în ținutul Bălți (222.000). Pe parcursul întregii perioade de existență a Basarabiei, aceasta era strâns legată de Rusia nu numai prin unitatea religiei creștin ortodoxe, dar și prin relații de rudenie apropiate. Din timpuri străvechi acest teritoriu a fost populat de triburile slavilor orientali, iar sângele vărsat de ostașii ruși pe pământul Basarabiei timp de mai multe secole îndreptățește țarul și poporul rus să considere Basarabia ca parte integrală a Imperiului Rus nu doar din punct de vedere istoric, dar și moral.

Au trecut 100 de ani de la alipirea Basarabiei de către Marea Rusie, drept consecință a acestui eveniment istoric au fost obținute următoarele realizări:

1. Au fost deschise 56 de instituții de învățământ mediu, unde își fac studiile 11.000 de elevi.
2. A fost organizat învățământul primar în 1.709 de școli, unde învață 110.000 mii de elevi.
3. Au fost construite mai mult de 100 de spitale, unde activează peste 1.000 de medici.
4. Au fost construite mai mult de 1.000 de verste de șosea și de căi ferate (1 verstă = 1.067 m).
5. Au fost deschise aproape 7.000 de uzine și fabrici cu o capacitate de producere de 12 milioane de ruble, unde au fost încadrați în câmpul muncii 9.000 de muncitori.
6. Actualmente, pe teritoriul Basarabiei sunt recoltate anual mai mult de 100.000.000 de puduri de pâine (1 pud = 16,38 kg), aceasta fiind unul dintre principalele grânare ale Imperiului Rus. 7. Basarabia este prima regiune din Imperiul Rus după producția vinului, anual aici sunt dobândite 18.000.000 de vedre de vin (1 vadră = 15,2 litri). Pe lângă aceste realizări, basarabenii, în virtutea faptului că sunt o populație localizată la hotarul imperiului, sunt destul de lo-

iali Rusiei și-i furnizează ostași curajoși și lucrători conștiincioși în activitățile obștești și în cadrul serviciului de stat, unde aceștia respectă țarul și Rusia „*nu din frică, ci din bunăcuviință*”.

L. GOLOVKO⁴

Rusia a reușit după 16 mai 1812, cu mari eforturi, dar fără nici un drept istoric bazat pe o legitimitate, să smulgă o jumătate din teritoriul Moldovei, care nu i-a aparținut niciodată. În toamna anului 1812 locuitorii Moldovei încă nu s-au dezmeticit în privința împărțirii țării lor, crezând că Pacea încheiată la București nu este statornică, așteptând ca într-o bună zi teritoriul dintre râurile Prut și Nistru anexat de ruși să le fie înapoiat. Însă Rusia țaristă a știut de bogăția acestui teritoriu mult mai înainte, de aceea orice tentativă de înapoiere, întreprinsă pe căi diplomatice, a fost zadarnică. În anul 1799 călătorul rus Pavel Sumarokov îl descrie că un „*pământ al fâgăduinței*”, unde: „suprafața era cea mai roditoare, cu pășuni ce ating așa o înălțime, încât turmele ascunse în ele nu se văd. Clima în această provincie este foarte bună. Așezarea locurilor este fără de asemănare. Are o mulțime de fructe, păsări și diferite feluri de pește”. La finele anului 1812, rușii continuau să facă șicane locuitorilor Moldovei care doreau să ia merinde și să-și ducă vitele la păscut peste râul Prut. Văzând că nu s-a produs nici o modificare, mai mulți locuitori din ținuturile Moldovei ce au fost abandonate rușilor încep să treacă Prutul, din teama să nu fie alăturați cu forța în tagma oștenilor sau să fie transformați în șerbi, asemeni țăranilor ruși. Ulterior, ambițiile geopolitice ale Imperiului Rus se axau asupra stabilirii unui nou hotar cu Poarta Otomană pe Dunăre, până la vărsarea ei prin brațul Sfântul Gheorghe. Însă, puterile mondiale au stăvilat pofta de a acapara noi teritorii a Rusiei țariste în spațiul carpato-danubiano-ponctic. Astfel, Pacea de la București din 16 mai 1812 a salvat formarea statalității românești, cu prețul pierderii Basarabiei.

Paul CERNOVODEANU⁵

⁴ Л. ГОЛОВКО, *Краткая история Бессарабии к 100-летию юбилею присоединения Бессарабии к России (16 мая 1812-1912 г.г.)* (Бельцы: Типография III. Мильгрона, 1912), 10-16.

⁵ Paul CERNOVODEANU, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional (1806-1929)* (București: Albatros, 1993), 47-52.

Pacea de la București, făcând să treacă sub stăpânirea împăratului Alexandru I toată țara dintre Nistru și Prut, până la Dunăre, supuse ocârmuirii rusești proprietățile celor mai bogați moldoveni, care secundase[ră] Rusia prin toate mijloacele lor. Totodată, Rusia s-a înțeles cu Poarta în paguba acestor samsari moldoveni, dezmembrându-le teritoriul prin cedarea unei treimi din el în folosul țarului. La un moment rușii păreau să fie convinși că întreaga Moldovă le va rămânea, căci lucrau la niște proiecte în Galați, din care voiau să facă rivala Odesei. Și numai datorită faptului că Napoleon I, pornind la 1812 cu armata sa numeroasă împotriva Rusiei, silind-o să-și adune oștirile la un loc pentru a-l respinge, astăzi în rămășița Moldovei și în Țara Românească, se gândește, se scrie și se vorbește românește. Până în prezent nu sunt cunoscute, cu certitudine, temeiurile plenipotențiarilor Porții Otomane care au stat la baza cesiunii acestui teritoriu, tocmai în momentul când Rusia era expusă celei mai mari primejdii de la năvălirea tătarilor. S-a vorbit, dar nu s-a dovedit, că împuțerniciții Porții au fost convinși prin aurul rusesc; vinovați sau nu, ei își ispășiră greșeala cu capul.

Radu ROSETTI⁶

În timpul copilăriei mele petrecute în anii 60 ai secolului al XIX-lea, în orașul Hotin, deseori eram martor al unor amintiri nostalgice ale bătrânilor noștri după „vremurile cele bune trăite sub ocârmuirea turcească...”. În virtutea caracterului ofensator al acestor mărturisiri pentru conștiința noastră națională, ele nu merită să fie trecute cu vederea. În prezent mie îmi este dificil să argumentez cauzele acestor nostalgii proturcești expuse de persoanele în etate, mai ales că pentru orice bătrân „vremurile care s-au petrecut, tot timpul, sunt într-un mod subiectiv înfrumusețate”. Totuși, unele calități morale propovăduite de guvernarea turcească sunt destul de actuale și acum: modul de trai patriarhal, sobrietatea legalizată, puritatea moralei. Aceste însușiri morale au fost înlocuite după instalarea administrației rusești în Basarabia prin bețiile și sindrofiile cotidiene, care au depra-

⁶ Radu ROSETTI, *Acțiunea politicii rusești în Țările Române povestită de organele oficiale franceze*, ediția a II-a (București: Tipografia de Arte Grafice „George Ionescu”, 1914), 48-50.

vat societatea la nivelul tuturor palierelor sale, dezorientând-o prin consecințele scârboase ale acestui flagel.

A. SAVIŢKI⁷

Un veac se va împlini în curând, la 16 mai 1912, de când s-a des-
făcut din trupul Moldovei cea mai bună jumătate a ei, partea din-
tre Prut și Nistru, denumită de atunci Basarabia, denumire pe care
românii de acolo nu o cunosc, căci ei tot moldoveni se numesc și
limba lor pentru dânsii e tot graiul moldovenesc. Această ciuntire a
țării a fost cu atât mai adânc simțită, cu cât ea se altoise pe o ciun-
tire mai veche, acea a Bucovinei, anexată prin silnicie de Austria la
1775. Pentru împărățiile ce și-au întins hotarele pe seama unei țări
românești, împlinirea unui veac de stăpânire dă prilej la sărbătorire.
De aceea în 1875 Austria a organizat manifestări de bucurie pentru
„fericita alipire a Bucovinei de împărăția ei”. Acuma, în 1912, Ru-
sia se pregătește să facă același lucru pentru întinderea hotarului ei
peste corpul țărilor române. Altfel stă lucrul cu noi, cei care am fost
jertfă acestor sporiri de teritoriu. Pentru noi amintirea acestor două
rășluri e un junghi de durere, și ceea ce pentru împărățiile vecine e
un prilej de bucurie, pentru noi se prefăce în zile de doliu, căci Bucu-
vina și Basarabia sunt două fiice moarte ale pământului românesc.

Rușii priveau totdeauna Țările Române sub două unghiuri deo-
sebite. Când era nevoie de a se sluji de ele ca mijloc de constrângere
contra Împărăției Otomane, ei tratau pe domnitorii acestor țări de
suverani, le luau apărarea ca niște țări neatârinate după drept și care
ar fi fost fără cuvânt încălcate și asuprite de turci; când însă venea
timpul să se despăgubească de la aceștia pentru izbânda repurtată,
rușii considerau Țările Române ca pământ turcesc și-și tăiau din ele
mulțămitele. Aceasta au făcut-o și acum 100 de ani, când la 1812 luară
Basarabia ca despăgubire pentru războiul purtat în interesul Moldo-
vei. Și la 1878, când Rusia câștigă victorie contra Turcilor numai cu

⁷ А. САВИЦКИЙ, „Отрывок из воспоминаний о прошлом Бессарабско-
го края”, *Труды Бессарабского Церковного Историко-Археологического
общества* (Кишинев: Епархиальная Типография), IX-й выпуск (1914),
259-260.

ajutorul Românilor, iarăși se despăgubește pe socoteala aliaților săi, pentru daunele pricinuite de dușmanul comun. Cum se poate vedea în asemenea purtare respectarea dreptății?

A. XENOPOL⁸

Acum 200 de ani, Țara Moldovei, care era atestată pe harta politică a lumii mai mult de patru secole, a cunoscut o profundă dramă în istoria sa multiseculară. În zorii epocii moderne, teritoriul de est al Moldovei, dintre Prut și Nistru, sau, cum i se mai spunea pe timpuri, „Moldova de peste Prut”, a fost anexat la Imperiul Rus, iar locuitorii Principatului Moldovei au fost supuși unui nou cataclism social, cu implicații multiple și profunde. Pe plan internațional, amputarea teritoriului dintre Prut și Nistru de la trupul unitar al vechii Moldove și încorporarea lui în Imperiul Rus au generat problema Basarabiei, problemă care figurează în dosarul diplomatic internațional de 200 de ani, fiind obiectul unor puternice confruntări politice și geopolitice, precum și al unor încrâncenate dispute ideologice și, nu rareori, academice.

Includerea Basarabiei în spațiul imperial multietnic al Rusiei din secolul XIX, infiltrarea și sedimentarea în societatea basarabeană a elementelor etnice, cultural-spirituale și lingvistice eterogene au contribuit la proliferarea pluralismului cultural, lingvistic și confesional, dar, pe de altă parte, promovarea intensă a unei politici de uniformizare etnoculturală a avut drept consecință modificarea și alterarea mediului etnic și fenomenului cultural autohton, păstrându-se și conservându-se specificul moldovenesc doar în mediul rural. Din perspectiva istorică de 100 de ani, evoluția Basarabiei în secolul XIX – începutul secolului XX a fost marcată de fenomene și orientări controversate: episoade de modernizare a vieții social-economice în mediul urban, de investiții aparente, pe de o parte, și instaurarea unui regim de cruntă oprimare spiritual-națională și deznaționalizare a băștinașilor, pe de altă parte. În cadrul Imperiului Rus, Basarabia a parcurs, din punct de vedere al statutului juridic, calea de la o enti-

---

⁸ A. XENOPOL, „Centenarul răpirii Basarabiei”, *Viața românească* (Iași), anul VII, 3 (1912), 321-334.

tate administrativ-teritorială autonomă la cea de tip gubernie, transformându-se într-o societate de periferie a imperiului și înregistrând o dezvoltare întârziată.

Gh. DUCA⁹

La 23 iulie 1812, autoritățile țariste de la Sankt Petersburg, reprezentate în Basarabia de amiralul P. Ciceagov, comandant-șef al armatei ruse la Dunăre, emit primul act legislativ referitor la teritoriul răpit – *Regulamentul privind constituirea administrației provizorii a Basarabiei*. Conform Regulamentului, Basarabia urma să fie administrată de un guvernator civil. Această funcție i-a fost acordată lui Scarlat Sturdza, un boier moldovean. Guvernatorul civil urma să dirijeze toate activitățile administrației interne a provinciei, să numească după propria bunăcuviință ispravnici în fiecare ținut, care pot fi ruși sau moldoveni ce au prestat jurământul de supușenie Rusiei. La 12 octombrie 1812, după ce a înlocuit ispravnicii aleși de Divanul Moldovei cu boieri locali, guvernatorul civil al Basarabiei, Scarlat Sturdza, emite un ordin obligatoriu pentru ispravnicii recent desemnați în 10 ținuturi: Soroca, Hotin, Iași, Orhei, Hotărniceni, Greceni, Codru, Bender, Tomarova și Ismail. Punctul 6 al Regulamentului prevedea ca locuitorilor Basarabiei să le fie lăsate legile proprii, iar în punctul 22 erau specificate scutiri, timp de trei ani, de orice capitație și de impozitul funciar plătit statului pentru locuitorii provinciei și cei care se vor stabili aici. Administrația Civilă a Basarabiei consta din două departamente: primul departament cuprindea legile, chestiunile bisericești, executările judecătorești, poliția și învățământul; al doilea departament răspundea de statistica provinciei, populație, venituri, vămi, comerț și industrie. Pentru a administra cât mai eficient provincia, la 2 octombrie 1812 guvernatorul civil al Basarabiei își alege în calitate de reședință orașul Chișinău. Pentru acest rol a fost selectat Chișinăul, deoarece era situat în centrul regiunii recent dobândite de ruși, în cel mai vast ținut din stânga Prutului – cel al Orheiului, „era destul de mare cu o populație numeroasă, apă potabilă, precum și păduri în vecinătate; nu era îndepărtat

⁹ Gheorghe DUCA, „Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus: abordări critice”, *Akademios. Revistă de știință, inovare, cultură și artă* (Chișinău: Academia de Științe a Moldovei), nr. 2 (25) (2012), 3-5.

nici de râul Nistru, nici de Prut, toate produsele pământului aici sunt mai ieftine ca în alte părți”. Totodată, amiralul P. Ciceagov i-a remis lui Scarlat Sturdza, împreună cu Regulamentul, și un document cu instrucțiuni, menite să-i orienteze activitatea în conformitate cu dezideratele politicii țariste. În continuare, vom reda unele prevederi din aceste instrucțiuni:

Trebuie să puneți în mișcare tot ce e în stare să uimească imaginația supușilor acestei provincii pentru a cultiva în sufletele lor dragostea de patrie și stima față de conducerea ei. Este necesar să fie oferită posibilitatea pentru locuitorii din Basarabia să resimtă avantajele unei administrări părintești și generoase, prin aceasta să fie atrasă atenția popoarelor vecine atașate de Rusia: moldovenilor, valahilor, bulgarilor, grecilor, sârbilor ș.a. Bulgarii, sârbii, moldovenii și valahii sunt în căutarea unei patrii. Dumneavoastră le puteți oferi așa ceva în această provincie bogată, ce asigură locuitorii ei cu hrană și produse pentru comerț. Depuneți eforturi ca funcțiile publice să fie repartizate în mod echitabil, ca dreptatea administratorilor subordonați Dumneavoastră să-i facă pe locuitorii basarabeni să uite de lipsa unor legi sistematizate. Veți avea succese dacă veți acționa just și temeinic, dacă veți atrage în provincie oameni necesari, dacă ne veți face nouă prieteni adevărați în țările vecine.¹⁰

Însă șase ani de ocupație rusească transformă teritoriul Basarabiei în stepă goală, iar popoarele de aici locuitoare nu se mai stăruiau pentru interesele rusești. Cu toate că țarul rus Alexandru I, în spirit liberal, a declarat în fața Occidentului și în fața lumii creștine ortodoxe din Balcani, că Rusia a eliberat un teritoriu din Moldova de sub jugul turcesc (căruia i s-a dat numele de Basarabia) și nicidecum nu l-a anexat de la Moldova, starea populației era disperată din cauza rechizițiilor impuse de armata rusească, care au ruinat-o complet. Cea mai mare pagubă a fost adusă de numărul exagerat de prestații pe care populația locală trebuia să le îndeplinească în folosul armatei rusești: repararea drumurilor, transportul furajelor și pâinii, cositul fânului, toate acestea îndepărtau pe țărani de la muncile agricole și generau falimentarea gospodăriilor. În aceste împrejurări, vestea continuării ocupației rusești, ceea ce însemna prelungirea prestațiilor

---

¹⁰ Dinu POȘTARENCU, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus* (Chișinău: Prut Internațional, 2006), 30-52.

și rechizițiilor, a fost primită cu scârbă de populația locală, care a început să emigreze de sub „scutul eliberatorilor ruși ortodocși” în Moldova, rămasă „sub jugul turcesc”. Pentru a opri acest curent de emigrare, care era foarte păgubitor pentru prestigiul autorității rusești, s-a declarat că „Moldova este afectată de ciumă”, s-au pus cordoane militare pentru a opri trecerea țăranilor peste Prut, totodată, s-a recurs la cuvântul de mare autoritate al mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni (1746-1821). Pe de altă parte, mitropolitul Gavriil, convins că ocupația rusească cu președinția unui senator rus în divanuri, nu îmbunătățește, ci mai degrabă înrăutățește starea patriei lui, a cerut pentru păstorii săi din Basarabia aplicarea legilor locale și conducerea administrației de către oameni locali¹¹.

Situată la joncțiunea a trei imperii - Rus, Otoman și Habsburgic -, Basarabia ajunge un teritoriu de frontieră în cadrul Imperiului Rus, fiind așezată pe direcția de expansiune a acestuia, ceea ce a produs staționarea permanentă a armatei ruse în spațiul pruto-nistean. Concomitent cu organizarea administrativă a Basarabiei, guvernul de la Sankt Petersburg întreprinde măsuri energice pentru a se informa asupra stării reale a lucrurilor din regiunea nou cucerită, despre situația ei economică, socială, legislativă, administrativă, drepturile, privilegiile și obligațiile populației, componența etnică a acesteia, numărul locuitorilor, apartenența socială și ocupațiile lor etc. Posibilitățile regiunii de a încartirui și aproviziona cu alimente armata rusă în cazul unui conflict militar în Balcani erau riguros evaluate; după unele calcule, Basarabia ar fi putut aproviziona, pe parcursul unui an, în condițiile unei recolte cu roadă medie, o armată de până la 300.000 de persoane. Cu toate acestea, deseori, acțiunile administrației ruse nu erau bine calculate; voind să sporească rezervele de alimente pentru armată, guvernul țarist emite o serie de acte restrictive prin care se interzice exportul de cereale și vite în Moldova și în imperiile Habsburgic și Otoman - piețele tradiționale de desfacere a produselor agricole basarabene. Aceste acțiuni abuzive au determinat micșorarea producției de cereale și scăderea numărului de vite, care au fost tăiate. Ulterior, locuitorii Basarabiei, pe lângă dreptul de a vinde vite peste hotare,

---

¹¹ P. CAZACU, *Moldova dintre Prut și Nistru 1812-1918* (Iași: Viața Românească, f.a.), 64-65.

au pierdut și dreptul de a pescui, însă cea mai nesuferită situație pentru băștinași a fost încartiruirea soldaților, care se comportau imoral prin obiceiurile lor asiatice. Ignorând faptul că din cauza lipsei unui conducător cu experiență locală, în administrarea Basarabiei au fost depistate mai multe fraude în detrimentul statului și al locuitorilor, reprezentanții militari ruși, numiți de autoritățile țariste, învinuiau regimul de autoadministrare a regiunii și drepturile prea largi pe care le aveau boierii moldoveni în guvernarea ei. Treptat, autoritățile țariste întreprind măsuri tot mai frecvente în vederea limitării autonomiei administrative a Basarabiei pentru a încadra această regiune în structurile administrative, economice și sociale ale Imperiului Rus¹².

Pe de altă parte, agentul diplomatic din cadrul comandamentului suprem al armatei ruse din Principatele Române, contele I. Capodistria, considera că anume schimbările inopinate introduse în modul de administrare a Basarabiei puteau conduce la pierderea „aptitudinilor înnăscute de a munci a[le] locuitorilor din această provincie”, care constituiau aici „o importantă cauză a belșugului”. Totodată, exodul masiv peste Prut al populației din Basarabia putea fi provocat atât de modul de impozitare rusească, cât și de îngrijorarea de o posibilă introducere a șerbiei, iar aplicarea legislației rusești în Basarabia și îndepărtarea boierimii locale din administrare puteau provoca proteste din partea acestora. Luând în calcul aceste considerente, în baza unui interes pragmatic, diplomatul rus insistă asupra menținerii „drepturilor, proprietăților, obiceiurilor și legislației vechi ale populației locale”. Menținerea drepturilor și privilegiilor vechi ale populației băștinașe din Basarabia trebuia să trezească creștinătății din sud-estul Europei convingerea în mărinimia și generozitatea țarului rus. Această propunere de concesiune înaintată de diplomatul rus în favoarea populației autohtone a fost respinsă de autoritățile țariste din Petersburg, iar Basarabiei i se rezervă rolul de bază militară a Imperiului Rus în strategia politicii externe expansioniste în Balcani¹³.

¹² Valeriu MUTRUC, „Cu privire la politica agrară a țarismului în Basarabia până la reformele din anii '60-70 ai secolului al XIX-lea”, *Revista de istorie a Moldovei* (Chișinău: Institutul de Istorie al AȘM), 3-4 (2000), 118-120.

¹³ Ion VARTA, „Noi date inedite despre statutul Basarabiei de sub dominația țaristă”, *Revista de istorie a Moldovei* (Chișinău: Institutul de Istorie al AȘM), 3-4 (1998), 99-100.

La 17 iunie 1813 Scarlat Sturdza este eliberat pe motiv de boală din postul de guvernator civil. El a fost primul și ultimul conducător local în Basarabia țaristă. În locul lui, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni l-a propus pe general-maiorul Ilie Catargi, care „datorită unei comportări cinstite și cunoașterii limbii și obiceiurilor locale, va putea conduce această provincie din toate punctele de vedere”. Autoritățile țariste n-au ținut cont de propunerea mitropolitului și l-au numit guvernator civil al Basarabiei pe general-maiorul I. Harting, care deținea concomitent și funcția de guvernator militar. Acesta „era puțin versat în domeniul obiceiurilor și legilor locale și [...] a început să practice legile și rânduielile rusești”. Conducerea civilă a Basarabiei a fost suprimată și înlocuită cu cea militară, iar statele eliberate au fost completate de cinovnici militari ruși din Armata Dunăreană. Prin această decizie, autoritățile țariste doreau să apropie administrația locală din Basarabia de cea centrală rusă, cu ajutorul funcționarilor militari. Ulterior, conducerea ținuturilor și a satelor era înfăptuită de boieri moldoveni, având la bază principiul național, iar orașele, fiind conduse de funcționari ruși, au devenit „oglinda ordinii din întreaga Rusie”¹⁴.

Cea de-a doua lege privind organizarea Basarabiei a fost *Așezământul obrazovaniei oblastei Basarabia*, promulgată pe 29 aprilie 1818 la Chișinău de către țarul rus Alexandru I. Conform rescriptului împăratului care însoțește legea – „provincia basarabeană își păstrează compunerea sa națională și de aceea capătă un mod de administrare special”. Pentru aceasta a fost creat un organ reprezentativ – Consiliul Suprem al Basarabiei. Organizarea guvernului provinciei era efectuată cu participarea persoanelor alese de nobilime. Așezământul mai prevedea respectarea limbii moldovenești și a legilor (obiceiurilor) locale¹⁵.

Peste un deceniu, statutul de autonomie a Basarabiei a fost suprimat odată cu adoptarea *Așezământului pentru ocârmuirea oblastei Basarabia* la 29 februarie 1828. În contextul politicii „naționalității oficiale” implementate în Imperiul Rus de către țarul Nicolai I, limba moldove-

¹⁴ Dinu POȘTARENCO, „Politica țaristă de deznaționalizare a administrației Basarabiei”, *Destin românesc*. Revistă trimestrială de istorie și cultură (Chișinău-București: Fundația Culturală Română), 4 (1994), 71-72.

¹⁵ Silvia BARCARU, „Considerații privind instituțiile administrației locale din Basarabia reflectate în actele legislative rusești din anii 1812-1837”, *Revista de istorie a Moldovei* (Chișinău: Centru Studii Istorice, IISD al AȘM), 4 (2009), 72.

nească a încetat să mai fie limbă oficială în administrația publică. Totodată, sunt introduse prevederi referitor la țăranii ruși care migrează în regiunea Basarabia: „...care nu pot fi robi nici ai moșierilor basarabeni și nici ai dvorenilor ruși. Dvorenii ruși care locuiesc pe teritoriul Basarabiei pot să posede în calitate de robi, în afară de țigani, numai pe servitorii casnici, fără să-i așeze cu traiul pe moșie”¹⁶.

Una dintre categoriile sociale/minoritățile etnice din Basarabia care au suferit din pricina instituirii orânduirii țariste au fost țiganii. Inițial, sub aspect social, guvernarea țaristă a menținut statutul juridic al robilor țigani: „Locuitorii oblastei Basarabiei de toate stările, precum: partea duhovnicească, dvorenimea, boiernașii, mazilii, rup-tașii, negustorii și târgoveții, Țăranii sau sătenii lucrători de pământ, țiganii Coroanei și ai moșierilor, evreii păstrează toate acele drepturi și privilegii de care ei până acum se foloseau”. Însă, spre deosebire de celelalte stări sociale din Basarabia, ultimele două nu beneficiau de niciun fel de privilegiu. Toate stările, în afară de țigani și evrei, aveau deplină slobozenie de a intra în slujba împărătească pentru a dobândi „cinuri” și „învredniciri”¹⁷.

Potrivit Așezământului din 1818, țiganii erau împărțiți în două categorii. Prima categorie erau *țiganii care aparțineau statului*, numiți în actele oficiale rusești „țiganii Coroanei”, iar a doua – *țiganii șerbi*. Conform unor date oficiale prezentate la 23 noiembrie 1827 Consiliului Suprem al Basarabiei de guvernatorul general al Novorosiei și rezidentul plenipotențiar al Basarabiei, M. Voronțov, țiganii Coroanei erau clasificați în trei grupuri distincte:

- *țigani ursari* (25 de familii) – duceau un mod de viață nomad și practica, în fond, meseria de fierar;
- *țigani lingurari* (528 de familii) – trăiau pe pământurile moșierilor în baza unor înțelegeri încheiate în mod particular cu proprietarii terenurilor. Unii din ei se ocupau cu agricultura și creșterea vitelor, imbinând și meseria de fierar;

¹⁶ *Așezământul pentru ocârmuirea oblastei Basarabia* [Высочайше утвержденное учреждение для управления Бессарабской области]. В: *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание второе. Том III. № 1834, 29 февраля 1828 г. (СПб.: Типография II Отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830), 197.

¹⁷ *Așezământul obrazovaniei oblastei Basarabiei* [29 aprilie 1818] (Chișinău: Tipografia Exarhicească, 1818).

- *țigani lăieși* (189 de familii) – trăiau în diferite regiuni ale Basarabiei, vara în șatre și iarna în bordeie. Unii din ei aveau case proprii, practicau meseria de fierar și cizmăria.

Țiganii Coroanei plăteau anual în visteria statului impozitul denumit *dajdia*, ce constituia câte 10 ruble asiguate de familie. Ei se aflau sub administrarea Oficiului special pentru Țiganii Coroanei, subordonat Guvernului Regional, alcătuit dintr-un administrator, doi supraveghetori și un conțopist¹⁸.

Pentru colectarea curentă a taxelor, la 28 noiembrie 1825, Oficiul special pentru Țiganii Coroanei emite un ordin care prevede colectarea impozitelor de la Țiganii Coroanei aflați în subordinea bulucbașilor. Astfel, bulucbașii urmau să strângă de la fiecare cap de familie câte 10 ruble asiguate și să prezinte suma colectată la Oficiu către 20 decembrie 1825: bulucbașii de Ismail – (nr. 542) Dumitru Mihailov, (nr. 5430) Daniel Candu; bulucbașa Chiliei – (nr. 544) Vasile Guțu; bulucbașii de Căușeni – (nr. 545) Paladie Russo, (nr. 546) Stamatie Terziu, (nr. 547) Samuil Ianciu. Dacă nu vor fi colectate impozitele la timp, Oficiul își asuma dreptul de a recupera suma necesară din contul proprietății private a bulucbașilor¹⁹.

Pentru a obține veniturile stabilite, autoritățile țariste au fost mereu preocupate de situația Țiganilor statului sau ai Coroanei. Încă la începutul ocupației rusești a Moldovei, în 1806 marele vistier al Moldovei, Iordache Roset Roznovanul, un om robust, cu simț practic, se înduioșează de soarta acestor „români de culoare”. După invazia trupelor rusești în Moldova, domnitorul a dispărut, iar Divanul a luat hotărârea ca Țiganii domnești să fie vânduți noilor stăpâni, care propun un preț mai mare pentru ei. Până la ocupația rusească, Țiganii domnești au dus un mod de trai lejer, oferind primei doamne a Țării Moldovei un venit anual de 25.000 lei. După năvala rușilor, cumpărătorii Țiganilor domnești rămași fără de stăpân care să le ia apărarea, îi exploatează cu cea mai mare cruzime. La un moment dat, suma

¹⁸ Valentin TOMULEȚ, *Basarabia în epoca modernă (1812-1818) (instituții, regulamente, termeni)*, vol. III (Chișinău: CEP USM, 2012), 237-238.

¹⁹ И. АНЦУПОВ, К. КРЫЖАНОВСКАЯ, *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов, часть II* (Кишинев: Издательство ЦК Коммунистической Партии Молдавии, 1969), 62.

din vânzările masive ale ȝiganilor domnești a atins cifra de 125.000 lei. Astfel, invazia armatei rusești în Moldova a influențat negativ soarta ȝiganilor domnești, care începură să fugă după „cordon”, în Bucovina. Ca să oprească acest exod disperat după „cordon” vistierul I. Roset Roznovanul adresează o solicitare senatorului rus Vasile Crasno Milasevici să nu se mai vândă ȝiganii domnești. În schimb, să fie numit un „epistaf” în persoana căminarului Panaite Cazimir, care va avea în grijă strângerea venitului anual de la ei.

La începutul anului 1810, în Moldova se aflau 1.878 de familii de ȝigani domnești, împărțite în 1.212 cruci. Toți acești ȝigani urmau să plătească suma de 110.000 lei, repartizată în patru sferturi anuale. Pentru strângerea banilor, fiecare cruce de ȝigani trebuia să mai dea 60 de parale la Sfântul Gheorghe și 60 de parale la Sfântul Dumitru. Pentru evitarea abuzurilor, vistierul cerea fiecărui bulibașă al ȝiganilor să le fie oferită o dovadă scrisă în care să se arate că fiecare cruce de ȝigani trebuie să plătească un venit anual statului în sumă de 53 lei și 26 bani sau 13 lei și 37 bani la fiecare trei luni, fără nicio „răsură sau altă numire”. Pentru atragerea ȝiganilor fugiți după „cordon”, vistierul Iordache Roset Roznovanul cerea să fie publicată o hotărâre prin care se interzicea vinderea robilor domnești. Intervenția făcută de vistierul Țării Moldovei și-a atins rezultatul dorit. Senatorul rus Vasile Crasno Milasevici comunică îndată Divanului Moldovei că el este de părerea ca de acum încolo să nu se mai vândă ȝiganii domnești, care erau de meserie ursari, lingurari și rudari. În continuare, au fost luate măsuri ca ȝiganii domnești să fie tratați cu bunăvoință, iar strângerea dajdiei anuale să se facă fără brutalitate, suma totală de 125.000 lei fiind adunată în mai multe soroace.²⁰

În 1812, când, sub guvernatorul civil Scarlat Sturdza, s-a făcut primul recensământ al ȝiganilor statului din Basarabia, existau 340 de familii de ȝigani din această categorie. Către anul 1823, în Basarabia au fost atestate 614 familii de ȝigani ai Coroanei; în 1824 – 710; în 1825 – 701; în 1826 – 707; în 1827 – 740; în 1828 – 745; în 1829-1830 – 758; în 1831 – 765; în 1832 – 783; în 1833 – 795; în 1834-1835 – 837 familii. Totodată, în Basarabia au fost atestate și unele cazuri de refugiu ilegal de

²⁰ T. G. BULAT, „Țigani domnești din Moldova la 1810”, *Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie și geografie a Moldovei dintre Prut și Nistru* (Chișinău: Tipografia Eparhială „Cartea Românească”), anul V, 2 (1933), 1-6.

peste Prut al ȝiganilor din Principatul Moldovei. La 8 februarie 1822, 75 de familii de ȝigani ursari și 20 de familii de ȝigani lingurari (în total 508 persoane) au sosit în carantina Sculeni. Ulterior, în Basarabia s-au refugiat încă 63 de familii de ȝigani ursari (321 de persoane), care au manifestat dorința să rămână pentru totdeauna în această provincie rusească, urmând să depună, ca și ceilalți refugiați de peste Prut, jurământ de credință Rusiei și mai apoi să plătească dările. După o scurtă perioadă de timp, ȝiganii refugiați de peste Prut, care au fost înscrși în categoria ȝiganilor statului, începură să șovăie, plângându-se autorităților de situația mizerabilă în care s-au pomenit. ȝiganii au declarat că în Moldova ei aveau dreptul să locuiască timp de 3 zile pe orice moșie și puteau să staționeze timp de 3 luni în orice loc unde le plăcea (de exemplu în pădure), cu o plată de 20 de parale de familie. În Basarabia însă ei nu beneficiază de niciun fel de privilegii, sunt lipsiți de orice perspectivă, nu pot staționa liber în niciun sat, iar când sătenii nu mai au nevoie de lucrurile confecționate de ȝigani, îndată îi alungă, uneori chiar îi bat. Astfel, confruntându-se zilnic cu o atitudine disprețuitoare față de soarta lor, ȝiganii refugiați au cerut autorităților țariste din Basarabia să li se permită să se reîntoarcă în Moldova, refuzând să depună jurământ de credință Rusiei²¹.

A doua categorie o constituiau **ȝiganii șerbi**, care aparțineau clerului, nobilimii, boiernașilor, mazililor și negustorilor. După anul 1812, pe teritoriul Basarabiei autoritățile țariste nu au schimbat statutul social al ȝiganilor șerbi; excepție constituiau ȝiganii imigranți din Moldova, aceștia fiind clasificați în categoria ȝiganilor Coroanei. Numărul ȝiganilor Coroanei din Basarabia creștea treptat din contul ȝiganilor șerbi care se refugiau de peste Prut; către anul 1839, aici locuiau deja 1.135 de familii²².

În conformitate cu prevederile Așezământului din 1818, ȝiganii șerbi erau scutiți de prestațiile de stat și obștești, îndeplinind doar diferite munci sau servicii în folosul proprietarilor. În mare parte, ei erau folosiți doar în calitate de slugi sau meșteșugari. Caracterizând ȝiganii șerbi, ofițerul rus A. Rozeilon-Soșalski menționează că aceștia nu erau impuși de stat la plata impozitului din considerentul că nu pot să se

²¹ Valentin TOMULEȚ, *Basarabia în epoca modernă (1812-1818) (instituții, regulamente, termeni)*, vol. III (Chișinău: CEP USM, 2012), 238-239.

²² Иван АНЦУПОВ, *Казачество российское между Бугом и Дунаем* (Кишинев: Инесса, 2000), 66-67.

adapteze la modul de viață sedentar și să se îndeletnicească cu agricultura, aducând puține foloase stăpânilor lor. Aceștia le permit să hoinărească dintr-un loc în altul, lăsându-i fără nicio asistență. Autorul rus constată că țiganii șerbi ar putea să devină buni meșteri sau artiști, deoarece, după natura lor, sunt mai predispuși pentru diferite îndeletniciri și câștiguri ocazionale: mulți dintre ei sunt argintari, lăcătuși, buni specialiști în confecționarea caretelor, muzicanți ș.a.²³

Potrivit datelor recensămintelor fiscale, numărul țăganilor șerbi în Basarabia constituia în 1835 – 13.156 de persoane; în 1852 – 7.307; în 1859 – 10.800²⁴.

În continuare, pentru a cunoaște mai detaliat numărul familiilor de țigani șerbi aflați în posesiunea boierilor, onomastica și ocupațiile tradiționale ale acestora, vom prezenta o listă întocmită la 18 august 1828 de boierul Constantin M. Razu pentru Comisia instituită pentru adunarea informațiilor referitoare la țăganii șerbi din ținutul Orhei:

1. Ursu fiul lui Tudor, soția Ioana cu 3 copii, sunt *țigani curteni* din neamul lui **Stamatie Ciobotari**.
2. Nicolai fiul lui Vasile, soția Ioana cu 2 copii, sunt *țigani curteni* din neamul lui **Stamatie Ciobotari**.
3. Vasile fiul lui Nicolai, soția Ruxandra cu 3 copii, sunt *țigani curteni* din neamul lui **Stamatie Ciobotari**.
4. Matei fiul lui Nicolai, soția Dobrița cu 3 copii, sunt *țigani curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Toma Fieraru**.
5. Petru fiul lui Ion, soția Ileana cu 4 copii, sunt *țigani curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Toma Fieraru**.
6. Ion fiul lui Petru, soția Elena fără copii, sunt *țigani curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Toma Fieraru**.
7. Tudor fiul lui Iacov, soția Catrina cu 1 copil, sunt *țigani curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Toma Fieraru**.
8. Tudor fiul lui Ion, fără soție, cu fiul Ion, sunt *țigani curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Toma Fieraru**.
9. Lupu fiul lui Ștefan, soția Chița cu 5 copii, sunt *țigani curteni de I rang* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Nicolae**.

²³ Valentin TOMULEȚ, *Basarabia în epoca modernă (1812-1818) (instituții, regulamente, termeni)*, vol. III (Chișinău: CEP USM, 2012), 244.

²⁴ I. ANȚUPOV, A. BABII, V. JUCOV, I. IVANOV, *Anul 1812 în destinele poporului moldovenesc* (Chișinău: Cartea Moldovenească, 1972), 11.

10. Ion fiul lui Grigoraș, soția Soltana cu 3 copii, sunt țigani *curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Nicolae**.
11. Tudorache fiul lui Grigoraș, soția Maria cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Nicolae**.
12. Banu fiul lui Stoian, soția Maria fără copii, sunt țigani *curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Gheorghe**.
13. Ion fiul lui Ursu, soția Lupoica cu 3 copii, sunt țigani *curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Dumitru**.
14. Tudor fiul lui Sagen, soția Despina cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Voicu Fieraru**.
15. Ion fiul lui Sagen, soția Ancuța cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Voicu Fieraru**.
16. Gheorghe fiul lui Sagen, soția Ioana cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Voicu Fieraru**.
17. Vasile fiul lui Paraschiv, soția Nastasia cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Voicu Fieraru**.
18. Toma fiul lui Mihalache, soția Zoița cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul I* cu diverse îndeletniciri din neamul lui **Neagu Voicu**.
19. Ion fiul lui Mihalache, fratele lui Alexandru, soția Catrina cu un copil, sunt țigani *curteni de rangul I* cu diverse preocupări din neamul lui **Neagu Voicu**.
20. Vasile fiul lui Gheorghe, fără soție cu 5 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (croitor și plugar) din neamul lui **Sandu Fieraru**.
21. Gheorghe fiul lui Gheorghe, soția Maria cu 4 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (croitor și plugar) din neamul lui **Sandu Fieraru**.
22. Grigore fiul lui Mihai, soția Ilinca fără copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (pietrar și plugar) din neamul lui **Constantin Beruța**.
23. Vasile fiul lui Mihai, soția Vasilca cu 4 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Constantin Beruța**.
24. Tudor fiul lui Neagu, soția Gafița cu 6 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (croitor și plugar) din neamul lui **Stamatie Stanciu**.
25. Gavril fiul lui Lupu, soția Safta cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (râmar și plugar) din neamul lui **Boza**.
26. Ursu fiul lui Lupu, soția Ancuța cu 4 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (pietrar și plugar) din neamul lui **Boza**.
27. Lupu fiul lui Ion, soția Ileana cu 3 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Goraș**.
28. Ursu fiul lui Lupu, soția Ileana fără copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Goraș**.

29. Ion fiul lui Lupu, soția Ileana cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Goraș**.
30. Gheorghe fiul lui Lupu, soția Ancuța fără copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Goraș**.
31. Gheorghe fiul lui Ion, soția Mariuța cu 5 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Goraș**.
32. Vasile fiul lui Tudor, soția Ilinca fără copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (lăutar și plugar) din neamul lui **Buza**.
33. Simeon fiul lui Nicolae, soția Tudora cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Luca**.
34. Gheorghe fiul lui Nicolae, soția Lupoaica cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (lăutar și plugar) din neamul lui **Luca**.
35. Dinu fiul lui Nicolae, soția Caterina fără copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (pietrar și plugar) din neamul lui **Luca**.
36. Vasile fiul lui Pavel, soția Iftinia cu 6 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (lăcătuș și plugar) din neamul lui **Luca**.
37. Niță fiul lui Pavel, soția Maria cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (lăutar și plugar) din neamul lui **Cristea**.
38. Ion fiul lui Niță, soția Caterina cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (lăutar și plugar) din neamul lui **Cristea**.
39. Tudor fiul lui Niță, soția Ioana fără copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (lăutar și plugar) din neamul lui **Cristea**.
40. Vasile fiul lui Ursu, soția Axinia cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Cristea**.
41. Vasile fiul lui Grigoraș, soția Florea cu 3 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (tăbăcar și plugar) din neamul lui **Cristea**.
42. Ion fiul lui Grigoraș, soția Vasilca cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (tăbăcar și plugar) din neamul lui **Cristea**.
43. Tudor fiul lui Grigoraș, soția Ștefana fără copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (tăbăcar și plugar) din neamul lui **Cristea**.
44. Ioniță fiul lui Grigoraș, văduv cu 1 copil, mama Vasilca, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (tăbăcar și plugar) din neamul lui **Cristea**.
45. Vasile fiul lui Tudor, soția Casandra cu 3 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Marin**.
46. Timofte fiul lui Vasile, soția Soltana fără copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Marin**.
47. Ion fiul lui Vasile, soția Ioana fără copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Marin**.

48. Ion fiul lui Gavril, soția Ileana cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Tudor**.
49. Gheorghe fiul lui Gavril, soția Maria cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Tudor**.
50. Constantin fiul lui Gavril, soția Maria cu 4 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Tudor**.
51. Ion fiul lui Tudor, soția Maria cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Mira**.
52. Zamfir fiul lui Tudor, soția Paraschiva cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Mira**.
53. Gheorghe fiul lui Andrei, soția Maria cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Mira**.
54. Tudor fiul lui Andrei, soția Tudora cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Orbu**.
55. Gheorghe fiul lui Andrei, soția Maria cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Orbu**.
56. Gavril fiul lui Ion, soția Smaranda cu 4 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Orbu**.
57. Nichita fiul lui Gavril, soția Maria cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Orbu**.
58. Nicolai fiul lui Ivăniță, soția Maria cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Vasile**.
59. Nichita fiul lui Nicolai, soția Tudosia cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Vasile**.
60. Gheorghe fiul lui Vasile, soția Catrina fără copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (lăcătuș și plugar) din neamul lui **Ion**.
61. Axentie fiul lui Gheorghe, soția Anița cu 4 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (lăcătuș și plugar) din neamul lui **Ion**.
62. Savva fiul lui Gheorghe, soția Tasia cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (lăcătuș și plugar) din neamul lui **Ion**.
63. Simeon fiul lui Andrei, soția Maria fără copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Grigoraș Bodolan**.
64. Vasile fiul lui Simeon, soția Smaranda cu 4 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Grigoraș Bodolan**.
65. Constantin fiul lui Simeon, soția Irina cu 4 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Grigoraș Bodolan**.
66. Vasile fiul lui Ion, soția Ilinca cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (ciubotar și plugar) din neamul lui **Tudor Telpeu**.

67. Andrei fiul lui Ion, soția Maria cu 1 copil, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Tudor Telpu**.
68. Eni fiul lui Simeon, soția Aftinia cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (fierar și plugar) din neamul lui **Tudor Telpu**.
69. Tudor fiul lui Ștefan, soția Ioana cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (lăcătuș și plugar) din neamul lui **Tudor Telpu**.
70. Vasile fiul lui Simeon, soția Caterina cu 3 copii, sora Smaranda cu 2 copii, văduva Caterina Stoiculeasa cu 2 copii, sunt țigani *curteni de rangul al II-lea* (lăcătuș și plugar) din neamul lui **Tudor Telpu**.²⁵

După anexarea Basarabiei la Rusia, în anul 1812, următoarele familii boierești aveau robi țigani: Cantacuzineștii, Ralli Ioan și Constantin, Balș, Cazimireștii, Pateraki, Catargi, Cristi, Pruncu, Bantoșeștii, Arăpeștii, Bohișeștii, Găneștii, Dariesștii, Donici, Drăgoșeștii, Joreștii, Carpeștii, Movileștii, Naculeștii, Razii, Racovițeștii, Roseteștii, Moruzeștii, Cerchezeștii, Șeptiliceștii și câteva din familiile de arendași care s-au boierit mulțumită neorânduielilor timpului, precum sunt Lascari, Semigradov, Purcel, Botezat, Tomuleț ș.a.²⁶

În conformitate cu informația extrasă din registrele fiscale completate în decursul anului 1849, cei mai mulți țigani șerbi se aflau în posesiunea mănăstirii Bărboieni din or. Iași, care deținea pe moșia sa din satul Bărboieni (ținutul Chișinău) 633 de țigani; iar dintre proprietarii particulari se evidențiază general-maiorul Ioan M. Sturdza, care posedea 369 de țigani șerbi în târgul Novoselița (județul Hotin)²⁷.

După vizita oficială întreprinsă în anul 1818 în Basarabia de către țarul rus Alexandru I, autoritățile au întreprins un șir de măsuri pentru a sedentariza forțat țăgani Coroanei și a îmbunătăți situația socială a țăganilor șerbi. Una din primele acțiuni realizate în vederea localizării țăganilor Coroanei și a celor șerbi a fost emiterea unei directive din partea Guvernământului Regional al Basarabiei către

²⁵ И. АНЦУПОВ, К. КРЫЖАНОВСКАЯ, *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы)*. Сборник документов, часть I (Кишинев: Штиинца, 1962), 109-118.

²⁶ Zamfir C. ARBURE, *Basarabia în secolul XIX* (Chișinău: Novitas, 2001), 110.

²⁷ Dinu POȘTARENCU, „Aspecte demografice referitoare la țăgani din Basarabia (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)”, *Interstitio. East European Review of Historical and Cultural Anthropology*, vol. II (Chișinău: Rethinking History Center), 2 (4) (2010), 63-70.

Oficiul special pentru țiganii Coroanei, *Cu privire la recensământul țăganilor* din 14 iunie 1819. În această hotărâre de ordin executiv se dispunea recensarea tuturor țăganilor Coroanei și a celor șerbi, cu indicarea exactă a locului de trai, a numelor stăpânilor în subordinea cărora se află, a numelor soției și copiilor, a vârstei, a ocupațiilor sau meșteșugurilor efectuate de fiecare cap de familie. Această recensare detaliată a țăganilor Coroanei și a celor șerbi a fost poruncită spre executare instituțiilor poliției orășenești și zemstvelor ținutale²⁸.

Pe lângă adunarea informației statistice, în cadrul unui Extras din dispoziția ministrului de Finanțe al Imperiului Rus, E. Kankrin, expediată în anul 1831 Consiliului Suprem al Basarabiei, intitulată *Cu privire la măsurile de îmbunătățire a situației țăganilor din Basarabia*, sunt menționate următoarele acțiuni:

„Pentru localizarea țăganilor Coroanei și îmbunătățirea condițiilor de trai ale țăganilor basarabeni, Consiliul de Stat a înaintat la 03 iunie 1827 către Consiliul Suprem al regiunii Basarabia unele măsuri necesar de înfăptuit:

1. A solicita pentru guvernatorul plenipotențiar al Basarabiei să adune unele date despre țigani.
2. A solicita ca dânsul să efectueze un recensământ general al țăganilor șerbi.
3. A solicita interzicerea pentru boieri să vândă țăgani șerbi în mod separat, drept rezultat, destrămând forțat familiile lor.
4. A solicita culegerea informației de la țăgani Coroanei, privitor la ce mod de viață ei doresc să aleagă și unde să locuiască.

Pentru realizarea punctelor 1 și 2 au fost create comisii speciale în fiecare ținut, care au prezentat următoarele date statistice privitor la țăgani șerbi: *țigani curteni* (stabiliți cu traiul în curtea boierilor) – 2.106 bărbați și 1.909 femei; *țigani vătrași* (plasați pe moșiile boierilor) – 2.089 bărbați și 1.875 femei; *țigani hoinari* (care se deplasau prin sate fără niciun rost) – 2.730 bărbați și 1.340 femei; în total 12.049 persoane (6.925 bărbați și 5.124 femei). Totodată, Consiliul

²⁸ И. АНЦУПОВ, К. КРЫЖАНОВСКАЯ, К. Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов, часть II (Кишинев: Издательство ЦК Коммунистической Партии Молдавии, 1969), 38-39.

Suprem al Basarabiei i-a obligat, prin propria semnătură, pe proprietarii țiganilor șerbi să-i plaseze pe moșiile lor, să le interzică hoinăreala din loc în loc și să-i impună la plata anuală a unei taxe de stat – câte 1 rublă de la fiecare bărbat țigan.

Însă, cu aceste hotărâri nu a fost de acord conducătorul regional al nobilimii basarabene, care a prezentat următoarele argumente:

1. Plasamentul țiganilor este un proces destul de incomod și dificil, deoarece: a. Populația locală evită orice modalitate de a coexista împreună cu țiganii în cadrul aceleiași comunități pe o perioadă îndelungată de timp; b. Țiganii au o atitudine destul de părtinitoare față de modul de viață nomad; c. Pentru plasarea țiganilor pe moșii este nevoie de o sumă semnificativă, pe care nu orice proprietar este în stare să o plătească. În genere, această acțiune nu trebuie să fie una obligatorie, confirmată prin semnătură; fiecare proprietar ar trebui benevol să purceadă la plasamentul țiganilor.
2. Impozitarea țiganilor va aduce un venit nesemnificativ pentru Trezorerie, în schimb va produce tulburări și cheltuieli împovărătoare atât pentru țigani, cât și pentru proprietarii lor, deoarece: a. Această decizie nu va ușura deloc viața țiganilor; b. După înștiințarea țiganilor despre impozitarea la care ei vor fi supuși, nu va mai rămâne nicio urmă de-a lor în țară, ei se vor răspândi în provinciile libere, iar proprietarii lor se vor confrunta cu pierderi majore; c. Pentru proprietari este dezavantajoasă această taxă, pe care, în locul țiganilor, ei vor fi nevoiți să o plătească, mai ales că, în timpul și după plasamentul țiganilor pe moșiile lor, ei vor avea de înfruntat mai multe costuri.

La rândul său, guvernatorul plenipotențiar al Basarabiei a formulat, la 24 iunie 1830, niște propuneri legate de soluționarea problemei date:

1. Țiganii plasați pe moșiile proprietarilor (vătrașii) nu ar trebui de acum încolo să se considere șerbi, deoarece nu este binevenit faptul ca pe teritoriul aceleiași moșii să conlocuiască locuitori liberi și cei cu statut de șerbie. Țiganii vătrași ar trebui să presteze pentru proprietarul moșiei acele munci la care au convenit împreună în lipsa unei constrângeri.
2. Pentru impozitarea eficientă a tuturor categoriilor de țigani cu taxă de stat și strângerea plăților în beneficiul zemstvei, este necesar să le acordăm un termen de scutire timp de 5 ani. Această măsură nu trebuie să fie una grabnică, altminteri vom incomoda proprietarii.

3. Acei țigani care vor fi plasați pe moșiile proprietarilor vor fi scutiți de taxe și plăți în beneficiul zemstvei timp de 25 de ani.
4. În caz dacă un țigan particular se va elibera într-un mod special din statutul de șerbie și va cumpăra pământ, care va deveni proprietatea sa și unde el se va plasa, acestuia la fel i se cuvine o scutire de taxă și de plată în beneficiul zemstvei timp de 25 de ani.

Însumând toate aceste propuneri, ministrul de Finanțe al Imperiului Rus, E. Kankrin, a înaintat următoarele dispoziții:

1. La propunerea Consiliului Suprem al Basarabiei, țiganii basarabeni trebuie să fie lăsați să-și caute modalități de eliberare din șerbie doar în limita posibilităților juridice. În caz contrar, dacă se vor întreprinde intervenții din partea autorităților, se va periclita regimul privilegiat de posesiune instituit în Basarabia. Totodată, se impune decizia de a stopa Consiliul Suprem să verifice în mod unilateral dreptul de posesiune al proprietarilor asupra țăganilor basarabeni și solicitarea documentelor ce atestă acest drept; cu atât mai mult că prerogativele acestuia nu prevăd examinarea juridică a acestor documente. Pe viitor proprietarii țăganilor șerbi sunt în drept doar să declare numărul acestora, fără să prezinte vreun document.
2. Plasamentul țăganilor șerbi trebuie să fie lăsat pe seama proprietarilor, însă ca aceștia să-și dea stăruința în atingerea acestui scop, începând cu anul 1832 să fie taxați doar țăganii hoinari, în conformitate cu propunerile înaintate de Consiliul Suprem. Țiganii plasați de proprietari (vătrașii) să fie scutiți de impozitare timp de 25 de ani, în conformitate cu propunerile guvernatorului plenipotențiar al Basarabiei.
3. La fel se vor bucura de scutirea de impozitare timp de 25 de ani și acei țigani particulari care se vor elibera într-un mod special din statutul de șerbie și vor cumpăra pământ, unde se vor stabili cu traiul permanent, în conformitate cu propunerile guvernatorului plenipotențiar al Basarabiei”.²⁹

Practica judiciară a cazurilor de vindere-cumpărare a țăganilor șerbi arată lupta dintre diferite categorii sociale pentru dreptul exclusiv de posesiune asupra acestora. *Așezământul obrazovaniei oblastei Basarabia* din 29 aprilie 1818 prevedea că drept de a cumpăra țigani

²⁹ И. АНЦУПОВ, К. КРЫЖАНОВСКАЯ, *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов*, часть I (Кишинев: Штиинца, 1962), 145-148.

șerbi, în afară de dvoreni și cler, aveau boiernașii, mazilii și negustorii. Pentru a beneficia de dreptul de a avea în posesiune țigani șerbi, proprietarii urmau să prezinte diploma prin care au obținut acești robi – de cumpărare sau dăruire. Dacă dreptul de proprietate asupra țăganilor șerbi nu era demonstrat, aceștia urmau să treacă cu traiul pe pământurile statului, impunându-li-se un mod de viață sedentar. Acest fapt dvoreni basarabeni nu-l agreau, începând o dispută de durată pentru a obține un drept exclusiv în procesul de vindere-cumpărare și posesiune asupra țăganilor șerbi. Litigiile nenumărate dintre mănăstiri, proprietarii particali și autorități asupra dreptului de posesiune a țăganilor demonstrează faptul că în urma exploatării acestui grup social se adunau venituri consistente. Aspirațiile unor autori de a susține ideea precum că țăgani basarabeni nu se ocupau cu agricultura sunt respinse de rapoartele statistice și datele recensămintelor fiscale prezentate guvernatorului provinciei. Spre exemplu, în conformitate cu datele obținute în anul 1829, în curțile proprietarilor particali erau atestați 4.013 de țăgani curteni; numărul țăganilor plasați „vătrași” sau care se ocupau cu creșterea grânelor era de 3.964 de persoane; numărul celor care hoinăreau sau nomazi era de 4.070 de țăgani șerbi. Totodată, țăgani basarabeni (spre deosebire de confrății lor din Imperiul Rus) dețineau monopolul diverselor meșteșuguri necesare economiei de tip agrar. În schimbul dreptului de a se ocupa cu un meșteșug anumit, țăgani plăteau stăpânului o taxă anuală – „oborocul”, ceea ce aducea un venit adăugător proprietarilor. Astfel, pe tot cuprinsul Basarabiei, în afară de orașe, meșteșugurile de ciubotar, fierar, bucătar, muzicant, lacheu, vizitiu erau practicate în mod exclusiv de țăgani. În unele cazuri, cum ar fi meșteșugul legat de prelucrarea lemnului de pădure, a contribuit la sedentarizarea treptată a țăganilor și nașterea unor localități compact locuite de aceștia în ținutul Chișinău: Cîrlani, Huzun, Bursuc. Însă, în virtutea acestor deprinderi native spre practicarea diverselor meșteșuguri, situația socială a țăganilor basarabeni era destul de precară, ei erau deosebit de săraci. Femeile țăganilor meșteșugari erau nevoite să se angajeze cu ziua la diverse munci agricole, deoarece venitul soților nu era unul stabil și consistent. Deseori, pe teritoriul Basarabiei puteai să întâlnești fierari ambulanți cărând în spinare instrumentele necesare pentru prelucrarea fierului. Pe lângă sărăcie,

până în anul 1827, în timpul vânzărilor, familiile ȝiganilor șerbi erau supuse în mod forțat divizării. Această situație de nedreptate socială genera în rândul ȝiganilor basarabeni șerbi o formă de protest contra stăpânilor lor, care se realiza prin diferite metode: înaintarea plângerilor către autorități despre înrobirea silnică; formularea petițiilor în legătură cu transferarea în cadrul altei categorii, cea a „ȝiganilor Coroanei”; înțetirea înscrierilor false a ȝiganilor în cadrul unei alte categorii sociale – „mica burghezie” („мещанин”); părăsirea fără învoire a proprietarilor și hoinăreala anonimă a ȝiganilor șerbi în provincie; evadarea peste hotare; refuzul de a presta anumite lucrări; recurgerea la sinucideri sau incendierea conacelor boierești. Uneori aceste proteste dezorganizate se soldau chiar și cu omorarea stăpânilor.

În loc să examineze aceste plângeri și să recurgă la măsuri de îmbunătățire a statutului social al ȝiganilor basarabeni, autoritățile țariste au adoptat la 10 martie 1847 Legea „Cu privire la drepturile de proprietate a locuitorilor regiunii Basarabia”, unde, printre altele, se dispunea impunerea unor taxe pentru ȝiganii șerbi: „ȝiganii care vor fi păstrați în casele proprietarilor particulari (curtenii) vor fi taxați peste 4 ani de la emiterea acestor regulamente cu un tribut de stat echivalent cu cel ce se plătește în Rusia pentru iobagi (câte 95 de copeici în argint), iar ȝiganii plasați pe moșiile proprietarilor (vătrași) vor fi taxați anual cu câte 30 de copeici de argint pentru fiecare suflet. În afară de aceasta, pentru ambele categorii de ȝigani șerbi, se desemnează prestarea unor angajamente obștești pentru Zemstvă, în baza unei scheme prestabilite”. Prin adoptarea acestei legi, autoritățile țariste doreau să-și sporească veniturile în caznaua de stat, impunând un tribut anual pentru proprietarii ȝiganilor șerbi basarabeni (curteni și vătrași). Totodată, pentru a preîntâmpina hoinăreala fără rost a ȝiganilor șerbi nomazi, au fost introduse obligațiuni obștești la care erau supuși aceștia. Astfel, în conformitate cu această lege, în anul 1851 a fost impusă o taxă de stat pentru un număr total de 3.674 de familii ale ȝiganilor șerbi:

Ținut/Oraș	Țigani curteni (familii)	Alte categorii ale ȝiganilor șerbi (vătrași + hoinari) (familii)
Ținutul Chișinău	568	1459
Ținutul Orhei	520	371

Ținutul Iași	56	93
Orașul Soroca	–	45
Ținutul Hotin	82	438
Orașul Cahul	33	–
Ținutul Bender	6	–
Ținutul Akkerman	3	–
Total: 3674	1268	2406

Impunerea acestor taxe de stat pentru posesia ȝiganilor șerbi a micșorat treptat numărul doritorilor de a-i deține ca proprietate particulară. Ulterior, problema privind dreptul de a deține în proprietate exclusivă ȝigani șerbi a fost definitivată printr-un decret al Senatului Guvernator din Basarabia la 4 august 1854:

Dreptul de proprietate exclusivă în baza documentelor legale asupra ȝiganilor șerbi din Basarabia îl vor avea doar dvorenii care dețin moșii particulare populate. Boiernașii, mazilii, ruptașii, ȝăranii, negustorii, târgoveții, precum și dvorenii care nu posedă proprietăți funciare populate vor putea să dețină în baza documentelor legale doar pe acei ȝigani șerbi care se află în proprietatea lor recentă. Pe viitor, aceștia nu vor mai putea procura alți ȝigani șerbi, și nici să-i primească drept moștenire sau în calitate de donație, fiind nevoiți să-i vândă, dăruie sau lăsa drept moștenire doar dvorenii care dețin moșii particulare populate³⁰.

Spre deosebire de categoria ȝiganilor șerbi, autoritățile țariste au suferit mari pierderi în procesul de sedentarizare forțată a ȝiganilor Coroanei. Printre cauzele majore ale eșecului suferit în implementarea acestor politici sociale au fost indiferența față de tradiția locală și obscurantismul țarist față de modul de trai specific ȝigănesc. Într-o notă informativă adresată la 28 septembrie 1826 guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, contele M. Voronțov, Consiliul Suprem al Basarabiei solicită adoptarea de către acesta a unei hotărâri privind permisiunea de a lăsa ȝigani lingurari care aparțin satului să trăiască mai departe în ținutul Orhei. Drept argument pentru adoptarea acestei hotărâri, Consiliul Suprem a prezentat contelui M. Voronțov cererile din partea a 600 de familii de ȝigani ai Coroanei

³⁰ К. КРЫЖАНОВСКАЯ, „Из истории крепостных цыган Бессарабии в первой половине XIX в.”, in *Труды Центрального Государственного архива М.С.С.Р.*, том 1 (Кишинев: Штиинца, 1962), 221-241.

din grupul lingurarilor, reprezentați de bulucbașii Tănase Tricolici și Grigore Russo, ce conțineau și o notă informativă:

1. Lingurarii din timpuri străvechi locuiesc împreună în aceleași așezări; spre deosebire de lăieși, care trăiesc solitar în șatrele lor. Se află în permanență timp de 10 și mai mulți ani în preajma codrilor din ținutul Orhei, ce aparțin boierilor și mănăstirilor. Ocupându-se cu confecționarea tacâmurilor și altor atribute casnice din lemn, țiganii lingurari se află sub supravegherea unui lider (bulucbașa). Această ocupație constituie unica sursă de existență pentru ei. Cu agricultura ei se ocupă ocazional, roada pe care o strâng, deseori, nu ajunge nici cel puțin pentru consumul casnic. Astfel, prelucrarea pământului pentru lingurari nu numai că este o ocupație nefirească, dar și lipsită de îndemânare.
2. Ținând cont de voința țarului rus, care a dispus selectarea individuală de către țiganii nomazi a unei localizări anumite (în târguri, pe pământurile aflate în posesiunea statului sau în coloniile speciale create pe pământurile necultivate) pentru reședință permanentă, lingurarii, în afară de păduri, nu vor putea supraviețui pe alte pământuri. Ei vor fi supuși unei pierzani sigure pe pământurile statului, în orașe și în stepe necultivate, unde nu este nicio urmă de pădure. Fiind privați de condițiile prestării ocupațiilor lor tradiționale de confecționare a obiectelor casnice din lemn, lingurarii vor pierde și puținele surse agonisite până acum.
3. Încă de pe timpurile dominației otomane, țiganii lingurari au beneficiat de privilegiile acordate lor de domnitorii Țării Moldovei, confirmate prin documente oficiale, care le facilitau alegerea unui loc de trai ce contribuia la executarea meșteșugului lor tradițional.
4. Fiind localizați în prezent în codrii din ținutul Orheiului, țiganii lingurari nu hoinăresc ca ursarii sau lăieșii, ci se bucură de existența unei materii prime substanțiale, ce le asigură plata impozitelor și o hrană stabilă pentru familiile lor numeroase. În cazul plasamentului forțat pe pământurile statului sau în orașe, țiganii lingurari vor fi expuși la suferințe permanente ce le vor zdruncina modul de trai și ocupațiile tradiționale³¹.

³¹ И. АНЦУПОВ, К. КРЫЖАНОВСКАЯ, *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов*, часть II (Кишинев: Издательство ЦК Коммунистической Партии Молдавии, 1969), 68-70.

Luând în considerare doleanțele celor 600 de familii ale ȝiganilor Coroanei din grupul lingurarilor, precum și voința țarului de a sedentariza ȝiganii Coroanei, Consiliul Suprem recomandă general-guvernatorului Novorosiei și Basarabiei ca această categorie de ȝigani să fie stabilită în orașul Chișinău. Această localitate este așezată în preajma pădurilor din ținutul Orhei, astfel lingurarii ar fi putut să presteze meșteșugul lor tradițional în oraș, iar materia primă să o aducă la noul loc de trai.

Însă peste cinci ani, într-un raport adresat la 9 martie 1930 guvernatorului plenipotențiar al Basarabiei, A. Sorokunski, Oficiul special pentru ȝiganii Coroanei relatează despre împotrivirea acestora de a se stabili pe pământurile statului:

La 8 februarie 1929, general-guvernatorul Novorosiei și Basarabiei, contele M. Voronțov, în scopul îmbunătățirii modului de trai al ȝiganilor coroanei, emite o hotărâre prin care propune promovarea plasamentului acestora pe pământurile necultivate ale statului, prin oferirea unor privilegii speciale și furnizarea de beneficii individuale pentru fiecare familie, care constau din: a. Pentru plasament vor fi repartizate câte 30 desetine de pământ arabil (1 desetină = 1,09 ha); b. Pentru construcția caselor vor fi distribuite câte 23,5 ruble asiguate; c. Pentru prima semănătură vor fi împărțite câte 24 puduri de diferite soiuri de grâne (1 pud = 16,36 kg); d. Pentru înființarea unei gospodării noi, va fi acordat un împrumut nerambursabil în valoare de 125 de ruble asiguate. În afară de aceste alocații financiare și proprietăți funciare, fiecare familie urma să primească în dotare câte un plug și câte o pereche de boi, vaci, cai și alte animale necesari pentru gospodărie. Totodată, fiecare familie de ȝigani ai coroanei care se va stabili cu traiul pe pământurile necultivate ale statului va fi scutită de plata impozitelor de stat pe o perioadă de 4 ani. Aceste privilegii și beneficii materiale au fost aduse la cunoștința liderilor ȝiganilor lingurari de Oficiul special pentru ȝiganii coroanei și urmau să fie certificate prin semnături. După înștiințare, toți bulucbașii ȝiganilor lingurari au rămas mulțumiți de bunăvoința țarului rus, solicitând în plus, pentru fiecare cap al familiei, un supliment la împrumutul nerambursabil pentru înființarea unei gospodării noi și totodată, scutirea de plata impozitelor Zemstvei. După care, aceștia au promis să părăsească bordeiele lor din păduri benevol, timp de un an, până la 1 aprilie 1830 și să treacă cu traiul pe pământurile noi necultivate ale statutului, fără

a certifica această obligațiune prin semnătură. Însă, până în prezent, bulucbașii nu vor să părăsească terenurile locuibile din păduri, ba mai mult, refuză să semneze certificatele prin care Oficiul special pentru ȧiganii coroanei i-a înștiințat despre voința împăratului privind sedentarizarea ȧiganilor nomazi pe pământurile statului. Unii dintre aceștia, printre care: Grigore Russo, Pantelei Badilă, Moisei Babilă, Ianachie Temircan, Gheorghe Zorilă și Semion Culincă, nu numai că nu vor să dea ascultare voinței supreme a țarului rus, dar și instigă la nesupunere pe alți ȧigani. Prin urmare, pentru a stopa aceste acțiuni samavolnice de nesupunere, solicităm de la Alteța Voastră să fie implicate în rezolvarea acestui caz instituțiile poliției, care să ducă la capăt voința țarului privind sedentarizarea ȧiganilor coroanei.³²

Astfel, în urma acțiunilor forțate întreprinse de Oficiul special pentru ȧiganii Coroanei cu suportul direct al organelor poliției regionale, la începutul lunii septembrie a anului 1830, într-un mod destul de anevoios au fost delegați de comunitățile lor bulucbașii Grigore Russo, Gheorghe Zorilă, Pantelei Badilă, Andrei Chicarcu, Ivăniță Goloiu, Ivan Puiu, Aftenie Puiu, Vasile Ciobu, Ianachie Temircan, Gaitan Gurbelea și Bădiță Antohie, pentru ca să se deplaseze în județul Akkerman și să identifice pământurile necultivate ale statului repartizate de zemstva locală, unde urmau să fie stabiliți în primul rând ȧiganii lingurari din ținutul Orhei. Celelalte grupuri ale ȧiganilor Coroanei (lăieșii și ursarii) erau mult mai mobile și erau dificil de monitorizat, pentru că se deplasau dintr-un ținut în altul pe tot cuprinsul Basarabiei. După ce s-au deplasat la fața locului, bulucbașii lingurarilor au selectat terenurile nr. 12, situat pe șleahul lui Babei, lângă cătunul căpitanului Baci, și terenul nr. 15, situat pe balcăul Valea Frumușică. Aici, în sfârșit, după mai multe tentative și împotriviri, în anul 1831 au fost constituite două colonii ȧigănești: Faraonovca, cu 164 de familii, și Cair, cu 170 de familii. După ce au primit ajutorul material și privilegiile promise de autoritățile țariste, statutul acestor ȧigani a fost echivalat cu cel al ȧăranilor de stat.

Ulterior, la 9 decembrie 1836, Camera Trezorerială a oferit guvernatorului militar al Basarabiei o notă statistică în care a prezentat o informație detaliată privind procesul de sedentarizare a ȧiganilor Coroanei:

³² Ibidem, 104-105.

1. Terenul nr. 12, unde este situat satul Faraonovca, era de 4.940 desetine de pământ arabil și 30 desetine de pământ necultivat. S-au stabilit 153 de familii de țigani (355 bărbați, 349 femei și 30 burlaci).
2. Terenul nr. 15, unde este situat satul Cair, era de 4888 desetine de pământ arabil și 35 desetine de pământ necultivat. S-au stabilit 153 de familii de țigani (325 bărbați, 312 femei și 44 burlaci).
3. Rămâneau necolonizate 814 familii de țigani nomazi (lăieșii și ursarii): 1.774 bărbați, 1.668 femei și 26 burlaci.

Spre deosebire de lingurari, față de ultimele două categorii de țigani (ursarii și lăieșii) Oficiul special pentru țiganii Coroanei avea mari dubii în capacitatea acestora de a se ocupa cu agricultura. „Ei sunt deprinși din naștere cu deplasările pe distanțe lungi. Plasamentul lor forțat într-un loc anumit le va trezi îndată o repulsie instincțivă. Dragostea față de agricultură nu le va fi trezită nici de suportul material, pe care, judecând după caracterul lor imprevizibil, îl vor cheltui nu după destinație. În caz de colonizare, țiganii nomazi vor dori neapărat să fugă cât mai departe de locurile unde au fost plasați, dorind să scape totodată și de greutatea create de agricultură”³³.

Însă nici situația țiganilor lingurari nu a atins succesele programate de politica țaristă. Situația materială a celor două colonii țigănești a ajuns într-o stare deplorabilă, majoritatea țiganilor au plecat de aici, înjunghiind vacile și boii și cheltuind banii creditați pentru alte necesități personale, iar din pluguri au făcut sape, secere, topoare și alte obiecte de meșteșugărit, pe care le-au vândut populației din satele învecinate. Prima eroare pe care au comis-o autoritățile țariste a fost plasarea țiganilor Coroanei într-o regiune de stepă, cu climă secetoasă, cu pământuri puțin predispuse spre a da roade. Seceta din anii 1831-1833 le-a creat probleme majore țiganilor în cultivarea pământului, care și așa nu erau deprinși cu agricultura. Al doilea impediment în calea sedentarizării țiganilor Coroanei a fost creat de indisponibilitatea creativă a acestui grup social să devină agricultori, deoarece era constituit din *lingurari*, care știau să se ocupe cu prelucrarea obiectelor din lemn și care niciodată nu au cultivat pământul. În genere, țiganii basarabeni aveau un alt legământ cu natura, care nu era „o sursă de venit” pentru dâșii, ci un mediu de coabitare, menținut de secole. De aceea, nedorind să lupte cu seceta și cu atitu-

³³ Ibidem, 170-171.

dinea indiferentă a cinovnicilor ruși, care i-au lăsat „în voia soartei” în mijlocul stepei, o parte din ȧiganii lingurari s-au refugiat înapoi în Codrii Orheiului, de unde fuseseră strămutați cu sila. Zadarnice au fost încercările autorităților țariste să-i aducă înapoi. Totuși, o mică parte din ȧigani au rămas să trăiască în aceste două colonii.

După alungarea tătarilor de armata rusă în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, aceste pământuri sărace în vegetație și cu puțină populație din Bugeac aparțineau statului. Ulterior, autoritățile țariste doreau să colonizeze aceste pământuri cu orice preț, cu o populație diversă sub aspect etnic, pentru a beneficia de surse de venit în caznaua statului. În final, autoritățile țariste, văzând că nu se isprăvesc cu procesul de sedentarizare forțată a ȧiganilor Coroanei, mai ales cu cei din grupul lăieșilor și ursarilor, i-au trecut pe toți din jurisdicția Oficiului special pentru ȧiganii Coroanei în rândurile Armatei Dunărene a Cazacilor. Astfel, la 29 mai 1839, Ministerul Proprietății de Stat, dorind să scape de acest „popor neliniștit”, i-a trecut pe ȧiganii Coroanei strămutați în Cair și Faraonovca împreună cu cei nomazi în categoria căzăcimii. În urma negocierilor cu Ministerul Apărării, împreună cu ȧiganii cazacii au primit de la Ministerul Proprietății de Stat și 12.000 de desetine de pământ. Și de această dată motivul trecerii ȧiganilor în armata cazacilor a fost unul pătruns de formalism: „ȧiganii sunt de natura lor buni călăreți, fierari, îngrijitori de cai și potcovari, de aceea vor putea ușor să devină și cazaci”. În realitate, ȧiganii nu au avut banii necesari și nici dorința să-și cumpere tot echipamentul militar necesar unui cazac: uniformă, sabie, șa etc. ȧiganii fiind un popor pașnic, un număr nesemnificativ dintre ei au devenit eroi pe câmpurile de luptă. Aceste măsuri formaliste au arătat incapacitatea autorităților țariste de a rezolva „problema ȧigănească”; în loc să stimuleze un progres, politicile sociale, de multe ori, au dus la un regres vădit³⁴.

Pe de altă parte, pentru a explica cauza acestor insuccese ale politicii sociale, autoritățile țariste recurgeau la propagarea „unui mod de viață sălbatic ȧigănesc”, învinuind ȧiganii de „încăpățănare și primitivitate”. În continuare vom prezenta o expunere specifică acestei

³⁴ Иван АНЦУПОВ, „Поселения цыган в Буджаке”, in *Цыгане Республики Молдова: История, культура, социальное положение*. Доклады и выступления I Научной конференции, январь 1998 (Кишинев: Департамент Национальных Отношений, 1998), 10-19.

perioade, care explică motivul eșecului unor acțiuni întreprinse de autoritățile țariste pentru sedentarizarea țăganilor:

În cadrul Imperiului Rus, era adoptat un regulament juridic ce prevedea asimilarea țăganilor cu populația majoritară, prin trecerea treptată la un mod de viață sedentar. Pentru a facilita acest proces asimilaționist, în Basarabia au fost create două colonii țigănești, unde țăganii au fost împroprietăriți cu terenuri agricole. Însă spre primăvară, majoritatea dintre ei au lăsat casele pustii și au plecat să hoinărească cu corturile, stabilindu-se temporar în preajma satelor basarabene, unde își câștigau ocazional existența prin diverse îndeletniciri. Chiar și cei care au mai rămas în aceste colonii și-au vândut vitele și inventarul agricol, considerându-l un atribut de prisos. Astfel, țăganii își petrec toată viața lor în căruțe și în corturi, stabilindu-se pe un timp mai îndelungat numai în preajma iarmaroacelor; în rest ei se deplasează pe distanțe scurte de la o localitate la alta. Modul de viață al țăganilor rămâne a fi unul sălbatic, lipsit de condiții și comodități. Simțul rușinii și o minimă conștiință nu le sunt obișnuite țăganilor, ei nu recunosc nici o supunere. Țigăncile nu sunt respectate de bărbați, doar în unele cazuri numai cele în etate. De multe ori chiar și copiii „ies din cuvântul mamei”, deoarece el este „lipsit de valoare”. Unica persoană care este ascultată în tabăra țigănească, este *starostele țăganilor*, care determină ruta pe care se deplasează tabăra, timpul șederii într-o localitate sau alta, precum și respectarea unor cutume tradiționale în interiorul comunității. De fapt, țăganii sunt un popor deosebit, care nu poate fi judecat din perspectiva rațional-educatională, care este una complet străină acestora. Spre deosebire de evrei, care permanent prestează „diverse activități generatoare de venituri consistente”, țăganii sunt un popor leneș, care „nu se gândește la ziua de mâine, trăind numai cu ziua de azi”. Totodată, în virtutea acestor caracterizări marginale, țăganii din cadrul Imperiului Rus se mândresc cu apelativul *nobilime rustică*, creat special pentru ei de către țarul Alexandru I.³⁵

Insuccesele politicilor țariste față de țăgani se datorează și faptului că școala etnografică rusă nu a acordat o atenție cuvenită acestui popor. Până la mijlocul secolului al XIX-lea au apărut mai mult de 150

³⁵ Н. АЛЕКСАНДРОВ, *Цыгане* (Москва: Издание А. Я. Панафилина, 1901), 10-32.

de schițe publicistice despre ȣiganii din Imperiul Rus, dar conținutul lor era unul lipsit de seriozitate, uneori devenind chiar anormal. Autorii erau interesați în primul rând de aspectele legate de „exotism”, „libertate”, „sălbăticie”, specifice acestor „nomazi bizari”. Totodată, puțini dintre aceștia cunoșteau limba și tradițiile ȣiganilor; nedorind să cunoască acest „popor hoinar”, unii îl condamnau, iar alții manifestau față de ȣigani un sentimentalism răsfățat. Principalele ocupații specifice ȣiganilor erau considerate cerșitul, ghicitul și furtișagul. Doar o mică parte dintre autori îi tratau pe ȣigani în baza principiilor umanismului, utilizând în descrierea acestora sursele științifice recent publicate în Europa Occidentală. Unul dintre acești autori, E. Romanov, menționează:

În ceea ce privește ȣiganii, noi nu suntem corecți față de ei. Necunoscând și nedorind să cunoaștem acest popor, în baza unor factori unilaterali, noi îi percepem pe aceștia doar în calitate de hoți și nenorociți. Cu timpul am însușit deprinderea de a vedea doar aspectele negative ale ȣiganilor, fără a observa și pe cele pozitive, fapt ce a generat o atitudine flegmatică în rândul localnicilor vizavi de acest trib, care totuși nu duce lipsă de anumite capacități. Astfel, devine firesc fenomenul prin care și ȣiganii ne răspund cu același comportament: confruntându-se cu un dispreț total față de soarta lor, ei treptat au început să devină ostili și, în cel mai bun caz, exprimă o suspiciune față de noi³⁶.

Politica oficială a autorităților țariste era direcționată spre nerecunoașterea ȣiganilor în calitate de popor distinct, cel puțin în statisticile oficiale deseori aceștia erau omiși, ca și cum ȣiganii nu ar fi existat în Imperiul Rus. Autoritățile țariste se conduceau de un regulament intern, care prevedea ca ȣiganii să nu fie tratați ca un popor distinct; în schimb, aceștia trebuiau să se debaraseze de modul lor de viață nomad și să se asimileze cu populația rustică. Spre deosebire de țările din Europa Occidentală din perioada medievală, care recurgeau la prigonirea ȣiganilor și astfel au favorizat pribegia și marginalizarea lor, autoritățile țariste, dimpotrivă, se străduiau să asimileze ȣiganii cu populația locală, schimbându-le modul de viață

³⁶ Аруд Н. КИРЕЙ, О. СЕРДЮК, „Изучение цыган Европейской части России и Кавказа в дореволюционной отечественной этнографии”, în *Археолого-этнографические исследования Северного Кавказа* (Краснодар: Кубанский государственный университет, 1984), 112.

în unul sedentar. Obiectivul pe care îl urmărea Imperiul Rus era transformarea țiganilor în „cetățeni utili statului”. Țiganilor le erau respectate drepturile, ca și altor stări sociale, printre care și dreptul de a-și alege un loc de trai stabil la sate sau la oraș. Unica restricție care limita stabilirea definitivă a țiganilor într-o localitate anumită era că nu toți membrii familiei erau documentați de autoritățile locale; excepție constituiau cazurile când, după o perioadă anumită de staționare, doar un membru al familiei primea pașaport³⁷.

Însă această politică asimilaționistă treptat a devenit una falimentară, autoritățile țariste s-au confruntat cu mai multe impedimente de ordin tradiționalist specifice modului de viață țigănesc. Tradiția unui mod de viață nomad s-a fortificat profund în conștiința țiganilor basarabeni; cazurile când aceștia trec benevol la un mod de viață sedentar sunt infime ca număr. În virtutea faptului că sedentarismul le-ar aduce mai mult respect și prosperitate țiganilor, aceștia continuă să peregrineze și să cerșească, să se lupte cu sărăcia și foamea, nedorind să se bucure de avantajele unei stabilități materiale, care li se pare o „temniță sufocantă”. Acești nomazi „semisălbatici” nu se lasă ispitiți de bunurile materiale ce le sunt garantate de statornicie, ei mereu se avântă în peregrinări aventuroase, beneficiind de „un mod de viață liber și lipsit de orice griji”. Multitudinea dificultăților cu care se confruntă zilnic țiganii nomazi nu-i întristează și nici nu-i jenează. Țiganii nomazi niciodată nu s-au avântat să agonisească averi, tot de ce aceștia mereu au avut nevoie a fost: soare luminos, apă curată, lemne de foc, nutreț pentru cai și puțin de lucru. Acest popor nomad niciodată nu s-a ocupat de cultivarea pământului, astfel agricultura nu este o îndeletnicire specifică țiganilor. De aceea, politica asimilaționistă de sedentarizare forțată întreprinsă de autoritățile țariste vizavi de țiganii basarabeni a suferit eșec³⁸.

De fapt, țiganii, alături de populația sătească majoritară din Basarabia, nu s-au manifestat pozitiv niciodată față de politicile asimilaționiste ale Imperiului Rus, ignorând reformele social-economice țariste. Populația sătească din Basarabia și-a păstrat simplitatea ei materială, devotamentul față de credința străbună și limbă, curajul în fața morții

³⁷ К. ПАТКАНОВ, *Цыганы* (Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1887), 15-16.

³⁸ Ф. ПУЦЫКОВИЧ, *Цыганы* (Санкт-Петербург: Издание Книжного Магазина П.В. Луковникова, 1905), 16.

și supunerea reticentă față de autorități. Pe parcursul timpului țărani au suportat destoinic năvălirile turcești și tătare, apăsările ispravnicului domnesc, aviditatea arendașului grec și corupția cinovnicului rus. Timp de mai multe secole, ȧiganii, ca și țărani basarabeni, au tratat cu neîncredere orice manifestare a autorității de stat³⁹.

Spre deosebire de țărani, elita locală din Basarabia a fost cooptată ușor de oficialii imperiali în serviciul țarist, fiind supusă ulterior unei transformări identitare profunde. Mulți tineri basarabeni au preferat să-și facă studiile în universitățile imperiale din Odesa, Kiev, Harkov, Moscova, Sankt Petersburg, spre deosebire de semenii lor din România, care studiau la Paris, Berlin și Viena. Cu toate acestea, „rusificarea culturală” a fost o politică tardivă în arsenalul țarist de construcție statal-imperială, iar caracterul compact al populației native din regiunile periferice și efectele politicii de colonizare au menținut și intensificat diferențele dintre centrul rus și periferia non-rusă a imperiului. Astfel, din cauza contextului geografic special al Basarabiei și al spiritului conservator al populației băștinașe majoritare, politica expansiunii statale a Imperiului Rus a suferit eșec în trei domenii sociale distincte: 1. unificarea practicilor administrativ-imperiale; 2. autoadaptarea poporului băștinaș la modul de viață și limba dominantă a Imperiului Rus; 3. rusificarea culturală, diminuată de menținerea unei stări de analfabetizare masive⁴⁰.

La mijlocul secolului XIX, în termeni contradictorii au primit acțiunea emancipării țiganii basarabeni și cei din Principatele Române. În Basarabia rusificarea din punct de vedere spiritual a elitei locale, care a devenit loială țarului, a privat populația de un grup social conducător, antrenat în efortul de emancipare națională. În plus, nobilimea basarabeană, care nu era omogenă etnic, era interesată mai mult de perspectivele unei cariere profesionale, decât de o sacrificare pentru niște idei care nu erau acceptate de absolutismul birocratic țarist⁴¹.

³⁹ Leon CASSO, *Rusia și bazinul dunărean* (București: Saeculum Vizual, 2003), 228-229.

⁴⁰ Octavian ȚĂCU, „Moldovenii ca «identitate imaginată» în perioada Imperiului Rus”, *Cugetul. Revistă de istorie și cultură*, 4 (36) (2007), 26-29.

⁴¹ Lucia ARGINT, „Reflecții istoriografice asupra lichidării autonomiei regiunii Basarabiei la 1828 și manifestările nobilimii locale”, *Revista de istorie a Moldovei*, 4 (2009), 90.

Totuși, cu trei ani până la implementarea reformei agrare pe tot cuprinsul Imperiului Rus, în anul 1858 țarul Alexandru al II-lea emite un ucaz către general-guvernatorul Novorosiei și Basarabiei, A. Stroganov, cu privire la deschiderea în orașul Chișinău a Comisiei pentru întocmirea Proiectului de hotărâre referitoare la îmbunătățirea și organizarea modului de trai al țăganilor șerbi din regiunea Basarabia. Conducerea acestei Comisii urma să fie efectuată de către dirigitorul regional al nobilimii basarabene, iar în componența acesteia au fost delegați: 4 dvoreni-moșieri, care aveau în posesiune țăgani șerbi, 1 delegat din partea mănăstirilor care dispuneau de proprietăți cu țăgani șerbi și 1 reprezentant al general-guvernatorului. Obiectivul Comisiei respective era să prezinte timp de 6 luni un proiect de îmbunătățire a modului de trai al țăganilor șerbi, o atenție specială fiind acordată stopării deplasării țăganilor dintr-un loc în altul, considerat a fi unul dăunător⁴².

Conform datelor statistice din anul 1858, înainte de a fi eliberați, în Basarabia erau atestați: 5.615 țăgani vătrași, 5.876 de țăgani curteni, 92 de țăgani în posesiunea Ministerului Proprietății de Stat și 2.316 țăgani aparțineau trupelor militare ale Armatei Dunărene a Cazacilor⁴³.

La 5 martie 1861, în Soborul Catedralei din Chișinău a fost dată citirii *Proclamația emancipării*, emisă de către țarul Alexandru al II-lea la 19 februarie. Proclamația oferea drepturi cetățenești depline țăranilor șerbi, inclusiv dreptul de a cumpăra pământ de la foștii proprietari. În Basarabia, din categoria țăranilor șerbi făceau parte doar țăganii particulari (curtenii, vătrașii și hoinarii), cealaltă categorie, țăganii Coroanei, în anii '30 ai secolului al XIX-lea, au fost incluși în categoria socială a țăranilor de stat (către anul 1861, aceștia aparțineau Ministerului Proprietății de Stat și Armatei Dunărene a Cazacilor). Astfel, în baza reformei agrare țariste din 19 februarie 1861, doar țăganii basarabeni particulari au fost eliberați, fiind unici șerbi în această regiune. Totodată, țăganii șerbi basarabeni au fost eliberați în baza *Regulilor suplimentare cu privire la persoanele din*

⁴² И. АНЦУПОВ, К. КРЫЖАНОВСКАЯ, *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы)*. Сборник документов, часть I (Кишинев: Штиинца, 1962), 463-464.

⁴³ Павел КРУШЕВАН, *Бессарабия. Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник* (Москва: Газета «Бессарабец», 1903), 189.

regiunea Basarabia eliberate în 1861 de dependența iobăgistă, fiind trecuți în categoria țăranilor contribuabili. Reforma agrară din 1861 nu a schimbat substanțial situația țăganilor șerbi, din simplul motiv că o mare parte dintre ei (în special curtenii și hoinarii) nu s-au ocupat niciodată de sine stătător cu agricultura și, evident, după ce au fost eliberați, nefiind împroprietăriți, aceștia au sporit rândurile țăganilor nomazi, meșteșugarilor și lăutarilor⁴⁴.

În perioada 1860-1863 au fost eliberați fără a primi titlu de proprietate funciară 1.790 de țăgani particulari, dintre care:

Localitatea/ Județul	Țigani particulari (curteni)	Țiganii plasați (vătrași)
Chișinău	50	–
Județul Chișinău	209	309
Județul Orhei	315	7
Bălți	135	–
Județul Iași	157	–
Județul Soroca	262	–
Județul Hotin	60	185
Județul Bender	22	–
Total: 1 790	1 208	582

O parte dintre țăganii particulari, după ce au prestat pentru stăpânii lor timp de doi ani obligațiile prevăzute, au fost derogați temporar de plata impozitelor (1.768 de țăgani curteni), ceilalți 1.984 de țăgani vătrași au fost categorisiți ca țărani contribuabili, dintre care:

Localitatea/Județul	Țigani particulari (curteni)	Țiganii plasați (vătrași)
Chișinău	53	–
Județul Chișinău	322	933
Județul Orhei	298	487

⁴⁴ Tatiana SÎRBU, „Țiganii din Basarabia (1812-1918)”, în *Rromii în istoria României. Antologie și bibliografie* (București: Aven Amentza, 2002), 94-102.

Bălți	7	–
Județul Iași	653	77
Soroca	1	–
Județul Soroca	354	225
Hotin	7	–
Județul Hotin	71	262
Akkerman	2	–
Total: 3 752	1 768	1 984

Către anul 1863 repartizarea geografică a celor 16.285 de țigani basarabeni era reprezentată astfel:

Localitatea/Județul	Bărbați	Femei
Chișinău	1 576	1 418
Județul Chișinău	988	993
Akkerman	171	155
Județul Akkerman	787	720
Județul Bender	336	328
Județul Orhei	1 186	1 074
Bălți	142	121
Județul Iași	1 079	913
Soroca	692	613
Județul Soroca	933	826
Hotin	13	18
Județul Hotin	595	608
Total: 16 285	8 498	7 787

După reforma țaristă agrară din 1861, estimările statistice – formate, pe de o parte, în baza colectării la comandă a datelor de către poliția locală și, pe de altă parte, după realizarea periodică a recensămintelor fiscale ale populației de către autoritățile țariste – arată că numărul țăganilor basarabeni varia în jurul cifrei de 10.000 de persoane. În general, pe parcursul secolului XIX situația demografică a țăganilor basarabeni sporește neînsemnat nu doar în baza natalității (de obicei, din cauza mariajului timpuriu familiile

țigănilor sunt numeroase), dar și din contul imigranților țigani din principatele vecine. Motivele schimbării permanente a locației de către țigani sunt predispoziția nativă a acestora spre peregrinări și antipatia față de sedentarizare. Chiar și acei țigani basarabeni care se ocupau într-o măsură nesemnificativă cu agricultura nu se bucură de beneficiile unui mod sedentar de viață, iar măsurile pe care uneori le întreprind autoritățile țariste spre a îmbunătăți modul lor de trai suferă eșec, deoarece, fiind elaborate într-un mod incompetent, le provoacă doar incomodități. Toate lucrurile necesare pentru gospodărie pe care autoritățile țariste le acordau gratuit țăganilor pentru a se stabili cu traiul permanent pe domeniile statului, aceștia le considerau a fi străine, ce nu le aparțin, de aceea în scurt timp acestea sunt vândute sau aduse într-o stare neutilizabilă. Specificul țăganilor basarabeni constă în faptul că ei sunt la fel de sălbatici și agresivi față de procesul de sedentarizare, pe care îl tratează cu aceeași reticență similară, ca și atunci când au sosit pentru prima dată în Europa; și astăzi ei sunt împătimiți de hoinăreala în gioarse. A doua cauză ce favorizează peregrinarea țăganilor este gradul de vigilență și severitate a poliției locale față de ocupațiile specifice ale țăganilor, care deseori poartă un caracter ilegal. Zvonurile despre posibilele raiduri ale poliției locale circulă rapid printre țigani; și în eventualitatea aplicării acestora, țăganii își schimbă locația cu o viteză incomensurabilă pe teritorii întinse. Astfel, atitudinea organelor de poliție față de ocupațiile tradiționale ale țăganilor determină stabilirea acestora într-o țară sau alta. În cazul unei atitudini afectuoase față de țigani, aceștia devin mai sinceri și sunt predispuși spre colaborare; dacă sunt aplicate mecanisme de constrângere, țăganul imediat se transformă într-o ființă timidă și reticentă. Deseori, mersul anchetei cu privire la delincvențele înfăptuite de țigani este îngreunat din cauza că aceștia se prefac surdo-muți, iar confruntările directe cu țigani devin impracticabile, din cauza că poliția nu cunoaște limba romani, în care se înțeleg pe ascuns presupușii infractori. Fiind predispuși la o dragoste nemărginită față de libertate și hoinăreli, țăganii urăsc chiar cea mai mică detenție, de aceea ei fac tot posibilul ca să scape pedepselor. Imensitatea teritorială a Imperiului Rus și nepăsarea autorităților țariste față de modul de trai al țăganilor au determinat, la începutul secolului al XIX-lea, imigrarea țăganilor în Basarabia (te-

ritoriu aflat în zonă de frontieră) din țările europene, acolo unde organele de poliție supravegheau riguros ordinea publică. A treia cauză care generează mutarea continuă a locației țiganilor sunt conflictele militare. În esența lor, țiganii sunt incapabili pentru serviciul militar. Țiganii mai mult sunt predispuși serviciilor de spionaj, dar uneori, fiind șmecheri și fără simț de rușine, aceștia ofereau informații prețioase ambelor părți aflate în conflict. Țiganii poartă o frică mare față de moarte, de aceea jurămintele din numele morților sau pe mâna tatei sunt considerate de ei ca fiind cele mai strașnice. Conflictele dintre țigani sunt frecvente, deseori ele se finalizează cu bătăi până la sânge, la care participă femeile, copiii și câinii lor. Cu toate acestea, țiganii nu sunt ființe răzbunătoare și nici dușmănoase, deoarece „barbarii nu ar cânta așa de frumos”. În afară de muzică, dintre ocupațiile specifice țiganilor basarabeni, se disting fierăria, cioplitura în lemn, geambașia și lăcătușeria. Totuși, chiar și cele mai nobile ocupații ale țiganilor nu sunt lipsite de viclesuguri; ocupațiile care sunt cel mai apropiate de modul lor de viață sunt furtul și baliverna.

În virtutea acestor impedimente retrograde, pentru autoritățile țariste era stringent necesară identificarea unor soluții noi pentru reducerea nivelului acestor elemente antisociale în cadrul comunității țiganilor basarabeni, printre care:

1. Țiganii hoinari maturi, care nu posedă o gospodărie veritabilă și nici nu practică un meșteșug stabil, trebuie recrutați în armată, unde vor presta servicii de muzicanți, fierari, tâmplari și îngrijitori de cai.
2. Copiii țiganilor care vor fi recrutați în armată trebuie înscrși în școlile de meserii, unde vor învăța din contul alocațiilor bugetare.
3. Femeile, bătrânii și persoanele cu handicap trebuie repartizați în localitățile ținuturilor, unde vor fi lăsați în grija comunităților locale și trecuți în responsabilitatea organelor de poliție sătești, pentru preîntâmpinarea hoinărelilor și cerșetoriei.
4. Stoparea procesului de acordare a cetățeniei ruse imigranților țigani.
5. Contracarea înscrierilor fictive ale țiganilor în categoria socială a micii burghezii („мещанин”), excepție fiind cazurile când aceștia vor prezenta o dovadă care să demonstreze că dețin un imobil urban particular și practică un meșteșug autentic.
6. În cazul țiganilor sedentari care dețin o gospodărie particulară în

sate, este necesar să fie înregistrați în cadrul comunităților țărănești, unde aceștia locuiesc, fără a cere încuviințarea comunității.⁴⁵

Zece ani mai târziu după reforma agrară, în cadrul studiului statistic al Imperiului Rus, elaborat în 1871 de către ofițerii Statului Major rus, sunt relatate următoarele date privitoare la componența etnică a populației Basarabiei:

1. Ruși (slavi) – 162.252.
2. Bulgari – 25.684.
3. Germani – 33.501.
4. Moldoveni – 692.000.
5. Evrei – 93.590.
6. Țigani – 18.983 (1,5%).
7. Diverși – 336.⁴⁶

Proclamația emancipării a fost pentru ȣiganii șerbi un document binevenit, deoarece tratamentul boierilor basarabeni vizavi de robi a fost lipsit de toleranță și atitudine binevoitoare. După ce au aflat de existența acestui act istoric, o parte dintre ȣiganii șerbi basarabeni au plecat de la stăpânii lor „oriunde, numai ca să scape de șerbie”. Într-o petiție adresată la 14 aprilie 1861 către guvernatorul Basarabiei, M. Fanton de Verrayon, boierul Alexandru Russo se plânge că pe teritoriul moșiei sale din Ȧigănești (ținutul Orhei), ȣigani șerbi ce se aflau în posesiunea sa au început să se comporte brutal și se eschivau tot mai des de la muncile agricole, provocând mari pagube. De vină se face preotul satului, care, din propria inițiativă, a citit „Proclamația emancipării”, neștiind de faptul că aceasta trebuia adusă la cunoștință ȣiganilor șerbi de către ispravnicul ținutului, starostele satului și cinovnicul poliției de zemstvă, în prezența proprietarului. Drept urmare, mai multe articole prezente în document au fost tratate în mod subiectiv de către ȣiganii șerbi. Numai la auzul cuvântului „eliberare”, o mare parte dintre ȣiganii șerbi îndată au părăsit satul Ȧigănești și au plecat în direcții necunoscute; ceilalți care au rămas nu doresc să mai presteze muncile agricole. Însă, în articole

⁴⁵ А. ЕГУНОВ, „О цыганах в Бессарабии”, *Записки Бессарабского Областного Статистического комитета*, том I (Кишинев: Типография Областного Правления, 1864), 109-123.

⁴⁶ Zamfir C. ARBURE, *Basarabia în secolul XIX* (Chișinău: Novitas, 2001), 112-113.

lul 7 al *Regulamentelor* este prevăzut faptul că ȣiganii particulari vor fi eliberați din șerbie abia peste doi ani după emiterea *Proclamației*.

Drept urmare, boierul a cerut guvernatorului să ia măsuri pentru ca persoanele cu adevărat responsabile să le lămurească ȣiganilor șerbi sensul noțiunii de „eliberare” și să întoarcă ȣiganii aflați în posesiunea sa la statutul și obligațiile precedente pe care le-au avut.⁴⁷

De fapt, această „eliberare din robie” a fost râvnită de ȣiganii șerbi din Basarabia cu mult timp mai devreme de anul 1861. Deoarece atitudinea boierilor din Basarabia față de slugile lor era împilatoare, deseori erau atestate cazurile când ȣiganii fugeau de la stăpânii lor, dorind să scape de maltratări insuportabile și tratament discriminatoriu. Într-o petiție adresată la 15 aprilie 1828 către Guvernământul Regional din Basarabia, șapte familii de ȣigani șerbi din satul Zahorna (ținutul Iași) relatau despre atitudinea batjocoritoare față de ei a boierului Mihalache Ianovici:

1. Ioniță Negoită, 70 de ani, a fugit de la boierul Mihalache, deoarece acesta i-a luat copiii în curtea sa, unde provoacă vătămări puternice la toată familia lui.
2. Dumitrache Bolubaș, 30 ani, a fugit de la boierul Mihalache, deoarece acesta îl aprecia și i-a promis mai demult să-l elibereze.
3. Iordache Judel, 55 ani, a fugit de la boierul Mihalache, deoarece acesta i-a confiscat în mod abuziv șatra lui în valoare de 200 lei, căruța și alte lucruri de preț; totodată, acest boier s-a bătut joc de fiica lui, Sultana, în vârstă de 12 ani, care se afla la curte.
4. Tudor Manole, 80 de ani, a fugit de la boierul Mihalache, deoarece acesta îl maltrata și-l punea în mod abuziv să muncească la construcția conacului.
5. Constantin Cebotari, 30 de ani; 6. Gheorghe Manole, 27 de ani; 7. Nicolae Cerari, 26 de ani – au fugit de la boierul Mihalache, deoarece acesta îi folosea la diverse munci, îi maltrata fără milă și le-a luat cu forța copiii la curte.⁴⁸

⁴⁷ И. БУДАК, *Положение крестьян и общественно-политическое движение в Бессарабии (1861-1895 годы). Документы и материалы* (Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1964), 24-25.

⁴⁸ И. АНЦУПОВ, К. КРЫЖАНОВСКАЯ, *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов, часть I* (Кишинев: Штиинца, 1962), 108-109.

Un caz sinistru de omucidere a unei țigănci, Maria Cebotari, a avut loc în satul Pașcani (ținutul Orhei), relatat pentru comisia de anchetă de cumnata sa, Maria Grigoraș, la 7 noiembrie 1831:

Dimineața, înainte de a scoate porcii la păscut, eu am trecut din fugă pe acasă și am hrănit cu piept copilul. Seara târziu, după ce am închis porcii în grajd, de mine s-a apropiat stăpânul nostru, locotenent-colonelul Cricevschi, care avea o nuiă în mână. După ce mi-a aplicat din toată puterea câteva lovituri în cap, a început să curgă sângele. Văzând fața mea plină de sânge, el s-a oprit și a poruncit clucerului Ursachi să curețe nuiăua de cioturi. Apoi, iarăși, el s-a apropiat de mine și mi-a aplicat cu nuiăua mai multe lovituri în cap. După ce m-a lăsat în pace, de mine s-a apropiat cumnata mea, Maria Cebotari, și mi-a pus pâine cu sare la rană. Seara târziu, când hrăneam copilul, din curtea stăpânului s-au auzit iarăși țipete. Cricevschi îi snopea în bătai pe Costache, fiul lui Maria Cebotari, și pe fiica mea mai mare Sanica. Eu am sărit în fața lui și am început să țin cu durere, spunând ca mai bine să mă bată pe mine, decât pe copilul meu nevinovat. După asta eu am primit o bătaie și mai cruntă, decât cea precedentă.

Duminică, după ce cumnata mea a spălat rufele la râu, Cricevschi a chemat-o la dânsul în curte și i-a aplicat 10 lovituri de bici pentru un motiv neîntemeiat; cică, Maria Cebotari i-ar fi scăpat găștele din curte, care acum s-au pierdut. După asta, M. Cebotari a fost chemată în mod repetat la curte, de unde s-au auzit țipete prelungite de durere. Snopită de bătai, cumnata mea s-a întors acasă cu făină de popușoi, din care urma să facă o mămăligă pentru boierul Cricevschi. Maria a rugat-o pe fiica sa Balașa să o prepare și să o ducă stăpânului; însă, după ce a terminat să facă mămăliga, de frică, Balașa a refuzat să o ducă la curte. Atunci, Maria Cebotari singură a plecat la curtea boierului ca să-i ducă mămăliga; când a sosit în curte, timpul era pe înserate și ea nu l-a observat pe Cricevschi. Acesta s-a enervat că nu a fost băgat în seamă și că mămăliga i-a fost adusă prea târziu, s-a apropiat de Maria și a pălit-o peste ureche. După ce aceasta a căzut jos, din spusele clucerului Ursachi, locotenent-colonelul Cricevschi a început să o calce cu cruzime pe tot corpul. Apoi, Cricevschi a trimis-o pe Maria Cebotari acasă, ca să-i mai facă o mămăligă, după care a venit să înnopteze la dânsa.

Dimineața, clucerul Ursachi mi-a spus că boierul deja a plecat la Chișinău. După-amiază, eu m-am întors de la câmp acasă. Aici deja mă aștepta Balașa, care m-a rugat să trec pe la mama ei. Când am

ajuns acolo, am văzut-o pe cumnata mea Maria Cebotari, care zăcea la pământ și din gura ei curgea salivă cu sânge. Am chemat un preot care trecea prin apropiere ca să vadă ce-i cu dânsa. Preotul a rămas frapat de vătămarile pe care le-a depistat pe corpul cumnatei mele, spunând că el în viața lui nu a vazut așa pedepse. Apoi, preotul ne-a spus că ea nu are nicio scăpare și ne-a sfătuit să o ducem în casă, să o scăldăm și s-o îmbrăcăm în haine albe, pregătind-o pentru ultimul drum. Totodată, el a adus la cunoștința proprietarei moșiei Pașcani, că înainte de înmormântare trebuie să o ducem pe țiganka Maria Cebotari la Chișinău și să anunțăm conducerea despre acest caz cumplit. După ce am dus-o pe Maria Cebotari la Chișinău, la mine acasă a venit Tudorache Russo și mi-a propus o sumă între 100 și 1000 de ruble, numai ca eu să declar la Comisie că cumnata mea a murit de boala ei. Însă, eu știu cu certitudine că în ultimii 20 de ani Maria Cebotari nu a suferit de nicio boală. La fel, de mine s-a apropiat clucerul Ursachi și mi-a spus să o cruț măcar pe doamna boierului Cricevschi. Însă, eu tuturor le răspundeam: „Să fie voia Domnului, dar eu voi spune numai adevărul!”. Stăpânul Cricevschi și mai înainte m-a bătut în așa fel că eu acum am rămas fără de niciun dinte în gură.⁴⁹

Erau atestate și cazuri când țiganii șerbi basarabeni recurgeau la omorul stăpânilor, ca să obțină libertate. În raportul întocmit la 8 iulie 1843 de Ioan M. Sturdza, dirigitorul regional al nobilimii din Basarabia, adresat guvernatorului militar al Basarabiei, P. Fiodorov, sunt expuse rezultatele cercetării cauzelor omorului moșieresei Sumarokova din satul Criva, ținutul Hotin, de către țigăncile aflate în proprietatea sa, Ecaterina și Elena Canțu:

Din mărturiile depuse de țigăncile șerbe Ecaterina și Elena Canțu, în dimineața zilei de 24 aprilie 1843, acestea au strangulat-o pe stăpâna lor fără o înțelegere prealabilă și în lipsa unui suport extern. Drept motiv pentru a săvârși această crimă, culpabilele au prezentat atitudinea batjocoritoare a stăpânei Sumarokova față de ele, ce consta din maltratări fizice și insulte jignitoare. Însă, din relatările celor doi servitori liberi aflați la curtea moșieresei Sumarokova timp de 16 și, respectiv, 20 de ani, precum și a dirigitorului nobilimii din ținut, care deseori se afla în vizită la curtea răposatei, aceștia n-au observat

⁴⁹ И. АНЦУПОВ, К. КРЫЖАНОВСКАЯ, *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов, часть I* (Кишинев: Штиинца, 1962), 142-144.

nici urmă de atitudine severă față de țăranii și supușii acesteia, nemaiavorbînd de pedepse cumplite.

Reieșind din constatările noastre asupra cauzelor crimei date, concluzionăm: Contravenientele Ecaterina și Elena Canțu, făcând parte din casta țăganilor nomazi, erau deprinse cu un mod de viață consistent de libertate și din acest motiv lor le trezeau un dezgust profund nu numai taxările moșieresei Sumarocova, ci și starea lor dependentă la care au ajuns recent. Ulterior, văzând că în viitorul apropiat ele nu vor putea nici să fugă de la curte și nici să obțină libertatea mult râvnită, pe care zădarnic o solicitau de la stăpâna lor, țișgăncile au recurs la omor, crezând din ignoranța specifică triburilor sălbatice că această acțiune nu este o crimă odioasă.⁵⁰

Spre deosebire de confrății lor din Basarabia, țișganii din Principatele Române, beneficiind de existența unei elite iluministe, educată în spiritul valorilor democratice europene, au fost eliberați din robie mai devreme și au tratat în mod diferit acest act dezrobitor. Ideea emancipării țăganilor a fost treptat pregătită, îmbrățișată și susținută în diferite articole, opere literare sau studii social-politice din primele decenii ai secolului al XIX-lea de către reprezentanți de seamă ai iluminismului românesc, printre care Mihail Kogălniceanu, Cezar Bolliac, Vasile Alecsandri, Gheorghe Asachi și Costache Negri.

La începutul anilor '40 ai secolului al XIX-lea, la București încep să fie publicate poezii dedicate situației critice a robilor țișgani: *Fata de boier și fata de țișgan*, *O țișgancă cu pruncul stau la Statuia Libertății*, *Țiganul vândut*. Autorul acestora, Cezar Bolliac, deplânge statutul social al țăganilor robi în Țara Românească și trezește opinia publică la compasiune:

Bagi tu seama, Doamne, la astă omenire/Cum merge treaba aici?/
Știai ce am a trage când îmi dedeși viață?/Când îmi dedeși soție, când
tată m-ai făcut,/Știai ce-mi scrie soarta?/Născut că-s în robie și c-o să
fiu vândut?/Nevasta mea săraca!/O fi plângând de mine,/O fi murind de
dor!/M-or fi plângând părinții!.../De mumă-mea mi-e teamă, c-o fi mu-
rind jelind!/Vedea-va fața-ți, Doamne, stăpânul ce mă vinde?/Copiii i-or
trăi?/Pe neamul său păcatul oare nu se va întinde,/Când el nu va mai fi?/
Așa vorbea-ntr-o noapte, flămând, închis în casă,/Țiganul cumpărat./
Privea, gemând spre lună, dar nu putea să iasă,/Căci strâns era legat.⁵¹

⁵⁰ Ibidem, 334-335.

⁵¹ Cezar BOLLIAC, „Țiganul vândut”, in C. Bolliac, *Pagini alese* (București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959), 6-10.

Aceeași tematică, plină de dramatism social, este expusă, în Moldova, de Vasile Alecsandri:

Zamfira s-a născut sub șatră, pe malul Oltului, unde își întinseseră lingurarii corturile pentru ca să petreacă vara. Tatăl său era jude și maică-sa trăgea cu boghii sau căta în oglindă și în talgere cu apă prin curțile boierești, pentru că era vestită de măiastră și le spunea la toți norocul ca și când ar fi citit pe carte. Țigăncile sunt foarte dibace în tot soiul de vrăjitorii și de descântece de deochi, de șarpe, de dragoste etc. Toată copilăria sa Zamfira o petrecuse în călătorii dintr-un ținut într-altul, oprindu-se cu șatrele vara în apropierea târgurilor și iarna în fundul codrilor, sub bordeie de pământ. Acea vreme fu pentru dânsa o vreme fericită, căci îndată cum răsărea soarele, ea alerga pe câmpii cu ceilalți copii, alungând fluturi din floare în floare, se rătăcea prin lunci după cules mure, după cuiburi de păsări, sau culegea lemne verzi de făcut fuse și linguri la strung. Duminicile se ducea la horele din sat, se da în scrânciob, privea cum juca ursul după sunele daerelei, și seara, când se întorcea la șatră, se aduna grămadă cu ceilalți copii pe lângă foc, asculta povești de la moșnegi și adormea voioasă în cântecele fluielor. Când Zamfira trecu de șapte ani, un dorobanț veni la tatăl ei și îi porunci să-l urmeze cu Țigania la ocârmuire. Îi duse pe toți la Craiova, unde cu adevărat îi aștepta o mare nenorocire. Stăpânul lor sărăcise și, fiindcă era silit să plătească niște datorii ce avea, el se hotărâse a-și vinde robii *prin mezat*.

În ziua mezatului, piața ocârmuirii înfățișa un tablou vrednic de cele mai crunte vremi ale barbariei. Ea era ticsită de Țigani lungiți la pământ cu Țigancile și cu copiii lor, plângând împreună și căinându-se ca niște adevărați osândiți la moarte. O mulțime de boieri și de negustori umblau printre dâșii, călcându-i în picioare și arătându-i cu degetul ca pe niște vite. Unul zicea: – Aista face zece galbeni. Altul răspundea: – Eu n-aș da nici un căuș de făină pe el. Altul iar striga: – Vere, vere, nu te încurca în negustorii de Țigani, că-s mai bune cele de boi. Din toate părțile auzeai vaiete amestecate cu râsuri, lovituri de bici, țipete, ocări și blestemări. În vremea asta, un boier cu șlic și cu ciubote roșii se apropiase de Zamfira, o apucase de mână și o întorcea când în dreapta, când în stânga, măsurând-o cu ochii din cap până-n picioare. După aceasta îi porunci să umble puțin, pentru ca să vadă de nu-i oloagă; îi cercetă dinții și se duse degrabă spre telal, zicându-i:

— Dau zece galbeni pe fata judelui.

Telalul strigă îndată:

— Zece galbeni fata judelui!... Cine dă mai mult? Una, două, trei, hareci! Să-ți fie de bine, cucoane.

Boierul plăti banii și se întoarse la Zamfira ca să o ia. Tatăl ei însă și maică-sa, care auziseră târguirea, se oțărâră ca și când le-ar fi trecut un șarpe rece prin sân și se aruncară la picioarele boierului, sărutându-i poalele anterului și rugându-l cu desperare ca să nu-i despartă de copila lor. — Nu te îndura de noi, măria ta, — ziceau sărmanii — că n-avem alt copil și suntem bătrâni; nu ne lua pe Zamfira, pentru numele lui Dumnezeu Sfântul! că ne rupi inima. Vai de noi și de noi!... Fie-ți milă, cucoane, că d-ta ești boier mare și ți-a da Maica Precista toate bunătățile lumii. Să-ți trăiască cucoana și copilașii, ca să-i vezi mari ca niște împărați... Cumpără-ne și pe noi, ca să fim la un loc cu Zamfira, și ți-om fi robi la ce ne-i porunci... Vai de noi! păcătoșii de noi!...

Și plângeau nenorociții de ar fi înduplecat o inimă de tătar și se încolăceau de picioarele boierului, și se trăgeau cu mâinile de păr, și strângeau pe copila lor în brațe, ca și când ar fi vroit să o facă una cu trupul lor. Boierul însă îi împinse cu piciorul ca pe niște câini, lovindu-i cu călcâiul peste cap, și strigă mânios:

— Duceți-vă la dracu, cioare bălțate, că vă pun acuși să vă măsoare cu biciul. Și zicând aceste el smuci pe Zamfira dintre dâșii ca pe o buruiănă din pământ.

Țiganul se sculă de jos plin de sânge și se puse pieptiș dinaintea boierului nemilostiv: — Dă-mi copila — striga el cu glas desperat — dă-mi copila, că mă simt într-un ceas rău; dă-mi pe Zamfira, păgânule, că-s turbat, îmi pierd mințile, dă-mi... Nu apucă însă să sfârșească și boierul îl izbi cu palma peste ochi. Atunci nenorocitul jude nebuni de tot... Într-o clipă el se aruncă asupra boierului de-l amestecă cu țărâna și, luând în brațe pe Zamfira, o sărută de trei ori și o ridică în sus cu gând ca să-i sfărâme capul de o piatră: — Mai bine te-or lua moartă decât vie!... răcnea sărmanul părinte în durerea sa.

Câțiva dorobanți ce se găseau aproape îi smuciră copila din mâini, iar pe dânsul îl legară cu picioarele la falangă și începură a-l zdrobi cu bicele. În vremea asta stăpânul Zamfirei se sculă din colb șchiopătând și, apucând-o de păr, o trase cu de-a sila de pe piața ocârmuirii, care răsuna de vaietele tatălui său și de bocetele maicăi sale. Așa biata

fetiță fu despărțită pentru totdeauna de dragostea și dezmiertările părinților săi!...⁵²

Abolirea sclaviei în Principatele Române devenea un imperativ al societății moderne, educată în spiritul iluminismului. Acest obiectiv incontestabil pentru evoluția socială a țării este expus într-o formă artistică de scriitorii Vasile Alecsandri, Gheorghe Asachi și Costache Negri și în studiul social-politic „Dezrobirea țăganilor” al lui Mihail Kogălniceanu:

Veacuri multe de durere au trecut cu vijelie/Sub asprime ple-
când capul unui neam de osândire,/Dar românul cu-a sa mână rupe
lanțul de robie/Și țăganul, liber astăzi, se deșteaptă-n fericire!/Azi e
soarele mai falnic! Lumea azi e mai voioasă!/Azi în piept inima-mi
crește! Azi e viața mai frumoasă!/O, Moldovo, țară mândră!/Tu ce
dai sfântă dreptate!/Brațul tău ce sfarmă astăzi un jug aspru de robie/
Ție însăși pregătește viitor de libertate!

Vasile ALECSANDRI⁵³

Cruda vânzare de oameni și mai cruda despărțire a fiilor de părin-
te prin tirana neagră robie/Fie veșnic blestemată! și ca Iuda, vânză-
torul, cine vinde vândut să fie! și vândut cumpărătorul!/A Moldovei
naltă faptă nu e un vis amăgitor, nici nădejde depărtată pentru tine,
biet popor./Căci inima sa creștină, căci romana ei simțire, șters-au o
grozavă pată de pe trista omenire./De-acum, țară strălucită, te-ngâm-
fează, te mărește și recunoștința vie a fiilor tăi primește/Căci izvorul
de robie azi în tine contenește și mândru va fi, Moldovă, acela ce te
numește./Destul, neamule, robire! Te trezește fericit!/Căci glasuri de
omenire în sfârșit s-au auzit!

Costache NEGRI⁵⁴

⁵² Vasile ALECSANDRI, „Istoria unui galbăn”, in V. Alecsandri, *Opere*. Vol. IV. *Proză* (Chișinău: Hyperion, 1992), 35-37.

⁵³ Vasile ALECSANDRI, „Dezrobirea țăganilor”, *Propășirea*. Foaie științifică literară (Iași), 5 (1844).

⁵⁴ Costache NEGRI, „Strofe improvizate la 31 ianuarie 1844. Ziua dezrobirii țăganilor”, in C. Negri, *Scrieri*. Vol. I (București: Editura pentru Literatură, 1966), 21.

O, zi ferice, zi strălucită, în care sclavii s-au eliberat./Această lege de mult dorită, azi în Moldova s-a proclamat./Sclavul e liber de acum înainte, pe al Moldovei liber pământ./A lui soție, a lui părinte, a lui avere-s până-n mormânt!/Saltă, Moldovo, de bucurie, că astăzi triumf tu ai purtat/Prin astă faptă tu însăși ție, templu de glorie ți-ai înălțat!

Gheorghe ASACHI⁵⁵

Sclavia ȝiganilor, introdusă în Moldova la o epocă pe când mai mult puterea decât dreptatea era legea statului, s-a tolerat îndelung ca una ce era întrețesută cu interesele societății. Desființarea acestui abuz anticreștin, treptat pregătită, astăzi s-a completat după ordinul lui Î.S. Grigore A. Ghica. Prin asta, patria s-a arătat demnă de a intra în familia civilizatei Europe.

Gheorghe ASACHI⁵⁶

Ofis domnesc! De azi înainte robia în pământul Moldovei de tot s-a desființat. Tot omul ce calcă pe acest pământ îi slobod ca și românul! De azi înainte tot ȝiganul îi slobod și nu mai este supus nimă-nui decât legii, care-i deopotrivă pentru toți, și îndatorit a o păzi cu sfințenie, a se face om căsaș, cinstit, cu frica lui Dumnezeu!

Gheorghe ASACHI⁵⁷

Înainte ca chestiunea dezrobirii ȝiganilor să fi intrat în consiliile, în planurile de reformă ale ocârmuitorilor, ea a început a se agita prin însăși inițiativa parțială a stăpânilor de ȝigani. Mulți din aceștia, și numărul lor din zi în zi sporea, ori în viață, ori mai ales la moarte, își dezrobeau, își *iertau ȝiganii*. Întrebuințez cuvântul de *iertare*, pe care îl găsim în toate actele de dezrobire; dar reforma era prea grea, ea jig-neea prea multe interese ca să se poată opera cu înlesnire. Erau ȝiganii

⁵⁵ Gheorghe ASACHI, „La Moldova, în ocazia emancipației ȝiganilor (28 noiembrie 1855)”, în Gh. Asachi, *Opere*. Vol. I. *Versuri și teatru* (București: Minerva, 1973), 434.

⁵⁶ Gheorghe ASACHI, Prefață la „ȝiganii” (Iași, 1856), în Gh. Asachi, *Opere*. Vol. I. *Versuri și teatru* (București: Minerva, 1973), 484.

⁵⁷ Gheorghe ASACHI, „ȝiganii”, în Gh. Asachi, *Opere*. Vol. I. *Versuri și teatru* (București: Minerva, 1973), 554-555.

domnești și foarte mulți; aceștia constituiau un venit mare în bugetul statului; erau *țigani mănăstirești* și ai așezămintelor publice, ale căror servicii intrau în trebuințele zilnice ale acestor comunități; erau, în fine, țișanii particulari, *țigani boierești*, care constituiau personalul de servitori în curțile boierești, bucătari, vizitii, rânđași, feciori în casă, slujnice, bucătărese, cusătorițe. Boierii cei bogați aveau chiar capele de muzici sau tarafuri de lăutari. Toate aceste funcțiuni se exercitau de țișani; dezrobirea lor era combătută de trebuințele zilnice și casnice ale vieții familiilor, de aceea emanciparea nu s-a putut face decât treptat și sub două domnii, atât în Moldova, cât și în Muntenia. Întâia lovire care s-a dat sclaviei a fost legea emancipării țișanilor statului și a mănăstirilor. Această emancipare, deși parțială, era hotărâtoare și pentru emanciparea țișanilor particulari, rămași încă în sclavie. Toate mințile prevăzătoare au înțeles că ora ștergerii sclaviei de pe pământul românesc sosise și că dezrobirea țișanilor particulari nu mai era decât o chestiune de timp. Dovadă, sutele de proprietari care au respins orice despăgubire acordată lor de legiuirea emancipatoare, astfel, prin o generoasă renunțare, au expiat păcatele lor și ale părinților lor de a fi fost ani lungi stăpâni pe suflete de țișani. Reforma emancipării țișanilor a avut în curând efectele sale salutate: afară de țișanii lăieși, care încă trăiesc în parte sub șatră, și afară de ursari, care fac încă meseria de a domestici fiarele sălbatice, dar totuși se dau lucrului pământului, mai toți astăzi din celelalte clase de țișani s-au contopit în masa națiunii, și ei nu se mai cunosc decât prin fața lor smolită și asiatică și prin vivacitatea imaginațiunii lor; altminterlea noi îi găsim în toate clasele societății noastre. Deși de la proclamarea emancipațiunii nu sunt încă îndepliniți 50 de ani, țișanii ne-au dat industriași, artiști, ofițeri distinși, buni administratori, medici și chiar oratori parlamentari. Sunt sigur că părinții noștri, dacă s-ar scula din mormânt, văzând progresele ce au făcut sufletele țișănești emancipate de dânsii, nu s-ar căi de reforma umanitară proclamată de ei.

Mihail KOGĂLNICEANU⁵⁸

⁵⁸ Mihail KOGĂLNICEANU, „Dezrobirea țișanilor”, in M. Kogălniceanu, *Opere alese* (Chișinău: Cartea Moldovenească, 1966), 321-325.

Treptat, ideea emancipării țăganilor a început să prindă contur și într-un cadru administrativ-juridico-politic, exceptând, pe alocuri, voința proprietarilor de țăgani robi.

La 22 martie 1843 Adunarea Obștească Extraordinară a Țării Românești a votat actul legislativ prin care au fost eliberați țăganii robi domnești – *Lege pentru desființarea dajnicilor de sub administrația Vorniciei Temnițelor și trecerea lor sub administrația ocârmuitorilor de județe*.

La 31 ianuarie 1844, în Moldova, domnitorul Mihail Sturdza adoptă *Legea pentru regularizarea țăganilor mitropoliei, a episcopiilor și mănăstirile în deobște*, în baza căreia țăganii robi mănăstirești deveneau liberi. Legea mai prevedea ca dările strânse de la țăganii liberi să se constituie într-un fond special destinat răscumpărării țăganilor robi pe care particularii îi scot la vânzare.

La 14 februarie 1844 Adunarea Obștească a Moldovei a votat legea prin care țăganii statului așezați sau nomazi deveneau liberi și dobândeau aceleași drepturi cu ceilalți locuitori ai țării.

La 11 februarie 1847, la propunerea domnitorului Țării Românești, Gheorghe Bibescu, Adunarea Obștească Extraordinară votează o lege prin care sunt eliberați din robie toți țăganii mitropoliei, ai episcopiei, mănăstirilor și bisericilor și ai oricărui așezământ public.

La 10 decembrie 1855, în Moldova, domnitorul Grigorie Alexandru Ghica abolea robia țăganilor boierești prin *Legiuirea pentru desființarea sclaviei, regularea despăgubirii și trecerea emancipaților la dare*. Conform acestei legi, „proprietarii urmau să încaseze o despăgubire, care era de 8 galbeni pentru lingurari și vătrași și 4 galbeni pentru lăieși”. Dintr-un raport al Departamentului de Finanțe al Moldovei din iunie 1856 reiese că 334 de proprietari au cerut despăgubiri pentru foștii robi, iar 264 au renunțat la ele.

La 20 februarie 1856, în Țara Românească, domnitorul Barbu Știrbei abolea robia țăganilor boierești prin *Legiuirea pentru emanciparea tuturor țăganilor din Principatul Țării Românești*. „Proprietarii lor li se acordă o despăgubire de 10 galbeni pentru fiecare persoană. Numărul boierilor care nu au pretins nici o despăgubire de la stat este de 420, iar a țăganilor eliberați de ei – 2611”.

Astfel, după adoptarea celor două legi, din 1855 în Moldova și din 1856 în Țara Românească, mai mulți boieri și-au eliberat robii fără să pretindă despăgubiri de la stat. Aceste două legi au constituit practic

un prim pas important în procesul modernizării sociale a principatelor române, fiind practic prima mare reformă socială a principatelor⁵⁹.

Jean Alexandre Vaillant relatează pe larg debutul curentului aboliționist în principatele române. El descrie episoadele din 1837 din Țara Românească, când Alexandru Ghica a eliberat 4.000 de robi ai statului, și din 1844 din Moldova, când Mihail Sturdza a emancipat robii statului și ai bisericii. Martor al decretului din 1837, Vaillant comenta pe larg consecințele acestuia. Era impresionat de modul în care autoritățile din Țara Românească au adoptat o reformă prin care robii erau așezați în câmpie, își puteau construi bordeie, iar copiii lor puteau frecventa școlile. Era o metodă prin care treptat foștii robi puteau fi instruiți, fără a fi obligați să renunțe la limba lor și să le fie luați copiii. Dimpotrivă, părinții puteau fi civilizați prin copii, care aveau acces la învățătură. Vaillant pune un accent deosebit pe educație, acesta fiind, în concepția sa, cel mai trainic mijloc de integrare socială. El însuși a inspectat o școală din Călărași, unde copii de 10-12 ani învățau să citească, să scrie, să socotească. Mai mult, la sfârșitul anului școlar, în cadrul pensionatului său, a recompensat cu premii doi copii romi cu rezultate deosebite la învățătură. Totodată, J. A. Vaillant evocă figurile a doi boieri români, Ion Câmpineanu și Constantin Suțu, care au încercat să amelioreze destinul robilor de pe moșiile lor. Ultimul a înființat o școală pe moșia sa, unde învățau și copiii țăganilor, pentru a demonstra că nu sunt mai prejos de ceilalți, iar primul și-a eliberat în 1834 robii. Vaillant a apreciat bunăvoința lui Câmpineanu, dar a subliniat singularitatea gestului său și cerea ca emanciparea să fie făcută „cu înțelepciune”, pentru ca cei eliberați să se poată integra cu ușurință în societate⁶⁰.

Trecând peste euforia aboliționistă, scriitorul Vasile Alecsandri expune unei critici sociale neajunsurile „libertății pripite” propuse pentru țăgani din Moldova, care erau mai mult predispuși să trăiască în robie, „ca în vremurile cele bune”, când stăpânul avea grijă de robii săi „începând de la nașterea lor, până la înmormântare”:

⁵⁹ Mariana SANDU, *Romii din România: Repere prin istorie* (București: Vane-monde, 2005), 15-19.

⁶⁰ Raluca TOMI, „Mișcarea aboliționistă din principate și impactul ei asupra legislației de dezrobire (1849-1856)”, *Revista istorică* (București: Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”), tom XXI, 1-2 (2010), 64.

După moartea părinților mei, am eliberat toți robii noștri. Frumoasă zi a fost aceea când, din balconul casei de la Mircești, am declarat ȝiganilor adunați că sunt liberi! Că nu li se vor mai lua copiii pentru a fi crescuți și deprinși ca servitori în casa boierească și că pot să meargă unde le place fără împiedicare din partea nimănuui. Surprinderea lor s-a manifestat printr-o exclamare sălbatică și o mie de sărituri deșănțate, ca oameni mușcați de tarantelă. Toți, părăsindu-și bordeiele, plecară a doua zi cu tot avutul lor ca să meargă... Unde?... Nu o știau nici ei, dar se porniră ca să calce peste orizont și să afirme dreptul lor de oameni liberi... Laia se opri la cea întâi crăsmă, pentru ca să celebreze noua lor poziție socială, apoi se opri la a doua crăsmă, pentru ca să cinstească în sănătatea cuconășului, apoi se opri la a treia, pentru ca să boteze cu vin *libertușca*, apoi la a patra, pentru ca să guste dacă rachiu *liber* e mai bun decât celălalt etc., etc. În final, bându-și până și căciulile și apucându-se de furturi, au ajuns în închisorile de la Roman, Piatra și de la Bacău. Peste șase luni, s-au întors cu toții la Mircești, goi, bolnavi, morți de foame, înghețați și au căzut în genunchi cu rugămintea ca să-i primesc iar robi *ca în vremurile cele bune*, după cum spuneau ei... Această reîntoarcere de bunăvoie la sclavie m-a făcut să cuget mult asupra modului de a elibera popoarele ce sunt slave din naștere și m-a convins că pe cât e de neomenos faptul de a lipsi pe un om de libertate, pe atât e de necumpătat faptul de a elibera deodată pe un sclav fără de a-l pregăti la fericirea ce-l așteaptă.⁶¹

Pentru a cunoaște mai bine starea interioară a acestei populații oprimată de-a lungul secolelor, este nevoie de studiat diverse aspecte legate de cultura materială și patrimoniul imaterial prezente în cadrul comunității țigănești. O scurtă descriere a situației material-spirituale a țiganilor din Basarabia este plasată în unul din periodicele vechi locale, *Buletinul Eparhiei Chișinăului*⁶². Potrivit acestei descrieri misionar-creștine, o parte dintre țiganii basarabeni se ocupau în secolul al XIX-lea cu lăutăria, alții confecționau ustensile din

⁶¹ Vasile ALECSANDRI, „Vasile Porojan”, in V. Alecsandri, *Opere*. Vol. IV. *Proză* (Chișinău: Hyperion, 1992), 477-478.

⁶² „Заметка о Бессарабских цыганах и пастырской деятельности в отношении к ним приходского духовенства”, *Кишиневский Епархиальный вѣдомости* (Chișinău: organ al Eparhiei Chișinăului), 4 (15-29 февралѣ 1872), 116-119.

lemn, ceilalți prelucrau fierul și se ocupau cu geambașia. Majoritatea ȝiganilor din Basarabia erau *nomazi*, ei se aflau la ultima treaptă de dezvoltare socială și cu nimic nu se deosebeau de „alte triburi primitive”. „Clerul bisericesc are o influență spirituală neînsemnată asupra ȝiganilor nomazi din Basarabia. Principala activitate pe care acesta o practică minuțios este legată de protecția propriilor enoriași față de superstițiile ȝigănești, care sunt răspândite cu iscusință de ȝiganci”. În viziunea clerului local, pentru ȝiganii nomazi este necesar de instituit „o misiune de încreștinare specială, care poate fi efectuată numai în cadrul mănăstirilor de către călugării înzestrați cu harul lui Dumnezeu și educați în spiritul dezinteresului material”.

„Totodată, în Basarabia sunt și sate unde locuiesc ȝiganii *sedentari*. Această categorie de ȝigani este amplasată la marginea localităților rurale, modul lor de viață diferă de cel al ȝăranilor, însă este cu mult mai dezvoltat de restul confracțiilor nomazi. Față de această categorie de ȝigani, clerul bisericesc poate treptat să câștige o influență spirituală, stimulând conștiința religioasă și credința creștină în rândul acestora. Strămoșii ȝiganilor sedentari nu erau deprinși să viziteze regulat biserica, fiind educați mai mult să se eschiveze de la normele spirituale ale sfintei credințe și evlaviei. Totuși unele noțiuni ale credinței sunt cunoscute de către ȝiganii sedentari, în bordeiele lor sărăcăcioase sunt prezente icoanele sfinților apostoli, la care ei se roagă numai de sărbătorile importante, însemnate în calendarul bisericii creștine. După publicarea poemului „ȝiganii” de către A. Pușkin, atitudinea enoriașilor creștini din Basarabia față de ȝiganii sedentari a început să se schimbe spre una puțin mai pozitivă. În poem, A. Pușkin a evidențiat bunătatea sufletului și prietenia ȝiganilor basarabeni, modul lor de viață romantic și original, dragostea față de dreptate și libertate. Datorită acestui poem, treptat ȝăranii basarabeni și celelalte grupuri sociale au încetat să disprețuiască modul de viață sărăcăcios al ȝiganilor sedentari, ceea ce a stimulat creșterea numărului enoriașilor de etnie romă care au început să vină la biserică.

În general, preoții trebuie permanent să dea dovadă de dezinteres material, pentru a-și îndrepta atenția spre convergența ȝiganilor cu restul populației creștin ortodoxe din Basarabia. Pentru a îmbunătăți starea morală și spirituală a ȝiganilor din Basarabia, pentru a elimina toate prejudecățile negative care au înrăutățit imaginea lor, este necesar de înfăptuit incluziunea lor spirituală cu restul populației prezente

în acest teritoriu – aceasta este o misiune creștină civilizatoare a clerului local pentru acest popor sălbatic, dar totodată simpatic”.

Din această descriere misionar-creștină constatăm prima clasificare a ȋiganilor basarabeni în secolul al XIX-lea: *nomazi* și *sedentari*. Divergența socială dintre aceste două grupuri ale aceleiași comunități etnice este una evidentă. Antagonismul dintre modul de viață sedentar și cel nomad, valorile social-culturale contradictorii, viziunea diferită asupra vieții, muncii și familiei, confruntarea dintre asimilaționismul social progresiv și tradiționalismul cultural primitiv sunt descrise într-un mod realist în povestirea tragică „Несчастные” a prozatorului basarabean Dmitri Surucean. În finalul povestirii, eroul principal Dumitrache se sinucide, nedorind să sufere mai departe modul de viață blestemat al lăieșilor, „veșnic goi și flămânzi”. La rândul său, Muonaș, tatăl lui Dumitrache, nu a înțeles, în limita conștiinței sale limitate, gestul stupid realizat de fiul său, care și-a pus capăt zilelor din cauza că și-a petrecut copilăria printre ȋiganii sedentari, unde a avut parte de „casă și masă”, iar acum nu mai poate scăpa de rătăcirile hoinare ale lăieșilor. După ce tatăl lui l-a răpit din aceste condiții de trai „puțin mai confortabile”, Dumitrache și-a blestemat tatăl și modul său de viață nomad. Muonaș, ca și ceilalți membri ai șatrei, au rămas indiferenți față de blestemul și sinuciderea lui Dumitrache, neînțelegând profunzimea acestui protest social⁶³.

O altă clasificare etnografică îi grupează pe ȋiganii basarabeni în trei categorii după modul lor de trai și ocupații specifice: 1. *vătrașii*, se ocupau cu deservirea casnică și practicau lăutăria; 2. *lingurarii*, trăiau în bordeie, prin păduri și confecționau obiecte casnice din lemn; 3. *ursarii*, hoinăreau în corturi dintr-un sat în altul, practicau meșteșugul legat de fierărie sau geambașie, uneori se ocupau cu vicleșuguri sau furturi. Față de sedentarizare și muncă ȋiganii nutreau un dezgust împovărător. Doar în câteva sate din ținuturile Chișinău, Orhei și Bălți erau stabiliți ȋiganii *liberi*, care trăiau izolat de restul locuitorilor. Spre deosebire de ȋiganii nomazi, modul lor de viață servea drept un exemplu rarissim al unei sedentarizări sta-tornice. Cea mai numeroasă localitate unde erau stabiliți ȋiganii

⁶³ Дмитрий СУРУЧАН, „Несчастные”, in Ирина ИЖБОЛДИНА, «Живая старина» в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв. (Chișinău: Civitas, 2012), 168-178.

sedentari (satul Huzun, 83 de familii) era în votcina Micleușeni, ce aparținea mănăstirii Căpriană:

Această localitate se situează în partea stângă a drumului, care parcurge traseul din Chișinău spre râul Prut; pe vârful unui deal, la marginea pădurii. Din depărtare ea se aseamănă cu o îngrămădire haotică a mai multor grămezi de băligar, și numai o privire mai apropiată începe să întrezărească urmele unui așezământ. Împrejurul său se plimbă câinii și caprele, zburdă zeci de copilași semidezbrăcați, smoliți și crețoși. Apropiindu-se de sat, străinii sunt atacați și înconjurați de câini și copii, care-i petrec cu o gălăgie și un hămăit strident până în preajma bordeielor, unde ei sunt din nou asaltați de alți câini care au rămas pe lângă case. Lătratul câinilor și țipetele pătrunzătoare ale copiilor îi obligă pe localnicii țigani să-și scoată fețele smolite din viziunile bordeielor.⁶⁴

Majoritatea țăganilor, arătați în statistica oficială rusească ca locuitori stabili, în realitate duceau o viață seminomadă: parte se ocupă cu fierăria și lăcătușeria, parte lucrează la obiecte de lemnărie, iar majoritatea acestei populațiuni vara lucrează la munca câmpului ca lucrători sezonieri și iarna se retrag în sate.

Țiganii din Basarabia se despart în trei categorii, după modul lor de viațuire: *vătrașii* trăiesc la orașe ca slugi, lăutari și argați la curtea boierilor; *lingurarii* trăiesc vara în păduri și se ocupă cu confecționarea lingurilor, albiilor, fuselor și altor obiecte casnice din lemn, iarna ei se retrag în sate, unde locuiesc în niște bordeie; *ursarii* trăiesc în corturi și de aceea li se zice și *șătrari*, iar moldovenii din ținuturile Orhei și Soroca îi numesc *lăieși*. În privința locuinței, se poate de adăugat diferența constantă: *casă, bordei, cort*. În case sărăcicioase stau *țiganii de vatră*, în bordeie locuiesc *lingurarii*, în corturi trăiesc *ursarii* și *lăieșii*. Modalitatea de locuit este rezultatul unui mod de viață diferit, în funcție nu numai de mediul extern, dar și de temperamentul, caracterul, puterea economică diferită a celor trei categorii de țigani. Printre îndeletnicirile cu care se ocupă țiganii din Basarabia, rolul principal îi revine vânzării cailor. În privința aceasta ei sunt foarte îndemânatici. Țiganul învață această meserie încă din copilărie; băiat de

⁶⁴ Павел КРУШЕВАН, Бессарабия. Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник (Москва: Газета «Бессарабец», 1903), 189-191.

10-15 ani deja merge împreună cu tatăl la iarmaroc, unde învață toate chițibușurile cu care să înșele pe cumpărătorul nepriceput. În această privință țiganul din Basarabia a creat o adevărată școală: un cal leneș, apatic, slăbănog se preface în mâinile sale ca prin minune într-un cal neastâmpărat, vioi, care „mănâncă pământul”; un cal bătrân pare tânăr. Firește că toate aceste „calități” dispar îndată după ce calul a fost vândut. Alături de comerțul de cai, țiganii se mai ocupă și cu furtul cailor și în această privință ei sunt o adevărată plagă a Basarabiei. De asemenea, țiganii posedă leacuri destul de eficace pentru unele boli, sunt competenți și se ocupă cu meșteșugul veterinar. Capacitățile muzicale ale țiganilor au fost expuse de celebrul compozitor F. Liszt: „Țiganii nu recunosc dogme, reguli și disciplină în muzică, precum nu recunosc aceste lucruri în viață. După părerea lor, tot e frumos ce le place. Ei au creat muzica lor proprie, și această muzică bizară farmecă auzul omului cult prin bogăția ritmului, libertatea avântului, tristețea sau veselia sa nebună”.

Limba țigănească nu formează o limbă separată; rădăcina acestei limbi e limba sanscrită. Țiganii din Basarabia posedă o limbă amestecată din cea română și cea sanscrită, cei care au emigrat din Basarabia dincolo de Nistru au adoptat multe cuvinte rusești. După ce Nistrul a încetat să mai fie o graniță politică, țiganii din Basarabia cutureieră întregul Imperiu Rus, unde se zice a fi *romale*, așa că poporul rus începe să-i confunde cu *românii*. Media vieții lor e de 40 de ani; ei sunt deștepți, inteligenți, posedă o memorie bună și însușesc destul de ușor limbile străine. Printre țiganii din sudul Basarabiei sunt atestați mulți poligloți. Ca fire, țiganul e blajin, naiv și în general bun; față cu oamenii care nu-l persecută și nu-și bat joc de el, dânsul e totdeauna afabil și recunoscător; față cu oameni necunoscuți, viclean și neîncredător; iar cu cel puternic, lingușitor și umil. Țiganul prin fire e sfios și chiar fricos; în viața sa privată e foarte sobru, se mulțumește cu puțin, dar sobrietatea nu-l împinge deloc la economie; din contra, ele este capabil a risipi într-o singură zi tot ce a câștigat în cursul unei luni. În general este răspândită părerea cum că țiganii sunt hoți; în Basarabia această părere se constată prin chiar statistica criminală. Cu toate acestea, ei nu pradă niciodată pe consăngenii lor. Vagabonzi incorigibili, țiganii par a avea două morale: una pentru neamul lor și alta pentru străin; a înșela pe al său e crimă, dar a înșela pe un străin e un lucru lăudabil. Țiganii, disprețuiți de alte neamuri, sunt foarte

mândri de originea lor, cu toate că părerile despre această origine sunt diverse. Pasiunea ȋiganilor pentru viața nomadă unii o explică prin iubirea lor pentru o libertate nemărginită. Înșă impulsul pentru viața nomadă a ȋiganilor trebuie căutat în istoria acestui neam. Persecuțați, disprețuiți, robiți, ȋiganii abia de o jumătate de secol de când au ieșit din starea de cea mai groaznică sclavie; într-un timp așa de scurt nu se pot schimba însușirile naționale ale unui neam.⁶⁵

În general, modul de viață al ȋiganilor nomazi era, pe de o parte, strict planificat, iar pe de altă parte, destul de neobișnuit. Locuința tradițională a ȋiganilor basarabeni pe timp de vară era cortul, iar iarna aceștia își săpau bordeie. Deseori, în bordei, de rând cu familia numeroasă, se adăpostea și o parte din vitele cornute mici sau porcine. Într-o gălăgie infernală continuă și o aglomerare dezorganizată de ființe și lucruri într-un spațiu restrâns, ȋiganii se încumetau să se odihnească de grijile cotidiene ale vieții. Dacă încerci să întrebi un ȋigan basarabean de ce acesta nu-și construiește o „Casă Mare” ca la moldoveni, acesta indiferent răspunde: „La ce bun? Principalul să am o bucățică de pâine și ce pune pe masă! Dar casa este un lucru de prisos”. Uneori, ȋiganii iernau câte 30 de persoane într-o casă arendată de la populația băștinașă.⁶⁶

Odată cu sosirea primăverii, ȋiganii își înhămau caii, aranjau corturile în căruțe împreună cu tot calabalăcul lor, apoi, urmați de câini și de urși dresați, plecau pe tot cuprinsul țării în căutare de câștiguri ocazionale. Cu timpul ȋiganii nomazi au însușit o deprindere consacrată de a-și instala șatrele într-un loc neaglomerat, puțin mai îndepărtat de casele localnicilor și mai apropiat de apele curgătoare ale unui râu. În primul rând ei aprindeau focurile, instalau ilăiele, puneau corturile și în scurt timp șatra ȋigănească devenea funcțională. Femeile plecau în sat cu cerutul sau cu ghiocul, bărbații se ocupau de fierărie, dresatul urșilor, cumpărarea, vânzarea și lecuirea cailor, uneori recurgeau și la vicleșuguri ieftine, care le aduceau

⁶⁵ Zamfir C. ARBURE, *Basarabia în secolul XIX* (Chișinău: Novitas, 2001), 210-211.

⁶⁶ А. ЗАШУК, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. Часть I* (Санкт-Петербург: Тип. Э. Веймера, 1862), 180.

un profit infim și o tefericie⁶⁷ necalculabilă. Seara toți ȧiganii se adunau în jurul unui rug, mâncau împreună dintr-un ceaun, se veseleau până dimineața în ritmurile unui dans vioi și se culcau într-un mod dezorganizat, fiecare când îl prindea somnul. Fiind de natura lor leneși, ȧiganii se mulțumeau mai mult cu puținul, câștigurile lor erau ocazionale și destul de neînsemnate. În primul rând ei aveau nevoie de un cer senin, soare cald, cântece voioase și libertate nemărginită. ȧiganii nomazi niciodată nu au schimbat aceste bunătăți naturale pe comoditățile artificiale ce le propune modul de viață sedentar. Deprinși să trăiască mai mult din vicleșuguri ieftine și vrăjeli facilitate, ȧiganii nomazi nu agreau statornicia, care le crea mai mult impedimente. Astfel, ulterior și copii ȧiganilor nomazi, erau educați în spiritul unui mod de viață inactiv, fiind deprinși să trăiască din câștiguri ușoare și ocazionale.⁶⁸

Modul de viață ȧigănesc nomad, obiceiurile, aspectul exterior exotic, fără să vrea, trezeau curiozitate în mediul populației majoritare. Culoarea feței la ȧigani este extrem de smolită, de culoarea castanei coapte, nasul este un pic coroiat, iar dinții sunt bine aranjați și de o albeață neobișnuită. Capul ȧiganilor era acoperit de un păr dens, aspru și negru ca smoala; ochii lor sunt negri și pătrunzători, ce luminează cu o frică sălbatică sau o viclenie cochetă, iar talia zveltă și subțire a ȧigăncilor descoperă o agilitate neasemănată cu alte popoare. În Basarabia numărul lor aproximativ este de 16.000 de persoane, iar pe tot cuprinsul Imperiului Rus cifra lor se estimează în jurul la 50.000 de suflete. Însă, de fapt, numărul lor real este cu mult mai mare, pentru că a recenza acest popor nomad este o chestiune destul de anevoioasă de realizat. Nici un popor ce duce un mod de viață sedentar nu poate să se împace și să înțeleagă dedesubturile caracterului nomad al ȧiganilor. ȧiganii niciodată nu au fost muncitori, făcându-și apariția neașteptată într-o țară, ei nu amplificau numărul brațelor de muncă, ci mai degrabă sporeau cantitatea gurilor aflate în căutare de hrană. De aceea autoritățile țariste au încercat să recurgă la strămutarea silnică a ȧiganilor din corturi în locuri stabile de trai și să-i asigure cu locuri de muncă. Însă ȧiganii nomazi din Basarabia, care au emigrat în regiunile

⁶⁷ Tefericie – încântare, plăcere (nota n.).

⁶⁸ М. МОСТОВСКИЙ, *Этнографические очерки России* (Москва: Университетская Типография, 1874), 67-68.

de sud ale Imperiului Rus, au rămas indiferenți față de aceste politici de incluziuni sociale ale autorităților țariste, continuând să practice îndeletnicirile lor tradiționale, fiind: dansatori, muzicanți, geambași, negustori ambulanti, impostori, ghicitori, hoinari etc.

În timpul peregrinărilor neîntrerupte, ȧiganii au deprins cel mai bine îndeletnicirea negoțului ambulant. Fiind isteți de la natură, ei au observat de ce mărfuri duc lipsă unele popoare și unde acestea se află din belșug. În unele cazuri ei vindeau marfa deficitară, însă deseori recurgeau la schimb. Cea mai vândută marfă la ȧiganii nomazi erau caii; iar cei care se ocupau cu negoțul de cai se numeau geambași. Caii erau o marfă prielnică cu modul de viață ȧigănesc, ei nu aveau nevoie de locuri speciale unde să fie îngrijiți și rățăceau din loc în loc, împreună cu șatrele ȧiganilor, până ce nu erau vânduți sau folosiți în calitate de schimb cu altă marfă. Totodată, caii erau permanent utilizați în gospodăria ȧigănească, iată de ce aceștia erau considerați cea mai atrăgătoare marfă pentru ȧiganii nomazi.

Dintre toate meșteșugurile practicate de ȧiganii nomazi, cel mai solicitat este fierăria. Acest meșteșug a fost inserat în mediul ȧigănesc de focul mereu aprins în mijlocul șatrei. Deseori pe teritoriul Basarabiei poți să te întâlnești chiar și cu fierari ambulanti, care poartă în spinare tot echipamentul necesar, fiind gata în orice clipă să se apuce de lucru. Materialul utilizat pentru practicarea acestui meșteșug este fierul, care este destul de răspândit în Imperiul Rus. Fierăria este necesară și în gospodăria ȧigănească la: potcovitul cailor, reparația căruțelor, confecționarea pieselor metalice necesare pentru instalarea corturilor etc.

Însă, fiind mereu pe drumuri, ȧiganii nu obțineau un venit stabil și temeinic din practicarea acestor și altor meșteșuguri, ei recurgeau mai degrabă la vicleșuguri pentru a se mulțumi din urma câștigurilor ocazionale. Caii pe care îi vindeau ȧiganii geambași erau deseori bețegi; pentru a le contura o imagine prezentabilă, aceștia înainte de iarmaroc sunt hrăniți cu brusturi, vopsiți și adăpați cu puțină vodcă, ca să pară mai năvăși. Fierarii nomazi folosesc de regulă bucățile de fier, pe care le găsesc pe marginea drumurilor. Calitatea produselor confecționate din acest metal lasă de dorit, însă, deoarece ȧiganii cer un preț mai mic, lucrul pe care-l execută aceștia în fierăria lor ambulantă mai mult este de pomană. Pe de altă parte, în iarmaroace deseori

poți întâlni țigani care se ocupă cu diverse jocuri păcălitoare și trucuri ieftine, menite să stoarcă buzunarele țăranilor creduli. Țigăncile, practicând ghicitul, observă diverse caractere umane pe care le manipulează cu ușurință: pe unii îi sperie cu diverse superstiții, pe alții îi laudă peste măsură, unora le intră în voie, numai ca să obțină un venit agreabil de ambele părți. Aceste profituri ocazionale pe care le obțineau cu ușurință ȣiganii totdeauna erau împărțite numai între ei. ȣiganii niciodată nu au lucrat împreună cu alte popoare pentru binele comun al țării, ei nu sunt legați cu nimeni prin interese comune, în afară de cele care sunt în interiorul șatrei. Patria ȣiganilor este șatra, unde ei aduc tot câștigul lor. Pentru ei le sunt străine legile altor țări și popoare, în schimb ei respectă cu strictețe obiceiurile strămoșilor lor. Tatăl este capul familiei, care emană porunci și judecă faptele membrilor familiei sale. Dacă un ȣigan a furat ceva sau a păcălit pe un alt membru al șatrei sale, această faptă este considerată o crimă, însă, dacă aceeași ispravă un ȣigan a comis-o cu un străin, el este apreciat ca un erou de membrii comunității sale. Pe de altă parte, dacă un străin va atenta la onoarea unui ȣigan și-l va ofensa, acesta va rămâne indiferent față de ea și o va considera dreptă o negliobie; în schimb, dacă un ȣigan va jigni pe un alt membru al șatrei, victima va trebuie neapărat să se răzbune pe făptaș.

Repercusiunile acestui mod de viață nomad, care se confrunta deseori cu frigul și foamea, nu treceau pe neobservate pentru sănătatea ȣiganilor. Cu toate că boala rareori se lega de ȣigani, în schimb, dacă unul din membrii șatrei cădea la pat, puține erau cazurile când el își revenea după ea. Șofranul, vinul fiert și flebotomia, acestea erau principalele modalități de a lecu bolile abătute asupra ȣiganilor nomazi. Totodată, ȣiganii, fiind strâns legați de plăcerile rudimentare ale vieții, se temeau de apropierea clipei când trebuiau să se despartă de ea. Frica față de apropierea morții era însoțită de un bocet strident, de aceea ȣiganii încercau cu tot dinadinsul să-și trăiască viața acompaniați de cântece și dansuri pline de veselie, grijile și nevoile le erau străine.⁶⁹

Cea mai mare parte a dezrobiților în Basarabia erau ȣiganii meșteșugari-fierari, care practicau un mod de viață nomad. Către sfârșitul

⁶⁹ *Народы России*. Выпуск III-IV (Санкт-Петербург: Товарищество «Общественная Польза», 1878), 227-236.

secolului al XIX-lea, în cadrul unei descrieri geografice a guberniei Basarabia, ȝiganii sunt caracterizați ca unici prestatori ai meșteșugului fierăriei. Ei confecționau inventar agricol, obiecte de uz casnic, podoabe pentru femei: cercei, inele, brățări etc. De obicei, ȝiganii fierari se stabileau la marginea satului sau a orașului, își instalau cuptoarele speciale mobile și utilajul strict necesar pentru fierărit și lucrau împreună cu soțiile. De fapt, pe parcursul secolului al XIX-lea, ocupațiile specifice locuitorilor orașului Chișinău erau diversificate: în cadrul serviciului militar și slujbelor civile sunt antrenați rușii și nemții; de negoț se ocupau mai mult evreii, localizați în partea de jos a orașului; credincioșii ruși de rit vechi („velicorușii-schizmatici”), care locuiau prin mahalale, erau birjari; alte meșteșuguri, de exemplu: zidăria, sobăria și negoțul cu amănuntul erau prestate de greci și armeni; de grădinărit și pomicultură se ocupau bulgarii; majoritatea frizerilor erau armeni, iar fierăria era o ocupație specifică ȝiganilor. O mare parte a ȝiganilor fierari din Chișinău erau nomazi, vara ei își instalau șatrele pe valea râului Bâc. Câteva șatre formau o tabără de ȝigani, iar toată proprietatea unei familii de ȝigani este constituită dintr-o căruță acoperită (șaraban), doi sau trei cai, niște haine ponoșite și inventarul necesar pentru practicarea fierăriei.⁷⁰

Pe lângă fierărie, unul dintre meșteșugurile caracteristice pentru ȝiganii basarabeni era confecționarea pieptenilor din coarneau de bou. Inițial coarneau erau retezate în bucăți uniforme, iar apoi acestea se încălzeau la foc deschis, după care se îndreptau cu un ciocan special, așa-numitul „strug”. Ulterior, din aceste plăci se confecționau piepteni, pe care se încrustau dinții cu ajutorul unui rașpel. Acest meșteșug era practicat mai mult de ȝiganii basarabeni din plasa Nisporeni a ținutului Chișinău. Concomitent, era extins printre ȝigani și meșteșugul de confecționare a periilor. Acestea erau intens utilizate pentru văruiul caselor. Periile erau confecționate de ȝigani din părul cabinelor și porcinelor, precum și din buruieni și ferigi. ȝiganii meșteșugari din satele Cărlani, Lozova, Micleușeni ș.a. ciopleau din lemn fusuri, linguri, veselă, coveți și alte ustensile necesare în orice gospodărie. O mare parte dintre ȝigani obțineau anumite

⁷⁰ П. СОРОКА, *География Бессарабской губернии* (Кишинев: Типография А. Попова, 1878), 25-26.

venituri din practicarea muzicii. În fiecare sat basarabean țăranii îi tocmeau pe ȝiganii muzicanți să le cante la jocurile organizate în ziua de duminică, la nunți și cumetrii. Către sfârșitul secolului al XIX-lea ȝiganii s-au stabilit cu traiul mai mult în satele din ținutul Chișinău: Huzun, Cărlani, Ursari, Bursuc ș.a. Elementele etnice cel mai bine conservate în cadrul comunității ȝiganilor basarabeni erau: limba, ocupațiile tradiționale – meșteșugurile, muzica și ghicitul; și în cultura spirituală s-au păstrat unele substraturi ale mitologiei ȝigănești. În același timp, identitatea etnică a ȝiganilor se manifesta și prin pasiunea de a purta o îmbrăcăminte ce ieșea în evidență prin culori aprinse. Treptat, către sfârșitul secolului al XIX-lea, situația demografică a ȝiganilor basarabeni se schimbă, majoritatea dintre cei care erau dispersați în grupuri neînsemnate prin sate și orașe au fost asimilați de populația majoritară, fiind moldovenizați. Tot din cauza asimilării ȝiganilor a devenit dificilă distingerea acestora de moldoveni. Doar în localitățile unde ȝiganii constituiau un grup numeros și compact, s-a păstrat conștiința etnică și caracteristicile unui mod de trai tradițional.⁷¹

Un alt autor, descriind ocupațiile specifice ȝiganilor basarabeni, relatează:

Acest popor al ȝiganilor, în virtutea modului de viață concentrat spre o libertate sălbatică și fiind băntuit mereu de o sărăcie lucie, este mai mult ca oricare alt popor predispus spre o viață liniștită și prosperă, de care nu se bucură în prezent. ȝiganii, după natura lor, sunt un popor capabil, ascultător, binevoitor și conformist, iar caracterul lor este destul de flexibil. Însă opinia publică a etichetat această comunitate exotica cu sintagma de „paria ai societății”, disprețuindu-i pentru modul de viață lipsit de griji, predominant trândav și caracterul lor viclean. Însă, cât nu ar părea de straniu, dar acești „ȝigani-chiulangii” sunt necesari moldoveanului la orice pas. Dorind să aibă un plug sau o boroană, să-și potcovească caii sau să se veselească, moldoveanul se adresează sau se închină talentului rapsodic al ȝiganilor, care sunt meșteri și la lucru, și la cântat. Pentru că ei, ȝiganii, sunt unicii fierari și muzicanți-rapsozi ai Basarabiei.

⁷¹ В. ЗЕЛЕНЧУК, *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в.* (Кишинев: Штиинца, 1979), 217-219.

Nici o nuntă nu se petrece în Basarabia fără a fi delectată de talentul înăscut al lăutarilor țigani. În Chișinău cea mai vestită orchestră de lăutari este cea condusă de vioristul Iancu, constituită din muzicanți țigani autodidacți, care interpretează piesele fără note, fiind ghidați doar de auzul lor muzical înăscut.

K. HANAŢKI⁷²

Când merge vorba despre țigani, nu este oportună descrierea acestui trib inedit din spusele altcuiva. Deși sunt foarte numeroși în Basarabia, parcurgând bazinul râului Nistru – am avut foarte puține ocazii să mă întâlnesc cu țiganii, fapt ce m-a privat de intenția elaborării unei descrieri serioase despre aceștia. Pe parcursul călătoriilor mele ulterioare în interiorul teritoriului basarabean, am observat în treacăt țigani nomazi și sedentari. Țiganii pe care i-am întâlnit în Hotin erau șerbii și nomazii imigranți care se tranzitau în Basarabia din Moldova, unde, din mărturiile lor, se confruntau cu mai multe lipsuri și erau supuși unui tratament inuman. În prezent nu există nici un iarmaroc în Basarabia unde nu ar participa și țiganii. Totodată, în toate ținuturile pe care eu le-am cутreierat, predomina pasiunea acestora către furtul de cai; și astăzi există printre țigani nume sonore, destul de cunoscute în împrejurimi prin „actele de vitejie” pe care le întreprind în această meserie.

A. AFANASIEV-CIUBINSKI⁷³

Modul de viață specific țăganilor basarabeni este unul predominant de romantism. Această stare romantică este revelată de stilul muzical interpretat de aceștia: vioi, plin de simțiciune, ascultându-l atent, regăsești în el și grozăvia nenorocirilor abătute asupra acestui popor nomad, precum și plenitudinea peregrinării. Țiganii nu știu carte și nici nu știu să interpreteze notele, însă printr-un instinct înăscut aceștia ghicesc armonia muzicală. Nici un popor nu prețuiește un artist așa cum îl apreciază țiganii; el este considerat o ființă supranatu-

⁷² К. ХАНАЦКИЙ, *Цыгане* (Кишинев: Типография Областного Правления, 1866), 97-99.

⁷³ А. АФАНАСЬЕВ-ЧУЖБИНСКИЙ, *Поездка в Южную Россию*. Том VIII. *Очерки Днестра* (Санкт-Петербург: Книгоиздательство Германа Гоппе, 1893), 101.

rală. Un artist-muzicant este mereu stimat în comunitatea țiganilor, toți îi sărută mâinile, considerate „un dar primit de la Dumnezeu”. Acest popor nu poate fi considerat nicidecum unul constituit din „hoți și jefuitori”. Țigăncile sunt cele mai frumoase și mai rafinate femei, totodată, ele sunt și cele mai devotate soții. Religia lor constituită mai mult din cifre, decât din litere, nu este una complicată; cu toate că o perioadă lungă de timp ȣiganii erau considerați păgâni. ȣiganii, prin credințele lor populare, niciodată nu au predicat o ură sau violență față de un popor și nici nu au pretins pentru semenii lor un rol predominant în diriguirea mapamondului. Totuși, autoritățile țariste au nutrit o atitudine ostilă față de ȣiganii basarabeni; spre deosebire de confrății lor din România, ȣiganii nomazi basarabeni sunt deseori stigmatizați și persecutați pe nedrept de autoritățile locale. ȣiganii basarabeni, în virtutea caracterului lor boem, nu au cerut niciodată privilegii anumite și nici drepturi speciale, cu atât mai mult nu au râvnit spre funcții înalte. Tot ce au cerut aceștia a fost libera circulație, însă anume de această libertate ȣiganii nomazi basarabeni au fost privați de autoritățile țariste. Scopul urmărit de autoritățile Imperiului Rus a fost să-i facă pe ȣigani „membri utili ai societății”; însă, spre deosebire de România, unde după mijlocul secolului al XIX-lea societatea a devenit una modernizată, iar ȣiganii treptat s-au transformat într-o populație emancipată, în Basarabia, societatea birocratică mult timp i-a stigmatizat pe ȣigani, din pricina căreia aceștia au avut mai mult de suferit.⁷⁴

Cel mai oprimat statut social dintre ȣiganii basarabeni îl aveau servitorii. Condițiile de trai ale servitorilor ȣigani la curțile boierești erau la limita decenței. Boierii basarabeni deseori își băteau joc de slugile lor, care erau și malnutrite. Rația zilnică pentru servitorii ȣigani consta dintr-un boț de mămligă, iar de sărbători aceștia primeau în dar de la boier „o bucată de brânză alterată”. În schimb, slugile aveau voie „să lingă blidele după boieri”. Astfel, în largul unei bunăstări incomensurabile specifice boierilor basarabeni, se regăsea un statut discriminatoriu și marginalizat al ȣiganilor servitori.⁷⁵

⁷⁴ Румыния. Рассказы о Бессарабии, Буковине, Молдавии и Валахии (Одесса: Типография Л. Нитче, 1867), 74-78.

⁷⁵ И. ГРИГОРЬЕВ, „Путешествие в век девятнадцатый”, *Кодры. Ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал*, 9 (1980), 131.

Concomitent, până la mijlocul al XIX-lea, un tablou social puțin mai bun al ȝiganilor este prezentat peste Prut, în descrierile călătorilor străini care au vizitat Principatele Române.

Pe lângă Român locuiește Țiganul, care face linguri, coșuri, dar culege și aurul din Bistrița Aurie. Țiganii de la Marea Neagră („pontici”) ar fi de altă speță, mai sălbatici, trăind numai din furt și din ghicit”.⁷⁶

Țiganii domnești, numiți *aurari*, scot din aceste râuri (Olt, Argeș, Râul Doamnei etc.) pentru soțiile gospodariilor, în fiecare an, peste 2.400 drahme de nisip auriu. Trebuie să presupunem, însă, că aur de acest fel se strânge în cantitate mai însemnată și este ascuns de ȝigani și de armașii care-i păzesc. Căutarea acestui nisip aurifer constituie o dovadă sigură că în munții Valahiei se pot descoperi în mai multe locuri mine de aur. După spusele unor oameni, în Valahia se găsește și argint, în cantități destul de însemnate. Exploatarea acestui metal ar putea să se facă aici cu cheltuieli mult mai mici, ca în oricare loc din Europa. Până în prezent, însă, încă n-au fost începute lucrări de exploatare sistematică, și asta în primul rând din cauza schimbării dese a domnitorilor, care depind de Poartă și care n-au altă grijă decât să strângă în grabă ceea ce se află la suprafața pământului și să le poată folosi; în al doilea rând, însăși siguranța și bunăstarea locuitorilor depinde de tăinuirea ținuturilor care ar avea metale, deoarece aflarea lor ar atrage după sine invadarea și subjugarea ținuturilor și satelor din acele regiuni de către Turci, numai spre folosul lor.⁷⁷

Țiganii, care sunt foarte numeroși în Țara Românească, se împart în mai multe clase: cei dintâi sunt folosiți ca robi pentru serviciul casnic în principalele case boierești; ceilalți muncesc ca zlătari și spălători de aur sau ca fierari itineranți, or cutreieră țara ca lăutari; unii dintre ȝigani sunt geambași de vite. Este destul de curios faptul că, indiferent în ce țară aflăm acest neam de oameni, aplecarea lor spre furt este totdeauna aceeași; numai rareori comit acte flagrante de jaf sau tâlhărie, dar peste tot sunt bine cunoscuți pentru înclinarea lor la pungășie sau șterpeală. Cei care se plâng de furturile ȝiganilor au tendința de cele mai multe ori să o facă într-un chip mai mult glumeț,

⁷⁶ Apud N. IORGA, *Istoria Românilor prin călători*, vol III (București: Editura Casei Școalelor, 1929), 26.

⁷⁷ Apud Gh. BEZVICONI, *Călători ruși în Moldova și Muntenia* (București: Institutul de Istorie Națională din București, 1947), 220.

considerându-i mai degrabă pungași decât tâlhari. Totuși, ȣiganii din Ȧara Românească nu sunt o rasă de trândavi, ar trebui mai degrabă descriși ca un popor laborios și cei mai mulți dintre ei se străduiesc cu adevărat să-și câștige existența. Această fracțiune a lor este cea care muncește la spălatal aurului. Ei au mare iscusința la aflarea metalului. Instrumentele lor constau dintr-o tăblie lată de două sau trei picioare și lungă de patru sau cinci, cu șanțuri mici săpate transversal și mărginite de ambele părți cu o muchie de lemn. Niște țesături de lână sunt uneori puse peste această tăblie, care, fiind așezată în plan înclinat, primește nisipul râurilor ce este vărsat pe ea amestecat cu multă apă. Sedimentul mai greu cade în șanțulețe sau se oprește în țesătura de lână, care este spălată apoi într-un hârdău cu apă și pe urmă într-o albie obișnuită, nisipul este separat de aur. De obicei, țiganii vând aurul găsit sub formă de praf, dar unii dintre ei, care sunt obișnuiți să o facă pe fierarii, au destulă pricepere ca să topească aurul în mici lingouri, folosind în acest scop mici cuptoare joase și ațâțând focul cu foale portative făcute din piele de capră.

*Edward Daniel CLARKE*⁷⁸

Servitorimea boierilor este compusă numai din țigani, care, împreună cu familiile lor, sunt robi. Totuși, ei sunt bine întreținuți în calitate de ciubuccii, asistă la cele mai multe întruniri. Acești urmași ai Egiptului sau ai Indiei au venit acum vreo 400 de ani în Moldova și aici, ca și pretutindeni, uimesc prin propagarea însușirilor și obiceiurilor lor.

*Vince BATTYANY*⁷⁹

În apropiere de Iași am întâlnit mai multe hoarde de țigani înaintând în caravane, cu o simplitate patriarhală, însoțite de cirezi de cai și de vite cornute, precum și de care cu boi. Femeile erau înțolite într-un chip caraghios, cu capul acoperit de o mulțime de bani de aur și argint și de ornamente barbare, cu câte un copil în cărcă sau

⁷⁸ Apud *Călători străini despre Ȧările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. I (1801-1821) (București: Editura Academiei Române, 2004), 64.

⁷⁹ Apud *Călători străini despre Ȧările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. I (1801-1821) (București: Editura Academiei Române, 2004), 106.

la sân, în timp ce copiii de șase până la zece ani, goi ca atunci când se născuseră, se țineau de urmele lor sau mânau caii de povară ori îmboldeau boii; bărbații erau hidoși și sălbatici, cu plete încălcite și cu bărbii stufoase, pe jumătate goi sau cu un cojoc de piele de oaie aruncat liber pe umeri; dar erau chipeși la trup și cu proporții armonioase. Își afirmau demnitatea sălbatică a firii lor nesupuse chiar sub zdrențele și jegul care îi acoperea.

Adam NEALE⁸⁰

Țigani. Cu toate că duc o viață nomadă, toți sunt proprietatea boierilor sau a domnului. Fiecare familie își are cortul său, înăuntrul căruia se află o căruță acoperită cu coviltir. Mai multe corturi laolaltă formează o „laie” (*un village mobile*). Între corturi vezi păscând sau stând priponiți cai sau alte animale. Țigani sunt o rasă cu totul decăzută și disprețuită. Ei formează turmele din care stăpânul își alege robii pentru treburile casei. Cei care au dreptul să se mute ici-colo sunt supuși unei capitații pe care o achită, fie în numerar, fie în nisip aurifer pe care-l culeg din râuri și a cărui recoltă în Țara Românească se ridică la 12-15 kg pe an. Numărul țiganilor în cele doua Principate poate fi de 40-50.000 de suflete, din care aproape o treime aparțin domnului. Cum aici și-au păstrat mai mult decât în restul Europei limba și obiceiurile proprii, cei care au avut ocazia să le observe au cules în privința lor date care par să facă dovada că acest popor a venit din India, unde, probabil, ar fi constituit una din castele inferioare și proscrise.

Charles Frederic REINHARD⁸¹

Țigani nomazi plătesc o dare anuală care e un fel de răscumpărare a libertății. Iată un exemplu care va dovedi cât își prețuiesc oamenii aceștia libertatea. Un boier bogat numit Sturdza a înființat o fabrică de postav, a adus lucrători din Germania și s-a gândit să dezbare de apucăturile lor sălbătice pe niște copii jumătate despuiți ai unei satre de țigani și să-i deprindă cu lucrul. Au fost îmbrăcați, hrăniți

⁸⁰ Apud *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. I (1801-1821) (București: Editura Academiei Române, 2004), 175.

⁸¹ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. I (1801-1821) (București: Editura Academiei Române, 2004), 252.

bine și învățați în ateliere; cu toate acestea micii vagabonzi mureau de urât și plângeau tot timpul cerând să se întoarcă la corturile lor muiate de ploaie și bătute de vânt. În odăi bine închise li se părea că se înăbușă. De părinți nu le era dor, dar le trebuia aer și spațiul nemărginit. Tatăl unuia din copii a adus toate economiile sale, care se ridicau la 60 de piaștri, ca să i se înapoieze copilul. În zadar i s-a spus că acesta are tot ce-i trebuie și că învață o meserie folositoare, nimic nu l-a convins și a răspuns că a trăit totdeauna liber, fericit cu această libertate și că nu putea consimți la nenorocirea copilului său. A trebuit să i-l înapoieze. Ceilalți copii se îmbolnăviră pe rând și-i cuprinse un asemenea rău încât Sturdza a fost silit să renunțe la întreprinderea sa și le-a dat drumul la toți să se întoarcă la scumpele lor corturi. Una din aceste șatre era așezată lângă Copou. Am vrut să-mi dau seama de specificul acestei vieți rătăcitoare și m-am plimbat printre corturi. Fiecare familie are adăpostul ei, iar căruța cu care călătorește îi ține loc de mobilă; ea slujește drept pat, masă și cufăr. Se gătește afară, în vreme ce copiii se tăvălesc în iarbă cu vitele. Când pleacă, fiecare se înghesuie în căruță, cortul slujește de acoperământ și convoiul se pune în mișcare. Acești bieți oameni se retrag iarna în păduri și Providența le vine în ajutor.

*Charles Frederic REINHARD*⁸²

Țara Românească și Moldova cuprind cam o sută și cincizeci de mii de țigani. Ca și pretutindeni, ei se deosebesc prin tenul lor măsliniu; au o constituție corporală puternică și sunt căliți datorită faptului că sunt mereu expuși asprimii climei, încât par să fie apți pentru orice muncă și să se confrunte ușor cu orice tip de oboseală. Însă, țiganii mai mult preferă să îndure toate lipsurile sărăciei, decât să se bucure de niște înlesniri produse în urma efortărilor unei munci neîntrerupte. Aplicarea lor către hoție pare să fie înăscută, dar ei nu se fac hoți în scopul de a se îmbogăți, ci fură doar lucruri neînsemnate.

Femeile au aceeași fizionomie cu trăsături fine și regulate. Ele sunt foarte bine făcute înainte de a deveni mame; în general ele sunt foarte fecunde, însă, odată cu apariția copiilor, frumusețea lor nativă dis-

---

⁸² *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. I (1801-1821) (București: Editura Academiei Române, 2004), 295.

pare. Majoritatea dintre ȣiganii maturi sunt acoperiți doar cu câteva zdrențe, iar copiii lor merg goi în aproape toate anotimpurile. Ei nu recunosc nici o religie anumită ca fiind a lor; nici nu se gândesc să urmeze preceptele vreunei religii afară doar, dacă muncind ca robi în gospodărie, stăpânii lor le poruncesc să facă astfel. Ei se dispensează de slujba religioasă a căsătoriei, deși mulți din ei trăiesc împreună ca soți și soții, fiind uniți numai prin legături trupești.

În cele două Principate, ȣiganii sunt împărțiți în două categorii deosebite de robi; o categorie este alcătuită din cei care se află în stăpânirea cârmuirii și cealaltă categorie din cei care aparțin unor particulari. În țară nu se face un comerț regulat cu acești robi, nici nu se obișnuiește să expui în public pe cei care urmează să fie vânduți. Atât vânzarea, cât și cumpărarea se fac pe cale particulară, prețul obișnuit pentru un rob, indiferent de sex, este de la cinci până la șase sute de piaștri.

Numărul de ȣigani stăpâniți de cele două cârmuiri din Ȧara Românească și Moldova se ridică la optzeci de mii cu femeile și copiii. Li se îngăduie să umble prin țară, cu condiția ca să se lege să nu o părăsească niciodată și să plătească un bir anual în valoare de patruzeci de piaștri de fiecare bărbat care depășește vârsta de cincisprezece ani. Îndelețnicirea de căpetenie atât a bărbaților, cât și a femeilor, care duc această viață rătăcitoare, constă din a face pentru vânzare unelte de fier grosolane, coșuri împletite și alte ustensile din lemn necesare pentru gospodărie. Însă ȣiganii își mărginesc munca și își planifică câștigul numai la ceea ce este strict necesar pentru trai.

Cealaltă categorie de ȣigani se împarte în familii aparținând boierilor și altora care își aleg dintre ei pe cele mai multe dintre slugile lor. Obiceiul de a folosi pe robii ȣigani în diferite servicii casnice, și mai ales la bucătărie, este general în cele două Principate. Este totuși neîndoielnic faptul că servitorii ȣigani nu puteau fi ținuti într-o bună rânduială fără a fi pedepsiți și nici nu puteau să îndeplinească o muncă mai îndelungată fără stimulentele bătaii. O pedeapsă mai puțin gravă consta în a băga capul vinovatului într-un fel de coif de fier cu două coarne imense din acelaș metal și de a-l închide pe sub bărbie în așa fel încât să fie foarte supărător pentru cel care-l poartă, împiedicându-l pe acesta să mănânce sau să bea, atâta timp cât îl purta. Însă cea mai aspră pedeapsă pentru „servitorii neascultători” era „bătaia la tălpi”, care era aplicată de alt ȣigan sub supravegherea

stăpânului. Totodată, copiii boierilor erau crescuți și lăsați în grija acestor servitori casnici, iar femeile din clasa de sus, neavând obiceiul să-și alăpteze copiii, îi încredințează unor doici țigănci.

Cu toate că țiganii alcătuiesc aici o parte atât de însemnată a comunității, ei sunt priviți cu cel mai mare dispreț de către ceilalți locuitori care, într-adevăr, se poartă cu ei puțin mai bine decât cu animalele; epitetul insultător de „hoț” sau oricare altul echivalent ar putea fi tolerat mai ușor decât acela de „țigan”.

William WILKINSON⁸³

Această atitudine disprețuitoare față de țigani s-a regăsit cu prisosință în proverbele populare, alcătuite și răspândite de-a lungul mai multor secole în spațiul carpato-danubiano-pontic: „Bagi pe dracu în casă cu lăutari și nu-l poți scoate cu o mie de popi”, „Bani au și țiganii, dar cinste?”⁸⁴, „Dacă n-ai puterintă, la ce mai chichirezi găl-ceava? (zice țiganul)”, „Doamne, știi tu ce gândesc, să nu mai țigănesc” (zice țiganul)”, „Dumnezeu să te ferească de țiganul turcit și de moji-cul grecit”, „Te duci unde a dus mutul iapa și țiganul cârlanul”⁸⁵, „A murit ca și iapa țiganului, când tocmai se învățase să nu mai mănânce”, „Șapte lei suta de raci și țiganii tot săraci”⁸⁶, „Ochi albaștri mai rari, dar negri sunt și la țigani”, „A fi mort, ca și țiganul în cort”⁸⁷; „A cere ca și țiganul la ușa cortului”, „De ce sunt negri țiganii? – S-au afumat cu luleaua”, „Se poartă în port ca și țiganca în cort”, „Tot la noi în satră, bate vânt cu piatră”, „Boierului când îi este foame, se

⁸³ Apud *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. I (1801-1821) (București: Editura Academiei Române, 2004), 652-655.

⁸⁴ P. ISPIRESCU, „Zicători populare”, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*. Vol. I. Fascicula II (București: Tipografia Academiei Române, 1883), 450-460.

⁸⁵ P. ISPIRESCU, „Zicători populare”, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*. Vol. V. Fascicula I (București: Tipografia Academiei Române, 1885), 153-165.

⁸⁶ Iuliu A. ZANE, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. I (București: Imprimeria de Stat, 1895), 488, 630.

⁸⁷ Iuliu A. ZANE, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. II (București: Institutul de Arte Grafice, Carol Gobl, 1897), 100, 340, 618, 705.

primblă, românul fluieră, iar țiganul cântă”, „O murit de foame ca și țiganul între pâini”, „Țiganul mănâncă când are, Românul când îi este foame și boierul când vrea bucatarul”, „Poftă bună, cucoane! – Ieși afară, măi țigane!”⁸⁸; „A se trânti ca o plăcintă țigănească”, „S-a săturat ca țiganul care a mâncat întâi frunza, și pe urmă poama”, „Lucru ortăcesc e ca și lucru țigănesc – e întotdeauna rău făcut”⁸⁹; „Toarnă ca din budăiul țiganului”, „Tocmeala-i țigănească, dar plata trebuie să fie omenească”⁹⁰; „Țiganul e rudă cu dracu, de aceea rabdă cu tărie gerul și la foc nu se pârlește, nu are urât și nici nu-i e frică de miezul nopții când doarme sub corturi”, „Țiganul e negru ca balega, dar parcă e curat ca dracu”, „Țiganul numai din depărtare e om”, „Am văzut trecând doi oameni și un țigan”, „Țiganul, când a ajuns împărat, întâi pe tatăl său l-a spânzurat”, „Pe țigan de-l vei spăla, tot negru va rămânea”, „Țiganul cu minciuna mănâncă purceaua”, „Măi țigane, a murit tatăl tău! – Aoleu! și luleaua mea a rămas la el!”, „Crapă pieptele de frig și țăgani în ilic”, „Țiganul cântă de foame”, „Tot țiganul își laudă ciocanul”, „Nici răchită pom de bute, nici țiganul om de frunte”, „Nici tata nu-i Domn, dar nici țiganul nu e om”, „Țiganul tot țigan rămâne chiar și în ziua de Paște”, „Cu țigan să nu faci pomană, căci în iad e născut și în iad se va întoarce”, „Țiganul fură și jură”, „Țiganul până nu fură nu se ține om”, „Cum e țiganul, așa-i și ciocanul”, „Țigan și om de treabă, unde s-a mai văzut?”, „Măi țigane, dacă vrei, poți să întri și-n bordei”, „Țiganul, când a ajuns la mal, atunci s-a înecat”, „Numai dracul a văzut să se facă din țigan popă și nuntă miercurea”, „Vin de-a valma, ca țăgani toamna”, „A i se face milă, ca țiganului de pilă”, „A nimerit ca țiganul la împărat”, „A face planu ca țiganu”, „Se îndeasă ca țiganul la praznic”, „S-au strâns, ca și țăgani la pomană”, „Țiganul, după ce a scăpat căciula în apă, a zis: – Să fie de sufletul tatei!”, „Noroc, mulți bani și boala în țigani”, „A cere ca

⁸⁸ Iuliu A. ZANE, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol III (București: Stabilimentul Grafic, I.V. Socecu, 1899), 130, 314, 360, 453, 561, 562, 629, 649.

⁸⁹ Iuliu A. ZANE, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol IV (București: Stabilimentul Grafic, I.V. Socecu, 1900), 92, 115, 225.

⁹⁰ Iuliu A. ZANE, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. V (București: Stabilimentul Grafic, I.V. Socecu, 1900), 99, 378, 631.

un țigan”, „A se certa ca țiganii”⁹¹; „Nu vreau cap mare ca la țigani, ci vreau minte multă”, „Îi este frică ca țiganului de albină”, „Îi dat cu necazul ca țiganul cu scânteile”, „Omul fără de noroc să nu și-l mai caute la țigană în ghioc”, „Și-a mâncat norocul ca țiganul biserica”, „Și-a pierdut cumpătul ca țiganul umbletul”, „Nu-i harnic cine dă, ci-i harnic cine ține! – a zis țiganul după ce a fost pedepsit de stăpânul său”⁹²; „Umblă ca țiganii de laie cu cortul în spinare”, „Țiganul, ca și ursul, numai de ciomag ascultă”, „Țiganul, ca și pupăza, în gunoi își face cuibul”, „Să nu dai ouăle de pomană la țigani, că-ți fură și puii de la cloșcă”, „Mai bine câțiva carbuni, decât o mie de oi! – a zis țiganul când murea de frig”, „Să nu zici țiganului cioară – că o să zboare, zi-i mai bine cioroi – să mai stea pe la noi”⁹³; „Omul care e bălan nu pare a fi țigan”, „Îi place soba ca țiganului toba”, „Cere de la țigan lapte acru, că n-are nici dulce”, „Țiganul e cinstit numai într-o casă pus-tie”, „Țiganul umblă cu traistă din piele și tot cere”⁹⁴.

Țiganii din Țara Românească se pot împărți în trei categorii principale și pot fi desemnați prin numele date de români, anume: cel de vagabonzi (de laie), de aurari și de robi sau de slugi, „țigani de vatră”. Se știe câte încercări zadarnice au fost făcute de mai mulți domni ca să-i fixeze și să-i facă mai utili societății decât sunt acum. Abia când se văd siliți de mizeria cea mai cruntă și de nevoile cele mai strigătoare, acești țigani amărâți își dau oarecare osteneală lucrând cu ziua ca salahori. Cei mai mulți dintre acești țigani au și multă îndemânare și aplicare pentru meșteșuguri, precum și o înclinare deosebită pentru muzică, ceea ce reiese îndeajuns din cântecele și dansurile pe care le cântă la scripcă sau la vreun alt instrument pe care și l-au fabricat ei

⁹¹ Iuliu A. ZANE, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. VI (București: Stabilimentul Grafic, I.V. Socecu, 1901), 288, 352-392.

⁹² Iuliu A. ZANE, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. VII (București: Stabilimentul Grafic, I.V. Socecu, 1901), 271, 391, 412, 430, 438, 520, 531.

⁹³ Iuliu A. ZANE, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. IX (București: Stabilimentul Grafic, I.V. Socecu, 1901), 26, 209, 347, 378, 447, 590.

⁹⁴ Iuliu A. ZANE, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, vol. X (București: Stabilimentul Grafic, I.V. Socecu, 1912), 86, 204, 356.

înșiși. Mulți sunt lăcătuși, turnători de metale, potcovari sau lăutari, făcând să joace urșii în sunetul instrumentelor lor și jucând cu ei, fie cu tamburine sau bătând tactul cu un fel de pinteni mari pe care și-i leagă de călcăie și care fac mult zgomot când se lovesc între ei. Femeile sunt, de obicei, ghicitoare în palme. Cei care practică meseria de aurari caută aurul în nisipul unor râuri ca Oltul și Dâmbovița și în altele, putând astfel plăti tributul pe care-l datorează domnului. Țiganii trăiesc adunați în cete destul de numeroase și au căruțe în care-și transportă familiile și avutul care constă, în primul rând, din corturi pe care le ridică în locurile unde vor să poposească; adeseori vezi lângă orașe șatre de țigani de la 25 până la 30 de focuri, care sunt adevărate sate călătore, căci atunci când își schimbă locul, pleacă toți grămadă. Îmbrăcămintea lor seamănă cu cea a românilor și, mai totdeauna, este în stare foarte bună; sub brațul stâng mai poartă o geantă de piele acoperită cu bumbi groși de alamă pe care au grijă să-i țină la fel de strălucitori ca și pe cei care împodobesc cureaua în bandulieră și chimirul lor lat de piele, de care atârnă o lulea, un amnar, un cuțit și câteva lănțișoare mici de metal ce le slujesc de podoabă. Femeile lor la fel acordă o însemnătate aparte gâtelilor; podoabele lor cele mai de preț constau din câteva scoici și din salbe lungi de monede mici de argint pe care le atârnau de gât sau le împletesc în păr.

Țiganii robi sau de casă sunt în număr foarte mare, fiindcă aproape toți boierii români posedă numeroase familii. Unii le numără cu sutele, alții chiar cu miile. Este ușor de închipuit venitul imens pe care atâția robi l-ar putea aduce stăpânilor lor dacă aceștia ar ști să-i folosească și să-i facă să muncească fie pe ogoare, fie în fabricile care s-ar putea înființa în Valahia și de care aceasta țară este cu totul lipsită. Deși câțiva boieri au încercat în ultimii ani să îmbunătățească situația robilor și au căutat să tragă un folos real de pe urma lor, totuși strădaniile lor n-au avut încă succesul așteptat, căci fie din indiferența celor mai mulți dintre stăpâni, fie mai ales din lenea și din reaua voință a robilor, aceștia continuă să rămână în cea mai neagră mizerie. Țiganii robi care trăiesc pe pământul stăpânilor lor deseori rabdă foame și frig fără să se plângă, căci preferă să sufere de aceste greutăți, decât să practice munci istovitoare la care i-ar putea constrânge stăpânii.

François RECORDON⁹⁵

⁹⁵ Apud *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I (1801-1821) (București: Editura Academiei Române, 2004), 670-672.

La 5 iulie 1820 călătorul rus Ignati Iakovenko a întocmit, pe baza datelor colectate o descriere statistică detaliată a populației din Țara Românească:

Țiganii sunt împărțiți în Țara Românească în doua stări: unii dintre ei aparțin domnului, iar alții boierilor și mănăstirilor. Cei care aparțin domnului sunt sub ocârmuirea armașului, care, dispunând de ei, pe unii îi trimite la strângerea aurului din râuri, iar pe alții, care rămân liberi de această obligație, îi supune la dări. Însă, acei dintre țigani care aparțin boierilor și mănăstirilor se află la discreția acestora și sunt socotiți drept supușii lor, astfel încât cel care îi are sub stăpânire are dreptul de a-i dărui sau a-i vinde cui vrea și cum vrea.

Toate sălașele sau familiile de țigani aparținătoare domnului sunt într-un număr de:

- *Aurarii*, care culeg nisipul aurifer, circa 700 familii;
- Tot dintre aceștia, români, numiți *băieși aurari* – 100 /”/;
- *Ursari*, adică cei care umblă cu urși – 1000 /”/;
- *Lingurari*, adică cei ce fac linguri – 800 /”/;
- *Fierari* – 700 /”/;

Total general, număr familii de țigani care aparțin domnitorului – 3.300 de familii.

Țigani care aparțin boierilor și mănăstirilor, plasați în locuri stabile, circa 20.000 familii.⁹⁶

Se fac încă cercetări din ce țară au venit aceste populații nomade de țigani, care au moravuri atât de ciudate și o limbă cu totul deosebită. Mulți s-au așezat în Țara Românească și sunt de două feluri. Țiganii robi, care slujesc la stăpânii lor ca slugi, vizitii, bucătari, chiar și femeile ca servitoare. Aceștia sunt albi la față sau cel puțin de o culoare mai puțin întunecată și mai bine crescuți decât ceilalți, deși mereu aplecați spre lene și furt. Sunt boieri care au câteva sute din acești țigani și principele Brâncoveanu are paisprezece până la cincisprezece mii. E îngăduit stăpânilor să-i maltrateze, să-i vândă, să-i dea, într-un cuvânt să facă cu ei ce vor. Ceilalți sunt țiganii rătăcitori, care trăiesc tot timpul în corturi făcute din rogojini proaste sau în păduri. Au pielea oacheșă, sunt zdrențăroși, ei, nevestele și copiii lor

⁹⁶ Apud *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I (1801-1821) (București: Editura Academiei Române, 2004), 865.

seamănă întru totul cu niște tâlhari. Nu ești în siguranță dacă treci singur pe lângă una din șatrele lor. Trăiesc împreună claie peste grămadă, ca animalele, fără să țină seamă nici de vârstă, nici de rudenie. Mănâncă toate mortăciunile pe care le găesc; într-un cuvânt cu ade-vărat este hoarda cea mai murdară și mai infamă care există. Sunt fierari, spoitori de tingiri; mulți dintre ei sunt zlătari și trebuie chiar să facă, în fiecare an la 1 ianuarie, un dar de două mii de galbeni în praf de aur doamnei. Unii se adună în cete de lăutari. Mai ciudat că acești țigani rătăcitori sunt liberi și nu depind decât de un dregător al principatului, numit armaș. Armășia este o slujbă bănoasă. Acești țigani n-au renunțat nici la meseria de ghicitori și de ursari, punând urșii să joace în sunetul unei scripci proaste și al unei tamburine. Au plăcutul privilegiu de a fi călăi când e vorba să bată la falangă pe vreunul din confrății lor sau să-l spânzure, o fac cum nu se poate mai bine. Cu toții sunt hoți învederați, mai ales de cai, o mulțime din acești netrebnici umplu mereu ocnele și închisorile orașelor. Nu cred să aibă nici cea mai mică cunoștință de vreo religie.

F.G. LAURENÇON⁹⁷

Aici, în Moldova și Țara Românească, pare să fie patria de acum a acestor triburi nomade care brăzdează întreaga Europă și a căror origine se pierde în negura veacurilor – *țigani*. Fără patrie, fără refugiu, fără origine cunoscută, fără a se bucura de stima oamenilor – țigani, având trăsături de neconfundat ale caracterului, moravurilor și obiceiurilor lor – și-au ales cea mai nenorocită țară din sudul Europei drept principalul lor loc de ședere. La o populație de 1.500 000 de suflete a Moldovei și Țării Românești, se înregistrează 150.000 de țigani. Se bucură de o sănătate robustă, detestă munca, viață sedentară și supunerea față de lege. Chiar și aici, unde nu este nimic de furat, ei nu se pot dezbara de pornirea lor irezistibilă pentru acest lucru. De asemenea, țigani, le ghicesc norocul oamenilor, care sunt la fel de prăpădiți ca ei. Nu aparțin nici unui cult religios, dacă nu sunt siliți la așa ceva de stăpânii lor. Nu cunosc căsătoria și nici drepturile și obligațiile cetățenești. Țigani din Moldova și Țara Româ-

⁹⁷ Apud *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. II (1822-1830) (București: Editura Academiei Române, 2005), 32-33.

nească sunt robi, pe care îi cumperi și de care poți dispune ca de un obiect. Aproximativ 80.000 dintre ei sunt iobagii stăpânirii și se bucură de o anumită libertate, cât timp stăpânirea nu le poate da de lucru. Fiecare bărbat peste vârsta de 15 ani plătește capitație. Se lasă folosiți la muncile cele mai de jos. Hingherii și călăii sunt recrutați în mod deosebit din rândurile lor. O mare parte dintre ei își duc viața în fața ușilor cârciumilor și ale boierilor, unde cântă din instrumentele obișnuite în țară muzica lor proastă. Iobagii boierilor sunt obligați să facă muncile casnice sau să lucreze viile. Stăpânii nu au dreptul să-i condamne la moarte, dar pot să-i bată de câte ori vor.

*Franz Joseph Adolph SCHNEIDAWIND*⁹⁸

Nicăieri în lume această populație nomadă nu e mai numeroasă ca în cele două Principate dunărene; în Moldova formează o cincime din numărul locuitorilor și din cele 400-500.000 de țigani câți sunt în lume, numai în Principate se găsesc până la 170.000. În Țara Românească și în Moldova, țiganii sunt împărțiți în două categorii, cu obiceiuri și moravuri deosebite: cei care locuiesc în orașe și în casele boierilor și nomazii, care iarna trăiesc în munți și primăvara vin să-și așeze sălașele în vecinătatea orașelor. Când a fost abolită șerbia țăranilor la mijlocul secolului al XVIII-lea, nu s-a considerat că nivelul moral al țăganilor poate îngădui condiția de om liber, încât au rămas, în ambele Principate, proprietatea fie a statului, fie a boierilor. Cei care sunt proprietatea statului se bucură de o independență totală, cu singura condiție de a plăti o dare fixă; țiganii boierești nu plătesc nimic statului, fiind scutiți de impozite, ca și moșiile și casa stăpânilor lor.

Țiganii au toate viciile lor umilite: de altfel fizicul și intelectul lor nu sunt de loc grosolane și par a ține mai curând de o rasă delicată și distinsă. Sunt foarte inteligenți și pricepuți să facă tot ce lenea și viața lor dezordonată le îngăduie. În mijlocul tuturor viciilor lor cel puțin excelează prin spiritul de familie. Mulți dintre ei s-au dovedit credincioși stăpânilor lor în împrejurări grele. M-am interesat aici dacă s-a făcut ceva pentru a le îmbunătăți condiția socială: „Ce vreți să facem? Mi-a răspuns ministrul de interne. Îndată ce le îngrădești

⁹⁸ Apud *Călătorii străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. III (1831-1840) (București: Editura Academiei Române, 2006), 67.

apucăturile de vagabonzi, fug în țările vecine. Austria i-a pierdut așa pe țigani, emancipându-i și încercând să le dea condiția țăranilor liberi și a cultivatorilor”. În ciuda acestor aprecieri severe, am întâlnit la București cinci tineri țigani, crescuți în Colegiul Sfântul Sava, care se descurcau acolo foarte bine.

Un țigan agricultor se vinde aici cu 100 de franci; un țigan fierar, cu 70 de franci; unul care nu știa să facă nimic, cu 50 de franci; și o familie cu copii se plătește de la 300 până la 400 de franci. Deși sunt simplu obiect de vânzare, ca vitele de povară, țiganii au orgoliul lor și nu vor să slujească decât la boieri. Dacă sunt vânduți unor oameni de condiție mai modestă, fug și părăsesc țara.

*Charles de BOIS-le-COMPTE*⁹⁹

Principatele române nu au mai puțin de 25.520 familii de țigani, reprezentând un total de 150.000 de indivizi. Statul posedă în jur de 50.000, ceilalți sunt împărțiți între mănăstiri și boieri. Câțiva dintre aceștia posedă până la 6.000 de robi țigani, atât în casele lor cât și în castele. Îi împovărează cu muncile cele mai istovitoare și murdare, îi vând sau îi schimbă în anumite perioade ale anului ca pe o turmă de animale, care are preț în funcție de vârstă, forță și sex. Țiganii aparțin tuturor religiilor și nu practică nici un cult. Cei mai mulți sunt de statură înaltă, robuști și nervoși. Pielea lor e neagră ca abanosul sau arămie ca bronzul, părul gros și creț, ochii vii și scânteietori, dinții albi și bine așezați, pieptul larg și îndesat; poartă toți mustață și barbă. Țiganul ține tot timpul în gură o pipă de lut, cireș, soc sau merișor. Femeile adesea murdare, însă, totodată fiind și drăguțe, au trăsături caracteristice. Iubesc cu pasiune cerceii filigranați în aramă, colierele de bani, brățările de metal și alte nimicuri de acest gen. Copiii țăganilor umblă de obicei dezbrăcați, primii 12 ani din copilărie. Aceștia se tăvălesc în noroi, în zăpadă, se culcă în aer liber, în câmp, pe pământ, râd, plâng, țopăie și bolile nu se prind niciodată de ei. Reuniți în bande, cu ochii rătăciți, cu părul în dezordine, țiganii parcurg ulițele, căutând de lucru, pe care îl găsesc destul de repede; pentru că acești oameni nenorociți, sunt meșteșugarii ingenioși ai

⁹⁹ Apud *Călătorii străine despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. III (1831-1840) (București: Editura Academiei Române, 2006), 134-135.

țării. Țiganiile sunt cei care, având instrumentele inventate de ei înșiși, modelează din fier toate curiozitățile.

Eugène Stanislav BELLANGER¹⁰⁰

În Țara Românească și în Moldova, cei 250.000 de țigani se împart în două mari diviziuni: robii statului și robii particularilor. *Robii statului* cuprind mai multe categorii distincte, dintre care prima este cea a *aurarilor*. Câteva râuri din Țara Românească, în special Dâmbovița, Oltul și Argeșul, aduc fragmente de aur, pe care doar țiganii aurari îl pot aduna. Apoi sunt *ursarii*, îmblânzitorii urșilor. Urșii din Carpați sunt de altfel mai mici și de o natură mai puțin feroce decât cei din Nord; țiganii îi dresază cu ușurință și merg din sat în sat pentru a obține câteva parale din curiozitatea țăranilor. Din contul acestei meserii și cunoștințelor veterinare pe care le posedă, ursarii își duc o existență deplorabilă, plătind o rentă anuală guvernului de 20-30 de piaștri. Dintre toți țiganii cei care se îndepărtează cel mai mult de viața sălbatică sunt *lingurarii*; ei meșteresc, cu o îndemânare remarcabilă, tacâmurile și vasele din lemn, singura veselă cunoscută de țăranul român. Clasa cea mai de jos a triburilor o constituie *lăieșii*, sau oamenii fără avere și vagabonzi. Lăieșii hoinăresc fără încetare, împărțiți în bande, unde numărul femeilor este aproape egal cu cel al bărbaților. Lângă 20-30 de căruțe ce formează un careu și câteva corturi la mijloc, la lumina unor cărbuni aprinși, acești oameni cu tenul brun, cu privirile sălbatice, fac să geamă fierul sub ciocanele lor. Tot aici, niște fete tinere îmbrăcate în zdrențe, se acompaniază de tamburine, atrăgând trecătorii în dansul lor, până ce se prăbușesc la pământ epuizate de oboseală, cerând cu mâinile întinse: „O para, stăpâne, o para!”. În fața unei asemenea abrutizări, inima este împărțită între dezgust și milă. Femeile, atât cât sunt tinere, până la douăzeci de ani, mizează pe viciul frumuseții lor naturale; odată ajunse mame, țigăncile nu au altă sursă de venit decât magia: ele interpretează visele, alungă spiritele rele din animale, dezvăluie viitorul amantilor nerăbdători. În aceste tabere de lăieși viața comună este o ceartă continuă. Deoarece în corturile lăieșilor nu există mobilă, pentru a fi sfârșimată, aceștia apucă primii copii pe care îi gă-

¹⁰⁰ Apud *Călătorii străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. III (1831-1840) (București: Editura Academiei Române, 2006), 476-477.

sesc și se servesc de ei ca un fel de arme pentru a termina lupta; astfel întâlnești un număr mare de micuți piperniciți și mutilați, victime triste ale luptelor părintești. Țiganii nu au nici un principiu religios; ei încearcă numai cea mai mare parte din temerile superstițioase pe care le inspiră. Cei care se botează nu-i putem considera ca făcând parte din marea familie creștină; ei nu văd în botez decât un mijloc de a obține un cadou de la cel care consimte să le fie naș.

Clasa *robilor particulari* este împărțită în două: *lăieșii*, a căror degradare este cunoscută, și cea a *vătrașilor* sau a *servitorilor*. Un Țigan dacă este cultivator se vinde cu 100 de franci; fierarii și muncitorii nu valorează decât 70 de franci; o familie întreagă este vândută pentru 500 de franci.

Édouard Antoine THOUVENEL¹⁰¹

Prețul Țiganilor din Moldova variază de la 8 la 12 ducați de fiecare cap (96-145 franci). Sclavia în Moldova este stabilită, ordonată și protejată de lege, vânzarea și cumpărarea oamenilor este practică în fiecare zi, fiind cea mai simplă tranzacție. Prințul Dimitrie Moruzi posedă 70 familii de Țigani. În privința originii Țiganilor și a epocii când aceștia și-au făcut apariția în Moldova, părerile sunt în mod excesiv împărțite. Prin urmare, în mod categoric, Țiganii nu sunt băștinași în Moldova; culoarea pielii lor, asemănătoare cu cea a indienilor, face să fie socotiți de mai multe persoane drept descendenți ai unei mari emigrări de paria. Pe de altă parte, Țiganii care se află în prezent în provinciile transdanubiene, ca și cei care mai sunt răspândiți în unele regiuni ale Europei, sunt descendenții sclavilor pe care coloniștii romani îi cărau în urma armatelor lor și pe care îi foloseau la marile lucrări. Acești sclavi proveniți în urma invaziilor ostașilor romani în Asia și Africa și-au păstrat tipul original până în prezent. Coloniștii romani care s-au stabilit în Dacia au păstrat un număr oarecare de sclavi atât la cultivarea pământului, cât și pentru treburile casei lor. Astfel, acești sclavi și-au păstrat statutul lor social, din generație în generație, considerați a fi patrimoniu individual de la un moștenitor la altul. Treptat acești oameni amărâți s-au deprins cu dependența, astăzi la nimeni nu le trece prin cap ca să scape de ea. Cu toate că legea le acordă dreptul să se răscum-

¹⁰¹ Apud *Călătorii străine despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. III (1831-1840) (București: Editura Academiei Române, 2006), 824-826.

pere la prețul cu care au fost cumpărați, puțini dintre țigani se folosesc de acest drept, cu toate că posedă suma necesară. În Moldova nu s-a făcut niciodată un recensământ al țiganilor, numărul lor se estimează a fi 120.000. Dintre aceștia se evidențiază cel mai mult nomazii liberi, *lăieșii*, care aparțin statului și căruia fiecare familie îi plătește un tribut anual. Lăieșii nu au un domiciliu fix, străbat țara în cete răzlețe de câte 50-60 de persoane și se stabilesc în vecinătatea orașelor și a satelor mari, unde-și pot practica cu ușurință diferite meșteșuguri. În mod deosebit sunt fierari, spoitori, căldărari, cei care fac pieptene de corn, cărămizi și la nevoie zidari. Femeile bătrâne câștigă bani din ghicit, dar ceea ce practică toți cu cea mai mare îndemânare e arta de a pune mâna pe lucrul altuia.

Carol GUEBHARD¹⁰²

În Țara Românească și Moldova țiganii sunt robi. Ei aparțin fie domniei, fie particularilor. Primii se împart în patru clase: *rudarii* sau *aurarii*, singurii care au dreptul de a căuta aur în râuri în schimbul unei redevențe; *ursarii*, sau dansatori cu urși, care rătăcesc din sat în sat cu urși capturați în Carpați, cărora au avut grijă să le pilească dinții și ghearele; *lingurarii*, sau meșteșugarii de linguri de lemn, care plătesc ca și ursarii un impozit anual de șapte până la zece franci; în sfârșit *lăieșii*, vagabonzi și fără profesie, care nu trăiesc decât din înșelătorii și din jafuri. Țiganii ce aparțin particularilor se împart în două clase: *lăieșii* și *vătrașii*. Lăieșii duc aceeași existență vagabondă ca și robii domniei, plătesc un impozit anual stăpânului sau mănăstirii de care aparțin și lucrează pentru aceștia când li se cere. Vătrașii de mai multe generații au renunțat la obiceiurile nomade ale rasei lor. Au uitat în cea mai mare parte obiceiurile, limba strămoșilor și se disting cu greu de români. Unii sunt agricultori și exercită în același timp profesiile de croitori, brutari, zidari, iar alții se angajează în calitate de servitori în casele nobililor, unde la cea mai mică greșeală comisă sunt pedepsiți cu cruzime. Printre acești vătrași se găsesc cei mai buni muzicieni din Moldova și Țara Românească. Le este suficient să audă o bucată muzicală pentru a o reda cu o precizie perfectă. Instrumentele favorite ale țiganilor sunt: *vioara*, pe care o mănuiesc cu mare abilitate; *cobza*,

¹⁰² Apud *Călătorii străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. IV (1841-1846) (București: Editura Academiei Române, 2007), 197-198.

instrument cu nouă coarde care se aseamănă cu mandolina; *naiul* sau fluierul lui Pan, *tamburina* și *cetera*.

În Moldova și Țara Românească sunt în jur de 35.000 de familii de țigani, dintre care numai câteva mii au o viață sedentară. Cât despre ceilalți, existența regulată, munca zilnică, obiceiurile pașnice ale populației în mijlocul căreia circulă nu sunt în concordanță cu natura lor ciudată. Ei nu recunosc altă autoritate legală decât cea a Bulibașei lor, pe care îl aleg solemn în câmp deschis și pe care îl poartă, după alegere, pe brațe, cum erau purtați altădată regii franci pe scuturi. Bulibașa nu călătorește decât călare și se distinge de poporul său printr-un veșmânt de purpură, prin cizmele sale colorate și barba sa lungă. Are un bici cu ajutorul căruia administrează el însuși pedepse aspre. Odată ce a fost ridicat în înalta sa demnitate, autoritatea sa este fără limite, tribunalul său este locul justiției supreme unde se decid toate problemele, sentințele sale sunt fără de apel. Pentru a susține măreția rangului său, fiecare șef de familie plătește bulibașei un tribut anual. În rest este un prinț bun, accesibil tuturor supușilor și trăiește ca și ei o viață nomadă. Instinctul nomad domină această seminție. Ei nu pot fi civilizați și rătăcesc din câmpie în câmpie, din munte în munte. Chiar și după ce unii dintre ei și-au construit un bordei și au dormit sub un acoperiș, sunt dintr-o dată purtați de acel instinct ereditar, de nostalgia pădurilor și câmpurilor și reintră în sânul tribului rătăcitor, pentru a merge cu el din sat în sat, fie cu un urs știrb, fie cu un instrument muzical rudimentar sau cu unelte de căldărar.

Xavier MARMIER¹⁰³

Țiganii ce locuiesc în Moldova sunt împărțiți în șatre: comunități compuse din câte 50 de familii. Fiecare șatră are un bulibașă, care fiind întărit de stat, ia asupra sa toate afacerile neamului său țigănesc. Acești beduini ai Europei au ajuns în Moldova către anul 1400, sub domnia lui Alexandru cel Bun. Ar trebui să te miri de acea mizerie mare și totodată și marea veselie a țiganilor, de n-ai cunoaște puterea deprinderii cu libertatea rău înțeleasă, care-i face pe dânsii (ca și pe arabi) nepăsători la toate celelalte trebuințe ale vieții. Totuși trebuie să mărturisim că mulți boieri, urmând pilda domnului din scaun, au

¹⁰³ Apud *Călătorii străine despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. IV (1841-1846) (București: Editura Academiei Române, 2007), 614-615.

izbutit să așeze pe moșiile lor mai multe familii de țigani și să-i facă buni plugari, dându-le oarecare libertate.

Anton WASNIEWSKI¹⁰⁴

Există în Țara Românească o rasă curioasă, numeroasă, nomadă sau atașată căminului, ce prin vechimea sa trezește interesul cronicarului și a cărei frumusețe seduce artistul – *țigani*. Măslinii la chip, ochii lor vii au strălucirea sălbatică a privirii africane. Dinții lor, care ies cu folos în relief, sunt de un admirabil alb-azuriu. Sunetul vocii lor este de o mare dulceață. Această rasă are un zâmbet ce demonstrează existența rațiunii. Țiganul posedă o iscusință remarcabilă și, dacă nu ar fi excesiva sa trândăveală, ar putea să-și îmbunătățească poziția. Este o nație artistică care are lipsurile poporului și la care imaginația a invadat simțul rațiunii. Aproape toți țiganii sunt muzicieni prin natura lor. Ei formează grupuri de lăutari de țară, care fac poporul român să danseze pentru o plată modică. Există mulți care ciupesc chitara, alte instrumente pe care le foloseau semănau cu lăuta și cu cimpoiul din munții noștri. Muzica lor, care nu este cu note, are o tradiție vie și este păstrată de la o generație la alta. Ei învață cu ușurință și execută bine muzica ce a fost scrisă de compozitorii noștri, dar o preferă pe cea compusă de ei. Această rasă de paria, care nu are nici patrie, nici lăcașuri pentru a se ruga și care urmează religia țării unde destinul a condus-o, fiind plină de superstiții ce amintesc de păgânism, este pentru națiunea română un obiect de dispreț și desconsiderare. Este aceasta efectul viciilor sale sau o condiție a destinului nefericit? Mizeria corupe. A cere aceluia care nu deține nimic să arate dragoste pentru o muncă grea, care nu este o sursă a plăcerilor, înseamnă a uita că virtutea umană se sprijină mereu pe egoism. În timpul revoluției țiganii proclamați liberi nu au comis fapte condamnabile; au profitat, în satisfacția leneviei lor, de acele zile de încetare a ostilităților și când ordinea a fost restabilită și-au reluat fără crâcnire condiția anterioară. Proprietățile boierilor sunt de o întindere uriașă; le cântărim valoarea după numărul de țigani, ce se ridică uneori până la 700 de familii.

Aurélie de SOUBIRAN GHICA¹⁰⁵

¹⁰⁴ Apud *Călătorii străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. IV (1841-1846) (București: Editura Academiei Române, 2007), 642.

¹⁰⁵ Apud *Călătorii străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. V (1847-1851) (București: Editura Academiei Române, 2009), 164-165.

Țigani, devin din ce în ce mai numeroși pe măsură ce ne apropiem de Dunărea de Jos. Apariția în Europa a acestui popor aparține datează de la începutul secolului al XV-lea. Culoarea, trăsăturile, limba, evident derivată din sanscrită, moravurile și tradițiile lor, totul dovedește că provin din țiganii de la gurile Indului și că au fost izgoniți din patria lor în urma devastărilor lui Tamerlan. În urma preocupării mai multor suverani, de exemplu Maria-Theresia de Habsburg, de a le procura un domiciliu stabil, un statut și mijloace de educație pentru copiii lor, ei au rămas în cea mai mare parte nomazi, rătăcind prin largile câmpii ale Ungariei și prin pădurile Transilvaniei, Țării Românești și Turciei, unde sunt mai numeroși ca oriunde, pe când alții trăiesc în caverne sau în gropi pe care le sapă în pământ. Aventuroși, vicleni, dezgustător de murdari, fără nevoi, puțin preocupați de viitor, ei trăiesc cu poame, în principal usturoi și ceapă, ca toți orientalii, uneori cu ierburi și rădăcini, rar cu carne [...]. Țigani sunt veseli din fire, iubind muzica și dansul; ei se prezintă în târguri ca muzicanți, jongleri și oameni puternici, în timp ce copiii lor goi fură sau cerșesc, iar femeile ghicesc. Unii dintre ei se ocupă totuși cu agricultura și meșteșugurile. Există multe tagme printre ei. Religia țăganilor este aproape nulă: își zic creștini sau musulmani, după împrejurări; dar sunt în realitate păgâni. Ei nu se unesc decât între ei și moravurile lor sunt extrem depravate. Ne mulțumim frecvent cu gândul că, dacă civilizația noastră ar fi cunoscută de popoarele barbare, acestea ar rămâne înmărmurite de admirație și ar face toate eforturile pentru a și-o însuși, câtuși de puțin; și iată 200.000 dintre acești barbari care, de trei secole și jumătate, străbat Europa în toate direcțiile fără a prinde gust pentru nici una dintre instituțiile noastre”.

Jacques MISLIN¹⁰⁶

Țigani, acest popor nomad care hoinărește prin toate colțurile lumii și prin toate țările, își are ținutul de obârșie mai ales în Moldova. Se împart în trei clase: *șătrari* sau țigani ai curții, *lingurari* sau țigani de la țară și *ursari* sau țigani nomazi. Șătrarii sunt folosiți de boieri pentru treburile gospodărești. Dintre ei sunt aleși bucă-

¹⁰⁶ Apud *Călătorii străine despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. V (1847-1851) (București: Editura Academiei Române, 2009), 303-304.

tarii, vizitii, slugile în casă și meșteșugarii. Lingurarii sunt în mare parte meșteșugari și plugari. Plugarii lingurari locuiesc întotdeauna la țară, iar meșteșugarii, dimpotrivă, nu au un loc stabil de trai, ci hoinăresc din sat în sat, din oraș în oraș, ca să-și câștige hrana din meșteșugul lor. Cea mai mare parte dintre ei fac linguri și piepteni din lemn; câțiva dintre ei sunt fierari. Lingurarii meșteșugari plătesc boierilor cărora le aparțin de la unu până la doi ducați pe cap de om ca tribut anual. Fierarii se opresc înaintea fiecărui sat sau oraș și-și întind corturile. Tatăl împreună cu fiii mai mari merge să-și caute de lucru, iar restul copiilor mici se îngrămădesc în jurul mamei, care pofteste din cort călătorii la ghicit în palmă sau în cărți. Este bine-venit ca la aceste invitații călătorii să refuze politicos prin dăruirea câtorva crăitari, și mai ales la vremea apusului. Căci dacă cineva cade în ispită și dorește să-și afle viitorul, imediat va fi înconjurat de aceste ghicitoare atât de strâns, încât va lăsa tot ce are la el, ca jertfă pentru curiozitatea sa. Ursarii sunt cei mai primejdioși doritori de jaf și omor dintre toți țiganii. Aceștia străbat Moldova în toate părțile cu urși îmblânziți, pe care îi folosesc numai ca paravan, cu care îi atacă pe călători pe drumurile dosnice și-i jefuiesc. Și acești țigani plătesc un tribut anual, de la unu până la doi ducați pe cap, pe care îl strânge bulibașa. Țiganii ursari viețuiesc în pădurile dese și mari din Herța și Dorohoi, în ținuturile Bacăului și Pietrei și în munții de la hotarul cu Transilvania, care se unesc cu Carpații, unde se găsesc și în ziua de azi multe peșteri și râpe. O parte însemnată a ursarilor este folosită în provincie și în Iași la arderea cărămizilor sau la culesul strugurilor. Aceștia locuiesc în două locuri, numite țigănimi, și anume pe Bahlui, râul Iașului, și în afara hotarului la cărămidăriile aflate nu departe de Belvederea lui Sturdza de la Socola. Țiganii aici mai sunt numiți cu porecla „cioară”, datorită aplecării spre furt și culorii întunecate a pielii.

Pentru țiganii domnești, în Moldova a fost instituit un departament propriu, numit *Nazarie*, care strânge anual dările de la aceștia. Printre țiganii curții domnești, există o clasă aparte, numită lăutari, care se ocupa cu muzica și formează într-o anumită măsură printre ei o asociație filarmonică țigănească. Acești muzicanți cântă în același timp din instrumente și din gură, desfătând prin talentul lor vocal boierii și poporul. Dintre toți țiganii, lăutarii se găsesc în cea mai bună stare materială; căci aici, în țară, se cântă întregul an zi și noapte, mai puțin în vremea posturilor. În Moldova țiganii sunt cumpărați și

vânduți, moșteniți, și de asemenea socotiți ca zestre a fiicelor de boieri. Aici un țigan costă 15-20 de ducați, cel care posedă un meșteșug se vinde cu 30 de ducați, iar un bucătar cu 40; în schimb, țigăncile se vând cu 10-15 ducați. În marile familii boierești țișanii se bucură de un tratament mai bun decât în cele mici. Mulți dintre boierii cei mari, între alții domnul Costache Negri, au vrut să-și emancipeze țișanii, dar datorită bunului tratament, aceștia au refuzat de a fi eliberați.

Paul KORNBACH¹⁰⁷

„Valahii se autointitulează *români*, limba lor este *românească*, iar patria – *Țara Românească*. Dialectul pe care îl vorbesc conține foarte multe cuvinte de origine latină, dar există și un număr mare de termeni slavi, pe lângă mai mulți adoptați din turcă și greaca modernă. Așadar, este potrivit a presupune că neamul românesc, la fel ca și limba sa, este un amestec de elemente dace, romane și slave, în care trebuie admis că acela roman este predominant. Partidul Național, care a îndrăznit să se opună influenței rusești și care a fost la originea Revoluției de la 1848, afirmă că România este mai romană decât însăși Roma, cerând totodată ajutor de la francezi, neam asemănător și înrudit cu românii, împotriva dușmanului comun. Însă, lucrările etnologului britanic George Borrow (1803-1881) sunt vătămătoare pretențiilor clasice ale românilor, pentru că el arată că țișanii se autointitulează *romani*, în orice parte a Europei și trasează, în chip acceptabil, rădăcinile acestui apelativ în sanscrită. Valahia a fost prima țară în care acest popor unic s-a oprit și chiar acum sunt de găsit mai mulți decât oriunde. Nu este demonstrat în ce perioadă a fost introdus numele de român printre valahi, care inițial erau cunoscuți sub numele de *vlahi*, iar sonoră denumire de astăzi s-ar putea să derive mai degrabă de la țișani, decât de la romani.

În România țișanii, în număr de 25.000 sunt robi, fiind cumpărați cu circa 10 lire fiecare, dar nu în public, iar prin plata unei taxe către guvern, ce variază de la 10 șilingi până la 3 lire pe an pentru fiecare bărbat adult, triburi întregi scapă de servitute și hoinăresc. Mulți dintre ei sunt crescuți în familii din toate clasele sociale și sunt cazuri, chiar

¹⁰⁷ Apud *Călătorii străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. V (1847-1851) (București: Editura Academiei Române, 2009), 556-557.

printre cele mai înalte familii, de înrudire între cele două neamuri. Erau doar 3.000 când au sosit pentru prima dată în provinciile danubiene, în anul 1413, dar curând au urmat alte grupuri de același neam. Au fost considerați de unii că ar fi spioni trimiși de turci în recunoaștere printre creștini, pentru a pregăti intenționată lor invazie; alții îi credeau egipteni porniți în pelerinaj religios, iar ei s-au străduit, cu viclenie, să confirme această ultimă opinie, care le-a obținut protecția autorităților. Totuși, în Țara Românească, limba pe care ȧiganii o vorbesc între ei conține 11 sau 12 cuvinte pur hinduse, fapt ce dărează părerea în originea lor egipteană și o înlocuiește cu apartenența la neamul Malabar. Spre deosebire de restul Europei, unde au fost emise decrete ce le interziceau accesul pentru înclinația lor spre furt, în Valahia, ȧiganii continuă să trăiască în siguranță, apărând în grupuri ce rar depășesc o sută de persoane și exercitându-și măiestria ca spoitori, ghicitoare și hoți. ȧiganii nu par să fi adus cu ei vreo religie venind în Europa și au adoptat-o rapid pe aceea a țării prin care treceau; dar, în general, chiar și azi, ei nu cred în nemurirea sufletului, iar filosofia lor este absolut materială. În vestul Europei ei și-au pierdut multe dintre obiceiurile și caracteristicile neamului, dar în provinciile danubiene ei par să fie aproape la fel cum au fost în secolul al XV-lea. Sunt puternici, bine clădiți, frumoși și foarte oacheși, excelenți muzicanți, hoți prin natură și profesie, cu aversiune față de agricultură și cu înclinație către chiromanție. Sunt amatori de a otrăvi vitele și apoi de a cerși stărvurile cu care se hrănesc; sunt capabili de a vinde un cal, catâr sau măgar furat chiar proprietarului, după ce i-au schimbat culoarea. Îmbrăcăminte ȧiganilor este, de obicei purtată fără a fi schimbată până când le cade de pe trup, fiind prea rufoasă pentru a se mai ține. Sunt mari palavragii, pasionați, violenți și bețivi incorrigibili. Au un caracter atât de crud încât simt cea mai mare plăcere a îndeplini funcția de călăi, iar această revoltătoare slujbă este, în general, deținută de ei”.

*James Henry SKENE*¹⁰⁸

ȧiganii robi din satul Tăcuta (județul Vaslui), de pe moșia familiei Sturdza, se împart în două categorii: ȧiganii care locuiesc în bordeie și ȧiganii care locuiesc în corturi. ȧiganii care locuiesc în corturi au

¹⁰⁸ Apud *Călătorii străini despre ȧările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. V (1847-1851) (București: Editura Academiei Române, 2009), 610-612.

mulți copii, preferă să se culce pe jos, sub un acoperiș pentru 6-8 persoane care nu valorează nici un florin. Copiii lor de ambele sexe sunt adeseori fără lenjerie, iar părinții poartă veșminte dezgustătoare, toți sunt fără pantaloni și fără încălțăminte și par să se complacă în cea mai mare mizerie și nuditate, nedorind să devină cel puțin ca ȣigani care trăiesc în bordeie și care sunt pe jumătate sălbatici. Pentru robii ȣigani, care la adăpostul nopții pot să plece cu corturile, având posibilitatea să călătorească, să respire ziua și noaptea aerul munților și câmpiilor, să nu fie încătușați de responsabilitățile proprietății sau de necesitățile zilei de mâine, să lucreze de bine-de rău pentru proprietar, dar având certitudinea că vor primi hrană și câțiva bănuți, pe care să-i cheltuiască pe băutură – toate acestea reprezintă o mare fericire pe care nimic din lume nu o poate înlocui. Un mare număr de ȣigani, după ce își termină treburile zilnice, se duc, în secret și foarte adesea în timpul nopților, în satele învecinate, pentru a fura porci, oi, păsări, și în ciuda distanțelor mari parcurse, îi găsim în fiecare dimineață la locurile lor. Acești oameni nu fură în vecinătatea lor, nici de la stăpânii lor și totuși nici eventualitatea de a comite un asasinat pentru furturile lor nu-i oprește. Există la Tăcuta un atelier de lăcătușerie, de tâmplărie, de rotărit, unde tinerii ȣigani învață aceste meserii și fac progrese remarcabile. Totuși, numeroșii robi ce aparțin boierilor din Moldova nu sunt foarte doritori să-și dobândească libertatea, dar aceasta este rezultatul abrutizării, în care trăiesc de mai multe secole. Emanciparea lor poate deveni profitabilă și progresivă doar prin educație și școală.

Benjamin Nicolas Marie APPERT¹⁰⁹

Proprietatea asupra celor 250.000 de robi ȣigani din Moldova și Valahia este împărțită aproape în mod egal între guvernul respectivelor principate și proprietarii individuali. ȣigani domniei sunt împărțiți în patru clase. Unii sunt angajați în spălarea nisipului auriifer din râuri; alții muncesc ca fierari, fac linguri de lemn sau rătăcesc din sat în sat cu urși pe care i-au învățat să danseze; alții plătesc un mic tribut și duc viață de vagabonzi.

ȣigani ținuți în proprietate privată aparțin fie mănăstirilor, fie diferiților particulari. ȣigani ce aparțin particularilor au locuințe

¹⁰⁹ Apud *Călătorii străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. V (1847-1851) (București: Editura Academiei Române, 2009), 673-674.

stabile. În mare parte ei sunt slujitori în casă și pe pământurile familiilor boierești bogate. Fiind mereu în contact cu stăpânii lor, ei au pierdut multe dintre caracteristicile rasei țigănești. Atât de mult au uitat vătrașii limba și obiceiurile specifice ale fraților lor nomazi, încât este dificil să-i deosebești de țărănimea română. Unii trăiesc în sate, ocupându-se cu agricultura sau lucrând ca zidari, croitori și cizmari, dar cea mai mare parte slujesc în palatele din oraș ale boierilor. Trep-tat sângele țigănesc a ajuns să curgă în venele celor mai importante familii boierești, deoarece slujitorilor casnici deseori le-a fost jignită umanitatea și le-au fost impuse căsătorii necinstite. Țiganii valizi pot fi cumpărați pentru mai puțin de 100 dolari. Totuși, femeile sunt de obicei mult mai scumpe, valoarea lor depinzând de tinerețea și farmecele naturale. Nu este acordată nici o atenție educației robilor; autoritatea boierilor asupra acestor bunuri mobile umane este atât de mare, încât funcționarii guvernului nu sunt lăsați să-i înscrie la recensământ.

*James Oscar NOYES*¹¹⁰

Ținuturile în care pot fi studiați cel mai bine Țiganii sunt principalele Moldovei și Țării Românești, unde numărul lor se ridică la mai bine de 150.000. Țiganii au căzut în ținuturile danubiene ca o ploaie de lăcuste, către anul 1417. Cei doi domni, Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun, văzând în ei mână de lucru ieftină, le-au dat nu numai spațiu și aer, dar și materia necesară ocupației lor. Iscușința lor de a presta diverse servicii i-au pus repede în rând cu clăcașii, deși acești țărani nu au binevoit mult timp să comunice cu ei. „Niciodată rugăciunea, spun încă și acum românii, nu a trecut pe buzele Țiganilor și biserica lor, fiind construită din brânză, a fost mâncată de câini”. Țiganii din Moldova și Țara Românească se împart în două categorii: nomazii și sedentarii. În afara de cei de curte, adică legați de servirea personală a stăpânului, ei sunt toți supuși unui impozit anual, capitația. Acest impozit este în conformitate cu îndemânarea și meșteșugul Țiganului: un vâtaf sau supraveghetor superior este, de obicei, însărcinat cu încasarea impozitelor și cu ordinea robilor; el are, ca semn al puterii, un bici cu șfichi; dacă autoritatea nu îi este recunoscută, informează cârmuirea

¹¹⁰ Apud *Călătorii străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. VI (1852-1856) (București: Editura Academiei Române, 2010), 214-215.

poliției. Însă, aceste cazuri sunt rare, deoarece ȕiganii robi sunt mai mult gălăgioși decât neascultători.

ȕiganii de curte sunt în general vicioși și lenoși: lipsa de lucru și delăsarea moravurilor orientale acționează puternic asupra acestor naturi ușor de influențat și ignorante. Ei se împart în sălașe (sau familii); mari și mici, tineri și bătrâni, toți au o funcție specială în casa stăpânului: vizitiu, servitor, aprinzător de pipe, sacagiu, bucătar. Femeile sunt spălătorese. Nu rar se găesc în locuința unui boier mai multe sălașe de ȕigani, numărând patruzeci-cincizeci de membri. Stăpânul îi hrănește, îi îmbracă; adesea, socotind și bacșișurile, ei primesc un salariu cu mult mai mare decât cel al servitorilor plătiți care sunt angajați în Franța. Serviciile pe care le fac le lasă mult timp liber; de obicei, îl folosesc dormind în curtea sau pe pragul casei stăpânului sau la cârciumă. ȕiganii tineri, toți sunt dotați cu o inteligență rară, dar această inteligență, din lipsă culturii, se pierde sau se alterează. Femeile nu sunt lipsite de farmec sau cochetărie la vârsta pubertății; dar, asemenea florilor cu care își împodobesc părul, se trec repede.

Categoria activă, viguroasă a ȕiganilor, deși supusă intemperiilor anotimpurilor și pradă tuturor nenorocirilor, este cea a *ȕiganilor nomazi*. Ei sunt numeroși, iar meșteșugurile și meseriile pe care le au sunt nenumărate; principalele sunt:

Zidarii, care se instalează, de obicei, lângă șantierul unde muncesc, sub adăposturi făcute din câteva materiale de schelărie. Fiecare adăpost reunește un sălaș sau o familie. Un porc, legat de un țaruș, se tăvălește aproape de sălaș, în gunoaie, în timp ce o mulțime de copii goi mișună, ȕopăie sub supravegherea unei ȕigănci bătrâne, care fumează în tihnă șezând pe un cufăr, într-o pipă cu țevă de lemn sau de stuf. Mâncarea zidarilor este mămăliga, măruntaiele de animale, ceapa. Porcul este păstrat pentru iarnă, când zidarii nu muncesc.

Spoitorii, ca și cei cu multe alte profesii, au un strigăt special pentru a-și anunța trecerea pe drum. Ei se așează de obicei într-o curte sau într-un loc public pentru a-și face munca. Pentru ei, picioarele joacă un rol la fel de important ca și mâinile în curățarea ustensilelor de bucătărie.

Cârpacii de încălțări se așează în colțurile drumurilor, pe un scăunel sau în tinda hanurilor.

ȕiganii rudari sau *aurari* se ocupă cu scoaterea aurului din nisipul râurilor. Însă, partea dificilă nu este spălatul, ci alegerea locurilor

unde este ascuns aurul; și ȋiganii, asemenea indienilor, excelează în această descoperire.

Covaciul (fierarul) merge totdeauna însoțit de un tovarăș care duce foalele. Fără a avea cunoștințe foarte întinse în acest domeniu, el muncește rapid și cu îndemănare.

Ursarii merg din sat în sat plimbând urși, dansând tanana și făcând apel la generozitatea spectatorilor. Munții Carpați, care despart Țara Românească de Transilvania, dau acestor ȋigani ursuleți pe care îi dresază să danseze ursăreasca.

Lăutarii sunt în mare număr în principate. Sunt chemați la toate petrecerile de familie; cu muzica lor fac să fie uitate durerile locului și seamănă, cu amintirea vechilor balade, speranța în inima acestor români, atât de mândri de originea lor. Naiul, cobza, vioara sunt instrumentele lăutarilor. Mulți dintre acești ȋigani au ajuns la o celebritate locală: Boulean, Ionică, Dumitrache Ochialb se bucură în București de o anumită notorietate. Anastase Muscalagiul este un artist al cărui talent este foarte apreciat. La oraș, ca și la sat, românii își hrănesc cu dragoste imaginația cu melodiile melancolice ale lăutarilor și când, la întoarcerea din ținuturi îndepărtate în care au fost să caute alte emoții, pun piciorul în Țara Românească, ochii li se umezesc de lacrimi, ascultând cântecele țării. Și acest tandru sentiment pe care îl simt regăsindu-și patria, această caldă bătaie de inimă ce le spune că sunt un popor, o națiune printre copiii lui Dumnezeu, le datorează adesea unui rob, care trebuie, totuși, să aibă și el o inimă și un suflet!

Femeile și fetele ȋiganilor nomazi se angajează și ele la diverse munci: ele sunt tricoteze, dărăcitoare de saltele, vând bidinele, spală sau albesc casele. Sub cortul așezat pe pământ sau în bordeie săpate în adâncurile pământului, peste tot, pe frigurile iernii ca și sub soarele arzător, întâlnim, în principate, ȋigani sărmani care cer o viață liniștită prin muncă, mijlocul de a se ridica la înălțimea celorlalți oameni.

Alfred POISSONNIER¹¹¹

Pe parcursul secolului al XIX-lea, comparativ cu restul Europei, în principatele române locuiau cei mai mulți ȋigani, constituind aproxi-

¹¹¹ Apud *Călătorii străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Vol. VI (1852-1856) (București: Editura Academiei Române, 2010), 345-352.

mativ o treime din numărul total. Dintre autorii români, Dionisie Fotino indică pentru Țara Românească, în 1819, un număr de 23.300 familii de țigani, ceea ce înseamnă aproape 117.000 de persoane. După aprecierea lui Mihail Kogălniceanu, publicată în 1837, din cei 600.000 de țigani localizați pe continentul european, 200.000 trăiau în Moldova și Țara Românească, 200.000 erau în Turcia, care cuprindea și Peninsula Balcanică, 100.000 în Ungaria, 40.000 în Spania, 40.000 în Germania, Franța, Italia la un loc și câte 10.000 în Anglia și Rusia (majoritatea țăganilor din Imperiul Rus erau localizați în Basarabia). Dintre autorii străni, Felix Colson indică, în baza datelor catagrafiei din 1838 și a estimărilor în privința țăganilor particulari, un număr de 3.851 de familii de țigani ai statului (19.255 persoane) și cca 120.000 de țigani particulari trăind în Moldova, iar în Țara Românească 5.582 de familii de țigani ai statului (27.910 persoane) și 18.000 de familii de țigani particulari (90.000 persoane); în total, aproximativ 139.255 de țigani în Moldova și 117.910 în Țara Românească (257.165). Ulterior, pentru Moldova, Nicolae Suțu indică la 1849, conform datelor Vistieriei, un număr de 3.535 de familii de țigani mănăstirești, 4.500 de familii de țigani boierești și 4.163 de familii de țigani ai statului; un total de 12.198 de familii, ceea ce înseamnă 60.990 de persoane. Tot în același an (1849), Paul Bataillard estima numărul țăganilor din ambele principate la 250.000. Un alt cercetător francez, Jean-Alexandre Vaillant, considera în 1857 că 137.000 de țigani locuiau în Moldova și 125.000 în Țara Românească (total – 262.000 de țigani). Statistica întocmită de Ministerul de Finanțe al Țării Românești în anul 1857 îi înregistrează pe țăganii emancipați pe categorii de proveniență: 33.267 de familii de emancipați (166.335 de țigani), din care 6.241 de familii de țigani ai statului, 12.081 de familii de țigani ai mănăstirilor și 14.945 de familii de țigani ai particularilor. În statistica fiscală a Țării Românești de la începutul anului 1859, țăganii apar ca „dezrobiți”, dintre care: 30.181 de familii de „dajnici dezrobiți”, 1.819 de familii de „patentari dezrobiți” și 1.851 de „holtei dezrobiți” (circa 162.00 de persoane). Statistica privind „sclavii emancipați” întocmită de autoritățile moldovene în 1856 nu este deocamdată accesibilă, ea se află în custodia Direcției Județene a Arhivelor Naționale Iași, nefiind deocamdată prelucrată de cercetători. După anul 1860, țăganii din România au intrat în rândul birnicilor comuni și, având aceleași obligații

fiscale, nu mai apar în mod separat în statistici, în calitate de categorie socială distinctă¹¹².

Relativ numeroase sunt numirile de așezări care atestă, direct sau indirect, prezenta ȝiganilor în Principatele Române. În afară de *Țigănie* sau *Țigănești*, tot la ei se referă și numirile de *Tătărăși*, *Făurei* și *Gălbenași*, toate trei diminutive. Prima îi asimilează cu tătarii robi din veacurile XIV-XV: adică, sunt tătarii cei mici. Cea de-a doua privește aptitudinea lor de a lucra fierul: fierarii cei mici; o întâlnim în Putna – așezare cu 105 gospodării, în Buzău, cu 40, în Ilfov, cu 35. Cea de-a treia e în legătură cu culoarea feței; sate cu acest nume găsim în Ilfov (32 de gospodării), în Râmnicul Sărat (60 de gospodării) și în Buzău (30 de gospodării). Tot în legătură cu culoarea întunecată a feței lor este și numirea ironică de *Faraoane*, *Faraoni*; harta indică sate cu numiri de acest fel în Bacău (196 de gospodării) și în Râmnicul Sărat (58 de gospodării). O altă categorie de topice în legătură cu ȝiganii sunt cele derivate de la numele pe care și-l dau ei singuri, acela de *Rom*, *Romi*. În privința aceasta e necesară însă o cercetare specială, atentă, pentru fiecare caz în parte, cu o anchetă la fața locului, spre a nu se face confuzie cu numiri derivate din Roman și chiar din numele etnic al românilor¹¹³.

Către mijlocul secolului al XIX-lea, aceeași toponimie și hidronimie ȝigănească întâlnim și pe teritoriul Basarabiei: *Rediul lui Ciocan*/„Pădurea fierarului” (ținutul Chișinău, ocolul I); *Dănceni*/„Danci” – copil de ȝigan (ținutul Chișinău, ocolul III); *Faraonovca* (ținutul Akkerman, ocolul II); *Cair*/„Cairo” – capitala Egiptului „inițial a fost patria ipotetică a romilor” (ținutul Akkerman, ocolul III); *Făurești* (ținutul Orhei, Ocolul III); *Țigănești* (ținutul Orhei, Ocolul IV); *Tătărăști* (ținutul Orhei, Ocolul IV); așezarea *Țiganca* (ținutul Hotin, Ocolul I, satul Clișcăuți); așezarea *Țiganca* (ținutul Iași, ocolul III, satul Dușmani); pârăul *Țiganca* (ținutul Iași, Ocolul III, satul Bolotino)¹¹⁴.

¹¹² Venera ACHIM, „Statistica ȝiganilor în Principatele Române în perioada 1830-1860”, *Revista istorică* (Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei Române), Tom XVI, nr. 3-4 (2005), 97-122.

¹¹³ Constantin C. GIURESCU, *Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea* (București: Editura Științifică, 1957), 110.

¹¹⁴ *Списки населенных мест Российской империи. III. Бессарабская область* (Санкт-Петербург: Центральный Статистический Комитет Министерства Внутренних Дел, 1861), 3-73.

Începând cu anii '60 ai secolului al XIX-lea, se intensifică migra-rea ȝiganilor basarabeni în zona urbană. Orașele se transformau în centre comercial-meșteșugărești, ceea ce a facilitat utilizarea pe larg a îndeletnicirilor specifice ȝiganilor. Treptat, s-au format zone urbane de sedentarizare stabilă, unde ȝiganii schimbau șatrele și bordeiele pe locuințe vădit mai confortabile – case. La prima etapă de urbanizare, ȝiganii populau zonele periferice ale orașelor, constituind așa-numitele „mahalale” sau „ȝigăanii”. Acest proces a diminuat tradițiile unui mod de viață izolat al ȝiganilor, relațiile comerciale intensive din zona urbană au facilitat comunicarea dintre comunitatea ȝigănească și restul populației. Astfel, îndeletnicirile practicate de ȝigani înlocuiesc tradițiile etnice, are loc sfărâmarea „modului de trai ȝigănesc precedent”, caracterizat prin izolare, imprevizibilitate, conservatism și contact aleatoriu cu populația majoritară. În detrimentul apartenenței la un grup etnic anumit, în prim-plan sunt nominalizate pretențiile sociale, standardele umane universale, capacitățile profesionale. Însă, spre deosebire de alte bresle meșteșugărești, ȝiganii nu se divizau în meșteri, calfe și ucenici, ci preferau să lucreze individual sau se grupau temporar în baza unui acord verbal prealabil. Această structură de grup era specifică tuturor orașelor, ea distingea comunitățile ȝigănești din cadrul mediului meșteșugăresc general. Tranzacțiile comerciale se concentrează tot mai mult în zona urbană și produc venituri doar în baza unor relații profesionale stabile. Caracterul sedentar al afacerilor diminuează numărul șatrelor ȝigănești, tot mai mulți ȝigani renunță la peregrinare în folosul unor câștiguri stabile. O altă cauză a migrării ȝiganilor basarabeni la oraș a fost provocată de defrișarea masivă a pădurilor pentru industria de construcție. Acest proces a dus la desființarea localităților rurale ale ȝiganilor lingurari, marea majoritate a acestora treptat s-a asimilat cu restul populației majoritare¹¹⁵.

Către sfârșitul secolului al XIX-lea, principala ocupație specifică ȝiganilor basarabeni a rămas fierăria. La periferia orașului Chișinău a fost constituit un cartier al ȝiganilor fierari, în baza căruia a fost

¹¹⁵ A. АНЦУПОВ, „Миграция цыган в города в XIX в.”, *Ежегодник Института межэтнических исследований* (Chișinău: Institutul de Cercetări Interetnice al AȘM), Vol. I (2005), 15-16.

denumită una din străzile sale – *Кузнечная* (română: Fierarilor, actualmente str. Bernardazzi)¹¹⁶.

La începutul secolului XX, lista localităților basarabene cu toponimie țigănească este completată cu următoarele sate: *Tochila-Lingurari*, *Ursari* (ținutul Chișinău, volostea Pîrjolteni); *Țiganca*, *Tătărașeni* (ținutul Ismail, Secția a II-a de Poliție)¹¹⁷.

O parte nesemnificativă dintre Țiganii basarabeni și-au continuat modul de viață tradițional, pribegind cu șatra prin Basarabia, rămânând liberi cu trup și suflet. După abolirea sclaviei în Principatele Române și desființarea șerbiei în Basarabia, către milocul secolului al XIX-lea începea cea de-a doua marea migrație a Țiganilor (mijlocul sec. XIX – începutul sec. XX) și trecerea acestora în țările vecine: prin Basarabia către guberniile vecine din Ucraina și Rusia. Inițial, Țiganii basarabeni s-au stabilit cu traiul în guberniile Ekaterinoslav, Herson și Podolsk. Ulterior, grupul etnografic al Țiganilor ursari basarabeni a fost localizat în Crimeea sub numele de «плащеватые аюджи» („pelerinii ayudji”) (căpetenia urșilor, ce se primblă „în dorul lelii”; „cu mâinile în sân”)¹¹⁸.

Către începutul secolului XX, în Rusia se profilează trei grupuri etnografice țigănești ce au imigrat din Principatele Române și din Basarabia: 1. «котляры – кэлдэрары» – Țiganii căldărari din Moldova și Țara Românească (rus. «котел» = rom. „cazan”/producători de cazane, căldărari)¹¹⁹; 2. «влахи» – Țiganii valahi din Valahia (Țara Românească), ce se ocupau cu fierăria și ghicitul¹²⁰; 3. «кишиневцы» – Țiganii basarabeni lăieși, ce se ocupau cu furturi și escrocherii¹²¹.

¹¹⁶ Павел КРУШЕВАН, *Бессарабия. Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник* (Москва: Газета «Бессарабец», 1903), 193.

¹¹⁷ В. БУТОВИЧ, *Материалы для этнографической карты Бессарабии* (Киев, 1916), 48-55.

¹¹⁸ Н. ЛАШКОВ, *Бессарабия. К столетию присоединения к России. 1812-1912 гг. Географический и историко-статистический обзор состояния края* (Кишинев, 1912), 61.

¹¹⁹ Н. БЕССОНОВ, „Цыгане шумною толпою...”, *Вокруг света*, 6 (2801) (июнь 2007).

¹²⁰ Н. ДЕТЕТЕР, Н. БЕССОНОВ, В. КУТЕНКОВ, *История цыган. Новый взгляд* (Воронеж: Институт этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН, 2000), 102.

¹²¹ Н. БЕССОНОВ, „Этническая группа цыган-кишиневцев”, *Revista de etnologie și culturologie* (Chișinău: Centrul de Etnologie al Institutului Patrimoniului Cultural al AȘM), IX-X (2011), 62-75.

Apariția primelor interpretări corale țigănești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea se datorează capelelor de lăutari văzute de ofițerii armatei ruse la curțile boierilor moldoveni și care au fost ulterior aduse în Rusia. Aceste coruri și tarafuri de lăutari interpretau cântecele din folclorul românesc într-o manieră țigănească, din acest motiv, uneori, se crea confuzia că ei interpretau cântece țigănești. Unul dintre promotorii și pasionații acestui fenomen a fost contele A. Orlov, supranumit „Cesmenski”, care după ce a raportat un șir de victorii în războaiele ruso-turce, în anii '70 ai secolului al XVIII-lea a adus țigani-cântăreți din Moldova în reședința sa din suburbia Mocovei – Pușkino, unde le-a fost atribuit statutul de șerbi. Ulterior, acești țigani vocaliști virtuozii au stat la baza creării primului cor țigănesc din Rusia, care a fost dirijat de Socolov Ivan. Pe de altă parte, multe țigănci basarabene au fost duse în Rusia de către ofițerii dvoreni ruși, care erau pasionați de frumusețea exotică a acestora. Astfel, țiganii basarabeni, pe lângă un șir de meșteșuguri practice, au adus cu ei în Rusia și arta interpretativă din sud-estul Europei¹²².

La finele secolului al XIX-lea, datele primei statistici oficiale țariste obținute după realizarea primului recensământ general al populației din Imperiul Rus, în anul 1897, atestau în Basarabia 8.636 de țigani, care reprezentau 0,45% din populația de 1.935 412 locuitori ai provinciei. Totodată, în Imperiul Rus, în anul 1897, au fost înregistrați în total 45.000 de țigani, fapt ce denotă că și spre sfârșitul secolului al XIX-lea Basarabia rămâne provincia cu cea mai mare concentrare de țigani. În anul 1897 țiganii basarabeni constituiau o comunitate distinctă în trei orașe: or. **Chișinău** (ținutul Chișinău) – 146 țigani (0,1%); or. **Caahul** (ținutul Izmail) – 64 țigani (0,9%); or. **Orhei** (ținutul Orhei) – 118 țigani (1,0%), iar în cadrul celor 8 ținuturi basarabene, țiganii formau următorul tablou demografic:

1. ținutul **Chișinău** – 1825 țigani (0,7%);
2. ținutul **Akkerman** – 1127 țigani (0,4%);
3. ținutul **Bender** – 848 țigani (0,4%);
4. ținutul **Bălți** – 1546 țigani (0,7%);
5. ținutul **Ismail** – 1121 țigani (0,5%);

¹²² Б. ШТЕЙНПРЕСС, *К истории «цыганского пения» в России* (Москва: Государственное музыкальное издательство, 1934), 22-24.

6. ținutul **Orhei** – 1609 țigani (0,8%);
7. ținutul **Soroca** – 452 țigani (0,2%);
8. ținutul **Hotin** – 108 țigani (0,03%).¹²³

Pe de altă parte, datele Recensământului localităților rurale realizat în Basarabia în anul 1907 cu ajutorul cadrelor didactice și clerului local, sistematizate ulterior de cercetătorul V. Butovici, atestă 11.567 de țigani localizați în afara orașelor, ceea ce constituie 0,64% din totalul populației rurale. Aceste date denotă un număr vădit mai mare al țăganilor localizați în Basarabia, spre deosebire de cele care au fost colectate cu 10 ani în urmă (1897). Totodată, o mare parte dintre țăganii basarabeni s-au asimilat, după criteriul lingvistic, cu moldovenii, fapt ce face să devină anevoios procesul diferențierii acestora de moldoveni. În continuare, menționăm localitățile basarabene unde țăganii constituiau o comunitate distinctă la începutul secolului al XX-lea (un număr mai mare de 10 persoane):

1. satul **Hîșdeu**, volostea Stălinești, ținutul Hotin – 38 țigani.
2. satul **Stălinești**, volostea Stălinești, ținutul Hotin – 38 țigani.
3. satul **Șendreni**, volostea Stălinești, ținutul Hotin – 16 țigani.
4. satul **Nesvoia**, volostea Stălinești, ținutul Hotin – 27 țigani.
5. satul **Coșuleni**, volostea Stălinești, ținutul Hotin – 18 țigani.
6. satul **Negrinți**, volostea Stălinești, ținutul Hotin – 21 țigani.
7. satul **Lipcani**, volostea Lipcani, ținutul Hotin – 88 țigani.
8. satul **Criva**, volostea Lipcani, ținutul Hotin – 23 țigani.
9. satul **Edineț**, volostea Edineț, ținutul Hotin – 73 țigani.
10. satul **Corjeuți**, volostea Edineț, ținutul Hotin – 59 țigani.
11. satul **Trebisăuți**, volostea Briceni, ținutul Hotin – 207 țigani.
12. satul **Româncăuți**, volostea Româncăuți, ținutul Hotin – 382 țigani.
13. satul **Văscăuți**, volostea Româncăuți, ținutul Hotin – 22 țigani.
14. satul **Sauca**, volostea Ataci, ținutul Soroca – 26 țigani.
15. satul **Bădiceni**, volostea Bădiceni, ținutul Soroca – 22 țigani.
16. satul **Temileuți**, volostea Văscăuți, ținutul Soroca – 15 țigani.
17. satul **Nemirovca**, volostea Văscăuți, ținutul Soroca – 22 țigani.
18. satul **Coșernița**, volostea Văscăuți, ținutul Soroca – 13 țigani.

¹²³ Л. БЕРГ, *Население Бессарабии. Этнографический состав и численность* (Петроград: Труды Комиссии по изучению племенного состава населения России РАН, 1923), 36-38.

19. satul **Slobozia-Vărăncău**, volostea Văscăuți, ținutul Soroca – 28 țigani.
20. satul **Vertiujeni**, volostea Văscăuți, ținutul Soroca – 20 țigani.
21. satul **Văscăuți**, volostea Văscăuți, ținutul Soroca – 30 țigani.
22. satul **Cernița**, volostea Văscăuți, ținutul Soroca – 12 țigani.
23. satul **Chetrosu**, volostea Nădușita, ținutul Soroca – 33 țigani.
24. satul **Frumușica**, volostea Nădușita, ținutul Soroca – 11 țigani.
25. satul **Nădușita**, volostea Nădușita, ținutul Soroca – 27 țigani.
26. satul **Maramonovca**, volostea Tîrnova, ținutul Soroca – 23 țigani.
27. satul **Horodiște-Țaul**, volostea Tîrnova, ținutul Soroca – 19 țigani.
28. satul **Țarigrad**, volostea Tîrnova, ținutul Soroca – 27 țigani.
29. satul **Tîrnova**, volostea Tîrnova, ținutul Soroca – 13 țigani.
30. satul **Rediul Mare**, volostea Climăuți, ținutul Soroca – 27 țigani.
31. satul **Bolotino**, volostea Bolotino, ținutul Bălți – 43 țigani.
32. satul **Ciuciulea**, volostea Bolotino, ținutul Bălți – 43 țigani.
33. satul **Cajba**, volostea Bolotino, ținutul Bălți – 32 țigani.
34. satul **Butești**, volostea Bolotino, ținutul Bălți – 14 țigani.
35. satul **Hijdieni**, volostea Bolotino, ținutul Bălți – 47 țigani.
36. satul **Dușmani**, volostea Bolotino, ținutul Bălți – 20 țigani.
37. satul **Călinești**, volostea Bolotino, ținutul Bălți – 51 țigani.
38. satul **Cuhnești**, volostea Bolotino, ținutul Bălți – 218 țigani.
39. satul **Hincești**, volostea Bolotino, ținutul Bălți – 13 țigani.
40. satul **Sculeni**, volostea Sculeni, ținutul Bălți – 57 țigani.
41. satul **Florești**, volostea Sculeni, ținutul Bălți – 168 țigani.
42. satul **Valea-Rusului**, volostea Sculeni, ținutul Bălți – 10 țigani.
43. satul **Todirești**, volostea Ungheni, ținutul Bălți – 32 țigani.
44. satul **Vulpești**, volostea Ungheni, ținutul Bălți – 36 țigani.
45. satul **Unțești-Carastati**, volostea Ungheni, ținutul Bălți – 174 țigani.
46. satul **Cetireni**, volostea Ungheni, ținutul Bălți – 40 țigani.
47. gara de tren **Pîrlița**, volostea Ungheni, ținutul Bălți – 12 țigani.
48. gara de tren **Ungheni**, volostea Ungheni, ținutul Bălți – 17 țigani.
49. satul **Danu**, volostea Glodeni, ținutul Bălți – 19 țigani.
50. satul **Chirnița**, volostea Glodeni, ținutul Bălți – 19 țigani.
51. satul **Zacaicani**, volostea Glodeni, ținutul Bălți – 28 țigani.
52. satul **Hiliuți**, volostea Glodeni, ținutul Bălți – 21 țigani.
53. satul **Iablona Veche**, volostea Fălești, ținutul Bălți – 10 țigani.
54. satul **Navîrneț**, volostea Fălești, ținutul Bălți – 59 țigani.
55. satul **Albineț**, volostea Fălești, ținutul Bălți – 14 țigani.

56. satul **Limbenii Vechi**, volostea Fălești, ținutul Bălți – 31 țigani.
57. gara de tren **Cornești**, volostea Cornești, ținutul Bălți – 20 țigani.
58. satul **Funduri**, volostea Slobozia-Bălți, ținutul Bălți – 60 țigani.
59. satul **Dîmbrovița**, volostea Chișcăreni, ținutul Bălți – 17 țigani.
60. satul **Năpădeni**, volostea Chișcăreni, ținutul Bălți – 29 țigani.
61. satul **Mîndrești**, volostea Chișcăreni, ținutul Bălți – 80 țigani.
62. satul **Mateuți**, volostea Rezina, ținutul Orhei – 18 țigani.
63. satul **Popăuți**, volostea Rezina, ținutul Orhei – 14 țigani.
64. satul **Țareuca**, volostea Rezina, ținutul Orhei – 11 țigani.
65. satul **Saharna**, volostea Rezina, ținutul Orhei – 12 țigani.
66. satul **Gordinești**, volostea Cinișeuți, ținutul Orhei – 12 țigani.
67. satul **Pripiceni-Răzeși**, volostea Cinișeuți, ținutul Orhei – 10 țigani.
68. satul **Ciocîlteni**, volostea Ciocîlteni, ținutul Orhei – 40 țigani.
69. satul **Sărăteni**, volostea Ciocîlteni, ținutul Orhei – 30 țigani.
70. satul **Scorțeni**, volostea Ciocîlteni, ținutul Orhei – 14 țigani.
71. satul **Chiștelnița**, volostea Ciocîlteni, ținutul Orhei – 29 țigani.
72. satul **Clișova**, volostea Ciocîlteni, ținutul Orhei – 22 țigani.
73. satul **Coropceni**, volostea Ciocîlteni, ținutul Orhei – 10 țigani.
74. satul **Miclești**, volostea Hîrtop, ținutul Orhei – 59 țigani.
75. satul **Cruglic**, volostea Hîrtop, ținutul Orhei – 20 țigani.
76. satul **Ișnovăț**, volostea Hîrtop, ținutul Orhei – 102 țigani.
77. satul **Izbește**, volostea Hîrtop, ținutul Orhei – 245 țigani.
78. satul **Zăgăicani**, volostea Hîrtop, ținutul Orhei – 14 țigani.
79. satul **Hrușova**, volostea Hîrtop, ținutul Orhei – 13 țigani.
80. satul **Boșcana**, volostea Hîrtop, ținutul Orhei – 19 țigani.
81. satul **Brănești**, volostea Hîrtop, ținutul Orhei – 21 țigani.
82. satul **Hîrtopul Mic**, volostea Hîrtop, ținutul Orhei – 20 țigani.
83. satul **Hîrtopul Mare**, volostea Hîrtop, ținutul Orhei – 57 țigani.
84. satul **Voinova**, volostea Cobîlca, ținutul Orhei – 416 țigani.
85. satul **Țigănești**, volostea Cobîlca, ținutul Orhei – 99 țigani.
86. satul **Peresecina**, volostea Cobîlca, ținutul Orhei – 18 țigani.
87. satul **Mîndra**, volostea Tuzora, ținutul Orhei – 18 țigani.
88. satul **Tuzora**, volostea Tuzora, ținutul Orhei – 57 țigani.
89. satul **Răciula**, volostea Tuzora, ținutul Orhei – 82 țigani.
90. satul **Călărași**, volostea Tuzora, ținutul Orhei – 63 țigani.
91. satul **Nișcani**, volostea Tuzora, ținutul Orhei – 12 țigani.
92. satul **Hoginești**, volostea Bravicea, ținutul Orhei – 44 țigani.
93. satul **Meleşeni**, volostea Bravicea, ținutul Orhei – 29 țigani.

94. satul **Ghetlova**, volostea Bravicea, ținutul Orhei – 25 ținani.
95. satul **Tabăra**, volostea Bravicea, ținutul Orhei – 32 ținani.
96. satul **Săseni**, volostea Bravicea, ținutul Orhei – 56 ținani.
97. satul **Slobozia-Rîșca**, volostea Susleni, ținutul Orhei – 81 ținani.
98. satul **Molovata**, volostea Susleni, ținutul Orhei – 22 ținani.
99. satul **Isacova**, volostea Isacova, ținutul Orhei – 22 ținani.
100. satul **Seliște**, volostea Isacova, ținutul Orhei – 72 ținani.
101. satul **Vîprova**, volostea Isacova, ținutul Orhei – 20 ținani.
102. satul **Dîșcova**, volostea Isacova, ținutul Orhei – 26 ținani.
103. satul **Morozeni**, volostea Isacova, ținutul Orhei – 13 ținani.
104. satul **Slobozia-Dușca**, volostea Criuleni, ținutul Orhei – 20 ținani.
105. satul **Trebujeni**, volostea Criuleni, ținutul Orhei – 15 ținani.
106. satul **Ustia**, volostea Criuleni, ținutul Orhei – 14 ținani.
107. satul **Mășcăuți**, volostea Criuleni, ținutul Orhei – 40 ținani.
108. satul **Zahoreni**, volostea Chiperceni, ținutul Orhei – 29 ținani.
109. satul **Bușeuca**, volostea Chiperceni, ținutul Orhei – 10 ținani.
110. satul **Cihoreni**, volostea Chiperceni, ținutul Orhei – 18 ținani.
111. satul **Biești**, volostea Chiperceni, ținutul Orhei – 40 ținani.
112. satul **Chiperceni**, volostea Chiperceni, ținutul Orhei – 30 ținani.
113. satul **Telenești**, volostea Telenești, ținutul Orhei – 63 ținani.
114. satul **Inești**, volostea Telenești, ținutul Orhei – 14 ținani.
115. satul **Rădeni**, volostea Telenești, ținutul Orhei – 21 ținani.
116. satul **Teleneștii Vechi**, volostea Telenești, ținutul Orhei – 69 ținani.
117. satul **Mihalașa**, volostea Telenești, ținutul Orhei – 11 ținani.
118. satul **Hirișeni**, volostea Telenești, ținutul Orhei – 25 ținani.
119. satul **Hirova**, volostea Telenești, ținutul Orhei – 39 ținani.
120. satul **Dereneu**, volostea Telenești, ținutul Orhei – 49 ținani.
121. satul **Onișcani**, volostea Telenești, ținutul Orhei – 34 ținani.
122. satul **Budăi**, volostea Telenești, ținutul Orhei – 12 ținani.
123. satul **Leușeni**, volostea Telenești, ținutul Orhei – 44 ținani.
124. satul **Bălănești**, volostea Boldurești, ținutul Chișinău – 18 ținani.
125. satul **Ciorești**, volostea Boldurești, ținutul Chișinău – 32 ținani.
126. satul **Găureni**, volostea Boldurești, ținutul Chișinău – 181 ținani.
127. satul **Seliște**, volostea Boldurești, ținutul Chișinău – 58 ținani.
128. satul **Boldurești**, volostea Boldurești, ținutul Chișinău – 19 ținani.
129. satul **Cărpineni**, volostea Lăpușna, ținutul Chișinău – 26 ținani.
130. satul **Zberoaia**, volostea Zberoaia, ținutul Chișinău – 19 ținani.
131. satul **Grozești**, volostea Zberoaia, ținutul Chișinău – 11 ținani.

132. satul **Tochila-Lingurari**, volostea Pîrjolteni, ținutul Chișinău – 288 țigani.
133. satul **Ursari**, volostea Pîrjolteni, ținutul Chișinău – 469 țigani.
134. satul **Temeleuți**, volostea Pîrjolteni, ținutul Chișinău – 36 țigani.
135. satul **Vălcineț**, volostea Pîrjolteni, ținutul Chișinău – 159 țigani.
136. satul **Sipotenii**, volostea Pîrjolteni, ținutul Chișinău – 38 țigani.
137. satul **Peticeni**, volostea Pîrjolteni, ținutul Chișinău – 26 țigani.
138. satul **Novaci**, volostea Pîrjolteni, ținutul Chișinău – 16 țigani.
139. satul **Sadova**, volostea Pîrjolteni, ținutul Chișinău – 15 țigani.
140. satul **Buda**, volostea Pîrjolteni, ținutul Chișinău – 40 țigani.
141. satul **Horodiște**, volostea Pîrjolteni, ținutul Chișinău – 38 țigani.
142. satul **Pîrjolteni**, volostea Pîrjolteni, ținutul Chișinău – 24 țigani.
143. satul **Huzun**, volostea Vorniceni, ținutul Chișinău – 615 țigani.
144. satul **Vorniceni**, volostea Vorniceni, ținutul Chișinău – 80 țigani.
145. satul **Lozova**, volostea Vorniceni, ținutul Chișinău – 57 țigani.
146. satul **Cebanca**, volostea Vorniceni, ținutul Chișinău – 52 țigani.
147. satul **Strășeni**, volostea Vorniceni, ținutul Chișinău – 85 țigani.
148. satul **Nisporeni**, volostea Nisporeni, ținutul Chișinău – 85 țigani.
149. satul **Vărzărești**, volostea Nisporeni, ținutul Chișinău – 80 țigani.
150. satul **Iurcenii**, volostea Nisporeni, ținutul Chișinău – 26 țigani.
151. satul **Horodca**, volostea Văsieni, ținutul Chișinău – 435 țigani.
152. satul **Cîrlani**, volostea Văsieni, ținutul Chișinău – 389 țigani.
153. satul **Ulmu**, volostea Văsieni, ținutul Chișinău – 25 țigani.
154. satul **Drăgușenii Noi**, volostea Văsieni, ținutul Chișinău – 12 țigani.
155. satul **Bursuc**, volostea Bujor, ținutul Chișinău – 207 țigani.
156. satul **Cimișlia**, volostea Cimișlia, ținutul Bender – 160 țigani.
157. satul **Baimaclia**, volostea Taraclia, ținutul Bender – 50 țigani.
158. satul **Abaclia**, volostea Abaclia, ținutul Bender – 70 țigani.
159. satul **Mihailovca**, volostea Acmanghit, ținutul Akkerman – 59 țigani.
160. satul **Cair**, volostea Nicolaevsk- Novorosiyskoe, ținutul Akkerman – 325 țigani.
161. satul **Faraonovca**, volostea Ivanovsk-Ruskoe, ținutul Akkerman – 1200 țigani.
162. satul **Hagi-Curda**, Secția a I-a de Poliție, ținutul Ismail – 28 țigani.
163. satul **Leova**, Secția a II-a de Poliție, ținutul Ismail – 105 țigani.
164. satul **Pogănești**, Secția a II-a de Poliție, ținutul Ismail – 50 țigani.
165. satul **Tuzla**, Secția a V-a de Poliție, ținutul Ismail – 110 țigani.

Astfel, la începutul secolului al XX-lea, în Basarabia majoritatea țiganilor locuiau în satele din ținuturile Chișinău, Orhei, Bălți și Akkerman, iar cea mai mare densitate s-a înregistrat în localitățile: **Huzun** (615/100%); **Ursari** (469/100%); **Cîrlani** (389/100%); **Tochila-Lingurari** (288/100%); **Bursuc** (207/100%); **Horodca** (435/95,5%); **Faraonovca** (1200/70%); **Cair** (325/40,5%); **Unțești-Carastati** (174/35%); **Florești** (168/34,5%); **Voinova** (416/34%)¹²⁴.

---

¹²⁴ В. БУТОВИЧ, *Материалы для этнографической карты Бессарабии* (Київ, 1916).

URME DUPĂ UN SECOL DE CONVIEȚUIRE: GERMANII ÎN DOBROGEA

Cristian Andrei LEONTE¹

I. De la strămutarea în Dobrogea la strămutarea în Germania (1840-1940)

Dobrogea este un mozaic etnic și cultural, regiunea României cu cele mai multe minorități. În mod miraculos, acestea au reușit, de-a lungul timpului, să conviețuiască pașnic, dincolo de etnie, confesiuni sau rivalități din trecut. Între Dunăre și Mare s-au așezat tătari, turci, bulgari, italieni, ruși lipoveni, haholi, armeni, evrei, germani, greci. „Dobrogea e ca o țară necunoscută și depărtată spre care nimeni nu râvnește, dar care a devenit un alt Eldorado”, afirma Mihail Sadoveanu. Nu greșim dacă spunem că Dobrogea a fost mereu un fel de „pământ al făgăduinței” pentru toți aceia care s-au așezat aici, iar pentru alții a fost un început pe care trebuiau să-l accepte forțat.

Plecați spre Imperiul Rus, la invitația țarinei Ecaterina a II-a, într-un context în care teritoriile săracite de război din sudul Germaniei erau sub influența apropiatilor lui Napoleon², iar teritoriile proaspăt cucerite de Rusia (Ucraina de Sud și Crimeea, Polonia, Finlanda, Basarabia, Caucazul și alte ținuturi din vecinătate) se doreau a fi populate, primii emigranți germani au sosit la St. Petersburg în anul 1767³. Încurajați de administrația rusă, împrăștiți cu teren, scutiți de taxe timp de 10 ani, de serviciu militar și, mai ales, având libertate religioasă și culturală, germanii din zone precum Wurtemberg, Alsacia, Baden, Hessen, ținutul Rinului și Bavaria au colonizat zonele rusești, unii oprindu-se în Polonia, alții ajungând în Basarabia și Sudul Rusiei⁴.

¹ Masterand la Relații internaționale în sec. XIX-XXI. Istorie și diplomatie, Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța, România.

² Horia Stinghe, Cornelia Toma, *Despre germanii din Dobrogea*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2007, p. 14.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, p. 15.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe fondul unei înrăutățiri a situației interne economice și sociale în Imperiul Rus, privați de privilegiile acordate, împovărați de introducerea impozitului și a serviciului militar obligatoriu, de recolta proastă mai mulți ani la rând, de stagnarea evoluției industriale și a comerțului, etnicii germani au decis să caute noi teritorii de colonizare. Pretextul plecării în masă spre Dobrogea otomană a fost dat de două fenomene naturale catastrofale: ciuma din 1837 și puternicul cutremur de pământ din 1838⁵.

Pentru germanii sosiți în noua provincie la mijlocul secolului al XIX-lea, acest teritoriu a însemnat pământ bun de cultivat, cu imense spații lipsite de populație, aflat sub administrație otomană ineficientă, propice pentru a-și crea așezări și, de asemenea, un spațiu prietenos unde puteau să-și păstreze propria cultură și obiceiurile. Helmuth von Moltke, ofițer prusac aflat în slujba guvernului otoman, care a realizat prima descriere a Dobrogei în perioada 1835-1839, scria că acest ținut de stepă era slab populat, având sub 20 000 de locuitori, cu colibe acoperite cu paie, prea firave în fața vânturilor puternice, un teren undulat, secăt de soarele arzător⁶. La început, nici coloniile germane nu au diferit mult, ca înfățișare și confort, de așezările localnicilor. Un călător german, Wilhelm Hamm, aflat în jurul Tulcei în vara anului 1858, scria despre satul Cataloi (12 km de municipiul Tulcea) că era locuit de vreo 40 de familii de nemți veniți din Württemberg și Baden, care „trăiesc greu, în aer rău, fără apă; le lipsesc mobile, cearșafuri; își țin porcii și găinile în casă”. Hamm mai scrie că acestor germani „le e dor de Rusia, vechea patrie au uitat-o” și că, din cauza izolării, „rasa a degenerat: nicio fată frumoasă”⁷.

Primii germani au ajuns pe teritoriul dintre Dunăre și Mare în anul 1840. Aceștia veneau din Sudul Basarabiei și din gubernia Herson și s-au așezat pentru prima dată la Măcin, în Nord-Vestul județului Tulcea, unde au stat o iarnă întregă⁸.

Colonizarea Dobrogei de către etnicii germani s-a făcut în trei etape:

1. 1840-1856;

⁵ Ion Georgescu, „Coloniile germane din Dobrogea”, *Analele Dobrogei*, anul VII, 1926, p. 19.

⁶ Horia Stinghe, Cornelia Toma, *op. cit.*, p. 24.

⁷ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. IV, București, Editura Casei Școalelor, 1929, p. 63.

⁸ Ibidem.

2. 1873-1878;

3. 1890-1891.⁹

Prima așezare germană a fost atestată în anul 1842 la Acpunar (actualul sat Mircea-Vodă, ce se află la 55 km vest de municipiul Tulcea), iar valuri de imigranți din Rusia pot fi semnalate până în anul 1891¹⁰.

După trecerea Dobrogei sub administrație română în urma războiului ruso-otoman, comunitatea germană însuma 3 071 de suflete (în anul 1880)¹¹ și a continuat să crească foarte mult în deceniile următoare. În anul 1895 trăiau 8 779 de germani (3,38% din populația Dobrogei la acea vreme)¹², iar în 1930, din cei 815 475 de locuitori ai Dobrogei, 12 581 erau de etnie germană¹³. Împărțiți în comunități religioase catolice și protestante, aceștia dețineau școli proprii (cu predare în limba germană), preoți, biblioteci, asociații și societăți obștești. Nu cunoaștem, până acum, existența vreunei publicații periodice în limba germană care să fi apărut în sau pentru Dobrogea.

Indiferent de numărul acestora sau de zonele în care s-au așezat, fie în județul Tulcea la Cataloi, Malcoci, Ciucurova sau Atmagea, fie în județul Constanța la Karamurat, Cogea, Tariverde sau Făcria, etnicii germani au fost caracterizați în principal de disciplină și ordine. Au trăit în comuniune perfectă cu românii, turcii, tătarii și alte minorități, chiar dacă le-a fost greu să-și impună ritmul de viață strict, muncitoresc într-un spațiu balcanic, cu un spirit otoman dezordonat, ce a persistat mult timp după Războiul din 1877-1878. Au reușit să-și dezvolte cultura și stilul arhitectural, construind case solide din chirpici, frumos văruiți, curți mari (2 000-4 000 mp), îngrijite, aliniate de o parte și de alta a străzilor largi, specific așezate în formă rectangulară (tablă de șah)¹⁴.

⁹ Enache Tușa, *Imaginar politic și identități colective în Dobrogea*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2011, p. 170.

¹⁰ Stoica Lascu, „Integrarea germanilor dobrogeni în societatea românească modernă – 1878-1916 – între tradiții proprii și realități ponto-dunărene”, în *Germanii dobrogeni, istorie și civilizație*, coordonator Valentin Ciorbea, Constanța, Editura Muntenia, 2006, p. 51.

¹¹ Stoica Lascu, *op. cit.*, p. 53.

¹² Enache Tușa, *op. cit.*, p. 79.

¹³ Sabin Manuilă, „La population de la Dobrudja”, în *La Dobrudja*, vol. IV, Bucarest, Académie Roumaine, 1938, p. 462.

¹⁴ Vasile Nicoară, „Coloniștii germani și satele lor din Dobrogea”, în *Germanii dobrogeni, istorie și civilizație*, Constanța, Editura Muntenia, 2006, p. 90.

Deși erau majoritatea agricultori și țărani¹⁵, germanii dobrogeni au contribuit la dezvoltarea zonei dintre Dunăre și Mare. Aceștia au avut activități deosebite de ale celorlalte comunități care locuiau în lumea rurală: au construit mori, ateliere, au deschis bănci populare, au importat din Germania utilaje agricole și tractoare. Ocupațiile acestora au fost diverse¹⁶. Pe lângă faptul că erau agricultori desăvârșiți, germanii au înființat fabrici de ulei, de postav și au dezvoltat meșteșugăritul. Reprezentanți ai comunității germane din Dobrogea au fost decorați, iar meritele în administrație și în viața socială le-au fost recunoscute de administrația românească. Adolf Linz a rămas în memoria Constanței ca un arhitect care a adus o contribuție importantă la construirea portului din orașul de la malul mării și a unei bune părți a pieței Ovidiu, iar Gottlieb Rosner a fost cel care a înființat Banca „Transilvania” în Constanța¹⁷.

Anul 1940 a însemnat plecarea majorității germanilor din Dobrogea. În urma deciziei lui Hitler de a aduce în Germania comunitățile din afara frontierelor, convinși de zvonul că România urma să fie ocupată sau cedată URSS¹⁸, aproximativ 14 000 de germani (unele cifre arată 14 606¹⁹, altele – 13 396²⁰) au părăsit Dobrogea și au început drumul spre Germania la sfârșitul anului 1940. Au rămas, în Dobrogea, mai puțin de 350 de locuitori de origine germană.

II. „Nu mai există comunitate germană aici”: pe urmele lui Theo Steinbrucker în Dobrogea

Un document foarte important pentru cunoașterea situației germanilor dobrogeni este *Raportul lui Theo Steinbrucker*²¹ despre călătoria

¹⁵ Enache Tușa, *op. cit.*, p. 79.

¹⁶ Vasile Nicoară, *op. cit.*, pp. 90-91.

¹⁷ Cornelia Toma, „Contribuția etnicilor germani la dezvoltarea Dobrogei”, în *Germanii dobrogeni, istorie și civilizație*, Constanța, Editura Muntenia, 2006, p. 49.

¹⁸ Vasile Nicoară, *op. cit.*, p. 88.

¹⁹ Horia Stinghe, Cornelia Toma, *op. cit.*, p. 222.

²⁰ Vasile Nicoară, *op. cit.*, p. 88.

²¹ Theo Steinbrucker, *Raport despre călătoria mea în comunele germane și așezări răzlețe în Dobrogea și Bulgaria de Nord de la 7 iulie 1934 până la 18 august 1935* – document descoperit de Marian Zidaru în arhiva fostelor

sa în Dobrogea, efectuată între 7 iulie 1934 și 18 august 1935. Theo Steinbrucker a fost discipolul lui Paul Traeger, fost ofițer german în campania militară din 1914-1918, profesor ce a realizat în anul 1922 o lucrare valoroasă „Germanii în Dobrogea”²². În urma călătoriei, Steinbrucker a cules date detaliate despre viața cotidiană a germanilor din Dobrogea, despre relațiile acestora cu instituțiile statului român, cu Germania, cu autoritățile locale din județele Constanța și Tulcea. Acest text este unul dintre cele mai complete tablouri ale situației acestor comunități în perioada dintre cele două războaie mondiale, de maximă dezvoltare pentru germanitatea dobrogeană, cu atât mai mult cu cât lipsesc exagerările inutile sau aprecierile nerealiste.

2.1. Malkotsch (Malcoci)

Malcoci este prima colonie germană amintită de Theo Steinbrucker, înființată de 25 de familii provenite din Krasna²³, în anul 1843:

Un sat catolic, 7 km până la Tulcea, are Primărie; aici locuiesc 195 familii germane, 3 ruse și câteva familii românești; 940 suflete germane. Primarul este un german. 2000 ha pământ sunt în proprietatea germanilor. În comună se găsesc 3 prăvălii germane și un restaurant cu cafenea²⁴.

Astăzi, dacă ajungi acolo, nu mai vezi primăria, pentru că, între timp, Malcoci a devenit un sat aferent comunei Nufăru. Ruinele bisericii catolice, construite în anii 1882-1890 la inițiativa preotului italian Theodor Domenico²⁵, alături de Monumentul Eroilor, ridicat în anul 1938²⁶, în curtea bisericii, unde abia mai poți descifra nume

---

informații de securitate românești (tradus în română și depus la Securitatea din Constanța în 1951), vezi Marian Zidaru, „Date despre germanii dobrogeni din călătoria lui Theo Steinbrucker (1934-1935)”, *Transilvania*, serie nouă, anul XXXVI, nr. 4-5, 2007, pp. 11-23, www.revistatransilvania.ro/arhiva/2007/pdf/numarul4-5/art03.pdf (accesat la 11.11.2013).

²² Paul Traeger, *Die Deutschen in der Dobrudscha. zugleich ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Wanderungen in Osteuropa*, 1922.

²³ Horia Stinghe, Cornelia Toma, *op. cit.*, p. 28.

²⁴ Apud Marian Zidaru, *op. cit.*, p. 15.

²⁵ Forumul Democrat al Germanilor din Constanța, *Lăcașe de cult construite de coloniștii germani în Dobrogea*, Constanța, Editura Punct Ochit, 2006, p. 4.

²⁶ Ionaș Popescu, *Monumentele eroilor din județul Tulcea*, Tulcea, 2013, pp. 208-209.

ca Brandt Math, Ehret Frantz, Frank Anton sau Trusher Iohan, toți căzuți la datorie în Primul Război Mondial pentru România, sunt singurele dovezi ale trecerii germanilor pe aceste meleaguri. Lăcașul de cult, care până în 1940 aduna la slujba de duminică 900 de enoriași romano-catolici de etnie germană, nu va putea să reziste încă mult timp, fiind în pericol de prăbușire iminentă.

Conform recensământului din anul 2011, în Malcoci nu a mai rămas niciun locuitor de origine germană. Totuși, dacă te plimbi pe străzile satului de lângă Tulcea și întrebi de germanii din Malcoci, oamenii te vor îndruma către „tanti Lisi”. Elisabeta Ereth are 63 de ani. Este născută în Malcoci, din părinți germani. Stă într-o casuță pe ulița care pleacă de la biserica romano-catolică și se înfundă în cimitirul ortodox, ce ascunde la marginea sa, printre tufe de liliac uscate, câteva dintre pietrele funerare rămase de pe urma germanilor din Malcoci. Nu știe multe amănunte despre istoria familiei sale și nici nu vorbește limba germană, însă își amintește momentul în care „mândria” lor, biserica, a început să se degradeze. Elisabeta Ereth a povestit²⁷:

Am avut 10 frați. Un frate s-a născut în Polonia și o soră într-un lagăr, în timpul plecării spre Germania, din 1940, a părinților mei. Tatăl meu s-a născut în 1910. În Malcoci mai suntem doar patru oameni de origine germană, eu și cele trei surori ale mele. Tata lucra la cariera de piatră din sat, iar în timpul războiului a fost pe front la ruși și a fost ținut prizonier. S-au reîntors în anii '50, dar nu au mai găsit nimic aici. Au luat-o de la zero. Când au plecat, și-au lăsat toată averea, ar fi trebuit să fie despăgubiți când ajungeau în Germania. Însă nu au mai ajuns în Germania, iar când s-au întors, casa lor era deja luată de stat.

Încă mai mergem la biserică, dar slujbele se țin în casa de lângă biserică mare. Vine preotul de la Tulcea și slujește. Biserica romano-catolică a început să se degradeze când aveam eu 40 de ani. Prima dată a început să cadă tabla de pe acoperiș, iar cei de la forumul german din Tulcea mi-au spus că trebuie să o reparăm noi. Cum nu am avut resurse, a început să se distrugă și mai mult, iar astăzi este o ruină. Au vrut chiar să o demoleze, fiindcă exista riscul să se prăbușească.

---

²⁷ Dialog cu Elisabeta Ereth (pensionară, 63 de ani), Malcoci, 23.11.2013.

2.2. Katalui (Cataloi)

O altă comunitate importantă de germani a fost cea de la Cataloi, sat aflat la 13 kilometri de municipiul Tulcea. În vara anului 1857, 8 familii de germani evanghelici s-au stabilit în acest sat, locuit pe atunci de români și turci. Un an mai târziu, în 1858, în Cataloi erau deja 40 de familii, având propria stradă pe care locuiau²⁸. În raportul său, Theo Steinbrucker scria, în 1936, că a găsit un sat cu populație mixtă; 1500 suflete. Cei 338 germani au 509 ha și cultivă 613 ha. Majoritatea sunt baptiști (199), 130 evanghelici și 9 catolici. Baptiștii au o frumoasă casă de rugăciune care poate fi întrebuințată ca local de școală. Vechea biserică evanghelică este în completă părăsire [...]. Învățământ se face numai periodic, deoarece oamenii sunt săraci și nu pot plăti un învățător²⁹.

Astăzi, memoria germanilor din Cataloi rămâne vie doar prin povestirile lui Ion Mihai, cunoscut de toți sătenii drept „Neamțu”. Bătrânul de 79 de ani și fratele său, Traian, sunt ultimii supraviețuitori de origine germană din Cataloi:

Mama era nemțoaică, Matilda Naiman, iar tatăl român, Vasile Mihai. Pe bunici îi chema Naiman Salmonia și Naiman Andrei. Ei au fost cei care au venit în Cataloi. Părinții mei se ocupau cu agricultura și creșterea vitelor. În 1940, dintre toate rudele noastre, aici a rămas doar mama, împreună cu noi, copiii. Tata era înrolat în armata română. Restul familiei a plecat spre Leipzig, în Germania. Mătușa mea a așezat o plapumă în căruță, și-a urcat copiii și a plecat. Până la urmă au ajuns toți cu bine. Încă ne mai vizităm. Au venit și ei aici, am fost și noi în Germania. În 1940, în sat au mai rămas doar germanii care erau căsătoriți cu români. Restul au plecat. Mama era catolică, dar eu m-am botezat ortodox, fiindcă tata era român. În casă vorbeam nemțește. Când au venit rușii, eu eram copil. Îleșeam pe stradă și țipam, vorbeam tot în germană.. Atunci tata m-a bătut foarte tare. Cine voia putea să meargă la școală să învețe în limba germană. A fost și o casă de rugăciune germană, micuță, dar, imediat după ce toți au plecat, se țineau baluri, veneau tinerii și dansau aici. Apoi, prin anii '50, s-a distrus. Am fost mulți germani aici. Dar dacă s-au dus ei, s-au dus și amintirile. Am rămas doar eu și fratele meu, Traian.³⁰

²⁸ Horia Stinghe, Cornelia Toma, *op. cit.*, p. 3. 40-41.

²⁹ Apud Marian Zidaru, *op. cit.*, p. 15.

³⁰ Dialog cu Ion Mihai (pensionar, 79 de ani), Cataloi, 25.11.2013.

2.3. Kodschalak (Cogealac)

În județul Constanța, cel mai mare sat german evanghelic a fost Cogealac³¹. Dacă în anul 1873 au venit 15 familii, satul avea, în anul 1885, 486 de locuitori. Una dintre cele mai întinse comune cu populație de etnie germană, Cogealac a fost pentru multă vreme condusă de primari germani, ultimul dintre aceștia, Johann Klukas, devenind în anul 1935 reprezentantul germanilor dobrogeni³².

N. Iorga descria Cogealacul la începutul secolului al XX-lea:

Casele din Cogealac, mari, cu lărgi curți plantate, fac o alee șoselei. Aleea duce la o piață, unde se află prăvălia, ținută de un mocan, și Primăria, cu locuință pentru notar, stație pentru jandarmi și odaie de oaspeți, bunișoară.

Satul a fost întemeiat de turci: din ei au rămas însă astăzi numai câțiva săraci în căsuțele cele mai îndepărtate. Nemții, stăpânii de astăzi, au venit din Basarabia, unde făcuseră un stagiu printre muscali, de la care au luat șepcile și portul întreg, fără a-și pierde însă numele și limba, legea. Sunt oameni mândri, bucuroși de cântec, mâncători de carne, fabricanți de șuncă, băutori de vin; le trebuie case bune, cu mai multe odăi, mobile, dar la lucrul câmpului nu se duc bucuroși și vor mai bine să-și încerce banul; când li se pare că el ar putea să rodească mai mult aiurea, pleacă lesne, cum n-ar face bulgarul, rusul și alt român decât mocanul iubitor de călătorii; ajung până în America, încearcă alt câștig, pierd, și peste câțva timp Cogealacul îi vede din nou pe strada sa.³³

Două decenii mai târziu, Theo Steinbrucker consemna că satul Cogealac este cel mai mare sat german evanghelic, cu 1060 suflete. 850 sunt evanghelici. [...] Aici este și o judecătorie. [...] Pastorul servește și la Tariverde³⁴. [...] Învățătorul, care este căsătorit cu o învățătoare română, este un bun pedagog, însă nu activează pe teren național. [...] Germanii au fost goniți din centrul satului de români și evrei. Școala se face în vechea casă obștească. [...] Predicatorul baptist, care va pleca în curând la Hamburg pentru a participa la un curs, este foarte ac-

³¹ Comună situată la 47 de km de municipiul Constanța.

³² Horia Stinghe, Cornelia Toma, *op. cit.*, pp. 46-47.

³³ N. Iorga, *România cum era până la 1918*, vol. II, *Moldova și Dobrogea*, București, 1940, p. 333.

³⁴ Sat care aparține administrativ de comuna Cogealac.

tiv. [...] Populația germană posedă 2450 ha și cultivă 2650 ha. Aici se găsește și o fabrică de postav a lui R. Sorres. Lucrătorii lui sunt români. De la fabrica lui va porni curentul electric pentru iluminarea satului.³⁵

După patru ani de la vizita lui Steinbrucker în Cogealac, germanii au părăsit satul, iar locul acestora a fost luat de aromâni, strămutați în Dobrogea după ce România a pierdut Cadrilaterul la 7 septembrie 1940.

Astăzi, în Cogealac nu mai trăiește niciun neamț, iar biserica germană, fondată în anul 1907³⁶, a fost transformată în biserică ortodoxă. Casele și școala au fost demult transformate de cei care le-au luat locul, străzile au pierdut rigoarea arhitectonică impusă. Doar câteva pietre funerare germane, dărmate de timp, și Monumentul Eroilor, care amintește de germanii din Cogealac căzuți în Primul Război Mondial, mai păstrează vie pagina de istorie a trecerii acestei minorități pe aici. Dacă nu știi prea multe despre ei, aproape că nu înțelegi înscrierea atâtor germani localnici în memorialul dedicat victoriei României în Războiul Mondial din 1916-1918.

2.4. Karamurat (Mihail Kogălniceanu)

Cea mai mare comunitate catolică a trăit în comuna Mihail Kogălniceanu³⁷. În anul 1876, 25-30 de familii germane, provenite din Krasna, Basarabia, s-au așezat în fostul sat tătăresc Karamurat³⁸.

Este cel mai mare sat german din Dobrogea cu 1253 suflete toți catolici; ei posedă 3332 ha și cultivă 5582 ha. Frumoasa biserică și școala ca și casa parohială stau în aceeași curte. [...] Aici se simte nevoie în adevăr de o școală germană. Cei 350 copii germani au nevoie de 7 învățători, scăzând pe preotul care va preda religia. [...] Biblioteca este bogată, dar are nevoie de îmborsărire³⁹, consemna Theo Steinbrucker în raportul său din 1936.

În acea perioadă, satul Karamurat era unul dintre cele mai dezvoltate din întreaga Dobroge. Germanii catolici au fost cei ce au insuflat ordinea și disciplina comunității. Auzind de hărnicia și priceperea locu-

³⁵ Apud Marian Zidaru, *op. cit.*, p. 16.

³⁶ Forumul Democrat al Germanilor din Constanța, *op. cit.*, p. 6.

³⁷ Situată la 25 de kilometri de municipiul Constanța.

³⁸ Horia Stinghe, Cornelia Toma, *op. cit.*, p. 66-67.

³⁹ Apud Marian Zidaru, *op. cit.*, p. 16.

itorilor, regele Carol I, împreună cu regina Elisabeta, a vizitat comuna pe când Peter Ruscheinski, de origine germană, era primar în funcție.

Astăzi, biserica romano-catolică din Mihail Kogălniceanu este considerată de istorici unul dintre cele mai frumoase temple construite în stil neogotic din Dobrogea. Ridicată în anul 1897 de meșteri italieni, la inițiativa lui Luigi di Benedetto, biserica, maiestuoasă, situată pe strada principală a localității, fascinează prin cele trei altare împodobite cu daruri sculptate în lemn de către renumitul sculptor tirolez Ferdinand Stuffer din St. Ubrich, iar mai apoi acoperite cu foițe de aur.

Ne-am fi așteptat ca, măcar aici, să găsim câteva mărturii ale trecerii lor prin istoria Dobrogei. În afara unui mic monument, plasat în curtea bisericii la începutul anilor 2000, care amintește de strălucitoarea comunitate de odinioară, nu se mai găsește nimic: nici orgă, nici bibliotecă, nici alte obiecte sau donații. Replica preotului catolic ce slujește la biserica Sfântul Anton creează o imagine sumbră pentru ce au însemnat germanii pentru Mihail Kogălniceanu: „Nu mai există comunitate germană aici. Nu aveți despre ce să scrieți”⁴⁰.

III. 2013. Aproape de sfârșit: o comunitate pe cale de dispariție

Germanii au reprezentat o comunitate ce nu s-a putut integra niciodată în adevăratul sens al cuvântului în peisajul balcanic al Dobrogei. Fiind o minoritate foarte puțin sprijinită de țara mamă, în comparație cu germanii din Transilvania, Banat sau Bucovina, cu o religie diferită față de celelalte etnii din Dobrogea și cu obiceiuri și îndeletniciri total noi pentru societatea existentă în spațiul dintre Dunăre și Mare, germanii nu au reușit să schimbe o imagine generală prin exemplul personal.

După un secol de conviețuire, astăzi, urmele germanilor în Dobrogea sunt aproape inexistente. În afară de câteva biserici, câteva plăci memoriale roase de timp și niște cimitire înghițite de buruieni, nu s-a mai păstrat nimic în urma lor. Spiritul balcanic ce inspiră

⁴⁰ Cristian Andrei Leonte, „Cum au ajuns germanii în Dobrogea și ce ne-au lăsat moștenire?”, *Info Sud-Est*, Constanța, anul II, nr. 23, p. 5.

evoluția Dobrogei a șters cu ușurință ineditul spirit german, central-european.

Conform recensământului din anul 2011, în Dobrogea mai sunt 166 de etnici germani: 143 în județul Constanța și 23 în județul Tulcea⁴¹.

Reprezențați de filialele locale ale Forumului Democrat al Germanilor din România, nemții rămăși astăzi între Dunăre și Mare nu reușesc să învie sau să păstreze spiritul german prin tradiții și evenimente, așa cum se întâmplă în comunitățile din Banat, Bucovina sau Transilvania⁴². Cât privește educația, în Dobrogea nu mai există școli în limba germană. Școala Evanghelică Germană din Constanța⁴³, construită în anul 1901, a fost închisă în anul 1940, după ce a funcționat timp de 39 de generații. Această școală a avut o deosebită importanță în formarea tinerei generații din întregul spațiu dobrogean, a avut profesori proveniți din Transilvania și chiar din Germania. Astăzi, în vechea clădire a Școlii Germane funcționează filiala locală a Forumului Democrat al Germanilor din România⁴⁴.

În ce privește viața culturală și socială a germanilor din Dobrogea, aceasta este aproape inexistentă, iar cotidianul național în limba germană „Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien” rămâne singura publicație în limba germană ce mai poate fi găsită în Tulcea sau Constanța. Într-un interviu acordat pentru Observatorcultural.ro, Emmerich Reichrath, actualul redactor-șef al ziarului, vorbește despre „doza necesară de idealism care mai poate menține în viață o publicație care și-a pierdut aproape toți cititorii”⁴⁵.

⁴¹ www.recensamantromania.ro/rezultate-2/, accesat pe 10.01.2014.

⁴² Conform site-ului oficial al Forumului Democrat al Germanilor din România, www.fdgr.ro, calendarul evenimentelor petrecute în anul 2013 în sânul comunității germane din România ne arată că activitatea germanilor din Dobrogea se rezumă la evenimente organizate de Ziua Internațională a Femeii și de Paște, în comparație cu germanii din Banat, Bucovina și Transilvania, care organizează periodic evenimente de sărbătorire a limbii, culturii și tradițiilor germane, precum Oktoberfest, Honterustfest, Zilele Culturii Germane, Kronenfest, Zilele Literaturii Germane, dar și evenimente de comemorare, precum Comemorarea etnicilor germani deportați în URSS.

⁴³ Evangelische Schule.

⁴⁴ Vezi www.germani-dobrogeni.blogspot.ro, accesat la 09.01.2014.

⁴⁵ William Totoc, „Despre declinul presei de limbă germană din România”, http://www.observatorcultural.ro/Despre-declinul-presei-de-limba-germana-din-Romania?articleID_4162-articles_details.html, accesat la 05.01.2014.

Plecând de la aceste premise, suntem îndreptățiți să credem că aceasta este ultima generație de etnici germani din Dobrogea, iar fără o implicare din partea autorităților germane, a autorităților locale din România sau a reprezentanților Forumului Democrat German din România, amintirile și dovezile existenței germanilor în Dobrogea vor rămâne consemnate doar în cărți.

UN GENOCID UITAT?! CONFESIUNILE ARMENILOR DESPRE FAMILIILE UCISE ÎN 1915

Andreea PAVEL¹

Otomanii și armenii.

De la iubirea imposibilă, la divorțul brutal

Secolul al XIX-lea i-a găsit, pe parcursul său, pe armenii și turcii din Imperiul Otoman într-o conviețuire exemplară. Comunitățile de armeni se bucurau de largi privilegii și dețineau cea mai mare parte a comerțului mic și mijlociu. Totodată, armenii erau scutiți de serviciul militar, dețineau propriile cartiere în marile orașe, aveau școli și biserici.

Deteriorarea rapidă a acestor raporturi în a doua jumătate a veacului este cauzată, în mare măsură, de evoluțiile internaționale și de interesele specifice ale marilor puteri față de comunitatea armenască din Imperiul Otoman.

Un episod decisiv în ruperea relațiilor dintre armeni și turci a fost încorporarea teritoriilor armenesti de la est de Ararat și de la nord de râul Arax în Imperiul Rus, care, sub pretextul exercitării „protectoratului”² asupra populațiilor creștine, avea acum ocazia să intervină în „apărarea” drepturilor acestora. În urma războiului din 1877 – 1878, aflat în tabăra învingătorilor, Imperiul Rus primește orașele Ardahan, Kars și portul Batumi (locuite în proporție de 75% de către armeni).

Alt element destabilizator (și decisiv) este reprezentat de momentul în care armenii cer ajutorul rușilor în încercarea de a se apăra de atacurile neprovocate ale kurzilor, amplificate în timpul războiului ruso-otoman din 1877-1878. Chestiunea armeană este menționată

---

¹ Masterand la Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius”, Constanța, România.

² Articolul 9 din Tratatul de pace de la Paris, semnat la sfârșitul Războiului Crimeii (1853-1856), obliga Imperiul Otoman să acorde creștinilor drepturi egale cu cele ale musulmanilor. Prin același tratat Rusia era obligată să abandoneze pretențiile de protecție a intereselor creștinilor ortodocși din Imperiul Otoman (rol pe care îl păstra Franța). Însă în urma războiului ruso-turc din 1877-1878, Rusia și-a recăpătat statutul de protector al ortodocșilor din Imperiul Otoman.

la nivel internațional pentru prima dată prin Tratatul de la San Stefano³, ale cărui prevederi lasă impresia că puterile europene erau cu adevărat interesate de soarta acestora⁴. Având în vedere însă contextul mai sus prezentat, putem să ne gândim că, dincolo de pretextul protejării armenilor, marile puteri urmăreau, de fapt, slăbirea tot mai puternică a Imperiului Otoman prin acordarea unor drepturi și privilegii tot mai generoase minorităților naționale. Altfel spus, da, minoritatea armenescă era importantă în relațiile dintre Imperiul Otoman și puterile europene, dar doar pentru că reprezenta instrumentul prin care marile puteri creșteau controlul asupra Porții.

În fine, ulterior Tratatului de la San Stefano, Tratatul încheiat la Congresul de la Berlin (13 iunie – 13 iulie 1878) avea să menționeze din nou chestiunea armeană, de această dată formula „autonomie administrativă” fiind înlocuită cu „ameliorări și reforme”, pe care trebuia să le implementeze sultanul Abdul Hamid. Articolul 61 al Tratatului prevedea că marile puteri urmau să fie informate regulat de către sultan cu privire la modul în care se desfășoară aplicarea reformelor. Evident, această problemă nu a fost rezolvată la Congresul de la Berlin, întrucât articolul 61 nu a fost nicidecum respectat de sultanul Abdul Hamid.

Unul dintre cele mai importante efecte ale Tratatului, pentru ceea ce avea să urmeze, este redeșteptarea conștiinței naționale a armenilor. Naționalismul armean și revendicările acestora se făceau auzite tot mai puternic și răsunător, la încurajările marilor puteri, interesate în slăbirea și controlul „bolnavului Europei”.

Cât despre cauzele interne care au stat la baza declanșării crizei din Imperiul Otoman, depistăm motive politice și sociale, dar și culturale și economice, la care se adaugă factorul extern, deosebit de important în evoluția evenimentelor: presiunea marilor puteri. Sub aspect politic, formarea unui stat armean pe teritoriile revendicate de acest popor ca fiind leagănul civilizației sale ar fi pus Imperiul Otoman în fața unui pericol strategic, dat fiind faptul că regiunile armenesti erau poziționate în imediata apropiere a frontierei cu Rusia. Sub aspect social, turcii nu reprezentau decât a șasea parte din populația Imperiului

³ Semnat la 3 martie 1878 de Imperiul Otoman și Imperiul Rus în urma războiului ruso-otoman din 1877-1878.

⁴ Articolul 16 prevedea că Înalta Poartă trebuia să instituie un set de reforme care să asigure securitatea armenilor în fața jafurilor, tâlhăriilor și crimelor ai căror autori erau fie kurzii, fie cerchezii. Armenii s-au revoltat împotriva acestora în trei orașe: la Zeytun și Van (1862) și la Erzurum (1863).

Otoman și doreau o omogenizare a minorităților etnice prin eliminarea diferențelor specifice dintre acestea, în timp ce comunitatea armeană tindea spre o perfecționare a organizării autonome din punct de vedere economic, social, cultural și spiritual, în jurul bisericii. Sub aspect cultural, în zonele cu o populație majoritar armeană, aceștia eclipsau civilizația otomană, arabă sau persană, exercitând o influență importantă asupra dezvoltării culturale a acestora, fapt care a constituit un pericol în viziunea otomanilor. Și poate cea mai importantă cauză a declanșării evenimentelor din 1915 a fost controlul pe care îl dețineau armenii în segmentul economic: erau pricepuți meșteșugari și iscusiți comercianți, asemenea grecilor sau evreilor.

Justificându-și actele ca fiind o reacție firească la amenințarea pe care armenii o reprezentau pentru Imperiu, pe 24 aprilie 1915, „Junii Turci” au ordonat arestarea și executarea a 2345 de intelectuali armeni. Razia în urma căreia armenii au fost arestați începe la redacția ziarului „Azadamard”, gazeta de propagandă a Partidului Dașnac⁵. Arestările și execuțiile armenilor continuă și, concomitent, începe seria deportărilor în deșertul sirian.

Varianța oficială otomană este, evident, diferită complet de varianța oficială a armenilor: „Pe 24 aprilie 1915, Imperiul Otoman a desființat toate asociațiile armenice și a arestat 2345 de armeni pentru activități contra statului (...). Ziua de 24 aprilie este, de fapt, ziua când toți teroriștii armeni implicați în activități subversive antistatale au fost arestați. Din cauza pericolelor externe și interne, Imperiul Otoman a luat măsuri pe care orice alt stat le-ar fi luat pentru a se apăra, prin strămutarea armenilor care trăiau în regiunile din zona războiului în zone mai sigure”⁶. Mai mult, istoricul turc İsmet Binark consideră că „organizațiile și bandele armate ale armenilor au comis masacre, atrocități și un genocid împotriva turcilor”⁷.

Numărul de armeni care au fost uciși începând cu 1915 este incert. Istoricul britanic Arnold J. Toynbee estimează că numărul de armeni morți în timpul masacrelor este de 600.000⁸. *Enciclopedia*

⁵ Partidul Dașnac, sau Federația Revoluționară Armeană. Este un partid politic naționalist de stânga, fondat în 1890, la Tiflis (actualul Tbilisi, Georgia).

⁶ İsmet Binark, *Genocidul și atrocitățile armenilor împotriva turcilor, reflectate în documente de arhivă*, Galați, Editura Istru, 2009, p. 32.

⁷ Ibidem, p. 34.

⁸ *Enciclopedia Britannica*, „Armenian massacres”, <http://www.britannica.com/topic/35323/supplemental-information>.

Britannica indică un număr de 1.750.000 de persoane⁹. Turcii tind să minimizeze cifra¹⁰, în timp ce armenii, evident, tind să o mărească¹¹. Ismet Binark, fost director al Arhivelor Statului Turc, estimează numărul armenilor morți în război ca fiind de câteva zeci de mii și vorbește de un genocid comis de armeni împotriva otomanilor¹², în timp ce istoricii armeni susțin că este vorba de aproape două milioane de morți¹³. Cifra general acceptată de statele care au recunoscut existența genocidului armean este de 1,5 milioane de persoane¹⁴.

De la an la an, lobby-ul făcut de diaspora armeană din Franța, Germania sau SUA pentru recunoașterea existenței unui genocid armean este tot mai puternic. În România, stat care nu recunoaște existența genocidului armean¹⁵, lobby-ul este aproape inexistent, cu excepția câtorva evenimente izolate, de mică amploare și deci fără efect, a câtorva articole de presă publicate în preajma zilei de 24 aprilie, a câtorva volume cu conținut repetitiv, publicate de Editura Uniunii Armenilor „Ararat”, și a luărilor de cuvânt în plen ale parlamentarilor români de etnie armeană.

Mai mult decât atât, urmașii supraviețuitorilor genocidului păstrează vag în minte amintiri din poveștile bunicilor sau părinților cu privire la evenimentele din 1915. Explicația este pe cât de simplă, pe atât de greu de înțeles: foarte puțini dintre supraviețuitorii genocidului le-au povestit copiilor ororile prin care au trecut semenii lor. Fie pentru că nu au vrut să își traumatizeze copiii, fie pentru că nu au putut să își spună povestea, cei mai mulți dintre ei și-au îngropat amintirile odată cu propriile trupuri.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Turcia, „The Armenian Allegation of Genocide: The issue and the facts”, <http://www.mfa.gov.tr/the-armenian-allegation-of-genocide-the-issue-and-the-facts.en.mfa>.

¹¹ Armenian National Institute, „How many people died in the Armenian Genocide”, http://www.armenian-genocide.org/genocidefaq.html#How_many.

¹² Ismet Binark, *op. cit.*, p. 45.

¹³ Armenian National Institute, *op. cit.*

¹⁴ John Kifner, „Armenian Genocide of 1915: an overview”, *The New York Times*, http://www.nytimes.com/ref/timestopics/topics_armeniangenocide.html.

¹⁵ Totodată, România a fost unul dintre statele unde s-au refugiat cei mai mulți armeni înainte și după 1915, datorită deschiderii și ospitalității cu care au fost primiți de guvernul României, condus în acea perioadă de liberalul Ion I.C. Brătianu (1922-1926).

În încercarea de a reconstitui evenimentele prin ochii nepoților supraviețuitorilor, am intrat în contact cu mai mulți membri ai comunității armenie din România. Aceștia provin din medii sociale, culturale și intelectuale diferite, au vârste și profesii diferite, pentru că am pornit de la premisa că doar o astfel de diversitate mă poate ajuta să construiesc corect și obiectiv un tablou complet.

I. Mărturii. Urmașii supraviețuitorilor și povara amintirilor din 1915

2.1. Avedis Mandalian

Când am început documentarea lucrării, primul loc în care am căutat informații despre urmașii supraviețuitorilor a fost biserica armeană¹⁶ din Constanța. Acolo l-am cunoscut pe cel care avea să-mi fie sprijin pe tot parcursul demersului – preotul Avedis Mandalian¹⁷. El și-a făcut studiile universitare la Institutul Teologic de la Echmiadzin (Armenia) și a slujit 26 de ani la biserica din Constanța¹⁸, până în momentul în care a fost mutat la biserica armenescă din Focșani¹⁹. În urma discuțiilor purtate cu preotul Mandalian, după slujbele de duminică, aveam să încep a înțelege de ce armenii nu vorbesc despre evenimentele din 1915.

¹⁶ Biserica armeană cu hramul Sfintei Parascheva.

¹⁷ Preotul Avedis Mandalian, născut la 12 decembrie 1954, la Suceava, într-o familie cu tradiții arhieresti. A urmat cursurile Institutului Teologic de la Ecimiadzin, pe care l-a absolvit ca șef al promoției sale. Începând cu 1986, a slujit la biserica armeană din Constanța, pe care a reabilitat-o din temelii. În 2012 a fost mutat la Focșani, în urma unei decizii contestate de armenii de la malul mării, devastați de plecarea preotului Mandalian.

¹⁸ Începând cu anul 1986, când a fost detașat la Constanța, părintele Mandalian a adus la viață spirituală biserica armeană din Constanța, restaurând-o în întregime. Tot preotul Avedis Mandalian este cel care a ridicat monumentul din fața bisericii, închinat memoriei armenilor uciși în 1915.

¹⁹ Pe 25 martie 2012, părintele Mandalian a oficiat ultima slujbă la biserica armeană din Constanța. Mutarea acestuia la Focșani a căzut ca un trăsnet asupra celor 200 de armeni din comunitatea constănțeană. Cei mai mulți dintre ei nu au mai venit la slujbă în semn de protest. Unul dintre aceștia este Harry Tavitian, care a scris ulterior pe blogul său: „Din duminica în care ne-am despărțit de părintele Mandalian, nu am mai putut intra în biserica armeană”.

Nu se vorbea, în familie, despre genocid. Bunica mea, spre exemplu, nu mi-a vorbit decât o dată despre asta. Și s-a întâmplat acest lucru doar pentru că am insistat foarte mult să aflu ce s-a întâmplat atunci. Îmi amintesc cum, odată, am rămas acasă la Suceava doar eu cu ea. Atunci, timp de trei ore, plângând, mi-a povestit totul. Și mi-a spus: „A fost pentru prima și ultima oară când am povestit acest lucru”. Și de-atunci nu a mai vorbit niciodată despre asta. Apoi, la scurt timp, s-a stins din viață,

mi-a mărturisit Avedis Mandalian, fără a-mi da însă niciun detaliu, din relatările bunicii sale, despre modul în care au fost uciși unchii, străbunicii sau alți membri ai familiei sale. Acesta a continuat, vizibil afectat de amintirile evocate:

Genocidul va fi recunoscut de celelalte state atunci când o să fie recunoscut de evrei. Atrocitățile din 1915 vor rămâne vii în istorie doar dacă acest subiect va continua să fie abordat în lucrări de specialitate, articole științifice ori dacă va fi menținut în atenția publică de mass-media. Altfel, ușor-ușor, nimeni nu își va mai aminti de genocidul armenilor. Pentru că străbunii noștri nu au vorbit despre asta. Fie nu au vrut, fie nu au putut. Însă trecutul sângeros al părinților și bunicilor noștri ne obligă să nu uităm și să luptăm pentru adevăr și pentru recunoașterea acestuia.

În încheierea declarației, Avedis Mandalian a subliniat un aspect extrem de interesant pentru înțelegerea prelungirii conflictului armeano-turc până în prezent:

Sunt sigur că armenii n-ar mai fi militat pentru recunoașterea genocidului și poate s-ar fi și împăcat ulterior cu turcii dacă muntele Ararat ar fi fost inclus între granițele Armeniei. Pentru că muntele Ararat este simbolul credinței noastre. Un proverb armenesc spune că acolo unde merg, primul lucru pe care-l fac armenii e să-și construiască o biserică, iar al doilea lucru să ridice o școală și apoi să scoată un ziar... Dacă jignești un armean sau îl înjuri, nu-ți spune nimic, poate. Dar dacă îi jignești credința, religia sau te legi de Biserică, e în stare să te omoare, și-a încheiat mărturia părintele Mandalian²⁰.

---

²⁰ Fragmentul de mai sus este o redare succintă a celor mai interesante discuții pe marginea evenimentelor din 1915, din cadrul întâlnirilor dintre mine și părintele Mandalian în perioada ianuarie-mai 2010, la Constanța.

2.2. Harry Tavitian

Pe Harry Tavitian²¹ l-am cunoscut într-o duminică tot la biserica armeană din Constanța, la prima slujbă la care am participat, oficiată de părintele Mandalian. Imediat după împărtășanie, l-am întrebat pe Harry ce știe despre anul 1915 și ce cunoaște din povestirile părinților. Răspunsul avea să vină scurt și tranșant:

Armenii n-au vorbit despre asta pentru că își protejau copiii de riscul de a rămâne traumatizați. M-am întrebat de multe ori de ce nu ne vorbeau despre acest capitol negru din istoria noastră: nu voiau sau nu puteau?²²

Apoi m-a invitat să îi citez cele câteva amintiri despre familia sa, care a trecut prin ororile anului 1915, pe care le-a așternut foarte detaliat în jurnalul său virtual:

Unchiul Sarkis era apatrid. Copil fiind, scăpase ca prin minune de la genocidul împotriva armenilor din Turcia din anii 1915-1919, fugind prin munți. Pribegind din țară în țară, prin anii '30 ajunge în România. Sutele de mii de armeni fugiți după masacrele din Turcia, care pe unde au apucat, nu aveau niciun fel de statut. După 1925, marele explorator și umanist norvegian Fridtjof Nansen, ca Înalt Împuternicit al Ligii Națiunilor, a luptat din răsuferință pentru cauza armenilor. Prin osteneala lui, acești exilați armeni au primit «pașaportul Nansen». Un document prin care căpătau, măcar și temporar, o identitate. Posesorul unui astfel de act era și unchiul meu Sarkis. Dar după 1950, Guvernul Republicii Populare Române nu a mai recunoscut aceste «pașapoarte Nansen». Așa a ajuns la Pitești unchiul Sarkis, acolo unde a fost trimis în surghiun împreună cu întreaga familie, ca dușmani ai poporului²³ [...]. Pomenind mai devreme de genocidul împotriva armenilor din Turcia anilor 1915-1920, mă gândeam cum de un asemenea prăpăd nu m-a șocat în copilărie. Pentru că pur și

²¹ Născut la 11 august 1952, la Constanța. Pianist român de origine armeană, Harry Tavitian a fost declarat de *International Herald Tribune* (în ediția apărută pe 19.10.1990) „cel mai important jazzman român contemporan”.

²² Discuția s-a purtat în biserica armeană din Constanța, într-una din duminicile lunii februarie a anului 2010, după slujbă.

²³ Harry Tavitian, „Unchiu Sarkis și primul meu concert la Pitești”, <http://harrytavitian.wordpress.com/2008/01/31/unchiu-sarkis-si-primul-meu-concert-la-pitesti/>

simplu nu am știut. La fel cum cred că majoritatea copiilor armeni nu au știut. Au aflat mai târziu (eu am aflat tocmai când terminam liceul; și chiar și atunci, fără să mi se spună nimic – într-o zi tata a venit cu romanul lui Franz Werfel („Cele 40 de zile de pe Musa Dagh”). Părinții ne-au protejat de o traumă cu urmări imprezvizibile. Dar nu știu nici azi dacă nu au vrut să ne spună sau nu au putut.²⁴

2.3. Bedros Horasangian

Lui Bedros Horasangian²⁵ îi revine meritul publicării singurului volum de mărturii ale supraviețuitorilor armeni din România. Am purtat discuții lungi cu Bedros Horasangian, în urma cărora aveam să primesc cel mai amplu răspuns la întrebarea: de ce supraviețuitorii genocidului nu au povestit copiilor sau nepoților experiențele prin care au trecut în 1915?

Este foarte greu să strângi mărturii de la urmașii armenilor. În 1994 am avut o astfel de inițiativă și am reușit să culeg mărturiile a 15 armeni care au supraviețuit genocidului. Sunt cutremurătoare... Au vorbit atunci când am cules mărturiile, iar lucrarea respectivă a rămas ca un fel de carte-simbol a mărturiilor vremii. N-au povestit mai departe. Nepoții și strănepoții lor au aflat de nenorocirile prin care au trecut bunicii și străbunicii lor în 1915 din cărți. De aceea, mulți dintre urmașii armenilor supraviețuitori te vor trimite la aceste cărți cu mărturii, pentru că ei nu știu să-ți spună mai nimic despre 1915 și despre cum le-au fost ucise familiile, și-a început declarația Bedros Horasangian. A continuat aducând în discuție, asemenea preotului Mandalian, poporul evreu: „Spre deosebire de evrei, bunicii sau

---

²⁴ Harry Tavitian, „Kopilozaur”, <http://harrytavitian.wordpress.com/2010/06/01/kopilozaur/>

²⁵ Bedros Horasangian, născut la 18 noiembrie 1947, în București. Prozator, publicist și jurnalist român de origine armeană. A fost atașat cultural la Ambasada României în Grecia (1997-2000) și director al Centrului Cultural Român din New York (2002-2004). A câștigat Premiul Uniunii Scriitorilor („Curcubeul de la miezul nopții”, Editura Albatros, 1984) și Premiul Academiei Române („Sala de așteptare”, Editura Cartea Românească, 1987). Bedros Horasangian este și redactorul care coordonează rubrica „Dosar 1915” din revista armenescă „Ararat”, care apare din anul 1924 (cu întrerupere în perioada regimului comunist).

străbunii noștri armeni n-au povestit mai departe. Fie n-au putut, fie n-au vrut. Cei mai mulți dintre supraviețuitorii care s-au refugiat apoi în România au luat cu ei în morminte povara amintirilor”.

Evident, a urmat întrebarea mea: de ce evreii au putut povesti, iar armenii nu?

De ce n-au vrut? Pentru că îți traumatizezi copilul sau nepotul pe veșnicie dacă îi povestești cum i-au tăiat nasul, limba sau capul sau cum l-au ars de viu pe tatăl, unchiul sau bunicul lui, ori dacă îi povestești cum mătușa, bunica sau verișoara lui a fost batjocorită ori cum i-a fost despicat pântecul și ars trupul sau fătul nenăscut. Dumnezeu voastră, dacă ați fi fost în locul unui armean supraviețuitor și ați fi fost martora unor astfel de orori, ați fi putut sau ați fi vrut să descrieți copiilor sau nepoților dumneavoastră astfel de secvențe?

a conchis sugestiv Bedros Horasangian.

2.4. Varujan Pambuccian

Încercarea de a deschide calea unui dialog cu deputatul armean pe tema genocidului din 1915 a fost, pe jumătate, sortită eșecului. Spun pe jumătate pentru că am reușit să smulg din partea parlamentarului doar îndrumări către referințe bibliografice și către luările de cuvânt ale acestuia din Camera Deputaților. Fie din cauză că este o persoană cu o agendă încărcată, fie pentru că nu a vrut să-mi împărtășească amintirile lăsate de supraviețuitorii din familia sa, Varujan Pambuccian²⁶ mi-a răspuns sec și oficial, comparativ cu armenii de rând: „Nu mai există supraviețuitori. Au trecut aproape 100 de ani de atunci. Există o carte de mărturii publicată de Editura «Ararat» a Uniunii Armenilor din România”²⁷. Prin contrast cu răspunsurile primite de la deputatul armean în timpul corespondenței, luările de cuvânt ale

²⁶ Născut la 25 aprilie 1959, în București. De profesie matematician, Varujan Pambuccian este vicepreședintele Uniunii Armenilor din România (din anul 1990) și deputatul minorității armenice în Parlamentul României începând cu anul 1996.

²⁷ Varujan Pambuccian făcea referire la volumul „Mărturii. Genocidul armenilor”, lucrarea pe care o menționez în rândurile de mai sus și despre care spuneam că a fost documentată de Bedros Horasangian. Declarația mi-a fost făcută pe 12 noiembrie 2013.

acestui în Parlamentul României pe tema genocidului armean sunt incomparabil mai explicite și elocvente. În anul 2006, acesta povestea în Camera Deputaților cum a supraviețuit unchiul său:

Sunt, ca majoritatea armenilor care formează astăzi o vastă diasporă, urmașul unei familii care a avut norocul să scape cu viață din aceste evenimente. Datorz această viață unei familii de turci care mi-a ajutat bunicii să fugă din convoiul care se îndrepta spre deșert și din care nu a mai scăpat nimeni. Această familie l-a luat și crescut și pe unchiul meu în vârstă de un an și l-a redat bunicilor mei atunci când vremurile deveniseră mai sigure. Riscul la care s-au supus a fost sever și chiar dacă, probabil, nu-i voi întâlni niciodată pe descendenții lor, doresc ca gândul meu cel bun să îi însoțească pretutindeni. Mai datorz această viață și Guvernului Brătianu²⁸, care a decis ca România să fie unul dintre primele state ale lumii care a primit refugiați armeni²⁹.

Trei ani mai târziu, în anul 2009, Varujan Pambuccian făcea o paralelă între genocidul armean și holocaustul evreilor și atrăgea atenția asupra faptului că, dacă ar fi fost recunoscut la timpul oportun genocidul armean, atunci, posibil, nu s-ar mai fi comis exterminarea evreilor din Europa:

Spre deosebire de multe din aceste atrocități, genocidul armean nu a fost încă acceptat în totalitatea comunității internaționale ca atare. Am vorbit aproape în fiecare an despre acest lucru, iar lucrul acesta îl fac nu pentru a cere în mod direct Parlamentului Român, așa cum au făcut alte parlamente, recunoașterea. Știu că pentru România nu este încă un moment potrivit să facă acest lucru, dar cred că orice crimă împotriva umanității care se încearcă să fie uitată și ignorată – nu poate să ducă la nimic bun în istorie. Probabil că dacă recunoașterea genocidului armean și-ar fi urmat calea așa cum a început, din chiar zorii Turciei moderne, prin decizia pe care Tribunalul Militar a luat-o, în 1919, de condamnare a capilor Junilor Turci, unul dintre capetele de acuzare fiind atrocitățile comise im-

²⁸ Guvern liberal, condus de Ion I.C. Brătianu în perioada ianuarie 1922 – martie 1926.

²⁹ Camera Deputaților a Parlamentului României, declarația deputatului Varujan Pambuccian la ședința din 26 aprilie 2006 „Remember – ziua de 24 aprilie 1915”, <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=6089&idm=1,32&idl=2>.

potriva armenilor. Probabil că dacă această cale a recunoașterii ar fi fost urmată de către toți locuitorii planetei, ar fi fost mult mai greu, poate chiar imposibil, ca holocaustul să se întâmple.

Acesta este un prim fragment citat din luarea de cuvânt în Parlament a deputatului armean, pe tema genocidului, în 2009. De remarcat ar fi că și în discursul acestuia este menționat poporul evreu. Dacă preotul armean Mandalian considera că genocidul armenilor va fi recunoscut de toate statele „atunci când va fi recunoscut de evrei”, iată că deputatul armean Pambuccian, în alt context, susține că „dacă genocidul armean ar fi fost recunoscut la timp, atunci, probabil, ar fi fost imposibilă comiterea Holocaustului”.

Fiecare din lucrurile acestea recunoscute la timp și acceptate ca atare sunt frânele care opresc, prin amintirea lor, repetarea lor. Și acesta este rostul pentru care și eu, și ceilalți armeni, și foarte mulți dintre oamenii contemporani nouă cerem ca un lucru care s-a petrecut foarte de mult să fie acceptat și catalogat ca atare, nu pentru că am dori într-un fel sau în altul, a declarat Varujan Pambuccian în Parlament în preajma zilei comemorării genocidului armean. Cât despre actuala relație dintre Armenia și Turcia, deputatul consideră că „ar fi o prostie ca generația noastră să aibă o tensiune cu actuala generație, de exemplu, din Turcia. Ar fi o prostie. Nici noi, nici ei nu avem o legătură directă cu ce s-a întâmplat atunci, ci pentru ca toate aceste lucruri să nu se mai poată întâmpla niciodată în viitor”. Varujan Pambuccian conchide cu o rugămintă voalată adresată colegilor săi parlamentari, care face referire la nerezunoașterea de către statul român a comiterii unui genocid armean de către Imperiul Otoman în 1915:

Sper că va veni o zi în care, de la această tribună, voi mulțumi Parlamentului României că a votat o rezoluție prin care genocidul armean este recunoscut. Lucrul acesta îl voi face, sper, cu gândul la strămoșii mei și cu dorința ca popoarele acestei lumi să nu mai treacă niciodată prin așa ceva³⁰.

³⁰ Camera Deputaților a Parlamentului României, declarația deputatului Varujan Pambuccian la ședința din 22 aprilie 2009 „Comemorarea primului genocid al secolului XX, genocidul armean”, <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=6623&idm=1,07&idl=1>

2.5. Varujan Vosganian

Numeroasele funcții, enumerate în nota de subsol, reprezintă probabil motivul din cauza căruia Varujan Vosganian³¹ nu a dat niciodată curs invitației mele de a discuta pe marginea evenimentelor din 1915 și a amintirilor care i-au rămas acestuia de la părinți sau bunici. În singura noastră întâlnire, aparent foarte încântat de inițiativa mea, mi-a dat adresa lui de e-mail, asigurându-mă că vom colabora, și m-a invitat să-i citesc romanul „Cartea șoptelor”³². Însă V. Vosganian, în calitatea sa de deputat, a ținut, în diferiți ani, declarații în plenul Parlamentului, amintind despre holocaustul armean:

24 aprilie este Ziua comemorării primului genocid al secolului XX, când armenii din întreaga lume și cei care îi prețuiesc își amintesc cu pioșenie de victimele masacrelor săvârșite cu peste 90 de ani în urmă în Imperiul Otoman. În 24 aprilie 1915, în capitala Imperiului Otoman, Constantinopol, sute de intelectuali armeni au fost arestați. Cei mai mulți dintre ei, printre care Daniel Varujan, cel mai mare poet al armenilor, aflat atunci la vârsta de 31 de ani, cei doi deputați din partea comunității armenice, Krikor Zohrab și Vartkes Serenguelian, laolaltă cu alți reprezentanți ai elitei culturale și politice a comunității armenice, au fost uciși în mod bestial. În aceeași zi, autoritățile otomane au dat ordinul de deportare a armenilor din ținuturile lor de baștină. În urma masacrelor și deportărilor în

³¹ Născut la 25 iulie 1958, în Craiova. De profesie economist, Varujan Vosganian a fost ministrul Economiei în 2007-2008 și 2012-2013. Este parlamentar din 1990: în 1990-1996 – deputat al minorității armenesti; 1996-2000 – senator ales pe listele Convenției Democratice Române, din 2004 – senator din partea Partidului Național Liberal. În paralel cu activitatea politică, Varujan Vosganian este conferențiar universitar la Facultatea de Relații Internaționale a Academiei de Studii Economice din București, vicepreședinte al Uniunii Scriitorilor din România (din 2005), membru fondator al Societății Române de Economie (SOREC), membru al Consiliului experților internaționali ai Centrului European de Studii Politice cu sediul la Bruxelles (1992-1995), membru onorific al Consiliului științific al Institutului Național de Prognoză și senior cercetător al Institutului Național de Economie. Este președintele Uniunii Armenilor din România de la înființarea acesteia în 1990.

³² Romanul „Cartea șoptelor” are la bază amintirile armenilor din familia și cercurile de prieteni ale lui Varujan Vosganian, a fost publicat la Editura Polirom, Iași, în anul 2009.

masă, au pierit în jur de un milion și jumătate de persoane, în cea mai mare parte femei și copii. În câțiva ani, în Anatolia răsăriteană, comunitățile armenie au fost complet nimicite, lăsând în urmă biserici, lăcașuri de cultură și locuințe părăsite, trupuri înghițite de apele Eufratului sau acoperite de nisipul deșertului. Cei care s-au salvat și urmașii lor se află răspândiți pe toate meridianele lumii³³.

2.6. Arșaluis Gurău

În loc de mărturie, Arșaluis Sarchisian Gurău³⁴, o armeană stabilită în Constanța și al cărei bunic a supraviețuit genocidului, mi-a tradus în limba română o baladă: „Deir ez-Zor»³⁵ este numele unei cunoscute balade populare armenie. A devenit celebră pentru că datează din perioada genocidului, iar cele 16 strofe evocă exodul armenilor trimiși în surghiun spre pustiul sirian Deir ez-Zor pentru a fi exterminați”. Balada a fost inițial compusă în limba turcă și a circulat pe cale orală în această limbă, fiind ulterior tradusă în limba armeană de bunicul lui Arșaluis Sarchisian Gurău, Garabed Pilibosian, în 1925. Autorul versurilor și autorul melodiei au rămas necunoscuți. Arșaluis Gurău mi-a declarat că strofele baladei sunt cu mult mai relevante decât amintirile vagi pe care dumneaei le păstrează din povestirile părinților și bunicii. Ea s-a oferit să-mi traducă din limba armeană în limba română toate cele 16 strofe ale baladei, pentru „ca să poți simți ceea ce s-a întâmplat în 1915”.

³³ Camera Deputaților a Parlamentului României, declarația deputatului Varujan Vosganian la ședința din 21 aprilie 2009, având ca subiect ziua de 24 aprilie – Ziua comemorării victimelor genocidului armean din 1915, <http://www.cdep.ro/pls/steno/steno.stenograma?ids=6629&idm=4,03&idl=3>.

³⁴ Născută pe 15 decembrie 1940, Arșaluis Gurău este profesoară de română la un liceu din municipiul Constanța. Unul dintre bunicii acesteia a supraviețuit evenimentelor din 1915. Întâlnirile și discuțiile cu Arșaluis Gurău au avut loc în perioada februarie-martie 2010, după slujbele de duminică, la biserica armeană din Constanța.

³⁵ Deir ez-Zor – oraș în Siria (prin extensie, așa se numește regiunea din jurul orașului), situat în deșertul sirian. În literatura și memoriile armenie este numit preponderent Der Zor, deci așa vom scrie în versurile baladei (nota red.).

Der Zor

I

Îngustă-i puntea la Der Zor, convoiul greu o trece
Și-i sânge toată apa, nu este de sorbit.
Pe condamnați nu-i cale-napoi să-i poată duce,
Ei, jertfe-ale credinței, cu miile-au pierit.

II

În deșertul ostil, secerat, la pământ am căzut
Când trupul fără viață al fiului meu l-am văzut.
Adâncă mi-e, maică, durerea, de neostoit,
Căci jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

III

Într-o cavernă largă zăcem încătușați,
Morți vii fără speranță, femei, copii, bărbați.
De beznă universul ne este-acoperit,
Căci jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

IV

Lăsați-ne, o, cruzi călăi, să trecem pustiul ingrât,
Ajung atâtea lacrimi și sânge ce-am vărsat.
Doar cerul, soarele și luna sunt martori muți ce ne-au privit,
Căci jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

V

Ne mână-n șiruri dese-n locul numit Der Zor,
Nu e vreun sat acesta, e un vast abator.
La cer ajunge plânsul, geamătul meu icnit,
Căci jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

VI

M-am deșteptat devreme, când dimineața-n zori
Își ascuțeau arabii cuțit, sabie, topor.
Zadarnic implori milă, armean nefericit,
Căci jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

VII

Mi-am căutat părinții-n cețoasa încăpere,
De ei, vai, nicio urmă, nici chiar o adiere.

Doar turma omenească mânăta urgisit,
Căci jerfe-ale credinței cu miile-au pierit.

VIII

La ușa zăvorâtă m-am repezit zadarnic,
Bimbașă³⁶ căpetenie trecea-n revistă falnic
Cuțite sângerânde armeni ce-au ciopârțit,
Căci jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

IX

În Sfânta zi de Paște ne-au ridicat silit
Și-n cale, dintre-ai noștri pe mulți i-au răstignit.
Pe cei mai tineri, Doamne, cum i-au măcelărit,
Căci jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

X

Răniți și morți zac stivă pe câmpuri, în grămezi.
Nu te-apropia, străine, e groază ce-ai să vezi!
Nu-i leac și nu-i iertare pentru ce-am suferit,
Căci jerfe-ale credinței cu miile-au pierit.

XI

În munți și-n văi se-aude țipătul lor avan.
De ce n-alină nimeni plânsetul de orfan?
Prea slabă e nădejdea în trupul chinuit,
Căci jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

XII

Vino, măicuță dragă, dă-mi ultimul sărut
Să-mi regăsesc pruncia și laptele ce-am supt.
Răzbunător să cadă blestemul meu cumplit,
Ca foc divin, pe-acea care ne-au osândit.

XIII

De-a lungul drumului zac pângărite trupuri ne-ngropate
Sălbăticiunilor merinde.
Tu nu uita, poete, frate,
De vei scăpa, să cânti în bocet și-n elegii tot ce-ai trăit,
Căci jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

---

³⁶ Comandant peste 1000 de soldați în armata otomană.

XIV

În sânge pur, nevinovat, Der Zor-ul tot s-a colorat.
De groază, cerul și pământul în zbucium s-au cutremurat.
Apatică, lumea creștină din somnul ei nu s-a trezit,
Iar jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

XV

În pustiul Der Zor va răsări rehan³⁷
Și gust avea-va iarba de sânge de armean.
Când miroșiți rehanul, veți plânge negreșit,
Căci jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

XVI

În pustiul Der Zor verdeață nu răsare,
Iar nepăsarea inumană a marilor puteri ne doare.
Încă nerăzbunați, armenii, proscriși în lume pribegind,
Cu focul lor nestins în suflet, în patru zări s-au risipit.
Și pentru noi ceasul dreptății, se pare, încă n-a venit,
Căci jertfe-ale credinței cu miile-au pierit.

2.7. Anica Șișlian (Calust)

Este mătușa lui Harry Tavitian și se mândrește cu faptul că se numără printre puținii armeni născuți în Constanța care cunosc limba armeană, atât dialectul occidental, cât și cel din Armenia³⁸. Este căsătorită cu Aram Șișlian, a cărui familie a supraviețuit datorită „pașapoartelor Nansen”. Anica Șișlian³⁹ este dintre foarte puținii urmași ai supraviețuitorilor, care cunosc detalii despre masacrarea armenilor și care au tăria să povestească:

Sâmbătă seara făceam ceai, biscuiți și mămăligă cu zahăr, că nu aveam de nici unele altceva. Cu toate astea eram foarte uniți, iar ar-

---

³⁷ Busuioc.

³⁸ Limba vorbită de armenii care locuiesc în Armenia este pe alocuri diferită de limba armeană vorbită de diasporă și sunt multe situații în care armenii din diasporă întâmpină dificultăți în ai înțelege pe cei din Armenia.

³⁹ Născută la 15 aprilie 1944, în Constanța. Povestea Anicăi Șișlian a fost consemnată în luna noiembrie 2013, în timpul unei vizite la familia Șișlian, în Constanța.

monia nu lipsea. Și așa, când ceaiul era gata, ne așezam în jurul mesei și tata începea să ne povestească. Era un ritual pe care îl pregăteam din timp, cu foarte mult drag și atenție, în fiecare sâmbătă seara. La fel cum e băutul cafelei, un alt ritual foarte important la armeni. Într-o astfel de seară am aflat că mama tatălui meu, deportată fiind, a murit la Odessa, în 1916. În timpul deportărilor, treceau pe lângă Tigru și Euftrat și mulți dintre ei alegeau să se sinucidă aruncându-se în volbura apelor. Mulți copii au ajuns în voia Domnului după ce părinții le-au fost uciși sau au murit din cauza foametei, frigului, mizeriei și epidemiilor sau din cauza altor condiții grele de trai. Așa se face că armenii orfani s-au crescut între ei”.

Vizibil emoționată, ea mi-a povestit și cum bunicul său, întors din război, a fost pus în fața unei tragedii: nu și-a mai găsit familia.

Unul dintre bunicii mei, tatăl mamei, ne povestea că din prima căsătorie a avut doi băieți și când s-a întors de pe front, nu și-a mai găsit nici soția, nici copiii.

Tot pe atunci, bunicăi materne a Anicăi Șișlian i-a fost răpit soțul în toiul nopții. Plecată în căutarea lui, aceasta avea să afle îngrozită că bărbatul a fost torturat și decapitat:

Bunica mea maternă s-a trezit într-o noapte din cauza unor băți puternice în ușă. Locuia cu bărbatul ei și cu sora acestuia, cumnata ei. Au dat buzna în casă doi soldați otomani și l-au luat pe soțul ei. Bunica i-a întrebat ce se întâmplă și de ce îl iau. Ei, rânjind, i-au spus: «Stați liniștite că îl aducem înapoi imediat!». Au trecut ore întregi și dimineată văzând că nu mai vine, s-au dus amândouă în piață să îl caute. Niște turci mai cumsecade le-au avertizat: «Nu mergeți mai încolo că n-o să vă placă ce vedeți». Ele, evident, au mers mai departe și mai să leșine: în piața mare din sat zeci de armeni erau decapitați, capetele erau înfipite în niște pari înalți, iar corpurile erau mărunțite și împrăștiate peste tot. Era cât pe ce să fie și ele prinse, dar niște turci le-au salvat și le-au ținut în beci câteva zile până s-au mai liniștit apele.

Bunica și bunicul ei s-au cunoscut la scurtă vreme după cele două episoade tragice.

Apoi, Dumnezeu a făcut în așa fel încât tatăl mamei și mama mamei s-au cunoscut, s-au recăsătorit și au născut-o pe mama în 1920, în Turcia. Apoi s-au refugiat la Constanța, când mama avea doar un an. Bunicii îmi povesteau că au fost primiți foarte frumos în România, toți se purtau bine cu ei. Apoi, în 1948, foarte mulți armeni s-au

întors în Armenia. Părinții mei nu s-au întors. Au rămas aici. La fel și părinții lui Aram, a încheiat Anica Șişlian, fericită de viața și familia întemeiată în Constanța, dar tristă că nu își cunoaște rudele stabilite în alte colțuri ale lumii.

2.8. Aram Șişlian

Nu cunoaște limba armeană (cu excepția unor cuvinte și expresii pe care le-a învățat de la soția lui). Și-a revăzut sora stabilită în San Francisco, în 2005, după 30 de ani de când nu mai știa nimic de ea. Necunoașterea formelor moderne de comunicare îl împiedică pe Aram Șişlian⁴⁰ să ia legătura cu verișorii, nepoții și strănepoții stabiliți în toate colțurile lumii, pe care nu i-a cunoscut niciodată.

Tata era negustor, iar tatăl Anicăi era cizmar. Mamele noastre au fost casnice, așa era pe vremuri la armeni. Bărbații aduceau bani în casă, iar femeile creșteau copiii și îngrijeau căminul. Traiul familiilor noastre era caracterizat prin armonie, hărnicie și bunăstare. Până când a început prigoana otomană. Bunicul meu a fost omorât de turci, iar unchii, mătușile și bunica mea au supraviețuit pentru că au reușit să fugă încă de când se zvonea că urmează teroarea. Apoi și-au făcut un rost în viață datorită pașapoartelor Nansen, a mărturisit Aram Șişlian. Amărât până peste măsură de faptul că familia lui, extrem de unită de altfel, a fost nevoită să se despartă și fiecare să se împrăștie pe unde a văzut cu ochii, acesta se grăbește să își amintească toate rudele și să nu uite vreo persoană dragă:

Toate rudele mele s-au risipit atunci: unii au plecat în Franța, unii în Cipru, iar noi am venit în România. Apoi, în anii '40 a urmat un alt val de plecări: unii s-au întors în Armenia, alții au luat calea spre SUA sau Marea Britanie. Noi suntem printre puținele familii care au ales să nu se întoarcă în Armenia și nici să plece în alte țări. Am unchi și mătuși care au plecat prin Franța, SUA, Elveția, Marea Britanie, iar acum am nepoți, strănepoți și verișori și prin Argentina și Cipru, și o soră stabilită în San Francisco, pe care nu am văzut-o timp de 30 de ani până în 2005. Și nu știu dacă o voi mai vedea vreodată.

---

⁴⁰ Născut la 17 septembrie 1936, în Constanța. Povestea lui Aram Șişlian a fost consemnată în luna noiembrie 2013, în timpul aceleiași vizite în cadrul căreia am consemnat și mărturiile soției, Anica Șişlian.

Aram Șișlian este conștient că necunoașterea limbii armene, franceze sau engleze, lipsa accesului la internet l-au izolat de nepoții și verișorii pe care nu i-a cunoscut niciodată.

Eu nu îmi cunosc mulți dintre verișori și nepoți pentru că nu am acces la internet și nici nu știu să utilizez metodele moderne de comunicare. Pe de altă parte, unii vorbesc franceză, alții engleză, alții armeană. Eu nu știu decât română. Dar chiar și așa ne străduim să luăm legătura cu ei, să ne aflăm adresele și să ne rugăm copiii sau nepoții să ne scrie scrisorile. Cine știe... Poate într-o zi ne vom cunoaște. Deși, avem vârste înaintate și în fiecare an comunitățile armenesti din diasporă care fac parte din generația noastră devin tot mai sărace în suflete. Noi suntem generația celor pe care istoria i-a despărțit. Definitiv, a conchis Aram Șișlian, conștient de șansele aproape inexistente de a-și cunoaște vreodată familia completă.

2.9. Inizian Lușarpi

Prea bolnavă pentru a mai frecventa slujbele de duminică, dar aflând de la o prietenă de interesul unei persoane pentru reconstituirea evenimentelor din 1915, fiica lui Inizian Lușarpi⁴¹ a trimis povestea mamei ei⁴² pentru a fi mediatizată în speranța ca astfel de nenorociri să nu se mai întâmple:

M-am născut pe 7 mai 1905, în „satul nou cel mare”, Medznorchih, în Turcia. Aveam 9-10 ani când s-a petrecut nenorocirea. Ne-am părăsit casa și locurile natale și am luat drumul pribegiei, spre inima Anatoliei. Cei bolnavi au fost strânși în biserica satului care, după ce a fost jefuită, i s-a dat foc. Cu căruțele, apoi cu trenurile de marfă ne-am îndreptat spre Konya, ajungând la Bozgur, de unde mai departe spre „satul lui Hoge”, Hogeachiu, unde am rămas aproape un an. Încă un an am rămas la Bozgur și apoi încă un an la Konya. Împreună cu o mătușă, cu bunica și cu

⁴¹ Născută pe 7 mai 1905 în Medznorchih, Turcia. A fost unul dintre armenii care au supraviețuit genocidului și care și-au refăcut viața, după 1918, în Constanța. Inizian Lușarpi a fost eleva bunicului preotului Mandalian în Turcia. Dintre supraviețuitorii refugiați la malul mării, Inizian Lușarpi s-a stins cea din urmă.

⁴² În anul 2010. La scurt timp apoi, a decedat.

străbunica am intrat în convoiul organizat. Când, după mai mulți ani, am intrat în sat, totul era distrus, casele jefuite și abandonate, unele dărâmate cu totul. Tata a fost concentrat în armata turcă și a murit de tânăr, ca urmare a muncilor de corvoadă la care a fost pus. Se dorea depărtarea bărbaților de femei și copii pentru ca cei din urmă să nu mai fie protejați. A murit din cauza mizeriei, a suferințelor îndurate și din cauza lipsei hranei. E îngropat în pădurea unde își avea sediul unitatea militară. O viață de om nu este destul ca să uiți. Poate cei ce urmează⁴³.

Obiectivul demersului meu a fost să înțeleg de ce nu s-a vorbit despre genocid în familiile supraviețuitorilor și să încerc a previziona cum se vor perpetua către generațiile viitoare foarte puținele amintiri despre evenimentele din 1915.

În urma discuțiilor purtate cu armenii intervievați am identificat mai multe motive din cauza cărora în familiile supraviețuitorilor nu s-a vorbit despre genocid. Totodată, am ajuns la concluzia că la acestea s-a adăugat și o serie de factori externi care, împreună, au contribuit la crearea unui context nefavorabil transmiterii din generație în generație a amintirilor supraviețuitorilor și, cu atât mai mult, nefavorabil mediatizării evenimentelor din 1915 la nivel național.

În primul rând, sub șocul imediat al evenimentelor, armenii supraviețuitori, refugiați în România, au încercat să-și ia viața de la capăt într-o țară străină care i-a primit cu ospitalitate, dar care avea relații foarte bune cu Republica Turcia. Traumele psihice, dar și teama de a nu exista represalii în urma discuțiilor despre genocid i-au împiedicat pe aceștia să povestească ororile prin care au trecut. Și teama de a nu-și traumatiza copiii cu amintiri din timpul deportărilor a constituit un alt motiv solid pentru care armenii au ales să tacă.

Ulterior, în perioada comunistă, pașapoartele de apatrizi (numite „pașapoarte Nansen”) au fost lovite de nulitate. Aflați într-o situație ingrată și considerați dușmani ai poporului, într-o perioadă în care discreția era cea mai bună apărare a oamenilor în fața represaliilor regimului totalitar, armenii aveau de două ori mai multe motive să nu vorbească despre genocid.

⁴³ O variantă mai detaliată a poveștii lui Inizian Lușarpi a fost publicată în volumul coordonat de Mihai Stepan Cazazian și Eduard Antonian, *Mărturiile – Genocidul armenilor*, București, Editura Ararat, 1998.

Lipsa școlilor cu predare în limba armeană, comunitățile armenestii risipite și slab reprezentate numeric, lipsa publicațiilor în limba armeană, lipsa unui stat independent armean până în 1991, căsătoriile mixte, nrecunoașterea genocidului de către statul român și, implicit, lipsa de interes a poporului român pentru trecutul armenilor au creat contextul perfect pentru aruncarea genocidului armean în anonimat.

Și dacă nepoții supraviețuitorilor mai știu câte ceva despre contextul în care le-au fost ucise familiile, nu același lucru îl putem spune și despre strănepoții acestora, a patra generație de la evenimente. Căsătoriile mixte tot mai numeroase, grijile cotidiene și comunitatea de armeni tot mai puțin numeroasă le-au șters acestora complet identitatea. În acest context, este ușor de preconizat faptul că, în viitorul nu foarte îndepărtat, cel puțin în România, de trecutul sângeros al armenilor își vor mai aminti câțiva. Aceia fie vor fi aflat din presă, fie vor fi răsfoit una dintre puținele cărți despre acest subiect publicate în România. Pentru că, odată cu urmașii supraviețuitorilor și amintirile acestora tot mai vagi de la generație la generație, dispare și comunitatea armenească. Recensământul din anul 2011 arată că în România trăiesc doar 1361 de armeni⁴⁴. Dintre aceștia, în municipiul Constanța mai trăiesc doar 230 de armeni, iar în municipiul București trăiește o comunitate de 565 de armeni⁴⁵. În rest, armenii sunt răsfirați în comunități mici și izolate, ușor de asimilat etnic și cultural. Actuala comunitate armenească la nivel național reprezintă doar 10% din comunitatea înregistrată în recensământul din 1930. Atunci, în România trăiau 15.544 de armeni, un sfert din aceștia locuind în Constanța (3.350 de persoane), cea mai mare comunitate după București, unde locuiau 4.761 de armeni⁴⁶.

Iată, deci, cum, într-un singur secol comunitatea a dispărut aproape complet. Ultima generație a armenilor din România va lua în mormânt și ultimele amintiri despre cel mai negru episod din trecutul lor.

Apoi, doar tăcere. O primejdioasă tăcere.

⁴⁴ Institutul Național de Statistică din România, *Recensământul populației și al locuințelor din 2011*, www.recensamantromania.ro/rezultate-2/

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ *Anuarul statistic al României pe 1937 și 1938*, Impremeria Națională „Monitorul Oficial”, București, 1939, pp. 58-59.

1 DECEMBRIE 1918. REÎNTREGIREA ROMÂNIEI ȘI CREAREA REGATULUI SÂRBO-CROATO-SLOVEN

Nicolae Răzvan MITU

Prima mare conflagrație mondială a fost determinată de multiple contradicții dintre marile puteri, ale căror interese divergente s-au accentuat în primul deceniu al secolului al XX-lea. În marea înclăștare dintre marile puteri, ce vizau împărțirea și reîmpărțirea lumii, au fost angrenate națiuni și state mijlocii și mici din Europa, al căror obiectiv a fost subordonat exclusiv interesului național. Printre aceste națiuni participante se regăsesc românii, sârbii, croații, slovenii, bosniacii și muntenegrenii.

Războaiele balcanice și primejdia pe care Serbia o reprezenta pentru integritatea Imperiului Austro-Ungar au determinat cercurile politice de la Viena să considere statul sârb ca pe un „Piemont al Balcanilor”¹. Pentru a putea invada Serbia și a zdrobi idealul național sârb/iugoslav, acestea s-au folosit de incidentul politic reprezentat de asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand, principele moștenitor al Austro-Ungariei, la Sarajevo, la 28 iunie 1914, pentru a declanșa, la 28 iulie același an, un război ce a durat până la 11 noiembrie 1918. Deși în cursul anului 1914, trupele sârbești au reușit să stopeze invazia inamicului, în cursul anului 1915, ele au fost copleșite de forțele austro-ungare, cărora li s-au adăugat cele bulgare și germane. Rezultatul a fost ocuparea întregii țări până în toamna anului 1918. Numeroasele acțiuni antinaționaliste și represive, care s-au desfășurat în Bosnia, Herțegovina, Serbia, Muntenegru și Macedonia în timpul războiului, au fost de natură să intensifice lupta pentru eliberare și unitate a poporului sârb. Toate cercurile politice iugoslave au acționat pentru îndeplinirea programului naționalist, inițiind o mișcare complexă,

---

¹ Gheorghe Zbucea, *Istoria Iugoslaviei*, București, Editura Corint, 2001, p. 30.

inspirată din programul lui Garašanin² și desfășurată pe mai multe planuri. Capii acestei mișcări au fost prim-ministrul Nikola Pašić și principele regent Alexandru.

La 7 decembrie 1914, la Niș, Adunarea Națională Sârbă a adoptat o rezoluție în care se declara scopul războiului purtat de Serbia: „Guvernul declară în aceste momente că sarcina sa cea mai importantă este aceea de a asigura Victoria în acest mare război, care a devenit deopotrivă, din momentul în care a început, lupta pentru eliberare și unire a tuturor fraților noștri neeliberați încă – sârbi, croați și sloveni”³. Idealul guvernului belgrădean, reafirmat ulterior în repetate rânduri, era reprezentat de alipirea tuturor teritoriilor iugoslave stăpânite de Austro-Ungaria teritoriului sârb. În circumstanțele politice extrem de complexe ale vremii, s-au conturat alte doua curente de opinii: primul susținea ideea menținerii Imperiului Austro-Ungar, statul iugoslav urmând să se afle într-un sistem de relații federale cu Austria și Ungaria, al doilea milita pentru crearea unei Croații independente⁴. Printre susținătorii primului curent se aflau și membrii Clubului Parlamentarilor Iugoslavi, care, în anul 1917, și-a reluat activitatea în cadrul Imperiului. În același timp, la începutul anului 1917, la Geneva, a luat naștere Consiliul muntenegrean al Unirii, care milita pentru înlăturarea regelui Nikola și pentru unirea Muntenegrului cu Serbia.

Programul guvernului de la Belgrad a fost sprijinit de o campanie puternică, dusă în străinătate de numeroase personalități de origine slavă din Austro-Ungaria, în special croați, și mai cu seamă din Dalmația (care, conform acordului încheiat în 1915 la Londra, între Antanta și Italia, trebuiau să revină la sfârșitul războiului celei din urmă). După intrarea statului italian în război, în mai 1915, toate aceste personalități care popularizau cauza iugoslavă au format, la Londra, un Consiliu iugoslav, sub conducerea lui Ante Trumbić, avocat și fost primar la Split.

² Nicolae Răzvan Mitu, *Liberalismul din Serbia și Bulgaria până la sfârșitul primului război mondial*, Craiova, Editura Aius, 2009, p. 243 și urm.

³ B. Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb, Skolska knjiga, 1977, pp. 166-167.

⁴ Ibidem, p. 179.

În decursul a doi ani au avut loc discuții și consultări cu guvernul sârb, retras pe insula Corfu, și Consiliul iugoslav, în urma cărora, la 20 iulie 1917, a fost semnată Declarația de la Corfu⁵. Semnată de Nikola Pašić, în numele guvernului sârb, și de Ante Trumbić, în numele Consiliului iugoslav, Declarația afirma dorința reprezentanților autorizați ai sârbilor, croaților și slovenilor de a se constitui, în baza principiului autodeterminării, într-un „stat, liber, național și independent”. În același timp, Declarația prevedea câteva principii constituționale care trebuiau să stea la temelia viitorului stat, care urma să se numească Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor și care se dorea a fi „o monarhie constituțională, democratică și parlamentară”, condusă de dinastia Karageorgević.

În paralel, în programul Clubului Parlamentar Iugoslav de la Viena se propunea ca toate regiunile din monarhie unde trăiesc sloveni, croați și sârbi să fie reunite într-un stat independent și democratic. Prin acest Program, Clubul Iugoslav renunța la ideea federalizării în cadrul unei monarhii dunărene, sperând în existența a două state ale slavilor de sud⁶.

Fricțiunile dintre guvernul sârb, Consiliul iugoslav și Clubul Parlamentarilor Iugoslavi au fost de natură să submineze încrederea Alianților în viabilitatea proiectului de unificare a Iugoslaviei⁷. În primii ani ai războiului, Antanta nu era pregătită să susțină disoluția Austro-Ungariei, ci numai acordarea unor drepturi naționale și popoarelor care nu făceau parte din națiunile privilegiate (germană și maghiară). Treptat, principiul autodeterminării a triumfat, pentru ca, în vara anului 1918, Puterile Centrale să accepte disoluția imperiului dualist și înlocuirea lui cu state naționale ale popoarelor componente.

Anul 1918 a fost complet nefavorabil Puterilor Centrale. La 15 septembrie 1918, în urma înaintării trupelor sârbe și franceze, frontul de la Salonic a fost rupt și Bulgaria a fost scoasă din război. Forțele aliate, printre care se aflau numeroși soldați sârbi din vechiul regat și de pe cuprinsul fostului imperiu austro-ungar, au dus o puternică

⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), fond Microfilme Marea Britanie, rola 386, c. 83.

⁶ Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, p. 35.

⁷ Stevan K. Pawlovitch, *Istoria Balcanilor (1804-1945)*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 203.

ofensivă spre nord. Austro-Ungaria nu mai exista practic ca stat. Belgradul a fost eliberat la 1 noiembrie 1918, după ce trupele aliate aflate sub comanda principelui Alexandru al Serbiei și a generalului francez Franchet d'Esperey, comandantul suprem al forțelor aliate în sud-estul Europei, au pătruns în Banat, Voivodina și Slavonia și înspre vest, în ținuturile croate. La 13 noiembrie 1918 s-a semnat Armistițiul de la Belgrad între reprezentanții Antantei și cei ai noului guvern maghiar, conform căruia cea mai mare parte a teritoriului viitoarei Iugoslavii a intrat sub controlul statelor învingătoare.

Deputații opoziției din teritoriile slovene, Croația, Dalmația, Bosnia și Herțegovina s-au întâlnit la Zagreb, în martie 1918. Aici s-a hotărât, în principiu, să se formeze un consiliu național care să întrunească toate partidele slavilor sudici din cadrul monarhiei. Atunci când ofensiva Aliatilor în Macedonia a început eliberarea Serbiei, când înfrângerea Austro-Ungariei a devenit evidentă și dominația Vienei și Budapestei s-a prăbușit, unificarea a apărut ca un fapt evident ce nu putea fi amânat. Îndemnați de Grupul Iugoslav al lui Korešec, format din reprezentanți ai Istriei, Sloveniei și Dalmației, mai vulnerabili la pretențiile Italiei, deputații slavi ai diverselor organisme habsburgice s-au întâlnit din nou la Zagreb, în octombrie același an. La 17 octombrie 1918 ei au format Consiliul Național al Slovenilor, Croaților și Sârbilor, avându-l ca președinte pe slovenul Korešec și câte un vicepreședinte croat și sârb.

Procesul de unificare a fost grăbit atât de prăbușirea și de insistența Italiei de a primi teritoriile care-i fuseseră promise, cât și de atitudinea echivocă a Aliatilor. Împuternicit de Consiliul Național să meargă la împăratul Carol în legătură cu o posibilă preluare a puterii, banul Croației a primit răspunsul: „Fă ce vrei!”⁸. La întoarcerea sa de la Viena, a convocat Dieta, care, la 28 octombrie 1918, a rupt toate legăturile cu monarhia dualistă. Dieta a proclamat unirea Croației-Slavonia cu Dalmația și toate celelalte provincii slave într-un stat suveran al slovenilor, croaților și sârbilor pe întregul teritoriu locuit de națiunea lor și a înmănat puterea Consiliului Național, care a format un guvern al tuturor iugoslavilor din Austro-Ungaria.

---

⁸ Ibidem, p. 212.

Noul stat nu avea însă granițe propriu-zise și nu era recunoscut în mod oficial decât de fosta sa monarhie muribundă, care i-a predat flota. După o serie de tratative între prim-ministrul sârb Pašić, președintele Comitetului Iugoslav, Ante Trumbić, și Korešec, s-a hotărât alegerea unei Adunări Constituante. Acordul de la Geneva dintre cei trei nu avea să fie ratificat de guvernul sârb, Pašić dându-și demisia din funcția de prim-ministru. În momentul în care haosul amenința autoritatea noului guvern sloveno-croato-sârb, unificarea s-a produs într-un fel în care nimeni nu s-a așteptat. Nu a fost vorba de vreo intervenție a marilor puteri și nici de vreo „eliberare” a armatei sârbe. Teritoriile s-au dezlipit pur și simplu, iar Italia a început să aplice prevederile Tratatului de la Londra sub acoperirea termenilor armistițiului. În aceste condiții, noile autorități ale ținuturilor marginale, pentru care unificarea era o urgență, au început negocieri directe cu Belgradul. Soldații sârbi reprezentau, prin prezența simbolică, un ideal puternic – acela al unității. De aceea a devenit necesar apelul la soldații sârbi în scopul menținerii ordinii și mai ales al evitării anexării teritoriilor dorite de Italia. Rând pe rând, fiecare district sârb și-a declarat unanim unirea cu Serbia, iar apoi și Bosnia-Herțegovina, părți ale Dalmației, Zagrebul și Slovenia. Prințul Alexandru, în prezența delegației din Zagreb și a membrilor guvernului sârb, a proclamat în mod formal unirea Serbiei și Muntenegrului cu statul sloveno-croato-sârb într-un Regat Unit al Sârbilor, Croaților și Slovenilor, fapt ce a consemnat procesul ireversibil declanșat în lunile octombrie-noiembrie 1918.

La 1 decembrie 1918 s-a proclamat formarea Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor, stat unitar al tuturor popoarelor iugoslave, ca urmare a tratativelor de la Geneva dintre președintele Consiliului Național Iugoslav, Anton Korešec, și premierul sârb Nikola Pašić.

Cele 14 puncte ale lui Wilson se pronunțaseră cu claritate în privința restaurării Serbiei. Aliații îi promiseseră o ieșire la mare și îi promiseseră naționalităților monarhiei dualiste o dezvoltare autonomă. Refuzul Austro-Ungariei de a primi adevărul în față și de a face concesii a precipitat evenimentele, influențate și de efectele combinate ale principiilor bolșevice și wilsoniene.

Prăbușirea Bulgariei și Austro-Ungariei s-a repercutat asupra României și Albaniei. Ea a determinat retragerea Austro-Ungariei din Albania. Sfârșitul războiului i-a găsit pe italieni ocupând cea mai mare parte

a sa, pe francezi în jurul orasului Korcé (spre sud-est) și Scutarii (spre nord-vest), iar pe sârbi pe malul stâng al râului Drina (la nord-est).

În România, guvernul Marghiloman a demisionat. Cu sprijinul liberalilor, regele Ferdinand a numit un cabinet de generali, care trebuia să pregătească armata pentru reînceperea ostilităților de partea aliaților. La 10 noiembrie 1918, pe când trupele franceze și sârbe treceau Dunărea, România s-a considerat în război cu Puterile Centrale. În urma ultimatumului românesc, nemții au început retragerea. La 1 decembrie 1918, regele s-a întors la București pentru a-i primi pe francezi. La acea dată Puterile Centrale ieșiseră de fapt din război: Turcia (Moudros, 30 octombrie), Austro-Ungaria (Villa Giusti, 3 noiembrie) și Germania (Rothondes, 11 noiembrie) – toate semnaseră armistiții⁹. Manifestul împăratului Carol, din 16 octombrie 1918, pentru o monarhie reorganizată a venit prea târziu. Executivul Partidului Național Român declarase deja dreptul la autodeterminare al națiunii române din Transilvania, iar la Iași, Comitetul Național Român emigrat se pronunțase în favoarea unirii cu România.

Urmând exemplul ceh, pe tot cuprinsul monarhiei dualiste au apărut consilii naționale ale naționalităților care au preluat puterea. Naționaliștii români, căzând de acord cu social-democrații români din Transilvania, au format un Consiliu Național Român și o Gardă Națională, care a preluat treptat controlul în zonele locuite de români. Deoarece negocierile cu noul guvern maghiar au eșuat, s-a convenit asupra unei mari adunări naționale la Alba Iulia. La sfârșitul lui noiembrie s-au întrunit 852 de reprezentanți aleși ai consiliilor existente și 376 de reprezentanți ai bisericilor, ai organizațiilor profesionale, culturale, sportive și studențești și ai Gărzii Naționale (1 258 de delegați în total) alături de o mulțime de peste o sută de mii de țărani, muncitori, intelectuali și orașeni. La 1 decembrie 1918 au aclamat într-o majoritate zdrobitoare o rezoluție care hotăra „unirea românilor din Transilvania, Banat, Ungaria și teritoriile acestora cu România”. Declarația exprima dorința ca România unită să fie organizată conform principiilor liberale și democratice, cu autonomie locală, drepturi egale pentru toate naționalitățile și religiile, ca frontierele definitive să fie stabilite la Conferința de Pace. Adunarea

⁹ Constantin Iordan, *România și relațiile internaționale din sud-estul european: probleme ale păcii, securității și cooperării (1919-1924)*, București, Editura All, 1999, p. 14 și urm.

a numit un Consiliu Dirigent (15 membri), sub conducerea lui Iuliu Maniu, pentru a guverna până la intrarea în vigoare a Unirii și l-a trimis la București pe episcopul Miron Cristea, viitorul patriarh al României, pentru a prezenta propunerile regelui Ferdinand. Zece zile mai târziu Sfatul Basarabiei a renunțat la unirea condiționată.

La sfârșitul lui octombrie, deputații români din parlamentul austriac și din dieta Bucovinei se întâlniseră cu alte personalități pentru a-și declara intenția de a se uni cu România. Consiliul Național a intrat în conflict cu alt consiliu național – ucrainean, care preluase controlul asupra districtelor locuite de ucraineni (ruteni) și asupra capitalei provinciei, Cernăuți.

Situația românilor din Bucovina se înrăutățise în toamna anului 1918, când Austro-Ungaria practic se prăbușise. Se vehicula teza anexării de către Habsburgi. Din inițiativa lui Sextil Pușcariu și Iancu Flondor s-a convocat, la 14/27 octombrie 1918, o adunare a reprezentanților populației românești din provincie. Aceasta a decis unirea Bucovinei cu teritoriile locuite de români din Austro-Ungaria, acum practic prăbușită. S-a ales un Comitet Executiv și un Consiliu Național, lider politic fiind Iancu Flondor. Intervenția trupelor ucrainene l-a determinat pe Flondor să ceară sprijin armatei române. În aceste împrejurări a avut loc la Cernăuți, la 15/28 noiembrie 1918, Congresul General al Bucovinei (al reprezentanților românilor, germanilor, polonezilor și rutenilor). La propunerea lui Iancu Flondor, care a prezidat lucrările Congresului, s-a votat cu o majoritate zdrobitoare: unirea necondiționată, pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare, cu restul României. Reprezentanții celorlalte naționalități au recunoscut și acceptat hotărârea românilor.

Unirea din 1918 într-un singur stat a tuturor românilor s-a realizat ca o expresie a voinței populare într-un context favorabil. Tratatul de pace din 1918-1920 au recunoscut *de jure* o situație deja existentă, rod al acțiunii românilor înșiși. S-a creat astfel un cadru favorabil dezvoltării societății române, intrată într-o nouă etapă a evoluției sale.

Mișcările din Boemia și Moravia, declanșate la 14 octombrie 1918¹⁰, au condus la preluarea administrației civile și militare a Consiliului

---

¹⁰ Elena Mannova (coord.), *Scurtă istorie a Slovaciei*, traducere din limba slovacă și indice de Eva Mârza și Radu Mârza. București, Editura Enciclopedică, 2011, p. 327 și urm.

Național Ceh de la Praga și la proclamarea independenței, la 28 octombrie 1918¹¹. Tot în octombrie, Consiliul Național Slovac a adoptat o rezoluție prin care cerea unirea Slovaciei cu Cehia¹². Se încheia astfel procesul de formare a statului independent Cehoslovacia.

Cehoslovacia a pus de la început mai puține probleme, deoarece Cadrilaterul Boemiei își păstrase identitatea în timpul stăpânirii austriece (cu granițe istorice foarte precise, care corespundeau fruntăriilor din 1763, când, în urma Tratatului de la Paris, Silezia devenise prusacă). Marea noutate a fost unirea țărilor slovace, care nu cunoscuseră până atunci o viață națională independentă, dar care fuseseră anexate Coroanei ungare. Această unire a răspuns ambiției de a regrupa popoarele slave din Boemia și din Slovacia, care nu avuseseră însă de zece secole o istorie comună. Faptul că independența popoarelor cehe fusese opera unui slovac – președintele Consiliului Național Ceh, Thomas Masaryk – a facilitat crearea acestui stat-tampon între Polonia și celelalte popoare neslave din Austria și Ungaria. Granițele noului stat răspundeau, în partea occidentală, unui traseu necontestabil, în timp ce înspre partea slovacă, al cărei sud era populat de o puternică minoritate ungurească (700 000 de unguri, față de 3 milioane de slovaci), și vârful oriental (Rutenia), în mare parte populat de ucraineni, statuarea granițelor crea mari probleme.

În urma unor ample acțiuni populare, la 11 noiembrie 1918, împăratul Carol a anunțat că renunță la orice fel de participare la conducerea treburilor statului. A doua zi, Adunarea Națională provizorie a proclamat Republica Austria.

După 123 de ani de ocupație străină, austriacă, germană și rusă a reapărut pe harta Europei statul independent polonez. La Paris, în septembrie 1917, sub oblăduirea Aliatilor, a luat naștere Comitetul Național Polonez, iar Conferința interaliată a declarat, în iunie 1918, statul național polonez reconstituit. La 7 noiembrie 1918, Consiliul Regent a proclamat independența Poloniei, cu generalul Josef Pilsudski ca șef al statului¹³.

¹¹ *Istoria Țărilor Coroanei Cehe*, traducere de Helliana Ianculescu. București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 404.

¹² Elena Mannova, *op. cit.*, p. 336.

¹³ Adam Zamoyski, *Poland. A History*. London, Harper Press, 2009, p. 276 și urm.

La 25 noiembrie 1918, în Ungaria, Consiliul Național Maghiar, condus de contele Karoly Mihaly, din care au făcut parte reprezentanți ai Partidului Independenței de la 1848, ai Partidului Radical și ai Partidului Social-Democrat Ungar. Evoluția evenimentelor a fost însă dramatică, deoarece conducerea evenimentelor a fost preluată de Sfatul Muncitoresc al Budapestei, care de la început s-a situat pe poziția menținerii integrității statului maghiar în granițele Ungariei Mari a regelui Ștefan I. La 16 noiembrie 1918, Ungaria s-a proclamat republică, separarea de Austria însemnând în principal denunțarea dualismului instituit în anul 1867.

Pe parcursul anului 1918, au luat ființă state naționale independente unite ca România, Iugoslavia, Cehoslovacia, Polonia, state independente și suverane ca Austria, Ungaria și Albania.

În Balcani, războiul câștigat de puterile Antantei a creat probleme deosebite. Trupele italiene, grecești, muntenegrene și sârbești au refuzat să evacueze Albania și au ridicat pretenții teritoriale, deși aceasta nu făcea parte din blocul celor învinși. În noua conjunctură, poporul albanez și-a mobilizat forțele pentru eliberarea țării, concentrându-și atenția și asupra Conferinței de Pace de la Paris. Profitând de divergențele dintre Aliați, patrioții albanezi și-au intensificat lupta, în pofida faptului că italienii semnaseră cu grecii un acord secret (Acordul Tittoni-Venizelos), unde cele doua state își împărțeau regiuni întregi din Albania¹⁴. Congresul de la Lujnia, întrunind 50 de delegații din toate colțurile țării, ținut între 28 și 31 ianuarie 1920, a respins orice protectorat străin și a declarat independența Albaniei. S-a format un guvern în care au fost reprezentate toate grupările politice și religioase și s-a format o regență constituită din patru persoane (doi musulmani, un catolic și un ortodox), care trebuia să funcționeze până la convocarea Parlamentului, care urma să decidă dacă Albania va fi monarhie sau republică. Congresul de la Lujnia a hotărât că soarta Albaniei poate fi decisă în exclusivitate de poporul albanez. Regența, Guvernul și Parlamentul s-au mutat la Tirana, în februarie 1920, care a devenit capitala țării. Italia a fost nevoită (prin Protocolul semnat la Tirana, din august 1920) să-și retragă trupele

---

¹⁴ Constantin Iordan, *Venizelos și românii*. Ediția a II-a completată. București, Editura Omonia, 2010, p. 209 și urm.

din Albania, cu excepția insulei Szani. Lupta eroică a micului popor albanez avea să fie apreciată la Conferința de Pace de la Paris, care a recunoscut independența Albaniei și granițele din 1918, cu mici modificări în noiembrie 1921.

Grecia a așteptat să-și atingă scopurile teritoriale în detrimentul Turciei, fapt care nu s-a realizat, deoarece în războiul dintre cele două țări grecii au fost învinși. Bulgaria, făcând parte din grupul țărilor învinse, nu a reușit să-și vadă doleanțele teritoriale realizate, ea devenind una din țările revizioniste.

PARTICIPAREA ROMÂNIEI LA OPERAȚIUNEA BARBAROSSA (22 Iunie 1941-23 August 1944). INTERPRETĂRI ÎN SPIRITUL „TOVĂRĂȘIEI ROMÂNNO-SOVIETICE” ÎN MANUALELE ȘI TRA- TATELE DE ISTORIE ROMÂNEȘTI COMUNISTE

Arthur TULUȘ

Încă din primele lui momente de existență, regimul comunist în România a produs schimbări radicale în toate planurile, inclusiv în domeniul social și cultural. Ideologii partidului și-au propus imediat să acționeze pentru formarea pe plan spiritual a „omului nou”, după prototipul impus din afară a celui „homo sovieticus”, având ca trăsături definitorii „o înaltă conștiință socialistă și un atașament necondiționat la ideologia și politica Partidului Comunist”¹. Indisolubil legată de această campanie de sovietizare, alinierea ideologică trebuia să se subordoneze direct principiului eliminării „dușmanilor de clasă”, începând prin distrugerea structurilor rurale, continuând cu lichidarea burgheziei și sfârșind prin îndepărtarea tuturor celor ce exercitau o influență morală sau spirituală asupra societății – intelectualii. „Totalitarismul, odată venit la putere, înlocuiește invariabil toate talentele de primă mână, indiferent de simpatiile lor, cu oameni a căror lipsă de inteligență și creativitate constituie totdeauna cea mai bună garanție a loialității lor”².

Istoricii au primit din partea structurilor comuniste și misiunea de a deveni ideologi ai Partidului. În conformitate cu această directivă, lucrările de istorie scrise în perioada 1947-1989 se îndepărtează mai mult sau mai puțin de realitatea istorică pe care o interpretează, fiindcă

---

¹ Mihai Golu, „Dimensiunea psihologică a totalitarismului. Cazul regimului comunist”, *Arhivele totalitarismului*, anul IV, nr. 19-20, București, 1998, p. 75.

² Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, București, Humanitas, 1994, p. 447.

ele nu sunt numai teorii științifice (unele de-a dreptul absurde), ci sunt și o altă față a propagandei regimului, care cenzura și dicta tipul de istorie ce trebuie prezentat poporului. Istoriografia românească din perioada comunistă a fost sensibil legată de schimbările petrecute la nivelul conducerii Partidului și de raporturile nomenclaturii de la București cu omologii lor din Moscova. De altfel, cel mai sensibil capitol al „relațiilor tovărășești româno-sovietice” a fost, în toată perioada comunistă, problema Basarabiei. Maniera în care a fost reflectată istoria acestei provincii în diverse surse (manuale, tratate etc.) este extrem de interesantă, deoarece se constituie într-un veritabil barometru al relațiilor politice dintre liderii și partidele comuniste de la București și Moscova. În tot acest vârtej al interpretărilor istoriografiei comuniste, problematica participării României la Operațiunea Barbarossa (atacarea de către Axă și aliații săi a Uniunii Sovietice la 22 iunie 1941) și, mai ales, a motivației acestei participări militare trebuie privită și asociată cu alte două momente importante: unirea Basarabiei cu România (27 martie/9 aprilie 1918 și anexarea Basarabiei de Uniunea Sovietică (sfârșitul lunii iunie 1940).

În România, perioada comunistă nu a fost unitară și compactă și, deci, nici istoriografia comunistă nu avea cum să fie așa. În linii mari, distingem trei perioade în evoluția ei: (1) istoriografia de tip stalinist, internaționalistă, specifică anilor '50; (2) istoriografia de recuperare a unor valori naționale, specifică anilor '60; (3) istoriografia ceaușistă, de tip național-comunist, de după anul 1971³.

În planul istoriei, după scurta tranziție a anilor 1944-1947, care a mai permis încă unele manifestări ale „vechii” istoriografii, „noua” istorie, marxistă, în fond stalinistă, a ocupat întregul teren. Seismul în istoriografie nu a fost de mai mică amploare decât cel care a afectat ansamblul structurilor sociale, în condițiile în care nu exista în isto-

³ Istoriografia comunistă poate fi și mai mult detaliată. De exemplu, istoricul Vlad Georgescu a identificat, în evoluția istoriografiei comuniste din perioada 1944-1977, mai multe etape: (1) 1944-1960 – „Frontul istoric, stabilirea Adevărului”; (2) 1960-1965 – „începutul reinterpretării adevărilor istorice abia reinterpretate”; (3) 1965-1971 – „relaxarea ideologică”; (4) 1971-1977 – „culturnicii și noile mituri”. Vezi Vlad Georgescu, *Istorie și politică. Cazul comuniștilor români. 1944-1977*, București, Humanitas, 1991, pp. 6, 8, 51, 58, 66.

riografia românească o tradiție marxistă. În numai câțiva ani, reperele istoriei românești au fost inversate, deoarece firul ei conducător care fusese ideea națională a fost înlocuit cu spiritul internaționalist dictat de la Kremlin. Ocuparea locului vechilor istorici de către pseudospecialiști a netezit Partidului calea spre falsificarea istoriei, prin ștergerea a tot ce era național românesc. O parte a istoricilor profesioniști s-au aliniat noilor imperative, dar marii universitari, cu puține excepții, au fost reduși la tăcere, alungați de la catedră, mulți dintre ei întemnițați, unii murind în închisoare (vezi cazul lui Gheorghe I. Brătianu). De fapt, conștient de puterea culturii în educarea populației, „de a contribui la crearea omului nou, de a întreține o stare de psihoză proprie contrarevoluției”⁴, P.C.R.⁵ înființează o serie de instituții noi prin care manifestă un control și o cenzură totală în toate domeniile. De exemplu, va transforma bibliotecile în focare de răspândire a noii culturi socialiste în orașe și sate și va da ordin nou înființatei Uniuni a Scriitorilor Români (luase locul Asociației Scriitorilor Români), structură condusă și controlată direct de Partid, „să producă” o literatură de consum conformă din punct de vedere ideologic⁶. Fenomenul s-a manifestat cu predilecție începând din anul 1948, după ce regimul a reușit să se consolideze. În anii precedenți, mult mai importante pentru P.C.R. fuseseră preluarea puterii politice și economice sau înlăturarea monarhiei, decât subordonarea elitei intelectuale. La 9 iunie 1948 însă, o mare parte din vechii academicieni au fost excluși (îndeosebi membrii marcanți ai fostelor partide istorice, dar și persoane care se manifestaseră critic la adresa P.C.R.)⁷, nou-veniții fiind înlocuiți cu oa-

⁴ M. Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, București, Humanitas, 1995, p. 96.

⁵ Se folosește în general termenul de Partidul Comunist Român, deși până în 1965 titulatura oficială era aceea de Partidul Muncitoresc Român.

⁶ Elena Larisa Mușat, „Terorismul de stat în România comunistă”, *De ce trebuie condamnat comunismul. Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România*, vol. I, 2006, București, p. 54.

⁷ Vezi Petre Popescu Gogan, „«Demolarea» Academiei Române”, *Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 28, pp. 8-53. Printre academicienii care nu și-au mai regăsit locul în noua instituție, amintim pe: Simion Mehedinți, Alexandru Lapedatu (secretarul general al vechii Academii), Ioan Lupaș, Ion Nistor, Silviu Dragomir, Dimitrie Gusti (președintele acestei instituții în momentul epurării), Pantelimon Halippa, Onisifor Ghibu, Zenovie Păclișanu, Constantin Rădulescu-Motru (fost președinte al Academiei), Lucian Blaga ș.a.

meni fideli noii puteri. Marea majoritate a celor care le-au luat locul nu aveau însă o activitate științifică care să le permită accesarea în forul suprem al științei din România, fiind persoane cu o poziție periferică în profesia lor. Rolul lor era însă acela de cerberi ideologici, de instrumente de impunere a noii politici culturale, mult mai importantă fiind adeziunea lor totală la comunism⁸. Printre acești cerberi ideologici au fost mulți „istorici” improvizați, cele mai ilustrative exemple fiind Mihail Roller, Petre Constantinescu-Iași, Victor Chereșteșiu, Ladislau Banyai sau Barbu-Câmpina, istorici de partid care au ocupat cele mai importante poziții în sistem. De departe s-a detașat figura lui Mihail Roller, numit de către Lucian Boia „micul dictator al istoriei” sau „dirijorul noii istoriografii”⁹.

Cu un trecut pus în slujba mișcării comuniste și cu o pregătire ideologică formată la Moscova¹⁰, Mihail Roller a fost întruchiparea noului prototip al pseudoacademicianului funcționar de partid care avea rolul de a aplica în totalitate linia marxist-leninistă și de a supraveghea respectarea ei. De fapt, până în 1960, posturile din viața culturală și artistică au fost ocupate de funcționari de partid, în timp ce adevărații specialiști ai respectivelor domenii erau simpli executori ai directivelor date de Partid¹¹. Reîntors în țară în toamna anului 1944, odată cu Armata Roșie, Roller a primit misiunea de a activa în aparatul de propagandă al partidului, fiind mai întâi adjunct (din 1945) și, ulterior, între 1949 și 1955, seful Comisiei de învățământ la

⁸ L. Pleșa, „Mihail Roller și «stalinizarea» istoriografiei românești”, *Annales Universitatis Apulensis*, nr. 10/1, Alba Iulia, 2006, p. 165.

⁹ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, ediția a II-a, București, Humanitas, 2000, p. 108.

¹⁰ Născut la 6 mai 1908, la Buhuși, într-o familie evreiască, tatăl său fiind funcționar, Mihail Roller urmează cursurile școlii tehnice din Berlin și Paris (1925-1931), unde se remarcă mai mult ca activist comunist, debutând acum în presa ilegală comunistă. În 1926 s-a înscris în Partidul Comunist German, de unde se transferă în 1928 în Partidul Comunist Francez. Reîntors în 1931 în țară, Roller va ocupa diverse funcții în P.C.R., fapt pentru care este arestat de trei ori, însă eliberat de fiecare dată din lipsă de dovezi. În 1940, fuge din România în Basarabia anexată de curând de Uniunea Sovietică și, de acolo, la Moscova, unde va activa în grupul Anei Pauker și va urma Facultatea de Istorie a Universității din Moscova.

¹¹ Anelli Ute Gabanyi, *Literatura și politica în România după 1945*, București, Fundația Culturală Română, 2001, p. 100.

Secția Propagandă și Agitație a C.C. al P.M.R., comisie ce a primit ca sarcină elaborarea manualelor unice, majoritatea traduse din limba rusă. Sub directa sa supraveghere, în programele pentru școala elementară au fost introduse „noțiuni despre noii dascăli ai clasei muncitoare” (Marx, Engels, Lenin, Stalin), iar studiul limbii ruse începea încă din clasa a IV-a și continua până la facultate¹².

Meritele sale în aplicarea tiparului ideologic stalinist îi vor permite o ascensiune rapidă: membru titular al Academiei R.P.R. (de la 1 noiembrie 1948), director adjunct al Institutului de Istorie a Partidului, profesor și șef al Catedrei de Istoria României la Academia Militară Politică din București (1948-1955) și deputat în Marea Adunare Națională (din martie 1948)¹³. În ciuda acestor funcții și directive date de partid, Roller s-a implicat cel mai mult în rescrierea istoriei potrivit concepției marxist-leniniste de periodizare și evoluție socială (materialismul dialectic și istoric, conform căruia factorul economic era unicul determinant în evoluția omenirii, iar motorul progresului era lupta de clasă). De altfel, necesitatea rescrierii istoriei României în acord cu viziunea noii puteri era cerută cu insistență de către Roller, deoarece „neîntocmirea unei noi istorii a României ar fi însemnat a lăsa în mâna dușmanului de clasă o armă ideologică împotriva clasei muncitoare”¹⁴. Manualul unic de istorie a apărut în timp record încă din 1947, dar Roller și echipa sa (Gheorghe Georgescu, Vasile Maciu, Dumitru Tudor) nu au plecat de la zero, folosind o serie de documente ale P.C.R. din perioada ilegalității (cu precădere tezele Congresului al V-lea, ținut la Moscova în 1930), în care erau criticate unirea Principatelor Române din 1859, Marea Unire din 1918, regimul constituțional, marile reforme democratice, monarhia, sistemul parlamentar, activitatea liderilor partidelor istorice, politica externă etc. Aceste teze cu privire la trecutul României erau elaborate de activiștii din Secția de propagandă și agitație sau de la Institutul de Istorie a Partidului, fiind sancționate apoi la plenare și congrese ale P.M.R și devenind, așadar, dogme. Textele de autoritate erau: „învă-

¹² Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948-1950: transformări instituționale*, București, Editura All, 2005, p. 329.

¹³ L. Pleșa, *op. cit.*, pp. 166-167.

¹⁴ Mihail Roller, „Realizări și sarcini noi pe tărâmul științelor istorice”, *Studii. Revistă de istorie și filozofie*, nr. 4, 1949, p. 15.

țăturile” lui Stalin, *Cursul scurt de istorie al P.C.U.S.*, hotărârile C.C. al P.M.R., dar și articolele și cuvântările lui Gheorghiu-Dej¹⁵.

Manualul de istoria României (titlu simptomatic, schimbat apoi în *Istoria Republicii Populare Române*) a apărut în perioada 1947-1956 și a fost folosit până în anul școlar 1961/1962. Discursul lui Roller a devenit normă de exprimare în perioada 1948-1955, fixând limitele în care urma să se încadreze noua istoriografie. Aceasta avea misiunea de a dezrădăcina din conștiința românească valorile tradiționale și a le înlocui cu teme propagandistice care exprimau preamărirea U.R.S.S. și a lui Stalin, viziune extinsă și asupra Rusiei țariste și a migratorilor slavi (Roller afirmând că studiul marxism-leninismului duce la însușirea celei mai avansate culturi din lume – cultura sovietică); condamnarea factorilor externi de inspirație occidentală; condamnarea vechilor clase dominante din trecut – boierimea („trădătoare” în favoarea otomanilor) și burghezia („cosmopolită”, „supusă imperialiștilor capitaliști” etc.) – și minimalizarea rolului personalităților istorice românești; tăierea prin falsificare a legăturilor istorice ale Basarabiei cu spațiul românesc.

În această primă fază a istoriografiei comuniste (1947-1960), stalinistă sau rolleriană, istoria provinciei dintre Prut și Nistru a fost falsificată în mod grosolan pentru a putea demonstra drepturile legitime ale Uniunii Sovietice, și nu ale României, asupra acestui teritoriu. În manualul lui Roller, participarea României la primul război mondial este prezentată drept „acțiune imperialistă”, în timp ce unirea Basarabiei din 1918 este rezultatul unei ocupații militare: „guvernul reacționar român, folosind situația militară grea a tinerelor Republici Sovietice, le atacă și ocupă Basarabia (ianuarie 1918), înăbușind cu forța armată, rezistența sovietelor revoluționare care au luat naștere și s-au dezvoltat în timpul Revoluției”¹⁶. În continuare, evenimentele din vara anului 1940 sunt tranșate clar într-o singură frază: „la 27 iunie 1940, în urma înțelegerii dintre guvernul român și guvernul Uniunii Sovietice, se lichidează conflictul teritorial, ce exista între ambele guverne, conflict care se născuse în urma intervenției armatelor române împotriva Sovietelor în 1918”. Așadar, ultimatumul sovietic se transformase într-o în-

¹⁵ L. Pleșa, *op. cit.*, p. 168.

¹⁶ *Istoria României. Manual unic pentru clasa a XI-a medie*, Mihai Roller (coord.), București, Editura de Stat, 1948, pp. 545 și 549.

țelegere amiabilă. În schimb, este alocat un spațiu mai larg participării României la Operațiunea Barbarossa (22 iunie 1941-23 august 1944), fără a se preciza motivele reale ale unei astfel de acțiuni – recuperarea teritoriilor pierdute la sfârșitul lunii iunie 1940: Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța.

În acest ultim punct, singura scăpare a autorilor manualului, care nu și-au permis să-l cenzureze pe Molotov, se regăsește în declarația reprodusă a comisarului poporului pentru Afaceri Externe din martie 1944. „Armata Roșie, în urma victorioasei sale ofensive, a ajuns la râul Prut, care formează frontiera de Stat între Uniunea Sovietică și România. Acesta e primul pas spre restabilirea completă a frontierei de Stat Sovietice, stabilită cu România prin Tratatul din 1940, pe care România l-a violat în mod perfid prin atacul ei neprovocat din 1941 în alianță cu Germania hitleristă”. Pentru a nu lăsa loc de interpretări, în manual se preciza: în „atacarea U.R.S.S.”. „Antonescu a împins poporul român în aventura războinică a lui Hitler, sprijinindu-se pe partidele național-țărănesc al lui Iuliu Maniu și național-liberal al lui Brătianu și pe cercurile reacționare politice și militare”, în contrapondere a acestor forțe existând „formațiunile și partidele democratice și patriotice” (P.C.R.!?). „Toate speranțele fasciștilor români de a cuceri noi teritorii în răsărit s-au prăbușit sub puternica lovitură a armatei sovietice”. După o scurtă prezentare a victoriilor Armatei Roșii asupra trupelor „fasciste” ale lui Antonescu, de fapt un adevărat elogiu adus eroismului soldatului sovietic (pierderile imense ale românilor fiind prezentate chiar poetic: „călătorul care după război va vizita Ucraina va fi surprins vazând numeroasele cruci albe de morminte presărate pe tot teritoriul. Soldații români au udat cu sângele lor aproape fiecare petec de pământ”), autorii manualului ne prezintă detaliat, în maniera unui bun economist, „totalul bunurilor jefuite din Uniunea Sovietică de fasciștii și criminalii de război români”, inclusiv țigările (36.281.000 bucăți) și tutunul (3.515 tone)¹⁷. Cu toate acestea, cea mai mare atenție și cea mai mare întindere a textului (între paginile 663 și 684) sunt acordate „mișcării de rezistență a populației românești împotriva regimului antonescian”. Lesne de înțeles, exagerările sunt direct proporționale cu atenția acordată problemei și par inițial inexplicabile. Totuși,

---

¹⁷ Ibidem, pp. 652, 661-664.

hermeneutica textului ne oferă imediat un răspuns clar, autorii căutând să insuflă ideea falsă că în România comunismul a fost impus de jos în sus, adică de la nivelul maselor largi ale populației care au luptat pe frontul din est. „Contactul cu populația și stările de lucruri din teritoriul vremelnice ocupat în U.R.S.S. au deschis ochii ostașilor români, contribuind ca aceștia să-și facă o idee mai apropiată de adevăr, în ce privește viața muncitorilor și țăranilor sovietici”. Astfel s-a născut o mișcare patriotică antifascistă românească, în care „un rol important l-au jucat refugiații politici români în frunte cu Ana Pauker, Vasile Luca, D. Petrescu etc.”¹⁸.

Manualul lui Roller a devenit simbolul efortului de adaptare a trecutului românesc și a prezentului de atunci la imperativele ocupației sovietice. Prin această anti-istorie nu s-a urmărit decât să se extirpe cu forcepsul ideologic memoria națională prin confiscarea masivă a trecutului în spiritul regimului „internaționalist” impus la conducerea României¹⁹.

După primele ediții au apărut și unele observații critice referitoare la conținutul manualului, primele, paradoxal, venite din partea unor istorici sovietici. Astfel, în noiembrie 1949, în urma unei vizite a unei delegații sovietice la București, unul dintre delegați, Gorbunov, a precizat următoarele: „Manualul de istorie care a apărut are greșeli. După părerea mea, nu trebuia să i se dea drumul. Nu vreau să mă opresc la toate greșelile, ci numai la două: se arată Revoluția din Octombrie foarte îngust și nu se arată importanța ei mondială, pentru toate popoarele lumii. A doua greșală (desigur nu din partea oamenilor care conduc, ci efectul lor, care este pătruns de mentalitatea burgheză). În Istorie se spune: acapararea Basarabiei de către U.R.S.S.”²⁰. În anul următor, 1950, istoricul sovietic Zviaghin critica așa-zisele scăpări ale istoriografiei românești, printre care modul

¹⁸ Ibidem, pp. 663, 668. În realitate, comunismul a fost impus cu forța în România de Uniunea Sovietică și nu a beneficiat de o popularitate prea mare în rândul populației. Grupul „moscovit”, din jurul Anei Pauker, Teohari Georgescu și Vasile Luca, a fost îndepărtat de la putere în 1952 de către Gheorghe Gheorghiu-Dej, reprezentantul grupării autohtone.

¹⁹ Zezi și Marian Radu Mocanu, *Cenzura comunistă*, București, Editura Albatros, 2001, p. 38.

²⁰ Apud Dan Cătănuș (coord.), *Intellectualii români în arhivele comunismului*, București, Nemira, 2006, p. 109.

cum era descris latinismul Școlii Ardelene, care oferea o atitudine sovină față de maghiari și de slavi²¹.

Totuși, decăderea lui Roller nu s-a datorat criticilor aduse de sovietici, ci schimbărilor petrecute în lagărul comunist după moartea lui Stalin (1953). Treptata distanțare a lui Gheorghiu-Dej de Hrușciiov, evidentă mai ales după 1960, a avut consecințe importante și în plan cultural: au fost eliberați din închisoare unii dintre marii istorici închiși de comuniști după 1948²²; încep să fie republicate operele unor mari istorici români din secolul al XIX-lea; în 1959 este celebrat centenarul Unirii, sărbătoare interzisă până atunci; în 1963 a fost reînființat Institutul de Studii Sud-Est Europene (deschis în 1913 de N. Iorga și V. Pârvan) sub conducerea lui Mihail Berza; au fost primiți în Academia R.P.R. o serie de istorici profesioniști, precum Andrei Oțetea, Mihail Berza, Ioan Nestor și D.M. Pippidi. Toate acestea nu puteau să rămână fără urmări. La începutul anului 1956, Andrei Oțetea, Constantin Daicoviciu și Barbu Cămpina i-au trimis lui Dej un document prin care erau demonstrate abuzurile lui Roller, precum și al unor apropiați ai lui (Aurel Roman, P. Constantinescu-Iași și Solomon Știrbu), în domeniul istoriografiei: plagiatul (însușirea muncii subalternilor săi ierarhici) și caracterul neștiințific (lipsa aparatului critic și selectarea defectuoasă a documentelor). Lovitura de grație avea să vină însă în 1958, atunci când, în cadrul unei sesiuni a comisiei mixte a istoricilor româno-sovietici, Andrei Oțetea l-a criticat dur pe Roller pentru neprofesionalismul său, iar delegația sovietică nu i-a luat apărarea celui atacat. Roller pierduse și susținerea Moscovei, la scurtă vreme survenind în condiții misterioase decesul său (cel mai probabil sinucidere)²³.

Moartea sa nu a însemnat o renunțare imediată sau radicală la tezele susținute până atunci în istoriografia comunistă românească. Totuși, după 1960, au apărut o serie de schimbări în interpretarea trecutului, generate îndeosebi de recalibrarea ideologică a raportului dintre internațional și național în istoria românească – au fost reconsiderate personalități și curente importante din istoria națională (Ște-

²¹ Apud L. Pleșa, *op. cit.*, p. 170.

²² O parte dintre istoricii eliberați, cei care au acceptat o serie de compromisuri ideologice, au fost reintegrați parțial sau total în viața științifică. Vezi, de exemplu, cazul lui Ioan Lupaș.

²³ Pentru detalii, vezi L. Pleșa, *op. cit.*, pp. 174-175.

fan cel Mare, Avram Iancu și pașoptiștii ardeleni, Școala Ardeleană). Postulatele referitoare la lupta de clasă și la materialismul istoric au rămas valabile, însă în condițiile în care adularea „marelui frate de la răsărit” și a influenței slavilor, Rusiei sau a Uniunii Sovietice asupra istoriei României a scăzut continuu.

În învățământ, noile manuale de istorie de liceu vor intra în circuit începând din 1962, echipa de realizare a acestora fiind alcătuită din Dumitru Almaș, G. Georgescu-Buzău și Aron Petric. Surprinzător, în anii următori, echipa de redactare a încercat să țină pasul cu distanțarea lui Dej și, după decesul acestuia din 1965, a lui Ceaușescu față de Moscova, care a avut drept consecință relativa liberalizare a mediului intelectual. În mod practic, noile ediții ale manualelor de istorie au suferit modificări importante și în privința conținuturilor.

În manualul de liceu din 1962, unirea Basarabiei cu România din 1918 rămăsese o decizie odioasă și inexplicabilă a guvernului regal român. „Plin de ură împotriva statului socialist, el a trimis în ianuarie 1918 armata care a copleșit Basarabia, a desființat cu forța sovietele revoluționare și a anexat-o la România. Aceasta a fost un act de agresiune, de încălcare a voinței liber exprimate de imensa majoritate a populației din acea regiune. El a trezit o puternică rezistență din partea populației din Basarabia, dornică de libertate și progres social”²⁴.

În ediția manualului din 1965, tonul și, în mod subtil, concluziile erau cu totul altele. „În Basarabia, *teritoriu care în 1812 fusese încorporat la Rusia țaristă* (subl. n.) [...], guvernul regal român, folosind dificultățile prin care trecea în această perioadă tânărul stat sovietic, cu ajutorul Antantei și al Puterilor Centrale, și-a trimis trupele în Basarabia, a desființat sovietele, a restabilit rânduialile burghezo-moșierești”²⁵.

În ambele ediții ale manualului, referitor la anexarea Basarabiei de Uniunea Sovietică, întâlnim pentru prima dată folosit termenul „ultimatum”, pentru a desemna modalitatea prin care România a fost nevoită să accepte cedarea provinciei. Numai că, dacă în prima

²⁴ Dumitru Almaș, G. Georgescu-Buzău, Aron Petric, *Istoria României. Manual pentru clasa a XI-a*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1962, pp. 286-287. În realitate, voința populației basarabene, exprimată prin intermediul Sfatului Țării, a fost pentru unirea provinciei cu România.

²⁵ Idem, *Istoria României. Manual pentru clasa a XI-a*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965, pp. 279-280.

sa ediție, autorii manualului se străduiesc să demonstreze corectitudinea unei asemenea politici a U.R.S.S. („statul sovietic a continuat totuși să lupte pentru raporturi de prietenie [...] și pentru rezolvarea pe cale pașnică a problemei Basarabiei, anexată de România în anul 1918. În iunie 1940, guvernul sovietic, venind în sprijinul populației din Basarabia care își hotărâse singură soarta încă din 1917 pe baza principiului autodeterminării, a dat un ultimatum guvernului burghezo-moșieresc român”²⁶), în varianta din 1965, nu se mai regăsesc aceste explicații puerile și false, totul rezumându-se la o simplă frază: „...în urma notelor ultimative trimise de guvernul U.R.S.S. și acceptate de guvernul român, teritoriile Basarabiei și ale nordului Bucovinei au intrat în componența statului sovietic”²⁷. În privința participării României la „războiul criminal antisovietic”, așa cum este descris în ambele ediții, diferențele de interpretare sunt minime și neimportante. Raportat însă la manualul lui Roller, observăm o translație evidentă a analizei istoriografice asupra armatei române, asupra raporturilor României cu Germania („de subordonare”), asupra rezistenței populației (exagerată de autori) împotriva dictaturii lui Antonescu și împotriva războiului, rezistență condusă nu de acei comuniști „moscoviți” din manualul lui Roller, ci de forțele comuniste interne, în care un rol important îl avuse chiar Dej²⁸. Explicațiile și analizele caracteristice principiului luptei de clasă, care abundau în manualul lui Roller, sunt mult diminuate. Manualele nu fac, din păcate, nicio referire la motivațiile naționale ale participării României la Operațiunea Barbarossa, respectiv recuperarea teritoriilor anexate de Uniunea Sovietică în 1940, implicarea Bucureștiului rezultând implicit din statutul său de subordonare față de Berlin.

Cea mai importantă opera de sinteză a perioadei de recuperare a unor valori naționale, specifică anilor '60, a fost *Tratatul de istorie a României*, proiect ce a presupus prezentarea cronologică a istoriei naționale în opt volume. Dintre acestea, doar primele patru au ieșit de sub tipar, al cincilea volum, ce urma să fie dedicat epocii domniei lui Carol I, fiind blocat din motive politice. Față de perioada stalinistă a istoriografiei, lucrarea a venit cu unele elemente favorabile, printre

²⁶ *Istoria României. Manual pentru clasa a XI-a*, 1962, p. 336.

²⁷ *Istoria României. Manual pentru clasa a XI-a*, 1965, p. 326.

²⁸ *Ibidem*, pp. 334-339.

care este menționată și problema Basarabiei²⁹. Însă, în această ultimă chestiune, un rol important l-a avut chiar părintele comunismului – Karl Marx. Publicarea în 1964 a lucrării *Însemnări despre români. Manuscrise inedite* a oferit lui Dej posibilitatea de a readuce pe agenda discuțiilor româno-sovietice, desfășurate în spatele ușilor închise, problema Basarabiei și a Bucovinei de Nord³⁰. Mai exact, Marx menționa explicit că în 1812: „Turcia nu putea ceda ce nu-i aparținea, pentru că Poarta otomană n-a fost niciodată suverană asupra țărilor române”³¹.

Venirea lui Ceaușescu la putere în 1965 nu a produs schimbări profunde în planul istoriografiei. În primii ani, acesta continuă linia începută de Dej. Totuși, perioada este favorabilă istoriei, deoarece specialiștii puteau călători în Occident și participa la congrese internaționale de istorie, la conferințe și colocvii, iar confruntarea de teo-

²⁹ *Tratatul de istorie a României*, vol. I-IV, București, Editura Academiei R.P.R., 1960-1964. În chestiunea Basarabiei, se făceau referințe în vol. III (relațiile țarului Petru I cu domnitorul Moldovei, Dimitrie Cantemir) și în vol. IV (se aduceau o serie de critici Rusiei, îndeosebi prin prisma Regulamentelor organice).

³⁰ George Damian, „Ceaușescu și Basarabia”, <http://www.cuvintenoii.ro/ceausescu-si-basarabia/>, data publicării: 14.01.2011. La începutul anului 1964, Gheorghe Gheorghiu-Dej avea să discute la București, în cadrul Comitetului Central, chestiunea Basarabiei. Această discuție a fost provocată de mesajul lui Hrușciov de Anul Nou, în care pomenea de litigiile teritoriale din întreaga lume. În paralel, la Budapesta, în ciuda „relațiilor frățești”, reîncepuse agitația pe tema Transilvaniei. În ședința din 20 ianuarie 1964, Gheorghiu-Dej avea să se refere direct la Basarabia: „După asta a fost chestiunea cu Basarabia și Bucovina de Nord. Eu nu-mi închipui să nu fi fost o înțelegere între ei. Aici nu-i vorba de istorie, nu-i vorba de controverse între istorici, ci este vorba de stări de lucruri care s-au produs”. Fără îndoială, Gheorghiu-Dej se referea la Pactul Ribbentrop-Molotov și la protocolul secret care a dus la ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord. Tot în cadrul acestei ședințe, Dej cerea publicarea de urgență a lucrării lui Marx despre români: „Ce mi se pare deosebit de important: sunt câteva lucrări la care noi nu le-am dat drumul și trebuie să le dăm. Este lucrarea lui Marx. Trebuie să-i dăm drumul în masă. Avem scrisoarea de la Institutul „Marx-Engels-Lenin” care atestă valabilitatea textului acestei lucrări. Să se păstreze scrisoarea undeva într-un loc, să nu dispară, cum au mai dispărut și alte documente. Trebuie să nu dispară”.

³¹ Karl Marx, *Însemnări despre români. Manuscrise inedite*, București, Editura Politică, 1964, p. 106

rii și idei cu privire la istorie era permisă. Totodată, unul din cei mai importanți istorici închiși și denigrați de fostul regim, Constantin C. Giurescu, este readus la Universitatea din București.

În istoriografia ceaușistă, momentul de cotitură a survenit în anul 1971³², atunci când dictatorul român a trasat o nouă linie politică și ideologică în vederea respingerii și denunțării influențelor străine în istorie, fapt ce legitima impunerea controlului de către partid și stat asupra istoricilor. Perioada de după 1971, cunoscută ca perioada național-comunismului, va fi caracterizată pe planul istoriografiei de un discurs ultranaționalist. Istoria este folosită intens de propaganda comunistă, tezele principale căutând să demonstreze că românii au avut o istorie glorioasă care a condus, inevitabil, către gloria prezentului („epoca de aur”). În conformitate cu linia impusă acum de partid, accentul trebuia să cadă pe vechimea națiunii (obsesia traco-dacismului), pe lupta poporului român pentru independență (ca luptă împotriva străinilor) și pe lupta pentru unitate națională.

În cadrul Congresului al XI-lea al P.C.R. din 1974 s-a adoptat programul politic prin care partidul stabilea dogmele pe care istoricii nu aveau voie să le negligeze sau să le combată („protocronismul”³³):

- prezentarea tracilor ca fiind una dintre marile civilizații ale Antichității, aflată la egalitate cu grecii și romanii (tracomania);
- după retragerea aureliană, spațiul nord-dunărean s-a dezvoltat sub aspectul culturii materiale și spirituale, iar ideea de statalitate s-a păstrat („stat neorganizat”);
- înapoierea Țărilor Române în perioada epocilor medievală (respectiv, feudală, conform istoriografiei comuniste) și modernă se datorează imperiilor vecine agresoare – otoman, austriac și rus (!!!);

³² *Tradiții de solidaritate internaționalistă româno-sovietice. Studii*, ediția a II-a revăzută și adăugită, sub îngrijirea lui Gh. Unc și Gh. Zaharia, București, Editura Politică, 1977, p. 210. Expunere la Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei și al activității politice și cultural-educative, din 9 iulie 1971. În cadrul acestui discurs, Ceaușescu critica „ploconirea față de ceea ce este străin și, mai cu seamă, față de ceea ce este produs în Occident”, cerea să se pună capăt „concepțiilor liberaliste, mic-burghize, anarhice”, declarând că istoria și filosofia nu sunt o meserie de specialitate, ci o activitate ideologică pură pe care trebuie să o practice doar oamenii recrutați prin partid.

³³ În cazul protocronismului, vezi Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, Humanitas, 1994, pp. 152-204.

- în obținerea independenței României din 1878 Rusia nu avea niciun merit;
- formarea României Mari din 1918 era un moment important al istoriei naționale (nu se preciza nimic despre Basarabia);
- actul de la 23 august 1944 (răsturnarea lui Antonescu de la putere, fapt ce a determinat schimbarea alianțelor României) trebuie prezentat ca fiind opera unică a P.C.R., fără a i se acorda Uniunii Sovietice sau unor personalități politice românești – Lucrețiu Pătrășcanu și regelui Mihai – vreun rol.

Directivele stabilite de Ceaușescu între 1971 și 1974, s-au reflectat în noile manuale apărute. Astfel, în manualul de istorie modernă de clasa a IX-a (cuprindea perioada 1821-1918), elaborat de Elisabeta Hurezeanu, Gheorghe Smarandache și Maria Totu, Unirea din 1918 a fost amplu prezentată într-un capitol separat, intitulat *Formarea statului național unitar român* (pp. 199-207). Deși Basarabiei nu i se acordă decât un spațiu restrâns, lucrurile sunt prezentate într-o manieră simplă, clară și fără duble înțelesuri: „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a dat impuls puternic și luptei de eliberare națională. Principiile proclamate de ea privind autodeterminarea națională corespundeau năzuințelor adânci ale popoarelor aflate sub dominație străină, dorinței legitime de a se rupe cu legăturile istorice ale acestei dominații. După ce la 22 ianuarie 1918 s-a constituit Republica Moldovenească Independentă, la 27 martie același an, Basarabia, teritoriu al Moldovei care în 1812 fusese încorporat în Rusia țaristă, s-a unit cu România în urma hotărârii reprezentanților aleși ai populației dintre Prut și Nistru”³⁴.

Evoluția istoriei naționale după formarea României Mari a făcut obiectul manualului de istorie contemporană de clasa a X-a, elaborat de Aron Petric și Gh. I. Ioniță. Raptul Basarabiei este prezentat în mod corect. În condițiile dezmembrării Poloniei (fără a se preciza și rolul jucat de U.R.S.S.), după ce Franța, principalul aliat al României, a fost copleșită și nevoită să capituleze, „la 26 iunie 1940, pe baza notelor ultimative adresate României de guvernul sovietic, teritoriul dintre Prut și Nistru (Basarabia), precum și partea de nord a Bucovinei au

³⁴ Elisabeta Hurezeanu, Gheorghe Smarandache, Maria Totu, *Istoria modernă a României. Manual pentru clasa a IX-a*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 201.

fost încorporate Uniunii Sovietice. Acest act a fost folosit din plin de cercurile fasciste și prohitleriste, care au dezlănțuit o intensă propagandă împotriva U.R.S.S., acționând pentru împingerea României în brațele Germaniei hitleriste”. În mod subtil, ultima frază lăsa să se înțeleagă că unul dintre motivele reale ale aderării Bucureștiului la Axă a fost tocmai această agresiune comisă de U.R.S.S. asupra României, în condițiile prăbușirii alianțelor tradiționale ale statului român³⁵. Fi-
resc, după ce România a intrat în sfera de alianță germană și „pentru a extinde războiul în răsărit și a cuceri Uniunea Sovietică, Germania hitleristă avea nevoie să folosească poziția strategică, precum și potențialul economic și militar al României”. Astfel, se va ajunge „în anii dictaturii militaro-fasciste și ai războiului antisovietic” (pag. 93-104). Practic, războiului îi sunt dedicate câteva fraze, restul capitolului fiind o antiteză între forțele benefice țării (grupate în jurul P.C.R.) și cele nefaste (Antonescu, aservit Germaniei, și legionarii, care împușcă și asasează o serie de oameni politici reabilitați de regim între timp – N. Iorga, V. Iamandi și alții). În răsturnarea regimului Antonescu, regele Mihai este un simplu executant al P.C.R., rolul partidelor istorice (P.N.L. și P.N.Ț.) este doar reamintit, în timp ce Uniunii Sovietice nu i se acordă niciun rol. Actul de la 23 august 1944 este prezentat când insurecție, când revoluție de eliberare socială și națională.

Tratatele de istorie³⁶ din această perioadă reflectă în totalitate interpretarea impusă de partid, interpretare care se regăsește, după cum am văzut, și în manualele de istorie. De altfel, dictatorul român a trasat noilor istorici³⁷ sarcina de a realiza o istorie a României în 10 volume, proiect ce nu s-a materializat.

În concluzie, cheștiunea Basarabiei a fost un subiect sensibil al relațiilor româno-sovietice în toată perioada comunistă, iar modul

³⁵ Aron Petric, Gh. I. Ioniță, *Istoria contemporană a României. Manual pentru clasa a X-a*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984, p. 82.

³⁶ Amintim doar unul dintre ele: Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, Editura Albatros, 1971.

³⁷ În perioada 1974-1975, istoricii formați înainte de război sunt pensionați forțat și alungați din universități și institute: A. Oțetea, C. Daicoviciu, D.M. Pippidi, M. Berza, Constantin C. Giurescu și D. Prodan. Plecările istoricilor în străinătate se restrâng, iar istoria va trece exclusiv sub controlul Partidului. Din 1976, tuturor studenților de anul I li se predă cursul „Istoria Patriei”, profesorii provenind exclusiv din rândurile Academiei de Partid.

cum a fost prezentată participarea României în campania Axei împotriva U.R.S.S. are legătură directă cu această problemă. Comuniștii români nu au îndrăznit să ridice în mod deschis problema apartenenței teritoriului dintre Prut și Nistru la spațiul românesc și au preferat tot felul de mijloace paralele și indirecte, fapt ce a iritat și mai mult Moscova. Din păcate, în toată istoriografia comunistă, indiferent de etapele ei, nu găsim nicio referire directă la principala motivație a intrării României în războiul antisovietic, și anume recuperarea teritoriilor pierdute în favoarea U.R.S.S. în vara anului 1940.

În al doilea rând, războiul antisovietic a fost cel care a deschis larg ușa pătrunderii comunismului în România. După cum am văzut, istoriografia comunistă a pus mai întâi accentul pe factorul exterior (U.R.S.S și gruparea comuniștilor români „moscoviți”), pentru ca, în ultima sa fază, a național-comunismului, să afirme rolul esențial și singular al P.C.R. în impunerea acestui regim politic în România.

Nu în ultimul rând, regimul Antonescu se face vinovat, așa cum a demonstrat-o Raportul final din noiembrie 2004 al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România, de deportarea și exterminarea sistematică a majorității evreilor în Transnistria. Din anumite considerații³⁸, istoriografia comunistă nu a făcut nicio referire la statutul sau la situația evreilor, precum și al altor categorii etnice supuse unui regim de degradare umană din partea regimului Antonescu.

Regimul comunist a produs în România schimbări radicale în toate planurile, inclusiv în domeniul social și cultural. Ideologii partidului și-au propus imediat să acționeze pentru formarea pe plan spiritual a „omului nou”, după prototipul impus din afară a celui „homo sovieticus”, operațiune care implica și rescrierea istoriei după tipare noi. Astfel, istoricii au primit din partea structurilor comuniste misiunea de a deveni ideologi ai Partidului. Lucrările de istorie scrise în perioada 1947-1989 se îndepărtează mai mult sau mai puțin de realitatea istorică pe care o interpretează, fiindcă ele nu sunt

---

³⁸ Sunt multe explicații: evreii erau asociați capitalului imperialist financiar; problemele etnice și religioase nu sunt altceva decât deghizări ale luptei de clasă; în Uniunea Sovietică, antisemitismul a devenit în mod oficial un subiect interzis ș.a.

numai teorii științifice (unele de-a dreptul absurde), ci sunt și o altă față a propagandei regimului care cenzura și dicta tipul de istorie ce trebuie prezentat poporului. În mod normal, istoriografia românească din perioada comunistă a fost sensibil legată de schimbările petrecute la nivelul conducerii Partidului și, mai ales, de raporturile nomenclaturii de la București cu omologii lor din Moscova. Cel mai sensibil capitol al „relațiilor tovărășești româno-sovietice” a fost, în toată perioada comunistă, problema Basarabiei. Maniera în care a fost reflectată istoria acestei provincii în diverse surse (manuale, tratate etc.) se constituie într-un veritabil barometru al relațiilor politice dintre liderii și partidele comuniste de la București și Moscova. În tot acest vârtej al interpretărilor istoriografiei comuniste, problematica participării României la Operațiunea Barbarossa (atacarea de către Axă și aliații săi a Uniunii Sovietice la 22 iunie 1941) și, mai ales, a motivației acestei participări militare trebuie privită și asociată cu alte două momente importante: unirea Basarabiei cu România (27 martie/9 aprilie 1918) și anexarea Basarabiei de Uniunea Sovietică (sfârșitul lunii iunie 1940).

În România, perioada comunistă nu a fost unitară și compactă și, deci, nici istoriografia comunistă nu avea cum să fie așa. În linii mari, distingem trei mari perioade în evoluția ei: (1) istoriografia de tip stalinist, internaționalistă, specifică anilor '50; (2) istoriografia de recuperare a unor valori naționale, specifică anilor '60; (3) istoriografia ceașistă, de tip național-comunist, de după anul 1971.

În prima perioadă a istoriografiei comuniste, o serie de „istorici” improvizați, printre care cel mai reprezentativ a fost Mihail Roller, au rescris istoria în conformitate cu linia marxist-leninistă și, ceea ce este și mai grav, au falsificat istoria cu scopul de a dezrădăcina din conștiința românească valorile tradiționale și a le înlocui cu teme propagandistice care exprimau preamărirea U.R.S.S. și a „tătucului” Stalin.

Fiind un subiect sensibil al „relațiilor tovărășești româno-sovietice”, istoria provinciei dintre Prut și Nistru a fost falsificată în mod grosolan pentru a putea demonstra drepturile legitime ale Uniunii Sovietice, și nu ale României, asupra acestui teritoriu. Astfel, participarea României la primul război mondial este prezentată drept „acțiune imperialistă”, iar unirea Basarabiei din 1918 este rezultatul unei ocupații militare. Tot după această logică, ultimatumul sovietic de la

sfârșitul lunii iunie 1940 devine peste noapte o înțelegere amiabilă, în timp ce participarea României la Operațiunea Barbarossa se transformă într-un elogiu adus Armatei Roșii și Uniunii Sovietice, care au avut și „misiunea civilizatoare” de a transmite indirect maselor largi ale populației românești binefacerile comunismului prin „contactul ostașilor români cu viața muncitorilor și țăranilor sovietici”.

Trecerea către cea de-a doua etapă a istoriografiei comuniste, specifică anilor '60, s-a datorat distanțării treptate a lui Gheorghiu-Dej de Hrușciiov, evidentă mai ales după 1960. Eliberarea din închisorile comuniste a unora dintre marii istorici și relativa lor reintegrare științifică, recunoașterea meritelor altor istorici profesioniști prin primirea lor în Academia R.P.R. au provocat schimbări în reinterpretarea trecutului, generate îndeosebi de recalibrarea ideologică a raportului dintre internațional și național în istoria românească. Postulatele referitoare la lupta de clasă și la materialismul istoric au rămas valabile, însă în condițiile în care adularea „marelui frate de la răsărit” și a influenței slavilor, Rusiei sau Uniunii Sovietice asupra istoriei României a scăzut continuu. În privința Basarabiei, se afirmă pentru prima dată ca ea fusese încorporată în 1812 de Rusia țaristă (în acest sens fiind citat însuși părintele comunismului Karl Marx cu lucrarea *Însemnări despre români. Manuscrise inedite*) și tot pentru prima dată este folosit termenul „ultimatum”, pentru a desemna modalitatea prin care România a fost nevoită să accepte cedarea provinciei în 1940. Deși termenul folosit pentru a desemna participarea României la Campania din Est este cel de „război criminal antisovietic”, se observă evident mutarea analizei istorice de la exterior spre interior – armata română, comuniștii „autohtoni” (grupare din care face parte Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu), ce tranșează în favoarea lor disputa cu gruparea „moscovită”.

A treia etapă a istoriografiei comuniste, de tip național-comunist, nu începe odată cu venirea lui Ceaușescu la putere în 1965, deoarece în primii ani acesta a continuat linia începută de Dej. Momentul de cotitură a survenit în anul 1971, atunci când dictatorul român a trasat o nouă linie politică și ideologică în vederea respingerii și denunțării influențelor străine în istorie, fapt ce legitima impunerea controlului Partidului și statului asupra istoricilor. Discursul ultranaționalist este folosit intens de propaganda comunistă pentru

a demonstra vechimea națiunii (obsesia traco-dacismului), pe lupta poporului român pentru independență (ca luptă împotriva străinilor, inclusiv Rusia, nu și U.R.S.S) și pe lupta pentru unitate națională.

Directivele stabilite de Ceaușescu între 1971 și 1974 s-au reflectat și în privința legăturilor Basarabiei cu spațiul românesc. Principiile autodeterminării naționale, prezente în cadrul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, au dus la unirea Basarabiei cu România. La fel, raptul din 1940 este prezentat într-un mod corect, ca fapt ce a împins indirect România în alianța sa cu Germania nazistă. În schimb, participarea României la Operațiunea Barbarossa, deși nu mai este văzută ca o decizie „criminală”, păstrează aceleași proporții nefirești între evenimentele efective (principalele lupte, efortul de război al României, și nu distrugerile de război provocate Uniunii Sovietice) și rezistența împotriva regimului Antonescu (susținută, în această ultimă etapă a istoriografiei, în totalitate de P.C.R., fără nicio implicare a Uniunii Sovietice!!!).

În toată istoriografia comunistă, indiferent de etapele ei, nu găsim nicio referire directă la principala motivație a intrării României în războiul antisovietic, și anume recuperarea teritoriilor pierdute în favoarea U.R.S.S. în vara anului 1940. Totodată, lipsesc cu desăvârșire orice informații referitoare la statutul evreilor, precum și al altor minorități etnice supuse unui regim de exterminare de regimul Antonescu.

GULAGUL ROMÂNESC ȘI PERSONAJELE SALE: COMANDANȚI DE LAGĂR ȘI OFIȚERI POLITICI LA CANALUL DUNĂRE-MAREA NEAGRĂ ÎN LITERATURA MEMORIALISTICĂ

Gabriel Stelian MANEA*

Amintindu-și momentul în care a ajuns la colonia de la Capul Midia, Bucur Brașoveanu scria, în memoriile sale, intitulate „Bătrâni fără tinerețe”, despre întâlnirea pe care a avut-o cu Liviu Borcea, comandantul lagărului: „...în fața noastră, la o oarecare distanță, apărut o matahală de om pășind țănoș, învârtind o coadă de târnăcop în mână. Era comandantul lagărului Midia, pe nume Borcea”. Care au fost primele lui cuvinte? „Ascultă, bă! Aici ați fost aduși la mine ca să munciți până veți crăpa. Să munciți până veți cădea jos, apoi să vă sculați și, iar să munciți (...) Partidul n-o să vă dea de mâncare ca la chiori. Pentru mâncarea ce o primiți trebuie să munciți și să faceți trei norme”¹: o normă pentru Ministerul de Interne, una pentru colonie și una pentru a primi hrana și a supraviețui.

Este un început brusc, poate prea violent, dar aceasta este nota generală în care majoritatea reprezentanților represiunii – comandanți de lagăr și ofițeri politici – sunt prezentați în cele mai multe lucrări memorialistice ale supraviețuitorilor *Canalului*. Galeria malefică a Gulagului, cea aflată de partea Puterii, este formată din câteva personaje omniprezente în literatura memorialistică, pornind de la cele superior ierarhice, cum erau comandanții de lagăr sau închisori și ofițerii politici, și încheind cu executanții torturii, cum erau anchetatorul, torționarul, chiar și gardianul.

¹ Universitatea „Ovidius” din Constanța. Doctor în istorie.

** Prima încercare de a construi un canal între Dunăre și Marea Neagră a fost cea dintre anii 1949-1953. Proiectul prevedea un traseu al canalului care traversa Dobrogea de la vest la est, pornind de la Cernavodă, urmând Valea Carasu și debușând în Marea Neagră la Capul Midia, lângă Năvodari. BRAȘOVEANU 2002, 85.

Ororile universului carceral comunist din România au fost prezentate cu destulă fidelitate și acuratețe de numeroasele memorii și amintiri de detenție publicate de victime. Genul memorialistic și mai ales folosirea acestuia ca parte a documentării într-un demers științific au potențialul de a provoca obiecții de natură metodologică din partea celor care consideră aceste producții ca fiind mai apropiat de literatură și nepotrivite cu scrierea istoriei pe baze științifice. Este adevărat că unele mărturii de detenție au luat forma unor romane autobiografice, chiar al unor lucrări de ficțiune, însă învelișul lor este cât se poate de străveziu. În ciuda literaturizării, a stilizării, a folosirii unor mijloace împrumutate din literatură, valoarea de testimoniu al acestor scrieri rămâne intactă, cu atât mai mult cu cât, unele dintre ele își propun chiar acest lucru – de a fi documente, mărturii directe, pe cât posibil obiective. Există, desigur, și pericolul denaturării adevărului cu privire la perioada de reclusiune, pericol concretizat în trei tendințe-capcană, așa cum au fost ele observate de criticul Adrian Marino (el însuși fost deținut): „*trucarea eroizantă, înfrumusețarea emfatică și literaturizarea amatoristică*”², însă ele pot fi depășite printr-o lectură critică a mărturiilor, prin verificarea, compararea și completarea lor cu alte surse, în special arhivistice. Cu alte cuvinte, deși subiective, scrierile memorialistice sunt oneste și – așa cum explică Paul Goma – nu alterează corectitudinea celor narate; ele rămân variante viabile ale adevărului. Cuvintele lui Constantin Cesianu sunt relevante în acest sens: „*nu este vorba nici de un roman, nici de o încercare literară. Este vorba de o mărturie. Nu caut nici senzaționalul, nici amuzantul. Expunerea mea poate părea adesea ternă. N-are importanță. Spune adevărul*”³.

Eventualele obiecții cu privire la unele exagerări ale memorialiștilor – voite sau ca rezultat al uitării și trecerii timpului – li se poate răspunde că, dimpotrivă, cei care își povestesc anii de detenție manifestă o oarecare sfială a mărturisirii, avându-și explicația în dorința de a nu se arăta vindicativi și inchizitoriali și de a păstra o dreaptă măsură a mărturiei. Supraviețuitorii Gulagului nu își aștern în scris amintirile din paseism, din cult exagerat pentru trecut, ci o fac pentru că o simt ca pe o datorie morală, reparatorie, justițiară, pentru că rememorarea este și o revanșă luată peste ani.

² MARINO 1996, 40.

³ CESIANU 1992, 48.

Coloniile de muncă de la Canal erau conduse de un comandant, având în subordine un adjunct. În același timp, un ofițer operativ (ofițer politic) conducea un birou special, format din câțiva ofițeri și un număr important de informatori, selectați chiar dintre deținuți, prin intermediul cărora știa tot ceea ce se întâmpla în colonie. Ofițerul politic nu avea atribuții administrative, ci numai de control și supraveghere a siguranței în colonie. Chiar dacă nu făceau parte din conducerea lagărelor, paza acestora era asigurată de militari în termen ai trupelor de securitate⁴, avându-l comandant pe maiorul Augustin Albon⁵.

Inițial acești comandanți nu aveau un grad militar, dar apoi, în baza Hotărârii Consiliului de Miniștri nr. 801 din 8 septembrie 1952, Direcția Generală a Canalului Dunăre-Marea Neagră a trecut în subordinea Ministerului Afacerilor Interne, ceea ce însemna, pe lângă „întărirea disciplinei și ordinii în cadrul lucrărilor”, și asimilarea personalului de conducere de la Canal cu gradele militare. Potrivit actului normativ, șeful construcției Canalului, adică directorul general, era asimilat comandantului de corp de armată; locțiitorul lui cu comandantul de divizie, iar șefii punctelor de lucru cu comandanții

⁴ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (CPADCR) 2006, 257.

⁵ Intrat în Direcția Generală a Securității Poporului cu gradul de căpitan la înființarea acesteia, a fost director al Direcției a VI-a (Paza Guvernului). Albon era originar din Turda (fiu al lui Ion și al Mariei, născut la 22 mai 1910), unde fusese ceaprazar. După intrarea sa în partid, ajunsese în 1945 să lucreze în Siguranță. La înființarea Canalului, a părăsit DGSP pentru a primi misiunea de a asigura paza unităților de muncă de aici. Amintit în numeroase mărturii ale supraviețuitorilor pentru cruzimea sa, a inventat un mijloc de tortură specific, denumit „stâlpul infamiei”. Deținutul legat la acest stâlp era bătut și batjocorit de gardieni, brigadieri și deținuți. Potrivit surselor memorialistice, a omorât mai mulți deținuți la Canal, bătându-i cu lopata sau călcându-i în picioare, călare pe calul său alb. Obişnuia să se adreseze deținuților: „*Cu gamela să săpați Canalul, bandiților!*”. A fost avansat în 1954 în funcția de director general al penitenciarelor, dar la scurtă vreme a fost arestat și încarcerat la Jilava, fiind, după unele surse, condamnat la 25 de ani de închisoare, din care a executat doi sau trei. După eliberare nu s-a mai întors în Turda, rămânând în București, unde a lucrat, până la pensie, ca inspector al croitorilor CENTROCOOP. JELA 2001, 25-26.

de batalioane⁶. Astfel, comandanții coloniilor de muncă au primit și ei grade militare, nu mai mici de locotenent⁷.

Interesante nu sunt atât biografiile politice ale acestor indivizi, parcursul lor educațional (cei care aveau unul) sau politic, ci conturarea, prin aducerea laolaltă a unor mărturii ale supraviețuitorilor lagărelor de la Canal, a unui profil, a unui portret standard al celor care au înțeles să fie instrumente ale torturii și executanți fără șovăire ai directivelor criminale urzite în subteranele Partidului și ale Securității. Puși în pozițiile de comandanți de lagăr sau ofițeri politici, însemna că ei manifestau un „zel revoluționar” fără margini, iar în îndeplinirea acestei „munci de răspundere” aveau voluptatea provocării suferinței fără scrupule și fără mustrări de conștiință, cu scopul de a face din Canal, „mormântul burgheziei românești”, cum se exprimase Ana Pauker. Toți aceștia sunt prezentați în sute și sute de pagini de evocări memorialistice ca într-un panteon al urii, al criminalității malefice. În aceeași măsură, însă, este important de precizat, de la bun început, că toți acești indivizi, executanți ai repressiunii, în ciuda inventivității tortionare, a apetitului pentru provocarea suferinței, a criminalității lor, nu sunt decât instrumente ale unui regim, la rândul lui criminal. Nu ei sunt arhitecții și planificatorii sistemului, ci Partidul și Securitatea, care au instituționalizat răul și teroarea, justificându-le ideologic și urmând a le pune în aplicare prin aceste unelte care au fost comandanții de lagăr și ofițerii politici.

De departe, în memorii, cel mai des invocat comandant de lagăr a fost temutul Liviu Borcea⁸, cel căruia Lucia Hossu-Longin i-a dedicat un întreg episod din „Memorialul durerii”, având și oportunitatea de

⁶ Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale (SJCAN), *Fond Direcția Generală a Canalului Dunăre-Marea Neagră*, dosar nr. 1186/1953, f. 198-199.

⁷ CÂRJĂ 1974, 332.

⁸ Născut la 1 decembrie 1911, la Cluj-Napoca, Liviu Borcea a crescut într-un orfelinat, iar apoi a fost adoptat de o familie din Zalău. A urmat 4 clase primare și alte 3 clase într-o școală de meserii, fiind de meserie brutar. În 1945 a intrat în PCR și tot în acel an a fost încadrat în MAI ca ajutor de comisar la Poliția Populară din Turda, apoi ca șef de birou operativ la Serviciul Securității din același oraș. Prin decizia nr. 268 din 1951, a primit gradul de locotenent major; căsătorit și a avut 2 copii. A se vedea Lucia Hossu-Longin, serialul televizat *Memorialul durerii. Seria neagră*, episodul „Canalul morții”, <http://www.youtube.com/watch?v=5D9jfQZSWk0>

a-i lua un interviu. După ce fusese exclus din Partidul Muncitoresc Român (PMR) în 1950, din cauza unor delikte economice, Liviu Borcea a fost încadrat în Direcția Unităților de Muncă și numit comandant al coloniei Capul Midia, în februarie 1951, deși nu avea nicio experiență într-o asemenea funcție.⁹

A fost unul dintre cei mai cruzi comandanți de lagăr. În momentul în care erau aduși în lagăr, la intrarea în colonie, deținuții erau anunțați chiar de Liviu Borcea care le va fi soarta: fie munceau astfel încât să depășească norma, fie îi aștepta cimitirul de la Năvodari¹⁰. De altfel, se pare că Liviu Borcea făcuse o miză personală din a extermina cât mai mulți dintre deținuții de la Capul Midia. Doctorul Ahile Sarry își amintea că încă de la primul contact al deținuților cu comandantul Liviu Borcea acesta le atrăgea atenția: „*Voi aveți norma voastră pe șantier și eu am norma mea. Norma mea este de 12 morți pe zi*”. Pentru a verifica îndeplinirea acestei norme, la întoarcerea deținuților în colonie, după o zi de muncă pe șantier, același personaj sinistru întreba – după cum își amintea prințul Șerban Ghica, închis și el la Capul Midia – dacă „*numai atâtia au murit astăzi?*”¹¹. Nu este de mirare deci că în fiecare săptămână se adunau la Capul Midia 40-45 de morți, iar cadavrele lor erau stivuite – din ordinul „acestei bestii”, cum îl numea dr. Ion Jovin – într-o baracă, unde rămăneau zile întregi până la venirea unui medic de la Năvodari¹², apoi aruncați în gropi comune¹³. Evident, în interviul acordat Luciei Hossu-Longin, la începutul anilor '90, Liviu Borcea, colonel în rezervă și pensionar, a negat ferm aceste afirmații.

Potrivit altei mărturii, deși oamenii nu puteau fi scoși la muncă la o temperatură mai scăzută de -15 grade, comandantul Borcea „*ne scotea de multe ori în curtea închisorii* (probabil acel țarc special din interiorul coloniei destinat legionarilor și celor indisciplinați, n.n.) *și stăteam afară, încolonați și la temperaturi sub -20 grade până când aceasta urca, să*

⁹ GRIGORE, IONEL, 2004, 97.

¹⁰ Ibidem, 99.

¹¹ A se vedea Lucia Hossu-Longin, serialul televizat *Memorialul durerii. Seria neagră*, episodul „Canalul morții”, <http://www.youtube.com/watch?v=5D9jfQZSWk0>

¹² Ibidem.

¹³ CPADCR 2006, 182.

zicem, la -12 grade, și atunci ne trimitea la lucru”¹⁴. Ceea ce nu tolera cu niciun chip acest comandant era ca deținuții să solicite să fie scuțiți de muncă pe motive medicale. Le răspundea extrem de iritat și cu o lozincă stereotip: „Cine nu muncește nu mănâncă”¹⁵. În decembrie 1955, în fața procurorilor militari, Liviu Radu, fost deținut-medic la Capul Midia, depunea următoarea mărturie: „Prin octombrie 1952, locotenentul-major Borcea Liviu, aflând că deținutul general Ignat se afla bolnav în baracă, mi-a dat ordin să-l aduc în fața sa, deși acest deținut nu putea merge, având o fractură a coloanei vertebrale neconsolidată. Deținutul a fost adus de alți doi deținuți călare pe o bâță în fața locotenentului-major Borcea Liviu, care, după ce l-a văzut, m-a întrebat pe mine ce are și de ce nu vrea să meargă. După ce i-am spus că are coloana vertebrală ruptă, a început să-l lovească cu parul, până când s-a ridicat și s-a târât”¹⁶. Mai mult, obișnuia să verifice starea cadavrelor înfigând o țeapă lungă din fier pentru a se asigura că cei căzuți nu simulează pentru a se sustrage de la muncă¹⁷.

Ca peste tot în coloniile de pe traseul Canalului, și la Capul Midia s-a practicat, din ordinul lui Liviu Borcea, exterminarea prin înfometare a deținuților, iar în acest sens a depus mărturie un alt deținut, medic de profesie, Alexandru Popovici: „Toată iarna, din ordinul locotenentului-major Borcea, ni se dădea ca hrană numai năut, arpacaș și o ciorbă de ceapă. Din cauza eforturilor supraomenești la care eram supuși la muncă, a frigului și a statului în picioare, foamea în rândul deținuților devenise atât de chinuitoare, încât deținuții erau nevoiți să se hrănească cu ierburi, rădăcini și chiar cu animale ca pisici, câini, șerpi, broaște. Și eu personal, pentru a-mi potoli foamea, am strâns iarbă de pe jos și am mâncat-o, numai ca să am ceva în stomac”¹⁸.

În urma unei sesizări adresate Ministerului Afacerilor Interne, activitatea lui Liviu Borcea la Capul Midia a făcut obiectul unei anchete, dispusă de ministrul Pavel Ștefan și desfășurată de adjunctul său, Mihail Burcă, în 1954. În timpul anchetei Liviu Borcea a încercat să se sinucidă, înghițind 35 de pastile de Luminal, dar a fost salvat de

¹⁴ JOVIN 1991, 44.

¹⁵ Ibidem, 45.

¹⁶ Apud JELA 2001, 51.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Apud, GRIGORE, IONEL, 2004, 104.

medicii deținuți în lagăr. Cercetările au scos la iveală că Borcea era vinovat de atitudine injustă față de cadrele din subordine, nerespectarea ordinelor și aplicarea unui tratament inuman deținuților. În iunie 1953, printr-un ordin al Ministerului Afacerilor Interne, a fost destituit de la conducerea coloniei¹⁹. La 1 decembrie 1954 a fost arestat, iar în urma unui proces desfășurat în 1955 a fost condamnat la 25 de ani de muncă silnică. Nu a executat decât doi ani din pedeapsă, fiind grațiat în toamna anului 1957, alături de alți 50 de torționari. La eliberare și-a primit gradele militare înapoi și a fost numit ajutor al comandantului închisorii din Cluj-Napoca, la secția de minori²⁰.

Deși cel mai notoriu, Liviu Borcea nu este singurul exemplu ce poate fi dat pentru a ilustra criminalitatea de esență malefică pe care cei mai mulți comandanți de lagăr au practicat-o la Canal. Mărturii la fel de cutremurătoare s-au făcut și despre Petre Burghișan, comandant al coloniilor Coasta Galeș și Peninsula, cu gradele de locotenent-major, respectiv căpitan. A rămas în amintirea deținuților prin înfometarea lor, reducând rația de pâine la incredibila cantitate de 20 g pe zi, și plăcerea de a-i vedea suferind de sete; le interzicea să bea apă în zilele călduroase, astfel încât deținuții trebuiau să bea lături de rufe din bălți²¹. Emil Băldescu amintește că în momentul când tatăl său, închis în același lagăr, a murit, iar el a cerut permisiunea de a săpa groapa părintelui său, reacția comandantului Petre Burghișeanu a fost foarte violentă: „*Ca să-i sapi tu groapa lu' tac-tu, trebuie să-ți dau doi ostași să te păzească. Și nu pot să le fur din timpul lor de odihnă!*» (...) *Va fi să asist atunci la furia comandantului Burghișeanu, ilustrativă pentru mentalitatea regimului comunist. El a izbit cu pumnul în masă zbierând: «Dacă până în primăvară nu umplu cimitirul cu o mie de asemenea bandiți, nu fac nimic!»*”²². După 1953 a fost judecat și condamnat pentru administrarea necorespunzătoare a lagărului și a avut, la rândul lui, de suferit rigorile închisorii, mai ales de pe urma deținuților de drept comun²³.

O altă mărturie șocantă, a lui Gheorghe Băgu, se referă la Ilie Zamfirescu, comandant al coloniei de la Peninsula, și nu Cernavodă, așa

¹⁹ Ibidem, 98.

²⁰ JELA 2001, 51.

²¹ CPADCR 2006, 183.

²² BĂLDESCU 1993, 23.

²³ JELA 2001, 60.

cum își amintea memorialistul. Zamfirescu „era o huidumă de om, înalt și gras, cu o burtă mare ce se revărsa caraghios peste curea (cu siguranță contrasta cu înfățișarea deținuților chinuți de foame). Avea un timbru subțire și tăios și un vocabular alcătuit numai din înjurături și cuvinte murdare. Se dădea om școlit”. Din cauza regimului de muncă extenuant mulți dintre deținuți, mai ales cei în vârstă, se îmbolnăveau. „Dimineața, după numărătoare, zeci de muribunzi se târau la raportul comandantului, pentru a-l ruga să nu-i scoată la muncă. Zamfirescu se repezea la ei, îi șuta cu stângul, înjurându-i și strigând: «Nu v-am adus eu aici! Voi ați venit! Dacă nu munciți, nu mâncați! La muncă! Voi ați vrut să fiți miniștri, acuma la muncă!» Și urma spectacolul: muribunzii se târau pe jos și speriați întorceau capul către cel care îi lovea. Cu ochii holbați, cereau îndurare... păreau niște câini hăituiți”²⁴. Este sigur că regimul de teroare instaurat de ofițerul politic Chirion, în colonia Peninsula, a avut acceptul comandantului Zamfirescu.

Din cauza acestor abuzuri sesizate în mai multe colonii, la ordinul lui Pavel Ștefan, Direcția Procuraturilor Militare a cercetat în stare de arest pe comandanții coloniilor Capul Midia și Cernavodă. Acuzațiile erau de instigare la omor prin torturi urmate de executări, profanare de cadavre și vătămare gravă a integrității corporale. În februarie 1954, vinovații au fost trimiși în judecată²⁵.

Pe de altă parte, este onest să arătăm că au existat și exemple de comandanți de colonie care au arătat moderație, îngăduință, chiar compasiune pentru nenorociții care erau aduși pentru reeducare prin muncă la Canal. Amănuntul nu este lipsit de semnificație pentru că – iar faptul este cunoscut – pe lângă teroarea aplicată împotriva „dușmanilor poporului”, a existat și o „teroare a terorizatorilor”, adică a acelor instrumente ale represiei care nu au dovedit „vigilență revoluționară”, râvnă și imaginație diabolică în tortură și au fost suspecți de favorizare a „bandiților” din închisori și lagăre.

Este cazul comandantului coloniei de la Cernavodă, un anume Hârjan, în alte variante Cârjan sau Cârlejan. După mărturia lui Anatolie Paniș, acest lucru se vedea chiar din discursul pe care îl ținea noilor deținuți sosiți în colonie: „Ați fost selectați, aleși, trimiși aici pentru a munci, dar mai ales, pentru a vă reabilita și pentru a vă reeduca. Știm

²⁴ BÂGU 1993, 123-124.

²⁵ BĂLAN 2000, 112.

*că aveți ani grei de condamnare. Îi puteți reduce numai dacă veți muncii cu devotament. Cine va muncii mai mult, acela se va elibera mai devreme. Mâncarea este bună, condițiile de muncă la fel. (...) Vă atrag atenția că aceia care vor fi indisciplinați, recalcitranți sau care vor sabota munca vor fi trimiși înapoi la închisoare cu piatra agățată de gât. Să fim înțeleși! Statul și partidul nostru v-a întins o mână de ajutor*²⁶. A fost unul dintre acei comandanți care s-au îngrijit, în măsura în care le-a fost posibil, de deținuți²⁷. A fost, în schimb, destul de naiv, crezând cu sinceritate în construirea Canalului și în cea a socialismului cu brațele și mintea omenească, motiv pentru care a fost mai indulgent cu deținuții pe care îi păzea. A fost însă o greșeală politică, mai târziu fiind considerat mic-burghez și închis²⁸.

Un exemplu asemănător este cel al locotenentului Ion Dincă, adjunct al comandantului de la Peninsula, apoi comandant la colonia Coasta Galeș²⁹. Fusese, anterior, comandant al penitenciarului Constanța. S-a dovedit un om de omenie, care s-a preocupat de situația deținuților, dar și a coloniei, făcând foraje și găsind apă pentru alimentarea lagărului care suferea din această pricină³⁰.

În sfârșit, Victor Hrițcu avea numai cuvinte de recunoștință pentru un alt comandant de lagăr, un anume Dobrescu, la care deținuții găsiseră „înțelegere și omenie. Când a venit să ne ia în primire (de la gară, n.n.) și a văzut ce epave de oameni suntem (...) care nu puteam spune nici cum ne cheamă, a dat dispoziție să ne aducă ciubere cu apă și mașini pentru transport în lagăr. (...) Înțelegând situația în care ne aflam, am fost adunați și conduși într-o baracă nouă cu priciuri, cu saltele și pături pentru fiecare și așa am fost cazați. (...) După un timp, am primit o gamelă de mâncare și un chirpic de mămăligă, iar pentru noi era de neînchipuit să avem așa ceva în fața ochilor”³¹. Tot comandantul Dobrescu, aflând că noii deținuți nu mai luaseră contact cu familiile lor dinainte de arestare, le-a dat câte o carte poștală pentru a scrie acasă familiilor, pentru a veni la vorbitor³².

²⁶ PANIȘ 2002, 149.

²⁷ MIHADAȘ 1990, 149.

²⁸ Ibidem, 157.

²⁹ JELA 2001, 93.

³⁰ DUNCA 2004, 248.

³¹ HRIȚCU 1998, 40.

³² Ibidem.

Așa cum am arătat, din conducerea coloniilor făceau parte și ofițerii politici, de asemenea cu grade militare, dar fără atribuții administrative. De cele mai multe ori, acești ofițeri politici au rămas în memoria deținuților ca niște instigatori ai urii, bestii tortionare, fiind cei care își luau cel mai în serios misiune de reeducare sau exterminare a celor internați în coloniile de muncă, ajungând până la crime săvârșite fățiș.

Pentru a începe cu un exemplu mai puțin șocant, ar fi de amintit un anumit Șerban, ofițer politic la Coasta Galeș, despre care a scris Ioan Dunca. În funcție de buna dispoziție a acestui Șerban, varia și dreptul deținuților la carte poștală și pachet. *„În Coasta Galeș era un sistem special pentru cărțile poștale și colete de acasă. Fiecare deținut avea o «cartelă». La ridicarea coletului, cartela se compoza pe luna respectivă. Corect. Dar ceea ce deranja era faptul că «politicul», care se numea Șerban și purta stele de locotenent major, (...) avea ca armament personal o drăcovenie de clește ca un taxator (...) și te bucura cu o lună, două, trei, cât îi suna lui capul, pachet lipsă»³³*. Deținuții l-au botezat „cleștele lui Bau-Bau”. Tot din ordinul lui, la Coasta Galeș s-au construit carcere din beton, fără aerisire, unde deținuții erau depuși în lanțuri. Metodele lui au provocat un soi de grevă a deținuților și o anchetă a procuraturii, încheiată fără nicio sancțiune pentru Șerban³⁴.

Însă, de departe, numele de cea mai tristă amintire, asociat cu cele mai mari abuzuri și cele mai inimaginabile torturi este cel al lui Chirion, o lungă perioadă de timp ofițer politic la Peninsula-Valea Neagră. Și el distribuia pachetele în mod preferențial oamenilor, după cum își amintea Ștefan Radu: *„...ne-a chemat prin brigadieri în sala de distribuire a pachetelor, pe doctorul Ion Simionescu, pe Gicu (...) și pe mine. Tuturor ne sosise câte un pachet în plus. Politrucul Chirion ne-a primit pe toți cu o salbă de înjurături și insulte (...). Iar pachetele au fost returnate familiilor»³⁵*.

Acest Chirion cerea ca oamenii să continue lucrul indiferent de vreme, de condițiile total neprielnice pentru munca pe șantier. S-a întâmpnat ca Zamfirescu, comandantul coloniei, să ceară trimiterea

³³ DUNCA 2004, 219.

³⁴ JELA 2001, 265.

³⁵ RADU 1999, 57-58.

oamenilor înapoi la barăci, pentru că lucrau în zadar la descărcări din cauza vremii și a pământului cleios, însă Chirion s-a opus: „*Lasă, lasă, tovarășe comandant (...) Avem și-un scop politic aici cu acești bandiți, nu doar să facem Canalul*”³⁶. Acestea, în condițiile în care el sosea în vizită pe șantierul îmbrăcat în cojoc, având cizme în picioare, căciula pe cap „dintr-alea de mareșali sovietici” și pelerină peste cojoc.

Pe seama lui Chirion este pusă și pedepsirea și uciderea unui deținut, Dumitrache, de la Peninsula-Valea Neagră, care încercase să evadeze. De fapt, evadarea fusese pusă la cale tot de Chirion. Dumitrache devenise un „element periculos”, pentru că în brigada lui lucrurile mergeau bine și oamenii se simțeau la fel. Însă, ofițerul politic l-a numit responsabil la magazia de unelte de la șantierul Mamaia, unde putea intra în contact și cu șoferii civili ce aduceau diferite materiale. Între aceștia, Chirion toc-mise și o șoferiță, care să-l ademenească pe Dumitrache și să-l convingă să evadeze. Dumitrache a căzut în această cursă, dar a fost prins și readus în colonie. A fost legat, aruncat într-un beci cu cartofi, unde oamenii lui Chirion i-au administrat nelipsita bătaie. Apoi, a fost legat de un stâlp în mijlocul coloniei, unde a stat până la venirea brigăzilor de pe șantier, ca să-l vadă, și dus din nou în beci. Noaptea, după stingere, a fost dus în preajma gardului de sârmă ghimpată, pentru a simula evadarea, și împușcat în ceafă, însă nu de un soldat, ci de un anume Madan, omul lui³⁷.

Mai presus de orice, Chirion a fost cel care a păstorit fenomenul „reeducării” în sensul de prelungire a celui de la Pitești, care s-a desfășurat în colonia Peninsula-Valea Neagră, mai precis în brigăzile studențești 13 și 14. Lucrările de memorialistică ce au înfățișat modul în care acest experiment sinistru a fost aplicat la Canal sunt foarte numeroase și ele permit prezentarea lui în cele mai dramatice și, în același timp, diabolice detalii. Pe la orele 2-3 noaptea³⁸, trei studenți intrau în baraca unei brigăzi, șopteau plantonului numele celui căutat, iar acesta le indica locul unde dormea viitoarea victimă. În funcție de starea lor de spirit, îl trezeau foarte delicat cu un „gâdilă în talpă” și îi făceau semn să-i urmeze în liniște spre birou.

Biroul în cauză era, de fapt, una din barăcile 13-14, transformate în cameră de anchetă sau tortură³⁹. În acest birou, „nefericitul” era întâm-

³⁶ MIHADAȘ 1990, 158-159.

³⁷ Ibidem, 208-212.

³⁸ MIHADAȘ 1990, 177.

³⁹ Ibidem.

pinat de locotenentul Chirion, ofițerul politic al coloniei, Bogdănescu, șeful tuturor studenților veniți la Canal, unul din cei patru medici ai lagărului, doctorul Eugen Suroiu, brigadieri, pontatori și studenții „re-educati” din baraca respectivă⁴⁰. Deținutul trezit în acea noapte era întâmpinat foarte politicos cu „*avem onoarea să vă salutăm*” sau „*am auzit că vă place muzica și v-am poftit aici la noi să vă cântăm ceva*”, replici însoțite de hohotele de râs ale celor prezenți în baracă⁴¹.

Seara începea cu un discurs al ofițerului politic Chirion despre zvonurile care circulau prin colonie cu privire la iminența unui război al S.U.A. împotriva U.R.S.S., despre încetinirea ritmului de muncă și slăbirea disciplinei interioare, despre contactele cu civilii pe care le aveau deținuții contra dispozițiilor administrației. În momentul în care Chirion se retrăgea, cuvântul era luat de Bogdănescu, care începea să aducă acuze precise deținuților aduși în acea seară. Unii din cei acuzați încercau să se apere, dar nu făceau altceva decât să pună paie pe foc. Bogdănescu, vădit iritat, le cerea „*să demaște pe toți aceia care intrigă, sabotează, care urăsc regimul și așteaptă pe americani*”⁴².

Deoarece nimeni din cei vizați nu răspundea somației lor, Bogdănescu începea să înjure, să se agite și năvălea cu pumnii pe cel mai apropiat deținut. La acest semnal, cei circa 80 de deținuți din acel dormitor se năpusteau cu aceeași furie asupra celor aduși în acea noapte. Pentru ca țipetele celor loviți să nu se audă, o parte din studenți începeau să zgândăre instrumentele muzicale pe care le aveau: trompete, acordeoane, viori etc.⁴³. După ce se potoleau – și se potoleau foarte greu – în cel mai bun caz, victima era dusă la locul de unde se trezise⁴⁴. De cele mai multe ori însă, din cauza unor șocuri puternice era nevoie de îngrijirile doctorului Suroiu⁴⁵.

Victor Hrițcu, una dintre victime, își amintea că „*într-o gălăgie infernală mi se punea o pătură în cap, după care începeau loviturile cu ciomege, cu picioarele, până când, plin de sânge, în stare de leșin, eram scos afară din baracă*”⁴⁶. După mărturia lui Ioan Ianolide, o altă

⁴⁰ CÂRJĂ 1974, 333.

⁴¹ MIHADAȘ 1990, 178.

⁴² CÂRJĂ 1974, 334.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ MIHADAȘ 1990, 179.

⁴⁵ CÂRJĂ 1974, 335.

⁴⁶ HRIȚCU 1998, 41.

victimă, un fost colonel, era supus unor torturi crunte: „O coadă de mătură este înfiptă în anusul colonelului și bietul om este ridicat în sus și purtat ca un soi de drapel, în hohote de râs isteric. Sângele curge. Colonelul cade la pământ în nesimțire. Cel ce avea mătura îi pune piciorul pe piept și aceeași coadă de mătură i-o bagă în gură. Omul se sufocă, simte că moare, este disperat și la un moment dat strânge din dinți. Tocmai atunci a fost smulsă cu putere coada de mătură, care a ieșit cu dantură cu tot. Sângele țâșnește. Colonelul este înnebunit de durere. Aude înjurături și râsete. Așa a fost toată noaptea, iar a doua zi l-au trimis să-și facă norma la roabă...”⁴⁷.

O a doua componentă a „reeducării” se desfășura pe șantiere, pentru că „la Canal studenții (...) și-au canalizat toată ingeniozitatea și forțele (...) pentru a ridica la maximum randamentul de muncă al deținuților”⁴⁸. Cel în curs de „reeducare” și un student al brigăzii încărcau în mare viteză targa, fugeau cu ea pe schele și o descărcau în mare grabă. Urmau alte două-trei ture de acest fel, după care studentul obosit era schimbat de un altul, și așa toată ziua. Dacă nu ținea pasul cu coechipierul fruntaș – și era imposibil să-l țină – deținutul primea la prânz doar o ciorbă chioară și 150 grame de pâine pe zi. Noaptea urmau alte corvezi, ca spălatul podelelor, curățatul bocancilor, planton și nelipsita bătaie. A doua zi urma același regim.

După o săptămână-două, deținutul era „reeducat”. Mulți se aruncau în cordonul de pază și erau împușcați, alții mureau de moarte naturală, dacă se mai putea vorbi de așa ceva. Una dintre cele mai cunoscute victime ale studenților de la Peninsula-Valea Neagră fost doctorul Ion I. Simionescu⁴⁹, una dintre personalitățile importante ale științei și culturii românești interbelice, prefect al județului Romanați în timpul guvernului Goga-Cuza și ministru secretar de stat la Ministerul Sănătății în guvernul Gigurtu. Disperat, distrus fizic, dar mai ales psihic, doctorul Simionescu s-a îndreptat de bună voie⁵⁰ spre gardul de sârmă, știind că va fi împușcat de soldatul de pază, ceea ce s-a și întâmplat⁵¹. Aceasta este

⁴⁷ IANOLIDE 2006, 108.

⁴⁸ CÂRJĂ 1974, 335.

⁴⁹ RADU 1999, 63.

⁵⁰ Există mărturii că Ion I. Simionescu a fost omorât premeditat, a se vedea doar una dintre ele în Ion Cârja, *Canalul Morții*, N.Y., 1974, <http://www.miscarea.net/1-simionescu.htm>, accesat aprilie 2014 (nota red.).

⁵¹ CÂRJĂ 1974, 338.

„moștenirea” și amintirea lăsată de locotenentul Chirion, una care nu face decât să confirme replica preferată a unui alt ofițer politic, Lupu (?), de la Capul Midia, cel care obișnuia să le spună deținuților: „*Nu uitați că Midia (și nu numai, n.n.) este lagăr de exterminare.*”⁵².

* * *

Prezentată în asemenea culori și tonuri de infern, represiunea comunistă poate părea exagerată, depășind limitele umanității și, de aceea, neverosimilă, însă mărturiile oferite peste ani de cei care au supraviețuit regimului de exterminare de la Canal au fost confirmate chiar în anii imediat următori, în timpul anchetelor care s-au desfășurat între 1953 și 1955 cu privire la abuzurile înregistrate în penitenciarele și coloniile de muncă din România⁵³. Potrivit unui referat întocmit de lt. maj. Horia Munteanu, încă din 15 iunie 1953, și a declarației medicului coloniei, Gheorghe Munteanu, un deținut de numai 23 de ani a murit după 11 zile de chinuri cumplite în infirmeria lagărului din cauza refuzului comandantului de a permite transferarea lui la spitalul din Cernavodă. Deținutul fusese ținut 15 zile la carceră și adus apoi la infirmerie cu ambele picioare cangrenate, pentru că fusese legat cu lanțuri peste „*cizmele de cauciuc ce le avea în picioare. Când a fost dus la infirmerie și i s-au tras cizmele, i s-a dezlipit și talpa piciorului, care putrezise*”⁵⁴.

⁵² JELA 2001, 162.

⁵³ În urma procesului, prin sentința generală nr. 1.082 din 10 iunie 1955 a Tribunalului Militar pentru trupele MAI, Colegiul Militar, au fost condamnate 32 de persoane, din care 21 din rândul ofițerilor și subofițerilor din Ministerul Afacerilor Interne și 11 deținuți brigadieri, la pedepse privative de libertate, variind între 5 ani închisoare și muncă silnică pe viață. Ulterior, la intervenția lui Alexandru Drăghici, ministrul Afacerilor Interne, s-au elaborat decretele nr. 403 din 22 august 1955 și 484 din 1 octombrie 1957, prin care cei condamnați au fost grațiați. În plus, din ordinul ministrului-adjunct, generalul-locotenent Gheorghe Pintilie, li s-au acordat salariile pe trei luni și au fost trimiși pentru o lună la casele de odihnă ale MAI, după care au fost reîncadrați în drepturile lor ca lucrători ai Ministerului Afacerilor Interne, recunoscându-li-se vechimea neîntreruptă în muncă. TRAN-COTĂ 2003, 159.

⁵⁴ *Apud* CPADCR 2006, 284.

În același fel, depoziția unui alt deținut de la colonia Cernavodă povestește cum, în decembrie 1952, fiind bolnav, a primit un bilet de scutire de la infirmerie și a rămas în baracă. Fiind însă văzut de caporalul de serviciu, a fost scos afară, „în pumni și picioare” și dus în fața comandantului coloniei. *„Acesta m-a bătut până am leșinat. După ce m-am trezit din leșin, mi-a luat mantaua și m-a pedepsit să muncesc fără mâncare și odihnă 36 de ore. Am fost trimis la muncă, dar eu i-am spus caporalului că nu pot lucra. El a pus trei deținuți să mă arunce în Dunăre, apoi m-a bătut cu o lopată, m-a legat cu lanțuri și m-a dus din nou la comandant. Acesta m-a pedepsit cu trei luni de carceră. După 42 de zile am fost scos și dus la infirmerie. Comandantul m-a văzut acolo și mi-a spus: ai să te întorci în carceră și ai să stai acolo până mori. Atunci am încercat să mă sinucid, tăindu-mi venele cu o lamă. Pentru asta, comandantul l-a pus pe un deținut să mă bată cu picioarele în testicule și în gură, nenorocindu-mă pe viață și desfigurându-mă”*. Deținutul a fost din nou băgat la carceră, de unde a fost salvat de câțiva ofițeri ai MAI veniți în inspecție. Ei mai descoperiseră alți șase deținuți decedați lăsați în carcere pentru că, potrivit declarației comandantului, nu își încheiaseră pedepsa⁵⁵.

* * *

Ca personaje ale Gulagului românesc, comandanții coloniilor de muncă de pe traseul Canalului Dunăre-Marea Neagră, precum și ofițerii politici ai acestora au îndeplinit roluri centrale în aproape toate expunerile memorialistice ale supraviețuitorilor, înscriindu-se într-o galerie a sinistrului, alături de confrății lor într-ale represii: comandanți de închisori, anchetatori, torționari și gardieni. Indiferent de numele lor, de lagărul pe care l-au condus, portretele pe care memorialiștii le fac acestor instrumente ale represiei comuniste sunt halucinant de asemănătoare. Aproape toți prezintă un nemărginit „zel revoluționar”, sunt animați de aceeași „ură proletară” și, în virtutea lor, acționează cu un sadism și o criminalitate duse la granița dintre umanitate și animalitate. Practic nici nu mai

⁵⁵ *Apud ibidem.*

contează că este vorba de Borcea, Albion sau Chirion, pentru că ei sunt exponenții aceluiși genom, înțelegând că utilitatea lor în cadrul regimului era aceea de a se pune întru totul în slujba obiectivelor genocidale ale acestuia. Așa se explică, de altfel, și faptul că foarte puțini comandanți de lagăr au îndrăznit să manifeste compasiune și înțelegere față de deținuți; în momentul în care deveneau inutili în îndeplinirea planurilor de exterminare a opozanților politici, regimul se putea dispensa de oricare dintre ei sub acuzația de favorizare sau pactizare cu „dușmanii poporului”, iar literatura memorialistică atestă faptul că acei puțini comandanți care au încercat să fie „oameni de omenie” au devenit, la rândul lor, victime ale represiunii.

ROMANIAN GULAG AND ITS CHARACTERS: CAMP COMMANDERS AND POLITICAL OFFICERS AT THE DANUBE-BLACK SEA CANAL IN THE MEMO- RIALISTIC LITERATURE

Abstract: Generally the human dramas and tragedies that the communist prison camp system, the Gulag has produced in all countries who had the misfortune to experience the rigors of communist totalitarianism are known. Even so, however, new evidence, new revelations of those who inhabited the islands of the Gulag will always be welcome for those who do not know, to find and those who pretended not to know, to recognize the evil essence crime of the regime and its human instruments.

In this case, examples of such instruments of the regime are commanders and political officers who worked in various periods in the forced labor camps across the Danube-Black Sea *Canal*. It is not difficult to guess that memoirs tried to sketch and present dozens, maybe even hundreds of examples of investigators, guards, torturers, commanders of prisons and labor camps, political officers who chose willingly, to put themselves in the service of political repression in its most violent forms.

In this category, the camp commanders and political officers on the Danube Black Sea *Canal* were evoked in dozens of works, in dozens of oral history testimonies showing portraits of people employed in the efforts to liquidate all „enemies of the people” people of

extraordinary cruelty, heedless to the human suffering in its most extreme forms, which did not, at any time, questioned the motives, methods and the aims developed in the underground by the Party and the Securitate.

Bibliografie

Arhive

Serviciul Județean Constanța al Arhivelor Naționale (SJCAN), *Fond Direcția Generală a Canalului Dunăre-Marea Neagră*, dosar nr. 1186/1953.

Memorii

1. BĂLDESCU, E. 1993. „Noi, familia de preoți Băldescu”, *Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 9.
2. BĂGU, Gh. 1993. *Mărturisiri din întuneric*, București.
3. BRAȘOVEANU, B. 2002. *Bătrâni fără tinerețe*, Constanța.
4. CÂRJĂ, I. 1974. *Canalul morții*, New York.
5. CESIANU, C. 1992. *Salvat din infern*, București.
6. DUNCA, I. 2004. *Aur și noroi*, Constanța.
7. HRIȚCU, V. 1998. „Trăind între oameni și călăi, sub aripa lui Dumnezeu”, *Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 24.
8. IANOLIDE, I. 2006. *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, București.
9. JOVIN, I. 1991. „Mărturia mea, medicul lui Iuliu Maniu”, *Memoria. Revista gândirii arestate*, nr. 3.
10. MIHADAȘ, T. 1990. *Pe Muntele Ebal*, Cluj-Napoca.
11. PANIȘ, A. 2002. *Lăgărul e viața noastră*, București.
12. RADU, Ș. 1999. „Împușcarea doctorului Ion I. Simionescu”, *Memoria, Revista gândirii arestate*, nr. 27.

Lucrări generale

1. BĂLAN, I. 2002. *Regimul concentraționar din România 1945-1964*, București.
2. Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (CPADCR), 2006. *Raport final*, București.
3. GRIGORE, M., IONEL, O. 2004. *Colonia de muncă forțată Capul Midia: punct terminus al Canalului suferinței*. În Anisescu Mihăilă, C., Banu, F., Cosmineanu, C. (coord.). *Arhivele Securității*. Vol. 2. București.
4. JELA, D. 2001. *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste*, București.
5. MARINO, A. 1996. *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*, Iași.
6. TRANCOTĂ, C. 2003. *Istoria Securității regimului comunist din România*. Vol. I. 1948-1964. București.

ROLUL ȘI ACTIVITATEA LUI NICOLAE LUPAN ÎN EXIL ÎN CEEA CE PRIVEȘTE BASARABIA ȘI BUCOVINA

Mihaela TOADER

În timpul și după cel de-al Doilea Război Mondial, ca urmare a transformărilor politico-militare, o parte dintre românii care se aflau la studii în străinătate sau se aflau în misiuni diplomatice au ales calea exilului. Au plecat în exil, treptat, în valuri succesive.

Mulți români, aflați în exil, și-au asumat rolul de a reprezenta valorile culturale, politice și tradițiile românești în Occident. Nicolae Lupan, una dintre personalitățile exilului românesc, s-a evidențiat prin scrierile sale cu privire la chestiunea provinciilor române Bucovina și Basarabia. Această preocupare permanentă a adus o contribuție remarcabilă în spațiul istoriografic, dar și politic. Nicolae Lupan s-a remarcat mai ales prin activitatea pe care a depus-o în cadrul Asociației Mondiale „Pro Basarabia și Bucovina”, în calitate sa de fondator. Pentru Nicolae Lupan exilul a însemnat „cu mult timp înainte de a pleca în străinătate, din timpul când se afla la Chișinău”¹.

Nicolae Lupan s-a născut în satul Cepeleuți, județul Hotin (Basarabia), la 16 martie 1921. În 1961 a absolvit Universitatea din Cernăuți (filologie și slavă), iar până în 1978 a studiat la Universitatea Liberă din Bruxelles, Belgia. Activitatea gazetărească o desfășoară la ziarul regional *Bucovina sovietică* din Cernăuți (1951-1956), în calitate de redactor. De asemenea, Nicolae Lupan a fost redactor la Radiodifuziunea Regională din Cernăuți (1956-1958), de unde a fost concediat pentru „naționalism românesc”².

---

¹ Nicolae Lupan, *Gânduri de proscris. La 30 de ani de activitate unionistă a Asociației Mondiale „Pro Basarabia și Bucovina”*, Editura Pro Historia, București, 2006, p. 13.

² Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989*, Editura Compania, 2010, p. 480.

A fost angajat redactor la Radiodifuziunea moldovenească, redactor la postul de radio pentru tineret *Luceafărul*, de unde este concediat pentru „naționalism românesc și propagarea culturii occidentale” în R.S.S. Moldovenească³.

O altă preocupare a lui Nicolae Lupan a fost editarea unui manual de „literatură românească” pentru ultima clasă de liceu, care a fost eliminat în 1972 din programul de învățământ⁴.

La scurt timp după expulzarea scriitorului Alexandr Soljenițin, a urmat expulzarea din U.R.S.S. a lui Nicolae Lupan împreună cu familia la 5 martie 1974. Într-un interviu, Nicolae Lupan povestea momentele de dinaintea plecării: „Puteți lua orice, mi-au zis vameșii de la Odessa. În aceeași clipă însă am fost prevenit că taxa de scoatere din țară a așa-ziselor obiecte de import este egală cu prețul de cumpărare al acestor obiecte. În felul acesta, pentru pianul Marianei și acordeonul lui Victor, trebuia să plătesc 1 200 de ruble, rubla fiind cu 10 copeici mai *scumpă* decât dolarul. Pentru o garnitură de mobilă cehă – 1000 de ruble, pentru un covor chinezesc ce cântărea 48 de kilograme – 450 de ruble etc., ceea ce se ridica la 30 de salarii lunare. Plus 22 de salarii – costul a cinci pașapoarte pentru străinătate! Așa că am fost nevoiți să le abandonăm pe prețuri de nimic la rude și prieteni”⁵.

Se stabilește în Belgia, unde lucrează ca muncitor într-o uzină (1974-1975) și ca profesor la Școala Superioară de Secretariat de Direcție și la Școala „Berlitz” din Bruxelles (1975-1986). Ulterior pleacă în Franța, stabilindu-se la Paris. Aici, va desfășura „o amplă activitate în sprjinul *revendicărilor românești asupra teritoriilor furate de sovietici*”⁶.

După ce a fost refuzat de posturile de radio BBC și Deutsche Welle (Köln), Nicolae Lupan a colaborat cu o emisiune de zece minute despre Basarabia și Bucovina la postul de radio „Europa Liberă”. La ziarul *Cuvântul românesc* a avut o pagină intitulată „Între Prut și Nistru”⁷. Nicolae Lupan a publicat în *Documentation sur l'Europe centrale* din Louvain (Belgia) zeci de articole privind Uniunea Sovietică și așa-zisa Republică Moldovenească, a colaborat la revista săptămânală pariziană *Le Figaro Magazine*.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Nicolae Lupan, *op. cit.*, pp. 29-30.

⁶ Florin Manolescu, *op.cit.*, p. 480.

⁷ Ibidem.

În 1975, Nicolae Lupan a relansat Asociația Culturală „Pro Basarabia și Bucovina”⁸, cu sediul la Bruxelles. Din comitetul de organizare au făcut parte: Nicolae Lupan, Tudor Bompă (Canada), Radu Câmpeanu (Franța), Dinu Zamfirescu (Franța), Ion Rațiu (Anglia), George Gregor (Australia), Petre Vălimăreanu (R.F.G.)⁹.

Activitatea celor care aderaseră la această asociație era diversă: promovarea dorinței basarabenilor și bucovinenilor de a reveni la patria lor de totdeauna – România; organizarea de comemorări anuale ale reuniunii de la 1918 a Basarabiei și Bucovinei cu Țara; susținerea activității editoriale a Asociației prin contribuții bănești; culegerea și publicarea de documente privind apartenența românească a ținuturilor ocupate de ruși; promovarea considerentelor de solidaritate românească în problema întregirii etc.¹⁰.

La începutul anilor '80 revista *B.I.R.E.* a publicat un articol despre Nicolae Lupan, preluat din *Literatura și arta* din Chișinău: „În ultimii ani mai marii de la Radio Liberty și radio Europa Liberă au început să atragă pe scară mai largă antisovieticii de la o nouă fabricație: renegați expulzați din URSS ori plecați din propria inițiativă în străinătate și deveniți agenți titulari ai serviciilor occidentale de spionaj. Cum arată acești recruți? Ei nu sunt mai puțin mârșavi decât colegii lor mai cu vechime în ce privește antisovietismul și anticomunismul. Unul din ei este Nicolae Lupan. Nu există latură a vieții republicii noastre pe care să nu fi încercat să nu o denatureze [...]. Trebuie să precizăm din capul locului că baza lor rămâne aceeași – vechiul arsenal al falsificării burgheze și emigranto-naționaliste a istoriei și a realităților existente, stereotipurile elaborate ale instituțiilor sovietologice din SUA, care sunt un fel de *fabrici de idei strâmbe*. O mână de renegați jalnici. Și nu există pe lume forță în stare să oprească înaintarea fermă a popoarelor URSS”¹¹.

⁸ Asociația Culturală „Pro Basarabia și Bucovina” a fost înființată de diplomatul Nicolae Dianu la 27 noiembrie 1950, la Paris. În 1955, în urma unei interdicții de funcționare în Franța, sediul a fost mutat la Bruxelles. A se vedea „Istoricul Asociației”, http://www.probasarabiasibucovina.ro/Despre_Noi.html, accesat 22.04.14.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ *B.I.R.E.*, septembrie, 1983, p. 3.

Desigur, toate acestea au fost provocate de platforma-program a Asociației, coordonată de către Nicolae Lupan, care prevedea „nerecunoașterea Basarabiei sub forma aberantei republici sovietice și a Nordului Bucovinei sub denumirea de *Oblastea Cernivți*; denunțarea și combaterea noțiunii de *limbă moldovenească*; divulgarea Rusiei ca țară de ocupație și oprimarea națională a românilor basarabeni, bucovineni și herțeni; apărarea adevărului istoric și a justitei frontierelor naționale românești de la 1601, de la 1918 și până la 1940 etc.”¹².

Nicolae Lupan preciza într-un interviu că Asociația nu a dispus de niciun fel de fonduri bănești: „Mai întâi trebuie spus că, prin statut, membrii Asociației au putut dispune de o independență totală din punct de vedere politic, cultural și religios. În schimb, cererile de aderare cuprindeau mențiunea: *o contribuție de aderare este binevenită*. Și toți, absolut toți aderenții, din considerente de solidarizare cu lupta de reîntregire dusă de asociație, odată cu cererea trimiteau în plic 5, 10 și uneori chiar 20 de dolari! În acest sens, n-ar fi corect din partea mea dacă nu i-aș menționa măcar pe unii din acești generoși: Cezar Teodorescu (SUA), Dumitru Nimgeanu (Australia), Constantin Cernăianu (Germania), Tudor Bomba (Canada), Grigore Caraza (SUA), Claudia Filimon (Paris), Victor Brâncoveanu (SUA), Benedict Sergentu (Elveția), Gheorghe Leporda (Germania), Nicolae Dima (SUA), Gheorghe Sergici (Londra), Titus Bărbulescu (Paris), Nicolae Timiraș (SUA), Duiliu Sfințescu (Paris), Ovidiu Vuia (Germania), Leonid Mămăligă (Paris)”¹³.

Un moment aparte pentru Nicolae Lupan a fost întâlnirea cu papa Ioan Paul al II-lea. Lupan a avut mai multe întâlniri cu personalități marcante, organizate cu sprijinul Asociației Internaționale „Democrație și Independență”, al cărei președinte era Vladimir Bukovski.

Formele de manifestare unionistă din cadrul Asociației „Pro Basarabia și Bucovina” au fost dintre cele mai diferite, însă toate aveau substrat de reîntregire națională: comemorări ale teritoriilor răpite, desfășurate în toate comunitățile din exil¹⁴. Nicolae Lupan afirma că festivitatea cea mai interesantă din cadrul exilului a fost „70 de ani de la reunirea Basarabiei cu România! Comemorarea, la care au participat 150 de invitați

¹² Nicolae Lupan, Nicolae, *op. cit.*, p. 47.

¹³ Ibidem, pp. 47-48.

¹⁴ Ibidem, p. 50.

din peste 20 de țări, s-a ținut în ziua de 26 martie 1988 la Bruxelles, în cadrul ei având loc o emoționantă slujbă religioasă săvârșită de preoții Gheorghe Calciu din SUA, Dumitru Popa din Germania și Petre Gherman din Bruxelles, cu nenumărate luări de cuvânt și cu o masă comună organizată de Asociație la restaurantul grecesc *Pythagora*¹⁵.

Au existat și alte manifestări ale spiritului unionist demarate la inițiativa lui Nicolae Lupan, cum ar fi: sutele de intervenții, memorii, audiențe la ONU, la Departamentul de Stat al Statelor Unite, la Uniunea Europeană, la Parlamentul European, la nenumărate alte instituții și personalități occidentale. Toate au vizat problema teritoriilor române răpite de Moscova și Kiev. La acestea se adaugă și apelul, la cancelariile occidentale, în apărarea lui grupului Ilașcu, cu un dosar de 600 de pagini ce cuprindea peste trei milioane de semnături de la românii din țară și de peste hotare¹⁶.

Au fost organizate, la inițiativa lui Nicolae Lupan, colocvii internaționale privind reîntregirea României, cu peste 1200 de participanți. Au fost trimise scrisori de protest parlamentelor de la Chișinău și București în legătură cu totala lipsă de preocupare față de reîntregirea neamului. Au fost susținute zeci de conferințe publice în diverse orașe din Occident: Paris, Londra, Bruxelles, Roma, Köln, Los Angeles, New York, Toronto, Praga, Geneva, Frankfurt, Montreal etc. La Montreal, așa cum relatează Nicolae Lupan, au asistat la conferință peste 2 200 de români.

Colaborarea lui Nicolae Lupan cu ziarul *Cuvântul românesc* din Canada a început tot prin a scrie despre aceeași problemă. Primul articol în acest ziar a apărut în decembrie 1977 cu titlul „Aici Cernăuți!”¹⁷. A urmat număr de număr în care Nicolae Lupan a susținut pagina „Între Prut și Nistru”, devenită apoi „Basarabia și Bucovina” până în aprilie 2000, când a fost suprimată de către directorul ziarului George Bălașu.

Dincolo de cele peste o mie de articole, reportaje, schițe, povestiri, studii (în limba română, franceză, engleză și rusă) în presa scrisă occidentală, la care se adaugă circa 700 de emisiuni săptămânale de la Europa Liberă, BBC, Vocea Americii, Radio France etc., Nicolae Lu-

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, p. 52.

¹⁷ Ibidem, p. 53.

pan a fondat și editat reviste ca *Basarabia și Bucovina* sau *Întregirea și Reîntregirea*¹⁸. În ce privește editarea de cărți, trebuie menționat faptul că în 1980 a fondat Editura „Nistru” din Bruxelles, unde a publicat următoarele volume: „Plânsul Basarabiei”, „Bessarabie – terre roumaine”, „Scrisoare fratelui meu”, „Pământuri românești”, „Scrisoare din închisoarea popoarelor” (în română, franceză, engleză, rusă), „Imagini nistrene” (2 volume), „Alexandru Cristescu – erou și martir”, „Mareșalul Ion Antonescu”, „Ivaniada”, „Instantanee fără retuș”, „Străin la mine acasă”, „Străin printre străini”, „Eminescu – Luceafărul românismului” (două ediții), „La Roumanie – victime de l’expansionisme russe”, „Însemnări de deșărat”¹⁹.

Informațiile la care putea avea acces Nicolae Lupan în perioada exilului despre ce se întâmpla în Basarabia erau dintre cele mai sumare, mai confuze și mai dezinformatoare prin intermediul ziarelor din regiune: *Moldova socialistă*, *Comunistul Moldovei*, *Literatura și arta*, *Chișinăul de seară* și *Sovetskaia Moldavia*.

Ca urmare a activității sale antisovietice din exil, Nicolae Lupan a fost atacat în diverse publicații din Uniunea Sovietică: *Literatura și arta*, *Moldova Socialistă*, *Sovetskaia Moldavia* și *Zorile Bucovinei*. Televiziunile și radiodifuziunile din Chișinău și Cernăuți l-au menționat cu regularitate ca „dușman al nordului moldovenesc”, „trădător în solda serviciilor occidentale de spionaj”, „renegat”, „expulzat”, „proscris”, „ahtiat încă din leagăn după bani necinstiți”, „antisovietic înveterat”, „criminalul de drept comun”, „mincinos fabricat în SUA”²⁰.

E interesant de relatat despre schimbul de scrisori dintre Nicolae Lupan, liderul Asociației Mondiale „Pro Basarabia și Bucovina”, și conducătorii postului de radio „Europa Liberă” sau despre încercările lui Nicolae Lupan de a se introduce o emisiune săptămânală cu genericul „Basarabia și Bucovina”. Scopul era de a menține sentimentul național ca antipod al colonizării și asimilării rusești de la Chișinău.

Nota din 15 mai 1985 a lui Nicolae Lupan către Vlad Georgescu, directorul departamentului românesc de la Radio Europa Liberă, denotă măhnirea și indignarea față de modul cum se desfășoară emi-

¹⁸ Ibidem, p. 60.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, p. 63.

siunea de zece minute de la „Actualitatea românească”. Se afirma că exista „o depersonalizare a emisiunilor, renunțarea la forma narativă și ancorarea în tot felul de mărunțișuri”²¹.

Dintr-o altă notă de protest semnată de către Nicolae Lupan reiese că în urma unei convorbiri telefonice avute cu Nicolae C. Munteanu, redactorul programului „Actualitatea românească” al postului de radio Europa Liberă, i s-a comunicat că cele zece minute din cadrul acelui program privind Basarabia, Bucovina și ținutul Herței au fost suspendate²².

La 22 noiembrie 1986, Nicolae Lupan publică o scrisoare deschisă²³ în care relatează câteva din nemulțumirile față de postul de radio „Europa Liberă”, considerând că se practica cenzura, iar unele din textele sale despre Basarabia și Bucovina erau catalogate „cam dure”, „prea personalizate”, „prea literare”, „vădit iredentiste” și „naționaliste”²⁴.

În această acuzare, Nicolae Lupan afirma că „noi, românii, nu trebuie să punem mânușile atunci când vorbim cu rușii despre drepturile noastre de libertate și autodeterminare națională, că fac emisiunile de la persoana întâi, pentru că sunt foarte cunoscut în Basarabia și Bucovina, încă de pe timpul când eram învinuit la Chișinău de naționalism românesc și că forma de prezentare a emisiunilor mele nu e literară, ci publicistică”²⁵. În finalul scrisorii adăuga: „mă întreb încă o dată dacă este liber Departamentul Românesc al postului de radio Europa Liberă?... Puțin probabil, din moment ce de la microfonul lui nu se poate afirma că România începe la Nistru și nu la Prut”²⁶.

Replica postului de radio „Europa Liberă” a sosit printr-o scrisoare adresată lui Nicolae Lupan în data de 12 decembrie 1986: „Majoritatea programelor noastre corespund unor criterii [...]. Mai mult, unele programe au început să promoveze activitatea unei organizații din exil (se făcea aluzie la Asociația Mondială prin Corespondență

²¹ Ibidem, p. 269.

²² Ibidem, p. 280.

²³ Textul scrisorii a fost publicat în Nicolae LUPAN, *Imagini nistrene*, Bruxelles, 1989.

²⁴ Nicolae Lupan, *op. cit.*, p. 275.

²⁵ Ibidem, p. 275.

²⁶ Ibidem, p. 278.

„Pro Basarabia și Bucovina”, n.a.), în timp ce în codul nostru intern se spune că Radio Europa Liberă și Radio Liberty nu au relații cu niciun partid politic sau cu vreo organizație din exil”²⁷.

La câțiva ani după evenimentele din decembrie 1989 Nicolae Lupan a scris, în numele Asociației Mondiale „Pro Basarabia și Bucovina”, un memoriu adresat guvernelor din SUA, Marea Britanie, Franța, Italia, Japonia, Canada, Australia, Noua Zeelandă, India și România. În acel memoriu se cerea susținerea cauzei reîntregirii naționale a României prin aducerea pe cale pașnică la sânul patriei a Basarabiei, Nordului Bucovinei, ținutului Herței și Insulei Șerpilor, ocupate de Moscova la 1940, 1944 și 1947. S-a subliniat în memoriu că românii sunt un popor care „dintotdeauna a știut să apere ce-i aparține de când lumea. E timpul să ni se redea ceea ce e al nostru din moși-strămoși!”²⁸.

În încheierea memoriului se afirma că „e timpul să fie reabilitate spusele ministrului american Woppika din 21 octombrie 1918: *în numele Statelor Unite, vă zic: Să trăiască România Mare! România cea frumoasă, împreună cu Transilvania, Bucovina, Basarabia, pentru care vom lupta pe toate căile pentru a-i da posibilitatea la o nouă înflorire și cu idealul realizat...*”²⁹.

Lupta remarcabilă a lui Nicolae Lupan în exil pentru reîntregirea României se completează cu evenimentele desfășurate la Chișinău. Astfel, în 1989, comemorarea a 71 de ani de la unirea Basarabiei cu România a avut loc „într-un moment de incredibilă efervescență” la Chișinău, așa cum ne relatează George Ciorănescu³⁰. În acel moment, ca și în 1917-1918, „fenomenul național românesc se manifesta cu tărie în Republica Moldovenească, trezind masele din hibernare și stârnind elitele să găsească noi formule de regenerare națională, politică și socială. Atunci, ca și acum, afirmarea națională a moldovenilor are loc într-un context istoric favorabil ideii de recunoaștere a autonomiei locale pentru diferitele grupuri etnice din imperiul țarist de ieri și sovietic de astăzi”³¹.

²⁷ Ibidem, p. 279.

²⁸ Ibidem, p. 295.

²⁹ Ibidem.

³⁰ George Ciorănescu, *Basarabia, pământ românesc*, Editura Fundației Culturale Române, 2002, p. 263.

³¹ Ibidem.

Poziția organelor centrale din Moscova față de mișcarea națională moldovenească era ambivalentă: „pe de o parte, ziarul armatei sovietice, *Steaua roșie*, critică organizațiile moldovene care încearcă «să asume controlul peste partid, stat și organele sovietice», iar procuratura unională trimitea la Chișinău un grup de anchetatori penali spre a cerceta la fața locului cele întâmplate. Pe de altă parte, un membru al Biroului Politic al Comitetului Central sovietic, Cebrikov, se întâlnea la 10 februarie cu reprezentanții grupurilor democratice și le asculta păsurile”³².

În 2007, Nicolae Lupan mărturisea, în cadrul unei dezbateri, lupta sa de a menține la suprafață una dintre problemele de căpătâi ale românilor – reîntregirea Neamului.

Academicianul Dan Berindei spunea despre Nicolae Lupan că este un luptător pentru o cauză care pentru dânsul e însăși viața sa. „Și mi se pare un lucru foarte frumos astăzi, când trăim după o dominație a materialismului, când oamenii nu se mai dedică cauzelor. Dânsul se dedică unei cauze și trebuie să-i mulțumim pentru acest lucru. În afară de aceasta, este evident că dânsul este un fiu al Basarabiei, este un fiu al acelor locuri. Noi cei mai mulți suntem despărțiți de acel pământ românesc de zeci de ani. Dragostea noastră este similară, dar înțelegerea, puterea de înțelegere este alta. De aceea numeroasele discuții avute cu Nicolae Lupan sunt de tot interesul, pentru că ele reflectă tocmai puterea de a se exprima ca fiu al acestui pământ și care nu renunță la caracterul românesc al acestui pământ”³³.

Exilul românesc postbelic a fost un fenomen politic care a absorbit diverse personalități și intelectuali remarcabili, care au ales să reprezinte în Occident tradițiile și valorile democrației române, precum și lupta de reîntregire a neamului românesc, susținută de către Nicolae Lupan, liderul Asociației Culturale „Pro Basarabia și Bucovina”.

³² Ibidem, p. 266; vezi „Basarabia in Romania's Foreign Policy”, *Journal of American-Romanian Academy of Arts and Sciences*, 15 (1990), 203-210.

³³ *Caetele INMER*, anul IV, 8 (aprilie 2007), 5.

Bibliografie

1. CIORĂNESCU, George. *Basarabia, pământ românesc*, Editura Fundației Culturale Române, 2002.
2. LUPAN, Nicolae. *Gânduri de proscris. La 30 de ani de activitate unionistă a Asociației Mondiale „Pro Basarabia și Bucovina”*, Editura Pro Historia, București, 2006.
3. MANOLESCU, Florin. *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989*, Editura Compania, 2010.
4. *B.I.R.E.*, septembrie, 1983.
5. „Basarabia in Romania's Foreign Policy”, *Journal of American-Romanian Academy of Arts and Sciences*, 15 (1990).
6. *Caietele INMER*, IV/8 (aprilie 2007).

MESAGERI DE BUNĂ CONVIEȚUIRE: EVOLUȚIA PRESEI TURCEȘTI DIN ROMÂNIA (1888-1989)

Metin OMER^{1*}

Introducere

Teritoriul românesc a fost locuit de mai multe generații de turci și tătari. Principala zonă din România care adăpostește populație turcică este Dobrogea. Aici prezența turcilor a fost semnalată încă din secolul al XIII-lea. După anexarea Hanatului Crimeii de către Rusia în 1783, în Dobrogea au început să sosească în număr însemnat emigranți tătari care căutau adăpost în Imperiul Otoman. Cu toate că după 1878, când în urma Congresului de la Berlin, Dobrogea a intrat în granițele României, mulți musulmani au ales să se îndrepte spre Anatolia, cei rămași au continuat să reprezinte un procentaj destul de mare.

Lucrarea de față își propune să prezinte evoluția presei turcilor și tătarilor din România în anii 1888-1989. În prima parte a lucrării am prezentat principalele motive și condițiile în care s-a dezvoltat presa celor două comunități, descriind în același timp toate ziarele cunoscute. În cea de a doua parte am încercat o analiză a conținutului publicațiilor, oprindu-mă asupra principalelor teme abordate, oferind în unele cazuri câteva citate exemplificatoare.

Se cuvin făcute câteva precizări și asupra termenilor „turc”, „tătar”, „turco-tătar” și „musulman” folosiți în text. În titlu a fost folosit termenul „presă turcească” deoarece, chiar dacă tătarii au avut propriile publicații, articolele erau scrise în limba turcă, doar operele literare fiind în tătară. De asemenea multe dintre problemele cu care se confruntau cele două comunități erau comune, în publicațiile lor

---

¹ * Doctorand Ankara, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü/Ankara, Universitatea Hacettepe, Institutul de Științe Sociale, Facultatea de Istorie, e-mail: metinomer@yahoo.com.

de multe ori făcându-se referire la „turco-tătari”. Acolo unde a fost necesar s-a făcut distincția dintre „tătar” și „turc”.

De multe ori, mai ales până la Primul Război Mondial, cele două comunități au fost privite din perspectiva religiei, identitatea religioasă fiind mai puternică decât cea etnică. De aceea s-a folosit și termenul „musulman”.

1. Apariția și dezvoltarea presei turcești din România

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea presa turcilor din România nu a avut condiții pozitive de dezvoltare. Apariția presei în Dobrogea a fost înlesnită de mai mulți factori. În primul rând, apariția ziarului *Tercuman* (Traducătorul) în Crimeea, în anul 1883, a avut un impact semnificativ asupra școlii, nu doar în rândul tătarilor din Crimeea, ci și la alte popoare turcice. Mijloc prin care marele învățat și învățător al lumii turcice Ismail Gasprinski își promova ideile și „noua metodă de învățare” (*usulu cedid*), *Tercuman* a fost cunoscut și de turcii și tătarii din Dobrogea, contribuind la revitalizarea învățământului printre aceștia². După doar cinci ani de la publicarea ziarului *Tercuman*, în România a apărut primul ziar turc local: *Dobruca Gazetesi* (Gazeta Dobrogei). Prima ediție a ziarului a fost tipărită la 1 septembrie 1888, dar el nu a avut o existență îndelungată. Din păcate, nu a supraviețuit niciun număr al acestuia până în zilele noastre³.

Activitatea de reformare a Imperiului Otoman în perioada *Tanzimatului* s-a resimțit și în Dobrogea, teritoriu turcesc până în 1878. Dezvoltarea unei presei independente în Istanbul din inițiativa unor intelectuali precum Ibrahim Șinasi, care a tipărit *Tercüman-ı Ahval* în 1860 împreună cu Agâh Efendi și, mai apoi, *Tasvir-i Efkar* singur în 1862, sau Ahmet Mithat Efendi, care a scos ziarele *Devir* (1872), *Bedir* (1872) sau *Tercüman-ı Hakikat* (1878), a influențat mulți tineri musulmani dobrogeni care se aflau la studii în capitala otomană. O parte a acestora a și publicat în ziarele otomane ale vremii. Chiar dacă identificarea lor este greoaie, folosirea pseudonimului „Dobrucali”

² Pentru o analiză detaliată asupra ideilor promovate de Ismail Gasprinski vezi KIRIMLI 2001.

³ SEIȘANU 1928, 264.

(din Dobrogea) sau alte denumiri cu trimitere geografică dobrogeană sugerează proveniența acestora.

După ce Dobrogea a devenit parte a granițelor românești în urma Congresului de la Berlin din 1878, comunitatea musulmană a văzut în presă un mod de a comunica cu noile autorități și, totodată, o cale de a-și proteja cultura. Pe acest fond a apărut una dintre cele mai vechi publicații turcești din România, ziarul *Sadakat* (Fidelitatea), care a fost lansat un iunie 1897 și a fost tipărit mai puțin de un an. Publicația a tratat evenimente politice de actualitate, acordând loc în paginile sale și literaturii. Limba acestui periodic a fost turca otomană.

Comunitatea musulmană din România nu a rupt legăturile cu Istanbulul. Evoluția Imperiului Otoman a fost urmărită cu atenție de către turcii și tătarii din România. Dezbaterile cu privire la calea pe care trebuia să o urmeze statul otoman pentru a se moderniza s-au resimțit și în Dobrogea. Refugierea în acest teritoriu a unor membri ai Junilor Turci precum Ibrahim Temo și Ali Riza Kırımizade a contribuit la politizarea și a crescut activitatea socială în rândul turcilor din România. Condamnat în 1895 la muncă silnică pe viață din cauza activităților împotriva sultanului, Ibrahim Temo, unul dintre fondatorii Comitetului Uniunii și Progresului (İttihat ve Terakki Cemiyeti), a reușit să fugă din Istanbul și să se refugieze la Constanța, imbarcându-se pe vasul „Meteor” cu ajutorul unor studenți vlahi. Așa cum precizează în memoriile sale, Temo a ales ca loc de refugiu teritoriul românesc din mai multe motive: simpatia cu care privea poporul român mișcările de eliberare din Imperiul Otoman, existența unei importante populații musulmane în Dobrogea, poziționarea geografică a României care permitea continuarea activităților revoluționare⁴. Situația învățământului musulmanilor din Dobrogea era una precară. Numărul știutorilor de carte era destul de scăzut, învățământul fiind bazat în special pe religie. Din cauza refuzului de a merge la școlile românești, mult timp educația primită de turci și tătari a fost limitată la cunoștințele dobândite în geamii⁵.

Dorind să schimbe această situație, Ibrahim Temo a decis să se stabilească în Medgidia, oraș considerat centrul musulmanilor din Dobrogea. Ajuns pe teritoriu românesc, Temo și-a continuat acti-

⁴ TEMO 1939, 58-59.

⁵ DANESCO 1903, 165.

vitățile împotriva regimului hamidian. În 1896, aflând că unul dintre vechii membri ai organizației, Șefik Bey, a fost numit consul la Giurgiu, Ibrahim Temo a luat legătura cu acesta, împreună punând bazele mișcării din România. Prima acțiune a acestora a fost tipărirea broșurii *Hareket* (Acțiunea), în care era criticat regimul instituit de sultanul Abdul Hamid al II-lea. Broșura a fost scoasă în 500 de exemplare și distribuită pe întreg teritoriul otoman⁶.

În activitatea sa Temo a beneficiat și de sprijinul lui Ali Riza Kırımizade, refugiat politic, și al lui Kemal Hagi Ahmed, primarul Medgidiei, care l-a numit în conducerea direcției de sănătate a orașului. Beneficiind de acest sprijin, în anii 1896-1897, au fost deschise mai multe sedii al Junilor Turci în localitățile dobrogene⁷. În cadrul acestora activau refugiații politici otomani și elitele locale.

Pentru a contracara mișcarea revoluționarea din România, sultanul l-a însărcinat pe Kemal Ebulmukbil cu tipărirea în România a unui ziar care să critice activitatea Junilor Turci din Balcani. În consecință, pe parcursul anului 1897 a apărut ziarul *Şark* (Orientul). Ca răspuns, Ibrahim Temo împreună cu Șefik Bey, funcționar în cadrul Ministerului de Război otoman, și Kadri Bey, membru al unei familii tătare locale, au decis la 15 decembrie 1897 tipărirea ziarului *Sada-i Millet* (Vocea poporului)⁸, care se declara „apărătorul intereselor turco-române”. Pentru a nu se împiedica publicarea acestui cotidian, ca director a fost numit Vasile Kogălniceanu, membru al Parlamentului României⁹. Acest periodic a apărut pe parcursul anului 1898, fiind publicat săptămânal. Avea patru pagini, dintre care două erau în limba turcă otomană, iar celelalte două în limba română. Multe dintre texte au fost publicate în ambele limbi. În general, publicația a avut un caracter pur politic, tratând evenimentele de actualitate din România și regiunile sale învecinate, în special Macedonia. Textele literare în ziar sunt aproape absente.

Apariția ziarului *Sada-i Millet* a atras nemulțumirea autorităților de la Istanbul. La 25 februarie 1898, secretarul sultanului i-a trimis o notă ministrului României la Istanbul, Trandafir Djuvara, prin

⁶ TEMO 1939, 67.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, 124.

⁹ Ibidem, 125.

care exprima nemulțumirea lui Abdul Hamid al II-lea că guvernul român permite tipărirea unui asemenea ziar „care îl îngrijorează pe Majestatea Sa (sultanul)” și cerea închiderea acestuia de îndată¹⁰.

Presiunile făcute de la Sarayul Yıldız au avut efect, ziarul *Sada-i Millet* oprindu-și apariția. Însă Junii Turci din România nu au fost descurajați, în 1901 publicând ziarul *Dobruca* (Dobrogea). La conducerea ziarului s-a aflat Ali Riza Kırımizade, iar socrul acestuia, Veliullah Çelebi, asigura sprijinul material. Apariția acestei noi publicații „a avut efectul unei bombe. Sarayul Yıldız s-a panicat și s-a temut atât de tare încât... prin intermediul statului român nu s-a permis apariția celui de al doilea număr”¹¹.

Dezvoltarea presei turcești în România s-a aflat în strânsă legătură cu starea învățământului. Așa cum am menționat mai sus, starea educației în rândul turcilor și tătarilor din Dobrogea, la sfârșitul secolului al XIX-lea, nu era una foarte bună. Această stare a lucrurilor s-a schimbat în urma adoptării *Legii organice a Dobrogei*, din 9 martie 1880, care stabilea înființarea unui Seminar Musulman la Babadag, care în 1901 a fost mutat la Medgidia. Acesta era, de fapt, continuatorul medresei înființate de Gazi Ali Pașa în 1610 la Babadag. Scopul principal al Seminarului era de a pregăti imamii comunității musulmane din România. Pe lângă acest seminar, au mai fost înființate școli private și au activat diverse asociații culturale. Absolvenții acestor școli și-au continuat studiile la universitățile din București, Iași, Timișoara, alții în străinătate, devenind profesori, medici, ingineri, cercetători științifici, istorici, formând elita populației turco-tătare din România.

Unul dintre profesorii Seminarului Musulman și, în același timp, unul dintre cele mai importante nume în ceea ce privește dezvoltarea culturală a turcilor și tătarilor din Dobrogea a fost Mehmet Niyazi, sub a cărui conducere încep să apară periodicele în turcă otomană *Dobruca Sadası* (Vocea Dobrogei), *Teşvik* (Ajutorul/Îndrumarea), *Işık* (Lumina), *Mekteb ve Aile* (Școala și familia). Fiind în primul rând un educator, Mehmet Niyazi a fost conștient de necesitatea de a dezvolta cuvântul scris pentru îmbunătățirea situației culturale a turcilor și tătarilor din România.

¹⁰ DJUVARA 1930, 98.

¹¹ NIYAZI 1922, 2.

Dobruca Sadası a apărut în 1910. Cu toate că sediul acestui periodic era la Constanța, cele 2000 de exemplare care apăreau în fiecare duminică erau tipărite la tipografia „Kader” din Istanbul¹².

Nici jurnalul *Teşvik* nu a avut o existență îndelungată, el apărând între 22 iunie 1910 și 29 martie 1911. Ca teme principale revista acoperă pe scară largă probleme ale politicii externe și interne (în special politica de stat față de musulmanii din România), migrație și educație. Revista a publicat mai multe povestiri și poezii în „Secțiunea literară”.

Işık a apărut în 1914, avându-l ca director pe Cevdet Kemal Bey și pe Mehmet Niyazi ca redactor-șef. Gazeta era tipărită la tipografia „Işık”, care aparținea lui Cevdet Kemal Bey și care a fost prima tipografie turcă din Dobrogea¹³.

Mektep ve Aile a fost o revistă lunară care a apărut în 1915. Avându-l ca editor pe Mehmet Niyazi, revista a tratat în special probleme culturale și sociale.

Pentru perioada Primului Război Mondial, cercetătorul francez Alexandr Popovic pomeneste de ziarul *Dobruca Postası* (Poșta Dobrogei), recunoscând că nu a avut ocazia să-l consulte. Acesta ar fi fost publicat de guvernul bulgar în 1917-1918¹⁴. Din păcate, nu am reușit să găsesc vreun exemplar al acestui periodic.

Perioada cea mai înfloritoare pentru presa turcă din România a fost cea interbelică. Acest lucru se datorează atât formării și dezvoltării unei intelectualități turco-tătare, cât și situației economice și culturale favorabile din România. Așa cum am precizat mai sus, Seminarul Musulman a avut rolul unui centru de formare a elitei pentru musulmanii din România. La sfârșitul Primului Război Mondial acesta formase deja câteva generații de tineri care acum erau capabile să susțină activitatea editorială. Perioada interbelică este considerată cea mai înfloritoare din istoria României din punct de vedere cultural, economic și politic. De situația favorabilă creată de progresele din România au profitat și turcii și tătarii.

Prima apariție editorială a comunității turco-tătare după Marele Război a fost ziarul *Dobruca Sozi* (Cuvântul Dobrogei). Acesta nu a avut

¹² ÜLKÜSAL 1987, 172.

¹³ Ibidem, 173.

¹⁴ Vezi POPOVIC 1992, 228.

o existență îndelungată. Cele două numere ale sale au apărut la 13 și 25 iulie 1919, tratând teme socio-politice, neregăsindu-se texte literare.

Acestei publicații i-a urmat ziarul *Dobruca* (Dobrogea). A fost publicat între 1919 și 1924. Limbile în care apărea erau turca otomană și româna. Publicația acoperea o gamă largă de probleme, problemelor politice și sociale acordându-li-se o atenție specială. Textele literare au fost, de asemenea, bine reprezentate în ziar, la rubrica „Bibliografie”.

Un alt ziar turc publicat în România a fost *Romanya* (România), care a fost tipărit între anii 1921 și 1936. Acesta se intitula „*ziarul național al turcilor din România*”, în paginile lui regăsindu-se articole care abordau teme socio-politice. Ziarul a relatat în paginile sale evenimentele actuale din România și din lume, problemele comunității musulmane din România, situația femeilor musulmane, situația turcilor din Balcani, emigrarea turcilor.

În 1921 a început să apară de trei ori pe săptămână ziarul *Tan* (*Zorile*), care punea accent pe problemele de educație ale comunității turce. Acesta a avut o existență scurtă, fiind tipărit de la 1 iunie 1921 până la 19 iulie 1921 la Bazargic.

O altă publicație cu o existență scurtă din Bazargic a fost revista *Hayat* (Viața), tipărită în 1921.

Tot o existență scurtă a avut și ziarul *Haber* (Știre), scos la 19 august 1922 de profesorul pensionar Mustafa Lütü Efendi¹⁵.

Tuna (Dunărea) este o altă publicație a turcilor din Dobrogea, care a apărut în anii 1925-1938, cu o pauză între 4 mai 1933 și 2 februarie 1936. În prima perioadă de apariție a ziarului limba folosită a fost turca otomană. În paginile ziarului sunt tratate problemele sociale și problemele economice ale musulmanilor din Dobrogea. Ziarul a acordat atenție evenimentelor din România, Turcia și statele vecine acestora. Redactorii au publicat un număr mare de lucrări literare. Proza a fost prezentă în mod regulat în rubricile „Povestiri scurte” sau „Povestiri săptămânale”.

La 15 iunie 1929, la Bazargic, învățătorul Recep Mustafa Efendi a început să tipărească *Bizim Sözüümüz* (Vorba noastră). Ziarul a fost nevoit să își oprească activitatea după doar 20 de numere¹⁶.

¹⁵ ÜLKÜSAL 1987, 174.

¹⁶ Ibidem, 175.

Ziarul care s-a bucurat de cea mai îndelungată existență a fost *Hak Söz* (Cuvântul drept), el fiind tipărit pe parcursul a 11 ani între 1929 și 1940. Ca multe alte publicații ale perioadei, a fost scos în mai multe limbi. Cele mai multe dintre materiale au fost scrise în turca otomană și turca modernă. Dacă primele numere au fost tipărite folosindu-se alfabetul turc otoman, cu numărul 175 începe să fie folosit alfabetul latin. Cealaltă limbă utilizată în ziar este limba română. Ziarul *Hak Söz* a tratat principalele evenimente politice din România și Turcia. O atenție deosebită a fost acordată migrației în Turcia, care s-a intensificat în anii 1930. Redactorii *Hak Söz* au publicat un număr mare de poezii și nuvele.

Emel Mecmuası (Revista Ideal), scoasă sub conducerea lui Müstecib Hacı Fazıl (Ülküsal) este una dintre cele mai importante publicații din istoria tătarilor crimeeni. Primul număr al acesteia a apărut la 1 ianuarie 1930 la Bazargic. Fiecare număr avea 40 de pagini, până în 1931 apărând la 15 zile, iar din 1932 o dată pe lună. În 1940 revista și-a încetat activitatea în România. După emigrarea lui Müstecib Hacı Fazıl în Turcia, din noiembrie 1961 a continuat să fie publicată în Istanbul¹⁷.

Tot în categoria ziarelor cu o existență mai îndelungată trebuie să amintim și de *Türk Birliği* (Unitatea turcă). Ziarul a fost publicat neregulat în perioada 1930 (18 februarie – 19 mai) și 1934-1940 (6 septembrie 1934 – 16 decembrie 1939). *Türk Birliği* a fost organul Cercului Tinerilor Turci. Aceasta organizație era una dintre numeroasele asociații ale turcilor și tătarilor din Dobrogea care derulau activități culturale sau de ajutorare. Unul dintre fondatorii Cercului Tinerilor Turci a fost Feridun Necati, membru activ al mișcării Junii Turci¹⁸. Scopul ziarului este enunțat în primul număr: „Trezirea turcului din somnul nepăsării”¹⁹, și explicat mai exact în numărul 5, când este făcută precizarea: „Scopul ziarului nostru este apărarea drepturilor turcilor din România în limitele legilor statului nostru și ghidarea turcilor dobrogeni pe drumurile luminate de revoluția stralucitoare care ia naștere în Turcia Gaziului”²⁰.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ *Türk Birliği* 60/1938, 1.

¹⁹ ZEKKI 1930, 3.

²⁰ *Türk Birliği* 5/1934, 1.

Yıldırım (Fulgerul) este un alt ziar de limbă turcă care a apărut în România în perioada interbelică. Acesta a apărut săptămânal din 3 mai 1932 până în 1 mai 1938, redactor al ziarului fiind Mehmet Nuri. Cu excepția anumitor articole publicate târziu în paginile acestui periodic, toate materialele au fost redactate în alfabetul otoman. Temele principale au fost sociale și politice, multe articole fiind dedicate problemelor popoarelor turcice, un exemplu fiind articolul „Basarabyadaki Hristiyan Turkler”²¹, în care se vorbește despre găgăuzi.

Pentru o perioadă scurtă, în octombrie și noiembrie 1933, a apărut ziarul *Aydınlık* (Luminarea). Acesta a abordat în principal teme politice.

La 20 februarie 1936, sub conducerea avocatului Hamdi Nusret a început să fie publicat ziarul *Halk* (Poporul). Acesta apărea în turca otomană și română având drept scop: „aducerea la cunoștința forurilor competente cererile de ordin cultural și religios ale populației turco-tătare din Dobrogea”²².

Pentru o perioadă scurtă, începând cu 20 iulie 1937 până în 1938, la Silistra a fost tipărit ziarul *Deliorman* (Deliroman), sub conducerea lui İsmail Hakkı.

Çardak (Ceardacul) se intitula „ziarul populației rurale turcești”²³, acoperind în cea mai mare parte evenimentele socio-politice. A fost publicat din noiembrie 1937 până în iunie 1940. Limba principală era turca, dar unele texte apăreau în limba română. Gazeta își avea sediul în satul Camerler.

O revistă importantă pentru tătarii din Dobrogea a fost *Bora* (Viscolul). *Bora* a fost editată de İrfan Feuzi, elev la Universitatea Politehnică din București. Sediul publicației era la Silistra. Au fost tipărite 9 numere începând cu 1 martie 1938. Revista a avut un caracter cultural, în paginile sale fiind publicate opere literare și texte despre istoria tătarilor²⁴.

Pentru o istorie completă a presei turcești din Dobrogea trebuie să pomenim și ziarele dedicate turcilor și tătarilor scoase din inițiativă românească. Astfel a fost publicat *Anuarul Seminarul Musulman* de la Medgidia în perioadele 1903-1904, 1915-1916 și 1928-1933. Această

²¹ Yıldırım 159/1936, 1.

²² Halk 1/1936, 1.

²³ Çardak 1/1937, 1.

²⁴ Bora 1/1938, 1.

broșură a fost scoasă numai în limba română și, exceptând introducerile care conțineau câteva date istorice cu referire la seminar, era alcătuită din nume ale elevilor, materiile studiate și statistici cu privire la promovabilitate.

O altă revistă pe care o putem aminti este *Revista musulmanilor dobrogeni*. Aceasta a apărut pentru o perioadă foarte scurtă de timp între 9 noiembrie și 14 decembrie 1928. Temele abordate în ziar erau în special dedicate țăranimii, limba folosită fiind în întregime română, cu excepția unei poezii publicate în tătară: „Khyimetli dostum Asan'ga”²⁵ („Dragului meu prieten Asan”) și a unor știri. Orientarea ziarului ne face să credem că există o legătură cu faptul că în 1928, anul apariției ziarului, partidul aflat la guvernare în România era Partidul Național Țărănesc. Astfel, în unele articole se sugerează că PNTȚ poate rezolva problemele țăranilor musulmanii, fiind un partid corect²⁶.

Un alt ziar care a dedicat câteva pagini și turcilor din Dobrogea a fost *Coasta de Argint* (*Gümüş Sahil* în varianta turcă). Varianta în limba turcă a acestei reviste literare care, în martie 1928, a apărut și în română și bulgară a fost pregătită de învățătorul Suleyman Faik²⁷.

Odată cu izbucnirea celui de Al Doilea Război Mondial, nu va mai apărea niciun ziar turcesc în Dobrogea. După venirea comuniștilor la putere în 1947, presa va fi supusă unei puternice cenzuri, nemai-punându-se problema apariției de ziare turcești. Totuși există două excepții pentru această perioadă. În 1980, comemorând 14 secole de la *Hegira* (emigrarea profetului Mohamed de la Mecca la Medina), a fost scoasă *Revista Cultului Musulman* din România. Cu toate că revista își anunța apariția trimestrial, după primul număr din octombrie, publicația și-a încetat activitatea. *Revista Cultului Musulman* a apărut în română, turcă, arabă și engleză, din cele 4 pagini ale sale 2 fiind în română și câte una în turcă și engleză. Pentru arabă a fost publicat un supliment de 2 pagini. Interesant este că, în afară de un articol în care sunt prezentate câteva date despre religia islamică, câteva știri și un interviu al muftiului Iacob Mehmet în care este descrisă situația comunității musulmane din România, punându-se accent pe faptul că „socialismul este o doctrină plină de înțelepciune

²⁵ Revista musulmanilor dobrogeni 6/1928, 2.

²⁶ Revista musulmanilor dobrogeni 4/1928, 4.

²⁷ ÜLKÜSAL 1987, 174.

care își postulează propriile adevăruri fără a afecta cu nimic libertatea cetățenilor de a alege și practica o credință sau alta”²⁸, conținutul diferă în funcție de limbă. În limba turcă sunt publicate în plus impresii pozitive cu privire la Nicolae Ceaușescu sau politicile promovate de România ale unor istorici turci care participaseră în august 1980 la al XV-lea Congres Internațional de Istorie de la București. În variantele engleză, arabă și română se pune accent pe relațiile pozitive dintre România și țările arabe și importanța acestora pentru stabilitatea și pacea în lume.

La sfârșitul anilor '80, un grup de intelectuali turci și tătari au început să publice revista culturală *Renkler* (Culorile). În total, au apărut 5 numere în anii 1987, 1989, 1991, 1995. În paginile acesteia s-au regăsit atât texte literare, cât și articole istorice sau sociologice.

2. Conținutul presei turcești din România

2.1. Evoluții politice din perspectivele turcă și tătară

Paginile ziarelor turcilor și tătarilor din România au acordat un spațiu destul de mare evoluțiilor politice din Imperiul Otoman mai apoi Republica Turcia și România. Prezentarea situației internaționale nu a fost o prioritate, în unele numere ale ziarelor fiind punctate momentele mai importante. În ciuda numărului relativ mare cu referire la evoluțiile politice, redactorii turci și tătari nu au inclus în paginile ziarelor pe care le conduceau analize ale evenimentelor semnificative. O perioadă în care dezbaterile din presa turcă din România au fost mai acide o reprezintă anii în care Junii Turci în frunte cu Ibrahim Temo au dus o intensă activitate publicistică. În această perioadă care coincide cu decăderea Imperiului Otoman, revoluționarii otomani refugiați pe pământ românesc au încercat să își facă cunoscută cauza și să atragă susținători. Insistențele junilor au dat roade mai ales dacă avem în vedere că directorul ziarului *Sada-i Millet* a fost fiul marelui om politic român Mihail Kogălniceanu, parlamentarul Vasile Kogălniceanu. Ziarele precum *Şark*, care îl apărau pe sultanul Abdul Hamid al II-lea, criticau cu fiecare ocazie activitatea Junilor Turci, numindu-i pe aceștia „criminali” sau

²⁸ Revista Cultului Musulman 1980, 1.

„pușcăriași”.²⁹ În ciuda acestei rivalități dintre sultan și juni, presa a tratat în unanimitate într-un mod favorabil statului otoman războaiele în care acesta era implicat. Un exemplu concludent în acest sens este reflectarea în presa turcă a războiului greco-turc din 1897. În toate publicațiile, detalii despre război au fost oferite pe larg, evoluția fiind urmărită pas cu pas. *Sada-i Millet* a oferit și analize cu privire la cauzele și consecințele acestei confruntări, precizând că prin acest război Rusia urmărește să își extindă influența în Dardanele și că astfel este amenințat statu-quo-ul, numind întreaga dispută o „comedie a intereselor”.³⁰ De asemenea, ziarele vremii au urmărit și activitățile umanitare ale musulmanilor din Dobrogea pentru ajutorarea coreligionarilor din Creta. Prin intermediul mai multor comitete, musulmanii din Dobrogea au strâns bani și materiale care mai apoi au fost trimise în Creta, această inițiativă fiind descrisă pe larg în paginile ziarelor turcești din România³¹.

După ce în urma Primului Război Mondial locul Imperiului Otoman a fost luat de Republica Turcia, presa turcilor și tătarilor din Dobrogea a avut o atitudine pozitivă față de schimbările de la Ankara. De obicei aceste articole erau preluate din presa turcă. Într-un astfel de articol preluat din ziarul *Ulus*, organul partidului condus de Mustafa Kemal, *Cumhuriyet Halk Partisi* (Partidul Republican al Poporului), se specificau următoarele: „În Turcia se acordă o atenție deosebită industriei. Lungimea căilor ferate s-a mărit de la 1500 la 5200 de kilometri. Și din an în an acest progres va crește”³². În articolele despre Turcia, un loc important îi este acordat lui Mustafa Kemal Atatürk. Acesta era descris ca fiind „marele turc care i-a salvat pe turci și lumea turcică de la pieire”³³, „om de stat, viteaz ostaș, înțelept diplomat și patriot”³⁴, iar Turcia condusă de acesta era văzută ca o țară „civilizată, disciplinată, activă și apărută de o armată conștientă

²⁹ Şark 1/1897, 1.

³⁰ Sada-i Millet 2/1898, 1.

³¹ Câteva exemple: Sadakat 4/1897, 2-4; Sada-i Millet 2/1898, 1-2; Şark 6/1897, 2-4.

³² Türk Birliği 66/1936, 2.

³³ Türk Birliği 1/1930, 3.

³⁴ Halk 11/1936, 1.

de misiunea ei”³⁵. Aceste aprecieri pozitive asupra situației interne din Turcia este posibil să fi fost cauzate și de cenzura presei existentă în Anatolia. Cu toate că au existat curente care s-au împotrivit procesului de reformare inițiat de Mustafa Kemal, din cauza cenzurii presa turcă le-a omis sau le-a prezentat într-o notă negativă. Cum presa era singurul mijloc de informare pentru comunitatea turco-tătară din România, au fost preluate informațiile din ziarele turcești. La aceasta s-a adăugat și activitatea de promovare a reformelor și imaginii Turciei de către unii reprezentanți ai Turciei, precum Hamdullah Suphi Tanrıöver, ambasadorul acesteia la București.

Știrile despre România redau în general schimbările de guverne sau activități ale administrației locale. Nu putem spune că redacțiile ziarelor aveau o anumită orientare politică. Cu fiecare ocazie era subliniată loialitatea turcilor și tătarilor față de România și se adresa mulțumiri autorităților române pentru corectitudinea față de aceștia. Interesante în acest sens sunt articolele apărute în ziarul *Türk Birliği* în perioada 1937-1938, perioadă foarte importantă pentru democrația din România interbelică. În intervalul de timp 1933-1937, în România, la guvernare s-a aflat Partidul Național Liberal. Iată cum era acesta privit în ziarul *Türk Birliği*: „Rămas la putere timp de 4 ani, Partidul Național Liberal prin politicile promovate pe plan extern și intern a câștigat simpatia tuturor, reușitele acestuia fiind observate de toată lumea”³⁶. La 28 decembrie 1937, Carol al II-lea l-a numit prim-ministru pe reprezentantul Partidului Național Creștin, Octavian Goga, plasat pe locul al patrulea. Această acțiune, care, de altfel, era începutul sfârșitului democrației în România interbelică, era prezentată în felul următor: „...Majestatea Sa Regele a dat puterea Partidului Național Creștin. Partidul Național Creștin este un partid creștin extremist și naționalist. Însă, cineva cu autoritate ne asigură că Goga și Cuza vor urmări o politică dreaptă și permisivă față de populația turcă”³⁷. După înlăturarea guvernului Goga la 10 februarie 1938, a fost deschisă calea spre ceea ce istoriografia română va numi „dictatura regală”. Această nouă schimbare a regimului politic din România nu a fost privită diferit de ziarul *Türk Birliği*: „Gândindu-se

³⁵ Ibidem.

³⁶ *Türk Birliği* 49/1937, 1.

³⁷ AZIZ 1938a, 1.

tot timpul la binele și bunăstarea națiunii, marele nostru conducător Majestatea Sa regele Carol, prin ultima reformă pe care a înfăptuit-o, a început să scrie cele mai strălucite pagini ale istoriei poporului român”³⁸. Această atitudine pozitivă față de toate partidele și orientările politice este de înțeles dacă avem în vedere că comunitatea turco-tătară din România nu avea o putere foarte mare și era nevoită să obțină ce dorea adaptându-se fiecărei situații.

O prezență deosebită în peisajul publicistic turco-tătar din România a avut-o *Emel Mecmuası*. Pe lângă știrile legate de Turcia sau România, revista condusă de avocatul Mustegap Haci Fazıl a prezentat pe larg situația tătarilor din Crimeea, formând în jurul ei o adevărată mișcare națională. De altfel, scopul publicației a fost specificat încă din primul număr: „Se vor depune eforturi pentru a stabili legături puternice între sufletele și spiritul nostru și sufletele și spiritul conaționalilor noștri rămași în spatele frontirelor create de baionetele de oțel”³⁹, făcându-se referire la tătarii crimeeni. În paginile ziarului un loc aparte l-au ocupat știrile despre problemele tătarilor crimeeni și manifestările organizate de diverse asociații al căror scop era promovarea unei mișcări naționale tătarești.

2.2. Emigrarea populației turco-tătare în atenția presei

Emigrarea reprezintă fenomenul care a marcat existența comunității turco-tătare între anii 1878 și 1940⁴⁰. Proces în urma căruia s-a înregistrat un declin însemnat al numărului de turci și tătari de pe teritoriul românesc, acesta a beneficiat de o atenție deosebită din partea presei celor două comunități. Cu toate că principala preocupare a elitelor turco-tătare era păstrarea identității, a tradițiilor și obiceiurilor, modul în care se putea realiza acest deziderat a dat naștere la două curente de opinie în privința emigrării. O parte a intelectualității se opunea emigrării plecând de la motivații religioase, sociale și materiale. În privința primelor se specifica că este de datoria musulma-

---

³⁸ AZIZ 1938b, 2.

³⁹ *Emel Mecmuası* 1/1930, 1.

⁴⁰ Pentru reflectarea procesului emigraționist în presă vezi AĞUYÇENOĞLU 2003, 61-75; OMER 2012, 251-257.

nilor să rămână printre creștini pentru a-și face cunoscută religia⁴¹. Din categoria motivelor sociale folosite pentru a convinge populația musulmană să nu emigreze face parte seria de articole care avertizau că odată cu plecarea musulmanilor, teritoriile dobrogene se vor creștina. În acest sens este ilustrativ articolul apărut în ziarul *Işık*, condus de poetul Mehmet Niyazi, care arăta că Dobrogea este în pericol să devină un teritoriu nemusulman, așa cum se întâmplase cu Crimeea din cauza emigrărilor masive⁴². Ibrahim Temo, într-un articol publicat în revista *Mekteb ve Aile*, pune accent pe greutatea materiale pe care le crea emigrarea. Temo avertiza în articolul său că emigrarea în număr mare duce la scăderea prețului proprietăților, cei rămași fiind la mâna cămătarilor⁴³.

În perioada interbelică punctele de vedere în favoarea emigrării au fost din ce în ce mai multe. Principala cauză a acestei schimbări de opinie a fost nevoia noii Republici turce de a recupera handicapul creat de scăderea numărului populației ca urmare a Primului Război Mondial. Autoritățile de la Ankara au urmărit să atragă în procesul emigraționist populațiile turcice din Balcani, în cazul României semnând și o Convenție în 1936. Pe acest fond multe ziare au îndemnat populația turco-tătără să emigreze. Totuși au existat și articole în care era criticat felul în care se desfășura procesul emigraționist.

În paginile presei turco-tătare, se regăseau analize ale tuturor aspectelor emigrației. Într-un articol apărut în ziarul *Türk Birliği*, emigrarea era pusă pe seama stării „de degradare a geamiilor și școlilor turcești, starea precară a hogilor și învățătorilor, lipsa pământului în cazul fermierilor”⁴⁴.

O atenție deosebită, în paginile ziarelor turcilor și tătarilor din Dobrogea, a fost dedicată transformărilor din Republica Turcia. De exemplu, în articolul „Împotrivire la emigrare”, teritoriul Turciei era considerat singurul spațiu în care comunitatea din Dobrogea își putea păstra „identitatea etnică”⁴⁵. Într-un alt articol, apărut în ziarul *Deliorman*, emigrarea era văzută ca o oportunitate oferită de Tur-

⁴¹ HILMI 1910, 2-3.

⁴² *Işık* 4/1914, 1.

⁴³ TEMO 1915, 149-152.

⁴⁴ *Türk Birliği* 13/1935, 1.

⁴⁵ *Türk Birliği* 54/1937, 1.

cia pentru „redeșteptarea culturală și socială”⁴⁶. Tot aici, procesul de emigrare era tratat și ca o datorie față de țară (Turcia). În acest sens, era subliniată importanța politicii Turciei de „creștere demografică”, iar turcii din Dobrogea erau îndemnați să susțină acest proces, alegând să se îndrepte spre Anatolia⁴⁷. Aceeași viziune se regăsea într-un articol din ziarul *Tuna*. Emigrarea era văzută ca o „necesitate” care face parte din politica de „apărare a națiunii” (turce). Mai departe erau enumerate efectele pozitive pentru Turcia: „mărirea armatei”, „creșterea economică”, „creșterea mâinii de lucru”⁴⁸.

Un articol mai obiectiv asupra emigrării este semnat de Mustecib H. Fazıl în revista *Emel*. Acesta arăta că „emigrația nu este un proces început recent, ea având rădăcini adânci, încă de la retragerea Imperiului Otoman”⁴⁹.

Pentru atragerea în procesul emigraționist, așezările create pentru nou-veniți în Turcia erau idealizate: „tuturor emigranților le este promisă câte o casă”⁵⁰, „casele din noile sate sunt mari, albe, ideale”⁵¹, „pământul alocat fiecăruia îi așteaptă gata însămânțat”⁵². Totuși, această imagine paradisiacă era contrazisă de realitățile prezentate în articolele apărute în ziarul *Dobrogea jună*. Din paginile acestui ziar aflăm că nou-sosiții în Turcia nu erau întâmpinați decât de „sărăcie, boală și moarte în masă”⁵³, iar Constantin N. Sarry dă și un exemplu: „din 300 familii emigrate din comuna Kocimar, județul Caliacra, s-au și stins 200...”⁵⁴.

Nicio parte a presei comunităților turcă și tătară nu ocolea acest subiect. Spre exemplu, un articol apărut în ziarul *Hak Söz* trata problema imposibilității cumpărării de proprietăți în Turcia cu sumele obținute după vânzarea pământului din România. În articol se arăta că emigranții erau obligați să-și vândă proprietățile statului român

⁴⁶ Deliorman 5/1937, 1.

⁴⁷ Ibidem, 1 – 2.

⁴⁸ Tuna 12/1936, 1.

⁴⁹ FAZIL 1940, 7.

⁵⁰ Türk Birliği 31/1936, 1.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Türk Birliği 59/1937, 2.

⁵³ NEICU 1937, 1.

⁵⁴ SARRY 1937, 1.

contra unei sume fixe de 6.000 lei, iar prețul unei proprietăți în Turcia era estimat la 10.000 lei⁵⁵. În același ziar era criticat și modul de organizare a emigrării. Teoretic, plecarea se făcea după întocmirea unor liste, transportul cu vaporul fiind asigurat de statul turc. Însă, de multe ori, emigranții au fost nevoiți să aștepte sosirea vaporului care urma să-i transporte în Turcia și câteva săptămâni chiar dacă își vânduseră deja proprietățile⁵⁶.

În ziarul *Ceardak*, care se declara „apărătorul drepturilor țărănimii turcești”, era subliniată lipsa unei înțelegeri privind acordarea de proprietăți în Turcia, similare ca valoare cu cele părăsite în România⁵⁷. Un alt motiv de îngrijorare care se regăsea în presa turcilor și tătarilor din Dobrogea era incertitudinea în privința găsirii unui loc de muncă în țara în care imigrau⁵⁸. Această temere era una fondată deoarece nu exista un tratat sau o lege care să le asigure imigranților un loc de muncă în Turcia.

Tot în legătură cu procesul emigraționist au apărut articole cu privire la relațiile dintre minoritari și majoritari. Presa turco-tătară insista asupra bunei conviețuiri și a relațiilor bune cu administrația românească. Într-un articol apărut în ziarul *Hak Söz*, administrația românească era descrisă ca fiind „foarte bună și garantată de legi foarte judicioase”⁵⁹. Ilustrativă este seria de articole din ziarul *Tuna*. În rubrica „Cronica românească” a acestui ziar au apărut o serie de articole semnate de personalități românești: Al. I. Drăghici, profesor universitar, Dumitru Timiș, profesor, I. Ștefănescu, Dimitrie Batoava, subdirectorul *Revistei scriitorilor și scriitoarelor români*, E. Melidon, avocat, Vasile Culică, scriitor și publicist. Articolele semnate de aceștia transmiteau regretul față de plecarea tătarilor și turcilor, arătând că: „Turcii de pe meleagurile dobrogene și din celelalte părți românești sunt cei mai supuși minoritari”⁶⁰, „cetățenii noștri loiali, (...) cumiști, sobri și muncitori pricepuți al solului dobrogean”⁶¹, „cei

⁵⁵ Hak Söz 240/1937, 1.

⁵⁶ Hak Söz 251/1938, 2.

⁵⁷ Ceardak 2/1937, 1.

⁵⁸ Türk Birliği 53/1937, 1.

⁵⁹ Hak Söz 213/1936, 1.

⁶⁰ CULICĂ 1937, 2.

⁶¹ MELIDON 1937, 2.

mai omenoși, adeseori depășind în corectitudine și echitate de caracter pe înșiși stăpânitorii locului”⁶².

Această cordialitate avea totuși și un substrat mai practic. Pentru România, tătarii și turcii reprezentau o minoritate sigură, fără revendicări teritoriale, ei fiind folosiți pentru contracararea revendicărilor teritoriale bulgare. Acest obiectiv era înțeles și de tătari și turci, care se declarau „străjerii României la granița de sud”⁶³. Pentru a-și îndeplini acest rol, ei erau îndemnați „să umple golul lăsat de plecarea lor cu români”⁶⁴. De altfel, cei care decideau să plece erau obligați să-și vândă proprietățile statului român. Prin această măsură, autoritățile române doreau să se asigure că proprietățile turcilor și tătarilor care emigrau urmau să ajungă în posesia coloniștilor români. Legea se dovedise necesară, mai ales că o parte a celor care doreau să emigreze preferau să-și vândă proprietățile bulgarilor, care ofereau un preț mult mai mare. Această „alianță” a administrației românești cu turcii și tătarii contra revendicărilor bulgare, pe lângă dorința României de contracarare a revendicărilor teritoriale bulgare, se datora și acțiunilor comitagiilor bulgari împotriva turcilor și tătarilor.

O viziune diferită asupra procesului de emigrare a avut-o un grup de tătari aflați în legătură cu revista *Emel*. Așa cum am precizat și mai sus, această revistă și celelalte publicații care se aflau în legătură cu aceasta militau pentru drepturile tătarilor crimeeni. În scrierile lor aceștia arătau că tătarii din România s-au așezat în Dobrogea în urma unui proces emigraționist care a început ca urmare a anexării Hanatului Crimeii de către Imperiul Rus în 1783. Aceștia erau de părere că atunci când va fi posibil, tătarii din Dobrogea ar trebui să se stabilească în Crimeea. Lămuritoare în acest sens este explicația pe care o dă Irfan Feuzi la afirmația lui Al. P. Arbore cu privire la sărăcia vegetației din satele tătărești. Redactorul revistei *Bora* îl contrazice pe renumitul cercetător și, în loc de „aversiunea atavică față de vegetație” invocată de Arbore, lipsa vegetației este pusă pe seama dorinței de a se „întoarce în Crimeea, imediat ce persecuțiile țarismului vor fi încetate”⁶⁵.

⁶² BATOVA 1937, 2.

⁶³ Tuna 20/1937, 1.

⁶⁴ Türk Birliği 13/1935, 1.

⁶⁵ FEUZI 1938a, 2.

2.3. Viața culturală a turcilor și tătarilor reflectată în propriile publicații

Intellectualii turci și tătari au încercat prin intermediul presei să păstreze obiceiurile și tradițiile, să asigure cunoașterea propriei istorii și să ridice nivelul educației mării mase. Presa a avut rolul unei școli, prin intermediul ei circulând idei, sfaturi, critici ale unor obiceiuri învechite, creații literare, texte istorice.

În paginile ziarelor au existat secțiuni literare în care erau puse la dispoziția publicului cititor fragmente de proză, poezii sau piese de teatru. Acestea aparțineau autorilor locali precum Mustegep Hacı Fazıl, Mehmet Niyazi sau autorilor reprezentativi din Crimeea și Turcia. Chiar dacă toate ziarele comunităților turcă și tătară din România au apărut în limbile turcă (otomană sau modernă) și/sau română, în cazul operelor literare tătare s-a păstrat originalul acestora, ele fiind publicate în limba tătară. Dintre publicațiile turco-tătare din România doar *Gümüş Sahil* și *Bora* au avut un rol strict cultural. Dacă prima a apărut o singură dată, cea de a doua a apărut de-a lungul anului 1938, în paginile sale regăsindu-se texte despre istoria tătarilor, poezii în limba tătară de poeți crimeeni sau dobrogeni și o poezie în limba română, „Dor de patrie”, semnată de Ilias Mârza și Ali Aytar⁶⁶.

Un loc central în dezbaterile din presa turco-tătară l-a ocupat situația învățământului. Pentru musulmanii din România, în afară de Seminarul Musulman din Medgidia, mai existau școli primare (*Mekteb-i subyan*) și gimnaziile (*ruștiye*)⁶⁷. Într-un articol pe această temă, Mehmet Niyazi, poet tătar, se plângea de situația școlilor, făcând următoarele precizări: „În fiecare sat islamic (cu musulmani, n.a.) mai bună sau mai rea există o școală. Însă aceste școli nu au o programă și nici nu sunt legate de o administrație. Din aceste cauze ele trebuie reformate. Acest lucru trebuie făcut de învățători”⁶⁸. Această stare proastă a învățământului turco-tătar a continuat, reprezentând un motiv de nemulțumire, și în perioada interbelică. Principala cauză identificată era proasta salarizare a învățătorilor și nesiguranța locului de muncă: „Astăzi hogii noștri sunt plătiți de stat cu 600-1000

⁶⁶ Bora 4-5/1938, 8.

⁶⁷ URALGIRAY 1981, 316-317.

⁶⁸ NIYAZI 1915, 1.

lei lunar și învățătorii cu 700-1000 lei lunar, afară de câțiva din orașe cari sunt titulari și primesc ceva mai mult. Asociația absolvenților de seminar se luptă pentru titularizarea tuturor seminariștilor cu diplomă cari au în învățământ o vechime de 5 ani, ceea ce se prevede și în noua lege a învățământului primar. Aceasta este o dorință arzătoare a populațiunii turco-tătare din Dobrogea. Credem că numai în felul acesta s'ar înceta cu mutările și înlocuirile ce se fac cu ocazia deselor schimbări de guverne”⁶⁹.

Pentru îmbunătățirea situației învățământului s-a insistat și în crearea de diverse asociații văzute ca „expresiunea categorică a nivelului intelectual la care a ajuns grupul etnologic din sânul căruia fac parte. Cu cât o societate este mai înaintată, cu atât numărul organizațiilor, ce și-au asumat dificila și nobila misiune de a reflecta în producțiunile lor viața spirituală a acelei colectivități, este mai mare”⁷⁰. Au existat mai multe astfel de asociații în Dobrogea și București al căror rol era oferirea de burse elevilor și organizarea de activități culturale. Multe dintre ziarele turcilor și tătarilor au fost scoase de diverse comitete culturale turco-tătare.

Limba a fost văzută și ea ca un mijloc de păstrare a identității etnice și dezvoltare a valorilor culturale. Reforma limbii din Turcia a avut efecte și în România. Cu toate că a existat o rezistență, o parte a populației refuzând introducerea alfabetului latin, după 1930 alfabetul latin a devenit obligatoriu nu numai la Seminarul Musulman din Medgidia, ci în toate școlile elementare turce din Dobrogea. Pe baza unei înțelegeri bilaterale au fost aduse manuale din Turcia. Totuși această trecere nu a fost una rapidă. Este interesant și faptul că în unele articole apărute în anul 1934 în ziare favorabile reformei limbii precum *Türk Birliği*, pentru unele cuvinte sunt redată în paranteză și sinonimele agreate⁷¹. Tot din dorința de a-și îndemna cititorii să folosească cuvintele recomandate de *Dil Araştırma Kurumu* (Societatea pentru Cercetarea Limbii), predecesoarea *Türk Dil Kurumu* (Societatea Limbii Turce) de astăzi, în numerele 21-24 ale ziarului *Türk Birliği* a existat o rubrică „*öztürkçe kelimeler*” („cuvintele cu rădăcini turcești”), în care erau date sinonimele cuvintelor recoman-

⁶⁹ VANI 1936, 1.

⁷⁰ FEUZI 1938b, 2.

⁷¹ Vezi spre exemplu *Türk Birliği*, 11/1934, 1.

date a se folosi. Sub influența acestei campanii de introducere a alfabetului latin, treptat și ziarele au început să fie tipărite cu noile caractere turcești. A existat și o opoziție, în special din partea publicațiilor tătărăști precum *Halk* sau *Emel*. Acestea nu se declarau împotriva reformei limbii, dar considerau că pentru tătari, pentru a-și păstra identitatea, este mai bine să utilizeze alfabetul otoman.

Articolele despre istoria turcilor și tătarilor au ocupat și ele un loc important. Cele mai multe ziare au tipărit scrieri despre istoria lumii turce, ziarele tătărăști punând accent în mod deosebit pe istoria Crimeii și mai ales oferind informații despre Republica Populară Crimeea din 1917. Toate aceste articole nu erau științifice. Ele își propuneau să ofere membrilor comunităților motive de mândrie, istoria lor fiind prezentată într-un mod laudativ.

O prezență interesantă în seria articolelor de istorie o reprezintă cele dedicate găgăuzilor. Printre articolele despre găgăuzi se remarcă seria de scrieri publicate de Yaşar Nabi în ziarul *Ulus* și preluate de *Türk Birliği*⁷² și articolul cunoscutului turcolog, găgăuz de origine, Mihail Guboglu⁷³. Toate aceste articole urmăreau să demonstreze turcitatea găgăuzilor. Interesul mare manifestat în paginile ziarului *Türk Birliği* față de găgăuzi a atras atenția membrilor comunității găgăuze, un exemplu în acest sens fiind scrisoarea trimisă de către un găgăuz redacției: „Ziarul *Türk Birliği* publică scrieri despre originea găgăuzilor. Aceste articole ne-au bucurat foarte tare pe noi, găgăuzii. Până acum nimeni nu a făcut acest lucru pentru noi, din cauza asta noi rămânând în întuneric...”⁷⁴. Acest interes mare față de găgăuzi al ziarului *Türk Birliği* poate fi pus și pe seama atitudinii ambasadurului Turciei la București, Hamdullah Suphi Tanrıöver. Acesta a fost principalul susținător al emigrării găgăuzilor în Turcia și a fost unul dintre cei care a promovat turcitatea acestora, susținând într-un raport întocmit în primele luni de la sosirea sa la București că: „În zonele Basarabia și Dobrogea ale României, există un popor înrudit (n.a., cu turcii) care se numește găgăuz și care are ca limbă maternă turca, iar ca religie creștinismul de rit ortodox”⁷⁵. Insistența ambasa-

⁷² NABI 1939.

⁷³ GUBOGLU 1939, 3.

⁷⁴ KOŞUCUOĞLU 1939, 3.

⁷⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.0.010.000.000/246.666.30, f. 2.

dorului turc a avut succes, cea mai mare parte a populației găgăuze din Dobrogea emigrând în perioada interbelică.

De confesiune musulmani sunniți, după ce Dobrogea a intrat în granițele statului român, turcii și tătarii s-au preocupat de libertatea în practicarea tradițiilor religioase și de organizarea cultului. În urma Tratatului de la Berlin, la 9 martie 1880 a fost promulgată *Legea de organizarea a Dobrogei*. Legea reglementa aspecte privind teritoriul Dobrogei, administrația, puterea judecătorească, finanțele, puterea armată. *Legea de organizare a Dobrogei* avea în vedere și anumite particularități legislative extrem de accentuate, moștenite de la regimul otoman, particularități ce trebuiau, pentru început, menajate. Astfel, au fost instituite tribunale speciale musulmane pentru procesele musulmanilor în materie de căsătorie și succesiune, care aveau dreptul să judece conform normelor și uzanțelor islamice. Funcționarea acestor tribunale a fost întârziată de lipsa muftiului. În anul 1880, Hagi Mustafa Șerif a fost numit muftiu la Constanța, iar Enis – efendi muftiu al județului Tulcea, amândoi recomandați guvernului român de Legația Imperiului Otoman. Odată cu numirea celor doi muftii au fost create și cadiatele (judecătoriile islamice), sistemul juridic creat astfel a continuat până în 1935, când prin lege s-a stabilit desființarea lor. Această decizie nu a fost una impusă, ea fiind chiar foarte bine primită considerându-se că „toate întâmplările nefericite erau cauzate de aceste judecătorii care nu își aveau locul în secolul al douăzecilea”⁷⁶. Alte articole pe această temă prezintă semnificația diferitelor sărbători, vorbesc despre importanța religiei sau critică anumite obiceiuri contrare preceptelor religioase.

Concluzii

Presa turco-tătară din România a apărut ca urmare a reformelor din Imperiul Otoman și a evoluțiilor din lumea turcică. Reformele inițiate de autoritățile otomane au făcut posibilă înmulțirea publicațiilor din granițele imperiului, fapt resimțit și în Dobrogea. Apariția ziarului *Tercuman* în Crimeea a dat și ea un impuls comunităților turcice din întreaga lume, exemplul acesteia fiind ur-

⁷⁶ AZIZ 1935, 4.

mat în Dobrogea. Presa turcă din Dobrogea a reprezentat, la o scară mai mică, și frământările din cadrul statului otoman. Publicațiile din România au fost și ele divizate între susținători ai sultanului și critici ai acestuia. Această divizare a încetat după formarea Republicii Turcia, când presa turco-tătară din Dobrogea a apreciat schimbarea într-un mod pozitiv în unanimitate.

Publicațiile turcilor și tătarilor au avut rolul unui purtător de cuvânt al comunităților în fața autorităților. De multe ori, în paginile ziarelor au fost exprimate anumite nemulțumiri, doleanțe sau recunoștința față de deciziile și acțiunile oficialilor români. Totuși, niciodată nu a fost criticată vreo decizie a statului român și nu au existat analize care să dezaprobe vreo orientare politică.

Ziarele și revistele turcești și tătărești au încercat să protejeze și să revitalizeze cultura și tradițiile celor două comunități. Au fost publicate articole cu privire la istorie, limbă și literatură. De asemenea, în unele scrieri se pune accentul pe importanța respectării preceptelor religioase.

După venirea comuniștilor la putere toate acestea nu au mai fost posibile din cauza cenzurii. Ziarele care își încetaseră activitatea în 1940 din cauza începerii războiului nu au mai fost deschise niciodată, iar temele aprig dezbătute au fost date uitării. Chiar dacă în anii 1980 au mai apărut un ziar și o revistă, primul a avut clar un caracter de propagandă, iar cea din urmă a avut o existență scurtă.

Summary

Dobrudja is the region of Romania where a significant Turkish-Tatar community has been living through the centuries. The first Turkish newspapers in Romania were published at the end of the XIXth century. Turkish press in Romania developed significantly until the beginning of the World War II. After the Communist regime came to power in Romania, no Turkish newspaper was published. In this paper there are presented the main reasons that made possible the development of the Turkish press: the general reform process in the Ottoman Empire, the influence of the *Tercuman* magazine published in Crimea, the revival of the education among the Tatars and Turks and the general favorable conditions offered by the Romanian state.

In the first part of the article all the publications of the Turks and Tatars are briefly presented. In the second part are described the main topics that were discussed in the pages of the journals: politics of Turkey and Romania, the process of emigration, cultural problems. The main feature of the press analyzed in this paper is that all the magazines and journals acted as messengers between the Turkish-Tatar community and the Romania authorities. Even though there were some complaints regarding the situation of the Turks or Tatars, the Romania state was never criticized.

Bibliografie

Arhive

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.0.010.000.000/246.666.30, f. 2.

Presă

Anuarul Seminarul Musulman (1903-1904, 1915-1916, 1928-1933).

Aydınlık (1933).

Bizim Sözü (1929).

Bora (1938-1939).

Çardak (1937-1940).

Deliorman (1937-1938).

Dobruca (1919-1924).

Dobruca Sadası (1910).

Dobruca Sozı (1919).

Emel Mecmuası (1930-1940).

Gümüş Sahil (1928).

Hak Söz (1929-1940).

Halk (1936-1939).

Işık (1914-1916).

Mekteb ve Aile (1915).

Renkler (1987, 1989, 1991, 1995).

Revista Cultului Musulman (1980).

Revista Musulmanilor Dobrogeni (1928).

Romanya (1921-1936).

Sadakat (1897).

Sada-i Millet (1898).
Şark (1897).
Tan (1921).
Teşvik (1910-1911).
Tuna (1925-1938).
Türk Birliği (1930. 1934-1940).
Yıldırım (1932-1938).

Lucrări generale şi speciale

1. AĞUYÇENOĞLU, Hüseyin, 2003. „Ak Toprak” la Dobruca Arasında. Dobruca Müslüman Türk Basınında Hicret Konusunda Yapılan Tartışmalar, In Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies, XXII, Istanbul.
2. AZİZ, Ö. 1935. Kadınlıkların kalkmasını niçin istedik? In Türk Birliği, 18.
3. AZİZ, Ö. 1938a. Milli Hristiyan fırkası ve türkler. In Türk Birliği, 61.
4. AZİZ, Ö. 1938b. Yeni rejimin ilanından sonra... In Türk Birliği, 66.
5. BATOVA, Dimitrie. 1937. Pleacă Turcii... In Tuna, 22.
6. CULICĂ, Vasile. 1937. Gânduri despre exodul musulman. In Tuna, 23.
7. DANESCO, Grégoire. 1903. La Dobroudja. Étude de géographie physique et ethnographique. Imprimerie de l'indépendance roumaine, Bucarest.
8. DJUVARA, Trandafir. 1930. Mes missions diplomatiques. Belgrade - Sofia - Constantinople - Galatz - Bruxelles - Le Havre-Luxembourg - Athènes, 1887-1925. Felix Alcan, Paris.
9. FAZIL, Mustecib H. 1940. Parçalanın Dobruca ve Türkler. In Emel, 154.
10. FEUZI, Irfan. 1938a. Sfaturi şi pãrereri. In Bora, 3.
11. FEUZI Irfan. 1938b. Societãţile culturale turco-tãtãreşti. In Bora, 7.
12. GUBOGLU, Mihail. 1939. Tarih Karşısında Gagauzlar. In Türk Birliği, 19.
13. HILMI, A. 1910. Hicret I. In Teşvik, 14.
14. KIRIMLI, Hakan (editor). 2001. İsmail Bey Gaspıralı, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara.
15. KOŞUCUOĞLU, P. 1939. Kimlerdir Gagauzlar? In Türk Birliği, 19.
16. MELIDON, E. 1937. Problema exodului musulman. In Tuna, 23.

17. NABI, Yaşar. 1939. *Türk Gagauzlar*. In *Türk Birliği*, 34-38.
18. NEICU, Ion. 1937. *Emigrarea turcilor*. In *Dobrogea jună*, 173.
19. NIYAZI, Mehmet. 1915. *Maksat ve Meslek Hakkında Birkaç Söz*. In *Mektep ve Aile*, 1.
20. NIYAZI, Mehmet. 1922. *Dobruca Müslüman Matbuatının Bir Tarihçesi*. In *Hak Söz*, 18.
21. OMER, Metin. 2012. *The Emigration of Turks and Tatars from Dobrogea to Turkey Reflected in the Press of the Time (1936-1940)*. In GEMIL, Tasin, PIENARU Nagy, Moştenirea istorică a tătarilor, II. Editura Academiei Române, Bucureşti.
22. POPOVIC, Alexandr. 1992. „La presse turque (et tatarre) de Roumanie (1888-1940)”. In CLAYER, Nathalie, POPOVIC, Alexandr, ZARCONI, Thierry, Eds. *Presse turque et presse de Turquie*. Isis, Istanbul-Paris.
23. SARRY, Const. N. 1937. *Tot emigrarea turcilor*. In *Dobrogea jună*, 164-165.
24. SEIŞANU, Romulus. 1928. *Dobrogea – Gurile Dunării şi Insula Şerpilor. Schiţă monografică*. Tipografia Ziarului „Universul”, Bucureşti.
25. TEMO, Ibrahim. 1915. *Tahribat. Ak Toprağa Doğru*. In *Mekteb ve Aile*, 10.
26. TEMO, İbrahim. 1939. *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkili ve Hidematı Vataniye ve İnkılabı Milliye Dair Hatıratım*. Romanya-Mecidiye.
27. URALGIRAY, Yusuf. 1981. *Romanya’da Türk ve İslam Kültürü. Dobruca’nın dünü, bugünü ve yarını*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
28. ÜLKÜSAL, Müstecib. 1987. *Dobruca ve Türkler*. Ed. II. Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
29. VANI, Mehmet. 1936. *Şcoala şi Biserica la turco-tătari*. In *Halk*, 10.
30. ZEKKI, Salih. 1930. *MÜJDE EY TÜRK genci*. In *Türk Birliği*, 1.

MIGRAȚIA INTERNAȚIONALĂ DIN JUDEȚUL BOTOȘANI DUPĂ 1989. ASPECTE DINAMICE ȘI STRUCTURALE

Petru BUNDUC¹

Abstract. Today, migration has become a global phenomenon that affects most countries of the world. After the fall of communist regime, migration in Romania became a pressing concern. The aim of this research is to study the patterns of migration in county Botoșani. Labor migration in Romania has seen major growth after 1989. Permanent migration rapidly increased in the early years after the revolution, decreasing rapidly thereafter, due to difficulties of obtaining long term residence and work permit in the host countries. Botosani county shows a certain tradition in the migrations, but explicitly on internal migration. We come today to the large share of immigrants arriving in the European space due to critical economic situation in the area north – east of the country. However, temporary migration has been found to evolve very dynamically, requiring economic analysis of potential externalities, whether positive or the negative of this phenomenon.

Keywords: *circulatory migration, mobility, labor force, county Botoșani*

Premise

În ultimele două decenii atât România, cât și alte state au avut de a face cu un impact puternic al fluxurilor sporite de emigranți, care au avut ca orientare statele dezvoltate, ce dețin un capital economic mai ridicat. Dornici de o situație financiară echilibrată, în care grija zilei de mâine să nu fie o problemă, emigranții noștri au reușit să învețe și să se acomodeze într-un interval destul de scurt cu legile, cultura și limba statului-gazdă.

---

¹ Facultatea de Geografie și Geologie, Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Iași.

În România de dinainte de 1989 existau două mecanisme de migrare: migrația permanentă, care avea drept principale motivații cele politice și cele etnice, și migrația temporară, pentru a studia sau a lucra în străinătate, care se baza numai pe acordurile interguvernamentale ale României cu state precum Libia, Irak, Siria, Egipt, Israel. După căderea regimului, motivațiile migrării s-au schimbat din etnice și politice în motive economice, astfel se ajunge ca migrația temporară să ia amploare, deținând ponderi destul de ridicate în totalul migranților.

Dinamismul fenomenului migraționist în România de-a lungul celor douăzeci de ani post-comunism poate fi etapizat în mai multe etape distincte:

- perioada 1990-1995, caracterizată printr-o rată a emigrării de 7 persoane la 1000 locuitori, sunt de fapt minoritățile etnice care au cerut azil politic în Occident, țările de destinație fiind îndeosebi Germania, Ungaria, Turcia și Israel.
- 1996-2001, în această perioadă începe și se dezvoltă migrația pentru munca sezonieră sau ilegală, continuă fluxurile migranților etnici, deși cu o rată mai scăzută, (diminuarea acordurilor bilaterale de recrutare a forței de muncă cu diferite țări, Germania, Spania, Portugalia, Italia), se conturează un flux de migrație permanentă spre SUA și Canada. Tot în această perioadă sunt repatriați o pondere însemnată de cetățeni români emigrați (45 626 în intervalul 1994-1999) în diverse perioade și reveniți în România din motive specifice (Muntele 2013).
- a treia perioadă, din 2001 până în prezent, când, pe fondul apariției vizelor Schengen și a integrării României în Uniunea Europeană, rata emigrării a crescut la 28 de persoane la 1000 de locuitori, țările de destinație fiind Italia (40% din emigranții activi pe piața muncii), Spania (18%), Israel (6%), Germania (5%) și Ungaria (5%). Ponderea imigranților crește începând cu anul 2001, în această perioadă, interesul acestora îl reprezintă strict accesul la spațiul european.

Emigranții au jucat și vor juca în continuare un rol important în societatea română, și anume acela de motor al integrării țării noastre într-un sistem de organizare dovedit a fi funcțional, cel puțin din punct de vedere economic.

Câteva aspecte istorice asupra județului Botoșani

Județul Botoșani de astăzi a jucat un rol important pe scena economiei românești în istorie, fiind localizat la intersecția a două dintre cele mai importante drumuri comerciale din Europa, primul legând porturile Mării Baltice, prin Liov, cu porturile de la brațele Dunării și de la Marea Neagră, iar celălalt trecea peste Carpați, legând orașele din Transilvania cu Europa Orientală. Astfel, rolul său important de iarmaroc cunoscut pe plan internațional (ca punct de schimb de produse „la poarta Orientului”) determină o creștere demografică, economică, culturală destul de rapidă, materializată prin captarea unor fluxuri umane autohtone și alogene, (evrei, armeni, unguri, germani ș.a.) de comercianți, intelectuali, meșteșugari și funcționari. Tot în această perioadă se intensifică învățământul, căile de comunicație, apar noi industrii și servicii.

Județului Botoșani intră treptat într-o perioadă de declin începând cu anul 1862, când în urma unirii Moldovei cu Țara Românească, capitala țării devine București. Acest lucru are repercusiuni negative asupra marilor orașe din Moldova. De asemenea, pierderea Basarabiei (1812) duce la marginalizarea județului Botoșani, și un număr destul de mare de meșteșugari, industriași, funcționari aleg să migreze spre București. Pierderile omenești din Războiul de Independență (1878) și din cele două războaie mondiale frânează puținele încercări de dezvoltare a județului și amplifică declinul demografic.

Odată cu instalarea regimului comunist, România are parte de o economie planificată centralizat, cu industrializare forțată și exagerată. Apariția de industrii de mari proporții în județul Botoșani duce la atragerea unor fluxuri importante de persoane din mediul rural în centrele urbane. Decretul 770/1966 cu privire la interzicerea avorturilor, introdus în scopul stimulării creșterii demografice, a provocat un spor demografic (natalitatea înregistrează la nivel național valori record, cu un maxim în anul următor de 27,4%). Populația județului înregistrează o creștere (de la 385 236 de locuitori în 1948, la 451 217 în 1977).

După prabușirea Cortinei de Fier, se revine la o economie liberală, contactul industriei cu noile condiții a fost unul catastrofal, dezindustrializarea, privatizarea, falimentarea unor unități industriale au dus la creșterea ratei șomajului, la întoarcerea unei părți din populație în satele de origine, iar o altă parte va pleca în țările din vestul Europei.

Particularități structurale ale migrației internaționale a botoșănenilor

Județul Botoșani reprezintă una dintre cele mai sărace zone de dezvoltare a țării, un areal „gri”, cu o economie predominant agricolă și cu un număr de 8 273 de șomeri (la nivelul anului 2014). Și înainte de 1989, și astăzi, această regiune poate fi caracterizată drept o sursă importantă de migranți interni orientați spre regiunile industrializate din România, spre capitală sau spre județele vecine, astfel încât se poate spune că, la momentul „startului”, populația de aici deținea deja o anumită experiență migratorie. Dacă la nivel național, Botoșani este un județ endodinamic, atunci în cadrul european se remarcă prin fluxuri migratorii cu motivație economică, datele preliminare ale recensământului din 2011 indică 14.297 de persoane migrate temporar și 13.354 plecate definitiv (fig. 1, 2).

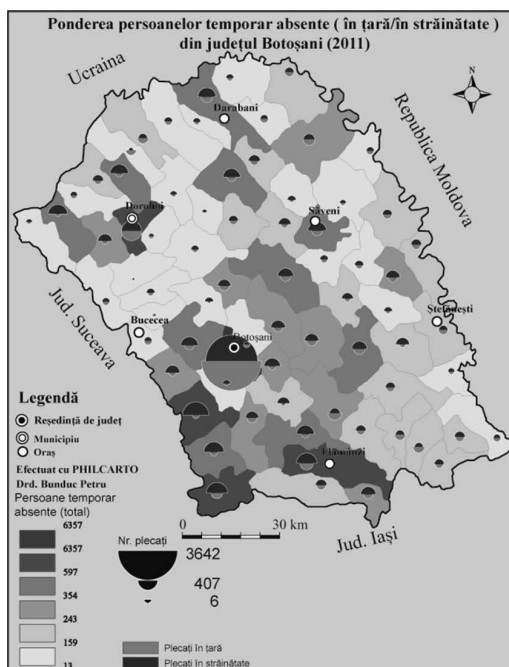

Fig. 1. Ponderea persoanelor temporar absente din județul Botoșani (2011)
(sursa datelor: I.N.S. București)

După cum observăm, majoritatea emigranților din județul Botoșani se încadrează într-un flux de migrație temporară, circulatorie, de tip du-te-vino, cu o mișcare pendulară între Botoșani și marile state europene. Liberalizarea circulației în spațiul Schengen din 2002 și destinarea legislativă a unor țări ca Italia și Spania (2004) au fost principalii factori care au contribuit la creșterea cantitativă a migrației temporare.

În cadrul unui sondaj raționat din anul 2012, s-au recensat 1378 de persoane din județul Botoșani care, în perioada 1990-2011, au plecat definitiv sau temporar în străinătate. Din analiza noastră, reiese faptul că 91% din emigranți sunt angrenați temporar în circuitele internaționale și revin cel puțin o dată pe an (în special în preajma marilor sărbători religioase).

Migrațiile definitive din județul Botoșani sunt net inferioare numeric față de cele temporare, acestea se axează în principal pe localități care dețin o anumită experiență și tradiție sau care dețin ponderi im-

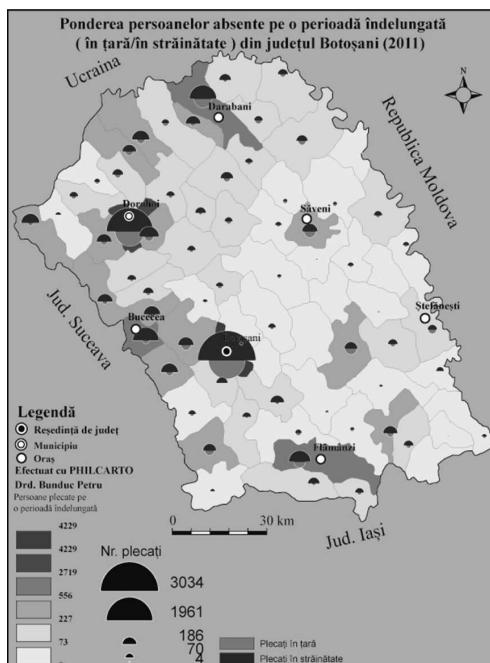

Fig. 2. Ponderea persoanelor plecate definitiv din județul Botoșani (2011)
(sursa datelor: I.N.S. București)

portante de persoane de confesiuni neoprotestante (Dersca, Dorohoi, Albești, Darabani, Bucecea, Botoșani) și care au ales ca destinație finală în general America de Nord. Emigranții de confesiuni neoprotestante sunt, de fapt, promotorii migrației din județ și dețin un rol important în dezvoltarea fenomenului prin intermediul rețelelor lor.

În ce privește structura pe grupe de vârste și sexe a emigranților, trebuie de subliniat valoarea alarmantă a grupelor de 15-19 ani, tineri care sunt angrenați deja în acest fenomen de mobilitate. Grupele de vârstă 20-24 și 25-29 sunt preponderent masculine, dar procentajul ridicat al femeilor migrante cu vârste de 20-24 și 25-29 de ani aduce un aport negativ la rata natalității și fertilității, care începe să fie din ce în mai evident. Un număr din ce în ce mai însemnat de copii sunt născuți în străinătate. Bilanțul dintre cele două sexe se echilibrează la grupa de vârstă de 40-44 ani, urmează apoi în grupa 50-54 o alunecare ușoară spre dreapta, unde genul feminin începe să domine, o chestiune normală având în vedere faptul că un bărbat la această vârstă este puțin probabil să mai fie acceptat la construcții, pe când o femeie poate oferi servicii de menaj fără nicio problemă. Cu siguranță, consecințele pe termen mediu și lung pot fi foarte grave, în special asupra mediului socioeconomic din județ.

Destinațiile de migrație a compatrioților noștri se concentrează în general în arealul european (cu excepția persoanelor plecate în America de Nord sau Asia). Au ales aceste destinații europene datorită distanței mai

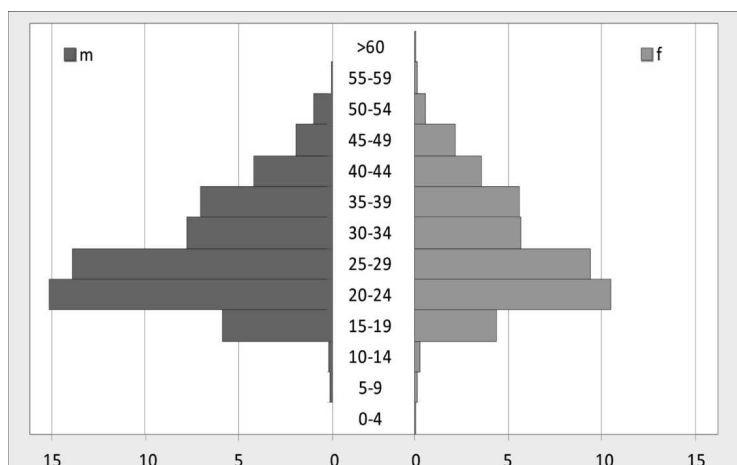

Fig. 3. Piramida pe grupe de vârstă și sex a emigranților din județul Botoșani (sursa datelor: anchetă de teren, 2010-2012)

scurte, precum și a legislației permissive (Legea Bossi-Fini, 2002).

Profilul emigranțului botoșănean prezintă următoarele însușiri: tânăr, cu vârsta cuprinsă între 25 și 35 ani, cu un grad de instruire mediu și aflat în imposibilitatea de a-și asigura bunurile necesare unei vieți decente.

Principala destinație a populației din județ o reprezintă Italia, unde se concentrează circa 60% din emigranți. Trăsăturile culturale comune, legislația sunt printre principalele argumente de a alege această țară. Reducerea perioadei de acomodare va conduce într-o oarecare măsură la găsirea unui loc de muncă. Principalele fluxuri se direcționează spre capitală, Roma fiind cea mai atractivă, dar după noile evoluții, o parte importantă a emigranților de aici pleacă spre nordul Italiei, în special la Milano.

Următoarea destinație importantă este Spania, țară recent atractivă (după anul 2000), 19% din cei plecați aleg această țară. Principala zona de interes sunt Madridul și provincia Valencia.

Dintre celelalte state destinații de emigrație a populației din județul Botoșani ne vom opri asupra Marii Britanii, care a ridicat la 1 ianuarie 2014 restricțiile pe piața muncii pentru români și bulgari. Botoșănenii dețin o pondere de 7,3% din totalul emigranților, sunt concentrați majoritatea în Londra, principalele domenii de activitate fiind cele din industria hotelieră și cea alimentară (fig. 4).

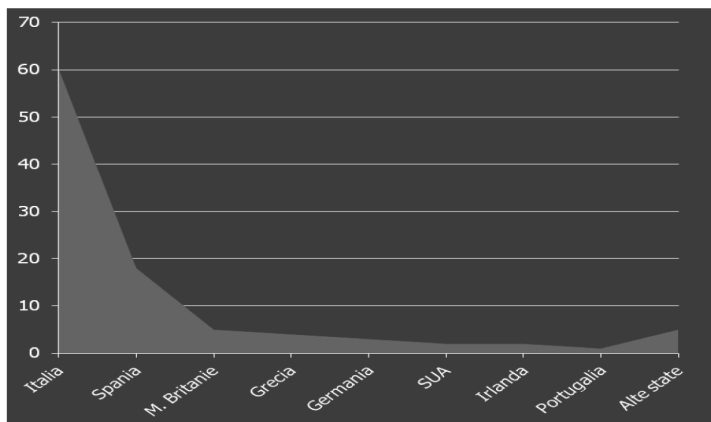

Fig. 4. Principalele țări de destinație a emigranților
(sursa datelor: anchetă de teren, P. Bunduc, 2010-2012)

Concluzii

Deficitul temporal și cantitativ în planul migrațiilor internaționale a fost recuperat destul de rapid de populația județului Botoșani, îndeosebi odată cu relaxarea condițiilor de imigrare din Italia, prin legile de regularizare Napoletano-Turco (2000) și Bossi-Fini (2002). Evident, un alt factor favorizant l-a constituit aderarea țării noastre la Uniunea Europeană.

Accesul la migrație este un apanaj al grupelor de vârstă tinere și al adulților tineri, ponderea acestora în cadrul populației totale influențând direct dimensiunea fluxurilor de emigranți. Astfel se explică contribuția foarte redusă pe care o au la migrație comunele din jumătatea estică a județului, îndeosebi cele din estul extrem. Spre deosebire, orașele au conservat eșaloane mai consistente de populație adultă, afirmație valabilă și în cazul unor unități administrative cu anumite trăsături sociodemografice. În această categorie se include în primul rând comuna Dersca, unde neoprotestanții dețin o pondere însemnată; modul de organizare al acestor comunități, mai coezive social și cu o strategie comună urmată consecvent, precum și legăturile mai strânse cu frații întru credință din Occident sunt explicația ponderii mai largi a emigrației.

Migrațiile internaționale actuale ale compatrioților noștri pot fi văzute ca o oportunitate sau ca o resursă. Ele pot constitui, prin importul de know-how, motorul unei (atât de dorite) lansări economice, de care ar putea beneficia (sperăm) inclusiv populația din județul Botoșani.

Referințe bibliografice

1. Dimitriu R.I., Ionel Muntele, Silvia Marcu, Andreea Dimitriu. (2013). *Migrațiile internaționale ale populației din Moldova*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
2. Dimitriu, R., Ungureanu, Al. (2007). *Anul viitor, acasă. Studiu asupra migrațiilor economice internaționale ale populației din Depresiunea Neamțului*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
3. Dimitriu R.I., Ionel Muntele, Silvia Marcu, Andreea Dimitriu. (2013). *Migrațiile internaționale ale populației din Moldova*. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

4. Muntele I. (2003). „Migrations internationales dans la Roumanie moderne et contemporaine”. In *Visible mais peu nombreux – les circulations migratoires roumaines*. Dijon, Editions de la Maison des sciences de l’homme.
5. Roman M., Voicu C. (2010). „Câteva efecte socioeconomice ale migrației forței de muncă asupra țărilor de emigrație. Cazul României”. *Economie teoretică și aplicată*, vol. XVII, no. 7 (548), 50-65.

RELAȚIILE ROMÂNNO-ROMÂNE DE LA DESPRINDEREA BASARABIEI DE IMPERIUL SOVIETIC PÂNĂ ÎN PREZENT

Dorin CIMPOEȘU

Redescoperirea fraților de peste Prut

În timpul desfășurării evenimentelor Revoluției române, la comandamentele provizorii instituite în sediile județelor limitrofe cu Basarabia de către grupurile de persoane care preluaseră puterea pe plan local soseau, din partea conducerii raioanelor din stânga Prutului, telegrame entuziaste, prin care erau exprimate sentimente de simpatie, solidaritate și încurajare față de acțiunile mișcărilor populare de eliberare de sub regimul ceaușist. Acestea au fost primele semnale spontane venite din Basarabia, pe care le-am perceput chiar în zilele imediat următoare celei de 22 Decembrie 1989, când cuplul prezidențial fugise din sediul Comitetului Central de la București.

În ianuarie 1990, la București se întâlneau, după peste 45 de ani de izolare, reprezentanți ai României și Basarabiei, care semnav „Protocolul tratatelor dintre reprezentanții unor ministere și departamente din RSS Moldova și România”, document care marca inițierea relațiilor bilaterale dintre România și viitoarea Republică Moldova.

„Podul de flori” – un gest firesc al regăsirii fraților

Dar, poate, cele mai relevante evenimente care au marcat începutul revenirii la normalitate au fost, în cursul anului 1990, faimoasele și emoționantele „poduri de flori” la principalele puncte de frontieră dintre România și Republica Moldova, care au simbolizat bucuria libertății și a regăsirii dintre frații despărțiți de atâta vreme. Aceste manifestări au atins proporțiile unui miracol prin sinceritatea, grandoarea, atitudinile oamenilor, prezența preoților care-l invocau pe Dumnezeu și binecuvântau acele clipe unice, spectacolul patrio-

tic autentic, frumusețea vibrândă a mulțimilor de oameni care din bucuria inimii lor construiau o punte umană peste Prutul dispărut sub puterea florilor ce se înstăpâniseră peste albia sa sinuoasă. Nu putem să nu-i amintim ca actori ai acestor evenimente de suflet pe soții Doina și Ion Aldea Teodorovici, remarcabili soli ai integralității românești, care, prin cântecul lor inspirat, profund patriotic și de un înălțător lirism, ne-au transmis un dramatic mesaj al iubirii de frați și de semeni.

La sărbătoarea „podurilor de flori” au participat oameni din toate categoriile sociale, alături de intelectuali și de persoane cu responsabilități politice cunoscute populației de pe cele două maluri ale Prutului. Putem spune că „podurile de flori” au reprezentat de fapt manifestarea populară spontană a redeșteptării sentimentelor naționale prin însuflețirea granițelor și descătușarea subconștientului colectiv al celor care au fost opriți de la aceste gesturi firești printr-un sistem de interdicții absolute, instituit de regimul totalitar comunist.

Anul 1990 a constituit o veritabilă deschidere în planul relațiilor interumane, al cunoașterii reciproce și al schimbului de sentimente, de idei și de încredere între personalitățile politice ale vremii, intelectuali din toate domeniile, oameni de cultură, tineri, grupuri profesionale și rude din cele două state românești.

Independența Republicii Moldova – un prim pas spre întregire

La 27 august 1991, când s-a proclamat independența Republicii Moldova, România a fost primul stat care a recunoscut acest moment excepțional din istoria românilor basarabeni. Acest gest a fost considerat, în condițiile prăbușirii imperiului sovietic, un prim pas spre o reîntregire firească a spațiului românesc.

Parlamentul României, în ședința comună a Adunării Deputaților și Senatului din 3 septembrie 1991, a adoptat *Declarația în legătură cu proclamarea independenței Republicii Moldova*, prin care se lua act de hotărârea istorică a Parlamentului de la Chișinău din 27 august 1991. Cu același prilej, în cadrul dezbaterilor parlamentare au luat cuvântul deputați și senatori aparținând diferitelor partide politice din zona majorității sau a opoziției, care și-au exprimat aprecierea și solidaritatea față de actul istoric al proclamării independenței Republicii Moldova.

La 29 august 1991, s-au stabilit relații diplomatice între România și Republica Moldova la rang de ambasadori. Până la deschiderea Ambasadei Republicii Moldova în țara noastră, care s-a realizat la 24 ianuarie 1992, o dată simbolică pentru unitatea poporului român, a funcționat un consulat cu sediul la Iași.

„Să ne ținem de neamuri”

În luna februarie a anului 1991, președintele Mircea Snegur a efectuat o vizită de lucru în România în scopul cunoașterii mai bune a noilor lideri politici și a realităților românești post-totalitare. Președintele Mircea Snegur, împreună cu delegația care îl însoțea, a intrat în România pe la punctul de trecere Albița–Leușeni, de unde s-a deplasat spre București.

În Capitală, Mircea Snegur a fost primit la Palatul Cotroceni, unde a avut convorbiri cu șeful statului român în probleme de interes comun, caracteristice etapei de început în care se aflau relațiile bilaterale dintre cele două state.

De asemenea, au avut loc întâlniri cu presa română, în cadrul cărora președintele Mircea Snegur a răspuns la întrebările ziariștilor despre modul în care erau concepute relațiile cu România, conștiința națională a românilor din Republica Moldova și eventuala unificare a celor două state românești. Prin natura întrebărilor adresate de ziariști, Mircea Snegur își putea da seama de ideile, preocupările și accentele care existau în opinia publică și în societatea românească cu privire la conținutul relațiilor care începeau să se înfiripe între România și Republica Moldova. Unirea era considerată urmarea firească, pe termen scurt, a ieșirii din imperiu.

Președintele Mircea Snegur a fost invitat să rostească un discurs în fața Camerelor reunite – Adunarea Deputaților și Senatul –, unde a fost primit cu un deosebit entuziasm și cu o sinceră simpatie. Toți aveam sentimentul că trăim și suntem martorii unui eveniment cu reale valențe istorice.

Prin discursul său, președintele Mircea Snegur a lansat câteva mesaje pline de optimism în ceea ce privește programul său în evoluția relațiilor cu România, determinând asistența să-l gratuleze cu aplauze puternice.

Intervenția în Parlamentul României a președintelui Mircea Snegur s-a încheiat cu expresia „Să ne ținem de neamuri”, plină de efectivitate și naturalitate, care a fost evocată un timp cu plăcere de cei care își aduceau aminte de vizita lui Mircea Snegur în România anului 1991.

Președintele Snegur s-a închinat la mormântul lui Ștefan cel Mare și Sfânt, cu prilejul primei sale vizite în țară

După momentul București, Mircea Snegur și-a exprimat dorința de a face o vizită particulară în ținuturile Moldovei noastre, cu precădere în nordul acestei splendide zone a României.

La Iași, Mircea Snegur a luat contact cu reperele culturale și istorice semnificative ale străvechii cetăți de cultură și civilizație. A vizitat Biserica Trei Ierarhi, Mitropolia Moldovei, Teatrul Național, Universitatea „Al. I. Cuza”. De la Iași, Mircea Snegur a plecat spre mănăstirile Moldovei, care l-au impresionat profund, introducându-l în atmosfera tipică tradițiilor și credinței românești, exprimate în valorile spirituale și materiale ale acelor locuri binecuvântate.

Președintele Mircea Snegur, soția sa și delegația care-l însoțea au fost primiți de ierarhii mănăstirilor și de populația locurilor cu multă căldură, în spiritul obiceiurilor strămoșești. Gazdele primitoare erau îmbrăcate în costume naționale și, prin cuvinte alese, își exprimau sentimentele de bucurie și speranță. Mulțimea oamenilor veniți la întâlnirea cu fratele dintâi de peste Prut își manifesta entuziasmul strângându-se în jurul lui Mircea Snegur, într-un gest firesc de frățietate sinceră. Oamenii doreau să audă de la Mircea Snegur când se va produce unirea. Sigur că Mircea Snegur, ca președinte al Republicii Moldova, nu putea profeta durată și modalitățile în care raporturile dintre România și Republica Moldova aveau să se dezvolte și să se consolideze atât de mult, încât să permită unificarea politică. Întreaga vizită în aceste locuri s-a desfășurat sub îndemnul enunțat de Mircea Snegur „Să ne ținem de neamuri”.

Esențiale însă în acest pelerinaj au fost contactul viu cu realitățile și pulsul vieții românești, cu modul de gândire al oamenilor și gestul simbolic superb pe care l-a săvârșit Mircea Snegur prin îngenuncherea la Putna, în fața mormântului lui Ștefan cel Mare și Sfânt¹.

¹ Sunt multe alte aspecte din vizita efectuată de președintele Mircea Snegur în această zonă a țării în anul 1991, pe care însă nu le redăm cu lux de amănunte.

Când Mircea Snegur îngenunchea în fața mormântului lui Ștefan cel Mare, peste toată Moldova ninge ca-n povești, cu fulgi mari și mătăsoși, care sublimau momentul întoarcerii la rădăcinile adânci ale neamului.

Românii i-au cerut lui Mircea Snegur unirea

Zăpada căzută în cantități mari ne-a îngreunat considerabil drumul de întoarcere spre punctul de frontieră Albița, unde avea să se încheie pelerinajul de suflet al președintelui Mircea Snegur. Drumul era troienit și mașinile înaintau anevoios, dar aceasta nu l-a împiedicat pe Mircea Snegur să fie atent și să se intereseze de fiecare localitate prin care trecea, de specificul, oamenii și potențialul ei economic.

Coloana prezidențială a trecut prin județele Suceava, Neamț și Vaslui. Deși întinericul se așternuse, vestea că urma să treacă președintele Republicii Moldova i-a adus pe oameni în număr mare în piața din centrul orașului Vaslui. În programul său nu era prevăzută oprirea în municipiul Vaslui, și coloana de mașini își continua drumul nestinherită, trecând pe lângă mulțimea aflată în așteptare. Președintele Mircea Snegur a fost rugat să întoarcă mașinile care ieșiseră deja din oraș, pentru a-i putea întâlni pe oamenii adunați în grupuri mari în fața Prefecturii și pe străzile din centru.

Mircea Snegur a reacționat prompt, dispunând întoarcerea coloanei de mașini până la Prefectură, unde a fost aplaudat și primit călduros de cetățenii orașului. A avut apoi o convorbire cu prefectul, în sediul Prefecturii, a acordat interviuri ziarelor locale, după care ne-am îndreptat spre orașul Huși, unde președintele și delegația sa au fost oaspeți peste noapte într-o casă de odihnă situată între renumitele vii ale Hușiului. A doua zi l-am condus pe Mircea Snegur la Albița, unde în urma unui moment emoționant de rămas-bun, delegațiile s-au despărțit. A fost o dovadă clară că românii își doresc revenirea la normalitate, probă incontestabilă pe care Mircea Snegur a putut-o constata pe viu în prima sa peregrinare prin țară.

Tratatul politic de bază dintre România și Republica Moldova – șase ani de negocieri „fraterne”

Începuturile relațiilor bilaterale dintre România și Republica Moldova datează din ianuarie 1990, când, la București, a fost semnat

„Protocolul tratatelor dintre reprezentanții unor ministere și departamente din RSS Moldova și România”.

România a fost primul stat care a recunoscut independența Republicii Moldova chiar în ziua proclamării acesteia, la 27 august 1991.

La 29 august 1991 au fost stabilite, pentru prima dată în istorie, relații diplomatice între cele două state, la nivel de ambasadori. România și-a deschis misiunea diplomatică permanentă la Chișinău la 19 ianuarie 1992, iar Republica Moldova – la București, la 24 ianuarie 1992. Primul ambasador al Republicii Moldova în România a fost Aurelian Dănilă, iar al României la Chișinău – Marian Enache.

Ideea încheierii unui tratat politic de bază între România și Republica Moldova a fost lansată, pentru prima dată, de președintele Mircea Snegur în anul 1991, cu prilejul primei sale vizite în România. Problema a fost reluată în 1992, când s-au purtat și cele dintâi discuții între președinții României și Republicii Moldova pe marginea viitorului document.

În perioada 27-29 septembrie 1993, grupurile de experți ale celor două ministere de externe s-au întâlnit la Chișinău. Partea română, condusă de Marcel Dinu, secretar de stat, a înaintat unele propuneri noi la proiectul de tratat avansat anterior. Printre acestea figurau necesitatea condamnării „repercusiunilor Tratatului Ribbentrop-Molotov”, introducerea în text a sintagmelor „poporul român de pe ambele maluri ale Prutului”, „limba română” și altele. Propunerile respective au dus, practic, la blocarea procesului de negocieri, care a durat aproape doi ani.

Șeful delegației Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Moldova a făcut, cu acest prilej, următoarele precizări:

- tratatul nu ar trebui să includă prevederi cu conținut „unionist” de genul „două state românești”, atâta vreme cât Constituția Republicii Moldova nu fusese încă adoptată;
- sintagma „relații speciale” poate fi acceptată numai în măsura în care este definită în mod clar în textul documentului;
- textul tratatului ar urma să fie redactat într-o manieră care să nu afecteze interesele Federației Ruse.

În contextul discuțiilor, s-a recunoscut că Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Moldova nu era interesat în urgentarea elaborării, negocierii și semnării tratatului, așteptându-se rezultatele ale-

gerilor parlamentare, care aveau să aibă loc la 27 februarie 1994. De altfel, incompatibilitatea punctelor de vedere a făcut ca procesul de negocieri să fie blocat pentru o perioadă de aproximativ doi ani. Rezultatele alegerilor au avut un impact negativ asupra relațiilor dintre România și Republica Moldova, măsurile întreprinse de noul Parlament determinând, în anul 1994 și în prima jumătate a anului 1995, un „război al declarațiilor” între Chișinău și București și, în consecință, o anumită deteriorare a raporturilor bilaterale.

În a doua jumătate a anului 1995, odată cu o ușoară încălzire a relațiilor dintre cele două state, au fost reluate și negocierile privind tratatul politic de bază. Prima rundă de consultări preliminare s-a desfășurat la București, în perioada 5-7 iulie 1995. Ambele grupuri de experți au procedat la o prezentare de principiu a pozițiilor, convenindu-se ca pentru runda următoare fiecare parte să pregătească o schiță de tratat cu ideile pe care ar fi urmat să le cuprindă viitorul proiect al acestuia. După cum se poate constata, se renunțase definitiv la proiectul din 1993 al părții române.

Runda a doua de consultări a avut loc la Chișinău, în intervalul 23-25 octombrie 1995, discuțiile fiind purtate pe baza schițelor de tratat, elaborate separat de cele două ministere de externe. Discuțiile pe marginea acestor schițe au relevat următoarele poziții din partea negociatorilor Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Moldova:

1. Au deranjat noțiunile de „fraternitate” și „integrare”, care, chipurile, ar reflecta „dimensiunea națională” a documentului și ar afecta relațiile strânse ale Republicii Moldova cu statele membre ale CSI și cu Ucraina, în special existând opinii, în cercurile politice, potrivit cărora relațiile cu România s-au dezvoltat prea mult.
2. Trimiterea la „Declarația de independență a Republicii Moldova” și la „Declarația Guvernului României de recunoaștere a Republicii Moldova” nu ar fi de actualitate, deoarece „s-au produs importante schimbări politice, care au modificat pozițiile exprimate și adoptate de Parlamentul de la Chișinău la 27 august 1991”. În plus, Declarația guvernului român cuprinde și unele poziții care nu pot fi acceptate.
3. Respingerea condamnării Pactului Ribbentrop-Molotov și a înlăturării consecințelor sale, pe motiv că acestea ar putea fi interpretate ca o punere sub semnul întrebării a independenței și suveranității Republicii Moldova. Parlamentul și Guvernul de la Chișinău considerau că Republica Moldova, ca stat independent și subiect de drept

internațional, nu exista la data semnării Pactului Ribbentrop-Molotov și, de aceea, nu vor accepta ca acest document să fie menționat în mod explicit în vreun tratat de bază.

4. Obiectivele de „integrare economică și de consolidare a spațiului spiritual și cultural comun” nu ar trebui să fie incluse în tratat, deoarece prin ele România ar urmări, în perspectivă mai îndepărtată, scopuri unioniste, ceea ce nu corespunde cu interesele populației, care s-a pronunțat deschis în favoarea independenței Republicii Moldova. Ambasadorul cu însărcinări speciale, Nicolae Buga, șeful negocierilor de la Chișinău, a sugerat ca, în tratat, conceptele de integrare economică și consolidare a spațiului spiritual și cultural comun să fie evidențiate într-un „context mai circumstanțiat” și mai general.
5. Sintagma „relații speciale, prioritare și privilegiate” să fie înlocuită de sintagma „relații tradiționale comune”.
6. Folosirea sintagmei „două state românești” nu este acceptată de Constituția Republicii Moldova, Moldova fiind un stat multinațional, cu „un procent ridicat al populației neromânești”.

La solicitările delegației române de a se explica introducerea în proiectul de schiță a prevederii cu privire la „inexistența pretențiilor teritoriale reciproce”, ambasadorul Nicolae Buga a afirmat că se au în vedere vocile extremiste din ambele state privind „România Mare” și „Moldova Mare”.

Delegația română a fost primită de Aurelian Dănilă, prim-adjunct al ministrului de externe, fost ambasador al Republicii Moldova la București, care a precizat că, în elaborarea tratatului, ambele părți trebuie să dea dovadă de realism, să nu creeze probleme inutile. Concret, el a cerut „să nu evocăm în nici un fel Pactul Ribbentrop-Molotov, care este un document sumbru, iar tratatul nostru trebuie să fie luminos”. În legătură cu sintagma „două state românești”, Aurelian Dănilă a afirmat că „aceasta aparține perioadei «podurilor de flori»”. De atunci, situația s-a schimbat, avem Constituție, avem un nou Parlament”.

În aceste condiții, negocierile vizând tratatul au intrat într-un nou blocaj, care a durat, din nou, aproximativ doi ani.

Relansarea raporturilor dintre Chișinău și București, care a fost favorizată de venirea în fruntea Republicii Moldova a președintelui Petru Lucinschi, a consemnat și o creștere a interesului oficialităților din stânga Prutului pentru încheierea unui tratat politic de bază cu România. Ofensiva diplomatică a Chișinăului pentru reluarea negocierilor

s-a făcut în contextul demersurilor țării noastre pentru primirea în NATO, care au precedat Reuniunea de la Madrid, sesizându-se tendința Republicii Moldova de a profita de acest moment și de a forța semnarea tratatului de bază cu România, sperând să obțină astfel unele concesii de la partea română. Semnificativă în acest sens a fost declarația autorităților de la Chișinău cu prilejul vizitei de câteva ore a secretarului general NATO în Republica Moldova (10 februarie 1997): „Aderarea unuia sau altuia dintre statele care intenționează să se integreze în NATO trebuie încurajată și accelerată diferențiat, în funcție de modul în care acestea își consolidează relațiile de bună vecinătate și cooperare cu vecinii, inclusiv prin semnarea cât mai urgentă a tratatelor politice de bază și a acordurilor cu privire la frontiera de stat”.

Ulterior, cu ocazia primirii scrisorilor de acreditare (7 martie 1997) ale noului ambasador al României la Chișinău², atât președintele Petru Lucinschi, cât și ministrul de externe Mihai Popov au făcut trimiteri la „necesitatea semnării cât mai urgente a tratatului politic de bază”.

Passul următor în crearea cadrului necesar pentru impulsionearea negocierilor l-a constituit decretul prezidențial din 18 martie, prin care Eugenia Chistruga, director în Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Moldova, a primit însărcinări speciale pentru elaborarea Tratatului cu România, concomitent cu stabilirea structurii nominale a delegației de negociatori a Chișinăului:

- Eugenia Chistruga, ambasador cu misiuni speciale, conducătorul delegației;
- Eugen Carpov, director al Direcției principale Drept Internațional și Tratatate din Ministerul Afacerilor Externe;
- Gheorghe Căldare, conferențiar la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, doctor în istorie;
- Andrei Drăgancea, șef de secție în Direcția principală Comunitatea Statelor Independente;
- Turea Valeriu, director al Direcției pentru mass-media și cultură din Ministerul Afacerilor Externe;
- Ion Ursu, prim-vice-ministru al Ministerului Securității Naționale.

---

² Marian Enache a fost urmat în funcția de șef de misiune la Chișinău de ambasadorul Marcel Dinu, care și-a început activitatea în Republica Moldova la 7 martie 1997 și a încheiat-o la 5 februarie 1999.

În legătură cu decretul președintelui Petru Lucinschi se impune observația că acesta se referă la negocierea proiectului „Tratatului de prietenie, bună vecinătate și colaborare” dintre Republica Moldova și România, titlatură care arată că exista intenția noilor oficialități de la Chișinău de a se menține pe vechea poziție în această problemă, promovată de Guvernul Sangheli.

Acest lucru a ieșit în evidență mai pregnant în perioada premergătoare întâlnirii tripartite Constantinescu-Kucima-Lucinschi de la Ismail (4 iulie 1997), când a avut loc un schimb de proiecte de tratat între București și Chișinău. Varianta prezentată de Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Moldova insista cu obstinație pe principiile integrității teritoriale, inviolabilității frontierelor, nerecurgerii la forță sau la amenințarea cu forță, inexistența pretențiilor teritoriale reciproce în relațiile cu România.

Atitudinea care rezultă din această poziție, precum și deosebirile importante de abordare și de reflectare a caracterului special al raporturilor dintre România și Republica Moldova au fost cauzele care au determinat renunțarea la proiectele schimbate și stoparea negocierilor pentru a patra oară.

După o pauză – scurtă, de această dată –, problema a fost reluată în discuțiile cu noul ministru de externe de la Chișinău, Nicolae Tăbăcaru, în cadrul celei de-a treia Conferințe Internaționale a Democrațiilor Noi și Restaurate, din septembrie 1997, stabilindu-se ca viitorul tratat să conțină „cât mai puțină filozofie” și să se axeze pe mecanismele de consultare și de cooperare actuale și de perspectivă.

Cu prilejul vizitei efectuate la Chișinău, la 8 noiembrie 1997, Adrian Severin, ministrul afacerilor externe, a transmis invitația ca o delegație de experți din Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Moldova să vină la București până la sfârșitul anului 1997, pentru a se examina aspectele de principiu legate de tratat și eventualele propuneri concrete. Întâlnirea experților a fost organizată la 19 decembrie 1997 și a avut ca teme principale de discuții „filosofia” și „structura” tratatului.

Negocierile la nivel de experți au fost apreciate de ambele părți, în sensul că au permis un schimb util de opinii asupra temelor examinate, precum și declanșarea procesului de prezentare reciprocă a unor propuneri concrete de texte care să reflecte stadiul și perspectivele raporturilor privilegiate de cooperare și parteneriat în diverse domenii.

S-a convenit ca următoarea întâlnire la nivel de experți să aibă loc la Chișinău, la sfârșitul lunii ianuarie sau la începutul lunii februarie 1998.

Experiența a șase ani de negocieri cu Chișinăul pe marginea tratatului politic de bază a permis desprinderea următoarelor concluzii:

- indiferent de forțele care se află la putere, Republica Moldova dorește un tratat standard cu România, ca oricare altul;
- în textul tratatului pot fi acceptate unele sintagme, însă cu valoare pur simbolică, esența și conținutul documentului nedeosebindu-se de cele ale tratatelor de acest gen încheiate deja cu alte țări;
- tratatul ar trebui să marcheze din partea României recunoașterea statalității Republicii Moldova și desprinderea ei definitivă de spațiul românesc;
- se preferă ca unele aspecte speciale ale relațiilor dintre cele două state, cum ar fi afinitățile culturale, lingvistice și istorice, chiar dacă nu sunt negate cu totul, să fie tratate cu mare discreție;
- se dorește ca raporturile cu România să fie menținute la un nivel care să nu afecteze interesele și influența altor state, între care Federația Rusă și Ucraina;
- este preferabil ca apropierea de România (nu integrarea) să se producă în contextul general european de integrare.

Respectarea acestor elemente ar face, potrivit negociatorilor de la Chișinău, ca tratatul să fie convenit și semnat într-un timp cât mai scurt, fiind, în același timp, ratificabil și pentru Parlamentul Republicii Moldova.

De la „podul de flori” la „comitetele interministeriale” în relațiile bilaterale

După aproape jumătate de secol de despărțire, deși se aflau în interiorul aceluiași sistem politic și aveau numeroase afinități între ele, România și Republica Moldova s-au regăsit.

La început, pașii au fost timizi și firavi, ca ai unor frați care, fiind înstrăinați prea multă vreme și suferind diverse influențe străine, nu sunt siguri dacă se mai recunosc și dacă bucuria revederii va fi cea așteptată și de lungă durată. De aceea, cele două state, care aparțin aceluiași spațiu cultural și istoric, despărțite vremelnic de Clio, muza istoriei, experiment trăit și în timpurile descălecatului lor, s-au re-

găsit pe un „pod de flori” la Prut, râul răbdării și bunătății noastre, într-o zi de primăvară a anului 1990.

„Ziua cea mai lungă” a revederii a fost urmată de numeroasele contacte ale curiozității reciproce, de la nivelul oamenilor obișnuiți la cel al înalțelor oficialități, care, în anii 1991-1992, au cunoscut o intensificare deosebită.

Hotărâte să realizeze ceva durabil, România și Republica Moldova au trecut de la romantismul „podurilor de flori” la pragmatismul raporturilor bilaterale, care caracterizează lumea contemporană. Pentru aceasta au fost puse, mai întâi, bazele unui cadru juridic adecvat, creat în cea mai mare parte după obținerea independenței de stat de către Republica Moldova. Apoi, în vederea instituționalizării relațiilor, a fost creat mecanismul comitetelor interministeriale din România și Republica Moldova pentru raporturile reciproce.

Comitetul interministerial pentru relațiile României cu Republica Moldova a fost înființat la 23 ianuarie 1992, prin Hotărârea de Guvern nr. 28, fiind condus de ministrul afacerilor externe, președintele acestuia.

Ținând seama de evoluția raporturilor speciale, prioritare și privilegiate dintre cele două state, Chișinăul a constituit un comitet similar – Comitetul pentru relațiile Republicii Moldova cu România, coordonat de un viceprim-ministru al guvernului. Acesta a fost creat în urma decretului prezidențial emis de președintele Mircea Snegur la 20 iunie 1993.

Acest mecanism a fost înființat pentru a impulsiona realizarea obiectivelor strategice privind integrarea economică și consolidarea (refacerea) spațiului cultural-spiritual comun dintre România și Republica Moldova.

Întâlnirile de lucru comune ale celor două comitete s-au desfășurat anual, alternativ, la București și Chișinău, căpătând, treptat, un caracter interguvernamental. În intervalul dintre reuniunile comune au avut loc întâlniri periodice la nivelul grupurilor sectoriale de lucru mixte, conduse de membrii celor două comitete, la nivel de secretari de stat sau de reprezentanți ai conducerilor unor instituții (guvernator, director general, președinte). Activitatea grupurilor sectoriale s-a diversificat an de an, contribuind la identificarea unui număr însemnat de proiecte prioritare de conlucrare, la sprijinirea și încurajarea extinderii cadrului juridic bilateral, la activizarea contactelor interumane directe, precum și între agenții economici din cele două state.

Până în la 21 februarie 1998, au avut loc șapte reuniuni comune ale comitetelor interministeriale, ultima desfășurându-se la Galați, sub înaltul patronaj al președinților Emil Constantinescu și Petru Lucin-schi. Fiecare reuniune s-a încheiat cu unele înțelegeri de conlucrare, consemnate în documente (protocoale) semnate la nivelul coordonatorilor celor două comitete.

Reuniunea comună din 21 februarie 1998 a evaluat în mod pozitiv activitatea comitetelor interministeriale, apreciindu-se că au fost realizate, în mare parte, acțiunile și programele de cooperare convenite prin protocolul precedent, semnat la București, la 18 martie 1997. Dintre acestea au fost menționate următoarele: demararea negocierilor la nivel de specialiști pentru înființarea zonelor economice speciale (libere) Iași-Ungheni și Galați-Giurgiulești-Reni; deschiderea la Chișinău a Centrului de Comerț Exterior pentru Promovarea Exporturilor Republicii Moldova, ca proiect de asistență tehnică acordat de Guvernul României Guvernului Republicii Moldova.

Practica a demonstrat că mecanismul creat s-a dovedit viabil, însă nu destul de eficient, întrucât protocoalele reuniunilor comune de până acum au oferit mai mult un tablou al intențiilor în conlucrarea bilaterală, decât programe și înțelegeri la nivel sectorial, cu termene concrete de realizare în practică.

Așa se explică faptul că, în cei șase ani de funcționare a mecanismului comitetelor interministeriale, a fost realizat un singur obiectiv de cooperare în producție între România și Republica Moldova, respectiv fabrica de țevi sudate de la Fălești, neputându-se îndeplini, astfel, obiectivul strategic al integrării economice dintre cele două state.

Lipsa de pragmatism de care s-a dat dovadă în această perioadă, la care s-au adăugat și unele perioade tensionate, chiar reci, din relațiile bilaterale, a făcut să persiste unele neîmpliniri, care nu erau de natură să justifice caracterul special al raporturilor dintre statele noastre.

Principala dificultate – și cea mai importantă – cu care se confrunta mecanismul comitetelor interministeriale a fost lipsa unor resurse financiare necesare realizării integrării economice și cultural-spirituale reale dintre România și Republica Moldova. Fondul din bugetul public al României destinat susținerii acestor obiective de importanță strategică era foarte mic, avea un caracter mai mult simbolic și nu putea acoperi sprijinirea unor proiecte de anvergură. În anul 1997, de exemplu, volumul fondului special a fost de 5 miliarde

lei. Pentru anul 1998 s-a prevăzut suma de 10 miliarde lei, în timp ce realizarea proiectelor convenite de instituții și ministere și incluse în protocoalele reuniunilor comune presupunea fonduri care depășeau de cel puțin 10 ori valoarea alocată.

Fără abordări noi și mobilizări de resurse financiare de către ambele state, care să facă față necesităților, mecanismul comitetelor interministeriale a rămas un epifenomen al relațiilor bilaterale speciale, tot atât de romantic ca și „podurile de flori”.

Comunitatea de civilizație românească

Apartenența României și Republicii Moldova la același spațiu cultural-spiritual are o valoare axiomatică, recunoscută de întreaga comunitate internațională și de lumea civilizată, fără a vedea în aceasta un pericol pentru existența tânărului stat format între Prut și Nistru. În ciuda acestei realități, autorităților politice de la Chișinău le vine foarte greu să accepte cu obiectivitate inevitabila constantă culturală, de teama de a nu aduce atingere identității „poporului moldovenesc”, sintagmă consacrată în prima constituție democratică a Republicii Moldova.

Considerentele respective explică de ce a fost nevoie ca România să lanseze, în mod unilateral, obiectivul strategic al „consolidării spațiului cultural și spiritual comun” (nu unic, cum ar fi normal), iar oficialitățile din Republica Moldova să introducă criterii restrictive sau selective în legăturile culturale dintre cele două state.

În pofida acestor exigențe, raporturile de această natură dintre România și Republica Moldova au înregistrat, an de an, un curs ascendent, cunoscut fiind faptul că valorile culturale și spirituale nu pot fi îngrădite de granițele dintre state.

Pe domenii de activitate, prevăzute în programe convenite, conlucrarea culturală între România și Republica Moldova, după stabilirea relațiilor diplomatice, s-a concretizat în mai multe tipuri de activități, desfășurate pe durata mai multor ani.

La nivelul anului 1997, în România se aflau la studii, ca bursieri ai statului român, peste 12.000 de elevi, studenți și doctoranzi. La Chișinău studiază peste 200 de studenți și doctoranzi din România, ca bursieri ai Republicii Moldova. Ministerul Învățământului a utilizat, numai în perioada 1994-1995, pentru bursierii din Republica Moldova, aproximativ 1 miliard de lei/elev sau student. La valoarea

propriu-zisă a bursei s-au adăugat alte facilități, precum cazarea gratuită în internatele școlare și gratuitatea pe transportul în comun. S-au donat manuale pentru învățământul preuniversitar.

În perioada 1992-1995 a crescut volumul de carte românească în bibliotecile și școlile din Republica Moldova. Bibliotecile publice din Republica Moldova au primit donații din partea Guvernului României (peste 1,36 milioane de volume, în 1.800 de titluri).

La Chișinău s-a înființat un număr important de biblioteci – „Onisifor Ghibu”, „Transilvania”, „Târgoviște”, „Ovidiu”, „Gheorghe Asachi” –, care au primit fonduri importante de carte de la biblioteci din București, Cluj-Napoca, Dâmbovița, Iași etc.

Pe teritoriul Republicii Moldova există, în localități mai importante, filiale ale unor biblioteci din România: Galați, Buzău, Botoșani, Olt etc. Aceste biblioteci aprovizionează permanent, prin donații, filialele lor din Republica Moldova.

Au fost, de asemenea, donate tratate, monografii și reviste de specialitate pentru cadrele din învățământul medical. Au fost puse la dispoziția Ministerului Justiției materiale documentare și lucrări științifice în domeniul științelor juridice.

România a sprijinit Republica Moldova cu prilejul participărilor internaționale la expoziții și târguri de carte.

În domeniul activității cultural-artistice a existat o largă conlucrare între teatre, muzee, galerii de artă, instituții artistice etc. Începând din 1992 și până în prezent, practic toate instituțiile de cultură importante din România au evoluat la Chișinău.

Evoluția relațiilor bilaterale în anul 1997

Anul 1997 a fost un an bun pentru relațiile cu Republica Moldova. Abordarea pragmatică, realistă și dinamică a acestora, imprimată, în primul rând, de dialogul politic dintre cei doi președinți, Emil Constantinescu și Petru Lucinschi, a permis progrese semnificative pe plan politic, economic, tehnologic, precum și pe cel al contactelor interumane. S-a urmărit, în acest fel, realizarea obiectivului strategic al integrării economice și culturale dintre România și Republica Moldova într-o Europă unită³.

---

³ AMAE, *Problema 220/1997 R. Moldova*, dosar *Politica externă*, nepaginat.

Crearea Trilateralei România–Republica Moldova–Ucraina, întâlnirea celor trei șefi de stat la Izmail, lansarea proiectelor euroregiunilor „Dunărea de Jos” și „Prutul Superior”, reluarea dialogului dintre „ministerele de forță” din România și Republica Moldova și depășirea într-o măsură semnificativă a stării de suspiciune, moștenită din anii precedenți, menținerea unui nivel relativ ridicat al schimburilor comerciale în condițiile specifice create de dificultățile tranziției, atât în România, cât și în Republica Moldova, aducerea masivă de carte românească în Republica Moldova, crearea premiselor pentru participarea capitalului românesc la procesul de privatizare din stânga Prutului, schimbarea strategică a sursei de import de produse petroliere rafinate, îndeosebi benzină, din Rusia în România, inaugurarea legăturii telefonice și video cu fibră optică Iași-Ungheni, realizarea unei întâlniri fără precedent la nivelul autorităților publice locale, cu participarea tuturor președinților consiliilor județene din România și a tuturor președinților comitetelor executive raionale din Republica Moldova și – nu în ultimul rând – excelenta colaborare dintre ministerele afacerilor externe de la București și Chișinău justificau aprecierea publică a președintelui Emil Constantinescu potrivit căruia 1997 a fost un an de referință pentru relațiile dintre România și Republica Moldova.

Liderii autoproclamatei republici nistrene au urmărit cu multă atenție evoluția relațiilor dintre România și Republica Moldova. Punctul lor de vedere că, în cursul unui singur an de președinție a lui Petru Lucinschi s-a făcut mai mult în relațiile dintre cele două state decât în toți anii în care Mircea Snegur a fost șeful statului, era edificator în această direcție.

În 1997 a fost curățat terenul de suspiciuni, a fost pregătită opinia publică pentru noi dezvoltări în anii care aveau să vină. Desigur, nu totul s-a desfășurat linear și ideal.

Dialogul politic

Acesta a constituit vectorul de bază, cel care a contribuit esențial la reconstruirea treptată a încrederii și la o abordare firească a oricărei teme a relațiilor dintre România și Republica Moldova. Acest dialog s-a desfășurat la toate nivelurile oficiale: prezidențial, parlamentar, guvernamental, interministerial, experți din cele mai diferite domenii. Dia-

logul oficial a fost dublat de cel dintre liderii partidelor politice, ca și de multitudinea contactelor interumane care au avut loc, practic, zilnic.

Relațiile politice dintre România și Republica Moldova au înregistrat în anul 1997 o evoluție deosebit de favorabilă:

- șefii de stat s-au întâlnit de cinci ori: la 30 decembrie 1996 la București, la 28 aprilie 1997 la Istanbul, la 4 iulie 1997 la Izmail, în septembrie la Vilnius și la 4 decembrie la Iași;
- la reuniunea comună a comitetelor interministeriale, desfășurată la București la 18 martie 1997, din delegația Republicii Moldova au făcut parte 11 membri ai guvernului de la Chișinău, fiind prima întâlnire a membrilor noilor guverne. În contextul examinării ansamblului raporturilor bilaterale, ambele delegații au reafirmat, în numele guvernelor lor, caracterul special și privilegiat al relațiilor dintre România și Republica Moldova;
- miniștrii afacerilor externe s-au întâlnit de cinci ori în 1997;
- reprezentanți ai Republicii Moldova au participat cu interes și la nivel corespunzător la reuniuni internaționale organizate în România: Crans Montana (20-23 martie 1997), reuniunea pe linia Inițiativei de Cooperare în Europa de Est (24 aprilie 1997), întâlnirea FAO a miniștrilor agriculturii din țările central și est-europene (1-4 mai 1997) și au exprimat mulțumiri pentru modul în care au fost primiți de omologii lor români;
- s-au inițiat contacte la nivelul conducerii celor două parlamente, precum și ale comisiilor de politică externă și juridică;
- vizita oficială în România a prim-ministrului Republicii Moldova (15-16 mai 1997), care a permis să fie identificate noi posibilități de adâncire a colaborării economice bilaterale, inclusiv pentru asigurarea unei alternative viabile la dependența energetică a Republicii Moldova de Federația Rusă.

În zilele de 18-21 octombrie 1997, președintele Parlamentului Republicii Moldova, Dumitru Moțpan, a efectuat o vizită oficială în România.

Din contactele cu factorii de decizie de la Chișinău s-au desprins următoarele elemente mai semnificative:

- noua conducere a Republicii Moldova a insistat pe o abordare pragmatică în raporturile cu România, fără politizarea relațiilor;
- la insistențele conducerii României, s-a diminuat sensibil românofobia, fără a se putea spune că aceasta era ireversibilă;

- exista mai puțină sensibilitate din partea oficialităților de la Chișinău în legătură cu folosirea sintagmei „limba română”, deși nu se întrevădeau perspective de modificare a Articolului 13 din Constituția Republicii Moldova. Prin reducerea acestei sensibilități, se încerca să se evite oferirea de argumente opoziției de a formula noi critici la adresa președinției și guvernului; era însă de așteptat ca „problematica limbii” să facă obiectul unor confruntări în campania electorală parlamentară din prima jumătate a anului 1998;
- se manifestau, încă, suspiciuni față de contactele și primirile la București ale reprezentanților opoziției din Republica Moldova, subliniindu-se că noua putere de la Chișinău era în măsură și dorea să dezvolte relațiile cu România în toate domeniile de interes comun, mai mult decât opoziția;
- persista o „sensibilitate” deosebită în legătură cu publicațiile presupuse a fi finanțate din România, cum ar fi cotidianul „Țara” al FPCD, ziarul „Flux” și buletinul Agenției de Presă „Flux”, care formulau adeseori atacuri dure și foloseau un limbaj violent la adresa președintelui, conducerii Parlamentului și a reprezentanților puterii locale, ce permiteau o dezvoltare însemnată pe orizontală.

În privința eforturilor în direcția integrării economice, pe lângă reuniunile Comitetelor și activității grupelor sectoriale de lucru, au avut loc întâlniri frecvente ale operatorilor economici, se organizau participări reciproce la târguri și expoziții desfășurate la Chișinău și București, se aveau în vedere reuniuni ale oamenilor de afaceri.

Livrările reciproce de mărfuri și, îndeosebi, cooperarea în producție, de lungă durată, care să ofere o perspectivă, avansau greoi. România se menținea pe locul trei în comerțul exterior al Republicii Moldova, după Federația Rusă și Ucraina.

Cauzele acestei situații, constau în principal în:

- dificultăți în identificarea de produse care să fie importate din Republica Moldova, în condițiile reducerii, în continuare, a producției și a angajării de către aceasta a unor exporturi însemnate în CSI, în primul rând în Federația Rusă, pentru plata importurilor de combustibili și materii prime;
- limitarea tacită de către Republica Moldova a operațiunilor în barter, motivându-se că erau mari sume de bani neîncasate. Cu Federația Rusă și Ucraina se practica, în continuare, încheierea de

protocoale comerciale anuale, cu lista de mărfuri și nominalizarea agenților economici;

- în perioada de început, în condițiile lipsei cadrului juridic adecvat și a unei anumite euforii, operațiunile comerciale s-au realizat în mare parte spontan și, în multe cazuri, fără îndeplinirea în totalitate a obligațiilor asumate.
- o cauză esențială a stării de lucruri existente o constituia lipsa de „agresivitate” a operatorilor economici și a capitalului românesc pe piața Republicii Moldova. Practic, lipseau de pe această piață firmele comerciale și economice puternice din România;
- investițiile românești erau aproape absente în Republica Moldova, iar participarea agenților economici din România la procesul de privatizare era, practic, inexistent, în timp ce capitalul rus de toate felurile era deosebit de activ în aceste domenii.

Deschiderea la Chișinău a Centrului de Promovare a Comerțului Exterior, ca proiect de asistență tehnică acordat de Guvernul României, prin intermediul Ministerului Industriei și Comerțului, putea contribui în bună măsură la depășirea acestei situații. Existau câteva domenii în care se stabiliseră legături solide, cu perspective de integrare economică; industria mobilei și cea farmaceutică. Republica Moldova era un mare producător de zahăr și tutun. Cooperarea putea începe aici din stadiul culturilor agricole.

Nu s-au făcut simțite produsele industriale românești, mai ales mașini și utilaje. Cererile agenților economici din Republica Moldova au fost subapreciate de marile întreprinderi românești (ex. Sidex-Galați). Piața Republicii Moldova era insuficient cunoscută și constant subevaluată.

Investițiile României în Republica Moldova erau simbolice (aprox. 1%). Exista acordul de principiu al autorităților din Republica Moldova de a transforma creditul scadent, începând cu anul 1998⁴, în pachete de acțiuni la unitățile economice supuse privatizării.

Spațiul cultural și spiritual comun

Raporturile pe plan cultural și spiritual au cunoscut o evidentă evoluție normală, într-un climat mai bun decât în anii precedenți.

---

⁴ În valoare de circa 2,4 milioane dolari S.U.A. anual, timp de 5 ani.

Diminuarea accentuată a românofobiei în Republica Moldova, ca urmare și a liniei politice introduse de președintele Petru Lucinschi, a făcut să se reducă simțitor spiritul de confruntare, ca și atitudinea, dacă nu potrivnică, cel puțin temătoare la nivelul autorităților centrale și locale din anii anteriori. Faptul că, de exemplu, președintele și principalii săi colaboratori, prim-ministrul și membrii guvernului, alte persoane oficiale nu mai puneau în public problema denumirii limbii, se refereau deschis ori de câte ori era cazul la „limba română” și nu neapărat la „limba de stat” și cu atât mai puțin la „limba moldovenească”⁵, era o dovadă în această direcție. S-a mai pus o oarecare surdină în ceea ce privește predarea în învățământul de toate gradele a limbii române și a istoriei românilor, tema fiind din când în când readusă în atenție de elementele extremiste, dar mai degrabă ignorată de autorități, încercările celor care reveneau asupra problemei rămânând fără urmări practice.

A fost semnificativ și faptul că marcarea a 80 de ani de la crearea Sfaturii Țării⁶ s-a realizat cu aprobarea autorităților și că nu s-au mai făcut auzite tezele istoriografiei bolșevice privind rolul istoric al acestui organism politic. Dimpotrivă, s-a scos în evidență importanța creării acestuia și rolul jucat de Sfaturul Țării, într-o perioadă deosebit de dificilă.

Ca un ultim exemplu, se poate cita participarea, pentru prima dată, a autorităților la manifestările prilejuite de marcarea Zilei Limbii⁷, festivități cu o mare încărcătură emoțional-politică.

O accentuare a tentelor antiromânești s-a făcut remarcată în legătură cu problema recunoașterii de către Guvern a Mitropoliei Basarabiei. Subiectul a fost tratat de autorități mai mult din perspectiva electorală, având în vedere că numărul de parohii și de credincioși care țineau de Mitropolia Basarabiei se plasa între 5 și 10% din totalul parohiilor și creștinilor ortodocși din Republica Moldova. De altfel, poziția oficială a autorităților de la Chișinău era că problema, fiind de natură strict religioasă, trebuia soluționată în contactele și negocierile directe dintre Patriarhia Română și Patriarhia Rusă. În apărarea intereselor sale, Mitropolia lui Vladimir s-a situat deseori pe poziții antiromânești.

⁵ Deși Constituția îi obliga la această ultimă formulare.

⁶ Noiembrie 1997.

⁷ 31 august.

Principalele linii de forță ale acțiunilor privind consolidarea spațiului cultural comun l-au constituit pregătirea de cadre, trimiterea de carte românească – inclusiv manuale școlare, organizarea unor acțiuni culturale de ținută, promovarea contactelor directe între mediile intelectuale de toate categoriile.

În ceea ce privește pregătirea de cadre, în România învățau circa 12.000 de tineri din Republica Moldova – elevi și studenți – pe bază de burse oferite de guvernul român. În 1997 au fost acordate 1200 de burse. Se menținea, în continuare, o cerere ridicată care depășea oferta. În același timp, erau și mulți tineri care învățau pe cont propriu, mai ales aparținând familiilor cu rude în România. De remarcat era și faptul că mulți dintre elevii și studenții din România erau copii ai unor persoane oficiale, funcționari publici sau proveneau din familii de intelectuali care nu aveau o atitudine pro-românească deschisă. Erau, de asemenea, trimiși la studii în România tineri din Găgăuzia și Transnistria.

În afara studiilor complete, sprijinul pentru pregătirea de cadre se manifesta prin oferirea de posibilități de specializare (doctoratură), prin perfecționarea în România a unor cadre didactice. În acest din urmă caz necesitățile depășeau cu mult posibilitățile oferite de București.

Un domeniu mai puțin explorat a fost cel al perfecționării pregătirii unor categorii profesionale. De exemplu, a existat o propunere a Ministerului Sănătății privind perfecționarea periodică a medicilor în România. Proiectul ar fi fost deosebit de interesant, pentru că ar fi contribuit la crearea unui „spațiu comun sanitar și medical” și ar fi permis cunoașterea și promovarea medicamentelor românești în Republica Moldova. Din păcate, de la Ministerul Sănătății din România nu s-a primit nicio reacție.

Trimiterea de carte în limba română a continuat să fie o preocupare prioritară, răspunzând pozitiv la aceasta Ministerul Culturii, Departamentul pentru informații publice al Guvernului, Ministerul Afacerilor Externe, alte ministere (pentru cartea de specialitate), diferite edituri (printre care s-a remarcat Editura Tehnică), bibliotecile județene cu sprijinul autorităților locale, Primăria Capitalei etc. Deși era foarte dificil de a se avea o evidență a acestor donații, ordinul de mărime al valorii cărților oferite din România a fost de peste două

miliarde lei în 1997, din care mai mult de jumătate din surse guvernamentale, la care se adăugau manualele școlare trimise de Ministerul Educației Naționale în valoare de circa 600 milioane lei.

În legătură cu acest subiect, trebuie remarcat faptul că tot mai mult cartea românească a pătruns în orașele de provincie și sate, în bibliotecile locale și în școli. La nivelul anului 1997, funcționau peste 20 de biblioteci în Chișinău și în centre raionale, înfrățite cu biblioteci din România, care le aprovizionau sistematic cu carte. Multe din transporturile de carte – mai ales cele făcute de Departamentul pentru informații publice al Guvernului și de unele organizații neguvernamentale, au fost dirijate direct către beneficiarii finali – bibliotecile școlare și bibliotecile satești. O parte însemnată a donațiilor din anul 1997 a însemnat carte nouă, ceea ce a avut un impact deosebit de favorabil.

La acestea, se cuvin a fi adăugate eforturile pentru finanțarea unor publicații, în primul rând culturale, care apăreau Republica Moldova, ca și crearea unor legături de lucru strânse între editori din România și Republica Moldova, mizându-se pe editarea și tipărirea în comun a unor lucrări care să corespundă necesităților reale din Republica Moldova.

Donațiile au avut loc, de regulă, la manifestări speciale organizate în Republica Moldova, cum ar fi saloanele de carte de Ziua Limbii, aniversări, manifestări culturale de amploare, ceea ce a permis și nenumărate contacte directe, deosebit de utile, între slujitorii cărții.

Cu toate acestea, nu se făcuse de ajuns în privința cărții românești, mai ales că existau și factori potrivnici: concurența cu cartea în limba rusă și starea precară a populației din punct de vedere material, ceea ce făcea necesară continuarea donațiilor. Ar fi fost bine dacă s-ar fi putut asigura un mai mare număr de cărți/cursuri universitare, deosebit de necesare în învățământul superior pentru înlocuirea celor uzate moral ori a celor în limba rusă. De asemenea, era de așteptat ca înțelegerea convenită între reprezentanții asociațiilor autorităților locale din România și Republica Moldova să conducă la un flux sporit de carte, îndeosebi la nivelul școlilor satești și al localităților mici.

Anul 1997 a marcat o tendință pozitivă pe planul schimburilor culturale, îndeosebi în teatru și în muzică. Prestațiile la Chișinău ale Teatrului Mic din București, ale teatrelor din Oradea și Botoșani, ca și ale Teatrului Național din Craiova au constituit adevărate eveni-

mente cultural-artistice, cu mult succes de public. Au fost organizate concerte simfonice cu dirijori sau soliști din România, acestea din urmă pe baze impresariale. De remarcat este și faptul că trupele teatrale (Teatrul „Eugen Ionesco”), regizori din Chișinău, ca și mari artiști din Republica Moldova (în primul rând Maria Bieșu) au fost prezenți pe scenele românești.

Eforturile pentru consolidarea spațiului comun cultural și spiritual au îmbrăcat și alte numeroase forme: expoziții, dezveliri de statui, simpozioane și colocvii, conferințe etc. Densitatea acestora a fost semnificativă, cel puțin 5-6 acțiuni pe lună. Calitatea participării din țară a fost, în general, peste limita așteptărilor.

Multitudinea acțiunilor culturale comune reclama o nouă abordare instituțională, necesară în vederea armonizării lor, a evitării suprapunerilor și a petelor albe, dar și pentru depășirea unor dificultăți logistice și financiare, tot mai de neevitat în condițiile tranziției economice. Această funcție de coordonare, de management cultural ar fi putut fi îndeplinită de un anume **„Centru comun pentru promovarea acțiunilor culturale”**, organizat cu sprijinul celor două guverne și dotat cu minimul necesar pentru a putea fi și inițiator, dar și loc de desfășurare a unor manifestări.

Constituirea, la 4 iulie 1997, a **Trilateralei România–Republica Moldova–Ucraina** și lansarea proiectului euroregiunilor „Dunărea de Jos” și „Prutul Superior”, care cuprindeau zone limitrofe din România, Republica Moldova și Ucraina, erau preconizate să impulsioneze dezvoltarea relațiilor speciale dintre cele două state românești pentru integrarea economică și consolidarea spațiului cultural și spiritual comun și accelerarea procesului de aderare a acestora la structurile economice și politice europene și euroatlantice. Din păcate, cu excepția întâlnirilor de la Chișinău a miniștrilor de interne din cele trei țări, Trilaterală nu a cunoscut alte dezvoltări notabile. Nu s-au făcut progrese semnificative nici în ceea ce privește euroregiunile, dovada constituind-o faptul că, până la sfârșitul anului 1997, nu s-a reușit convenirea statutelor acestora.

Cadrul juridic al relațiilor bilaterale s-a dezvoltat, însumând, la nivelul anului 1997, peste 30 de acorduri guvernamentale încheiate.

Relațiile dintre România și Republica Moldova în perioada primei guvernări de centru-dreapta

Republica Moldova a fost condusă, timp de doi ani (1998-1999), de o coaliție politică de centru-dreapta, în care populația și-a pus mari speranțe de accelerare a reformelor democratice și de edificare a statului de drept, după o perioadă de stagnare impusă de guvernarea agrariano-interfrontistă a „feudalilor roșii”⁸.

Crearea Alianței pentru Democrație și Reforme (ADR) „a fost un act istoric bine gândit și justificat. Peste ani, se va vedea mai profund importanța acestei Alianțe pentru Republica Moldova” și România (n.n.), avea să afirme unul dintre liderii⁹ acesteia.

Din păcate, această șansă istorică nu a putut fi fructificată de noua putere, deoarece forțele revanșarde, criptocomuniste și rusofone, grupate în jurul președintelui Petru Lucinschi, al Partidului Comuniștilor și, chiar, al unei componente a coaliției de guvernământ (F.P.C.D.) s-au regrupat și și-au făcut un obiectiv fundamental din înlăturarea de la conducere a coaliției de centru-dreapta. Ca urmare, scena politică internă a fost dominată de o instabilitate accentuată, ceea ce a provocat două crize guvernamentale grave, în lunile februarie-martie și noiembrie-decembrie 1999, care s-au încheiat cu înlăturarea guvernului Ion Sturza și destrămarea majorității parlamentare de centru-dreapta.

Consecința majoră a luptei politice a constituit-o, însă, netezirea drumului pentru revenirea la putere a celor mai retrograde forțe ale regimului comunist totalitar sovietic. Astfel, în anul 2001, s-a produs *restaurația comunistă*, Republica Moldova înregistrând o „performanță” unică în Europa, respectiv aceea de a fi condusă, în următorii 8 ani, de un partid al comuniștilor sovietici *reloaded*, în timp ce toate fostele partide comuniste fie și-au schimbat doctrina, fie au dispărut de pe scena politică.

Odată cu *restaurația roșie*, Republica Moldova s-a distanțat din ce în ce mai mult de valorile democratice occidentale și de structurile de integrare euro-atlantice, care i-ar fi asigurat o cale sigură spre mo-

⁸ A președinților de colhozuri și sovhozuri din perioada sovietică.

⁹ Grigore Eremei, *Fața nevăzută a puterii*, Chișinău, Editura Litera, 2003, p. 639.

dernitate și dezvoltare, refăcând drumul înapoi spre regimurile oligarhice, autoritare, de tip asiatic, instalate în Rusia și în fostele republici unionale din Caucaz și Asia Centrală, de care liderii comuniști de la Chișinău se simt strâns legați.

În ce privește relațiile cu România, printr-o coincidență istorică fericită, în aceeași perioadă, puterea de la București era deținută de forțe de o culoare asemănătoare, de centru-dreapta, ceea ce a făcut ca între cele două guverne să existe o anumită compatibilitate ideologică și politică.

Drept consecință, perioada 1998-1999 a fost cea mai pragmatică și prolifică din scurta istorie a relațiilor dintre cele două state românești. A fost perioada celor mai intense contacte la nivel politic, parlamentar, economic, cultural, uman și local, cu toate dificultățile de ordin intern existente atât în România, cât și în Republica Moldova. Anul 1998 a fost, de exemplu, **anul primei și unicei întâlniri comune a noilor guverne de la București și Chișinău**, de până acum¹⁰. Marile proiecte comune de integrare – crearea de zone economice speciale, interconectarea rețelelor de transport a energiei electrice, sistemul integrat de aprovizionare cu produse petroliere și altele – au fost, practic, lansate sau promovate în această perioadă. De asemenea, au prins contur și au fost demarate cele mai importante proiecte de colaborare regională, cum ar fi Trilaterală România–Republica Moldova–Ucraina și euroregiunile „Prutul Superior” și „Dunărea de Jos”.

Derapaje grave ale regimului comunist restaurat în relațiile cu România (2001-2009)

Pentru a depăși un anumit recul care ar fi putut interveni în raporturile României cu Republica Moldova, după mutațiile produse în societatea din stânga Prutului, odată cu revenirea la putere a comuniștilor, oficialitățile de la București au transmis unele semnale pozitive vizând dorința de colaborare cu noua putere instalată la Chișinău¹¹.

¹⁰ Ca o ironie a istoriei, mai multe reuniuni comune au existat între guvernele de la București și Budapesta, deși nu ne leagă atât de profunde afinități de Ungaria.

¹¹ AMAE, *Problema 220/2001 R. Moldova*, dosar *Relații bilaterale*, vol. 2, f. 37-51.

Această poziție a încurajat oficialii comuniști să facă următorul pas în raporturile bilaterale, într-un moment în care analiștii politici prognozaau că victoria comuniștilor în alegerile parlamentare anticipate urma să producă o răcire a relațiilor dintre cele două state.

După depășirea impactului inițial, dialogul dintre București și Chișinău a cunoscut, în primele 100 de zile de guvernare comunistă, un curs ascendent, marcat îndeosebi de vizita la nivel înalt a președintelui Vladimir Voronin în România (1 mai 2001), de primirea Republicii Moldova în Pactul de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est (28 iunie 2001), cu sprijinul direct al României, precum și de reuniunea comună a Comitetelor interministeriale din cele două state (Chișinău, 12 iulie 2001).

La nivelul conducerilor de vârf ale celor două state s-a lansat ideea că era necesară înlocuirea factorului „emoțional” din raporturile bilaterale cu o abordare pragmatică, realistă și concretă a acestora. Un prim pas, în acest sens, a fost făcut prin convenirea Protocolului celei de a X-a reuniuni a Comitetelor interministeriale, care a fost consacrat în special relansării relațiilor economice dintre București și Chișinău. Acesta cuprindea, pe lângă unele proiecte mai vechi (participarea Republicii Moldova la finanțarea unității nr. 2 a Centralei Atomo-Electrice de la Cernavodă, interconectarea sistemelor energetice, construcția gazoductului Drochia-Iași și a căii ferate cu ecartament european pe ruta Iași-Chișinău, cooperarea în industria tutunului și repararea podului de la Rădăuți-Lipcani), și unele noi, cum ar fi participarea României la privatizarea fabricilor de vinuri și a nodului hidroenergetic Stânca-Costești, cooperarea în producția de tractoare și montarea de autoturisme de teren ARO, importul de autobuze ROCAR etc.

Realizarea acestora era, însă, puțin probabilă, impedimentul principal fiind lipsa resurselor financiare necesare. La aceasta se adăuga incompatibilitatea de interese ale celor două părți în privința unora dintre proiectele propuse, lipsa de atractivitate a altora, suspiciunea față de pătrunderea capitalului românesc pe piața din Republica Moldova și, nu în ultimul rând, presiunea politică exercitată de Federația Rusă pentru a preîntâmpina o apropiere prea mare a Chișinăului de București. În plus, relațiile bilaterale erau grevate de unele creanțe istorice sau mai recente, deloc neglijabile ca valoare pentru o economie aflată în criză profundă, pe care Republica Moldova le avea față de

România și pentru care încă nu se găsise o soluție de rezolvare. Legat de acest ultim aspect, comuniștii nu au acceptat ca România să beneficieze de anumite facilități în procesul de privatizare din Republica Moldova, pronunțându-se pentru respectarea regulilor economiei de piață cu strictețe, atitudine pe care nu o avea și față de Federația Rusă.

În aceste condiții, proiectele incluse în Protocol au rămas simple deziderate, așa cum s-a întâmplat cu cele prevăzute în documentele similare începând cu anul 1993.

În pofida declarațiilor favorabile ale președintelui Vladimir Voronin și a dorinței de a dezvolta relații pragmatice cu România, puterea comunistă de la Chișinău a manifestat prudență în raporturile cu Bucureștiul și chiar o atitudine neamicală. Astfel, în timp ce șeful statului afirma că nu avea niciun sentiment de românofobie, comuniștii au sărbătorit ziua de 28 iunie 1940 cu fast, apreciind că evenimentul respectiv a marcat „reunirea Basarabiei cu familia republicilor unionale sovietice”, iar cei 22 de ani de „ocupație” a Basarabiei de către România au fost „22 de ani de jefuire a ținutului, de asupra a populației”.

O semnificație asemănătoare a fost atribuită de comuniști zilei de 22 iunie 1941, decretată de Vladimir Voronin ca sărbătoare națională și dedicată comemorării victimelor fascismului (românesc – n.n.), căzute în Marele Război pentru Apărarea Patriei (sovietice – n.n.).

În dorința de a repune la locul lor „valorile naționale moldovenești” și de a-și onora promisiunile electorale, s-au multiplicat demersurile deputaților comuniști vizând eliminarea din programele de învățământ a disciplinelor „Istoria românilor” și „Limba română” și înlocuirea acestora cu „Istoria Moldovei” și „Limba moldovenească”. Acestea i-au încurajat și pe găgăuzi, Adunarea Populară de la Comrat pronunțându-se pentru introducerea „Istoriei plaiului natal” în învățământul din Găgăuzia.

Acordarea statutului de limbă oficială limbii ruse și aderarea la Uniunea Rusia-Belarus rămăneau obiective fundamentale ale programului de guvernare al comuniștilor, la care aceștia nu voiau să renunțe, chiar dacă era necesar să fie organizate referendumuri naționale. De altfel, în acest sens, s-au făcut primii pași. Parlamentul de la Chișinău a adoptat, în ședința din 26 aprilie 2001, proiectul de lege privind actele de stare civilă care prevedea ca acestea să fie completate în limbile moldovenească și rusă. De asemenea, Republica Moldova a fost primită în Uniunea Rusia-Belarus cu statut de observator,

iar Duma de Stat a Rusiei a recomandat oficialităților de la Chișinău și Tiraspol să înceapă negocierile de aderare a celor două „țări” la structura respectivă.

Orientarea prorusă a puterii comuniste s-a văzut cel mai bine cu ocazia Zilelor Culturii Slave și a Zilelor Culturii Belaruse, la care a participat conducerea de vârf a Republicii Moldova *in corpore*, lucru care nu s-a întâmplat cu prilejul aniversării unor personalități sau evenimente importante ale culturii poporului român. Nu era lipsit de interes și faptul că Vladimir Voronin se simțea la Moscova ca acasă, unde era primit de președintele Vladimir Putin oricând.

În Republica Moldova a început o prigoană împotriva a tot ceea ce era național românesc. În Parlament au fost introduse două inițiative legislative privind scoaterea în afara legii a partidelor politice și stoparea apariției publicațiilor care, prin activitatea și obiectivele propagate, „subminau” statalitatea Republicii Moldova, fiind vizate în primul rând P.P.C.D. și ziarele „Țara”, „Flux”, „Literatura și arta” și „Glasul Națiunii”.

Pe de altă parte, oficiosul „Comunistul”, secondat de „Glasul Moldovei” și „Săptămâna”, desfășura o campanie susținută împotriva României și a românismului, contestând cele mai importante evenimente din istoria modernă și contemporană a țării noastre și denigrând valorile perene ale poporului român.

În percepția conducerii comuniste de la Chișinău, raporturile Republicii Moldova cu România trebuiau „să pornească de la realitățile actuale” (două state vecine și independente, cu identități diferite), și nu de la aspectele de ordin istoric. În consecință, orice declarație a oficialităților române referitoare la evoluțiile din acest spațiu erau considerate ingerințe în treburile interne ale Republicii Moldova. Relevantă, în acest sens, a fost reacția deputatului comunist Victor Stepaniuc, liderul majorității parlamentare comuniste, în legătură cu declarația președintelui Ion Iliescu de la Crevedia, din 7 iulie 2001, privind deznaționalizarea românilor din Republica Moldova. Liderul comunist a replicat că românii sunt o minoritate națională în stânga Prutului, la fel ca cele rusă, ucraineană, bulgară și găgăuză, iar majoritatea populației este formată din „moldoveni”. Reacția lui Victor Stepaniuc a fost urmată de adoptarea, la 19 iulie 2001, de către Parlament a Legii minorităților naționale. Prin aceasta cetățenii care s-au declarat români la Recensământul din 1979 (circa 2000

de persoane) erau catalogați minoritari în comparație cu populația „moldovenească” majoritară, iar limba rusă a fost ridicată indirect la statutul de cea de-a doua limbă oficială în Republica Moldova.

Comuniștii nu pot să depășească sindromul românofobiei

Pronunțându-se, încă de la venirea lor la putere, pentru relații așa-zis pragmatice, dezbrăcate chipurile de haina „emoțională”, comuniștii au crezut că vor reuși să dezvolte cu țara „vecină” de la Apus (România – n.n.) raporturi standard, ignorând deliberat caracterul special al acestora. Tentativa s-a dovedit un fiasco chiar din momentul inițierii ei, întrucât relațiile dintre cele două state românești au, în primul rând, o conotație politică și națională foarte puternică. Ca urmare, acestea nu se pot dezvolta în mod armonios dacă nu se țin cont de acest factor deosebit de important¹².

Toate guvernările din Basarabia de după 1991 au trebuit să țină seama, mai mult sau mai puțin, de acest aspect semnificativ. De măsura în care au conștientizat acest lucru a depins nivelul atins în dezvoltarea relațiilor cu România, astfel explicându-se fluctuația deosebită înregistrată în evoluția acestora, iar, uneori, „înghețarea” sau chiar „răcirea” lor.

Puterea comunistă de la Chișinău a încercat să ridice ideologia moldovenismului primitiv la rangul de politică de stat, chiar mai abilit decât guvernarea agrariană (1994-1998), producând o dezvoltare fără precedent a românofobiei în Basarabia. Această politică era foarte periculoasă și își puna o amprentă deosebit de negativă asupra raporturilor cu România, în ciuda declarațiilor „binevoitoare” ale liderilor comuniști.

De altfel, la cinci luni de la preluarea puterii de către comuniști, niciunul dintre proiectele mai importante convenite în cadrul întâlnirilor la nivel înalt și în Protocolul reuniunii Comitetelor interministeriale nu a prins contur și nu avea perspectivă de a fi realizat. Mai mult, s-a constatat o blocare a oricăror inițiative venite din partea României de a participa la procesul de privatizare din Republica Moldova.

---

¹² AMAE, *Problema 220/2001 R. Moldova*, dosar *Relații bilaterale*, vol. 2, f. 61-63.

Concomitent, s-a constatat o încurajare nemaiîntâlnită a investitorilor și relațiilor cu Federația Rusă și Belarus.

Astfel, s-a observat clar direcția spre care se îndrepta efectiv Basarabia sub conducerea comunistă. Aceasta, în timp ce, în raporturile cu România comuniștii recurgeau doar la declarații de imagine, lipsite de conținut și de urmări concrete. Un exemplu de cum guvernarea comunistă trata relația cu România l-a constituit numirea lui Ion Godonoga în fruntea Oficiului special creat la Chișinău, similar cu cel de pe lângă Guvernul de la București. Acesta era un ilustru necunoscut, o persoană care nu cunoștea nimic despre relația specială cu România, lipsit de idei și de creativitate, tipul clasic al activistului care se supune orbește directivelor partidului unic. Prin numirea acestuia, se întrevedea clar intenția comuniștilor de a ține relația cu România la un nivel cât mai scăzut. Pe de altă parte, nici prezența lui Marcel Dinu la cârma structurii de la București nu era cea mai fericită, deși profesional acesta era net superior lui Ion Godonoga. Avem în vedere faptul că șeful Oficiului pentru relațiile cu Republica Moldova de pe lângă Guvernul României nu era agreat de comuniști și, îndeosebi, de președintele Vladimir Voronin, din cauza gafei monumentale pe care acesta a făcut-o în alegerile prezidențiale din 1996, când s-a implicat în campania electorală în defavoarea lui Voronin. Ceea ce l-a costat enorm, încheindu-și misiunea de ambasador înainte de termen în urma intervenției ex-președintelui Petru Lucinschi pe lângă Emil Constantinescu, președintele de atunci al României.

Relația cu Republica Moldova a mai fost afectată negativ și de comportamentul noului ambasador¹³ al României la Chișinău, care, deja în primele cinci luni de activitate, nu a reușit decât să producă o inflație de comunicate de presă și să inunde mass-media de interviuri ce reprezentau variațiuni pe aceeași temă, amintind de practici care au aparținut unei epoci revolute din istoria țării noastre. Neavând nicio tangență cu munca diplomatică și fiind lipsit de calități de om politic, acesta a restrâns activitatea Ambasadei la ceea ce pretindea că se pricepea mai bine – comerț, neglijând relațiile politice și cultural-spirituale, care, în raporturile cu Basarabia, sunt esențiale. Astfel,

---

¹³ Adrian Bălănescu, care și-a prezentat copiile scrisorilor de acreditare ministrului de externe, Nicolae Cernomaz, la 24 mai 2001.

s-a îndepărtat de intelectualitatea basarabeană și de liderii politici cu vederi proeuropene, aducând prejudicii majore intereselor României în Republica Moldova.

Dinamica relațiilor bilaterale în perioada regimului comunist restaurat

După acuzațiile de „expansionism” aduse României, la Strasbourg, de către ministrul justiției, Ion Morei, relațiile bilaterale dintre București și Chișinău au cunoscut o degradare continuă, care a durat până la sfârșitul guvernării PSD (noiembrie 2004) din țara noastră.

În ciuda declarațiilor ostile ale liderilor comuniști la adresa României, autoritățile de la București s-au străduit să mențină un echilibru formal al relațiilor bilaterale, fără a intra în polemici cu Chișinăul.

În ultimii trei ani ai guvernării PSD, contactele la nivel înalt între oficialitățile din cele două state au fost conjuncturale, fiind prilejuite de unele reuniuni internaționale, cum a fost summit-ul central-european, care s-a desfășurat la Mamaia în luna mai 2004. O invitație adresată de președintele Ion Iliescu liderului comunist de a participa la festivitățile de comemorare a 500 de ani de la moartea domnitorului Ștefan cel Mare, organizate la Putna la 2 iulie 2004, a fost refuzată, Vladimir Voronin preferând să facă o vizită particulară la Suceava, la 12 noiembrie același an.

Nici pe linia ministerelor de externe situația nu a fost mai bună, înregistrându-se o singură vizită și aceea de lucru, efectuată de ministrul de externe român, Mircea Geoană, la Chișinău, la 1 aprilie 2003.

În planurile economic și cultural-spiritual, mecanismul de integrare comună al comitetelor interministeriale din cele două state, care funcționa de peste 10 ani, a fost desființat și înlocuit cu o Comisie mixtă interguvernamentală de colaborare economică și de integrare europeană, care, în următorii 5 ani, s-a întrunit doar de 2 ori, o dată la 8 noiembrie 2004 la Chișinău, când s-a înființat, și a doua oară, la București la 1 noiembrie 2005.

Celelalte proiecte bi și trilaterale importante, între care Trilaterala România–Republica Moldova–Ucraina și euroregiunile „Prutul Superior” și „Dunărea de Jos”, au fost abandonate *sine die*, din cauza lipsei de interes a oficialităților comuniste de la Chișinău.

De altfel, trebuie precizat că, în primul mandat al guvernării comuniste sovietice, relațiile bilaterale au fost aduse, din cauza reticenței și ostilității guvernanților „roșii”, la unul dintre cele mai scăzute niveluri cunoscute până atunci.

Începând cu anul 2005, în România a venit la putere o guvernare de centru-dreapta, a Alianței „DA”, iar președinte a fost ales Traian Băsescu, susținut de aceasta. În Republica Moldova, comuniștii reușesc, din nou, să câștige alegerile, iar Vladimir Voronin, în urma unei diversiuni puse la cale de Moscova, prin intermediul slugii sale credincioase Iurie Roșca, obține cel de-al doilea mandat de președinte.

În aceste condiții, până la cunoașterea noilor „adversari” români, comuniștii au adoptat, timp de un an, o anumită atitudine de tatonare, perioadă în care au avut loc mai multe contacte la nivel înalt ale liderilor din cele două state, după cum urmează:

- vizita oficială în Republica Moldova a președintelui României, Traian Băsescu (21 ianuarie 2005);
- vizita de lucru a președintelui Vladimir Voronin la Iași (25 septembrie 2005), unde a avut o întrevedere cu șeful statului român;
- vizita oficială în România a prim-ministrului Republicii Moldova, Vasile Tarlev (16 noiembrie 2005);
- participarea președintelui Vladimir Voronin la deschiderea Festivalului Vinului Moldovenesc de la București (10 decembrie 2005).

După această perioadă, relațiile bilaterale dintre cele două state au reintrat în albia „firească” a ostilității față de România, manifestată de regimul comunist în primii săi ani de guvernare.

Convingându-se că nici noua putere de centru-dreapta de la București nu avea de gând să accepte aberațiile preceptelor ideologice ale moldovenismului, liderii comuniști în frunte cu Vladimir Voronin au trecut la atacuri împotriva României pe toate fronturile. Campania antiromânească deosebit de virulentă a atins o cotă maximă în anul 2007, după aderarea României la Uniunea Europeană și reintroducerea vizelor pentru românii basarabeni, când cererea pentru redobândirea cetățeniei române a luat o amploare fără precedent, lucru care a îngrijorat într-o foarte mare măsură autoritățile comuniste.

Pentru a stăvili valul de cereri privind redobândirea cetățeniei române, V. Voronin a trecut la atac pe mai multe direcții. În primul

rând, în mass-media controlată de putere, a început să acuze¹⁴ România de „distrugerea” economiei Republicii Moldova, de activitate „antistatală” a „coloanei a cincea” a țării noastre în Basarabia, precum și de comportament „duplicitar” al autorităților române. Întâmplător sau nu, însă foarte curios, ministrul de externe rus, Serghei Lavrov¹⁵, își exprimase, cam în același timp, nemulțumirea față de acordarea cetățeniei române basarabenilor.

În al doilea rând, președintele „roșu” s-a transformat într-un orchestrator al unei diversiuni puse la cale de Serviciul de Informații și Securitate (S.I.S.) de la Chișinău, primindu-i în audiență pe trei dintre reprezentanții așa-zisei „Comunități a Moldovenilor din România”, care s-au arătat preocupați „de a restabili echitatea istorică în privința moldovenilor, a limbii moldovenești și a istoriei moldovenești în România modernă”. În context, liderul comunist le-a promis celor „10 milioane de moldoveni” din România prioritate pentru obținerea cetățeniei moldovenești, sugerându-le chiar că poate ridica pretenții asupra „teritoriilor moldovenești aflate la vest de Prut”¹⁶.

În al treilea rând, autoritățile comuniste au efectuat unele demersuri pentru informarea organismelor internaționale și europene despre comportamentul „inadmisibil” al României față de Republica Moldova. Astfel, într-o declarație¹⁷ a guvernului Tarlev se preciza că acesta a cerut comunității internaționale „să-și folosească influența asupra României, pentru ca Bucureștiul să nu se mai amestece în treburile Republicii Moldova”. De asemenea, însuși Vladimir Voronin confirma că, în cadrul vizitei efectuate la Bruxelles, la 18-19 iunie 2007, „le-am povestit totul” (oficialilor comunitari) despre politica României în domeniul cetățeniei și că a insistat pentru deschiderea, pe lângă Ambasada Ungariei la Chișinău, a unui Centru Comun de Eliberare a Vizelor, pentru a lipsi România de avantajul de a fi „singura țară prin care se putea intra în Europa”¹⁸.

În al patrulea rând, regimul comunist de la Chișinău a trecut la acțiuni directe împotriva României. În urma unei provocări organizate de

¹⁴ Interviu acordat postului de televiziune NIT la 3 martie 2007.

¹⁵ Într-un interviu acordat publicației *Rossiskaia gazeta*, 21 februarie 2007.

¹⁶ Agenția Moldpres, 23 februarie 2007.

¹⁷ Dată publicității la 7 martie 2007 și preluată de Agenția Moldpres la aceeași dată.

¹⁸ Postul de televiziune NIT, 20 iulie 2007.

serviciile speciale moldovenești, consulul român Alexandru Rus este acuzat de luare de mită pentru a facilita procesul de acordare a vizelor românești. Iar numai după câteva luni, la 13 decembrie 2007, Vasile Nane, atașat cultural, și Laurențiu Pinte, secretar I, sunt declarați *persona non grata* și obligați să părăsească teritoriul Republicii Moldova în 24 de ore. În aceeași notă, Filip Teodorescu, ambasadorul României la Chișinău, este convocat, la 3 decembrie 2007, la Ministrul Afacerilor Externe și Integrării Europene și avertizat în legătură cu unele declarații recente ale sale, potrivit cărora România nu poate încheia un tratat de frontieră cu Republica Moldova, deoarece liderii comuniști insistă ca în text să se facă referire la Tratatul de pace de la Paris din 10 februarie 1947, prin care erau fixate granițele URSS într-o perioadă în care România era „un stat înfrânt și ocupat” de sovietici.

Pe de altă parte, pentru a restrânge sau înlătura „influența românească” în Basarabia, **regimul „roșu”** a retras, la 27 septembrie 2007, licența de emisie a postului public de televiziune TVR1, deși aceasta era valabilă până în 2011, și a acordat-o Companiei „TLFM International”, creată ad hoc și controlată de putere¹⁹.

În continuare, autoritățile comuniste au început să introducă tot felul de restricții ilegale pentru cetățenii români la punctele de trecere a frontierei de la Prut, unor delegații ale orașelor Bacău, Târgu-Mureș, Năvodari și altele, invitate la hramul Chișinăului, interzicându-le să intre în Republica Moldova.

Retorica antiromânească a lui Vladimir Voronin și a altor lideri comuniști a continuat pe tot parcursul anului 2008 și în prima jumătate a anului 2009, în ciuda vizitelor oficiale, de lucru sau ocazionale ale unor înalți demnitari români²⁰ în Republica Moldova, menite să ducă la detensionarea și normalizarea relațiilor bilaterale dintre București și Chișinău.

Contactele respective nu au reușit să elimine problemele controversate din relațiile bilaterale, care priveau îndeosebi încheierea Tra-

¹⁹ *Flux*, nr. 153, 6 noiembrie 2007.

²⁰ Avem în vedere participarea ministrului de externe, Adrian Cioroianu, la inaugurarea noului sediu al Consulatului României (21 decembrie 2007); vizita oficială a ministrului român de externe, Lazăr Comănescu (7 iulie 2008); vizita de lucru a președintelui Traian Băsescu (20 august 2008) și vizita de lucru a ministrului român de externe, Cristian Diaconescu (22 ianuarie 2009).

tatului politic de bază și a Acordului de delimitare a frontierei dintre România și Republica Moldova.

Lipsa acestora din cadrul juridic bilateral era pusă de regimul comunist pe seama autorităților române și era considerată ca principala cauză a tensionării raporturilor dintre București și Chișinău. Totodată, absența acestor documente este văzută de liderii comuniști ca o nerezunoaștere de către România a independenței Republicii Moldova și un „atentat” la integritatea teritorială a acesteia²¹.

Realitatea este că Bucureștiul considera un eventual tratat de frontieră ca fiind inutil și contrar realităților istorice care îi leagă pe românii de pe cele două maluri ale Prutului, dorind să încheie un acord de parteneriat în spirit european, în timp ce liderii „roșii” de la Chișinău vedeau în semnarea celor două documente o delimitare definitivă și totală a Basarabiei de România, așa cum le-o cerea Moscova.

Regimul comunist a respins constant orice inițiativă de colaborare venită din partea României, inclusiv în ce privește expertiza și sprijinul pe care Bucureștiul s-a oferit să le acorde Chișinăului în demersurile acestuia pentru integrarea în Uniunea Europeană. Atât Vladimir Voronin, cât și Andrei Stratan, ministrul afacerilor externe, au respins ofertele, în acest sens, ale autorităților române, declarând că „nu avem nevoie de avocați și de frați mai mari. Suntem pregătiți să trecem de sine stătător etapele de integrare europeană. Vom coopera cu Bucureștiul, doar prin Bruxelles, conform regulilor și principiilor U.E.”²².

Aceste declarații erau contrazise de cele ale lui Kinga Goncz, ministrul ungar al afacerilor externe, care, cu prilejul vizitei premierului Vasile Tarlev la Budapesta, afirma²³ că, la cererea Republicii Moldova, urma să fie delegat la Chișinău un expert maghiar în problematica europeană, iar Vasile Tarlev, la rândul său, mulțumea Ungariei pentru sprijinul consecvent acordat în implementarea standardelor europene.

În ultimele luni ale **regimului „roșu”**, dar mai ales în zilele următoare comunicării rezultatelor oficiale ale alegerilor parlamentare, care au avut loc la 5 aprilie 2009, relațiile bilaterale dintre cele două state au cunoscut o criză fără precedent, atingând apogeul.

²¹ Agenția Flux, din 25 ianuarie 2009.

²² Agenția RIA Novosti, 27 ianuarie 2009.

²³ Agenția Moldpres, 22 februarie 2009.

România a fost acuzată direct de regimul comunist de la Chișinău, prin intermediul presei guvernamentale, că ar fi trimis oameni pentru a se implica în campania electorală pentru alegerile parlamentare. Premierul Zinaida Greceanîi a declarat în oficiosul²⁴ puterii că România și-ar dori „pe căi ilegale, chiar violente, destabilizarea acestei țări și impunerea la guvernare a unor partide de opoziție, care îi sunt credincioase”. Filip Teodorescu, ambasadorul României la Chișinău, a fost convocat la M.A.E.I.E., pentru a i se atrage atenția cu privire la participarea inadmisibilă a unor cetățeni români la diferite acțiuni cu caracter electoral. În context, autoritățile comuniste au închis granița²⁵ pentru cetățenii români în ultima săptămână a campaniei electorale, peste 200 din aceștia fiind întorși de la frontieră.

Îngrijorat de o posibilă înfrângere în alegeri, Vladimir Voronin, aflat în vizită la Moscova, pentru a obține sprijin de la stăpânul său, a declarat²⁶, în mod unilateral, fără a se consulta cu celelalte părți implicate, că acceptă menținerea trupelor ruse pe teritoriul Republicii Moldova și transformarea formatului 5+2 de negocieri pentru Transnistria în unul „mai redus” pe placul Kremlinului. Poziția liderului comunist a nemulțmit U.E., S.U.A., O.S.C.E. și Ucraina, care se vedeau astfel excluse din procesul de negocieri privind reglementarea diferendului transnistrean.

Ulterior, în contextul demonstrațiilor anticomuniste de la Chișinău, declanșate de anunțarea rezultatelor preliminare ale alegerilor și de nerecunoașterea acestora de către partidele de opoziție, Vladimir Voronin a acuzat deschis România că ar fi fost implicată în tentativa de „lovitură de stat” din Republica Moldova și că „poporul moldovean a văzut cea mai mare înjosire a propriei lui independențe – steagul României pe Parlament”²⁷, fără a aduce probe și dovezi pentru susținerea elucubrațiilor sale.

Drept represalii împotriva „agenturilor străine” (românești – n.n.), liderul „roșu” a dispus expulzarea ambasadorului român la Chișinău, Filip Teodorescu, și a ministrului-consilier al Ambasadei României, Ioan Gaborean, reintroducerea vizelor pentru cetățenii

²⁴ *Moldova Suverană*, 1 aprilie 2009.

²⁵ *Gândul*, anul V, nr. 1202, 30 martie 2009.

²⁶ *Adevărul*, nr. 5816, 30 martie 2009.

²⁷ *Gândul*, anul V, nr. 1209, 9 aprilie 2009.

români, închiderea granițelor cu România, rechemarea definitivă a ambasadorului Republicii Moldova la București, precum și alte măsuri antiromânești. Acestea echivalau cu o „declarație de război” a regimului comunist împotriva României și se aflau la limita ruperii relațiilor diplomatice dintre cele două state.

Acuzațiile lui Voronin la adresa României au fost susținute constant de înalte oficialități și analiști ruși atât în timpul desfășurării evenimentelor, cât și după aceea. Serghei Prihodka, consilier pe probleme diplomatice al președintelui Dmitri Medvedev, a declarat că „România a turnat intenționat și fără rușine gaz pe foc, provocând grupurile de tineri la mișcările de protest care au devenit violente”. Rusia este „foarte nemulțumită” de faptul că europenii „și-au ferit privirea” în timp ce „forțele speciale românești au folosit o serie de metode pentru a provoca dezordine în Republica Moldova”²⁸.

În același timp, într-un comunicat al M.A.E. rus, se afirma că „juducând după sloganurile strigate în piață, după steagurile României din mâinile organizatorilor acestor acțiuni, scopul lor este să discrediteze rezultatele obținute în consolidarea suveranității Republicii Moldova”²⁹.

De asemenea, cu prilejul summit-ului Rusia – U.E. de la Habarovsk, oficialii ruși au solicitat liderilor europeni să ceară României să nu se mai amestece în treburile interne ale Republicii Moldova. Alexandr Grușko, adjunct al ministrului rus de externe, a cerut, în context, ca „această țară (România – n.n.) să înceteze presiunile politice asupra Moldovei și să recunoască definitiv independența acestui stat”³⁰.

Autoritățile române au dat dovadă de calm și echilibru în respingerea acuzațiilor lui Voronin, arătând că acestea reprezentau o încercare a comuniștilor de a transfera responsabilitatea unor grave probleme interne pe seama României³¹. Concomitent, poziția României a fost transmisă partenerilor săi din comunitatea europeană și euroatlantică.

Înghetarea totală a relațiilor diplomatice dintre România și Republica Moldova a survenit odată cu refuzul autorităților comuniste de a acorda agreementul lui Mihnea Constantinescu, nominalizat în

---

²⁸ Agenția Moldpres, 21 mai 2009.

²⁹ Agenția RIA Novosti, 20 mai 2009.

³⁰ *Adevărul*, nr. 5862, 23 mai 2009.

³¹ Comunicatul M.A.E. român din 8 aprilie 2009, www.mae.ro.

calitate de nou ambasador la Chișinău, și amânarea *sine die* a desemnării unui înlocuitor al Lidiei Guțu, fost șef al misiunii diplomatice a R.M. la București, numită, ulterior, ambasador la Sofia.

Episodul respectiv a marcat cel mai scăzut nivel al relațiilor României cu Republica Moldova, **puterea roșie** restaurată reușind să realizeze o performanță unică, după 1991, respectiv aceea de a readuce relațiile bilaterale la gradul zero, existent în ultimii ani ai regimului bolșevic sovietic.

Comportamentul autorităților comuniste, specific unui regim totalitar, față de România, un stat membru cu drepturi depline al U.E., a fost sancționat de oficialitățile europene de la Bruxelles. Miniștrii europeni de externe, reușiți³² la Luxemburg la 15 iunie 2009, au decis să reconsidere relațiile cu Chișinăul și să nu reia negocierile cu Republica Moldova privind integrarea europeană, până când aceasta nu-și va reglementa relațiile cu România. Totodată, șefii diplomației celor 27 și-au exprimat preocuparea față de abuzurile autorităților de la Chișinău, care au avut loc după alegerile de la 5 aprilie 2009 și au cerut efectuarea unei anchete transparente, imparțiale și eficiente asupra evenimentelor, care să includă reprezentanți ai opoziției și experți internaționali. În același timp, U.E. a chemat autoritățile comuniste să asigure libera și corecta desfășurare a alegerilor anticipate, programate pentru 29 iulie 2009.

În ciuda avertismentelor europene primite, Vladimir Voronin a continuat retorica antiromânească, cerând României, la ieșirea de la urne, „să se dezică de trecutul ei istoric” și „să nu încerce să joace pe cartea trecutului istoric comun, dar și să renunțe la unionism și naționalism, dacă dorește dezvoltarea relațiilor cu Republica Moldova”³³.

Liderul bolșevic nu a uitat, în același context, să mulțumească Rusiei pentru sprijinul acordat după alegerile din aprilie, „în acele zile grele pe care le-a trecut statul nostru”. Acesta a mai declarat că Federația Rusă s-a dovedit a fi „cel mai real, cel mai adevărat prieten” al Republicii Moldova și „un astfel de sprijin nu poate fi uitat”³⁴.

³² *Adevărul*, nr. 5882, 16 iunie 2009.

³³ *Adevărul*, nr. 5920, 30 iulie 2009; *Gândul*, anul V, nr. 1304, 30 iulie 2009.

³⁴ *Agenția Interfax*, 29 iulie 2009.

Relațiile bilaterale în timpul celei de-a doua guvernări de centru-dreapta: revenirea la normalitate

Schimbarea regimului comunist restaurat, în urma alegerilor parlamentare din 29 iulie 2009, și instalarea unui guvern al unei noi coaliții de centru-dreapta, la finele lunii septembrie, au marcat revenirea la normalitate în relațiile bilaterale dintre cele două state românești.

Unul dintre primele decrete ale președintelui interimar, Mihai Ghimpu, precum și prima hotărâre a guvernului, condus de Vlad Filat, au vizat desființarea regimului de vize pentru cetățenii români, impus de regimul comunist abia înlăturat de la putere. Această măsură a fost urmată de semnarea, la București, la începutul lunii noiembrie 2009, cu prilejul vizitei premierului Vlad Filat, a *Acordului privind micul trafic la frontieră*, blocat de autoritățile comuniste timp de mai bine de un an³⁵.

Anul 2010 a continuat în aceeași notă pozitivă, de normalitate, în raporturile dintre București și Chișinău. Astfel, pe lângă vizitele la nivel înalt, efectuate în Republica Moldova de președintele Traian Băsescu (27-28 ianuarie), premierul Emil Boc (31 martie) și Roberta Anastase, președintele Camerei Deputaților (27 martie), sau a președintelui interimar Mihai Ghimpu (27-28 aprilie) în România, s-au întreprins acțiuni concrete în folosul românilor de pe ambele maluri ale Prutului, cum ar fi:

- oferirea de România a unui sprijin financiar nerambursabil Republicii Moldova în valoare de 100 mil. euro, derulabil în patru ani, între 2010 și 2013 inclusiv, bani care vor fi dați în patru tranșe anuale și vor fi destinați proiectelor de infrastructură, în educație și în proiecte de importanță locală³⁶;
- deschiderea, la 15 februarie, a punctului de trecere Rădăuți-Lipcani, în partea de nord a frontierei dintre cele două state, în prezența premierului Vlad Filat și a ministrului român al administrației și internelor, Vasile Blaga;
- depunerea, începând cu 1 martie, a actelor pentru obținerea accesului de mic trafic la frontieră, în conformitate cu Acordul semnat

³⁵ Agenția Interlic, din 1 ianuarie 2011.

³⁶ Agenția Interlic, din 28 ianuarie 2010.

în noiembrie 2009, primele permise de mic trafic fiind înmânate, la Chișinău, la 31 martie, de premierii Emil Boc și Vlad Filat;

- deschiderea, la 9 iulie, a consulatelor românești la Bălți și Cahul, problemă blocată, începând cu anul 2007, de fostele autorități comuniste de la Chișinău, în prezența miniștrilor de externe ai României și Republica Moldova, Teodor Baconschi și, respectiv, Iurie Leancă;
- inaugurarea, la 29 septembrie, la Chișinău, a Institutului Cultural Român „Mihai Eminescu”;
- deschiderea, la 8 octombrie, a consulatului Republicii Moldova la Iași;
- semnarea, la 8 noiembrie, la București, a *Tratatului dintre România și R. Moldova privind regimul frontierei de stat, colaborarea și asistența mutuală în probleme de frontiere*.

În ce privește relațiile diplomatice dintre cele două state, acestea au consemnat, la 30 martie, înmânarea de către noul ambasador al României la Chișinău, Marius Lazurcă, a scrisorilor de acreditare președintelui interimar, la un an după ce predecesorul său, Filip Teodorescu, a fost expulzat de fostele autorități comuniste, urmată de acreditarea, la 23 iulie, a actualului ambasador al Republicii Moldova la București, Iurie Reniță, după ce Chișinăul își rechemase fostul șef de misiune, în aprilie 2009.

În 2010, între cele două state românești au fost semnate 15 acorduri de colaborare multisectorială.

În anii următori și, îndeosebi, după alegerile parlamentare anticipate din Republica Moldova, care au readus la guvernare partidele din Alianța pentru Integrare Europeană (A.I.E.), relațiile dintre cele două state românești au continuat trendul ascendent, devenind mult mai pragmatice.

Dintre cele mai semnificative și mai pragmatice proiecte de cooperare bilaterală, le menționăm pe următoarele:

- organizarea primei ședințe comune a guvernelor României și Republicii Moldova, la Iași, la 3 martie 2012, cu prilejul căreia a fost semnat *Planul de acțiune pentru aplicarea Declarației comune*³⁷ *privind instituirea unui parteneriat strategic între România și Republica Moldova*

³⁷ Declarația comună pentru instituirea parteneriatului strategic a fost semnată la București, la 27 aprilie 2010, de președinții Traian Băsescu și Mihai Ghimpu.

pentru integrarea europeană a Republicii Moldova, unul dintre obiectivele acestuia fiind înființarea Comisiei interguvernamentale pentru integrare europeană România–Republica Moldova, mecanism menit să sprijine Republica Moldova în parcursul său european³⁸;

- convocarea, la 3 iulie 2012, la București, a primei reuniuni³⁹ a Comisiei mixte interguvernamentale pentru integrare europeană România –Republica Moldova, desfășurată într-un format care a permis fixarea obiectivelor și proiectelor concrete de colaborare bilaterală în următoarele domenii: armonizare legislativă, siguranța alimentelor, justiție și combaterea discriminării, afaceri interne și sesiunea plenară a Comisiei;
- semnarea, la 17 iulie 2012, la Chișinău, cu ocazia vizitei premieiului român⁴⁰, Victor Ponta, a Declarației comune, care stabilea termenii concreți în vederea implementării proiectelor din domeniul energetic, respectiv construirea gazoductului⁴¹ Ungheni-Iași, a liniei de interconexiune electrică Iași-Ungheni, cu puterea de 400 de kilovolți, finalizarea proiectului Gotești-Fălciu, de 110 kilovolți, precum și a interconexiunii Bălți-Suceava, de 400 de kilovolți.

În prezent, **cadrul juridic bilateral** cuprinde 159 de tratate și acorduri, încheiate în cele mai diverse domenii, iar 41 se află în proces de negociere⁴².

În ceea ce privește **relațiile comercial-economice**, conform datelor statistice ale BNS pentru anul 2012, nivelul comerțului bilateral a înregistrat valoarea de 977,3 milioane USD (în creștere cu 2,8% în comparație cu anul 2011), din care exportul produselor moldovenești a fost de 356,7 milioane USD (în descreștere cu 5,2%), iar importul din România – de 574,3 milioane USD (în creștere cu 8,1%).

³⁸ www.mae.ro, ultima accesare la 3 martie 2012.

³⁹ Comunicat de presă al MAE român din 3 iulie 2012, www.mae.ro

⁴⁰ Agenția Interlic, din 17 iulie 2012.

⁴¹ Proiectul prevede construcția a 31 km de conductă pe teritoriul României și 9 km pe teritoriul Republicii Moldova, inclusiv traversarea râului Prut, costul estimativ fiind de 19 milioane de euro, o parte din cheltuieli urmând a fi acoperite din fonduri europene, iar cealaltă din ajutorul de 100 de milioane euro oferit de țara noastră Chișinăului; vezi Agenția Interlic, din 23 mai 2012.

⁴² www.mae.ro, ultima accesare la 22 noiembrie 2013.

Pe de altă parte, la 31 decembrie 2012, erau înregistrate în România un număr de 4103 de **societăți mixte moldo-române**, cu un capital total investit de 34.85 milioane dolari SUA, Republica Moldova ocupând locul 46 în topul investitorilor străini.

În acest context, trebuie menționat că, timp de zece ani, respectiv din 2004 până în 2013, au avut loc alternativ, la Chișinău și București, doar șase reuniuni⁴³ ale **Comisiei mixte interguvernamentale moldo-române**, dintre care patru în perioada regimului comunist restaurat.

---

⁴³ Datele acestora sunt următoarele: 8 noiembrie 2004, 1 noiembrie 2005, 2 noiembrie 2006, 23 octombrie 2008, 24 mai 2010 și 26 aprilie 2012.

CONFLICTUL DIN ZONA ESTICĂ A REPUBLICII MOLDOVA: SEPARATISM SAU OCUPAȚIE STRĂINĂ (RUSEASCĂ)?

Aurelian LAVRIC

Din anul 1992 până în prezent, în spațiul public din Republica Moldova sunt folosite, atât de politicieni, cât și de jurnaliști și formatorii de opinie, expresiile „regim separatist”, „lideri separatiști” sau „republică separatistă”. Să luăm un exemplu de document oficial: scrisoarea din 12 noiembrie 2010 a președintelui interimar Mihai Ghimpu, în adresa secretarului general al NATO, Anders Rasmussen, în legătură cu subiectul „retragerii trupelor ruse” din „raioanele de est ale Republicii Moldova”, difuzată de mai multe portaluri de știri¹. „Trupele ruse pe teritoriul statului nostru nu sunt doar o sursă permanentă de pericol la adresa securității Republicii Moldova, dar și de alimentare a **separatismului transnistrean** (subl. A.L.), dat fiind faptul că **liderii separatiști de la Tiraspol** (subl. A.L.) văd în prezența trupelor ruse, dislocate în regiune, un suport moral, politic și material al acțiunilor lor”, nota Mihai Ghimpu (sau consilierul său pentru politică externă, care a elaborat textul).

În primul rând, în ceea ce privește „separatismul”. Probabil că nu este un secret pentru nimeni faptul că Republica Moldova este *un stat separatist* care s-a separat de Rusia, sub ocupația căreia s-a aflat, ultima dată, din 1944 până în 1991. Ca stat separatist, Republica Moldova ar trebui să sprijine separatismul din simplul motiv că, datorită mișcării pentru separare, această republică a obținut libertatea. Totuși, să fie oare Igor Smirnov² sau Vladimir Antiufeev³, care au deținut puterea

---

¹ Textul integral al scrisorii președintelui interimar M. Ghimpu a fost publicat pe portalurile de știri. A se vedea <http://www.azi.md/ro/story/14666>, postat 12 noiembrie 2010; sau: <http://unimedia.md/?mod=news&id=25989>.

² Născut la Petropavlovsk-Kamceatski și sosit la Tiraspol în 1987, președinte al „RMN” în 1990-2011.

³ Fugit din Letonia după puciul din august 1991 de la Riga și trimis la Tiraspol în septembrie 1991, ministru al securității al „RMN” în 1991-2011.

în zona nistreană până în decembrie 2011, niște lideri separatiști, iar regimul lor unul separatist? Dacă oficialii moldoveni vor stăruî, inclusiv pe plan internațional, în promovarea ideii că există un „separatism transnistrean” în R. Moldova, aceasta nu va face decât să atragă simpatia opiniei publice internaționale pentru regimul de la Tiraspol, care (rezultă din declarațiile oficialilor de la Chișinău) ar lupta pentru libertate, așa cum Republica Moldova a luptat pentru libertatea sa în 1991 – 1992. Să ne înțelegem totuși: dacă, de exemplu, cele șase milioane de turci din Germania, cu sprijinul armatei turce, vor declara la un moment dat că au constituit *o republică germană renană* (de la denumirea râului Rin), cu limba turcă utilizată de administrație și în spațiul public, nimeni nu-i va numi „separatiști”. Dacă cele opt milioane de imigranți din Magreb de pe teritoriul Franței, cu sprijinul armatei algeriene, vor declara *o republică franceză loareză* (de la râul Loara), cu limba arabă drept limbă oficială, nimeni nu-i va numi „separatiști”. Îmi pare rău că președintele interimar Ghimpu l-a indus în eroare pe secretarul general al NATO privind existența unui separatism în R. Moldova, acolo unde este vorba de o zonă de ocupație rusească și de un regim de ocupație.

În al doilea rând, de ce separatism „transnistrean”? Acea regiune a Republicii Moldova care nu este controlată de autoritățile de la Chișinău cuprinde cea mai mare parte a regiunii din stânga râului Nistru (fără satele Cocieri, Molovata Nouă, Coșnița, Pohrebea, Doroțcaia, Pârâta) și o parte din Basarabia, sau Cisnistria (municipiul Bender și satele Gâsca, Proteagailovca, Chițcani, Cremenciug, Merenești și Zahorna). Atunci de ce „transnistrean”? În scrisoarea oficială sus-menționată mai scria despre aflarea trupelor rusești „în Transnistria”. Însă realitatea e alta: trupe rusești se află și pe malul drept al Nistrului (Cisnistria), la Bender, unde pot fi văzute cazarmele cu drapelul Rusiei arborat. Este o deosebire importantă între conflictul din Republica Moldova, unde nu este vorba de separatism, și alte conflicte, cu adevărat separatiste, din lume (Kosovo, Abhazia, Osetia de Sud): **zona de conflict de la noi nu are o denumire istorică**. Este o parte din Transnistria și o parte din Basarabia – este o parte a Republicii Moldova, partea sa central-estică, aflată din 1944 până în prezent sub ocupație militară rusească.

În al treilea rând, în legătură cu o altă idee din scrisoarea președintelui interimar M. Ghimpu din 12 noiembrie 2010: „Îmi exprim speranța

că în cadrul negocierilor actuale privind regimul de control al armamentelor, poziția Republicii Moldova privind prezența ilegală a trupelor ruse pe teritoriul său – și anume **retragerea** imediată, ordonată și completă a trupelor ruse (subl. A.L.) de pe teritoriul Republicii Moldova – va fi auzită și luată în seamă”. Consider că retragerea trupelor ruse ar putea însemna blocarea definitivă a rezolvării problemei. Conducerea Rusiei (de exemplu președintele Putin) ar putea să-l telefoneze pe președintele Republicii Moldova și să-i spună că în cinci minute, în care cei doi vorbesc, trupele rusești se retrag. La sfârșitul convorbirii ar putea să-l îndemne să meargă să verifice dacă mai găsește în zona respectivă vreo unitate cu drapelul rus arborat. Desigur, n-o să-i permită să pătrundă pe teritoriul respectiv serviciile care efectuează controlul la intrarea în zonă. Dar Putin ar putea să-l ajute și cu aceasta – să intervină ca să i se permită președintelui țării să inspecteze unitățile militare și să constate că nu mai există niciun drapel rus arborat sau militari cu epoleți rusești (adică: în cele cinci minute ale discuției telefonice militarii ruși își vor fi înlocuit epoleții rusești cu cei ai „republicii” de pe Nistru – „RMN”). Deci, este posibilă o situație în care în zona de ocupație rusească militarii ruși să-și înlocuiască epoleții (cei rusești cu cei nistreni), totul rămânând însă pe vechi, trupele rusești rămânând în continuare acolo, sub comanda și cu sprijinul Moscovei. Deși M. Ghimpu era „ferm convins că retragerea completă a trupelor ruse de pe teritoriul Republicii Moldova va crea premisele necesare pentru reglementarea conflictului transnistrean pe cale pașnică și va contribui, inclusiv, la consolidarea stabilității și securității în regiune”⁴, cred că singura soluție a acestui conflict este cererea exprimată de Republica Moldova ca Rusia să **retrocedeze** zona ocupată. *Retrocedare* înseamnă înlocuirea armatei de ocupație cu armata țării noastre (sau, în primă fază, cu trupe internaționale), preluarea teritoriului de către organele naționale de menținere a ordinii publice (în primă fază pot fi și unități de poliție din străinătate, cu mandat internațional), preluarea teritoriului de către serviciile naționale de securitate și organizarea unor alegeri libere pentru înlocuirea regimului de ocupație cu o administrație democratică. Fără acestea, problema asigurării securității pe întreg teritoriul Republicii Moldova nu va fi rezolvată.

⁴ A se vedea <http://unimedia.info/stiri/-25989.html>, postat 12 noiembrie 2010.

Din păcate, oficialii moldoveni au reușit să mențină o stare de confuzie privind datele conflictului ruso-moldovenesc din partea central-estică a RM. La 9 decembrie 2010, portalul de știri „Moldova azi”⁵ și alte portaluri de știri⁶ au publicat un comunicat de presă al Președinției în care se arată că secretarul general al Alianței Nord-Atlantice, Anders Fogh Rasmussen, în răspunsul său adresat președintelui interimar Ghimpu, a declarat că NATO acordă atenție „conflictului prelungit din regiunea transnistreană a Republicii Moldova”. Întrucât președintele interimar Ghimpu recunoștea, ca și predecesorii săi, „Transnistria” ca entitate și ca subiect în conflict și în negocieri, secretarul general Rasmussen saluta angajamentul plener al autorităților de la Chișinău de a soluționa pe cale pașnică „diferendul transnistrean”, precizând că negocierile internaționale în formatul 5+2, purtate cu asistența OSCE, sunt un cadru legal și corect pentru continuarea discuțiilor.

Astfel, guvernarea democratică nu explică clar că este vorba de un conflict interstatal, ruso-moldovenesc, că Republica Moldova, care s-a aflat sub ocupație sovietică – așa cum se afirmă și în decretul prezidențial din 24 iunie 2010 privind comemorarea zilei de 28 iunie 1940 ca zi a ocupației sovietice –, în 1992 s-a separat de Rusia, însă armata ocupantă nu a părăsit întreg teritoriul țării noastre, ci menține până în prezent o parte a sa sub ocupație militară.

Republica Moldova este separatistă, pentru că teritoriul său a fost ocupat cu forța, iar în 1991 ea a oficializat separarea de URSS și în 1992 a luptat pentru libertate (în războiul numit oficial „pentru apărarea independenței și integrității teritoriale”). De aceea, declarația făcută de fostul președinte al RM, V. Voronin, la ședința festivă dedicată aniversării a 15-a a proclamării independenței, în 2006, cum că noi am fi primit independența „ca pe un cadou”, este cel puțin bizară. Poporul Moldovei a luptat pentru separarea de Rusia și, în fapt, noi și acum suntem separatisti: vrem să ne separăm de Rusia cu teritoriul nostru estic rămas sub ocupație militară rusească. Culmea este că guvernării de la Chișinău – fiind guvernării separatistilor – îi numesc pe ocupanții de la Tiraspol separatiști. Cu regret, aceasta

---

⁵ A se vedea <http://www.azi.md/ro/print-story/15258>, postat 9 decembrie 2010.

⁶ A se vedea <http://unimedia.md/?mod=news&id=27168>, postat 9 decembrie 2010.

este poziția atât a conducerii de ieri (Voronin), cât și a celei de azi (Filat, Lupu, Ghimpu), oameni politici care nu se deosebesc în aceasta privință. Este timpul ca cei de la conducerea RM să promoveze adevărul, să nu mai fie ostaticii stereotipurilor impuse prin manipulare sau prin incompetență. Cred că, fără recunoașterea și promovarea adevărului, nu există șanse pentru recuperarea teritoriului din estul Republicii Moldova. Este important să fie pusă corect problema – căci numai cu condiția formulării corecte ea poate fi soluționată.

Atât timp cât chestiunile fundamentale privind conflictul nu vor fi înțelese și afirmate – cine sunt actorii, care este natura/esența conflictului, ce precedente istorice pot fi aplicate –, măsuri (inițiative) ca cele transmise la 13 decembrie 2007 de autoritățile moldovenești regimului de la Tiraspol cu privire la construcția de poduri și șosele, gestionarea în comun a căii ferate și înființarea unui post de televiziune comun etc. nu au niciun rost, ci doar vor întări regimul de ocupație de acolo (așa cum s-a întâmplat cu reluarea circulației trenului personal pe ruta Chișinău–Odesa via Bender și Tiraspol în toamna anului 2010). Asemenea măsuri de reconstrucție socioeconomică și dezvoltare sunt specifice pentru faza „consolidării procesului de pace”⁷. Or, încă nu a avut loc o conciliere în conflictul ruso-moldovenesc, de aceea măsurile respective sunt premature. Ca să consolidezi, trebuie să ai pusă o temelie pe care să construiești, trebuie să se ajungă la o viziune comună a părților implicate, ceea ce până în prezent nu se poate observa.

În 1992 a avut loc un război ruso-moldovenesc, respectiv există un conflict ruso-moldovenesc înghețat. Deci, este incorect să se vorbească despre un conflict „între Moldova și Transnistria”, cum afirmă și unii diplomați, de exemplu William Hill, fostul șef al Misiunii OSCE în R. Moldova.

Curtea Europeană a Drepturilor Omului (CEDO), examinând cauza *Ilașcu și alții împotriva Moldovei și Rusiei*⁸, a stabilit că Federația Rusă își exercită efectiv jurisdicția în regiunea nistreană a Republicii

⁷ Luciana Alexandra Ghica, Marian Zulean (coord.). *Politica de securitate națională. Concepte, instituții, procese*, Iași, Polirom, 2007, p. 244.

⁸ Hotărârea CEDO în cauza *Ilașcu și alții contra Moldovei și Rusiei*, nr. 48787/99, a fost pronunțată la 8 iulie 2004. A se vedea traducerea română a hotărârii, http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/ILASCU%20SI%20ALTII%20%28ro%29.pdf

Moldova, iar statul rus a fost recunoscut parte implicată în conflictul armat din 1992.

La 15 noiembrie 2011, CEDO a condamnat din nou Federația Rusă, pronunțând hotărârea în cauza *Ivanțoc și alții împotriva Moldovei și Rusiei*, prin care a obligat statul respectiv să plătească prejudiciu material și moral foștilor deținuți ai regimului de la Tiraspol, Andrei Ivanțoc și Tudor Popa, și rudelor acestora⁹. Rusia a fost obligată să plătească pentru că nu a îndeplinit hotărârea CEDO din 8 iulie 2004, care prevedea eliberarea imediată a lui Andrei Ivanțoc și Tudor Popa din detenție¹⁰ (aceștia au fost eliberați abia în 2007). Portalul de știri Unimedia, la 15 noiembrie 2011, relatează: „Andrei Ivanțoc și Tudor Popa au fost arestați de către «autoritățile neconstituționale ale Republicii Moldovenești Nistrene» pentru pretinse acte «teroriste» în cadrul conflictului armat din 1991-1992. Cererea la CEDO a fost înaintată în 2005, când Andrei Ivanțoc era deținut în Tiraspol, iar Tudor Popa – în Hlinaia. Ei au fost eliberați abia în iunie 2007. CEDO a constatat că reclamanții au fost supuși relexor tratamentelor și torturii și detenția acestora a fost arbitrară, violând articolele Convenției europene pentru drepturile omului. [...] **Curtea a decis că cei doi deținuți cad sub jurisdicția Federației Ruse** (subl. A.L.). [...] Deși dosarul este împotriva Rusiei și a Republicii Moldova, CEDO a stabilit că Republica Moldova și-a îndeplinit obligațiile pozitive de asigurare a drepturilor reclamanților prin prisma Convenției, începând cu iulie 2004 și a luat în considerare obiecția Guvernului RM cu privire la lipsa controlului efectiv asupra teritoriului Transnistriei”¹¹.

Există argumente formale în favoarea ideii că nu se poate vorbi de zona nistreană a Republicii Moldova ca despre „o regiune separatistă”. În actele de formare a „RMN”, autorii nu au scris că „RMN” iese din componența RSSM. Republica Moldova a ieșit din componența

⁹ Case of Ivanțoc and others v. Moldova and Russia, application no. 23687/05, 15 November 2011, [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-107480#{%22itemid%22:\[%22001-107480%22\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-107480#{%22itemid%22:[%22001-107480%22]})

¹⁰ A se vedea dispozitivul Hotărârii CEDO în cauza *Ilașcu și alții contra Moldovei și Rusiei*, http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/ILASCU%20SI%20ALTII%20%28ro%29.pdf

¹¹ „Dosar de 160 mii euro! Rusia condamnată din nou la CEDO pe cazul Ilașcu!”, <http://unimedia.md/?mod=news&id=41210>, postat 11 noiembrie 2011.

URSS. După cum s-a scris în Declarația de independență din 27 august 1991, Republica Moldova, „în calitate sa de stat suveran și independent”, cerea „Guvernului Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste să înceapă negocieri cu Guvernul Republicii Moldova privind încetarea stării ilegale de ocupație a acesteia și să retragă trupele sovietice de pe teritoriul național al Republicii Moldova”. URSS și-a retras trupele doar de pe o parte a teritoriului noului stat. Zona nistreană a rămas până în prezent sub ocupația succesoarei sale, Federația Rusă. Să utilizezi astăzi clișeul „zonă nistreană separatistă” înseamnă să legitimezi regimul de acolo și să-i atragi simpatia comunității internaționale, care a sprijinit cazurile reale de separatism: Darfur (Sudanul de Sud), Kosovo, Timorul de Est ș.a.

În realitate, Republica Moldova este o republică separatistă, care încă nu s-a separat complet de Federația Rusă: Moscova menține o parte a teritoriului moldovenesc sub ocupație.

În condițiile regimului rus de ocupație, de o importanță aparte este problema drepturilor omului, care trebuie analizată pe două paliere: a) respectarea drepturilor omului în regiunea nistreană, asigurarea accesului rezidenților din această zonă la instanțele din RM (curțile de apel, Curtea Supremă) și la CEDO; b) respectarea drepturilor culturale ale comunității moldovenești din zonă. Autoritățile de la Chișinău ar putea să ceară trecerea la alfabetul latin a limbii române (moldovenești) în școli din regiunea nistreană, să contribuie la asigurarea cu manuale și literatură a școlilor și bibliotecilor de acolo, așa cum lucrează în acest sens Federația Rusă și Ucraina, să ceară ca elevii și cei 46 de învățători ai liceului din Grigoriopol, care sunt nevoiți să parcurgă zilnic 36 km de la Grigoriopol până în satul Doroțcaia¹², să desfășoare procesul educațional în orașelul Grigoriopol. Problema este însă că guvernului Filat nu îi pasă de soarta moldovenilor de acolo – atât în ce privește respectarea drepturilor culturale ale comunităților etnice (în primul rând ale celei moldovenești), cât și în ce privește respectarea drepturilor omului. RM poate să ceară respectarea acestor drepturi în cadrul consultărilor în format 5+2: de ex. recunoașterea statutului de parte egală a „RMN”, reluarea

¹² Corneliu Filip, *Dosarul Transnistria. Istoria unui „conflict înghețat”*, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 2011, p. 210.

circulației trenurilor pe sectorul nistrean al căii ferate, colaborarea vamei moldovene cu vama nistreană *în schimbul* revenirii la alfabetul latin a limbii române (moldovenești, cum este numită în zona nistreană), al neîngrădirii activității instituțiilor de învățământ cu predare în limba română, al respectării drepturilor și proprietății sătenilor din localitățile din stânga Nistrului aflate sub jurisdicția RM, al accesului organelor de control ale RM în penitenciarele din zona nistreană ș.a. Cu părere de rău, reprezentanții RM la negocierile în format 5+2 acceptă tot ce le cer reprezentanții Tiraspolului, fără să abordeze problemele reale cu care se confruntă populația din zona nistreană. Să nu uităm că în practica internațională sunt prevăzute și sancțiuni ale comunității internaționale împotriva regimurilor și statelor care nu respectă drepturile omului. Autoritățile de la Chișinău însă nu numai că nu informează comunitatea internațională despre starea de fapt din zona de ocupație rusă din Republica Moldova, dar prin concesiile făcute întăresc acest regim. Iar prin formulări de genul „regim separatist”, „lideri separatiști” și „republică separatistă” denaturează esența regimului de la Tiraspol și induc în eroare opinia publică din țară și internațională.

CURRENT EUROPEAN INTERCULTURAL CONTEXT AND THE DISASTROUS CONSEQUENCES OF MIGRATION ON CONTEMPORARY FAMILY

Corneliu-Dragoș BALAN¹

Introduction

Cultural pluralism is an obvious reality of our postmodern society. Looked in terms of descriptive, cultural pluralism designate the existence of multiple cultural systems and subsystems, in a community, structured on ethical, professional, religious, etc.

Seen in terms of normative, cultural pluralism indicates moral imperative to maintain or minimize the differences between groups promoter of a specific culture². This expresses the idea that humanity must remain one house even if it has a variety of rooms which wear the stamp of their diversity.

However, we are seeing, and we must recognize this truth, to a *crisis of the postmodern world* that has the „reputation” of being confused the western consciences. „Pragmatism, empirical sciences serving industrial purposes, humanist philosophy and secular, decline of spiritual elites are nothing more than signs of fatal deviation, especially for West from a spiritual tradition which had begun to lose its vigor with the Renaissance”³, notes Rene Guenon.

In this *intercultural context*, human freedom is a decisive factor, but today we find that the concepts of *good* and *evil* were mixed *indecipherable*. It is noticed lately, becoming more prominent, that people are looking by all means to demonstrate that they have the freedom. Freedom is stated, in fact, in human being. Contemporary philosophers, contemporary writers speak in their work about human freedom.

---

¹ Faculty of Theology, „Ovidius” University, Constanța.

² According TOPOR 2000, 175.

³ GUENON, 2008a, cover.

If freedom is not an illusion, but a supreme responsibility for the contemporary man, then its loss, which is a cruel reality, means slavery or possession. And possession is in the world, whether it is their own desires and addictions which enslave and control, or those who exercise on you the abuse of freedom, „demons” or „creature with a human face”⁴.

We assist, lately, in societies in transition, to a prolonged phenomenon of migration, in which residents of less developed countries choose to go to work in countries which offer a financial confort; however, this material silence produces, most often, the negative consequences in families because spouses come to live at a considerable distance from each other and thus reach adultery or divorce. Moreover, the children of these families suffer because they get to grow up without a parent.

Also, *the lack of moral identity* of society in which we live has led to the degradation of human relationships and implicit to the *crisis of the family*, because the family is a mirror of what we are, of what we want for us, the people, the family being in fact, a small society. Modern society has perverted a lot the sense of marriage and family. We live today the time in which it speaks about „trial marriage”⁵ and „gay marriage”; also in the family is committing a lot of sins which threaten its stability. Abortion, divorce, cohabitation, child abandonment and tireless running after pleasure, are the wounds and enemies of marriage, of the Christian family and of each main home, and as well of human society, in general.

I. Interculturalism and reflexive modernity.

The risk society

Etymologically speaking, the word „intercultural” is not a new word, it’s just a derivative of the word „culture” by adding the ne-

---

⁴ STOICA, 2010, 56.

⁵ In France, for example, young people living together, without being married, was called „semicohabitation” and Finns used the english expression „living apart together” („independent living together”) – NOWOTNY, 1987, 125, 160. Also, a recent study done in the United Kingdom, shows that in this country there are many people who get married and previously lived in cohabitation, than those who were single and then they get married.

ologistic element of composition „intra” meaning „between”⁶ and expresses the interaction or the contact space between two things, phenomena, state or people. In this case, it means the contact of two or more different cultures.

Conceptually, the notion of interculturalism belongs to recent decades and emerged as a natural consequence of the new tendencies of universalism, globalization, achieving a single European state. As a phenomenon, however, interculturalism is not new, it manifested throughout history whenever any great empire expansion brought together many peoples, many mentalities and cultures. The borders of the great historical empires (as were the Macedonian Empire, Roman Empire, Byzantine Empire, Ottoman Empire, Austro-Hungarian, etc.) was practiced, undoubtedly, the cultural ability of dialogue between nations involved. However, the historical context and the lack of tolerance, most often, made these dialogues do not reach a higher stage and does not generate positive results.

Often, the administration of large clusters of nations imposes its own culture and civilization, canceling or minimizing the existing ones of subject nation. It could not be, of course, an intercultural model, although there were positive effects of this strategy.

For example, the Roman Empire imposes its culture to conquered territories, not always by force, but by his mere superiority. Thus some parts of antiquity, cultural isolated, will now benefit from the high values of roman culture. When meeting ancient Greek culture, at least as complex and elevated, it occurs the phenomenon of *acculturation*⁷.

Located at the „gates of Europe”, in a geographical crossroads, our country has become the swing of meeting the empires and peoples, carriers of their cultural treasures. Favored by the tolerant, peaceful and open character to communication of indigenous culture, all other „cultural entities” have been manifested here without encountering major restrictions.

Romanian cultural space meant a „city of refuge” for many scholars expelled or persecuted in their own countries (phanariote period), a

---

⁶ DEX, 1996, 498.

⁷ *Acculturation* – takeover by a community of some elements of material and spiritual culture or of the whole culture of other communities located on a higher stage of development. It arises from the French word „acculturation”, DEX, 1996, 10.

breeding ground for innovative and revolutionary ideas of the time (Transylvanian enlightenment), but also a landmark for asserting their cultural identity and sharing the Romanian values across Europe.

As part of European culture, the Romanian one provides a concrete example of assimilation of non-European cultural values and at the same time, of store the value and specific identity. Making of „unity in diversity” is an exam that Romanian culture and orthodox spirituality passed already and whose experience can share Europe.

Currently, in Europe we have to do with the meeting of three major families of peoples, storage of certain specific cultural treasures: the Anglo-Saxons, Latins and Slavs. Ancient Greek and Roman cultures have shaped, also, European spirit until today, outlining some universal types, mentalities and strong logical systems strong perpetuated in peoples subconscious. European cultures, as diverse as deeply rooted in history and geographical space, they need the freedom of expression.

Today we are witnessing the desire of *European* and even *global federalism*, like the desire of the thirteen American colonies united in the eighteenth century. In this context we assist at the *ideological or economic conflicts*, but especially „*the big differences which will dominate the conflict will be cultural*”⁸, says historic and ideologist Samuel P. Huntington in his article – „The Clash of Civilisation”. If we are dealing with a global trend, then the situations in which we act as communicators will present the same contradictory features that will make ideas, words, texts and images to be interpreted differently in local communities, cultural, ethnic, religious, which will generate cultural risk, a risk that must be estimated. To avoid distortion of meaning, new mentality, which appeared as a result of increased movement of people and globalization of markets must take account of the different components of diversity.

Ethnic and cultural conflicts tend to increase when identities are challenged by major social changes that accompany modernization and globalization⁹.

The XXth century was marked by historical disasters (such as the two world wars, Auschwitz, Nagasaki, Chernobyl), but not the XXIth

---

⁸ NYE JR., 2005, 226.

⁹ NYE JR., 2005, 227.

century appears to be quieter or from historically – wars (the wars of Iraq, Afghanistan, Chechnya, terrorist attacks in the United States and Europe), nor in terms of natural disasters (El Nino, Katrina, fires, floods, global warming). All these events have brought grief, misery, violence, terror and interpreted each time by some against others, in terms of finding a „scapegoat” in terms of shaping a risk society, a society that governs fear risks.

Risk is a relatively recent concept (in English appears in the XVIIth century and comes from Spanish vocabulary, from vocabulary of navigation: browse a danger or to be percuted by a reef) so that a difference between *risk* and *danger* arising from the characteristics of modernity.

Risk is morally permitted because it comes from the realization that most of the contingencies which affect our activity are operated by man, not by nature or God.

Risk identification pose serious challenges. Therefore, it is necessary to relate this category to the notion of trust. We start from the beginning with a distinction, to show that the perception of risk can not be done only in a particular situation.

What we mean by risk? The classic definition of risk, known to everybody refers to „the possibility to get into danger, to face a trouble, or to incur a loss; a possible danger”¹⁰. There are different interpretations related to the intensity and the quality of the threats to our security, but the majority opinion is that we are at risk in one way or another. A phrase that has become a leitmotif of everyday life is „better to be safe than to be sorry”¹¹.

Select mode in which media and other institutions designate sources of danger reflects social dynamics, which form the background risk awareness.

Ulrich Beck impose term *risk society*, trying to argue that in today's society, „the social production of wealth is systematically correlated with the social production of risk”¹². Unlike classical industrial society, we live in a „reflexive modernity” in which everyone must have minimal knowledge about risk.

---

¹⁰ www.dexonline.ro

¹¹ FUREDİ, f.a., 17.

¹² BECK, 2001, 7.

Ulrich Beck talks about „a paradigm of risk society” whose central question is: how the risks and threats which are systematically produced during the process of modernization, can be reduced, suppressed.

The evolution of societies, the alarming pace of change, the speed which life goes, the desperately attempt to keep up with changes and novelty led to dynamic hazards, a dynamic which has „abolished frontiers, not related account of intensity of contamination, either of the divergences of appreciations assessing its potential consequences”¹³ have become a force of danger, beyond any protection zone and differentiation of the modern world.

Thus risk becomes a universal amplitude; „risk has become the measure of our actions” because „risk society transpose the future issue into a matter of present”. Beck says that while in the past the term „risk” had positive connotations and was understood in sense of courage, adventure, currently is associated with the threat of self-destruction of all life on Earth.

II. The perversion of human relationships.

Family as communion relationship or cohabitation?

Human life involves living together, beyond race, nationality or religion. Man was not created as a single individual, but rather as a duality, male and female, which involves differences between people, differences which should not create opposition, antagonism, but rather to bring completion, reciprocity, cohabitation need for a human creative existence, material constructive, especially spiritually.

By marriage, the husband and wife do not appear as two separate entities, but as a unit co-personal¹⁴ in which the personal character of each spouse is placed even more in light. Being a mystery for himself, every man needs another to find himself, but intimate communion can be done only between spouses. Man could not fulfill, could not fill the gap being than by a person like him, who can stand in front of, before him, of a face like him, with him being able to

---

¹³ BECK, 2001, 13-14.

¹⁴ STĂNILOAE, 1978, 190.

communicate, thus making between the two an own and original image . „This face is always a cathedral and not a sum of the stones of which the cathedral is built”¹⁵.

Family is a place of *communion and communication* which banishes *loneliness*. We defeat loneliness when our world opens and submits all the treasure of his humanity in another life, which tends to co-exist. „Communion can not be achieved, without living in each other, without giving to another, that's you”¹⁶, says Ernest Bernea. The house where silence and solitude are obvious like a lost tomb among people, where however is living a being forgotten by all. Loneliness is a nightmare that one man lives more or less consciously. It is like a huge empty bag that gives you the feeling of poverty, even if all the riches of the earth would be yours. Loneliness is „the burden of silences torn by sighs”, as George Bacovia calls and Octavian Paler characterized as this feeling: „You who will turn home/and after you closed the door/say good evening”/you will not know what it means/to enter through a door in silence”¹⁷.

II.1. Cohabitation outside marriage

Cohabitation can be called a union between a man and a woman, but different in nature from the Christian family. In cohabitation, men are less responsible to their partners and much less accountable to children. Those who founded this alliance of cohabitation are more spiritually poor, but even material than married people. Cohabitation is common to those who have dishonored the importance of family, of blessed communion, divorcing, and this living together after marriage is sometimes a substitute for remarriage and often precedes it. This form of cohabitation outside the family we meet, increasingly often lately, when people chose to go to work in developed countries.

---

¹⁵ MOLDOVAN, f.a., 23.

¹⁶ BERNEA, 2004, 16.

¹⁷ PALER, 2008, *passim*.

II.1.1. The consequences of cohabitation

a) The increase in cohabitation has contributed to the increase in the number of single parent families with children. In Britain, for example, currently one in five children is part of a single-parent family¹⁸. However, children, to be raised normal, need a father and a mother. Once the marriage is dissolved, a father will give the children to a step-mother, and a mother will require them to another husband, for who they will be an intolerable and an odious task. „The division between male and female of the children propagates farther discord between parents, jutting out like this unwound generation and poisoned lives”¹⁹.

b) Paramours who have children have a much higher probability to separate, than those who founded a family and have children. An analysis made in Canada in the late 90s shows that those unmarried couples with children rather do not get married than married couples without children²⁰.

c) A third repercussion of cohabitation is that children grown in concubine couples are more „poor” spiritual, intellectual, and material than children raised in families where there is much more quiet, communication, love and togetherness. „Many children (who live in this climate, of concubines couples) presents, in an acute and often manner, psychological and social problems – neurotic depression, the empty feeling, indifference from career, indifference to any relationship, attraction to alcohol and drugs – and a large range of violent and deviant behavior”²¹.

Also, children of concubine couples are more likely to be victims of abuse than children from organized families. The unsafe environments for children are those families where the mother cohabits with a person, other than the child’s biological father; it is, in fact, the environment in which children live and grow in most of concubines couples²².

d) People who have lived before cohabiting are more likely to divorce than those who marry directly passed from the status of being

---

¹⁸ FORSTER, 1994, 48.

¹⁹ MOLDOVAN, f.a., 179.

²⁰ WU, BALAKRISHANN, 1995, 528.

²¹ IOSAFAT, 2011, 16.

²² POPENOE, DAFOE, 1999, 31.

single. The motivation for this fact is that those who lived in cohabiting and then married, divorced soon because they already spent much time together, compared to those who marry directly, without previously having cohabited²³.

II.1.2. Some „aspects” of cohabitation

Cohabitation is obviously connected of social, economical conditions, but above all, of the bodily pleasure, which became an „accepted” sin in current society. People of this age, in the vast majority, have fallen moral principles, directed towards evil, lechery and sin. His ideal is „to eat well, love beautiful women, steal and exploit the weak, to sleep in the laziness of a tired body of strong sensations, to worship to the round icons of money, thus became a true god of making wonders”,²⁴.

Cohabitation (living together) was manifested as a long-term trend towards individualism. „Individualism ... is the current cause of the decadence of the West, since it raises the inferior possibilities of humanity, whose extension does not require intervention of a superhuman element, but, rather, can be fulfilled only in the absence of such item, being located at the opposite extreme of any true spirituality and intellectuality”²⁵. Individualism, so characteristic of past centuries, is that which the personalism lacks it so much. This individualism, this idea of autonomy proclaimed by Kant, Fichte, Hegel and all their descendants lead to self-destruction, because man being created in the image of the Trinity of Persons needs the other, the relationship I – you; needs a reciprocity of love; needs the communion with others.

Cohabitation occurs predominantly among people with weak religious faith. Contributing to the religious decline is due to those cohabitation in which cohabitants have different cultures and even different religions²⁶. This „living together” is disapproved in official documents of the churches, but also by theologians. Orthodox theo-

---

²³ TEACHMAN, POLONKO, 1990, 207-210.

²⁴ BERNEA, 1995, 15.

²⁵ GUENON, 2008a, 91-92.

²⁶ BROWNING, LEMORE, COUTURE, LYON, FRANKLIN, f.a., 51, 59.

logy totally condemns this practice of cohabitation, invoking promiscuity and lechery that characterizes this form of cohabitation.

Christian churches around the world are unanimous in saying that the Sacrament of Marriage is God's gift and any other concern of living together outside of marriage is marginalized and stigmatized. These cohabiting couples who live in cohabitation, live in an atmosphere of defiance against Church teaching.

One final point worth mentioning is that the Western churches and societies to which they belong and „the engagement” has lost its meaning, being committed long before Sacrament of Marriage and having the significance of a commitment sacrament of marriage taken by those who intend to marry in the future²⁷.

Conjugal relationship is not just about bodily pleasure and solving the material problems, as happens in the majority of couples who live in concubinage, but involves depleting itself (to make space for the other within me), cooperation and reciprocity. Man and woman stop to be the only thing for themselves. At the same time, they become a new entity, only one body.

Conclusions

Through the characteristics of our society where we live stands out the tendency to reduce everything to the viewpoint of *quantity*, tendency so marked in the „scientific” concepts of the past centuries and which is observed nearly as accurate in other areas indeed, especially in the social organization, so out, of a restriction of the nature and necessity will still occur, our time could be defined as essentially and above all „rule of quantity”²⁸.

There is a reversal of symbols, a blind faith in statistics, which lead us to a *strictly material civilization*. Paradoxically, today, hopelessness and spiritual error are even greater, as life, through technical inventions, through more time, by the openness to knowledge of the world through the internet and television, should be easier. Clearly, this amalgam of cultures and teachings of all sorts leaves man slunk and disoriented, even stop him to gain the true cognition.

---

²⁷ GUENON, 2008b, 7.

²⁸ GUENON, 2008b, 7.

We must admit that in contemporary families are numerous wounds which banish communion and love. Committing the sin of infanticide, for example, people bring different „arguments”: either poverty or „compromise” of career, or the fact that woman’s life is in danger, or that age is not right. But analyzed these arguments are not stand up. No argument can justify killing. Contemporary consumer society, which obliges men and women to work long hours, lack of aspirations and social ideals and social life, as a result of self-closing and self-centeredness, causes a feeling of emptiness soul. The only place where one feels safe and feels important is in family and in the relationships that are born there.

Bibliography

1. BECK, U. 2001. *La société du risque – Sur la voie d’une autre modernité*, Paris.
2. BERNEA, E. 1995. *Urge to simplicity*, București.
3. BERNEA, E. 2004. *Philosophical meditations to an outdated philosophy*, Suceava.
4. BROWNING, S., LEMORE, B. J., COUTURE, D., LYON, K., FRANKLIN, R. M. f.a. *From Culture Wars to common ground: Religion and the American Family debate*, Louisville, Westminster.
5. FORSTER, G. 1994. *Cohabitation and Marriage: A Pastoral Response*, London.
6. FUREDI, F. f.a. *Culture of fear – Risk assumption and the morality of low expectations*, Filipeștii de Târg.
7. GUENON, R. 2008a. *The crisis of the modern world*, București.
8. GUENON, R. 2008b. *The reign of quantity and the signs of times*, București.
9. IOSAFAT, M. 2011. „Some thoughts about the modern family and her future”. In *Family crisis*, București.
10. MOLDOVAN, I. f.a. „In Christ and in Church”. *Love, the sacrament of marriage, Theology love I*, Alba Iulia.
11. NOWOTNY, J.H. 1987. „The Future of the Family”. In *European Population Conference*, Helsinki.
12. NYE, J.-S. Jr. 2005. *Deciphering international conflicts. Theory and history*, Filipeștii de Târg.

13. PALER, O. 2008. *Poems*, București.
14. POPENOE, D. WHITEHED, D., 1999. *Should we live together? What young adults need to know about cohabitation before marriage: A comprehensive review of recent research* (The National Marriage Project), New Jersey.
15. STĂNILOAE, D. 1978. *Orthodox Dogmatic Theology*. Volume III, București.
16. STOICA, I. 2010. Theological and philosophical highlights about the existence and work of the devil and „evil” in man and in the world – essay. In *Church Almanac – Studies and articles of theology, history and Christian mission*, Târgoviște.
17. TEACHMAN, J. D., POLONKO, K. A. 1990. „Cohabitation and Marital stability in the United States”. *Social Forces*, no. 69.
18. TOPOR, R. 2000. *Culture, terms and personalities. Dictionary*, București.
19. WU, Z., BALAKRISHANN, T. R. 1995. „Dissolution of Premarital Cohabitation in Canada”. *Demography*, 32.4.
20. DEX, 1996. București.

TENDINȚELE MIGRAȚIEI GLOBALE: REALITĂȚI ȘI CONSECINȚE

Rodica NASTAS¹

Migrația populației reprezintă unul dintre cele mai complexe procese sociale care influențează societatea contemporană, fiind determinată de nivelul de dezvoltare social-economică a statelor și regiunilor, dar și de factorii politici, etnici, culturali, religioși, ecologici etc.

Migrația reprezintă procesul de circulație în cadrul statului sau în afara frontierei internaționale a statului și cuprinde orice tip de circulație, indiferent de durată, componență, cauze și categorii de migranți². Fiecare etapă istorică și aproape toate civilizațiile au cunoscut diferite forme de mobilitate socială. Migrația a fost și rămâne a fi o constantă în istoria comunităților umane cu impact asupra evoluțiilor statelor, creșterii sau declinului economic, schimbului cultural. Actualmente, umanitatea a intrat într-o nouă epocă a migrațiilor³. Drept dovadă a acestei afirmații servesc: volumul și ariile cuprinse în procesele migraționale, diversitatea și dinamica migrației contemporane, implicațiile migrației.

Mai mult de 3% din populația de pe Terra o constituie migrații. În conformitate cu standardele ONU, Asia are cei mai mulți migranți – 49 de milioane, fiind urmată de Africa cu 16 milioane, America Latină și regiunea Caraibelor cu 6 milioane⁴. Progresul tehnico-științific în domeniul transporturilor și al telecomunicațiilor a facilitat mobilitatea spațială și comunicarea la distanță. Se dezvoltă, astfel, sisteme

---

¹ Profesoară de istorie, L. T. „Olimp”, Chișinău.

² I. Andrei, D. Cheianu-Andrei, „Migrația din Republica Moldova: tendințe și forme”, în *Migrații moldoveni în Federația Rusă în condițiile crizei financiare globale* (Chișinău: CPE USM, 2010).

³ Ibidem.

⁴ S. Iurcu, „Calitatea și caracteristicile forței de muncă a tineretului, prezentat pe piața muncii a Republicii Moldova: experiența cercetării sociologice”, în *Conceptul de contribuție civică în contextul pregătirii universitare* (Chișinău: USM, 2003).

de migrațiune aflate la distanțe considerabile, de exemplu între Republica Moldova și Canada, între Brazilia și Japonia.

Cea mai importantă cauză a migrației la etapa actuală a dezvoltării umanității este diferența de venituri și de oportunități dintre diferite state, în special dintre statele industriale și cele în curs de dezvoltare. În ultimii doi ani diferențele s-au accentuat și mai mult. Acestea se reflectă în nivelul înalt de sărăcie și șomaj. În statele în curs de dezvoltare, aproape 1,2 de miliarde de oameni trăiesc în sărăcie absolută. Aproape 700 de milioane de persoane sunt șomeri, iar anual 38 de milioane de persoane se înscriu în categoria de muncă activă. Astfel, situația anevoioasă a economiei, în special descrisă în termeni de venit și șomaj, reprezintă cea mai semnificativă explicație structurală a migrației.

Un alt factor structural legat de dezvoltarea economică este dezechilibrul demografic. Populația statelor industrializate în mod natural crește relativ încet, în comparație cu populația statelor în curs de dezvoltare. Totuși, dezechilibrul demografic nu, neapărat, determină migrațiile, de exemplu Japonia, deși este una dintre cele mai dens populate țări din lume, constituie un stat de destinație pentru mulți emigranți.

Discrepanțele economice și demografice dintre statele dezvoltate și în curs de dezvoltare determină circulația masivă a persoanelor. O altă perspectivă structurală scoate în evidență legăturile istorice coloniale dintre diverse state.

Influența mass-media este un alt factor care favorizează migrațiile. Știrile, programele documentare și alte tipuri de emisiuni despre statele dezvoltate au creat imagini privind calitatea vieții, care adesea este foarte atractivă pentru tinerii din statele în curs de dezvoltare⁵. Dezvoltarea tehnologiilor de comunicare și transport a facilitat circulația dintr-un punct în altul al globului și, totodată, menținerea legăturilor cu familia.

Niciodată în lume nu au existat atâția migranți. Dacă toți migranții ar constitui un stat, acesta ar fi al șaselea ca mărime în lume după numărul populației. La începutul secolului XXI, fiecare al 35-lea om era migrant⁶.

Conform ultimelor studii în domeniu, se atestă tot mai mult feminizarea migrației. Aceasta este o consecință a reorientării valorilor în so-

⁵ Ibidem, p. 103.

⁶ T. Bulai, *Fenomenul migrației și criza familială* (Iași, Polirom, 2006).

cietate, femeia devenind tot mai activă în societate, asumându-și rolul și responsabilitatea de a deveni și principalul întreținător al familiei.

În ceea ce privește diversitatea migrației, trebuie de menționat ete-rogenitatea fenomenelor migraționiste sub aspectul scopurilor urmă-rite, al destinației și al structurii populației implicate în acest proces. Migrația pentru muncă este cea mai răspândită formă a migrației, dar alături de această formă, au apărut altele noi – migrația la studii, migrația pentru afaceri etc. Țările de emigrare clasice (Italia, Spa-nia, Portugalia) s-au transformat recent în țări de destinație prefe-rate pentru un număr semnificativ de emigranți⁷. Țări ca Polonia, Ungaria, Cehia, România tind să se transforme în țări de emigrație. În același timp, devine tot mai dificil a face distincție între termenii folosiți tradițional: țări de origine, țări de tranzit și țări de destinație a migranților, întrucât multe țări se află actualmente în toate cele trei categorii. Ca exemplu poate fi adusă România, care este țară de origi-ne a migranților români, dar țară de destinație pentru migranți din țări din Asia. Structura migranților, de asemenea, a presupus schim-bări sub aspectul diferitor variabile demografice (sex, vârstă, nivel de calificare etc.)⁸. Migrația altădată dominată de bărbați devine tot mai feminizată, din cauza procesului de îmbătrânire demografică și a cererii crescute de servicii de îngrijire, asigurate de către femei. Pe de altă parte, reunificarea familiilor, noile valențe ale fenomenului de nupțialitate dețin un rol important în propagarea migrației feminine.

Implicațiile migrației se simt la nivel național, regional și global. Țările de origine a imigranților cuprind gospodării și comunități loca-le dependente de remitențe, iar uneori chiar și economiile naționale de-pind într-o măsură semnificativă de veniturile câștigate de migranți⁹. În conformitate cu datele Băncii Mondiale, Republica Moldova se află pe primele locuri din lume după mărirea remitențelor în raport cu produsul intern brut (peste 30% în anii 2006-2009).

Țările de emigrare pierd persoanele bine pregătite profesional, în-trucât în procesele migraționiste sunt antrenate persoanele cu studii

⁷ B. Ghencea, I. Gudumac, *Migrația de muncă și remitențele în Republica Moldova* (Chișinău: OIM, 2005).

⁸ D. Cheianu-Andrei, *Necesitățile specifice ale copiilor și vîrstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare* (Chișinău, 2011).

⁹ T. Bulai, *op. cit.*

și intelectualii (exodul creierelor, în engl. *brain drain*) care ar putea să-și aducă contribuția la dezvoltarea social-economică a țărilor de proveniență.

Sub aspect demografic, migrația tinde să rezolve unele probleme pentru țările de destinație, dar și să producă dezechilibrări în structura populației din țările de origine. Astfel, în țările de origine a emigranților o parte din ce în ce mai mică de populație trebuie să întrețină un număr în creștere de inactivi, cu precădere pensionari.

În afară de aceasta, eterogenitatea culturală a multor țări crește semnificativ, fapt ce generează multe probleme¹⁰. În societățile de imigrare este prezent un anumit deficit de integrare a imigranților. Respectiv, se constituie comunități de emigranți, puternic diferențiate cultural de modelul de cultură dominant în societatea dată. Asemenea situații, conjugate cu intoleranță societății majoritare, pot genera marginalizare socială și tensiuni interculturale.

Drept urmare, migrația contemporană reprezintă o provocare continuă la adresa mecanismelor și modelelor dominante ale producerii și asumării coeziunii sociale, dar și față de patternurile dominante de asumare și afișare a apartenenței la o anumită comunitate politică. Dubla cetățenie sau migranții legali, dar fără cetățenia țării de destinație, capătă anumite drepturi sociale și chiar politice datorită nașterii sau rezidenței îndelungate în țările de destinație și fac problematică funcționarea ideii de cetățenie.

Migrația contemporană are loc în contextul intensificării procesului de globalizare și de restructurare a economiei globale. Astfel, apar și se dezvoltă megapolisuri, caracterizate de acumularea și concentrarea serviciilor științifice, tehnologice și financiare. Aceste orașe generează și susțin o migrațiune permanentă a populației. Spre exemplu, în Canada, peste jumătate de migranți locuiesc în trei aglomerații urbane – Toronto, Montreal și Vancouver, iar în SUA aproximativ jumătate din migranți locuiesc în două state – California și New York; în Londra sunt concentrate peste 45% din minoritățile etnice din Marea Britanie, iar în Paris – 40% din minoritățile etnice din Franța. Astfel, un număr semnificativ din populația celor mai mari orașe din țările dezvoltate o constituie migranții (38% din

---

¹⁰ I. Andrei, D. Cheianu-Andrei, *op. cit.*

populația orașului Toronto, 30% din populația orașului Frankfurt pe Main, 28,4% din populația din New-York).

Procesul migraționist contemporan cuprinde diferite tipuri de migranți, în funcție de:

- granițele traversate (migrația internă versus migrația externă);
  - orizontul temporar al migrației (migrația temporară versus migrația definitivă);
  - statutul legal al migranților (migranți legali versus migranți ilegali);
  - gradul de organizare al migrației (migrație spontană versus migrație contractuală);
  - gradul de libertate de care dispun cei ce iau decizia de a migra (migrație voluntară versus migrație forțată).
1. În funcție de granițele traversate, se distinge migrația internă și cea externă. Migrația internă presupune mobilitate spațială între unitățile administrativ-teritoriale de pe teritoriul unui stat național. În anii 1960-1980, Republica Moldova se caracteriza printr-o migrație internă din localitățile rurale spre localitățile urbane, determinată de procesul de industrializare, iar la începutul anilor 1990, predominantă devine mișcarea în sens invers: din localitățile urbane spre localitățile rurale, influențată de criza social-economică. Migrația externă presupune traversarea hotarelor statale și acest tip de migrație a început a se prolifera prin Moldova la începutul anilor '90 ai secolului XX, luând proporții la începutul secolului XXI¹¹.
  2. Teritorialitatea este o caracteristică majoră a statului modern și presupune o delimitare clară și precisă a teritoriului în cadrul căruia un stat își exercită suveranitatea și autoritatea atât asupra cetățenilor săi, cât și asupra altor subiecți aflați pe teritoriul statului respectiv¹². Aceasta implică, pe de o parte, un control al mișcărilor peste frontierele statale, iar, pe de altă parte, variate forme de control al persoanelor aflate pe teritoriul unui stat. În ce privește mișcările peste frontiere, dacă statele doresc, ele pot, teoretic, să împiedice procesele migratorii (cazul URSS). Astfel, statele totalitare pot controla fluxurile migratorii prin închiderea granițelor, iar cele demo-

¹¹ A. Barbăroșie et al., *Politici migraționale în Republica Moldova* (Chișinău, Știința, 2004).

¹² D. Held et al., *Transformări globale. Politică, economie și cultură* (Iași, Polirom, 2004).

cratice – prin condiționarea accesului și selectarea persoanelor care au acces pe teritoriul lor¹³. De contradicțiile între intențiile statelor de a controla și a limita accesul pe teritoriul lor, pe de o parte, și intențiile celor care doresc să migreze, pe de altă parte, profită industria de contrabandă și rețelele de trafic de persoane¹⁴.

3. În afară de acces, o altă diferență importantă între migrația internă și cea externă rezidă în faptul că intrarea pe teritoriul unui stat solicită anumite transformări juridice și sociologice ale migranților, care îndată ce trec frontiera devin subiecții unui regim normativ diferit de cel din țara de origine. Migranții dispun de mai puține drepturi, de mai puține opțiuni socioeconomice, juridice și politice, fiind expuși riscului de ridicare a dreptului de ședere și de expulzare.
4. Conform orizontului temporar al migrației, se distinge migrația permanentă și migrația temporară. Or, migrația permanentă implică schimbarea definitivă a domiciliului, iar migrația temporară – doar o rezidență pentru o perioadă strict delimitată. În cazul migrației temporare, sistemele de evidență a proceselor migratorii și statisticile oficiale despre migrație fac distincție între migrația temporară de scurtă durată (pe o perioadă de la 3 luni până la 1 an) și migrația temporară de lungă durată (perioada de migrație mai mare de 1 an). În același timp, controlul administrativ al migrației, în perioada contemporană, este un deziderat din ce în ce mai greu de realizat, întrucât volumul migrației iregulare (fără documente adecvate de imigrare) este în creștere, iar țările de origine a migrației nu au la dispoziție mijloace de înregistrare administrativă a emigranților¹⁵. Însă și migranții înregistrați în țările de destinație nu rămân neapărat în aceste țări.
5. În funcție de statutul legal al migranților, se deosebesc migrația legală și migrația ilegală. Migranții legali se conformează tuturor rigorilor legale ale procesului de migrație și ale înregistrării în societățile unde migrează. Migranții legali sunt migranții pe care aceste state îi primesc în baza tratatelor internaționale și a respectării dreptului omului. Migrația ilegală, numită și nedocumentată sau iregulară, este migrația care nu este în concordanță cu reglementările legale ale statelor implicate în migrație. Migrația poate fi definită ca iregulară fie de către statele de origine, care nu oferă po-

¹³ S. Iurcu, *op. cit.*

¹⁴ D. Cheianu-Andrei, *op. cit.*

¹⁵ T. Bulai, *op. cit.*

sibilitate cetățenilor lor să părăsească teritoriul țării, fie de țările de destinație, care nu permit accesul cetățenilor altor state pe teritoriul lor. În acest context, menționăm că unii cercetători recomandă utilizarea termenului de migrație iregulară, în loc de ilegală. La bază stau mai multe motive: corectitudinea politică, dar și acuratețea descrierii, deoarece termenul „illegal” sugerează o situație ilicită a imigrantului, având o încărcătură negativă, în timp ce nu toți migranții care nu reușesc să se încadreze în termenul de „legal” sunt sancționați. Migrația iregulară se dezvoltă frecvent când fluxurile legale de migranți sunt limitate de autoritățile țărilor de destinație, chiar dacă în economie există o cerere pentru forța de muncă, ceea ce denotă că statele mențin în mod formal un regim respectiv de imigrare, dar, din rațiuni economice, tolerează migrația iregulară¹⁶. Autoritățile stopează migrația legală din cauza costurilor financiare și politice implicate de acest statut.

6. În dependență de gradul de organizare al migrației, în linii largi, se deosebește migrația spontană și variatele forme contractuale ale migrației¹⁷. Migrația spontană desemnează lipsa oricărei forme de pregătire a procesului migrator, în special a integrării în societățile de destinație. Indivizii antrenați în această formă de migrație au la dispoziție puține informații despre țara de destinație, dispun de resurse modeste, nu au contacte în țările de destinație. Formele contractuale ale migrației implică existența unor legături în țările de destinație care facilitează accesul de integrare al migrantului prin oferirea de informații, formarea unor abilități socioculturale, oferirea resurselor în ce privește cazarea, masa etc. În aceste cazuri, aranjamentele premergătoare migrației pot fi informale sau formale și contractuale. Importanța distincției între migrația spontană și cea contractuală apare în cazul politicilor publice referitoare la migrație¹⁸. Majoritatea statelor promovează politici publice care au ca scop controlarea fluxurilor migratorii, intenționând să limiteze formele spontane și să le promoveze pe cele contractuale.
7. Gradul de libertate decizională a celor antrenați în migrație delimitează migrația voluntară și migrația forțată. Migrația forțată presupu-

¹⁶ A. Gribincea, A. Negruță, *Probleme actuale ale migrației* (Chișinău, Știința, 2010).

¹⁷ I. Andrei, D. Cheianu-Andrei, *op. cit.*

¹⁸ A. Gribincea, A. Negruță, *op. cit.*

ne că intenția de a migra este luată sub presiunea directă sau indirectă exercitată de anumite persoane, instituții sau circumstanțe externe. A forța actul migrator înseamnă că rezidența într-un anumit teritoriu implică riscuri¹⁹. Cauzele care generează migrația forțată sunt situațiile politice, calamitățile naturale, situațiile socioeconomice externe. Pentru a diferenția migrația forțată de cea voluntară, se utilizează frecvent și termenii „migrație politică” și „migrație economică”. Migrația economică este considerată un proces de mobilitate care are la bază rațiuni predominant materiale și se desfășoară cu scopul de a maximiza beneficiile. În schimb, migrația politică presupune schimbarea reședinței în contextul unor circumstanțe defavorabile create de autoritățile politico-administrative.

Migrația este un fenomen cu caracter global, care marchează pronunțat acest început de secol. Se estimează că peste 200 de milioane de persoane sunt stabilite azi în afara țării lor de origine, ceea ce sugerează că, în lume, o persoană din 35 este imigrant. De fapt, cifra la care se face referire azi este de peste 214 milioane de migranți. „Niciodată nu au emigrat atâtea persoane în istoria lumii”, a menționat într-o conferință de presă directorul general al OIM, Wiliam Lacy Swing. La momentul actual, nicio țară din lume nu ar putea pretinde că nu este antrenantă în procesele de mobilitate umană²⁰.

Există numeroase explicații pentru această mobilitate sporită a populației, cel mai frecvent se invocă globalizarea²¹. Referința la avansarea mondializării ca sursă primordială a migrației este o explicație în fond comodă, însă deloc suficientă, căci, în realitate, migrația este determinată de o multitudine de factori de natură foarte diversă. În acest sens, pot fi incluse în același șir al motivațiilor dezvoltarea serviciilor de transport internațional și a mijloacelor transnaționale de transport, accesibile populației, și care facilitează mobilitatea; proliferarea rețelilor de comunicare electronică, cu funcționare în timp real; redefinirea identității individuale și a conceptului de familie în contextul tradițiilor autohtone și al provocărilor timpului; decalajul de venituri în țările avansate și în cele în curs de dezvoltare.

---

¹⁹ T. Bulai, *op. cit.*

²⁰ S. Iurcu, *op. cit.*

²¹ A. Gribincea, A. Negruța, *op. cit.*

Oricum, nu s-ar putea pune un semn de egalitate simplificator între liberalizarea schimburilor de capital, de bunuri și de servicii și mult mai sofisticatele procese de migrație. Aceste legături care s-au stabilit între globalizare și migrație ca fenomene majore ale timpurilor noastre comportă o anumită regrupare a problematicii migrației, în prim-plan ieșind, în viziunea experților, probleme determinate de necesitatea optimizării gestionării migrației. Și dacă, în cazul migrației forțate și neînscrise în cadrul legal, sunt firești îngrijorarea și efortul de a o dirija, atunci pentru majoritatea manifestărilor migraționale, cu condiția unei gestiuni rezonabile, este valabilă posibilitatea descoperirii aspectului său pozitiv, atât pentru individ, cât și pentru societate.

Migrația reglementată este o caracteristică pronunțată a lumii contemporane, destul de mobilă, în care fluxurile migraționale își demonstrează plener potențialul benefic în cadrul proceselor de dezvoltare economică și umană²². Respectiv, este justificat a atribui globalizării rolul de factor incitant al migrației și dezvoltării. De remarcat, în acest context, că progresul înregistrat de tehnologiile comunicaționale facilitează păstrarea contactului între migranți și țările de origine, permițând influențarea la distanță a procesului de dezvoltare economică a țării de proveniență.

Totodată, nu sunt de neglijat nici părerile conform cărora globalizării îi revine o parte din responsabilitate pentru discrepanțele existente în termeni de structuri economice, condiții sociale și stabilitate politică dintre țările industrializate, pe de o parte, și celelalte țări ale lumii. În cadrul pieței mondiale a forței de muncă, aflată în proces de constituire, migrația specialiștilor de înaltă calificare și a membrilor familiilor acestora poate avea consecințe pozitive și, totodată, negative pentru țările lor de origine, dar și pentru cele de destinație²³. Beneficiile țărilor de emigrare vizează aspecte ce țin de remitențe și de transfer de competențe obținute în străinătate, iar în contrast cu acestea, se evidențiază fenomenul exodului de creiere. Țările de destinație, în schimb, beneficiază de forța de muncă, capabilă să satisfacă nevoile crescânde de personal calificat.

²² I. Andrei, D. Cheianu-Andrei, *op. cit.*

²³ D. Cheianu-Andrei, *Necesitățile specifice ale copiilor și vîrstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare* (Chișinău: Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei, 2011).

Într-o lume globalizată, fluxurile migraționale se manifestă tot mai mult prin dimensiunea circulară²⁴. Cu toată prevalența uni-direcționalității, se constată că o parte însemnată a mobilității migranților este marcată de un caracter temporar, emigranții mențin legături financiare, culturale, uneori politice cu țara de origine. Acesta poate fi un impediment în calea integrării, care e de așteptat să se realizeze în țările-gazdă.

Remitențele constituie în prezent o sursă primordială a finanțării exterioare pentru țările în curs de dezvoltare, concurând cu bugetele naționale și depășind, în numeroase cazuri, investițiile străine directe în economia acestor țări. Există păreri ale experților conform cărora migrația trăiește „din și pentru remitențe”. În țările cu o economie insuficient dezvoltată remitențele pot reprezenta câteva procente din PIB, dar pot atinge și cifre mult mai mari, cum ar fi 26,5% (Lesoto), 16,2% (Nicaragua), 16,1% (Yemen). Pentru Republica Moldova, estimările indică o cotă destul de semnificativă a remitențelor în acest caz – de la o treime și mai mult din PIB²⁵.

Ultimele date statistice disponibile indică, în conformitate cu estimările Băncii Mondiale, 316 miliarde de dolari de remitențe transferate, pe plan global, în anul 2009, adică o creștere de 99% în raport cu transferurile efectuate în anul 2002. Ar trebui adăugate și remitențele transmise pe canale «neformale», apreciate în valoare de la 50 la 100 de miliarde de dolari USD²⁶. Aceste remitențe contribuie la menținerea sectorului economic al țării în cauză; firește, este binevenită direcționarea acestor resurse nu atât spre consumul curent, cât spre dezvoltarea locală, spre investirea în sectorul real al economiei.

De la migrație se așteaptă ca ea să imprime economiei și societății un dinamism pronunțat, cu atât mai mult în circumstanțele în care unele țări se confruntă cu probleme serioase de ordin demografic²⁷. Soluția este căutată și în încercarea de a gestiona un proces controlat de imigrație a forței de muncă.

În consecință, o importanță aparte îmbracă chestiunea reglementării fluxurilor migraționale, a promovării unei politici chibzuite de

²⁴ D. Held et al., *op. cit.*

²⁵ T. Bulai, *op. cit.*

²⁶ S. Iurcu, *op. cit.*

²⁷ A. Barbăroșie et al., *op. cit.*

angajare, de protecție socială, de facilitare a proceselor de integrare. Provocările cu care se confruntă imigranții reprezintă o problemă ce necesită o abordare complexă, pentru a evita vulnerabilitățile proprii procesului dat.

În procesul de gestionare a migrației își fac apariția noi actori – de rând cu oficialitățile, se observă, în toate regiunile lumii, o pondere crescută a actorilor privați. Devine evidentă necesitatea conjugării eforturilor, a elaborării unor politici adecvate în acest sector.

Prin însăși natura sa, migrația internațională antrenează mai mult decât o singură țară. Odată cu creșterea mobilității, în particular a celei ilegale, cooperarea internațională în domeniul gestionării migrației apare drept una foarte importantă²⁸. Elaborarea unui cadru juridic adecvat și aplicabil pe plan internațional este, astfel, oportună și imperativă. Aceasta ar duce la o mai bună înțelegere a fenomenului și la aplicarea, în cooperare, unor acțiuni rezonabile.

Liberalizarea mondială a schimburilor financiar-comerciale și amploarea dobândită de fluxurile migraționale au repercusiuni directe asupra populației. Problemele în această sferă persistă, și practicile actuale privind migrația forței de muncă demonstrează că dilemele politice fundamentale pentru guvernanți, societate în ansamblu și societate civilă continuă să fie probleme de prim rang.

În acest context, este evident că migrația trebuie privită drept parte integrantă a proceselor de transformări cu caracter global, în cadrul cărora migrația resimte influența schimbărilor social-politice și economice și, la rândul său, contribuie la aprofundarea acestor schimbări.

Pe fundalul creșterii accelerate a traficului transfrontalier, de capital financiar și industrial, formarea piețelor globale a factorilor de producție – resurse umane – se derulează cu mult mai lent, cu toate că tocmai grație migrației populației, a deplasării în toate regiunile lumii, și are loc acest proces de globalizare.

Avansarea epocii globalizării a coincis cu accelerarea vectorului dezvoltării pieței – economia orientată social a devenit un fenomen obișnuit în țările dezvoltate. Puterea privește indicatorii sociali – nivelul șomajului, dinamica salariilor, starea ocrotirii sănătății și educației, relațiile interetnice etc. – ca prioritate în estimarea politi-

---

²⁸ I. Andrei, D. Cheianu-Andrei, *op. cit.*

cii sale și dezvoltării societății la general în lupta pentru electorat. În mod evident, această tratare a condus la limite privind forța de muncă străină. Fluxul migrațional se formează și se completează în baza populației din țările slab dezvoltate economic²⁹. Motivul principal – diferența în remunerarea muncii în țările donatoare și în țările recipiente, decalajul fiind de zece ori. Fluxul masiv, pe de o parte, a permis a nivela problema lipsei forței de muncă ieftine în domeniile „puțin prestigioase” din economia națională, iar pe de altă parte – a declanșat un șir de probleme social-economice.

Printre motivele principale ce determină migrația resurselor de muncă se află diferiți factori cu caracter economic și neeconomic. Cauzele migrației sunt:

- Nivelul de dezvoltare diferit: nivelul de dezvoltare industrială a țărilor ce se află la diferite nivele. După cum arată practica, forța de muncă migrează din țările cu nivel de dezvoltare redus în țările cu un nivel de dezvoltare înalt.
- Existența diferențelor naționale în salarizare.
- Existența unui șomaj organic în unele țări, în primul rând în cele slab dezvoltate.
- Mișcarea internațională a capitalului și funcționarea corporațiilor internaționale, care favorizează reunirea forței de muncă cu capitalul, realizând mișcarea forței de muncă spre capital sau transferând capitalul în regiunile cu surplus al forței de muncă.

Cauzele migrației neeconomice a forței de muncă sunt de ordin politic, național, religios, familial etc. Dezvoltarea puternică a mijloacelor de comunicare și de transport, la rândul său, a exercitat o acțiune stimulatorie asupra acutizării proceselor de imigrație internațională a forței de muncă.

Organizația Internațională pentru Migrație (OIM) a publicat primul raport despre fenomenul migrației la nivel global. Realizând o analiză cuprinzătoare a costurilor, beneficiilor și dezavantajelor pe care le implică relocarea indivizilor dintr-o regiune în alta, documentul demolează stereotipuri de genul „imigranții ocupă locurile de muncă” sau „ei atrag prea multe ajutoare din partea statelor care îi găzduiesc”. Se estimează că numărul emigranților la nivel mondial

²⁹ D. Cheianu-Andrei, *op. cit.*

este de circa 190 de milioane. Pare o cifră mare, dar ea vizează mai puțin de 3% din populația globului³⁰.

Specialiștii menționează că imigranții sunt departe de a fi o povară pentru economiile din țările unde au ajuns. Dimpotrivă, ei acționează ca un factor de creștere al acestora. Migrația generează beneficii, nu dezavantaje. De exemplu, în Marea Britanie imigranții au contribuit cu circa 4 miliarde de dolari la sporirea bugetului, sub forma impozitelor, mai mult decât suma totală primită de ei ca ajutor de la stat.

Cercetările întreprinse arată că nu se adevărește faptul că imigranții ocupă locuri de muncă dorite de populația locală³¹. De fapt, imigranții lucrează fie în slujbele prost plătite și necalificate pe care localnicii le refuză, fie în meserii de înaltă calificare, pentru care țara gazdă nu are suficienți profesioniști.

Potrivit experților, cei mai mulți migranți sunt în SUA: 35 de milioane. Pe continentul european, pe locul întâi la acest capitol se află Germania, cu 7 milioane.

De cealaltă parte, China, India și Filipine sunt cele mai mari furnizoare de imigranți. Se evaluează că 35 de milioane de chinezi lucrează în străinătate în 2005. Filipinezii au trimis acasă în 2002 circa 7 miliarde de dolari, adică aproape 10% din produsul intern brut al țării lor. Efectele negative ale migrației, indiscutabil, sunt și ele destul de pronunțate. Țările africane suferă de pe urma exodului creierelor³². Africa de Sud susține că a investit în pregătirea lucrătorilor săi medicali, dintre care cei mai mulți au emigrat imediat. În Gana și Zimbabwe, trei sferturi dintre doctori pleacă în străinătate la doar câțiva ani după absolvirea facultății.

În cercetările privind traficul de persoane, Departamentul american de Stat a calificat Republica Moldova drept „o sursă pentru traficul de persoane, în special de fete și femei în scopul exploataării sexuale, către statele din Orientul Mijlociu și către statele europene, situate la sudul și vestul Republicii Moldova”.

Într-un raport prezentat de către secretarul de stat al SUA, se arată că Republica Moldova este și „o țară de tranzit pentru traficanții din

³⁰ B. Ghencea, I. Gudumac, *Migrația de muncă și remitențele în Republica Moldova* (Chișinău, 2005).

³¹ D. Held et al., *op. cit.*

³² S. Iurcu, *op. cit.*

fosta URSS, având ca destinație țările europene”. „Victimele din Republica Moldova au continuat să fie traficate tot mai mult în Turcia, în Orientul Mijlociu și Rusia”. Ultimele date atestă că bărbații moldoveni sunt traficați în țările balcanice și în republici ex-sovietice, în scopul exploatarei forței de muncă în agricultură și construcții. OIM a raportat o creștere a numărului de familii traficate în Polonia, care sunt ulterior forțate să cerșească”³³. Totodată, „mica regiune separatistă, Transnistria, se află în afara controlului autorităților de la Chișinău și continuă a fi o sursă semnificativă și un spațiu de tranzit pentru traficul de persoane”.

Țările importatoare de forță de muncă au o necesitate stabilă în atragerea resurselor de muncă. Politica lor imigrațională se bazează, în primul rând, pe abordare cantitativă și calitativă a admitterii imigranților: în calitate de instrument de reglare se utilizează cota imigrațională, care se calculează și se aprobă anual. La determinarea cotei se iau în considerare necesitățile țării în forță de muncă străină și pe categorii de populație și, desigur, starea pieței naționale a forței de muncă, a locuințelor, situația politică și socială.

Organizația Națională a Muncii consideră că scopul politicii migraționale a țărilor exportatoare constă în faptul că migrația forței de muncă trebuie să favorizeze micșorarea șomajului, să contribuie la încasarea mijloacelor valutare de la muncitorii emigranți, utilizați pentru balansarea operațiilor de import-export. Imigranților trebuie să li se asigure peste hotare condiții normale de trai. Dreptul la repatriere al imigranților se îmbină cu căpătarea peste hotare a unei profesii și cunoștințe.

---

³³ D. Cheianu-Andrei, *op. cit.*

Bibliografie

1. Andrei, I. și D. Cheianu-Andrei. „Migrația din Republica Moldova: tendințe și forme”. În *Migrații moldoveni în Federația Rusă în condițiile crizei financiare globale*. Chișinău: CPE USM, 2010, 159 p.
2. Barbăroșie, A. și V. Moșneaga, I. Vâzdoagă, D. Vaculovschi. *Politici migraționale în Republica Moldova*. Chișinău: Știința, 2004, 106 p.
3. Bulai, T. *Fenomenul migrației și criza familială*. Iași: Polirom, 2006, 97 p.
4. Cerbușca, P. „Migrația populației din Republica Moldova: probleme și căi de soluționare”. În *Ghid metodologic științifico-practic pentru cadrele didactice, elevi și studenți*. Chișinău: Liceul Academiei de Științe a Moldovei, 2013, 148 p.
5. Cheianu-Andrei, D. *Necesitățile specifice ale copiilor și vîrstnicilor lăsați fără îngrijirea membrilor de familie plecați la muncă peste hotare*. Chișinău: Ministerul Muncii, Protecției Sociale și Familiei, 2011, 251p.
6. Ghencea, B. și I. Gudumac. *Migrația de muncă și remitențele în Republica Moldova*. Chișinău: OIM, 2005, 120 p.
7. Gribincea, A. și A. Negruță. *Probleme actuale ale migrației*. Chișinău: Știința, 2010, 147 p.
8. Held, D. and A. McGrew, D. Goldblatt, J. Perraton. *Transformări globale. Politică, economie și cultură*. Trad. de Ramona-Elena Lupașcu, Adriana Straub, Mihaela Bordea și Alina-Maria Turcu. Iași: Polirom, 2004, 187 p.
9. Iurcu, S. „Calitatea și caracteristicile forței de muncă a tineretului, prezentat pe piața muncii a Republicii Moldova: experiența cercetării sociologice”. În *Conceptul de contribuție civică în contextul pregătirii universitare*. Chișinău: USM, 2003, 272 p.

DIDACTICA ISTORIEI

ISTORIA ORALĂ PRIN PRISMA DEMERSULUI EDUCAȚIONAL

Alexandra CHIRICA¹

*Atunci cînd justiția nu reușește să fie o formă de memorie,
memoria singură poate fi o formă de justiție.*

Ana BLANDIANA

Finalitatea istoriei ca disciplină școlară constă în contribuția pe care o aduce la formarea culturii generale, la modelarea personalității elevului prin formarea capacității de a interpreta, a înțelege și a acționa – competențe necesare cetățeanului european de azi.

Istoria are marele dezavantaj de a părea foarte abstractă și în completarea acestui gol un rol important aparține istoriei orale, ce permite stabilirea unei legături între experiență și mediul personal al elevului, între evenimente și fenomene care au loc pe o scară mai largă.

În acest context, Recomandarea 15 (2001) a Consiliului Europei privind predarea istoriei în Europa în secolul XXI remarcă: „Faptele istorice pot fi prezentate, folosindu-se cea mai mare varietate de tipuri de materiale didactice și acestea pot fi însușite printr-o abordare critică și analitică, în special prin intermediul: [...] istoriei orale, cu ajutorul căreia mărturia scrisă cu privire la evenimentele recente poate deveni istorie vie pentru tînăra generație și care poate oferi puncte de vedere și perspective ale acelor care au fost «uitați» din «izvoarele istorice»”².

Istoria orală este utilizată în cercetări ale perioadelor foarte recente sau ale perioadelor pentru care mai există martori oculari, ea poate fi folosită pentru analiza diferitelor dimensiuni ale vieții comunităților umane. În așa mod, istoria orală înregistrează amintirile și sentimentele persoanelor „ascunse” de istorie și ne oferă o imagine mai realistă a trecutului nostru, ea este un tip de istorie trăită prin experiențe unice³.

¹ Profesor de istorie, grad didactic I, Liceul Teoretic „George Meniuc”, mun. Chișinău.

² RECOMANDAREA 15 (2001) a Consiliului Europei, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1525187&Site=COE>

³ ȘTIUCĂ, 30.

Definiția istoriei orale poate fi următoarea: acea istorie care se bazează pe amintirile și experiențele martorilor oculari sau contemporanilor⁴. Reiese că obiectivul major al istoriei orale este culegerea și interpretarea surselor orale în vederea recuperării unei părți a memoriei recente a societății, exclusă din sursele scrise sau complementară celei scrise. În cazul fostelor țări comuniste, acest fapt este mult mai îndreptățit, întrucât istoria oficială era una puternic impregnată de ideologie. Sub regimul comunist oralitatea a devenit mai credibilă decât documentul de arhivă sau relațiile oficiale și mediatice, pline de falsuri.

Pentru ca o cercetare narativă să fie inclusă în categoria demersurilor de istorie orală, ea trebuie să îndeplinească două condiții esențiale. În primul rând, ea trebuie să fie orientată preponderent spre un eveniment sau o perioadă istorică de importanță marcantă, iar firul individual al vieții să constituie mijlocul prin care să se reconstruiască o imagine mai vie a trecutului. Altfel spus, ancheta să fie generată și să graviteze în jurul istoriei sociale, și nu al celei individuale, deoarece unul dintre scopuri este acela de a înțelege mai bine evenimente relativ îndepărtate în timp prin apel la opiniile, judecățile, evaluările și sentimentele participanților sau martorilor. Cea de-a doua condiție este ca metodele orale să beneficieze de suportul unor martori documentari – scripturali și vizuali – care să confirme sau să infirme, dar mai ales să verifice și să ateste veridicitatea faptelor relatate⁵.

Pentru profesorul de istorie, istoria orală oferă o serie de oportunități care, corect evaluate, pot ajuta nu numai la transmiterea de cunoștințe, ci și la abordarea unor elemente legate de transferul de valori și atitudini. În plus, utilizarea istoriei orale permite planificarea și realizarea de activități individuale la ore și în cadrul măsurilor extracurriculare.

Avantajele utilizării acestei categorii de surse sunt următoarele.

1. Nu necesită mari resurse. În funcție de scopul sarcinii și de timpul disponibil, elevii pot intervieva membrii familiei sau personalități ale comunității. Interogarea persoanelor-surse se va realiza în afara orelor de clasă, lecția de istorie este folosită doar pentru raportarea rezultatelor și compararea lor cu alte surse (cel mai simplu, cu informațiile și sursele din manual).
2. Istoria orală este fascinantă, fiindcă este interactivă, este istoria împărtășită: un prilej rar de a vorbi cu istoria și un imbold de motivare a elevilor pentru a cerceta⁶.

⁴ MURGOCI, 79.

⁵ NICOARĂ, 2005, 48.

⁶ Vezi SHOPES, L. 2002.

3. Utilizarea surselor de istorie orală asigură o participare activă a elevului la reconstituirea trecutului, drept urmare profesorul devine din depozitar al cunoștințelor un moderator și o persoană implicată alături de elevi în această reconstituire⁷.
4. Sarcinile care pot fi realizate de elevi sunt diverse și pot fi diferențiate în dependență de nivelul clasei.
5. Istoria orală învață elevii să utilizeze interviul ca mijloc de cercetare, devenind astfel creatori ai unor instrumente de învățare interactivă⁸.
6. Prin istoria orală sunt valorificate resursele educaționale informale în vederea dezvoltării competențelor de informare, comunicare, gândire critică și flexibilă.
7. Este marcantă relația istoriei orale cu educația civică, relație ce contribuie la exersarea/dezvoltarea aptitudinilor și comportamentelor civice axate pe respectul față de celălalt și pe toleranță.
8. Există însă și limitări ale acestei categorii de surse:
9. Sursele orale au o pronunțată dimensiune subiectivă. Subiectivitatea se datorează percepției individuale a fenomenului sau evenimentului (modul în care un individ a perceput prin prisma propriei educații, a intereselor și a nevoilor sale), dar și trecerii timpului (martorul a uitat unele detalii sau a considerat că nu sunt semnificative)⁹.
10. În unele situații, este necesară compararea diferitor puncte de vedere exprimate, ceea ce poate duce la un consum mare de timp pentru a analiza datele interviurilor.
11. Este necesară din partea profesorului o ghidare a elevilor în privința obiectivelor urmărite, a modului de lucru și formularea unui set foarte precis de întrebări pentru interviu.

În continuare, voi menționa activitățile desfășurate pe parcursul anilor prin apel la istoria orală. Temele de istorie românească post-belică sau de istorie locală unde pot fi utilizate surse directe și pentru care elevii pot culege mărturii relevante sunt:

1. Al Doilea Război Mondial;
2. Regimul comunist în RSSM;
3. Evenimentele din 1989-1992;
4. Războiul de la Nistru.

---

⁷ LOW-BEER, BOOTH, 2000, 58.

⁸ STASY, ULRICH, 2000, 23.

⁹ NICOARĂ, 2005, 43.

Prin aplicarea metodei *ancheta istorică*, elevii realizează sarcini individuale sau de grup, rezultatele sunt prezentate în cadrul orelor. Spre exemplu:

- Efectuați o investigație de istorie orală pe tema *Comunitatea voastră în cel de-al Doilea Război Mondial*, culegînd mărturii personale.
- Efectuați o investigație de istorie orală și elaborați o comunicare despre *deportarea unei familii sau a unei persoane din RSSM*.
- Efectuați o investigație de istorie orală despre *foametea din 1946-1947 în comunitatea sau familia voastră*. Comparați punctele de vedere și datele redade de martorii oculari.
- Efectuați o investigație de istorie orală, realizînd interviuri cu rude sau cunoscuți la subiectul: *Efectele regimului comunist asupra familiei sau comunității*, aspectele examinate vor fi:
  - copilăria și adolescența în perioada comunistă;
  - viața cotidiană și privată în comunism;
  - timpul liber în perioada comunistă.
- Efectuați o investigație de istorie orală referitoare la *organizațiile sau personalitățile care au avut un aport în mișcarea de rezistență anticomunistă din RSSM* și elaborați o comunicare.
- Efectuați o investigație și elaborați o prezentare Power Point despre una dintre *personalitățile marcante ale mișcării naționale din Basarabia în anii 1988-1989*.

Menționez că ancheta istorică este atît o metodă participativă de învățare, cît și o metodă de evaluare, deoarece profesorul are posibilitatea să aprecieze (și să noteze) produsele finale obținute de fiecare grup de lucru și activitatea fiecărui elev în cadrul acestuia.

Voi exemplifica aplicarea metodei anchetei istorice la subiectul *Biserica în perioada regimului totalitar comunist în RSSM*. Elevii vor întreprinde următoarele acțiuni:

- a) **etapa I** – Stabilirea cercului de intervievați. Aceștia vor fi persoane: de vîrstă (ani): 35-45; 46-60; 61-80; din categoriile sociale: intelectuali, clerici, țărani, muncitori, elevi/studenți, care au trăit în perioada 1940 – 1989.
- b) **etapa II** – Formularea întrebărilor pentru interviu. Exemple de întrebări:
  1. În localitatea unde ați locuit sau în alte localități vecine, în perioada de pînă la 1989 a existat biserică sau mănăstire?

2. Cît de des ați frecventat acest lăcaș?
3. În ce limbă se făceau serviciile divine în biserică?
4. În ce proporții și cine dintre locuitori mergeau la biserică?
5. Cum credeți de ce populația frecventa lăcașurile de cult?
6. Ce vi se spunea despre religie și biserică la serviciu/școală?
7. Cum credeți, de ce autoritățile comuniste promovau o politică antireligioasă?
8. Ce modalități de lucru aveau activiștii de partid, comsomoliștii cu cei care frecventau lăcașurile de cult?
9. Care erau măsurile întreprinse de membrii organelor de partid pentru a stîrpi credința din sufletele oamenilor?
10. În ce măsură considerați că a fost afectată libertatea conștiinței pînă la 1989?

c) **etapa III** – Realizarea interviurilor.

d) **etapa IV** – Compararea informației dobîndite din sursele orale cu cea din sursele oficiale.

e) **etapa V** – Prezentarea interviurilor de către echipele de cercetare.

j) **etapa VI** – Formularea concluziilor privind politica antireligioasă, impusă de regimul totalitar.

La activitățile extracurriculare la istorie de asemenea poate fi realizată cu succes investigația de istorie orală. Pe parcursul anilor, elevii mei au cercetat mai multe subiecte din istoria națională, recurgînd la practica interviului – element de bază în metodologia istoriei orale, elaborînd lucrări prezentate în cadrul conferinței științifico-practice municipale „Muncă, Talent, Cutezanță”. Exemple de subiecte de lucrări:

1. Lucrarea *De la Nistru pînă la Berlin* a fost realizată pe baza istoriei orale și a corespondenței inedite de pe front. Eleva, al cărei străbunel, Grigorie Sorochin, a participat la cel de-al Doilea Război Mondial și a devenit erou al Uniunii Sovietice, a tratat conflația mondială prin prisma sorții unei familii. Lucrarea abordează evenimentele din istoria locală, pornind de la istoria unei familii, realizînd conexiuni cu evenimentele din istoria națională și universală.
2. În lucrarea *Victime lipsite de reabilitare* a fost realizat un interviu cu Valentina Sturza, victimă a deportărilor, astăzi președintă a Asociației Foștilor Deportați din Republica Moldova. Mărturiile sale și materiale din dosarul familiei sale au servit drept surse pentru studiul realizat.

3. Lucrarea *Maria Cebotari în istoria culturii universale* își are originalitatea în faptul că s-a reușit realizarea unor interviuri cu Gleb Sainciuc, artist plastic basarabean, care a cunoscut-o în copilărie pe Maria Cebotari, cu Petru Lucinschi, ex-președinte al Republicii Moldova, care a avut întâlniri cu cei doi fii ai primadonei.
4. În lucrarea *Modalități de soluționare a conflictului transnistrean*, persoanele-sursă au fost: Anton Gămurari, general-maior în rezervă, vicepreședinte al Uniunii Veteranilor Războiului de pe Nistru, Veaceslav Platonov, plutonier în rezervă din brigada de poliție cu destinație specială „Fulger”.
5. Lucrarea *Emil Loteanu – părintele cinematografiei moldovenești* a fost realizată prin recurgerea la interviuri cu persoane din anturajul maestrului: compozitorul Eugen Doga, Valentina Plugaru (a lucrat cu Emil Loteanu ca asistentă și regizor secund, astăzi secretar responsabil al Uniunii Cineaștilor), Eugen Sobor (fost asistent al lui Loteanu, astăzi președinte al Uniunii Cineaștilor din Republica Moldova).
6. În lucrarea *Ion și Doina Aldea-Teodorovici – martiri ai Basarabiei*, persoane-sursă au fost Eugenia Marin, mama Doinei, și cîntărețul Iurie Sadovnic.
7. Autoarea lucrării *Republica Moldova la cei 20 de ani de independență* a recurs la sursele orale, realizînd interviuri cu Mircea Snegur și cu Petru Lucinschi, ex-președinți ai Republicii Moldova, precum și cu cetățeni simpli.

În fine, menționez că istoria orală are o funcție gnoseologică, prin ea aflăm modul în care părinții, familia, localitatea noastră au trăit sau s-au raportat la marile evenimente istorice, dar și o funcție civică, prin implicarea tinerei generații în cercetarea istoriei comunității căreia îi aparține, așa se creează o punte de legătură între generații.

Istoria unei epoci sau a unui neam este compusă din mii și mii de microistorii, prinse între ele de conjuncturi diverse, iar evenimentele studiate în contextul istoriei orale au menirea de a influența elevul atît intelectual, cît și emoțional, contribuind la motivarea acestuia pentru activitatea practică. Reieșind din aceste considerente, îmi propun în continuare să-mi perfectionez metodele și instrumentele didactice, oferind elevilor oportunitatea de a realiza proiecte cu subiecte de viață din cadrul comunității sau al familiei, documentate de mărturiile contemporanilor.

Summary

Oral history is used in researches of very recent periods or in other periods where witnesses still exist. The major goal of oral history is the collecting and interpreting of the oral sources with a view to recovering a part of recent memory of the society that was excluded from the written sources.

For the teacher of history, the use of oral sources offers a lot of opportunities, one of them being the active participation of student in the reconstruction of the past by using the interview method as a way of research. The events studied in the context of the oral history have the mission to influence the student so intellectually as emotionally, also contributing to his motivation for the practical activity.

Oral history has the gnoseological function by which the student finds out the way how his parents, his family, his neighbourhood lived or it has been reported to historical events. Another function is the civil one, that is realized by the involvement of the younger generation in the investigation of their community history, here it is created a bridge between generations.

Referințe bibliografice:

1. LOW-BEER, A., BOOTH, J. (2000). *Invățarea activă în domeniul istoriei și științelor sociale*. Cluj-Napoca.
2. MURGOCI, M. (2005). „Istoria orală și muzeele”. *Revista muzeelor*, 7, 79-82.
3. NICOARĂ, T. (2005). *Istorie locală și surse orale*. București.
4. Recomandarea nr. 15 (2001) a Consiliului Europei privind predarea istoriei în Europa în sec. XXI. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1525187&Site=COE>
5. SHOPES, L. (2002). „Making Sense of Oral History”. *History Matters: The U.S. Survey Course on the Web*. <http://historymatters.gmu.edu/mse/oral/>.
6. STASY, B., ULRICH, L. (2000). *Istoria orală – spunem povești și scriem despre viață*. București.
7. ȘTIUCA, N. (2006). „Istoria orală – note polemice”. *Anuarul IEF „C. Brăiloiu”*, nr. XVII, 29-34. <http://www.ohs.ohs.ok>, <http://historymatters.gmu.edu/mse/oral/>

ISTORIA ORALĂ – MIJLOC DE FORMARE A COMPETENȚELOR

Silvia PETROVICI-GUZUN¹

*Istoria, cea reală și solemnă, nu mă interesează defel...
O citesc puțin, din datorie, dar nu-mi spune nimic
ce să nu mă irite sau agaseze.
Certurile popilor și ale regilor, cu razboaie
și pestilență în fiecare pagină;
bărbați buni de nimic și femeile,
absente aproape complet... e foarte obositor.*

Jane AUSTIN

Istoria ca disciplină școlară este adesea considerată de către elevi foarte plictisitoare, ca reacție la multitudinea de date cronologice din manuale, la nesfârșitul număr de războaie și reforme complicate. De cele mai multe ori, elevii nu văd „pădurea după copaci”, adică nu văd oamenii în istorie, nu înțeleg întregul proces istoric și nu se pot regăsi în el. Profesorii de istorie sunt într-o permanentă căutare de soluții pentru a da suflet trecutului istoric. În acest context, istoria ca disciplină are menirea de a forma un cetățean democratic, care să fie înzestrat pe parcursul școlarizării cu un ansamblu de competențe funcționale ce îi vor permite să facă față cerințelor societății contemporane.

Istoria orală a fost o modalitate foarte răspândită de colectare a informațiilor până în secolul al XIX-lea. Apoi aceasta a fost înlocuită de istoria politică și de utilizarea documentelor ca sursă primară. Începând cu anul 1960, au apărut studii de istorie legate de copilărie, educație, moarte, mentalitate colectivă și individuală, familie, medicină, igienă și sex, subiecte care nu erau considerate până atunci interesante de către istorici. Istoria orală mai este cunoscută sub denumirea de „istoria celor de jos”, a oamenilor de rând, a căror experiență a fost ignorată de știința istorică, cum ar fi: soldatul anonim, femeile, mi-

---

¹ Profesoară de istorie și educație civică, grad didactic superior, Liceul Teoretic „I. Creangă”, mun. Chișinău.

noritățile etnice, culturale și religioase. Anume astfel de subiecte sunt considerate mai interesante de către elevi, deoarece ele dau o față umană istoriei și îi motivează să ia atitudini și să emită judecăți de valoare.

Noul Curriculum la istorie urmărește realizarea principiilor generale ale educației, ce presupun: – analiza problematică a evenimentelor și a fenomenelor istorice care au marcat istoria omenirii la nivel micro și macroregional; – dezvoltarea abilităților de documentare și cercetare, utilizând metode și tehnici moderne de valorificare a surselor istorice; – analiza critică a evenimentelor controversate, sensibile și tragice din istorie; – abordarea din perspective multiple a surselor și fenomenelor istorice; – înțelegerea complexității istoriei prin recunoașterea distorsiunilor și stereotipurilor; – cultivarea sentimentului de integrare în dimensiunea europeană; – educarea spiritului de cetățean democratic, activ și responsabil².

În baza acestor principii se formează *competențele, valorile și atitudinile cetățenești*.

Toate aceste enunțuri oficiale sună foarte solemn și responsabilizează profesorul de istorie, care trebuie să formeze competențe și, concomitent, să realizeze însușirea unor conținuturi tematice. Predarea istoriei se concentrează pe utilizarea abilităților elevilor privind gândirea critică și independentă, pe responsabilitatea fiecărui individ, pe curiozitate, pe valorile multiperspectivității și democrației, toleranței, pe cultivarea unui mod de abordare pluralist, pentru a educa cetățeni responsabili și bine pregătiți pentru o societate democratică. Astfel, demersul didactic trece de la informativ la formativ, iar profesorul de discipline socioumane este invitat să răspundă la multe întrebări incomode: *De ce învățăm istoria? Cum ajută istoria la pregătirea cetățeanului activ într-o societate democratică? Prin ce studierea evenimentelor din trecut este utilă evenimentelor de azi?*

Istoria predată în școală s-a bucurat întotdeauna de un loc important în programele Consiliului Europei privind educația. De la început s-a considerat că modul în care istoria este predată și învățată în școală influențează cunoștințele, înțelegerea și percepția pe care elevii le dobândesc atât asupra propriei lor țări, cât și asupra celorlalte³. Istoria predată în școală era dominată de istoria politică, deși

---

² CURRICULUM 2010, 6.

³ LOW-BEER 1997, 6.

s-a observat o tendință de a include într-o măsură mai mare istoria socială și economică. Istoria culturii a fost de asemenea neglijată. Dezvoltarea științifică, un fenomen internațional, era absentă din manuale, iar emanciparea femeilor a fost tratată sumar⁴.

În anii '60 și '70 au existat schimbări majore în știința istorică, ce au avut ca rezultat o extindere deosebită a registrului său tematic. Istoria socială a câștigat teren, devenind un domeniu major al acestei discipline prin cercetarea tuturor claselor sociale și a tuturor aspectelor vieții din trecut și prin dezvoltarea unor tehnici noi, cum ar fi istoria orală. Schimbările generale de mentalitate, de exemplu evoluția curentului feminist, au început să influențeze istoria, pătrunzând într-un ritm mai lent și în manuale. În școli au apărut inovații și experimente în metodele de predare, toate încercînd să promoveze elevilor un mod activ de învățare. S-au adăugat noi metode prin dezvoltarea tehnologiilor care permiteau multiplicarea materialelor scrise folosite în sălile de clasă. Materialul vizual a devenit din ce în ce disponibil în forme ce puteau fi utilizate în clasă la predarea istoriei, la început prin diapozitive, apoi pe film sau casete video. S-a îmbunătățit și calitatea reproducerilor fotografice din manuale. Folosind o varietate de noi materiale didactice, profesorii au căutat să dezvolte metode mai active de învățare, prin care elevii urmau să examineze o seamă de materiale diferite privind un anumit eveniment istoric și să-și exerseze capacitatea de a găsi explicații și răspunsuri³.

Astăzi manualele de istorie se află în schimbare. Dacă înainte manualele erau predominant autoritar narative, acum există o tendință de reducere a ponderii elementelor narative și de creștere a activităților bazate pe o selecție de surse istorice. Manualele reproduc fragmente dintr-o largă varietate de surse, cum ar fi: documente, fotografii, hărți, grafice, postere, desene și multe alte materiale relevante pentru subiectele abordate. Elevilor li se cere să lucreze prin intermediul exercițiilor structurate pe baza aprecierii și folosirii surselor. Manualele devin mai mult cărți de exerciții decât cărți de citit. Cum materialele didactice în învățămînt s-au diversificat, poziția manualelor s-a schimbat de la statutul de sursă unică pentru lecții la unul de mijloc didactic auxiliar, alături de multe altele. Mijloacele moderne de comunicare, mai ales televiziunea, casetele video și CD-Rom-urile sunt surse de informare

---

⁴ LOW-BEER 1997, 11.

din ce în ce mai importante pentru elevi. Manualele actuale trebuie să fie analizate alături de celelalte materiale didactice. Totuși, ele rămân importante chiar în clasele bine înzestrate, de vreme ce „pentru majoritatea profesorilor a predă fără manual este precum a juca fotbal fără mingă”. În toate țările, profesorii cer manuale noi atunci când programa de istorie este modificată⁵.

Care este scopul predării istoriei în școală? Majoritatea documentelor curriculare din domeniul istoriei încep cu scopurile și obiectivele propuse. Există, de obicei, câteva asemenea scopuri și obiective, exprimate diferit în fiecare țară. Multe din ele conțin referiri la contribuția istoriei la îndeplinirea scopurilor sociale și civice ale educației și pot fi grupate în trei mari categorii:

- I. dobândirea unor cunoștințe despre trecut și înțelegerea acestuia sunt lucruri absolut necesare pentru a deveni o persoană educată; printr-o poziție umanistă istoria contribuie la educația generală;
- II. dezvoltarea unei perspective și a unei percepții istorice; istoria este o disciplină științifică ce oferă în mod intrinsec cunoștințe și atitudini valoroase;
- III. dobândirea cunoștințelor, a percepției și a atitudinilor istorice ca un mijloc de atingere a altor finalități: socializarea, pregătirea pentru statutul de cetățean, o mai bună percepție internațională – un punct de vedere instrumentalist asupra istoriei ca un ingredient esențial în atingerea altor scopuri importante ale educației.

Întîlnirile Consiliului Europei au luat în considerare contribuția istoriei la educația socială și civică în mai multe moduri. Inițiativele în domeniul educației sociale și civice tind să se suprapună parțial, avînd puncte comune. Ele includ o activitate extracurriculară, adesea interdisciplinară, care pune accentul pe participarea elevilor și pe învățarea prin experiență, depășindu-se învățarea științifică din cadrul activității școlare obișnuite⁶.

Predarea istoriei poate fi făcută mult mai multiperspectivală și mai puțin monoculturală, exclusivă și universalistă prin crearea unui conținut mult mai divers, utilizînd o gamă mai largă de surse, asigurîndu-ne că elevii au posibilitatea să citească descrieri contradictorii

---

⁵ LOW-BEER 1997, 7.

⁶ LOW-BEER 1997, 42.

ale evenimentelor istorice. Dar multiperspectivitatea nu este numai o problemă de schimbare a **conținuturilor** din curriculum-ul de istorie și de utilizare a unei game mai largi de surse – ea este legată de susținerea elevilor de a gândi în termeni istorici asupra trecutului⁷. O perspectivă este un punct de vedere care este limitat de poziția celui care o exprimă. Desigur, aceasta se aplică la fel de mult „producătorilor” de surse (participanții la evenimentele trecute, martorii oculari, cronicarii, oficialitățile, cei care au colaționat informațiile), ca și istoricului⁸.

Istoria orală este o sursă istorică modernă utilizată pentru predarea istoriei secolului XX, dar și la orele de educație civică. Este o modalitate extrem de utilă pentru studierea transformărilor sociale, pentru examinarea experiențelor diferitor generații⁹.

Istoria orală a fost o modalitate foarte răspândită de colectare a informațiilor pînă în secolul XIX. „Documentele vii” au fost date uitării atunci cînd accentul se punea pe istoria politică și utilizarea documentelor ca sursă primară. După 1945, istoria orală a început din nou să se impună drept o sursă corectă de dovezi istorice. Reapariția istoriei orale reflectă interesul crescînd pentru mărturiile oamenilor de rînd¹⁰. Istoricii au inițiat proiecte importante de istorie orală, au fost deschise muzee care dispun în prezent de arhive de mărturii orale, există arhive audiovizuale care conțin mărturii orale înregistrate de universități.

Fondatorul istoriei orale ca disciplină academică și inovatorul discursului istoriografic actual, Alessandro Portelli, în lucrarea sa *Storie orali. Racconto, immaginazione, dialogo*, demonstrează importanța istoriei orale. Portelli își explică pasiunea pentru istoria orală prin faptul că se consideră „un magazioner de povești, și nu de fapte” și recunoaște că „prin anii ’77-’80 puteai să fii dat afară din universitate dacă vorbeai de surse orale”. La începutul anilor 1970, Portelli s-a aflat printre fondatorii Cercului „Gianni Bosio”, care relansa interesul antropologilor pentru cultura populară din anii ’50. Portelli explică similitudinile dintre istorie și jurnalism:

Există ceva pe care francezii îl numesc *l’histoire du moment présent*, care este în strînsă legătură, desigur, cu jurnalismul, căci jurnalismul

⁷ STRADLING 1998, 57.

⁸ STRADLING 1998, 15.

⁹ STRADLING 2002, 180.

¹⁰ STRADLING 2002, 182.

este despre momentul prezent. Dar ceea ce diferă este perspectiva în care expui subiectul. Trebuie să vorbești de istoria momentului prezent, privind momentul prezent din perspectiva unei lungi perioade de timp. Iar momentul prezent este întotdeauna altul. În jurnalism nu există un interes atât de mare pentru povestea vieții. În istoria orală *the life story* (povestea vieții) poate deveni o carte, în timp ce în jurnalism poți scrie doar un articol de tip *feature*. Abordarea și structura sunt diferite. Un interviu de istorie orală este legat și de alte cercetări. Ai mai mult timp să lucrezi la el, pentru că nu te aștepti să-l publici a doua zi. Dacă scriu un interviu pentru un ziar, știu că îl scriu azi și mâine trebuie să-l predau. O altă diferență importantă este lipsa spațiului. În jurnalism nu poți publica o transcriere exactă. În istoria orală tindem să fim atenți și exigenți cu transcrierea exactă a cuvintelor pentru că, de fapt, producem un document. Există o linie care delimitează granița dintre jurnalism și istoria orală, unde se termină jurnalismul și unde începe istoria orală ca o continuare. Dar, desigur, relația diferită cu timpul, relația diferită cu limba, perspectiva diferită în care plasezi conversația le fac să aparțină altor genuri¹¹.

Istoria orală pune în evidență o altă lecție potențial valoroasă pentru elev, anume că o sursă bazată pe dovezi primare și produsă în momentul în care are loc evenimentul nu este cu necesitate mai sigură decât o descriere făcută la o dată ulterioară de către un istoric care a avut ocazia să compare și să treacă în revistă diferite surse. Istoricul Harvey Pitcher observa: „Este limpede, niciun martor, oricât de bine informat și energic, oricât de privilegiat poziția sa, nu a putut vedea decât o mică parte din ceea ce se petrecea; dar, adunând un grup de martori cu diferite puncte de observație, s-a putut obține o imagine mult mai completă”¹².

Așadar, ca martori ai istoriei, oamenii nu descriu doar ceea ce văd, ci și interpretează; altfel spus, ei atribuie un înțeles particular la ceea ce au văzut, iar acest înțeles reflectă cadrul personal de idei preconcepute, stereotipuri și așteptări¹³.

Cînd vorbim despre istoria orală, subînțelegem atît transcripțiile, cît și înregistrările¹⁴. Ținem să menționăm că sursele orale nu sunt

¹¹ PORTELLI 2007, 75.

¹² Apud STRADLING 1998, 16.

¹³ STRADLING 1998, 16.

¹⁴ PORTELLI 2007, 6.

obiective, ci subiective; apropo aceasta este valabil și pentru celelalte surse istorice. Sursele orale sunt *construite, variabile și parțiale*¹⁵.

Ce este totuși istoria orală? Istoria orală reprezintă înregistrarea și analiza mărturiilor vorbite despre trecut. Aceasta poate lua diferite forme și se concentrează asupra¹⁶:

- cunoștințelor împărtășite cu privire la trecut și care s-au transmis din generație în generație (tradiție orală);
- succesiunii evenimentelor din viața unui individ, care au contribuit la modelarea acelei vieți, dându-i un sens (o biografie orală);
- amintirile personale ale unui individ cu privire la anumite evenimente, probleme sau experiențe de viață, prin care a trecut la un anumit punct al existenței sale;
- relatările orale ale martorilor oculari în timpul sau imediat după ce a avut loc un eveniment.

Sursele orale ne spun nu numai ce au făcut oamenii, ce au văzut și ce li s-a întâmplat, ci și ce gîndeau și simțeau aceștia la un moment, ce credeau că fac și de ce, ce presupuneau că fac alții și ce cred în prezent că au făcut.

Istoria orală se ocupă cu înregistrarea și analiza dovezilor orale. Utilizarea istoriei orale în școală este modalitatea de a-i determina pe elevi să intervieveze oameni, de cele mai multe ori părinți, bunici, vecini și personalități locale. De aceea, putem considera istoria orală ca o opțiune utilă în ce studiul programei de istorie, opțiune axată pe istoria socială sau chiar locală. Este important ca elevii să înțeleagă procesul de documentare/colectare a mărturiilor orale, să știe cum să utilizeze capacitățile analitice și interpretative în cazul unui material realizat de către cel interesat de istoria orală, fie că acesta este elev, istoric sau altcineva¹⁷.

Asigurarea tuturor condițiilor, pentru ca elevii să adune mărturii ale istoriei orale și să analizeze dovezile corespunzătoare, are o valoare educativă enormă. Intervievarea în sine și analiza ulterioară a mărturiei orale:

- oferă elevilor acces la experiențele și perspectivele oamenilor obișnuiți;

¹⁵ PORTELLI 2007, 17.

¹⁶ STRADLING 2002, 183.

¹⁷ STRADLING 2002, 185.

- oferă elevilor o imagine bine conturată asupra istoriei recente, care poate pune „carne pe oasele” relatării din manual, ne dă un sentiment imediat de experiență;
- oferă elevilor informații cu privire la oameni și grupuri de oameni care sunt, de regulă, ignorate în manual;
- servesc drept instrument de verificare pentru dovezile oferite de alte izvoare, în special de mass-media;
- acționează drept exemplu pentru o interpretare oferită de un anumit istoric, adică arată cum au resimțit exact oamenii evenimentul respectiv,
- constituie o modalitate de a-i ajuta pe elevi să cerceteze și să aplice conceptele-cheie ale continuității și schimbării în istorie;
- elevii care examinează istoria orală trebuie să aplice aceleași principii și criterii analitice pe care le utilizează în cadrul oricărui alt tip de izvoare istorice, și anume: selecția, compararea cu alte surse, depistarea fragmentelor părtinitoare și a distorsiunilor, modul în care sunt abordare contradicțiile¹⁸.

Elevii care colectează mărturii orale, mai ales prin intermediul interviului, au ocazia de a-și dezvolta următoarele competențe:

- a formula întrebări pertinente;
- a comunica, adică a-i determina pe subiecții interviului să se simtă în largul lor (comunicarea liberă, ascultarea, cunoașterea altuia);
- a comunica cu oamenii din generații diferite și cu viziuni și experiențe diferite;
- a examina dovezile istoriei orale și a le stabili relevanța și corectitudinea;
- a elabora o relatare sau o cronologie;
- a formula o concluzie cu privire la ceea ce s-a întâmplat și de ce;
- a produce înregistrări valide și demne de încredere și a le utiliza pentru a construi o relatare despre faptele scoase la lumină.

Pentru a analiza izvoarele istorice, elevul trebuie să demonstreze:

- capacități de analiză critică și de interpretare pe care un istoric le aplică oricărui tip de izvor istoric;
- cunoștințe de specialitate și capacitate de înțelegere, care vor ajuta la plasarea dovezilor istorice într-un context istoric;

---

¹⁸ STRADLING 2002, 185.

- posibilități pentru verificarea veridicității dovezilor prin compararea lor cu alte surse;
- înțelegerea proceselor prin care dovada analizată a fost constituită¹⁹.

Atunci când elevii analizează mărturiile orale, ei trebuie să formuleze același gen de întrebări pe care le-ar pune atunci când este vorba de alte izvoare istorice. Aplicând metodologia de învățare prin intermediul istoriei orale, elevii trebuie să examineze procesul de obținere a mărturiilor orale. Sunt recomandate întrebări de tipul:

- Au fost formulate întrebări sau discuția a fost purtată spontan?
- Despre ce vorbea subiectul interviului înainte de a fi pusă întrebarea?
- Discuția a avut un ton neutru sau un ton părtinitor?
- Este un răspuns complet sau un fragment dintr-un răspuns mai amplu?
- Cum putem face diferența între răspunsuri?
- Putem să verificăm acest răspuns cu ajutorul altor dovezi relevante?

În plus, ei ar mai trebui să evalueze și atitudinea subiectului interviat: Ce gen de persoană vorbește? Ce fel de afirmații face? A observat ceea ce s-a întâmplat și de ce? Afirmațiile sunt haotice sau ordonate? Ajung ele la țintă? Încearcă să justifice acțiunile cuiva? Răspunde serios la întrebări? Vi se pare că se simte incomod când răspunde la întrebări? Ce presupuneri se fac? Putem detecta orice formă de prejudecată? Există vreo modalitate de a verifica unele răspunsuri? Elevii sunt sensibili la astfel de detalii, pentru ei atitudinea interviatului contează, de aceea ei menționează în prezentări seriozitatea sau responsabilitatea ori sinceritatea interviatului.

Este important ca elevii să înțeleagă limitele memoriei, să analizeze informațiile contradictorii prezentate de către martori, deși cercetările sugerează că memoria pe termen lung a persoanelor în vârstă este mult mai precisă decât cea pe termen mediu sau scurt. Când oamenii oferă un interviu, ei oferă amintiri personale, încearcă să dea un sens trecutului lor, să dea sens vieții lor, adică își creează propria istorie²⁰.

Istoria învățată în școală constituie o formă aparte de studiere a istoriei. Ea diferă atât de istoria academică, cât și de istoria populară. Asupra istoriei predate în școală se manifestă numeroase presiuni

¹⁹ STRADLING 2002, 184.

²⁰ STRADLING 2002, 187.

din partea guvernelor, din partea așteptărilor părinților și ale societății civile. Se impune simplificarea și adaptarea conform vârstei a materialelor didactice în domeniul istoriei, dacă se dorește ca ele să fie interesante și înțelese de elevi. Consiliul Europei a susținut întotdeauna necesitatea folosirii metodelor active de învățare ori de câte ori este posibil, ceea ce înseamnă ca elevii să folosească nu doar izvoare scrise, ci și materiale video și dovezi arheologice. Pentru a aplica o idee bună, într-o clasă cu 30 elevi, se cere mai mult decât o simplă prezentare: trebuie ca ideile să fie dezvoltate în cadrul unor exerciții prezente în manuale sau prin intermediul altor mijloace de învățămînt, cu care lucrează elevii care încep să asimileze informație și să-și formeze propriile păreri. Nu poți afla niciodată cît de multă valoare au aceste viziuni noi cu privire la predarea istoriei pînă nu sunt aplicate în clasă. Răspunsul profesorilor și al elevilor va modifica, la rîndul său, ideile, și acesta nu poate fi anticipat în întregime²¹.

Modalitățile de studiere a istoriei orale de către elevi sunt diverse și pot fi adaptate clasei, vârstei, localității. Sunt bine-venite diverse metode și tehnici de cercetare: proiect de cercetare individual sau de grup, investigația, studiul de caz, învățarea prin descoperire etc. Fiecare dintre acestea este dirijată de către profesor. Elevii pot realiza interviuri de la persoane – martori oculari ai evenimentelor istorice, pe care ulterior le integrează într-o investigație istorică, pot să-și determine individual tema de cercetare, în dependență de persoana-sursă. Ei pot elabora mici prezentări Power Point, filme în diferit format electronic, analizînd diferite evenimente istorice: al II-lea Război Mondial, evacuarea, foametea organizată din 1946-1947, deportările staliniste, viața deportaților în Siberia, războiul din Afganistan, războiul de pe Nistru etc. Elevii pot realiza investigații mai complexe, apelînd la mijloacele tehnice noi. Istoria orală se ocupă cu înregistrarea și analiza dovezilor orale. Elevii realizează investigația, apelînd la ajutorul bunicilor, unchilor, vecinilor martori oculari ai evenimentelor studiate. La final, elevii manifestă o satisfacție morală deosebită, fiind apreciați și în familie pentru interesul manifestat. Credem că istoria orală este modalitatea de a-i intriga pe elevi și a-i determina să cerceteze. Considerăm istoria orală ca o opțiune utilă în studiul pro-

---

²¹ LOW-BEER 1997, 52.

gramei de istorie, în special privind istoria socială sau locală. Această modalitate de lucru este aplicată cu succes în alte state.

Vă prezentăm unele modalități recomandate pentru utilizarea istoriei orale în școală, fără a avea pretenția de a epuiza subiectul.

Interviul istoric²²

Interviul istoric informează și elucidează, prin intermediul unui dialog, un subiect istoric. Rolul elevului este să stabilească un dialog viabil, o comunicare între el și interviuat. Întrebările trebuie să fie scurte, clare și adecvate. Interviul are funcția principală de a exprima o atitudine, o opinie, este un mod direct de prezentare a unor idei. Întrebările depind și de informația pe care o are elevul despre cel interviuat.

Procedura aplicării

Elevilor li se solicită să alcătuiască 3-5 obiective de cercetare, ce vor sta la baza interviului, se stabilește durata interviului. Apoi se vor operaționaliza obiectivele cercetării, ținându-se cont de următoarele aspecte:

- informații de fond necesare pentru subiectul interviului (unde și când s-a născut, care este ocupația în prezent și în trecut, ce a făcut la un moment al vieții, unde a locuit, unde a mers la școală etc.);
- întrebări care nu duc la presupuneri;
- întrebări ce nu generează răspunsuri monosilabice: da/nu;
- întrebări clare și lipsite de ambiguitate;
- încurajarea persoanei interviuate;
- începutul și sfârșitul interviului;
- reacția la epuizarea subiectului;
- modalități de verificare a acurateței mărturiilor.

Desfășurarea interviului: asigurați-vă dacă dictofonul, caseta video/audio, camera de filmat funcționează.

Reguli pentru realizarea interviului istoric

- Fii pregătit, punctual, politicos.
- Ascultă răspunsurile.
- Nu repeta întrebarea.

---

²² STRADLING 2002, 193.

- Ai răbdare cu persoana interviuată.
- Oferă timp pentru răspunsuri.
- Nu corectă interviuatul.
- Determină-l pe interviuat să nu se abată de la temă.
- Nu-l întrerupe prea des.
- Formulează întrebări de verificare neplănuite.
- Încheie interviul prin a mulțumi celui interviuat.

Evaluarea înregistrării unui interviu

- Există o relație de colaborare între autor și interviuat?
- Ascultă interviuatorul atent răspunsurile?
- Este un interviu bun? De ce?
- Este util interviul ca izvor istoric?
- Putem verifica autenticitatea/corectitudinea informațiilor?

Investigație istorică

Investigația istorică cu o tematică exactă presupune respectarea mai multor pași:

- formularea clară a sarcinilor și a planului de învățare (elaborarea unei investigații istorice scrise, compusă din trei capitole: introducere, analiza temei în diverse surse istoriografice, chestionarele (transcriere), analiza chestionarelor, concluzii);
- stabilirea timpului de efectuare;
- distribuirea surselor de investigație (documentarea istorică a elevilor despre evenimentul/procesul istoric înainte de chestionarea martorului);
- desfășurarea activității (stabilirea etapelor de lucru: studierea materialului teoretic la această temă, elaborarea chestionarului, chestionarea a cinci persoane care au trăit în perioada respectivă, interpretarea datelor, formularea concluziilor);
- ghidarea permanentă a elevilor, mai ales atunci când este solicitată;
- prezentarea investigației.

Elevii reușesc cu succes să realizeze investigația, apelând la ajutorul bunicilor, unchilor, vecinilor care au fost martori oculari ai evenimentelor studiate. La final, manifestă o satisfacție morală deosebită, fiind apreciați și în familie pentru interesul manifestat.

Studiul de caz²³

Studiul de caz se referă la colectarea și prezentarea de informații detaliate despre un individ sau grup, incluzând rapoarte sau mărturii ale subiecților înșiși. O formă de cercetare descriptivă calitativă, studiul de caz analizează temeinic respectivul obiect și numai în contextul studiat. Cercetătorii nu caută un adevăr universal, generalizabil, în schimb este manifestat interesul pentru explorarea detaliilor și pentru descriere.

Dată fiind diversitatea metodelor de cercetare, sunt recomandate următoarele componente de bază pentru conducerea unui studiu de caz:

- mărturii orale despre cazul cercetat;
- propoziții de bază;
- întrebările;
- unități de analiză;
- legătura logică între datele culese și propoziții;
- criterii pentru interpretarea rezultateelor.

Elevii participanți la realizarea unui studiu de caz se vor confrunta cu următoarele sarcini:

- alegerea entității de cercetat;
- colectarea datelor, analiza datelor;
- realizarea raportului de cercetare;
- discutarea validității și legitimității studiului realizat.

Avantajele:

- abilităază elevii cu proceduri de cercetare în domeniu, folosite de istorici;
- oferă posibilități de aprofundare a înțelegerii faptelor, evenimentelor istorice;
- dezvoltă multiperspectivitatea, în sensul atitudinii de toleranță față de diferite puncte de vedere și al abilității de a schimba planul de percepție.

Metoda proiectului²⁴

Proiectul este o metodă interactivă de predare/învățare/evaluare care îl provoacă pe elev să facă o cercetare, o activitate în echipă, o creație, avînd ca scop îmbogățirea activității desfășurate în timpul

---

²³ COSOVAN 2005, 62.

²⁴ COSOVAN 2005, 59.

orelor de curs (disciplinar sau pluridisciplinar) prin realizarea concretă (un dosar tematic, elaborarea unui ghid, realizarea unui film, a unui interviu, a unei expoziții).

Etapele realizării unui proiect

1. Alegerea temei

Subiectul va fi ales la început de către profesor, apoi, după ce se obișnuiesc cu acest tip de activitate, elevii își vor alege propriile subiecte. În această ultimă situație este important să asigurăm pentru elevi următoarele condiții:

- să aibă un anumit interes pentru subiectul propus;
- să cunoască anticipat unde își vor găsi cel puțin minimul de resurse materiale;
- se fie nerăbdători în a crea un produs de care să fie mândri.

2. Planificarea activității:

- stabilirea obiectivelor proiectului;
- formarea grupelor:

Metoda proiectului presupune lucrul pe grupe și necesită pregătirea profesorului și a elevilor în ideea lucrului în comun. Grupul poate fi alcătuit din 2 pînă la 10 persoane în funcție de mărimea clasei, natura obiectivelor și experiența participanților.

Un grup din 4-5 persoane reprezintă mărimea ideală pentru grupurile care au de îndeplinit obiective precise. Cu cît crește numărul membrilor, cu atît scade posibilitatea participării efective la activitate, dar poate crește complexitatea obiectivelor urmărite.

- alegerea unui subiect în cadrul temei de către fiecare elev/grup;
- distribuirea responsabilităților în cadrul grupului;
- stabilirea surselor de informare (manuale, cărți de la bibliotecă, presă, persoane specializate în domeniul respectiv, instituții, organizații neguvernamentale etc.);

3. Cercetarea propriu-zisă

4. Realizarea materialelor

5. Prezentarea rezultatelor cercetării și/sau a materialelor create

6. Evaluarea:

Strategia de evaluare a proiectului trebuie să fie anunțată din timp de către profesor sau acesta stabilește condițiile de evaluare împreună cu elevii. În ambele cazuri, la începutul activității elevii trebuie să fie informați despre:

- ce aspecte din activitatea elevilor vor fi evaluate: modul de lucru, modul de prezentare și/sau produsul realizat;
- care este rolul profesorului: tutor, evaluator continuu, evaluator doar la sfârșitul activității;
- care este rolul resurselor materiale necesare realizării proiectului: le va oferi profesorul sau (ca parte a evaluării) trebuie să fie asigurate de către elevi;
- anunțarea condițiilor (dacă sunt) impuse de profesor: obligativitatea prezentării și respectării unui plan, un anumit format pentru prezentarea raportului sau a produsului etc.

Argument în patru pași²⁵

Tehnica respectivă are drept scop formarea abilităților de exprimare a opiniei într-o anumită problemă. Ca rezultat, obținem o apreciere argumentată temeinic. În cazul problemelor controversate, tehnica permite analiza diferitor opinii pentru a stabili în ce măsură sunt convingătoare.

Procedura aplicării:

1. Elevilor li se propune structura argumentului: teza (afirmația), explicația (premisele), dovada (mărturia orală – suport), concluzia.
2. După ce fac cunoștință cu informația, li se cere să formuleze teze (afirmații) în acest context. Tezele trebuie să fie cât mai scurte (o simplă propoziție afirmativă).
3. Urmează explicația – 2-3 propoziții, menite să dezvăluie esența afirmației, să explice unele noțiuni și principii care stau la bază.
4. Se prezintă dovada – mărturia orală. Din materialul studiat se selectează fapte, trimiteri la opinia specialiștilor, se construiesc lanțuri logice cu scopul de a ilustra teza lansată. Pentru susținerea unei teze pot fi utilizate câteva dovezi.
5. Se face concluzia. Într-o frază scurtă și clară se accentuează veridicitatea tezei inițiale.
6. Această tehnică poate fi utilizată separat sau împreună cu alte tehnici când apare necesitatea de a formula o poziție față de o întrebare. În dezbateri se propune utilizarea a 2-3 argumente într-o susținere

---

²⁵ TEMPLE nr. 2, 2002, 20.

rea poziției. Ca rezultat, elevii își sistematizează cunoștințele, iar judecățile lor sunt construite logic. Argumentele pot fi alcătuite atât individual, cât și în grup.

Controversa constructivă²⁶

Este o tehnică aplicabilă în cazul când obiectivul constă în a-i ajuta pe elevi să-și prezinte argumentele proprii, dar și să asculte atent partea adversă. Odată cu abilitățile de prezentare, se dezvoltă abilitățile de ascultare activă.

Controversa constructivă se poate aplica atunci când proiectăm o discuție în baza interviului, a mărturiei orale, ca o formă de debateri. Specificul său permite să examinăm holistic problema și să formăm abilitatea de a analiza argumentele părții adverse cu cea mai mare atenție. Tehnica se aplică pe un interviu sau o mărturie orală.

Procedura aplicării:

Etapa I

- a. Profesorul pregătește materialul: o mărturie orală pentru subiectul ales.
- b. Grupa este împărțită în echipe, fiecare având sarcina de a susține o opțiune. În interiorul echipei, elevii formează perechi.
- c. Perechile parcurg împreună materialul prezentat și elaborează argumente comune în favoarea opțiunii enunțate.
- d. Fiecare pereche prezintă echipei lista argumentelor sale.
- e. Echipa elaborează o listă comună și se pregătește să o prezinte în plen.

Etapa II

- a. Echipa (mai întâi cea care optează *pentru*) își prezintă argumentele în fața echipei adverse.
- b. La această etapă, echipa adversă doar adresează oponentilor întrebări de precizare.
- c. Apoi își prezintă argumentele echipa a doua, iar prima îi adresează întrebări de precizare.

Etapa III

- a. Rolurile se schimbă.
- b. Echipele se întrunesc din nou, de această dată însă discută argumentele părții adverse, limitându-se la 5, pe care le consideră probante.

---

²⁶ TEMPLE 2002, 39.

- c. Echipele se confruntă din nou, pentru a-și prezenta listele cu argumente. Deocamdată, se pot pune doar întrebări de precizare.

Etapa IV

- a. Începe dezbaterea.
- b. Elevii vin în fața auditoriului cu argumentele pe care partea adversă le-a considerat elocvente pentru poziția susținută inițial.
- c. La încheierea dezbaterii, toți urmează să-și exprime în scris poziția *pentru care optează personal* (nu pe care au susținut-o atunci când i-a repartizat profesorul!). Această argumentare scrisă poate avea următoarea structură:
- declararea poziției;
  - prezentarea argumentelor ce susțin această poziție și combaterea negației posibile;
  - declarația de încheiere (modul în care argumentele sprijină poziția).

„Eu cercetez”²⁷

Tehnica respectivă urmărește personalizarea cercetării prin elaborarea de către elevi a unor teze de cercetare – eseuri structurate, urmărind procedeul cercetării de la personal la impersonal. Aplicarea ei constituie etapa de *reflecție* a unui proces de realizare a sensului de lungă durată. Cercetarea presupune muncă intelectuală îndelungată și se va solda cu o lucrare de portofoliu.

Procedura aplicării:

- a. Elevii realizează o cercetare, prezentată sub formă de interviu al unui martor la subiectul dat și un referat/teză etc.
- b. Profesorul care dirijează realizarea acestor lucrări formulează sarcina de a se aplica și tehnica „eu cercetez”.
- c. Paralel cu cercetarea propriu-zisă, elevii sunt rugați să scrie – aparte – un fel de jurnal al investigației realizate.
- d. Profesorul le oferă câteva repere pentru a ține acest jurnal al cercetătorului:
- Despre ce scriu?
  - De ce mă interesează acest subiect?
  - Ce vreau să aflu în mod special despre el?
  - Ce spun specialiștii despre acest subiect?

²⁷ TEMPLE 2002, 46.

- Ce informații am găsit în literatura de specialitate despre el?
  - Ce gânduri îmi vin în legătură cu subiectul, pe măsură ce se aprofundează cercetarea?
  - Care este cel mai important lucru pe care l-am aflat în legătură cu acest subiect?
- a. Textul din jurnal va fi prezentat odată cu investigația și profesorul va decide care dintre lucrările realizate vor fi audiate de toți.
- Dacă se realizează o investigație de grup, elevii au roluri diferite, unuia din ei revenindu-i rolul de a completa jurnalul.

Arborele genealogic²⁸

Tehnică prin intermediul căreia se acumulează informații despre familie:

1. date demografice – vârsta, data nașterii, eventual data decesului, locul/locurile de trai, profesia, tipul de educație, statutul social și financiar;
2. informații de tip funcțional – modul în care se manifestă fiecare membru din punct de vedere emoțional, comportamental, medical. Evident, aceste informații vor fi mai degrabă subiective, spre deosebire de cele demografice, care sunt obiective. Putem afla lucruri interesante legate de originea culturală și etnică, statutul socioeconomic, apartenența religioasă, profesie, hobbyuri, dar și caracteristicile de personalitate, care au relevanță pentru membrii familiei. Este important să se ceară informații despre funcțiile și rolurile pe care le are fiecare membru în familie, de aceea merită atenție și porecelele.
3. informații privind evenimentele critice – este foarte important de știut care sunt acele evenimente care presupun schimbări majore în persoană și familie, cum ar fi: schimbările de relație (concubinaj, căsătorie, eventual căsătorii succesive, văduvie, divorț, decese sau nașteri), esecurile, reușitele, accidentele, traumele, situația socială, istorică, economică prin care au trecut persoanele respective (de exemplu fuga, dezrădăcinarea, războiul, experiența lagărului sau deportării).

Astfel, elevii vor putea afla ce făceau bunicii și părinții pentru a-și câștiga existența, unde locuiau, cum s-a schimbat viața lor, cum au fost afectați de războaie, de ocupații militare, de crize economice, de modificarea nivelului de trai.

²⁸ STRADLING 2002, 190.

Este necesar de menționat că aplicarea istoriei orale în școală este posibilă grație noilor tehnologii, care cu succes sunt aplicate de către elevi în toate aspectele vieții. Tehnologia modernă permite deja elevilor să facă schimb de opinii despre percepțiile locale ale evenimentelor și ale schimbărilor istorice majore. Asemenea schimburi de opinii pot crea o nouă percepție. Există o interacțiune între diferite perspective: elevii descoperă că industrializarea a avut o mulțime de forme de manifestare sau că experiența celui de-al Doilea Război Mondial a fost cu totul diferită în alte zone ale Europei. Televiziunea oferă în fiecare zi tinerilor imagini ale unor lumi foarte depărtate de cea în care trăiesc²⁷.

Aplicare

Profesorul de istorie, realizând activitatea didactică din perspectivă managerială, va ține cont de planificare, organizare, orientare și perfecționare. Pentru asigurarea calității în formarea de competențe prin intermediul istoriei orale, profesorii trebuie să formeze cunoștințe, capacități, atitudini, plus experiență. Metodele interactive de predare-învățare-evaluare asigură formarea competențelor, prin utilizarea istoriei orale în școală. Vă prezentăm câteva dintre aplicațiile metodologiei istoriei orale ca mijloc de formare a competențelor la Liceul Teoretic „Ion Creangă” din Chișinău.

Interviul istoric/investigația istorică (anexa 1), aplicat în clasa a IX-a la tema „Foamea organizată din anii 1946-1947” sau „Deportările staliniste”, a presupus stabilirea în comun cu elevii a obiectivelor de cercetare:

- să studieze critic informația despre foamea din 1946-1947;
- să realizeze interviuri istorice cu persoane de vîrstă diferită;
- să formuleze concluzii personale despre investigație;
- să prezinte colegilor concluziile și impresiile despre investigație.

La realizarea interviurilor s-a ținut cont de criteriile de evaluare și de indicatorii de performanță.

Criteriile de evaluare:

Respectarea structurii investigației:

1. obiectivele investigației istorice;
2. utilizarea diverselor surse (cel puțin trei);
3. realizarea interviurilor istorice după algoritmul:
  - Unde și cînd s-a născut interviuatul, studiile

- Ce știe despre subiectul investigației
- Cine crede că este responsabil de evenimentele descrise
- Relatarea succintă a vieții din acea perioadă
- Impresiile din acea perioadă

Concluzii personale.

- Prezentarea produsului în clasă.
- Respectarea timpului de realizare (două săptămâni).
- Respectarea regulilor de intervievare.
- Respectarea volumului.

Indicatorii de performanță²⁹:

Criterii de evaluare	Indicatori de performanță		
	Minim	Mediu	Maxim/Excelent
Respectarea structurii investigației	Obiectivele și transcrierea interviurilor	Toate patru	Toate patru
Prezentarea produsului în clasă	Construiește prezentarea în baza unui plan alcătuit împreună cu profesorul.	Determină planul prezentării, respectă criteriile, cerințele prezentării. Utilizează limbajul nonverbal și mijloacele propuse de profesor.	Utilizează adecvat diferite tipuri de comunicare și mijloace pregătite individual, aplică un feed-back permanent.
Respectarea timpului și volumului de realizare	Realizează investigația în două săptămâni, realizează două interviuri istorice.	Realizează investigația în două săptămâni, realizează cinci interviuri istorice.	Realizează investigația în două săptămâni, realizează și anexează transcrierea a cinci interviuri istorice,
Formularea concluziilor	Nu formulează concluzii, prezintă o părere ce nu se referă la temă, încearcă să formuleze concluzii.	Formulează concluzii în baza informației, însoțite de un argument.	Confirmă concluziile prin argumente proprii, în baza diferitor puncte de vedere. Aduce exemple.

²⁹ COSOVAN 2005, 33.

Interviul istoric, în acest caz, este parte componentă a investigației istorice. Este necesar de menționat că la această etapă de vîrstă aplicarea istoriei orale s-a realizat prin intermediul transcrierii interviului. Elevii au lucrat eficient, realizînd investigații istorice orale, pe care le-au integrat într-un portofoliu. Prezentarea produsului a avut loc în timpul orelor, conform algoritmuli, elevii au făcut comparații ale interviurilor, stabilind similitudini și diferențe. Au analizat procesul investigației, accentuînd ce au învățat să facă: să studieze o temă din diverse surse (documente, literatură istorică, filme documentare, mass-media etc.), să-și organizeze activitatea de cercetare, să facă interviuri, să facă concluzii, etc. Elevii au menționat emoțiile pe care le-au avut în timpul realizării interviurilor, simțindu-se responsabili de realizarea coerentă a sarcinii. Au demonstrat atitudine pozitivă și au emis judecăți de valoare: „Părerea mea este că străbunii noștri au trăit timpuri îngrozitoare, ca într-o închisoare, iar azi generația noastră se bucură de libertate”, „Noi ne bucurăm astăzi de bunăstare și nu realizăm ce au îndurat oamenii pe acele timpuri”, „Ar fi bine ca fiecare dintre noi să se gîndească la ceea ce face și să ocrotească ceea ce are”, „Noi azi suntem fericiți și mulțumiți de condițiile de trai, de bucata de pîine pe care la sigur o avem în toată ziua”, „Trebuie să ne vedem bunicii în altă lumină: ei au rămas oameni și în cele mai strașnice împrejurări”, „De la ei (de la cei în vîrstă) avem ce învăța: să nu acceptăm minciuna, să nu ne trădăm aproapele, să nu ne jucăm cu idealul de neam, să nu-l trădăm pe Dumnezeu”. Elevii au subliniat că intervievații au rămas plăcut surprinși de faptul că pe copii îi interesează experiențele lor, că le pasă de trăirile lor personale. Elevii au sesizat și schimbarea atitudinii generației în vîrstă (bunici, unchi, vecini) față de ei, fiind apreciați mai mult.

În urma utilizării istoriei orale în cadrul orelor de istorie în clasele a IX-a, am constatat o creștere a motivației elevilor pentru studierea istoriei. Fiecare eveniment istoric studiat ulterior era raportat la posibilitatea aplicării istoriei orale. Elevii manifestau inițiative proprii și aplicau istoria orală pentru alte teme: „Mișcarea națională din RSSM”, „Războiul de pe Nistru” etc. Grație acestei modalități de studiere a istoriei, elevii s-au conceput pe sine ca parte componentă a istoriei, au devenit mai serioși față de învățare. Sunt convinsă că această metodologie poate fi utilizată și de alți profesori, în diferite forme de realizare.

Metoda proiectului

Metoda proiectului, aplicată în clasa a XII-a, în anii școlari 2009/2010 și 2010/2011, avea ca scop îmbogățirea activității desfășurate la ore prin realizarea unei secvențe film-interviu istoric la alegere. Elevii au ales tematici în dependență de persoanele-sursă pe care le cunoșteau sau în dependență de subiectele ce-i interesau. Perioada de realizare a acestui proiect este de trei luni. Resurse: camere video, computer, proiector, CD-uri. Pentru realizarea unui proiect de istorie orală au fost cîteva condiții prealabile: motivarea elevilor pentru participarea în proiect, explicarea specificului unui proiect de istorie orală, prezentarea tematicilor posibile, prezentarea criteriilor de realizare, stabilirea duratei proiectului, prognozarea rezultatelor, evidențierea importanței proiectului.

Elevii cunoșteau condițiile de realizare a proiectului:

- să aibă un anumit interes pentru subiectul propus;
- să cunoască din timp unde vor găsi cel puțin minimul de resurse materiale;
- să fie motivați să creeze un produs de care să fie mândri.

Proiectul a fost realizat conform etapelor:

1. *Alegerea temei*

Elevii au ales următoarele tematici:

- Al Doilea Război Mondial – amintiri din copilărie
- Evacuarea la sudul Basarabiei
- Foamea din 1946/1947
- Deportările și represiunile staliniste
- Războiul de pe Nistru
- Mișcarea de eliberare națională din Republica Moldova
- Școala românească în Basarabia interbelică
- Anexarea Bucovinei de URSS, reflectată în folclor
- Blocada Leningradului
- Colectivizarea în RSSM etc.

2. *Planificarea activității:*

- Stabilirea obiectivelor proiectului (împreună cu elevii au fost stabilite obiectivele):
  - a. documentarea teoretică despre diferite evenimente/procese istorice din secolul XX – începutul secolului XXI;

- b. realizarea secvențelor de filme-interviuri despre evenimente/procese istorice din secolul XX – începutul secolului XXI;
- c. prezentarea produsului.
  - Forme de organizare:
    - a) grupe; b) perechi; c) individual.
1. Identificarea persoanelor ce vor fi intervievate
2. Pregătirea întrebărilor de fond, ce vor sta la baza interviului
3. Realizarea produsului: secvență de film/interviu
4. Prezentarea rezultatelor cercetării și/sau a materialelor create
5. Evaluarea

criterii de evaluare:

- Respectarea etapelor proiectului;
- Respectarea timpului și volumului de realizare: timp – 3 luni, volum – 7 minute;
- Respectarea regulilor de interviu:
  - *Fii pregătit, punctual, politicos.*
  - *Ascultă răspunsurile.*
  - *Nu repeta întrebarea.*
  - *Ai răbdare cu persoana interviuată.*
  - *Oferă timp pentru răspunsuri.*
  - *Nu corecta interviuul.*
  - *Determină-l pe interviuul să nu se abată de la temă.*
  - *Nu-l întrerupe prea des.*
  - *Formulează întrebări de verificare neplănuite.*
  - *Termină interviul prin a mulțumi celui interviu.*
  - *Trimite-i ulterior o scrisoare de mulțumire.*
- Prezentarea produsului la conferința școlară
- Formularea concluziilor
- Autoevaluarea activității proprii.

• Indicatori de performanță³⁰:

Criterii de evaluare	Indicatori de performanță		
	Minim	Mediu	Maxim/Excelent
Respectarea etapelor proiectului	Alegerea temei, identificarea persoanelor intervievate	Alegerea temei, planificarea activității, identificarea persoanelor intervievate, realizarea secvenței de film	Alegerea temei, planificarea activității, identificarea persoanelor intervievate, realizarea secvenței de film, autoevaluarea
Respectarea timpului și volumului de realizare	Depășirea timpului de realizare, nerespectarea volumului	Respectarea timpului de realizare, respectarea volumului	Respectarea timpului de realizare, respectarea volumului
Respectarea regulilor de intervievare	Respectă câteva reguli de intervievare	Respectă regulile de intervievare.	Respectă regulile de intervievare.
Prezentarea produsului la conferința școlară	Prezentarea este realizată cu ajutorul profesorului, re-produce fragmente din prezentare.	Utilizează în prezentare limbajul nonverbal, respectă cerințele de prezentare (7 min).	Utilizează în prezentare diferite tipuri de comunicare. Construiește un discurs oral coerent.
Formularea concluziilor	Formulează concluzii neargumentate.	Argumentează documentar spusele intervievatului	Argumentează utilitatea documentară, istorică, personală a investigației, dezvoltă tema.
Autoevaluarea activității proprii	Numește succesele și insuccesele cu care s-a confruntat în realizarea procesului.	Apreciază punctele forte și cele slabe, explică cauzele, propune soluții.	Explică ce a învățat și facă, unde poate să utilizeze cele învățate, formulează judecăți de valoare.

³⁰ COSOVAN 2005, 33.

Avantajele utilizării istoriei orale pentru elevi:

Elevii:

- au avut acces la experiențele și opiniile oamenilor obișnuiți;
- și-au făcut o imagine bine conturată asupra istoriei recente;
- au prezentat un sentiment imediat de experiență;
- au avut acces la informații cu privire la oameni și grupuri de oameni care sunt, de regulă, ignorate în manual.

Importanța metodică:

- poate servi drept instrument de verificare pentru dovezile oferite de alte izvoare, în special de mass-media;
- poate acționa drept exemplu pentru o interpretare oferită de un anumit istoric, adică poate arăta cum au resimțit exact oamenii evenimentul respectiv;
- constituie o modalitate de a-i ajuta pe elevi să cerceteze și să aplice conceptele-cheie ale continuității și schimbării în istorie.

Abilități formate:

- deprinderi de formulare a unei secvențe de întrebări eficiente;
- abilități de comunicare;
- abilitatea de a examina dovezile istoriei orale și de a le stabili relevanța și corectitudinea;
- abilitatea de a elabora o relatare sau o cronologie, de a formula o concluzie despre cele întâmplate și motive;
- deprinderea de a produce înregistrări valide și de a le utiliza pentru o relatare.

Urmărind activitatea elevilor în timpul derulării proiectului și după finalizarea acestuia, s-au constatat schimbări calitative în atitudinile, comportamentul, abilitățile lor. Ei au demonstrat că posedă competențe de cercetare, colaborare, comunicare, digitale etc, demonstrându-le la momentul apariției unei situații dificile. Elevii au demonstrat capacități de autoevaluare, analizându-și activitatea conform graficului SWOT (vezi mai jos *secvențe din autoevaluările elevilor*):

Puncte forte:

- Am învățat să formulez întrebări.
- Am învățat să-i fac pe intervievați să se simtă în largul lor.
- Am învățat să comunic cu persoane din diferite generații.
- Am învățat să examinez dovezi orale.

Puncte slabe:

- Uneori discuțiile alunecă la un alt subiect.

- Persoanele în vîrstă sunt mai greu de dirijat într-un interviu.
- În timpul filmărilor intervin factori inprevizibili (sunete, lumină, persoane etc.).
- Informațiile sunt subiective etc.

Oportunități:

- Voi aplica cele învățate în viitor.
- Voi putea comunica mai eficient.
- Voi organiza mai eficient un proces de investigație.

Temeri:

- Procesul de evaluare este complicat.
- Martori oculari ai unor evenimente istorice sunt tot mai puțini.

Consider că metoda proiectului este eficientă în utilizarea istoriei orale pentru formarea de competențe și poate fi aplicată cu succes în școală.

Arborele genealogic

Tehnica **arborelui genealogic**, aplicată în clasele liceale, a fost realizată printr-o activitate interdisciplinară – istorie și educație civică –, prin intermediul căreia au fost acumulate informații despre familie. Această tehnică a fost realizată cu ajutorul unui algoritm exact:

1. date demografice (vîrsta, data nașterii, eventual data decesului, locul de trai, profesia, tipul de educație, statutul social și financiar);
2. informații de tip funcțional – modul în care se manifestă fiecare membru al familiei din punct de vedere emoțional, comportamental, medical. Aceste informații sunt mai degrabă subiective, spre deosebire de cele demografice, care sunt obiective;
3. informații privind evenimentele critice – este foarte important de știut care sunt acele evenimente care presupun schimbări majore în persoană și familie: schimbări de relație (concubinaj, căsătorie, eventual căsătorii succesive, văduvie, divorț, decese sau nașteri), esecuri, reușite accidente, traume, situația socio-istorico-economică (naționalizarea proprietății private, refugiere, război, experiența lagărului sau a închisorii, colectivizare etc.).

Această tehnică a fost aplicată în ordine descendentă – de la ascendenți la descendenți, deci de la generația cea mai în vîrstă, apoi în ordine descrescătoare de vîrstă, la ceilalți membri ai familiei. Se realizau mici interviuri cu fiecare membru, integrate ulterior într-o prezentare omogenă. Elevii au aflat ce făceau bunicii și părinții pen-

tru a-și câștiga existența, unde locuiau, cum au fost afectați de războaie, de ocupații, de schimbările de regim.

Elevii claselor a X-a, care au realizat istoria orală pentru arborele genealogic, au valorificat intens resursele interne, relațiile familiale, au descoperit istoria propriei familii. Au pus accentul în prezentări pe tradiții de familie, pe trăsături de familie comune, pe valori comune. Și-au schimbat atitudinea față de unele ritualuri de familie, pe care le considerau până atunci inutile. Unii au remarcat și schimbarea atitudinii unor membri ai familiei față de ei – o creștere a autorității. Elevii au devenit mai siguri de forțele proprii.

Competențe formate prin aceste activități³¹:

Competențe-cheie: competența de a învăța să înveți, competența acțional-civică, competența de a comunica în limba maternă, competența de relaționare interpersonală, interculturală.

Competențele specifice ale disciplinei: înțelegerea și utilizarea adecvată a limbajului de specialitate, înțelegerea și reprezentarea timpului și spațiului istoric, cunoașterea și interpretarea surselor istorice, determinarea relațiilor de cauzalitate și schimbare în istorie, aprecierea critică și obiectivă a situațiilor, faptelor și proceselor istorice.

Subcompetențe: prezentarea evenimentelor istoriei contemporane în ordine cronologică, utilizarea surselor istorice în argumentarea opiniei proprii despre evenimentele contemporane, identificarea legăturii cauză–efect în istoria contemporană, analiza critică a diferitor opinii pe marginea unui subiect istoric din secolul XX.

Sugestii pentru utilizarea istoriei orale în clasă

Teme și subiecte:

- Cum s-a schimbat viața de familie și de la locul de muncă ca urmare a progresului tehnologic?
- Cum s-a schimbat viața de familie în secolul XX?
- Cum s-a modificat rolul soțului și al soției?
- Cum s-au schimbat condițiile de trai în acest secol?
- Cum s-au modificat relațiile dintre generații?
- În ce fel au afectat viața oamenilor schimbările din domeniul transporturilor?

³¹ CURRICULUM 2010, 6.

- Cum s-a modificat viața oamenilor ca urmare a progreselor din domeniul medicinei?
- Cum s-au transformat ideile oamenilor despre religie, crimă, pedeapsă, sărăcie, bogăție, educație, artă, modă, stat, identitate națională, patriotism?
- Cum s-a schimbat viața după destrămarea URSS?

Un proverb spune: „Istoricul este la fel de bun, ca și sursele sale”. Actualitatea lui este cu atât mai evidentă când este vorba de secolul XX, unde avem acces la un volum mult mai mare de surse istorice decât pînă în prezent. Aceste surse, mai ales mărturiile orale, au oferit posibilitatea de a arunca o privire în interiorul istoriei sociale recente, al istoriei minorităților etnice/popoarelor marginalizate de stat, al istoriei femeilor etc. De cele mai multe ori, elevii nu văd oamenii în istoria predată. Istoria ca disciplină este considerată o „fosilă preistorică” și tinerii nu se regăsesc în ea. Profesorii sunt într-o permanentă căutare de soluții pentru a da suflet trecutului istoric, valorificînd instrumentele tehnice de azi și potențialul elevilor. Una dintre aceste soluții ar fi o nouă abordare a studierii istoriei orale.

Bibliografie:

1. COSOVAN, Olga, Lia Sclifos, Loretta Handrabura. *Evaluarea în cheia dezvoltării gândirii critice*. Chișinău, 2005.
2. Ministerul Educației și Învățămîntului al RM. *CURRICULUM pentru învățămîntul liceal. Istoria*. Chișinău, 2010,
3. LOW-BEER, Ann. Consiliul Europei și istoria în școală. Strasbourg-București, 1997.
4. PORTELLI, Alessandro. *Storie orali. Racconto, immaginazione, dialogo*. Roma, 2007.
5. TEMPLE, Charles, Jeannie L. Steele, Kurtis S. Meredith. *Strategii de dezvoltare a gândirii critice. Ghidul 2*. Adapt. N. Crețu. Chișinău, Pro Didactica, 2002.
6. STRADLING, Robert. *Multiperspectivitatea în predarea istoriei: un ghid pentru profesori*. București, 1998.
7. STRADLING, Robert. *Să înțelegem istoria secolului XX*. București, Sigma, 2002.

**VALORI ȘI ATITUDINI
ALE CETĂȚENIEI DEMOCRATICE.
Cum valorile pot contribui la formarea
unui comportament democratic?**

Vera VRABIE

Existența valorilor în societate este necesară, deoarece nimeni nu se poate lipsi de ele. Este de neînchipuit o societate fără valori, atitudini și norme de comportament, inclusiv în această perioadă de tranziție pentru Republica Moldova. Timpul în care trăim ne obligă să revenim la valorile naționale, să ne racordăm la valorile europene, pe care le-am pierdut în perioadele de criză profundă, pe care o traversează societatea moldovenească, pentru a rezolva problemele ce vizează comportamentul, atitudinile față de compatrioți. Sistemul valorilor evoluează odată cu societatea, dar natura lor nu se schimbă radical. Un sistem de valori se bazează pe patrimoniul cultural și istorie. De ce? Pentru că viața istorică și culturală sunt neîntrerupte realizatoare de valori din generație în generație, sunt surse de formare a modelelor de comportament și atitudini.

1. Vîrsta elevilor: 15-16 ani

2. Timpul: 90 min

3. Întrebarea-cheie: Cum valorile pot contribui la formarea unui comportament democratic?

4. Scopul lecției:

- să dovedească deprinderi de lucru cu izvoarele scrise și vizuale, de analiză critică a informației, de exprimare a opiniei proprii în discuții;
- să demonstreze prin argumente că istoria și cultura sunt surse ale valorilor cetățenești, ale educației democratice;
- să manifeste atitudine și comportament în conformitate cu valorile naționale și valorile europene ale democrației pluraliste, dreptății, egalității, solidarității și drepturilor omului.

5. Legătura cu curriculumul:

Istoria românilor și universală (cl. IX): „Republica Moldova în perioada postsovietică”, „Democrație și totalitarism”, „Republica Moldova și integrarea europeană”, „Cultura și știința universală contemporană”.

Educația civică (cl. VIII, cl. IX): „Societatea democratică. Valori și simboluri naționale. Valori și simboluri europene”; „Societatea democratică. Perspectiva europeană a Republicii Moldova. Lumea multiculturală și păstrarea valorilor naționale”

Activitate extracurriculară

6. Surse de informare suplimentare:

Declarația ONU de la Fribourg (Elveția) privind drepturile culturale (mai 2007)

Ion Diaconu, *Cultura și drepturile omului, identitate, diversitate, multiculturalism*, 2012.

7. Finalitatea:

Toți elevii: vor identifica compatibilitatea valorilor și atitudinilor personale cu valorile europene ale democrației pluraliste, dreptății, egalității, solidarității și drepturilor omului.

Majoritatea elevilor: vor analiza critic diferite izvoare și vor exprima opinii privind rolul istoriei în formarea unui comportament în raport cu un set de valori asumate.

Unii elevi: vor demonstra deprinderi de cercetare și analiză a diferitor izvoare și vor elabora organizatorul grafic al sistemului de valori ale cetățeniei democratice.

8. Pregătirea:

- vor culege din localitatea natală informații despre tradițiile și sărbătorile locale/regionale;
- se vor informa din diferite surse privitor la tradițiile și sărbătorile europenilor.

Planul activității:

Evocarea

10 min

Activități frontală și individuală.

Elevilor li se propune să întocmească o listă a valorilor redată în sursele propuse.

Dați un titlu.

Răspuns: **Toleranță, solidaritate, respect, egalitate, democrație, unitate, comunicare, libertate, pluralism – valori europene moderne și contemporane**

În baza răspunsurilor, elaborați o definiție pentru noțiunea *valoare*.

Numiți evenimente, fapte, personalități studiate în cadrul lecțiilor de istorie, ce au legătură cu promovarea acestor valori.

Sursa: <http://eurovizionarii.blogspot.com/p/valori-europene.html>

<p>Realizarea sensului</p> <p>Activitate frontală pentru primele trei sarcini din fișa de lucru. Elevii vor analiza sursele scrise și vor realiza sarcinile propuse în fișa de lucru nr. 1.</p> <p>În final, profesorul organizează un joc de rol „Cum combatem nonvalorile”. Elevii vor forma 4 grupe, fiecărui grup îi revine un rol: 1 – politician (persoane ce iau decizii); 2 – jurnalist; 3 – profesor; 4 – elev. Discută, în grup, soluțiile pe care le oferă (de pe poziția ce o reprezintă) pentru a combate nonvalorile din societatea moldovenească.</p> <p>După expirarea timpului, un reprezentant al fiecărui grup va prezenta soluțiile descoperite.</p> <p>În felul acesta, elevii vor delimita valorile de pseudovalori, vor găsi soluții pentru depășirea nonvalorilor și vor determina importanța sistemului axiologic în procesul de transformare a societății moldovenești.</p>	<p>30 min</p>
<p>Activitate individuală/grup (4 elevi), ce se desfășoară în baza Fișei de lucru nr. 2. La finele activității, elevii vor identifica ce ne unește sau prin ce ne deosebim de europeni.</p>	<p>15 min</p>
<p>Activitatea se desfășoară în baza Fișei de lucru nr. 3. Tehnica de lucru – interogarea multiprocesuală.</p> <p>Elevilor li se propun, pentru lectură și analiză critică, surse grupate tematice: „Statul și valorile naționale” și „Europa și valorile ei”. După lectură, profesorul propune elevilor un șir de întrebări:</p> <p>Ce valori ai descoperit în surse? Ce origine au valorile – naționale sau europene?</p> <p>Stabiliți legătura dintre valorile europene, selectate din sursa 3 și cele garantate de actele normative naționale (din sursa 4)?</p> <p>Care dintre valorile expuse în surse corespund cu valorile personale?</p> <p>Cum te vor ajuta aceste valori să te realizezi în viitor/prezent din perspectiva profesională?</p> <p>Cine sau ce ar putea să te influențeze să-ți schimbi aceste valori?</p> <p>Cînd îți alegi prietenii, ce valori și atitudini te aștepti să aibă?</p> <p>Ce valori, din sursele propuse, pe care tu le apreciezi ai fi de acord să le împărtășești cu un copil mai mic ca tine?</p> <p>Elevii vor formula răspunsuri relevante, stabilind interdependența dintre:</p> <ul style="list-style-type: none"> • valorile europene și valorile naționale, • valorile naționale/europene și valorile personale. 	<p>15 min</p>

Reflecție/Evaluare	
<p>Activitate frontală/individuală. Profesorul propune elevilor, în baza cunoștințelor dobândite, să elaboreze și să completeze un organizator grafic (schemă, tabel, diagramă), cu titlul „Valori și atitudini”, care să conțină obligatoriu câteva elemente: sisteme de valori (valorile europene, valori naționale, valori personale), valori (să enumere câte cinci exemple pentru fiecare sistem), atitudini (câte cinci exemple pentru fiecare valoare). (Exemplu de schemă/tabel în anexa 1)</p> <p>În felul acesta, elevii vor stabili legătura dintre valori și atitudini/comportament.</p>	19 min
<p>Extindere</p> <p>Profesorul propune elevilor să organizeze o expoziție/colaj foto cu tema „Valorile care ne reprezintă pe noi, elevii”, ținând cont de următoarele criterii:</p> <ul style="list-style-type: none"> • impact vizual; • aspect estetic; • respectarea tematicii; • foto – 30-50 bucăți. 	1 min

Informație suplimentară pentru lecție:

- **Atitudine** – fel de a fi sau de a se comporta (reprezentând adesea o anumită concepție); a lua atitudine = a-și manifesta poziția, a-și afirma (cu hotărâre) punctul de vedere; pro sau contra. (A se vedea <http://dexonline.ro/definitie/atitudine>)
- **Valoare** – însușire a unor lucruri, fapte, idei, fenomene de a corespunde necesităților sociale și idealurilor generate de acestea; suma calităților care dau preț unui obiect, unei ființe, unui fenomen. (A se vedea <http://dexonline.ro/definitie/valoare>)
- Valorile nu există niciodată separate, ci sunt integrate în sisteme de valori, organizate ierarhic. Sistemul valoric este relativ stabil în comparație cu atitudinile, care se modifică mai ușor. (A se vedea <http://www.iccv.ro/valori/texte/valori-cvb,%20v4.pdf>)
- **Comportament** – modalitate de a acționa în anumite împrejurări sau situații; conduită, purtare. (A se vedea <http://dexonline.ro/definitie/valoare>)

Fișa de lucru nr. 1

Sursa 1. Noi despre noi

„Moldovenii au propriul costum național, ce se deosebește de [cel din] alte zone românești și constă din catrință și altită. Moldova are și culorile [sale] reprezentative – alb, roșu și negru.” (Maria Ciocanu) (A se vedea http://www.vipmagazin.md/tema/Made_in_Moldova2/)

„Străinii care au participat la un sondaj au menționat că cele mai bune idei de brand pentru Moldova sunt oamenii și ospitalitatea. Moldovenii sunt deștepți și buni ca muncitori.” (Sergiu Ghețiu) (A se vedea http://www.vipmagazin.md/tema/Made_in_Moldova2/)

„3. Moldovenii își arată emoțiile, europenii vorbesc despre ele, acolo unde moldovenii spun „bine”, străinii spun „extraordinar”, acolo unde moldovenii spun „rău”, străinii spun „O.K.”. [...] 6. Suntem un popor foarte harnic și concomitent cel mai sărac din Europa. [...] 13. La noi noțiunea de om bun, din păcate, e echivalentă cu noțiunea de om prost. [...] 18. Dimitrie Cantemir – «Dacă-i faci unui moldovean un car de bine și foarte puțin rău, va uita carul de bine și-ți va deveni dușman de moarte pentru puținul rău.» (Teodor Buzu, „Momente și paradoxuri moldovenești”, *Limba română*, nr. 7-8, anul XX, 2010, a se vedea <http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1016>)

„...Cel mai mare succes al nostru este că am devenit liberi. Libertatea, în sensul de a crea, de a gândi, libertatea de a circula. Școala la Iași pe care am făcut-o mi-a oferit posibilitatea să scap de sindromul *homo soveticus* și să-mi regăsesc această identitate occidentală, europeană. Cel mai important lucru pentru noi este această identitate.” (Octavian Țăcu, http://www.publika.md/dupa-20-de-ani-de-independenta--moldova-inca-invata-ce-este-democratia_866391.html)

„...**Satul. Locul de refugiu al liniștii. Curățenie și pace sufletească. Gânduri ce curg mai lin. Verde și mult frumos în inimă. Satul cu oameni chinuți și veseli, frumoși la suflet. Aici până și inima bate mai încet. Ceea ce te face să crezi că veșnicia s-a născut la sat este însăși diferența de oraș. Sătul de gălăgia traficului rutier, de zgomote de tot genul și zgomote politice, îți găsești refugiu doar la sat. Nimic nu poate fi mai frumos decât o dimineață însoțită în pragul casei părintești. La sat, până și oamenii sunt mai oameni... Satul. Sărăcie și iarăși sărăcie. Copii mai că nu zărești. Păragină în poartă și în prag...**” (Sursa: dumros.wordpress.com)

Sursa 2. Ei (europenii și alții) despre noi

„...Am aflat despre moldoveni că sunt niște oameni foarte de treabă, foarte generoși și foarte ospitalieri... Dar am mai aflat că moldovenii sunt oameni cu voință foarte puternică de a produce o schimbare spre bine, de a îmbunătăți starea de lucruri din această țară. Moldovenii își doresc stabilitate politică și economică...” (Din interviu cu Dirk Schuebel, diplomat european, <http://www.allmoldova.com/ro/int/interview/dirk-schuebel-030111.html>)

„Eu vin din Roma. Roma este un oraș mare, oraș cu mare haos. Chișinăul este la fel ca o capitală europeană, dar mai mică. Este mai liniștit. Am toată comoditatea aici în Moldova.” (Massimo Sinceri, italian, muzician, locuiește în Chișinău de 2 ani, http://www.publika.md/europenii-care-aleg-sa-traiasca-in-moldova-spun-ca-acesta-este-taramul-fericirii-vi-deo_983241.htm)

„În primul rînd este puțin mai sălbatic ca în Uniunea Europeană aici în țara Republica Moldova. E frumos să tai un porc, să ieși la un grătar în pădure. Așa ceva e interzis în Europa...” (Mark Zweig, austriac, venit în Moldova de 4 ani pentru afaceri în domeniul gestionării deșeurilor, http://www.publika.md/europenii-care-aleg-sa-traiasca-in-moldova-spun-ca-acesta-este-taramul-fericirii-video_983241.htm)

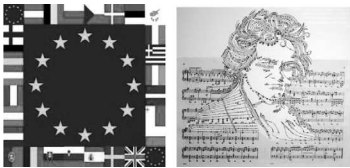

„...În primii anii, eram puțin șocată, pentru că venisem dintr-o țară cu o democrație puternică (Coreea de Sud, n. red.), iar aici abia se desființase URSS. [...] Cineva mi-a spus pe atunci: «Dnă Kim, omul are zece degete, dacă unul din ele nu lucrează, rămîn celelalte nouă să ducă lucrul la capăt». Deci, chiar dacă eu nu muncesc, țara se mișcă înainte pentru că muncesc alții. M-a surprins această filozofie, deoarece în Coreea cea mai importantă calitate a omului este responsabilitatea. Ceea ce fac eu mă reprezintă, este fața mea, deci nu pot face nimic de mîntuială. [...] Când am învățat româna, m-am gândit că limba este expresia vie a culturii unui popor și trebuie s-o cunoșc și s-o respect.” (Din interviu cu Kim Won-sim, coreeancă, directorul Departamentului de limbi asiatice, ULIM, <http://www.timpul.md/articol/kim-won-sim--in-coreea-cea-mai-apreciata-calitate-a-unui-om-este-responsabilitatea--37265.html>)

„Activez în Moldova ceva mai bine de un an. Natura frumoasă, poporul muncitor, binevoitor și ospitalier al Moldovei, precum și performanțele țării în domeniul dezvoltării economice și sociale m-au impresionat și m-au surprins plăcut. Aici există condiții confortabile pentru viață și activitate...” (Din interviu cu ambasadorul Chinei în Republica Moldova, Tong Mingtao, <http://tribuna.md/2013/09/25/interviu-ambasadorul-chinei-in-republica-moldova-„intre-china-si-moldova-a-aparut-a-apropiere-fireasca”>)

Sarcini de lucru:

1. Citiți și analizați sursele 1 și 2. Întocmiți, în scris, o listă a valorilor recunoscute în surse. Comparați informația din ambele surse. Identificați valorile susținute de „noi despre noi” și „ei (europenii și alții) despre noi”.
2. Cum credeți, când spunem ceva despre valori, *ei (europenii și alții)* și *noi* vorbim despre unul și același lucru? Identificați din surse, printre valori, și pseudovalorile naționale (nonvalorile).
3. Numiți cîte trei nonvalori cu care se confruntă societatea moldovenească în cursul ei democratic și european și în ce domenii.
4. **Joc de rol „Cum combatem nonvalorile”.** Elevii formează 4 grupe: gr. 1 – politicieni (persoane ce iau decizii), gr. 2 – jurnaliști, gr. 3 – profesori, gr. 4 – elevi:
  - discutați în grup și oferiți/găsiți soluții pentru a combate nonvalorile din societatea moldovenească, enumerate de voi mai sus (sarcina de lucru 3);
  - găsiți soluții posibile pentru transformarea acestora în valori.

Fișa de lucru nr. 2

Made in Europa	Made in Moldova
<p>1. Simbolurile europene</p> <p>http://www.ziare.com/international/stiri-externe/europa-condusa-de-ue-misiune-imposibila-691688</p>	<p>1. Simbolurile naționale</p> <p>http://www.moldovenii.md/md/section/719_ninachiperi.wordpress.com</p>

2. Arcul de Triumf din Paris

<http://www.photos-galleries.com/larc-de-triomphe-de-nuit/>

3. Istoria Europei... și a europenilor

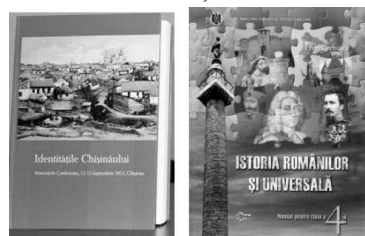
<http://www.elefant.ro/carti/istorie/studii-istorice/istoria-europei-de-est-de-la-al-doilea-razboi-mondial-pina-in-prezent-2408.html>

2. Arcul de Triumf din Chișinău

<http://www.moldovenii.md/section/382>

3. Istoria românilor și universală

<http://www.flux.md/editii/20136/articole/14445/>

<http://ise.md/85-link.html>

4. Pluralism religios

<http://www.bru.ro/cluj-gherla/copie-icoana-guadalupe-cluj-2007/>

<http://www.clubafaceri.ro/25415/sfantul-anton-de-padova-icoana-catolica-94802.html>

5. Tradițiile Europei ... și ale euro-penilor

a. Corrida spaniolă

Sursa: www.terra-alicante.com

b. În pași de dans european... danez

<http://www.danemarca.dk/index.php?chkt=1&txn=cultura>

4. Ortodoxism și...

<http://www.cerculdepictura.org/?p=3406>

<http://logos.md/category/icoane/page/3/>

5. Tradiții naționale

a. Primiți colindătorii?!

<http://www.trm.md/ru/social/traditii-si-obiceiuri-de-craciun>

b. În pași de dans național... bulgăresc

Sursa: www.jurnal.md

Sarcini de lucru:

1. În baza surselor vizuale, formulați, individual, în scris, câte o definiție practică pentru termenii *valoare europeană* și *valoare națională*. După expirarea timpului (3 min), împreună cu trei colegi, comparați definițiile și discutați ideile. Formulați în scris o definiție comună pentru fiecare termen.
2. A fost ușor să acceptați ideile colegilor? Dacă nu, care sunt ideile care au provocat discuții?
3. Comparați sursele. Determinați deosebiri dintre valorile naționale și valorile europene? Există în valorile Republicii Moldova un suflet al valorilor europene? Argumentați-vă opinia.
4. Ce atitudini formează valorile depistate în surse?

Fișa de lucru nr. 3

Sursa 3. Europa și valorile democrației

„Titlul 1. Dispoziții comune.

Articolul 2. Uniunea se întemeiază pe valorile respectării demnității umane, libertății, democrației, egalității, statului de drept, precum și pe respectarea drepturilor omului, inclusiv a drepturilor persoanelor care aparțin minorităților. Aceste valori sunt comune statelor membre într-o societate caracterizată prin pluralism, nediscriminare, toleranță, justiție, solidaritate și egalitate între femei și bărbați.

Articolul 3. (1) Uniunea urmărește să promoveze pacea, valorile sale și bunăstarea popoarelor sale. (2) Uniunea oferă cetățenilor săi un spațiu de libertate, securitate și justiție, fără frontiere interne, în interiorul căruia este asigurată libera circulație a persoanelor, în corelare cu măsuri adecvate privind controlul la frontierele externe, dreptul de azil, imigrarea, precum și prevenirea criminalității și combaterea acestui fenomen. (3) [...] Uniunea respectă bogăția diversității sale culturale și lingvistice și veghează la protejarea și dezvoltarea patrimoniului cultural european.”

(Versiunea consolidată a *Tratatului privind Uniunea Europeană*, 2012)

„...Cînd mă aflu în Italia, mă simt milanez, cînd mă aflu în Europa, mă simt italian, iar cînd mă aflu în America, mă simt european.” (Umberto Eco)

Sursa 4. Republica Moldova și valorile democrației

„În calitatea sa de STAT SUVERAN și INDEPENDENT, REPUBLICA MOLDOVA:

[...]

GARANTEAZĂ exercitarea drepturilor sociale, economice, culturale și a libertăților politice ale tuturor cetățenilor Republicii Moldova, inclusiv ale persoanelor aparținând grupurilor naționale, etnice, lingvistice și religioase, în conformitate cu prevederile Actului final de la Helsinki și ale documentelor adoptate ulterior Cartei de la Paris pentru o nouă Europa.”

(Declarația de Independență a Republicii Moldova, 27 august 1991)

„Titlul I. Principii generale

Articolul 1 (3). Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate.

Articolul 5 (1). Democrația în Republica Moldova se exercită în condițiile pluralismului politic, care este incompatibil cu dictatura și cu totalitarismul.

Articolul 10 (2). Statul recunoaște și garantează dreptul tuturor cetățenilor la păstrarea, la dezvoltarea și la exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase.

Titlul II. Capitolul 1.

Articolul 16 (2). Toți cetățenii Republicii Moldova sînt egali în fața legii și a autorităților publice, fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, sex, opinie, apartenență politică, avere sau de origine socială.”

(Constituția Republicii Moldova, 1994)

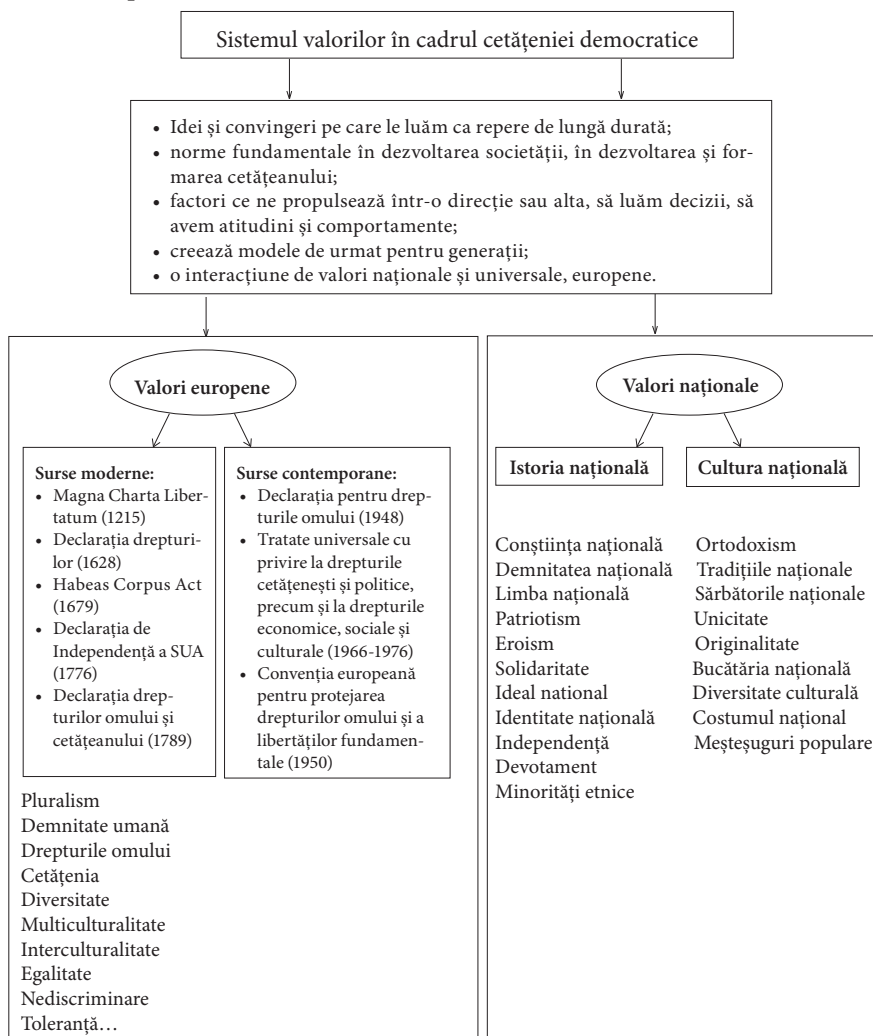

Sarcini de lucru:

1. Citiți sursele 3 și 4.
2. Selectați valorile ce se conțin în fiecare sursă și aranjați-le în două coloane.

Anexa 1. Organizator grafic „Valorile cetățeniei democratice”

Exemplul 1. Schemă

Exemplul 2. Tabel sinoptic

Sisteme de valori	Valori	Atitudini/Comportament
Valori europene	demnitatea umană egalitatea democrația drepturile omului cultură universală egalitate de gen libertate etc.	respect, solidaritate șanse egale, toleranță responsabilitate, activism apărare, protejare, informare contribuție, dialog intercul- tural nediscriminare, toleranță etc.
Valori naționale	istoria națională patriotism limba română cultură națională artă națională tradiții naționale sărbători naționale costumul național bucătăria națională etc.	contribuție, educație, devotament dragoste pentru grai competență respectul pentru diversitate aprecierea diversității îmbunătățire promovare...
Valori personale	dragoste fericire comunicare creativitate etc.	respect dialog multicultural competență etc.

Proiect didactic

Gimnaziul nr. 31, Chișinău

Profesor: Nicolae Cujbă

Disciplina: Istoria românilor și universală, clasa a IX-a

Unitatea de învățare: Spațiul românesc la etapa actuală

Subiectul: Românii din afara hotarelor României și Republicii Moldova

Tipul lecției: predare-învățare

Subcompetențe:

- Utilizarea surselor istorice în argumentarea opiniei proprii despre evenimentele contemporane
- Comentarea schimbărilor survenite pe parcursul istoriei contemporane cu ajutorul hărților istorice

Obiective operaționale:

O1 – Să identifice schimbările teritoriale în spațiul românesc conform surselor istorice propuse: harta istorică; documente A, B, C.

O2 – Să determine problemele cu care se confruntă comunitățile românești din afara hotarelor României și Republicii Moldova, analizând studii de caz.

O3 – Să propună 2-3 soluții de rezolvare a situațiilor-problemă cu care se confruntă comunitățile românești din afara hotarelor României și Republicii Moldova, pornind de la normele europene privind drepturile minorităților naționale.

O4 – Să conștientizeze importanța solidarității naționale în susținerea și conservarea valorilor neamului.

Strategii didactice:

- Forme de organizare:** Lucrul individual, lucrul în perechi, lucrul în grup.
- Mijloace didactice:** Proiector, computer, atlas istoric, fișe de lucru
- Metode și procedee:** GPP, miniprelegerea, asocieri libere, comerțul cu o problemă, cercetarea, analiza, scrierea reflexivă, explicația, prezentare PPT.

Desfășurarea activității

Etapele lecției	Obiectivele	Activitatea profesorului	Activitatea elevilor	Metode și procedee	Timpul
Evocare	O1	<p>Activitatea 1</p> <ul style="list-style-type: none"> • Notează absențele. • Organizează clasei de elevi. <p>Activitatea 2</p> <p>Sarcini:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Realizați asocieri cu sintagma „spațiul românesc”, completînd organizatorul grafic. • Spațiul românesc • Comentați în perechi afirmația lui Nicolae Iorga: „Românii nu sunt nicăieri coloniști, venetici, oamenii nimănui, ci pretutindeni unde locuiesc sunt autohtoni, populație mai veche decît toți conlocuitorii lor”. • Este actuală această afirmație? Argumentați. <p>Activitatea 3</p> <p>Anunță subiectul lecției și obiectivele.</p> <p>Activitatea 4</p> <p>Prezintă o miniprelegere despre evoluția spațiului românesc.</p> <p>Sarcini:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Identificați teritoriul locuit de comunitățile românești din Balcani (anexa 4). 	<p>Elevii completează organizatorul grafic și citesc asocierile identificate</p> <p>Elevii analizează individual afirmația. Discută ideile în perechi și realizează un comentariu comun.</p> <p>Argumentează răspunsurile.</p> <p>Scriu subiectul lecției în caiet.</p> <p>În timpul prelegerii elevii identifică, pe harta din atlasul de istorie, teritoriul locuit de comunitățile românești din Balcani.</p> <p>Analizează harta, doc. A, B, C. Realizează sarcina în caiet.</p>	<p>Asocieri libere</p> <p>GPP</p> <p>Mini-prelegere cu suport PPT</p> <p>Exerciții pe harta istorică</p> <p>Cercetare</p> <p>Analiza</p> <p>Comerțul cu o problemă</p>	<p>1 min</p> <p>3 min</p> <p>5 min</p>

Realizarea sensului	O2	<ul style="list-style-type: none"> • Numiți provinciile care s-au unit cu România în 1918. • Examinați harta istorică, doc. A, B, C, (anexa 1) și scrieți în caiete regiunile locuite de români la nord de Dunăre incluse în hotarele altor state decât România în prima jumătate a sec. XX. <p>Activitatea 5</p> <p>Propune elevilor să citească studiile de caz (anexa 2):</p> <p>1 „Comunități românești din Balcani”</p> <p>2 „Românii din Serbia”</p> <p>3 „Românii dintre Nistru și Bug – o comunitate uitată”</p> <p>4 „Românii din Caucazul de Nord cer ajutorul președintelui Bănescu.”</p>	<ul style="list-style-type: none"> • În baza documentelor propuse, elevii identifică în perechi problemele cu care se confruntă comunitatea dată. • Perechile formează grupuri de 4 și discută problemele identificate. • Consultă legislația europeană și ucraineană privind drepturile minorităților etnice. • Fiecare pereche formulează întrebări, pe care cealaltă pereche trebuie să le rezolve, propunând soluții. • Elevii care au format perechi se interoghează reciproc și își analizează răspunsurile. • Problemele identificate și posibilele soluții sunt prezentate celorlalți colegi. 	10 min
	O3	<p>Analiza surselor propuse în baza algoritmului:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Citiți cu atenție textul și numiți comunitatea de români la care se referă documentul. • Identificați pe hartă statul pe teritoriul căruia locuiesc această comunitate (anexa 4). • Determinați problemele cu care se confruntă comunitatea respectivă la etapa actuală. • Propuneți soluții de depășire a problemelor determinate, având în vedere modele funcționale în acest context (anexa 3): <p>1) Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale, elaborată de Consiliul Europei</p> <p>2) legislația lingvistică din Ucraina adoptată în 2013.</p>		15 min

Reflecție	O4	<p>Activitatea 6</p> <p>Sarcini:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Propune elevilor să scrie și să prezinte o concluzie argumentată privind problemele actuale ale comunităților românești din jurul României și Republicii Moldova. • Scrieți un text istoric timp de 5 min despre românii din afara granițelor României și Republicii Moldova în epoca contemporană. 	<p>Scriu și prezintă concluzia.</p> <p>Scriu și prezintă textul. Elevii care nu reușesc să scrie textul îl vor finisa acasă.</p>	<p>Sinteza</p> <p>Scriere reflexivă</p>	10 min
Extindere		<p>Activitatea 7</p> <p>- Alcătuiești un portofoliu în care veți selecta informații despre obiceiurile și tradițiile comunităților românești din jurul României și Republicii Moldova, evidențiind asemănările și deosebirile cu tradițiile românilor basarabeni.</p>	<p>Elaborarea portofoliului în baza structurii și criteriilor elaborate de profesor.</p>		1 min

ANEXA 1

Doc. A

Tratatul de pace cu Ungaria (Trianon, 4 iunie 1920)

Art. 27. Fruntariile Ungariei vor fi fixate după cum urmează:

[...] Cu România: De la punctul mai sus definit, spre est-nord-est și până la un punct de ales pe râul Mureș la aprox. 3 km 500 m în amonte de podul căii ferate de la Mako la Szeged:

...de acolo și până la cota 123 (aprox. 1 km 200 m la est de Magosliget), punct comun celor trei fruntarii ale Ungariei, României și Cehoslovaciei (teritoriul rutean) [...]

Secțiunea IX – Dispozițiuni generale

Art. 74. Ungaria declară de pe acum că recunoaște și primește fruntariile Austriei, Bulgariei, Greciei, Poloniei, României, Statului Sârbo-Croato-Sloven și ale Statului Ceho-Slovac, astfel precum aceste fruntarii vor fi fixate de către principalele puteri aliate și asociate.

Doc. B

Tratatul de pace din 10 februarie 1947 între România și Puterile Aliate și Asociate

PARTEA I FRONTIERE

ART. 1

Frontierele României, indicate în harta anexată Tratatului de față (Anexa I), vor fi cele care erau în ființă la 1 Ianuarie 1941, cu excepția frontierei româno-ungare, care este definită în articolul 2 al Tratatului de față.

Frontiera sovieto-română este astfel fixată în conformitate cu Acordul sovieto-român din 28 Iunie 1940 și cu Acordul sovieto-cehoslovac din 29 Iunie 1945.

ART. 2

Hotărârile Sentinței dela Viena din 30 August 1940 sunt declarate nule și neavenite. Frontiera dintre România și Ungaria este restabilită prin articolul de față astfel cum exista la 1 Ianuarie 1938.

Doc. C

Legea U.R.S.S. cu privire la formarea R.S.S.M.

(Moscova, 2 august 1940)

Venind în întâmpinarea doleanțelor oamenilor muncii din Basarabia, ale oamenilor muncii din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească privind reunirea populației moldovenești din Basarabia cu populația moldovenească din R.A.S.S. Moldovenească și călăuzindu-se de principiul dezvoltării libere a naționalităților, Sovietul Suprem al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste hotărăște:

1. Să formeze Republica Sovietică Socialistă Moldovenească unională.
2. În componența Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești unionale se includ orașele Tiraspol și Grigoriopol, raioanele Dubăsari, Camenca, Rîbnița, Slobozia și Tiraspol ale Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, orașul Chișinău și județele Bălți, Bender, Chișinău, Cahul, Orhei și Soroca ale Basarabiei. (...)
4. Sovietul Suprem al R.S.S. Ucrainene și Sovietul Suprem al R.S.S. Moldovenești vor prezenta spre examinare Sovietului Suprem al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste proiectul privind stabilirea unei frontiere precise între Republica Sovietică Socialistă Ucraineană și Republica Sovietică Socialistă Moldovenească unională.

ANEXA 2

Studii de caz

A. Comunitatea românească din Balcani

Comunitatea românească din Balcani este constituită din aromâni, meglenoromâni și istroromâni. Istroromânii sînt un grup foarte mic, care locuiesc în regiunea Istria din Croația. Meglenoromânii locuiesc exact la frontiera dintre Grecia și Macedonia, de-a lungul rîului Vardar în regiunea Meglen. Cea mai numeroasă comunitate românească din spațiul balcanic sînt aromânii. Ei locuiesc în nordul Greciei, Macedonia, Albania, sudul Bulgariei. În pofida diversității din punct de vedere geografic, dialectal și administrativ, românitatea balcanică reprezintă un element etnic foarte important în regiune, care a suportat cele mai vitrege condiții dintre toate populațiile bal-

canice. Comparativ cu elementul slav sau grec, care s-au întărit în acest spațiu, românitatea a rămas doar la nivelul unor încercări de emancipare națională. Totuși, se observă unele tendințe de consolidare a acestor populații românești, prin emanciparea identității etnice, de aceea statul român și comunitățile românești care au o situație mai bună ar trebui să-i susțină pe minoritarii români din spațiul balcanic. Primul pas în acest sens ar fi crearea școlilor cu predare a limbii române sau măcar a introducerii în școli a limbii române ca obiect de studiu. De asemenea, aceste aspirații ale românilor, precum și cercetările referitoare la cunoașterea realităților acestor comunități ar trebui să fie susținute de către instituțiile și guvernele, în primul rând din România. De exemplu, până acum eu nu am primit nici un sprijin, realizând toate cercetările de teren din entuziasm propriu și susținut de oamenii cu sufletul mare din diversele regiuni pe care le-am parcurs. Populația românească din Balcani acum are nevoie de protecție și susținere mai mult decât oricând. Ne referim aici și la Republica Moldova, care are o populație românească ce ar trebui să susțină cultural și spiritual românitatea balcanică, pentru că neamurile sunt date de Dumnezeu și noi avem numeroși frați.

Dorin Lozovanu,
președintele Asociației Europene de Geografie și Etnologie
din R. Moldova

B. Românii din Serbia

În Serbia locuiesc aproximativ 250.000 de dacoromâni, care ar putea să asimileze foarte ușor limba română literară, dar cărora nu le sunt predate nici măcar ore facultative în dialectul vorbit de aceștia. Progresele sunt diferite. Potențialul dacoromânilor este mai mare decât al meglenoromânilor în vederea studierii limbii române literare. De exemplu, dacoromânii din regiunile Negotin și Cladova vorbesc, practic, varianta lingvistică oltenască identică cu limba literară și nu au nici un impediment în studierea limbii române, dacă s-ar preda în școli. De fapt, nu există obstacole de ordin fonetic sau lexical în studierea limbii române de către populația românească din Serbia și Bulgaria. Sunt alte impedimente, cum ar fi migrația. Există un adevar pe care nu-l spun mulți despre ceea ce se întâmplă cu românii din Serbia de Est sau Voivodina, unde un număr mare din populație a migrat, începând cu anii '70. Această migrațiune masivă s-a produs

din cauza că autoritățile au neglijat situația socioeconomică a acestei minorități și ei locuiesc oarecum în regiunile periferice. Migrația acestei populații minoritare constituie și o explicație pentru datele recensămintelor, deoarece cenzorul nu ține cont de faptul că multe persoane migrează temporar și atunci când îi întreabă pe cei care au rămas dacă sunt sârbi, ei răspund afirmativ, deoarece devin suspicioși când li se pun asemenea întrebări și astfel avem datele pe care le avem. Poate că o cauză a lipsei școlilor de predare în limba română ar fi faptul că în multe localități locuiesc puțini copii, dar cred că această situație este mai mult un pretext, deoarece sunt sate unde sunt și puțini copii sârbi și, totuși, există școli cu predare în limba sârbă. Deci, nu există un impediment juridic sau de alt gen de a forma astfel de școli pentru grupurile minoritare românești. Slujbele religioase în limba română sunt oficiate în Serbia cu mari impedimente din partea oficialităților și a Bisericii Ortodoxe Sârbe.

Dorin Lozovanu,
președintele Asociației Europene de Geografie și
Etnologie din R. Moldova

C. Opt sate de români din Caucazul de Nord cer ajutorul președintelui Traian Bănescu

Stimate domnule Presedinte,

Noi, locuitori ai satului Moldavanskoe, raionul Krîmsk, ținutul Krasnodar, Federația Rusă, Vă adresăm respectuos invitația de a vizita satul nostru, care este unul din 8 sate de basarabeni din Caucazul de Nord. Satul nostru este înființat de țărani moldoveni din gubernia Basarabia în anul 1873 și acum are aproape 2500 de locuitori. În același timp, vă rugăm să ne ajutați, în conlucrare cu autoritățile federale și ținutale din Federația Rusă, să rezolvăm câteva probleme mari pe care le întâmpinăm de foarte mulți ani, și anume:

Să ne ajutați cu un învățător de limba română, care să fie trimis din România, ca și copiii noștri, care învață în limba rusă, să poată învăța limba mamei;

Să ne ajutați cu cărți în limba română, pentru că așa cărți nu avem deloc în sat;

Să ne ajutați să primim din România un complet de costume naționale pentru ansamblul de copii și pentru ansamblul de maturi

din satul nostru. Ne trebuie 15 costume pentru băieți și 15 costume pentru fete și 10 costume pentru bărbați și altele 10 pentru femei;

Să ne ajutați să primim din România un complet de instrumente muzicale populare pentru ansamblul folcloric din satul nostru;

Să ne ajutați cu un specialist muzicolog sau muzicant din România, care să conducă orchestra populară din sat;

Să ne ajutați să organizăm în satul Moldavanskoe un Centru Cultural Național, de care este mare nevoie. În legătură cu aceasta Vă aducem la cunoștință că doamna Natalia Belcenko, fosta învățătoare de istorie din satul nostru, a cumpărat în centrul satului un teren cu o construcție pe jumătate ruinată anume cu scopul de a înființa acest Centru Cultural Național;

Să ne ajutați să organizăm în satul nostru un atelier și cursuri de învățarea meșteșugurilor populare, cum ar fi țesutul covoarelor moldovenești, goblenuri, confecții din pănuși, olărit și altele.

Dacă nu vom primi ajutor din România sau Republica Moldova, în următorii 10 ani riscăm să ne pierdem identitatea noastră națională. De aceea toată nădejdea noastră este la Dumnezeu, ca Președinte al României.

Cu adânc respect și multa nădejde în ajutorul Dumneavoastră.

15 octombrie 2008

D. Românii dintre Nistru și Bug – o comunitate uitată

Puțină lume cunoaște că, mai la est de Republica Moldova, pe teritoriul de azi al Ucrainei, în regiunea Odesa, mai există peste o sută de mii de români, care încă nu și-au pierdut identitatea națională. Este vorba de partea de est a fostei RASSM – raioanele Balta, Bârzula, Ocnele Roșii, Kodâma, Kotovsk, Crutâi, Pesceana și Ananiev, care, după anul 1940, au trecut în componența Ucrainei sovietice. Localnicii încearcă să promoveze cultura și prin intermediul publicației „Cuvântul moldovenesc”, a cărei inițitoare este Maria Golubenco, una dintre cele mai active militante pentru renașterea culturală a moldovenilor din regiune. Din păcate, în majoritatea școlilor din localitățile moldovenești, limba de predare este rusa, iar acest fapt împiedică dezvoltarea specifică a comunității moldovenilor. În pofida faptului că aici continuă să fie predată „limba moldovenească”, chiar dacă este cu grafie latină, acest lucru nu are efectul scontat, deoarece tineretul își îndreaptă

atenția mai mult spre orașele mari din Ucraina, unde limba dominantă este rusa sau ucraineana. Singura sursă a cunoașterii limbii materne continuă să fie familia. Odată ce această regiune este mai apropiată de Chișinău – circulația între Ucraina și Moldova continuă să fie liberă, iar majoritatea românilor de aici se identifică drept „moldoveni” –, guvernul Republicii Moldova are o obligațiune morală să-și asume responsabilitatea pentru păstrarea identității persoanelor pentru care Moldova reprezintă patria istorică. Pentru asta, autoritățile moldovenești trebuie să stabilească un dialog cu Kievul pe această temă. Cu atât mai mult, cu cât în Republica Moldova există o minoritate ucraineană puternică, care are și ea nevoie de autoconservare identitară și atenție din partea guvernului de la Chișinău.

ANEXA 3

Doc. I

LEGEA UCRAINEI

Despre principiile politicii lingvistice de stat

2. În contextul Cartei europene a limbilor regionale sau minoritare, limbile regionale sau minoritare cărora li se aplică măsurile îndreptate spre utilizarea limbilor regionale sau minoritare prevăzute de prezenta Lege sunt limbile: rusă, bielorusă, bulgară, armeană, găgăuză, idiș, krâm-tătară, moldovenească, germană, neogreacă, polonă, romanes, română, slovacă, maghiară, ruteană, karaimă, krâmceacă.

3. Fiecăreia dintre limbile stabilite de alineatul doi al prezentului articol i se aplică măsurile îndreptate spre utilizarea limbilor regionale sau minoritare prevăzute de prezenta Lege, cu condiția ca numărul persoanelor purtătoare ale limbii regionale care locuiesc pe teritoriul de răspândire al acestei limbi constituie 10 procente sau mai mult din numărul total al populației acestui teritoriu.

Limba (limbile) regională sau minoritară care întrunește condițiile prevăzute în alineatul trei al prezentului articol este utilizată în cuprinsul respectivului teritoriu al Ucrainei în activitatea organelor puterii locale de stat, a organelor Republicii Autonome Crimeea și a organelor administrației publice locale, este utilizată și studiată în instituțiile de învățământ de stat sau în cele comunale, fiind, de

asemenea, utilizată în alte domenii ale vieții publice în limitele și în ordinea stabilite de prezenta Lege.

Doc. II

CONVENȚIA-CADRU pentru protecția minorităților naționale

ART. 5

1. Părțile se angajează să promoveze condițiile de natura să permită persoanelor aparținând minorităților naționale să-și mențină și să-și dezvolte cultura, precum și să-și păstreze elementele esențiale ale identității lor, respectiv religia, limba, tradițiile și patrimoniul lor cultural.

ART. 6

1. Părțile vor încuraja spiritul de toleranță și dialogul intercultural și vor lua măsuri efective pentru promovarea respectului reciproc, înțelegerii și cooperării dintre toate persoanele care trăiesc pe teritoriul lor, indiferent de identitatea etnică, culturală, lingvistică ori religioasă a acestora, îndeosebi în domeniile educației, culturii și al mijloacelor de informare.

ART. 14

1. Părțile se angajează să recunoască dreptul oricărei persoane aparținând unei minorități naționale de a învăța limba sa minoritară.

2. În ariile locuite tradițional sau în număr substanțial de persoane aparținând minorităților naționale, dacă există o cerere suficientă, părțile vor depune eforturi pentru a asigura, în măsura posibilului și în cadrul sistemului lor educațional, ca persoanele aparținând acestor minorități să beneficieze de posibilități corespunzătoare de învățare a limbii lor minoritare ori de a primi o educație în această limbă.

CETĂȚEANUL ACTIV – PROMOTOR AL VALORILOR EUROPENE

Liubov STRUȚ, Liuba MELNIC

Integrarea europeană este un deziderat spre care tinde Republica Moldova. Această năzuință este împărtășită de majoritatea cetățenilor și necesită schimbări calitative care trebuie să se producă în țară. O bună parte a populației însă a ocupat o poziție pasivă, așteptând ca schimbările să se producă de la sine. Activitatea propusă pune în fața elevului întrebarea: *cine trebuie să fie actorul principal în promovarea valorilor europene în Republica Moldova?*

Cetățenia activă este o premisă a implementării valorilor europene autentice în societate. Cetățenii constituie forța motrice a tuturor schimbărilor și garantul succesului cursului european al țării.

<p>1. Vîrsta elevilor: 15-16 ani (cl. a IX-a)</p> <p>2. Timpul: 90 min</p> <p>3. Întrebarea-cheie: Cine trebuie să fie actorul principal în promovarea valorilor europene în Republica Moldova?</p> <p>4. Scopul activității:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Dezvoltarea competenței de receptare a culturii naționale și a culturilor europene. * Formarea capacităților de comunicare eficientă. * Dezvoltarea competenței de a identifica probleme și de a propune soluții de rezolvare. <p>5. Legătura cu curriculumul</p> <p>Disciplina educație civică</p> <p>1. Clasa a VIII-a:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Participarea cetățeanului Republicii Moldova la viața comunității locale, naționale. <p>2. Clasa a IX-a:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Comportament prosocial. Altruism pentru binele public. * Democrația și participarea civică. * Explorarea valorilor personale și sociale. Interese și aspirații pentru dezvoltarea personală și a comunității. * Perspectiva europeană a Republicii Moldova. * Lumea multiculturală și păstrarea valorilor naționale. 	<p>7. Finalități preconizate:</p> <p>Toți elevii:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Vor căpăta cunoștințe despre cultura unor state membre ale Uniunii Europene. * Vor compara parcursul european al Republicii Moldova cu cel al unor țări vecine. <p>Majoritatea elevilor:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Vor realiza reportaje, interviuri, studii de caz, prezentări Power Point despre cetățeni care promovează/ implementează valori europene în localitatea de baștină, în baza unor investigații proprii. <p>Unii elevi:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Vor argumenta necesitatea participării cetățenilor la promovarea valorilor europene în comunitate. * Vor demonstra deprinderi de investigare/cercetare.
---	---

<p>Disciplina istoria românilor și universală</p> <p>1. <i>Clasa a IX-a:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> * Republica Moldova în perioada postsovietică. * Republica Moldova și integrarea europeană. * Activitate extracurriculară <p>6. Surse de informare:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. http://ru.euronews.com/2010/07/15/eu-talks-with-georgia/ 2. http://www.spania.mfa.md/relatiile-moldova-ue/ 3. E. Caras, „Dialogul RM-UE privind liberalizarea regimului de vize”, http://www.conventia.md/data/files/12_raport_ecaras.pdf 4. http://blog.galbur.md/2013/03/integrarea-europeana-republicii-moldova.html 5. http://alexptb.blogspot.com/2012/03/republica-moldova-din-perspectivale.html 	<p>8. Pregătirea:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Vor culege informații din localitatea de baștină și vor elabora ziare tematice în baza algoritmului propus * Vor prezenta materiale/informații din experiența proprie în domeniul participării la viața comunitară. * Se vor informa din diverse surse și vor prezenta o țară membru al Uniunii Europene conform algoritmului propus.
<p>Planul activității:</p>	
<p>I. Evocare</p>	
<p>1. <i>Activitate individuală și în perechi.</i> Tehnica de lucru G/P/P</p> <p>Elevilor li se propun spre studiere două surse cu păreri despre integrarea europeană a Republicii Moldova și apoi ei realizează sarcinile din fișa de lucru nr. 1.</p> <p>2. <i>Activitate în perechi</i></p> <p>Elevilor li se propune să-și exprime opinia față de problema integrării europene a Republicii Moldova și să completeze fișa de lucru nr. 2.</p> <p>La finalul activității, profesorul propune elevilor să răspundă la întrebarea: „<i>Ce trebuie să facem pentru a minimaliza punctele slabe sau pentru a le transforma în puncte tari?</i>” Notă: această activitate poate fi realizată și/sau la etapa de reflecție.</p>	<p>10 min</p> <p>10 min</p>

II. Realizarea sensului	
<p>3. <i>Lucru în grup.</i> Tehnica G/P/P pentru primele două sarcini din fișa de lucru. Elevii vor analiza sursele scrise și vor realiza sarcinile propuse în fișa de lucru nr. 3. <i>Activitate în grup</i> pentru sarcina 3 (fișa de lucru nr. 3). La finele activității, profesorul propune elevilor să răspundă la întrebarea: „În ce măsură sunt percepute de populație acțiunile întreprinse de autoritățile Republicii Moldova?”</p>	20 min
<p>4. <i>Activitate în grup</i> Profesorul propune elevilor să prezinte ziarele tematice elaborate prealabil în baza algoritmului stabilit prealabil și să prezinte informația cu comentariile de rigoare (fișa de lucru nr. 4).</p>	12 min
<p>5. <i>Activitate individuală</i> Elevilor li se cere să prezinte exemple de participare personală la proiecte locale care promovează valori. Ei vor scoate în evidență valorile promovate prin proiectele respective (fișa de lucru nr. 5).</p>	5 min
<p>6. <i>Activitate în perechi</i> Profesorul propune elevilor să prezinte câte o țară membru al Uniunii Europene după algoritmul propus (fișa de lucru nr. 6). (Informația este pregătită prealabil.)</p>	10 min
III. Reflecție/Evaluare	7 min
<p>7. <i>Discuție frontală</i> Elevilor li se propune să răspundă la întrebări: 1. Ce informații utile ați dobândit pe parcursul pregătirii și desfășurării activității? 2. Ce exemple prezentate de colegi în ziarele tematice v-au impresionat și de ce? 3. În ce activități ai putea să te implici în localitate pentru a schimba lucrurile?</p>	3 min
<p>8. <i>Activitate frontală.</i> Tehnica <i>scriere liberă</i> Profesorul propune elevilor să continue în scris fraza: <i>Actorul principal în promovarea valorilor europene în țară și comunitate este..., deoarece... și să prezinte răspunsul.</i></p>	10 min
IV. Extindere	
<p>Profesorul propune elevilor să redacteze un articol pentru ziarul școlar, în care ar reflecta activitatea desfășurată și să organizeze o expoziție a materialelor realizate în cadrul activității (ziare tematice, cărți de vizită ale statelor membre ale Uniunii Europene).</p>	3 min

Fișa de lucru nr. 1

Sursa A

„Sincer, eu sunt și mereu am fost un eurosceptic, din simplul motiv că Uniunea Europeană mi se asociază cu Uniunea Sovietică, din mai multe puncte de vedere. Până la urmă, nu înțeleg ce-i cu tendința asta prostească a țărilor de a se grămădi în diferite uniuni, care oricum vor avea, mai devreme sau mai târziu, un sfârșit. În fine, în contextul în care, cică, majoritatea moldovenilor își doresc țara integrată în UE, părerea mea nu prea mai contează. Din 2009 încoace, integrarea Republicii Moldova în Uniunea Europeană a devenit un fel de cauză națională, un vis al unora, dar și o modalitate de a atrage electorat al altora.”¹

D. Galbur

Sursa B

„Integrarea europeană este un proces care implică atât beneficii, cât și riscuri din partea țărilor membre. Pentru Republica Moldova, un stat care parcurge o perioadă de tranziție, integrarea în UE ar aduce, cu siguranță, mai multe beneficii decât riscuri. Avantajele integrării RM în UE ar fi: aplicarea standardelor europene, alocarea mijloacelor financiare, investiții care ar da posibilitatea creșterii bunăstării simplilor cetățeni, piața de desfacere etc. Problema transnistreană – odată ce Republica Moldova va adera la UE, ar exista o cale mai rapidă de soluționare. Dezavantajul ar fi creșterea impozitelor, pentru că RM ar trebui să participe la cuferale UE, vor crește investițiile străine de care, însă, vor beneficia investitorii străini. Cu toate acestea, Republica Moldova ar avea nevoie de UE, este destul de straniu faptul că majoritatea încearcă să găsească mai multe dezavantaje în drumul spre UE, în loc să-și pună problema: unde-i fericirea și avantajele de a trăi în CSI? După părerea mea, integrarea europeană este o țintă și un proces, ea reprezentând chiar succesul în dezvoltarea democratică a Republicii Moldova.”²

A. Potrimba

Sarcini:

1. Studiați sursele A și B și identificați subiectul analizat.
2. Împreună cu colegul de bancă, evidențiați părerea autorului despre subiectul abordat și argumentele, completând posterul propus:
Părere/Argumente.
3. Prezentări răspunsul.

Fișa de lucru nr. 2

Activitate în perechi

Sarcini:

Identificați punctele tari și punctele slabe ale integrării europene a Republicii Moldova.

Completați graficul TI și prezentați răspunsul.

Puncte tari	Puncte slabe
-------------	--------------

Fișa de lucru nr. 3

Sursa A (grupul 1)

„După proclamarea independenței în anul 1991 Georgia a determinat strict prioritățile politicii de stat, îndreptată spre crearea unor relații cât mai strânse cu țările occidentale, în primul rând cu SUA și Uniunea Europeană. În martie 1992 Georgia devine membru al OSCE.

În timpul primei luări de cuvânt în 2006, la Strassbourg, Saakașvili s-a pronunțat pentru integrarea țării sale în Uniunea Europeană. După 2008 apropierea Georgiei de UE s-a încetinit simțitor. Saakașvili a învinuit Uniunea Europeană că nu a întreprins nimic la preîntâmpinările despre concentrarea forțelor militare ruse la hotarele Georgiei. La 15 septembrie 2008 Uniunea Europeană ia decizia de a trimite în zona conflictului armat un grup de observatori care să supravegheze condițiile de încetare a focului.

Necătând la faptul că conflictul ruso-georgian a îndepărtat posibila aderare a acestei țări în Uniunea Europeană pentru un termen nedefinit, UE continuă să întărească relațiile cu acest stat. Astfel, în anul 2009, Bruxelles fondează Parteneriatul Estic, destinat acordării de ajutor Georgiei și altor cinci republici ex-sovietice.

În iulie 2010, la Batumi, încep tratativele reprezentanților Uniunii Europene și ai Georgiei în privința semnării Tratatului de asociere. Mai mult ca atât, UE și Georgia fondează o zonă de liber schimb. În așa fel, mai mult de ¼ din comerțul extern deja revine UE. După aprecierile Bruxelles-ului, aceasta va permite creșterea economiei Georgiei cu 4,3%.

În februarie 2013, Georgia a semnat Planul de acțiuni pentru liberalizarea regimului de vize cu UE.⁷³

Sursa B (grupul 2)

„Relațiile Republicii Moldova cu Uniunea Europeană au fost lansate formal odată cu semnarea, la 28 noiembrie 1994, a Acordului de cooperare și parteneriat (APC), care a intrat în vigoare la 1 iulie 1998 pentru o perioadă inițială de 10 ani cu posibilitatea prolongării. [...]

În mai 2004 Republica Moldova a fost inclusă în Politica Europeană de Vecinătate (PEV) a UE [...]

Planul de acțiuni RM-UE a fost semnat la 22 februarie 2005, în cadrul Consiliului de cooperare RM-UE pentru o perioadă de 3 ani.⁷⁴

„Începând cu 28 aprilie 2014, moldovenii vor circula fără vize în UE. Decizia cu privire la eliminarea vizelor pentru cetățenii Republicii Moldova a fost semnată joi, 3 aprilie 2014, de către președintele Parlamentului European, Martin Schulz, și reprezentantul Președinției Consiliului Uniunii Europene, Dimitris Kourkoulas, viceministru al Afacerilor Externe al Greciei.⁷⁵

Sarcini:

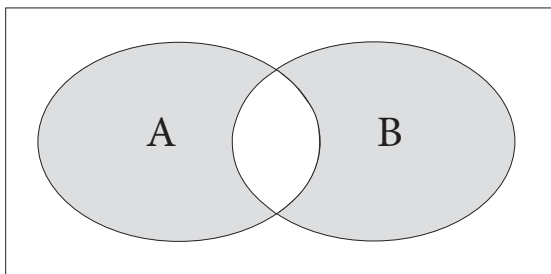
1. Studiați individual documentul și identificați acțiunile întreprinse de statul menționat în document în scopul aderării la Uniunea Europeană.

2. Completați, împreună cu colegul de bancă, tabelul cu cel puțin trei acțiuni considerate de

Voi ca fiind importante și prezentați răspunsul:

Statul	Acțiuni întreprinse

3. Comparați acțiunile întreprinse de Republica Moldova cu acțiunile întreprinse de Georgia (gr. 1.: Găsiți asemănări; gr. 2.: Găsiți deosebiri) și completați diagrama Wenn.

Fișa de lucru nr. 4

Sarcini:

- I. Prezentați ziarul realizat conform algoritmului:

Titlul ziarului.

Colegiul de redacție.

Titlurile subiectelor realizate.

- II. Prezentați informația în format Power Point, video, foto cu comentariile de rigoare (cite 2 autori de la fiecare ziar; *subiectele reflectă exemple de promovare/implementare a valorilor europene de către oameni cu inițiativă/activi din localitatea de baștină, demonstrând că schimbările se pot produce doar datorită participării cetățenilor*).

Fișa de lucru nr. 5

1. Împărtășiți-vă propria experiență de participare la diverse proiecte din localitate.
2. Ce a însemnat pentru tine participarea la un asemenea proiect?
3. Ce a schimbat acest proiect în viața oamenilor/în localitate?
4. Ce concluzie poți formula după participarea la acest proiect?

Fișa de lucru nr. 6

I. Algoritmul de prezentare a unui stat membru al Uniunii Europene:
Simbolica statului.

Cartea de vizită a acestei țări.

Tradiții și obiceiuri populare.

II. Profesorul propune elevilor să răspundă la întrebarea: *„Dacă ai avea ocazia să vizitezi trei orașe europene, care ar fi acestea și ce ai implementa în Republica Moldova la întoarcere?”*

Note din tabel

- 1 Dragoș Galbur, „Integrarea europeană a Republicii Moldova, Transnistria și WC-urile din fundul grădinii”, postat 21 martie 2013, <http://blog.galbur.md/2013/03/integrarea-europeana-republicii-moldova.html>
- 2 Alexandru Potrimba, „Republica Moldova din perspectivele integrării europene”, postat 27 martie 2012, <http://alexptb.blogspot.com/2012/03/republica-moldova-din-perspectivele.html>
- 3 <http://ru.euronews.com/2010/07/15/eu-talks-with-georgia/>. A se vedea și „Georgia vrea să semneze Acordul de asociere cu UE până în iunie”, postat 10 aprilie 2014, <http://www.romanialibera.ro/actualitate/europa/georgia-vrea-sa-semneze-acordul-de-asociere-cu-ue-pana-in-iunie---331885>.
- 4 „Relațiile Republicii Moldova cu UE”, <http://www.spania.mfa.md/relatiile-moldova-ue/>
- 5 „Nimic nu mai poate împiedica liberalizarea regimului de vize pentru Moldova”, postat 3 aprilie 2012, <http://www.dw.de/nimic-nu-mai-poate-%C3%AEmpiedica-liberalizarea-regimului-de-vize-pentru-moldova/a-17541794>.

ЕДИНОЕ ЕВРОПЕЙСКОЕ ПРОСТРАНСТВО В УСЛОВИЯХ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА Как изменились культурные ценности стран постсоветского пространства?

Авторы: Людмила ГУРСКАЯ, Родика НАСТАС

Основные характеристики: С распадом СССР и образованием суверенных и независимых государств особенно важен поиск средств развития этнокультурных потребностей граждан в образовании и воспитании в духе уважения и любви к родной культуре. Рост национального самоопределения народов, повышение роли и сотрудничества независимых государств в решении социально-экономических, культурных и политических вопросов выдвинули проблему поликультурного диалога. В сложившихся условиях задача формирования культуры нравственных отношений, основанных на этнических и общечеловеческих ценностях, приобретает особую актуальность. Уроки данного модуля должны позволить европейскому гражданину ощутить свою индивидуальность и принадлежность к соответствующему сообществу путем получения знаний об общем историко-культурном наследии в его местном, региональном, национальном и мировом масштабах.

14-16 лет

90 минут

Возраст студентов: Время необходимое для урока:

Ключевой вопрос:

<p>Как изменились культурные ценности стран постсоветского пространства?</p>	<p>Цель урока:</p>
<p>В конце мероприятия ученики смогут:</p> <ul style="list-style-type: none"> • показать значимость сохранения общечеловеческих ценностей; • продемонстрировать навыки работы со статистическими источниками, навыки критического анализа информации, навыки выражения мнений в дискуссиях; • проявить толерантное отношение к различным мнениям и культурам, продвигать национальные и общечеловеческие ценности. <p>Предназначенные образовательные исходы → Все ученики</p> <p>Будут способны проводить социологический опрос на основе представленного алгоритма</p>	<p>Связи с kurikulumом</p> <ul style="list-style-type: none"> • История: 1989 год в истории Европы; Национальные меньшинства в РМ • Гражданское воспитание: Европейская перспектива РМ; Мультикультурное общество и сохранение национальных ценностей; Эффективный межкультурный диалог • Урок русского языка и литературы: Русский язык как средство межнационального общения постсоветского пространства; «Малая Родина» у каждого она своя – но жить всем надо сообща... • Курсы по выбору: Европа – наш общий дом; Перспективы европейской интеграции для Молдовы • История мировой культуры: Я часть Вселенной • Классное руководство: Разработка индивидуальных и групповых проектов
<p>→ Большинство учеников</p> <p>Смогут критически анализировать документы, делать выводы, проводить сравнительный анализ.</p>	<p>→ Некоторые ученики</p> <p>С помощью социальных сетей проведут исследование насколько культурное пространство прочнее государственных границ.</p>

Подготовка	Предложения для получения дополнительной информации
<p>Ученикам 9-го класса за две недели до запланированного урока предлагается провести опрос среди родственников и знакомых, «Культурные потери и приобретения после распада СССР».</p>	<ul style="list-style-type: none"> • S.C. Pepper, <i>The Sources of Value</i>, Berkeley University of California Press, 1958. С. 7. • R. Brown, <i>Group processes</i> (2nd ed.), Oxford, UK: Blackwell Publishers, 2000. • Э.Ф. Макаревич, О.И. Карпучин, В.А. Луков, Социальный контроль масс, М.: Дрофа, 2007. • И.М. Пашку, <i>Мир на перепутье</i>, Бухарест: Культура, 2010. • http://lib.icr.su/node/858 • http://www.soviethistory.org/index • http://russianhistorysources.umwblogs.org/ • http://marxists.org/ • http://www.dobrososedstvo.info • http://www.vedomosti.md/news/ • http://www.cahulfest.net/faceshistory.ru.html • http://newteatr.ru/news/hrustalmii-priz

Вызов: Наша любовь к Родине не способна заставить нас пренебрежительно относиться к достижениям наших соседей. Наоборот, чем больше мы любим свою Отчизну, тем сильнее стараемся обогатить свою страну сокровищами, которые добыты не из ее недр. Это слова великого Вольтера.

Задание: «Для постоянного продвижения вперед, важно не только любить свою страну, а нужно также...» Продолжите эту фразу, учитывая заданные выше условия.

Ученики зачитывают свои варианты. Идеи вывешиваются, анализируются и обобщаются.

Задание: Рассмотрите изображения и предложите по одному ключевому слову или выражению к каждому из них. Попробуйте сгруппировать эти изображения. По какому критерию/признаку вы объединили эти символы?

Рисунок 1

Рисунок 2

Рисунок 3

Рисунок 4

Рисунок 5

Рисунок 6

Рисунок 7

Рисунок 8

Рисунок 9

Рисунок 10

Рисунок 11

Рисунок 12

Рисунок 13

Рисунок 14

10 мин.

Шаг 1. Мы живем в унисон с Европой, у нас много общих идеалов, мы по-европейски мыслим. Как известно, основными принципами и нормами функционирования европейского сообщества являются:

- Демократия
- Верховенство права
- Равные условия для всех
- Построение общества справедливости и заботы
- Уважение себя и других
- Мир

Как вы считаете, насколько эти европейские ценности актуальны для современной Республики Молдова, а лично для вас? Проранжируйте эти ценности по степени важности для всего общества и лично для вас от 1 до 6.

Попробуем сравнить ваше личное восприятие с мнением ваших родителей, бабушек и дедушек, отвечавших на вопросы анкеты:

Возраст _____

- Мы больше всего ценили...
- Нас уважали за...
- Для лучшей жизни надо было..., а сегодня...
- Представления о предметах достатка тогда..., а сейчас...
- Какие культурные ценности были потеряны после развала СССР? А) _ Б) _ В) _
- Какие культурные ценности приобрели после развала СССР? А) _ Б) _ В) _

Категория ценностей в классификации Н. Ресчера	Некоторые примеры
1. Материальные и физические	Здоровье, комфорт, физическая безопасность
2. Экономические	Экономическая уверенность, производительность, эффективность
3. Моральные	Честность, справедливость
4. Социальные	Благотворительность, вежливость
5. Политические	Свобода, равноправие, законность
6. Эстетические	Красота, гармония, симметрия
7. Религиозные	Смирение, умиление, просветленность сознания
8. Интеллектуальные	Знание, ясность, логичность
9. Профессиональные	Признание, успех
10. Сентиментальные	Любовь, притягательность, дружба

Какая шкала ценностей из приведенной таблицы изменилась больше всего?

15 мин.

Шаг 2. Анализ источников. Работая в парах, внимательно прочитайте тексты и определите:

- 1) К какой шкале ценностей относится каждый источник?
- 2) Какие ценностные ориентиры изменились в большей степени, какие остались неизменными, а что потеряло свою актуальность?

3) Сравните ваши ценностные ориентиры с мнением ваших родителей и авторов документов?

Источник 1. Воспоминания школьницы. «Гордость и высочайший патриотизм – непревзойденная ценность артековцев. Как сейчас помню август 1975 года, за отличные успехи в учебе меня наградили путевкой в Артек, дружина «Лазурная», международный заезд. Гордость за свою страну и высочайший патриотизм объединял пионеров со всех республик СССР нашего отряда перед представителями Непала, Шри-Ланки, Бирмы, Йемена и других стран. Я на всю жизнь запомнила экскурсию в музей космонавтики и испытания на центрифуге, встречи с диктором Левитаном, космонавтами В. Терешковой и Н. Титовым, маршалом Г. Жуковым. Нас учили во всем быть первыми, дух состязательности и дисциплины, стремление к достижению самых высоких результатов всегда отличал нас от представителей других стран. С любопытством и огромным интересом мы слушали рассказы о жизни в других странах и удивлялись их танцам, обычаям и традициям. Подаренные цветные камушки девочкой из Непала были для меня настоящим кладом и высочайшей ценностью. Мы очень долго переписывались с мальчиком из Владивостока, с девочками из Тбилиси и Еревана.» (Из воспоминаний Светланы Данилюк, преподаватель Дома детского творчества, г. Фэлешть, интервью записано в 2014 г.)

Источник 2. Мнение ученых. «В СССР были вытравлены из будней и праздников ценности народной культуры, вобравшие в себя вековые нравственные нормы, ремесла, обряды, фольклор, религию, прервалась связь с мировым и отечественным культурным наследием. В результате было утрачено представление о целостности этого наследия, его многообразии и подлинном богатстве. „Новая” культура стала всего лишь толкователем и иллюстрацией официальной идеологии, которая не могла ужиться с гуманистическим содержанием и бесконечным многообразием культуры предшествующих веков. Рабочий класс и крестьянство противопоставлялись интеллигенции – этой „прослойке”, которая должна, отрабатывая свой хлеб, „обслуживать” трудовой народ в лице его государства. До конца советского периода культура оставалась служанкой сложившейся политической и соци-

альной системы.» (Э.Ф. Макаревич, О.И. Карпухин, В.А. Луков, *Социальный контроль масс*, М.: Дрофа, 2007.)

Источник 3. Из официального документа. «18-20 сентября 2011 года в конференц-зале отеля „Кичкинэ“ (г. Ялта, Крым, Украина) состоялась международная конференция „Ровесники эпохи: размышляя о прошлом, выбираем будущее“, посвященная 20-летию новой эпохи развития Человечества. В работе конференции приняли участие известные политологи, социологи, историки и общественные деятели России, Украины, Молдовы, Грузии. В рамках конференции проводился круглый стол „Толерантная история – толерантное общество“. По итогам конференции её участниками принята резолюция, в которой в частности сказано, что в процессах социального управления, в регулировании жизни государств и их сообществ должно быть повышено участие общественных сил, роль гражданского общества. Участники конференции считают опасным усиливающийся отрыв государства от нужд общества, нарастающую поляризацию богатых и бедных слоев населения. По их мнению, „будущее не за военно-политическими блоками стран, имеющими амбиции диктовать свою волю в мире, а за международным сотрудничеством, основанном на отношениях взаимоуважения, толерантности, учета интересов других стран и народов и иных параметров, которые укладываются в универсальную общечеловеческую ценность – добрососедство“» (Лига «Добрососедство», <http://www.dobrososedstvo.info>, дата обращения 21.01.2014.)

Источник 4. Из воспоминаний студента. «Мы были в ответе за свое будущее. В 1982 году я был членом студенческого строительного отряда Кишиневского Государственного университета. Мы строили дома для работников сельского хозяйства Казахстана города Аркалык. Главной задачей было заработать денег, а уже потом посмотреть мир, познакомиться с жизнью и культурой других народов. Местное население к нам очень хорошо относилось, поразила разнообразная и красивая природа, вкусная кухня, основанная на баранине. Мы прошли настоящую школу жизни, приобрели богатый опыт строительных и ремонтных работ. В 1984 году я участвовал во Всесоюзной научной конференции Вильнюсского Государственного университета «Производство

кондитерских изделий из нетрадиционных видов сырья», где выступил с докладом. Благодаря такой теме, была возможность узнать поподробнее о возможностях перерабатывающей промышленности Украины, Армении, России, Литвы, Латвии, Грузии, Эстонии, Азербайджана и Казахстана. Мы очень сдружились, многие продолжали общаться, ездили друг к другу в гости. Считаю, что мой личный опыт межнационального общения обогатил меня и помог в повседневной и трудовой деятельности.» (Из воспоминаний Павла Гурского, работник торговли, г. Глодень, интервью взято в 2014 году.)

Источник 5. Из официального источника. «Скрипачка Александра Конунова (ныне Конунова-Дюмортье), уроженка Молдовы, получила недавно первую премию престижного международного конкурса скрипачей им. Йозефа Иоахима в немецком городе Ганновере. Победа принесла нашей землячке 50 тыс. евро и скрипку, изготовленную в 1765 году итальянским мастером Джованни Батиста Гуаданини. По условиям конкурса, Александра будет играть на этом инструменте три года, до следующего конкурса в 2015 году. Мечтает устроить дома, в Молдове, фестиваль камерной музыки для совсем маленьких деток, которые только начинают свой путь. А потом ребятишек-победителей познакомить с профессионалами из Европы.» (О. Дашевский, «Александра Конунова покорила Ганновер», *Молдавские ведомости*, 2012. Режим доступа: <http://www.vedomosti.md/news/>, дата обращения 22.01.2014.)

Источник 6. Из официального источника. «Определением Священного Синода Русской Православной Церкви 27 июля 2011 года был образован Среднеазиатский митрополичий округ, объединяющий епархии и приходы Русской Православной Церкви на территории Узбекистана, Киргизии, Таджикистана и Туркмении. По многозначительному совпадению, главой Среднеазиатского округа стал уроженец Молдавии, митрополит Викентий (Морарь) — в прошлом викарий Кишинёвской епархии. Предыдущий митрополит Ташкентский, ныне митрополит Омский и Тарский Владимир (Иким) также родился и вырос в Молдавии (*Независимая Молдова*, 4 апреля 2003).

Источник 7. Мнение ученых. «Для того чтобы встретить ученого европейского «покроя», не стоит ездить в Париж или в Вену. Такой человек живет в Кишиневе и признан великим ученым в области виноградарства и виноделия как у нас, так и за границей. Это Борис Гэинэ – генеральный ученый секретарь АНМ, опубликовавший 365 работ по специальности, подготовивший шесть докторов технических наук и снискавший славу первооткрывателя в оенологической науке. Академик Борис Гэинэ удостоен звания „Человек 1993 года в мире в оенологии” международным жюри в Париже.» (А. Маринчук, *Технический университет Молдовы. Исторический календарь*, 2009.)

Источник 8. Из официального документа. «15-го мая 2009 года завершил свою работу 10-ый Международный Черноморский театральный фестиваль, прошедший в турецком городе Трабзон. На театральный праздник съехались творческие коллективы из 12 стран мира. В их числе деятели искусств из России, Азербайджана, Армении, Белоруссии, Болгарии, Грузии, Молдавии, Румынии и Сербии. По мнению генерального директора государственных театров Турции Леми Бильгин, этот фестиваль „укрепляет общее культурное пространство Черноморского региона”.» (<http://newteatr.ru/news/hrustalnii-priz>)

Источник 9. Из официального документа. «Николай Рерих утверждал: „...во все лучшие периоды человеческой истории возрождение и расцвет создавались там, где вырастала традиция почитания Культуры” [...]. Ради этой высокой цели им был создан Пакт культуры 15 апреля 1935 года. Известно, что Пакт Рериха был первым международно-правовым актом, специально посвященным охране культурных ценностей, и в дальнейшем стал основой Гаагской конвенции 1954 года. Поскольку принципы этой конвенции являются декларативными, то для неукоснительного ее выполнения в марте 1999 года был принят Второй протокол к Гаагской конвенции, в котором содержится механизм исполнения правовых норм и предусмотрена ответственность, в том числе и уголовная, за их нарушение. Т.е. если раньше речь шла только о нравственной ответственности, то сегодня говорится о юридической. А нам предстоит найти и добиться осуществления *практической* ответственности. В этом

контексте необходимо определить важнейшую задачу – формирование в странах и их кооперациях *единого культурного пространства*, в котором поддерживалась бы множественность национальных культур как источника социальной активности и в то же время происходило бы их единение на основе общечеловеческих ценностей, мира и благополучия каждого сообщества, каждого человека.» (Т.В. Умрихина, «Приоритет культуры – гарант устойчивости развития современного общества», *Электронная библиотека Международного Центра Рерихов*, Режим доступа <http://lib.icr.su/node/858>. Дата обращения 15.11.2013.)

Источник 10. Из официального документа. «Второй ежегодный Фестиваль детей и юношества стран Черноморского экономического сотрудничества «Золотая Ладья-2002» пройдет в Сочи с 23 по 30 августа 2002 года. Как сообщили РИА «Новости» в штабе фестиваля, общее число его участников и гостей составит более 600 человек. Девиз фестиваля «Вместе петь и танцевать, лучше, чем воевать» позволит объединить художественные детские коллективы Армении, Азербайджана, Албании, Болгарии, Грузии, Греции, Молдовы, Румынии, России, Турции и Украины.» (РИА „Новости”, ria.ru/economy/20020802/201651.html, 2 августа 2002.)

Источник 11. Из интервью. «Многие у нас сегодня по-прежнему бурчат: „Ну, что это, скаутизм... Мы тоже все были пионерами...”. Но мы упускаем одно принципиальное отличие. Оказывается, что эффективность воспитания у скаутов значительно выше, чем у пионеров. Скаутинг – это система воспитания не послушного стада, а система воспитания ярких индивидуальностей. На самом деле, скаутинг – это система воспитания, которая дает возможность детям и подросткам при помощи взрослых через романтику и приключения, игры и общение подготовиться к взрослой жизни. Развить свои индивидуальные способности, научиться ответственности, любить свою Родину и постараться сделать этот мир лучше. Скауты воспитывают детей, руководствуясь тремя главными принципами. Во-первых, скаут обещает быть человеком духовным и нравственным. Во-вторых, у него обязательно должно быть ощущение, что он живет не только ради себя, но и ради других людей, родителей, детей, окружающего мира. И, в-третьих, он должен быть внимательным по от-

ношению к самому себе. Если каждый человек будет делать себя лучше, то мир рано или поздно тоже станет лучше, преобразится. Скаутское движение – это игра на всю жизнь. Говорят, что человек, в котором осталась хоть капля детства, счастлив. Скауты, чье главное слово „добро”, именно такие, мальчики приобретут истинно мужские навыки. В центре внимания – природа и история родного края, добрые дела, воспитание дружбы и взаимовыручки.» (Александр Цуркан, руководитель общественной организации «Navigatorul-Nord», г. Бэлць, <http://gzt.md/article/%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%86%D1%8B/3753/>.)

Источник 12. Из официального документа. «V-ая Конференция Скаутского региона Евразии прошла в период с 4 по 6 октября 2013 г. в Киеве, Украина. В работе Конференции приняли участие 44 делегата из восьми НСО Скаутского региона Евразии: Азербайджан, Армения, Беларусь, Грузия, Молдова, Казахстан, Россия, Украина. Кроме того, 70 человек из 30 стран мира приняли участие в качестве наблюдателей, волонтеров и гостей. Во время конференции были обсуждены темы: „Лидеры XXI века”, „Социальная и экономическая интеграция молодежи в общество”, „Восприятие скаутинга в обществе Региона Евразия”. Скаутлидеры провели дискуссии, дебаты и выработали идеи и предложения, которые будут способствовать развитию и популяризации скаутинга в странах Евразии. Главной темой Конференции стал лозунг „Скаутинг в Евразии – движущая сила сотрудничества и изменений”.» (<http://www.scout.org/node/10968>)

20 мин.

Шаг 3. Практическое проектирование. Определите, работая в группах: по одному символу, личности, понятию, событию, которые:

- 1 группа – были актуальны в советскую эпоху и неуместны сегодня;
- 2 группа – изменили свое значение при переходе от социалистической к современной культуре;
- 3 группа – не были актуальны в социалистической культуре, но являются центральными для современной культуры;
- 4 группа – были и остались актуальными и при социализме, и сейчас.

Ученики защищают свои **проекты**. Подводим учеников к двум уровням: роли государства в создании культурного пространства и личностного восприятия действительности. Ответ на ключевой вопрос: «**Как изменились культурные ценности стран постсоветского пространства?**» Какие культурные приобретения доказывают это? Какие ценностные ориентации актуальны и сегодня, а какие потеряли свою значимость?

20 мин.

Шаг 4. Рефлексия: Анализируем стихи Б. Слуцкого.

Человечество – смешанный лес,

Так что нечего хвою топорщить

Или листья презрительно морщить:

Все равно под покровом небес

Пререканья и разногосье

Не смолкают еще до сих пор.

Получается все-таки хор.

Мы шумим, но как в поле колосья. (1972 год)

Просим учеников на липких листах в форме листьев дерева написать и прикрепить к «древу человечества» ответы на вопросы:

- 1) Какие ценности являются самыми важными лично для каждого?
- 2) «Для постоянного продвижения вперед, важно не только любить свою страну, а также...» Ученики прикрепляют «листья» к «древу человечества» (листочки обязательно разных цветов), и по желанию ребят можно зачитать ряд идей, написанных ими.

10 мин.

Шаг 5. Оценивание. Сформулируйте три вопроса, выражающие наиболее важные и затронувшие лично вас темы модуля? Попробуйте «продать» ваш самый интересный вопрос, выберите в аудитории наиболее понравившиеся вам вопросы.

15 мин.

Домашнее задание: Через социальные сети выясните ценностные приоритеты у ваших сверстников в Украине, Армении, Грузии, Азербайджане и в других странах Европы? Попробуйте задать ребятам ваш самый интересный вопрос.

ACTIVISMUL CIVIC PRIN DIALOG INTERCULTURAL. CUM POATE FI DEZVOLTAT ACTIVISMUL CIVIC PRIN CONSOLIDAREA DIALOGULUI INTERCULTURAL?

Liuba MELNIC, Vera VRABIE

Coeziunea societății constă în capacitatea membrilor ei de a se implica activ în rezolvarea problemelor din societate, de a se susține reciproc, de a învăța unul de la altul, promovând schimbarea spre binele tuturor. Astăzi, formarea unui cetățean activ, participant capătă un rol esențial, deoarece acesta veghează democrația, apărând și promovând valorile universale și naționale, care condiționează comportamentul și atitudinea civică – factori prioritari în dezvoltarea competenței civice.

Activitatea în cadrul acestui proiect este axată pe înțelegerea componentelor activismului civic, pornind de la cunoașterea drepturilor și libertăților cetățenești, a drepturilor și libertăților minorităților naționale, pînă la planificarea și organizarea acțiunilor în cadrul dialogului intercultural. Astfel, ca în final, elevii să poată demonstra relația de cauzalitate dintre activismul civic și dialogul intercultural și să aprecieze rolul dialogului intercultural în creșterea activismului civic.

Rezultate așteptate:

- **Toți elevii:** vor înțelege că toate minoritățile naționale se bucură de aceleași drepturi, egale cu ceilalți cetățeni, garantate de acte internaționale și naționale.
- **Majoritatea elevilor:** vor identifica cadrul și posibilitățile de dezvoltare a dialogului intercultural prevăzut de actele internaționale.
- **Unii elevi:** vor aprecia rolul dialogului intercultural în contextul creșterii activismului civic, demonstrând relația de cauzalitate.

Vîrsta: 14-16 ani

Timp: 90 minute

Întrebarea-cheie:	Prepararea:
Cum poate fi dezvoltat activismul civic prin consolidarea dialogului intercultural?	Fișele de lucru se vor acorda tuturor membrilor echipelor.

Scopul lecției:

Elevii vor analiza documentele internaționale, identificând drepturile și libertățile minorităților naționale și cadrul de dezvoltare al dialogului intercultural, apreciind importanța consolidării dialogului intercultural și a activismului civic pentru funcționarea pașnică a societății.

Legătura cu curriculumul:

Istoria (clasa a IX-a)

- Procesele democratice din Republica Moldova în perioada constituirii statului independent
- Activitatea de sinteză: Minoritățile etnice din Republica Moldova

Educația civică (clasa a IX-a)

- Eu și comunitatea
- Eu și grupul

<p>Evocarea</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Profesorul scrie pe un poster sintagma ACTIVISM CIVIC și prin metoda clustering sistematizează cunoștințele referitoare la această noțiune. 2. Profesorul prezintă imaginile și propune elevilor să mediteze și să noteze ideile sugerate de acestea. Elevii sunt solicitați să-și expună opiniile referitor la rolul cetățenilor în bunul mers al lucrurilor din societate, recurgând la exemple concrete și analizând imaginile propuse. (Fișa de lucru 1) 3. Elevii citesc ideile, le generalizează, pronunțându-se pro și contra afirmației: „Cu cât mai puțin se implică cetățenii în viața societății, cu atât mai puțin sunt ascultați de politicieni”. <p>Pentru ca elevii să înțeleagă noțiunea de „activism civic”, li se explică că activismul cetățeanului este determinat de competența lui civică, iar orice competență presupune cunoștințe, abilități și atitudini, de care au nevoie toți indivizii pentru dezvoltarea personală, profesională, incluziune socială. La fel și competența civică include aceleași componente, iar gradul de activism civic poate fi cu atât mai mare, cu cât mai mult se implică cetățenii, indiferent de etnie, religie, sex, în rezolvarea problemelor din societate, cu cât mai mare va fi susținerea reciprocă a cetățenilor.</p>	15 min
--	--------

<p>Pasul 1. Realizarea sensului</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Elevii lucrează în 4 echipe, aplicând tehnica mozaic, formând mai întâi grupuri cooperative, apoi grupuri de experți. Grupurilor de experți li se repartizează fișa de lucru 2, care include 4 surse cu sarcini corespunzătoare. (Numărul de sarcini trebuie să corespundă numărului de echipe*.) 2. Revenind în grupurile cooperative, după predarea reciprocă a materialului studiat, elevii completează tabelul din anexa 1, pornind de la afirmația: „Ca să dezvoltăm dialogul intercultural, să ne cunoaștem mai bine semenii de alte etnii, noi trebuie să cunoaștem... și noi putem organiza...” (a se vedea aceste două coloane în tabelul din anexă). 3. Prin tehnica revizuirii circulare, tabelele vor circula de la o echipă la alta, fiecare echipă făcând sugestii de ameliorare, intervenind cu notițe de o altă culoare. 4. Profesorul va numi câte un elev din partea fiecărui grup pentru a expune în plen cunoștințele căpătate și pentru a aprecia notițele făcute de celelalte echipe. <p>* Notă: în cazul în care numărul elevilor este mai mare, pot fi formate 5 echipe. Atunci, se va formula încă o sarcină, aceasta ar putea fi referitoare, de exemplu, la valorile general-umane și naționale promovate prin garantarea drepturilor prevăzute de Constituția Republicii Moldova. Astfel, 2 din cele 5 echipe vor lucra cu sursa A din fișa de lucru 2.</p>	<p>20 min</p>
<p>Pasul 2</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Elevilor li se propune timp de 3 min să reflecteze individual la viitorul lor (referitor la familie, ocupații, locuință, dezvoltare personală, drepturi civile etc.). După care, sunt rugați să-și împărtășească visul, aspirațiile colegilor de echipă și împreună să găsească acele tangențe care le-ar permite să identifice visul lor comun, apoi să-l reprezinte printr-un desen și să-l prezinte în plen. 2. Elevii sunt întrebați despre 3 lucruri care îi împiedică să-și realizeze visul și 3 lucruri care ar face posibilă realizarea visului cât mai curând, după care, frontal, sunt solicitați să răspundă la următoarele întrebări: <ol style="list-style-type: none"> a) Credeți că e necesar de a avea anumite drepturi pentru a vă urma visul? b) Cum ați putea să vă susțineți reciproc pentru a înlătura obstacolele care vă împiedică în realizarea visului? Ce rol ar avea dialogul intercultural în înlăturarea acestor obstacole? <p>Notă: Scopul activității este de a genera sentimente pozitive echipei și ca, în final, să se înțeleagă că toți suntem diferiți și toți egali, iar prin apropierea și susținerea reciprocă vom contribui la bunăstarea fiecăruia și a societății întregi. Abilitatea fiecăruia poate contribui la îmbunătățirea diversității, la combaterea discriminării și la asigurarea unui caracter mai inclusiv în procesele de dezvoltare.</p> 3. Conform surselor A, B și C din fișa de lucru 3, elevii identifică principiile dezvoltării dialogului intercultural, explică și argumentează necesitatea cunoașterii propriei culturi. 	<p>20 min</p>

<p>Pasul 3</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Conform sursei A și B din fișa de lucru 4, elevii se informează despre situația lingvistică și politică a unor minorități naționale din Republica Moldova și despre calitățile de care trebuie să dea dovadă un cetățean ca să respecte și să înțeleagă alte culturi. 2. În baza cunoștințelor dobândite anterior referitor la istoria, cultura acestor minorități, elevii sunt solicitați, frontal, să spună ceea ce cunosc despre aceste etnii, în general, prin a răspunde la întrebările indicate în fișa de lucru 4. 3. Apoi, fiecare echipă extrage o fișă unde este indicată una din etniile din Republica Moldova și realizează pe un poster fereastra lui Johary (adaptare) (a se vedea anexa 2). 4. Elevii, în echipe, completează primele două panouri, după care prin rotație posterul va fi transmis celorlalte echipe care vor interveni cu ceea ce cunosc ei despre aceste etnii și vor completa panoul 3. Apoi fiecare echipă revine la propriul tabel și lucrează la panoul 4 pentru a identifica ceea ce nu se cunoaște despre minoritățile naționale din Republica Moldova, fapt ce va servi drept punct de plecare pentru activitatea practică, de cercetare din etapa Extindere. 5. Fiecare echipa expune în plen ceea ce nu se cunoaște despre etnia studiată. Concluzia trebuie să conducă spre necesitatea și posibilitatea cunoașterii mai profunde a culturii minorităților naționale conlocuitoare pentru a dezvolta dialogul intercultural. 6. Pentru a cunoaște mai bine cultura etniilor conlocuitoare, elevilor li se propune o activitate de cercetare și descoperire care va necesita timp (3-4 săptămâni), perioadă în care ei vor trebui să studieze amprente lăsate în cultura noastră de culturile minorităților naționale din țară, în localitatea de unde vin, la baștina părinților sau unde locuiesc actualmente. Cercetarea se va desfășura pe domenii (gastronomie, vestimentație, muzică, limbă, tradiții și obiceiuri), iar descoperirile lor vor fi ilustrate, înregistrate audio și video. Rezultatele activității de cercetare vor fi prezentate într-o <i>expoziție, în cadrul școlii, cu genericul „Ampreente culturale ale minorităților naționale în cultura noastră – loc de dialog”</i>, unde vor fi invitați administrația școlii, elevi, membri ai asociațiilor culturale ale diverselor etnii, jurnaliști etc. 	<p>20 min</p>
--	---------------

<p>Pasul 4. Reflecția</p> <p>Ca suport pentru reflecție se propune realizarea diagramei cauzelor și efectelor (anexa 3), cu care elevii lucrează individual. La mijloc de tablă se va scrie enunțul „Gradul de activism civic crește odată cu consolidarea dialogului intercultural”. De la acesta se trasează în sus și în jos, cu spații, câte 3 linii, pe care se scriu întrebările: CUM? DE CE? CINE? UNDE? CÎND? CE?</p> <p>Elevii examinează enunțul și formulează răspunsuri la întrebări, demonstrând relația de cauzalitate dintre activismul civic și dialogul intercultural.</p>	10 min
<p>Debrifarea</p> <p>Ce sentimente ai încercat în timpul activității?</p> <p>Dacă ai iniția o campanie, o acțiune în scopul dezvoltării dialogului intercultural, care ar fi logo-ul acesteia?</p>	5 min

Fișa de lucru 1

<p>Sursa A</p> 	<p>Sursa C</p>
<p>http://tribuna.md/wp-content/uploads/2011/08/independenta-Marea-Adunare-Nationala.jpg</p>	<p>http://diez.md/2013/08/27/foto-por-tul-national-moldovenesc-a-invadat-piata-marii-adunari-nationale/</p>
<p>Sursa B</p> 	<p>Sursa D</p>
<p>http://www5.alfredstate.edu/support-alfred-state/student-initiatives</p>	<p>http://asbuc.wordpress.com/</p>

Sarcini:

- a. Identifică formele de manifestare a activismului civic reflectate în sursele A, B, C, D.
- b. Admitem că în țară/comunitate lucrurile merg bine, există locuri de muncă, drumuri bune, instituții școlare dotate cu cele necesare. Au cetățenii vreo contribuție la toate acestea?
- c. De ce este necesar ca toți cetățenii, indiferent de etnie, religie, să participe la rezolvarea diverselor probleme din societate? Argumentați răspunsul (2-3 argumente).

Fișa de lucru 2

Sursa A

Capitolul II

Drepturile și libertățile fundamentale

Articolul 24. Dreptul la viață și la integritate fizică și psihică

- (1) Statul garantează fiecărui om dreptul la viață și la integritate fizică și psihică.
- (2) Nimeni nu va fi supus la torturi, nici la pedepse sau tratamente crude, inumane ori degradante.

Articolul 25. Libertatea individuală și siguranța persoanei

- (1) Libertatea individuală și siguranța persoanei sînt inviolabile.

Articolul 26. Dreptul la apărare

- (1) Dreptul la apărare este garantat.

Articolul 31. Libertatea conștiinței

- (1) Libertatea conștiinței este garantată. Ea trebuie să se manifeste în spirit de toleranță și de respect reciproc.
- (2) Cultele religioase sînt libere și se organizează potrivit statutelor proprii, în condițiile legii.

Articolul 32. Libertatea opiniei și a exprimării

- (1) Oricărui cetățean îi este garantată libertatea gândirii, a opiniei, precum și libertatea exprimării în public prin cuvînt, imagine sau prin alt mijloc posibil.

Articolul 34. Dreptul la informație

- (1) Dreptul persoanei de a avea acces la orice informație de interes public nu poate fi îngădit.

Articolul 35. Dreptul la învățătură

- (1) Dreptul la învățătură este asigurat prin învățămîntul general obligatoriu, prin învățămîntul liceal și prin cel profesional, prin învățămîntul superior, precum și prin alte forme de instruire și perfecționare.

Articolul 38. Dreptul de vot și dreptul de a fi ales

- (2) Cetățenii Republicii Moldova au drept de vot de la vîrsta de 18 ani, împliniți pînă în ziua alegerilor inclusiv, excepție făcînd cei puși sub interdicție în modul stabilit de lege.

Articolul 39. Dreptul la administrare

(1) Cetățenii Republicii Moldova au dreptul de a participa la administrarea treburilor publice nemijlocit, precum și prin reprezentanții lor.

Articolul 40. Libertatea întrunirilor

Mitingurile, demonstrațiile, manifestările, procesiunile sau orice alte întruniri sunt libere și se pot organiza și desfășura numai în mod pașnic, fără nici un fel de arme.

Articolul 46. Dreptul la proprietate privată și protecția acesteia

(1) Dreptul la proprietatea privată, precum și creanțele asupra statului, sînt garantate.

Articolul 47. Dreptul la asistență și protecție socială

(1) Statul este obligat să ia măsuri pentru ca orice om să aibă un nivel de trai decent, care să-i asigure sănătatea și bunăstarea, lui și familiei lui, cuprinzînd hrana, îmbrăcăminte, locuința, îngrijirea medicală, precum și serviciile sociale necesare.

Articolul 52. Dreptul de petiționare

(1) Cetățenii au dreptul să se adreseze autorităților publice prin petiții formulate numai în numele semnatarilor.

Constituția Republicii Moldova

Sursa B

Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale
(adoptată de Comitetul Miniștrilor al Consiliului Europei
la 10 noiembrie 1994 și ratificată de Parlamentul Republicii Moldova
la 22 octombrie 1996)

Titlul II

Art. 4. 1. Părțile se angajează să garanteze fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul la egalitate în fața legii și la egală protecție a legii. În această privință, orice discriminare bazată pe apartenența la o minoritate națională este interzisă.

Art. 5. 1. Părțile se angajează să promoveze condițiile de natură să permită persoanelor aparținând minorităților naționale să-și mențină și să-și dezvolte cultura, precum și să-și păstreze elementele esențiale ale identității lor, respectiv religia, limba, tradițiile și patrimoniul cultural.

Art. 7. Părțile vor asigura respectarea drepturilor fiecărei persoane aparținând unei minorități naționale la libertatea de întrunire pașnică și la libertatea de asociere, la libertatea de expresie și la libertatea de gândire, conștiință și religie.

Art. 10. 1. Părțile se angajează să recunoască oricărei persoane aparținând unei minorități naționale dreptul de a folosi liber și fără ingerință limba sa minoritară, în privat și în public, oral și în scris.

Art. 14. Părțile se angajează să recunoască drepturile oricărei persoane aparținând unei minorități naționale de a învăța limba sa minoritară.

Art. 15. Părțile vor crea condiții necesare pentru participarea efectivă a persoanelor aparținând minorităților naționale la viața culturală, socială și economică și la treburile publice, în special acelea care le privesc direct.

Titlul III

Art. 20. În exercitarea drepturilor și libertăților decurgând din principiile înscrise în prezenta convenție-cadru, orice persoană aparținând unei minorități naționale va respecta legislația națională și drepturile celorlalți, în special ale persoanelor aparținând majorității sau altor minorități naționale.

Sursa: www.irdo.ro/file.php

Sarcini:

1. Identificați drepturile și libertățile minorităților naționale garantate la nivel național și internațional.
2. Expuneți-vă opinia referitor la importanța garantării acestor drepturi minorităților naționale.
3. Ce ai putea face tu sau comunitatea în cazul în care aceste drepturi ar fi încălcate?

Fișa de lucru 2

Sursa C

Carta albă a dialogului intercultural (*A 118-a Sesiune a Comitetului Miniștrilor al Consiliului Europei, Strasbourg, 7 mai 2008*)

Dialogul – element-cheie pentru viitorul Europei

(2) „Carta albă a dialogului intercultural”, afirmă puternic în numele guvernelor celor 47 de state membre ale Consiliului Europei, că viitorul nostru comun depinde de capacitatea noastră de a proteja și dezvolta drepturile omului, specificate în Convenția europeană a drepturilor omului, democrația, primatul legii și promovarea înțelegerii reciproce. (...)

5. Recomandări și orientări de politică generală pentru acțiunea viitoare: responsabilități partajate între actorii principali

5.2. Cetățenia democratică și participarea

(142) Autoritățile publice și ansamblul forțelor sociale sunt încurajate să stabilească cadrul necesar de dialog prin intermediul inițiativelor educative și a dispozițiilor practice care să implice majoritățile și minoritățile. Democrația depinde de participarea activă a persoanelor la afacerile publice. Nu este justificată excluderea niciunei persoane din viața comunității. Excluderea constituie un obstacol grav pentru dialogul intercultural.

5.4. Spațiul de dialog intercultural Crearea spațiilor de dialog intercultural reprezintă o sarcină colectivă. Fără spații adecvate accesibile și atrăgătoare, dialogul intercultural nu poate avea loc și nu poate prospera. Consiliul Europei formulează în acest sens mai multe recomandări:

(166) Autoritățile publice și toți actorii sociali sunt invitați să dezvolte dialogul intercultural în spațiul vieții cotidiene și respectând libertățile fundamentale. Posibilitățile de creare a acestor spații sunt infinite.

(167) Este sarcina autorităților publice să organizeze viața publică a spațiului urban astfel, încât posibilitățile de dialog să se multiplice, respectând libertatea de expresie și principiile democratice. Spațiile fizice și mediul înconjurător construit reprezintă elementele strategice ale vieții sociale. O atenție deosebită trebuie acordată concepției și gestionării spațiilor publice, cum ar fi parcurile, grădinile publice, aeroporturile, gările (...).

(168) Organizațiile societății civile, inclusiv comunitățile religioase, sunt încurajate în special să furnizeze un cadru propice pentru întâlnirile interculturale și interreligioase.

(169) Jurnalismul, încurajat într-o manieră responsabilă prin codurile etice dezvoltate de sectorul media și prin sensibilizarea ziariștilor față de diferențele culturale în cursul formării lor, poate contribui la dezvoltarea forumurilor de dialog intercultural.

(171) Autoritățile publice și actorii neguvernamentali sunt încurajați să încurajeze cultura, artele și patrimoniul, care oferă spații importante de dialog.

Sursa: www.coe.ro/down_pdf.php?abs_path=documente.../carta%20alba.pdf

Sarcini:

1. Identificați condițiile necesare pentru dezvoltarea dialogului intercultural și autoritățile care se pot implica.
2. Care sunt spațiile prevăzute de Cartă pentru dezvoltarea dialogului intercultural? Credeți că ar putea fi utilizate și alte spații în acest scop?

Fișa de lucru 2

Sursa D	
	
<p>http://www.tineri.md/index.php?page=album&opa=view&id=64&l=ro</p>	<p>http://scoalanr16craiova.blogspot.com/2008_11_01_archive.html</p>
	
<p>http://talentelelumii.blogspot.com/2012_06_01_archive.html</p>	<p>http://diez.md/2013/08/27/foto-portul-national-moldovenesc-a-invadat-piata-marii-adunari-nationale</p>

Sarcini:

1. Identificați acțiunile cu caracter intercultural sugerate de aceste imagini.
2. Propuneți și alte acțiuni pentru dezvoltarea dialogului intercultural.

Fișa de lucru 3

Sursa A

„În cazul dialogului intercultural trebuie să știi exact de unde vii și cum te-a format propria cultură, iar celălalt trebuie să știe aceleași lucruri despre sine. În același timp, cred că ar trebui să se țină cont și de câteva principii pe care le stabilea pentru dialog filozoful Martin Buber. Întrebat despre cum se poate construi o relație autentică, Buber a răspuns că aceasta este posibilă doar atunci când te păstrezi total deschis și vulnerabil pentru celălalt, când accepți că celălalt ar putea să te schimbe. Și nu te temi de asta, nici nu te împotrivești, dar nici nu urmărești explicit să se întâmple anume așa – urmărești doar să se stabilească un contact de la inimă la inimă.”

Alex Cosmescu, Didactica Pro, nr. 48, 2008, p. 4.

Sursa B

„...omul modern ar trebui să înțeleagă importanța diversității culturale. A nu accepta celelalte culturi e la fel cu a nu accepta existența altor orașe, în afară de cel în care locuiești [...]. A rupe o cultură de celelalte înseamnă a-i răpi fluiditatea, mișcarea.”

*Daniela Luca (cl. X, Liceul Matei Basarab, Chișinău),
Didactica Pro, nr. 4-5 (20-21), 2003, p. 27.*

Sursa C

„Putem mări gradul de toleranță din societate printr-o multitudine de modalități, dar cunoașterea mai multor limbi este un avantaj. Noi, romii, vorbim 3-4 limbi de largă circulație, ceea ce ne ajută să comunicăm mai bine oriunde ne-am afla. [...] Totodată, vreau să subliniez rolul esențial al familiei în educația interculturală. Părinții trebuie să-și învețe copiii să fie toleranți încă din fragedă copilărie, să nu le permită să vorbească urât despre o altă persoană.”

*Artur Cerari (baronul romilor din Republica Moldova),
Didactica Pro, nr. 4-5 (20-21), 2003, p. 15.*

Sarcini:

- Cum crezi, de ce este importantă cunoașterea propriei culturi pentru dezvoltarea dialogului intercultural?
- Care ar fi schimbarea pentru tine în condițiile contactului cu alte culturi?
- În baza surselor A, B și C, identificați calitățile de care trebuie să dispună persoana dispusă pentru un dialog intercultural.

Fișa de lucru 4

Sursa A

„În Moldova, minoritățile etnice constituie circa 25% din populație. În zonele rurale minoritățile etnice se confruntă adesea cu excluziunea socială și discriminarea în încercarea de a-și păstra identitatea lor etnică și patrimoniul cultural. Minoritățile etnice au acces limitat la educație în propria lor limbă. Astfel, doar 0,06% din copiii ucraineni învață în limba ucraineană, o situație similară fiind caracteristică și pentru copiii bulgari, din care doar 0,02% au bulgara ca limba de învățare. Bărbații și femeile aparținând minorităților etnice reușesc să participe la viața publică și să fie reprezentați politic numai în comunitățile în care ei reprezintă majoritatea.”

*Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova, 2008,
www.md_poster_etnic_m.pdf*

Sursa B

„Un cetățean al Republicii Moldova trebuie să fie întâi de toate patriot, să cunoască și să respecte istoria, limba țării în care trăiește, păstrând propriile tradiții și limba maternă. Numai astfel poți înțelege și respecta alte culturi, alte limbi, alte confesiuni. Soluționarea problemei ce ține de armonizarea relațiilor interetnice – iar problema există într-adevăr – o văd doar prin promovarea culturii, în sens general. Totul derivă din cuvântul *cultură*.”

*Jalalite Ghene (Comunitatea Lituanienilor din Republica Moldova),
Didactica Pro, nr. 4-5 (20-21), 2003, p. 11.*

Sarcini:

1. Conform sursei A, identificați drepturile încălcate/limitate ale minorităților naționale. Cum crezi, din ce cauză au loc asemenea încălcări/limitări?
2. Argumentați opinia autorului.
- c. Aplicând fereastra lui Johary (adaptare) din anexa 2, descoperiți ce cunoaștem și ce nu cunoaștem despre cultura altor etnii din țara noastră?

Anexa 1

Noi trebuie să cunoaștem	Noi putem organiza

Anexa 2

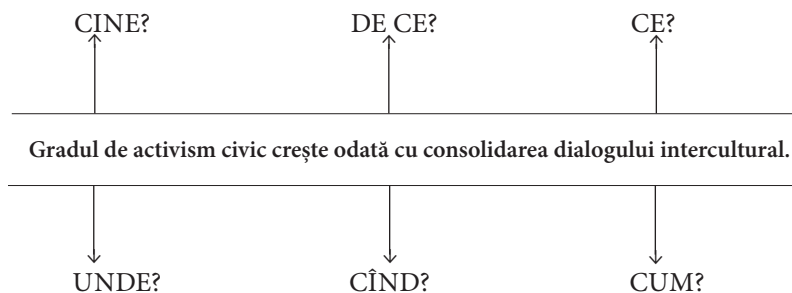
Fereastra lui Johary (adaptare)

Zona deschisă Ce cunoști despre cultura proprie și ai vrea să cunoască și alții?	Zona deschisă Ce cunoști despre cultura altor etnii din țara noastră?
Zona ascunsă Ce cunosc alții despre cultura acestor etnii?	Zona necunoscută Despre ce nu se cunoaște nimic?

Notă: Fiecare panou al ferestrei corespunde unei mulțimi de informații privitoare la cultura etniei care urmează a fi caracterizată de fiecare echipă.

Anexa 3

Diagrama cauzelor și efectelor

Sarcină:

Demonstrează legătura de cauzalitate dintre consolidarea dialogului intercultural și creșterea gradului de activism civic printr-un răspuns argumentat la întrebările indicate.

Lista bibliografică

Documente:

- *Carta albă a dialogului intercultural*. Documente ale Comitetului Miniștrilor al Consiliului Europei. Strasbourg, 2008.
- *Constituția Republicii Moldova*, Chișinău, 2004.
- *Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale*. Adoptată de Comitetul Miniștrilor al Consiliului Europei la 10 ianuarie 1994, Strasbourg.

Revistă:

- Bogdea, D. 2003. Masa rotundă „Școala și noile abordări ale dialogului intercultural”. *Didactica Pro*, nr. 4-5, 10-16.
- Cerari, A. 2003. Masa rotundă „Școala și noile abordări ale dialogului intercultural”. *Didactica Pro*, nr. 4-5, 10-16.
- Cosmescu, A. 2008. „Dialog intercultural/comuniune interculturală”. *Didactica Pro*, nr. 2, 2-4. Jalalite, Gh. 2003. Masa rotundă „Școala și noile abordări ale dialogului intercultural”. *Didactica Pro*, nr. 4-5, 10-16.

Carte:

- Bîrzea, C. 2005. *Cetățenia europeană*. București.
- Cuceș, C. 1998. *Educația interculturală – modalitate de prevenire sau atenuare a conflictelor*. Iași.
- Plugaru, L., Păvălache, M. 2007. *Educație interculturală*. Sibiu.

Site:

- <http://www5.alfredstate.edu/support-alfred-state/student-initiatives> (accesat 20.11 2013)
- <http://diez.md/2013/08/27/foto-portul-national-moldovenesc-a-in-vadat-piata-marii-adunari-nationale> (accesat 03.12.2013)
- http://scoalanr16craiova.blogspot.com/2008_11_01_archive.html (accesat 20.11 2013)
- http://talentelelumii.blogspot.com/2012_06_01_archive.html (accesat 28.11.2013)
- <http://www.tineri.md/index.php?pag=album&opa=view&id=64&l=ro> (accesat 05.12.2013)
- <http://tribuna.md/wp-content/uploads/2011/08/independenta-Marea-Adunare-Nationala.jpg> (accesat 29.11 2013)
- www.irido.ro/file.php (accesat 12.09.2013)
- www.md_poster_etnic_m.pdf (accesat 28.08.2013)

ȘEZĂTOARE (scenariu)

Elena CHICERMAN

Despre farmecul serbărilor populare, unde cântecul și jocul erau nelipsite, **Mihai Eminescu** ne-a lăsat o consemnare sugestivă:

Nu pierd niciodată ocazia de a lua parte la petrecerile populare. Ca prieten pasionat al poporului, când acesta se adună în masă, simt că sunt o parte a totalului. E ceva dumnezeiesc acest sentiment, așa că orice serbare a poporului mi se pare sărbătoare sufletească, o rugăciune cucernică.

ARGUMENT

Cunoști o țară, un popor pornind de la oameni și de la obiectele plămuite de ei. Alături de limbă, obiceiuri și tradiții, șezătoarea la români constituie o emblemă de recunoaștere, o marcă a identității etnice și locale.

Perioada de tranziție și-a pus amprenta asupra tinerei generații, incapabilă să diferențieze valorile pentru a le prelua pe cele veridice și incapabilă să-și creeze repere care să-i asigure echilibrul și armonia interioară. De aceea, în școală, sub îndrumarea cadrelor didactice, elevii sunt ajutați în formarea graduală a valorilor. Astfel, creațiile tradiționale vor împodobi lumile miraculoase în care elevii vor pătrunde cu pași mici, dar siguri, de unde vor ieși triumfători.

Tânăra generație are nevoie de atitudini și de valori care să-i asigure o evoluție armonioasă și să o determine să se întoarcă în trecut, să realizeze că este capabilă să șteargă praful de pe sumanele străbunicilor sau de pe ulcelele stăbunicelor, că poate tresălta în ritmul horei satului, că poate trasa cu degetul pe timp vatra satului.

Șezătoarea oferă o lărgire a orizontului de cunoaștere prin asigurarea accesului nemijlocit la valorile culturii și civilizației românești și universale.

DESFĂȘURAREA ȘEZĂTORII:

Pentru realizarea acestei șezători trebuie să amenajăm scena în așa fel încât să semene cu o încăpere de casă țărănească: câteva scaune, o ladă de zestre (o măsuță acoperită cu o cuvertură țesută), un pat (două măsuțe acoperite cu o cuvertură tot țesută), pe care spre perete vom pune două-trei perne așezate „în colț”, o masă acoperită cu un ștergar alb; „pe perete”, în spatele scenei, deasupra patului vom pune un covor de lână frumos țesut, spre răsărit vom atârna o iconiță ornamentată frumos cu un prosop de artizanat.

La această șezătoare personajele vor fi:

Gazda: Mătușa Anica

Fata gazdei: Irinuca

Alte fete din șezătoare: Ilenuța, Mărioara, Ioana, Ruxandra, Smă-rândița, Dumitrița, Ana și alte fete și băieți.

Gazdele și fetele care vin la șezătoare vor avea fiecare ceva de lucru: cusut, croșetat, tors, gHEME de lână. Se vorbește pe cât posibil în grai moldovenesc. Toți vor fi îmbrăcați în costume naționale (dacă este posibil, costumele să fie împrumutate de la bunici, să fie diverse și autentice).

(În scenă se găsesc mătușa Anica și Irinuca.)

Prezentatoare:	Vino cu mine în Moldova, În țara basmelor frumoase Și a doinelor, cum scrie slova, Și a țarinilor generoase! Vino, că rău n-are să-ți pară! Moldova noastră-i colț de rai, Și-i a folclorului comoară, Cântată pe-un picior de plai...
-----------------------	---

Mătușa Anica: – Irinucă, fată, adu degrabă coșarca să pui plăcințele și un ștergar din ladă, ca să le acoperim, că acuși e seară și vin fetele.

Irinuca: – Stai că vin!

Mătușa Anica: – Calcă mai des, că ești tânără.

Irinuca: – Iaca, am adus. Dar ce frumoase sunt și cred că-s tare bune!

Mătușa Anica: – Ei, hai, nu-ți mai băga nasul atâta și pune-le în tindă să miroase frumos la intrare.

Irinuca: – Iaca, le duc...

Mătușa Anica: – Auzi că bate la ușă. Fugi tu și le deschide.

(Irinuca deschide „ușa” și intră Mărioara, Ioana și șase-șapte fete, fiecare cu lucrul în mână.)

Irinuca: – Da` poftiți, poftiți și căutați-vă fiecare câte un locușor.

Mărioara: – Bună seara, mătușă Anica!

Mătușă Anica: – Bine ați venit la șezătoarea noastră! Măi, măi, da` mândre mai sunteți! Una și una. Vai, Mărioară, dar frumoasă cămașă mai ai; și basmaua-i o minune! Dar tu, Ioană, te-ai grăbit când ai plecat din casă? Catrința ai pus-o rău, iar bârneața cu tricolor nu se leagă așa.

Ioana: – E-adevărat, am țâșnit repede pe ușă și dusă am fost!

Mătușă Anica: – Dar o fată când pleacă din casă, se uită într-o oglindă, își pune busuioc în păr și la mijloc, nu-și uită podoabele, că toate au un rost. Despre ele am să vă spun eu mai târziu. Acum hai să te gătesc cum trebuie. Uite, catrința are dunga asta neagră; ea trebuie să fie așezată în spate, la mijlocul trupului. Vezi? Bârneața cu tricolor se pune întotdeauna cu albastrul în sus, pentru că cerul trebuie să fie mereu senin.

Mărioara: – Ia vezi, Irinucă, parcă mai vine cineva.

Fata 1: – Trebuie să fie Ilenuța și Smărăndița, că le-am văzut la răscruce.

Fata 2: – Ele, ele, bătu-le-ar norocul, că de departe li se aude glăsciorul.

Fata 3: – Cine știe ce snoave ne-o mai spune Smărăndița, că joi a fost la șezătoare la Florica și multe cred c-a auzit!

[Ca formă de desfășurare, șezătorile aveau unele reguli nescrise: fetele veneau de cu seară la casa aleasă, se așezau la lucru, lăsând locuri libere între ele pentru momentul când aveau să vină feciorii. În cazul în care feciorii întârziu să apară la șezătoare, fetele apelau la tot felul de practici pentru aducerea feciorilor în șezătoare. Dintre acestea amintim: „îndrugatu’ feciorilor”; „întețirea cărbunilor”; „bătutu’ părețelor”.

„**Îndrugatu’ feciorilor**” se desfășura astfel: o fată își lua fusu’ și trecea pe la toate fetele și „îndruga”(trăgea din caieru fiecareia). Fetele o întrebau: „Ce îndruji?/Ce îndruji?” iar ea le răspundea: „Io nu îndrug, io feciori aduc/De n-or vini, or plesni,/În clop, foc/În cioareci, șoareci./În opinci, furnici/Să n-aibă stare, nici alinare,/Cum nu are apa-n vale./Nu să poată hodini/Până la noi n-or vini!”]

Irinuca deschide ușa și intră în scenă Ilenuța și Smărăndița, urmate de alte câteva fete.

Dragu-mi-i unde-am venit,

Cu cine ne-am întâlnit,

Și-apoi dacă nu credeți,

Poftiți aici și vedeți.

Hu, iu, iu și hu, iu, iu,
Răsună satu` acu!

Mătușa Anica: – Stați și voi acolo pe băncuța aceea. Ilenuță, dar tu ce-ai adus la șezătoare?

Ilenuța: – Eu cos niște batiste, mătușă Anică, cu cruciulițe.

Ioana: – Ia zi-i, Ilenuță, ce faci cu batistele, că multe ai mai cusut? Oriunde-i șezătoare, Ilenuța-i cu batista!

Ilenuța: – Da' la câte nu-i nevoie de batiste? Pruncului, pe față, nu-i pui batistă când îl duci la biserică? Dar la nuntă, vorniceii nu poartă batistă în piept?

(Dumitrița și Ana intră cântând cântecul popular „Foaie verde doi bujori”).

Mătușa Anica: – Puse pe cântec și pe șotii ca-ntotdeauna.

Irinuca: – Da' Florica și Ruxanda cât ne mai țin?

Ilenuța: – Dar cine te ține? Pune mâna pe treabă c-or veni ele până dimineață.

Mărioara: – Ei, dar ce-ar fi să cântăm ceva ?

(Mărioara dă tonul la cântecul „Mi-am facut bundiță nouă”, pe care-l cântă apoi toate fetele.)

Dumitrița: – Că tot am amintit de bundiță. Ați văzut ce mândră era la horă duminica trecută Ruxandra? Tocmai și-a terminat bundița și-a ieșit cu ea la horă, dar nu numai atât. Și-a pus și busuioc în sân, doar, doar o vedea-o Ion a lui moș Toader, că tare-i mai e drag!

Dumitrița: – Mătușă Anică, aș vrea să cânt un cântec. L-am învățat la șezătoare la Florica și tare îmi place!...

Mătușa Anica: Da' cum să nu! Abia așteptăm!

(Dumitrița cântă „Trandafir de la Moldova”).

Ana: – Mătușă Anică, ne-ai promis data trecută că ne spui ceva despre busuioc.

Mătușa Anica: – Îmi amintesc. Vă spun acum. Busuiocul este o plantă sfântă. El nu crește în orice loc. Vedeți voi, apa sfințită care se face la Bobotează nu se strică; fiertura din busuioc e bună pentru liniștea nervilor, iar, pus în sânul fetelor, este aducător de noroc. De aceea fetele nu pleacă la joc fără el.

Dumitrița: – Oho, Mărioară, dar lung fir ai mai pus în ac...

Ana: – D-apoi, nu știi: „Croitorul puturos pune firul lung și gros”.

Ilenuța: – Ei, da! „Râde hârb de oală spartă”. Ai uitat, Ană, când ai încurcat ițele mai acum vreo două săptămâni?

Ioana: – Ia lăsați sfada și haideți mai bine să cântăm ceva.

Mătușa Anica: – Cântă tu, că ești neîntrecută.

Ioana: – Ba haideți să cântăm cu toate pentru Irinuca cea tăcută, că în seara asta nu i-am prea auzit glasul.

(Se cântă „**Sa-mi cînti cobzar batrîn ceva**”).

Irinuca: – Aș sporovăi și eu bucuroasă, dar trebuie să fac cămașa pentru viitoarea mea soacră și nu-i chiar ușor!

Mărioara: – Irinucă, ai grijă să faci gura strâmtă la cămașă, ca să nu aibă soacră-ta gura prea mare.

Ilenuța: – Ia mai lăsați fata în pace, c-așa m-ați sfătuit și pe mine, iar în timpul nunții, când să îmbrace soacră-mea cămașa, nu i-a intrat pe cap. Ș-apoi, numai eu știu ce-am pățit!...

(*Toate fetele rîd.*)

Fata 2: – Mătușă Anică, ne-ai promis că ne spui ceva despre podoabe.

Mătușa Anica: – Am să vă spun, căci „promisiunea dată e datorie curată”, dar mai întâi să văd ce lucrați.

Fata 4: – Eu cos un ștergar cu trandafiri.

Fata 5: – Și eu o altiță pentru cămașa mea de sărbătoare.

Fata 6: – Vezi, mătușă Anică, ce mândră-i traista mea?

Mătușa Anica: – Da, e tare frumoasă, dar stai mai dreaptă că ai să-nghiți andrelele! (Fata se supără puțin, iar celelalte fac haz de observația mătușii Anica.)

Mătușa Anica: (cătrec fata 7) – Tu ține lucrul bine în mână și mai lasă oglinda!

Fata 1: – Nu-i frumos cin` se gătește, ci-i frumos cine muncește!

Mătușa Anica: – Ei, dar acum să-mi țin promisiunea și să vă povestesc despre podoabe. Voi știți că atunci când îmbrăcăm straiile de sărbătoare, noi purtăm podoabe. Pot să vă spun că mai este și azi o credință în legătură cu ele: cine nu poartă mărgelă, pe lumea cealaltă poartă șerpi; cine nu poartă cercei, poartă broaște. Inel purtăm la mână, că dacă blestemi, să cadă pe inel blestemele, nu pe copii.

Fata 5: – Haideți dar să mai cântăm ceva că uite s-a-ntunecat și acuși plecăm acasă.

Ana: – Așa-i, lucrăm noi frumos, dar mai mult spor avem când cântăm.

(Se cântă „**Mai vin-o seara pe la noi, Ionele dragă**”).

Mătușa Anica: – Ia vezi, Irinucă, cine a mai venit?

[Flăcăiii veneau de obicei la șezătoare, cântând pe uliță tot felul de cântece: de cătănie, de dor, de dragoste. „Mândră floare-i norocu'/Nu răsare-n tăt locu'./El răsare p-ângă vale/La fata de gazdă mare,/Și răsare p-âng-arac/La fata de om sărac”.

Sau: „Râtule cu iarba rară,/Cine te-a cosî la vară!/?Feciorii nu te-or cosî/C-or hi duși la cătăanii./Fetele nu te-or grebla/Că numai la poșt-or sta./Ș-or întreba poștășița/N-au carte de la bădița?/- M-or cosî feciorașii/Și cei duși dac-or vini./O mai rămas fete-n sat,/N-oi rămâne negreblat.”

Flăcării făceau tot felul de șotii fetelor în șezătoare: dacă se întâmpla ca una să iasă afară, îi puneau în caier: ardei iute, sare sau cenușă. Torcând din caierele respective, fetele strănutau, iar cei prezenți se amuzau. Tot la șezători, fetele puneau la încercare curajul flăcăilor, trimițându-i în cimitir s-aducă bucăți de lemn din diferite cruci sau după „fotoghin” (petrol) împrumutat la casele unde se credeau a fi prezenți „străgoi”. Flăcării se duceau să facă pe plac fetelor, la întoarcere povesteau peripețiile prin care treceau sau peripețiile imaginate de aceștia.]

(Intră băieții.)

Am venit să vă cântăm,

Cu toți să ne bucurăm.

Am venit cu voie bună

Să petrecem împreună.

Irinica: – Hai, flăcăi, în șezătoare. Nu stați la ușă-n picioare!

Băiatul 1: – Ia uitate ce fete mândre am găsit aici. Mai lasă-le, mătușă Anică, să iasă și în uliță, că tare ni s-a făcut dor de ele!

Mătușa Anica: – Eu nu le țin legate, ș-apoi este loc și pentru voi aici. Căutați-vă și voi câte un loc, că tocmai se pregătea Ana să ne cânte ceva. Nu-i așa fetelor?

Ana: – Eu știu dacă mai am glas când văd atâția flăcăi aici...

Mătușa Anica: – Hai, drege-ți glasul și cântă-ne un cântec vioi!

(Ana cântă „Roata morii”).

Mătușa Anica: – Iată că s-a făcut târziu și celelalte n-au mai apărut.

Ioana: – Cred că s-au dat la mâncat alivenci la tușa Maria.

Ana: – Nu mai pomeni, că-mi lasă gura apă...

Mătușa Anica: – Irinucă, ia potolește-le pofta oaspeților cu câte o plăcintă.

(Irinuca servește cu plăcinte.)

Dumitrița: – Bune mai sunt! Tu le-ai făcut, Irinucă?

Irinuca: – Eu și cu mama. Doar așa învață fetele să facă bucate alese, stând pe lângă mama lor și muncind cot la cot cu ea.

Ioana: – Mătușă Anică, și alivencile îți ies tare bune! Cum le faci?

Mătușă – Dar nu știi? Te învață mătușă uite îndată! (*Se dă rețeta de alivenci. Vezi anexa.*)

Ion: – Ah, ce poftă de joc ne-a făcut!

Nicușor: – Fetelor, da' duminică mergeți la joc?

Irinuca: – Păi, mai încape vorbă?!

Dumitrița: D-apoi, eu vreau să-mbrac bundița cea nouă, cu frunze de stejar.

Mătușă Anica: – Ei, dar ce mai așteptați ? Luați-vă fetele și-ncingeți o horă, că doar așa o să vi se pară duminica mai aproape!

(*Toți dansează Hora, Ciobănașul și Sârba.*)

Mătușă Anica: – După atâta joc, cred că vă prinde bine o plăcintă. Irinucă, dragă, ia mai servește tu oaspeții !

Alexandru: – Mulțumim. Da' bune plăcinte ați mai făcut și bine ne-am mai simțit aici!

Ștefan: – Și poate mai chemați fetele astea și altădată!

Mătușă Anica: – Și eu vă mulțumesc c-ați venit la șezătoare. Vă mai aștept și altădată!

Prezentatoare: – Și uite-așa, ne duceam băieții și fetele unii la alții cu lucrul, ca să ne mai luăm de urât, ceea ce la țară se cheamă șezătoare, lucrând fiecare la lucrul său. Vedeți voi, toate aceste frumoase obiceiuri le-am păstrat de la bunici și străbunici, iar noi, tinerii, trebuie să le transmitem mai departe copiilor și nepoților noștri, pentru ca neamul românesc să dăinuie aici, pe pământ românesc!

Cuvinte-cheie:

Alivancă – Turtă făcută din mălai amestecat cu lapte bătut și cu brânză și coaptă în cuptor cu unt sau cu smântână.

Catrință – Obiect de îmbrăcăminte din portul național al femeilor române, ținând locul fustei și constând dintr-o bucată dreptunghiulară de stofă, împodobită cu flori, cu fluturi sau cu motive naționale.

Prosop – Bucată dreptunghiulară de țesătură ornamentată care servește ca podoabă în casele țărănești.

Șezătoare – Adunarea fetelor și flăcăilor ori a femeilor măritate într-o casă, în nopțile de iarnă, când se petrece cu lucru de mână și spunând povești, glume, doine și balade.

Zestre – Avere (mobilă sau imobilă) care se dă unei fete când se mărită.

Bibliografie

1. *Antologia literaturii populare românești*. Ed. Donaris, 2005.
2. Cojocaru, N. *Cântece, obiceiuri și tradiții populare românești*. București, Ed. Minerva, 1984.
3. *Folclor din zona Codrului*. Chișinău, 2006.
4. *Proverbe și ghicitori*. Antologie și prefață de V. Adăscăliței. București, Ed. „Ion Creangă”, 1973.
5. Zărnescu, C. *Proverbele românilor: antologie esențială*. Vol. I-II. București, Ed. Dacia, 2006.

Anexă

Cântece populare

1. Foaie verde doi bujori

Foaie verde doi bujori,
Astă iarnă-n șezători,

Refren:

Mi-am cusut ie cu flori
Să fiu mândră-n sărbători.
Catrincioara numai fir,
Poalele cu trandafir.

2. Mi-am făcut bundiță nouă

Mi-am făcut bundiță nouă, măi frunzuliță,
Dacă ninge, dacă plouă, eu am bundiță.
Mă mândresc acum la lume și-arăt bundița,
Am făcut-o eu anume, pentru bădița.
Și de-o să-i placă tare bundița nouă,
Mi-a da o sărutare, poate și două.

De vreo două luni încoace, mi-o spus la horă,
Că și maică-sii i-ar place să-i fiu eu noră.
În bundița asta mică și cu broboadă,
Mă gândeam că nevestică frumos îmi șade.
Bundița mea e nouă, ce bine-mi pare,
Uită-ne pe-amândouă gătite tare.

Ieri când mă duceam de vale, mi-am pus bundița,
Cine mi-o ieșit în cale? Taman bădița.
În bundița mea cea bună, eram făloasă
Și când așteptam să-mi spună că îi frumoasă,
Privind la amândouă, îl văd că tace.
Poate bundița nouă, poate nu-i place.
Îi nouă, n-am ce face, spune bădița,
Da mie vezi că-mi place mai mult mândruța.

3. Trandafir de la Moldova

Trandafir de la Moldova,
Te-aș iubi, da nu stiu vorba.

Refren:

Lunca-i luncă, iarba-i verde,
Ce-am iubit nu se mai vede.
Ce-a fost verde s-a uscat,
Ce-am iubit s-a spulberat.

Trandafir moldovenesc,
Te-aș iubi, da nu-ndrăznesc, măi.

Trandafir de la Bacău,
Vino să te iubesc eu, măi.

Trandafir din Dorohoi,
Să ne iubim amândoi, măi!

4. Să-mi cânti, cobzar bătrân, ceva

Să-mi cânti, cobzar bătrân, ceva,
Să-mi cânti ce știi mai bine,
Că vin ți-oi da și bani ți-oi da,
Și haina de pe mine.

Să-mi cânti, cobzar, din cobza ta,
Să-mi cânti și din chitară,
Că doar s-o isprăvi cândva,
O viață atât de-amară.

Să-mi cânti, cobzar, din cobza ta,
Povestea de iubire
Ce m-a făcut ca să tresar

De-atâta fericire.

Lăsați-mă lângă pahar,
De viață nici că-mi pasă.
Eu sunt copilul nimănui
Și n-am nici bani, nici casă.

Lăsați-mă aici să stau,
În crâșma-ntunecoasă.
Să beau, să cânt și-apoi să uit
Că am iubit o fată.

5. Mai vino seara pe la noi, Ionele dragă
Mai vino seara pe la noi, Ionele dragă, (bis)
Poarta e deschisă, lampa e aprinsă,
Mama s-a culcat, iar eu te-am așteptat. (bis ultimele 2)

Mai vino seara pe la noi, Ionele dragă, (bis)
În pădurea rară, mândra stă-n cămară,
Plânge se omoară că Ionel se-nsoară. (bis ultimele 2)

Mai vino seara pe la noi, Ionele dragă, (bis)
În pădurea verde, mândra-n poartă șede,
Cu ochii privește la Ionel când trece. (bis ultimele 2)

Mai vino seara pe la noi, Ionele dragă, (bis)
În pădurea deasă, mândra stă și țeasă,
Plânge și oftează că Ionel o lasă.

6. Roata morii
De trei luni seară de seară,
Trece badea pe la moară,
Trece mândru în căruță,
Fiindcă are-n sat altă mândruță.
De necaz sunt obrăjorii
Că se fac cum sunt bujorii.
Vremea trece, vremea vine,
Și nu se opreste și la mine.

Refren:

Roata morii se-nvârtește,
Țac, țac, țac.

Inima se chinuiește,
Țac, țac, țac.
Morărița-i cu fuioru',
Țac, țac, țac.
Și fuioru-i toarce doru',
Țac, țac, țac.

Poate n-a văzut bădița
Ce ochi are morărița,
Că de le-ar vedea tot focul,
Ar vedea-o și pe ea norocul.
Când s-o duce iar în vale,
Am să-i pun o piatră-n cale.
Poate piatra-i rupe-o roată
Să-nnopteze și la moară o dată.

Refren:

Roata morii se-nvârtește,
Țac, țac, țac.
Inima se chinuiește,
Țac, țac, țac.
Morărița-i cu fuioru',
Țac, țac, țac.
Și fuioru-i toarce doru',
Țac, țac, țac.

Alivancă

Ingrediente: 400 g brânză de oi, 100 g smântână, 100 g mălai, un praf de sare, 5 ouă, 2 linguri unt, 5 linguri făină.

Mod de preparare: Se dă brânza prin răzătoare. Se amestecă bine cu mălai, făină, ouă, sare și unt. Se toarnă într-o tavă unsă cu unt și se dă la cuptor la foc potrivit vreo 30 min. Se taie în bucăți și se servește fierbinte, cu smântână.